

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 56

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Збірник включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 1471 від 26.11.2020 р. (додаток 3).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол 10 від 15.08.2022 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Г.П. Пекліна**, д. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв**, Засл. діяч мистецтв України.

Головні редактори серії: доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування **В.Я. Мізецька**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики **М.В. Мамич**.

Редакційна колегія серії «Філологія»:

С.В. Голик, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; **І.І. Дмитрів**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та теорії літератури, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук, професор кафедри германських та східних мов, Міжнародний гуманітарний університет; **А.А. Кісельова**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, Національний університет «Одеська юридична академія»; **А.П. Ладиненко**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 2, Національний університет «Одеська юридична академія»; **Г.В. Савчук**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та мовознавства, Міжнародний гуманітарний університет; **Ю.О. Томчаковська**, кандидат філологічних наук, доцент, в.о. зав. кафедри іноземних мов № 2, Національний університет «Одеська юридична академія»; **О.В. Шевченко-Бігенська**, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов № 1, Національний університет «Одеська юридична академія»; **О.К. Гадамський**, доктор філологічних наук, доктор габлітований гуманітарних наук в області мовознавства (Варшавський університет), професор, завідувач кафедри білоруських та українських досліджень, Інститут славістики, Опольський університет (Ополе, Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2022

© Міжнародний гуманітарний університет, 2022

МОВОЗНАВСТВО

Berezhna M. V.,*Candidate of Philological Sciences,**Doctoral Student at the Department of English Translation Theory and Practice**Zaporizhzhia National University**<https://orcid.org/0000-0002-3345-256X>*

PSYCHOLINGUISTIC IMAGE OF AYESHA (IN THE FILM *GUARDIANS OF THE GALAXY VOL 2* BY JAMES GUNN)

Summary. The research is devoted to the LIWC-22 psycholinguistic analysis of a cinematic female villain speech. Depictions of female characters in entertainment media have been a persistent topic of interest for researchers. The speech is highly defined by the character's archetype and personality. Recently, there have been few research projects examining the correlation between the character's archetype and their speech and no research to establish psycholinguistic characteristics of film archetypes with LIWC software. The present paper examines the superhero film based on Marvel Comics *Guardians of the Galaxy Vol. 2* by J. Gunn. The object of investigation is the speech of Ayesha, a female villain opposing a group of antihero protagonists. According to the typology of fiction archetypes by Schmidt, Ayesha represents the Gorgon archetype. Anger, vindictiveness and ruthlessness define the Gorgon female characters. Usually reserved and unemotional, Ayesha acts with excessive aggression when someone dares cross her. She is unapologetic and shows no remorse. Her outbursts of rage and aggression are swift, merciless, and often aimed at the wrong person. In her fury, she does not think about her own life and survival. She does not concern herself with the opinion of others; she is the only authority with whom the others should reckon. Ayesha's turns in the film were run by LIWC-22 in 116 psycholinguistic categories. Her speech yields high numbers (above standard deviations for films) in the LIWC-22 Analytical thinking, Clout, BigWords, Personal pronouns, We, They, Article, Drives, Affiliation, Power, Anger, Social, Social references, Family, Politic and Risk categories. Additionally, she has low numbers (below standard deviations) in the Authentic, Tone, I, Affect, Tone positive, Emotion, Emotion positive, Emotion anxiety, Communication, Friend, Feeling, Conversation and Assent categories. The categories reveal her high social status, general intolerance and aggressiveness, lack of friendly communication and proneness to unnecessary risk in pursuing revenge.

Key words: film archetype, psycholinguistic image, the Gorgon archetype, LIWC-22, James Gunn, *Guardians of the Galaxy Vol. 2*.

Problem statement. The various contexts provided by cinematic narratives can significantly benefit the research of needs, values, morals and inner drives. Film stories are able to parallel real life experiences and to provide a more profound understanding of people's moral character. Ascribing these characteristics to people, we know or learn about, is a requirement for developing stories that will be relatable. Because of our reliance on narrative to make sense of the moral traits of actual people, examining stories

such as found in film fictions is most fitting in analyzing virtue and vice [1, p. 7].

Analysis of recent research and publications. Depictions of female characters in entertainment media have been a perennial topic of interest for researchers. In proportional terms, male narrative characters outnumber female characters roughly two to one. When featured, female characters are depicted stereotypically, are likely to be featured in secondary or supporting roles, and reinforce negative attitudes toward women through detrimental portrayals [2, p. 547]. With female villains, the numbers are even more disproportional, as female villains are rare and far between. However, a few of them appear in major blockbuster releases [3], making their archetypes and psycholinguistic image a promising source for research.

The *Guardians of the Galaxy* franchise has the lowest percentage of female-speaking characters across Phases One and Two of the MCU [4, p. 176], presenting four female characters whose turns exceed 250 words. In the terminology by Lodi-Smith et al. [5], two of the characters (Gamora and Mantis) possess positive valence personality story, Nebula experiences the story of redemption and Ayesha is the one going through negative valence personality story. According to the typology of fiction archetypes by Schmidt [6], Ayesha from *Guardians of the Galaxy Vol. 2* [7] belongs to the Gorgon archetype.

The Gorgon archetype represents female villains distinguished by such characteristics as anger, brutality, and revenge. The Gorgon feels justified in her actions, as she believes that her lawful rights were violated. Her outbursts of rage and aggression are swift, merciless, and often aimed at the wrong person. All thoughts of democracy, diplomacy, and right and wrong are irrelevant, as vengeance is her primal goal. In her fury, she does not think about her own life and survival. She does not concern herself with the opinion of others; she is the only authority she recognizes. She is unapologetic and shows no remorse for the horrific events she causes. The Gorgon is unpredictable and believes in fighting fire with fire. Usually reserved and unemotional, she acts with excessive aggression any time someone dares cross her [6, p. 54–55].

Inner motives and drives of characters are revealed through their behavior and speech. Psycholinguistic analysis evaluates the interdependence with several methods, including automatic word counting. Presently, there are few research projects examining the correlation between the character's archetype and their speech and no research to establish psycholinguistic characteristics of film archetypes with LIWC software, which makes it a new direction of psycholinguistic investigation.

Objective. The objective of the present research is to establish correlation between the psycholinguistic image of a character belonging to the Gorgon archetype [6] and psycholinguistic categories in her speech revealing the psychological image. The material under research is the speech of a female villain in the Marvel Cinematic Universe film *Guardians of the Galaxy Vol. 2* by James Gunn (2017). LIWC-22 software is used in the paper to establish the correlation between verbal behavior and psychology by the method of word counting. Deviations from the mean figures signal either abnormal attention of the character towards a particular psycholinguistic category or a complete lack thereof. Thus, the said abnormalities are of particular interest in this research. Some categories vary significantly depending upon their media, which is why the obtained results are contrasted with the LIWC-22 descriptive statistics for films by Boyd et al. [8].

Main findings. Ayesha's turns in the film were extracted from subtitles, checked against the film sound to add missing fillers and interjections, and run by LIWC-22 in 116 psycholinguistic categories. Ayesha's speech yields high numbers (above standard deviations) in the LIWC-22 Analytical thinking, Clout, BigWords, Personal pronouns, We, They, Article, Drives, Affiliation, Power, Anger, Social, Social references, Family, Politic and Risk categories. Additionally, she has low numbers (below standard deviations) in the Authentic, Tone, I, Affect, Tone positive, Emotion, Emotion positive, Emotion anxiety, Communication, Friend, Feeling, Conversation and Assent categories.

Analytical thinking captures the degree to which people use words that suggest formal, logical, and hierarchical thinking patterns [9]. People high in Analytical thinking tend to write and think using language that is less intuitive and personal. High number in the Article category supports the idea, as people who use articles at a high rate tend to be more impersonal in their thinking. This way Ayesha equally distances herself from subordinates and enemies. Being the High Priestess of the Sovereign, she adheres to the formal style of communication, demonstrating the social hierarchy of the race: *Ayesha: Our soldiers apprehended her attempting to steal the batteries. Do with her as you please. / What is your heritage, Mr. Quill?* She uses formal words and excessive politeness, which looks like mockery in combination with her general resentful attitude. This way she underlines the high social status of her people comparing to the Guardians.

The Clout category refers to the relative social status, confidence, or leadership [10]. The number in this category (99,0) considerably exceeds the standard deviation (89,19) and is the highest among characters featuring *Guardians of the Galaxy Vol. 1* and *Guardians of the Galaxy Vol. 2*. The high percentage suggests that Ayesha possesses high social standing, as she is the highest authority on the planet and autocratically rules her people. Consequently, high numbers in the Politic and Power categories (composing Drives) show the character's focus on social hierarchy: *Ayesha: Pilots... release envoy units. Our sensors detect the batteries are below the surface of the planet. Dive!* Direct commands (mainly in the form of verb in the imperative mood) and requests, demanding an answer, in Ayesha's speech is a manifestation of the Gorgon archetype dictatorial personality [11], who is certain that her order or wish will be carried out.

Authenticity reflects the degree to which a person is self-monitoring. Lower numbers in the Authentic category suggest a guarded and distanced form of discourse when people tend to self-

regulate or filter what they say [10]. In Ayesha's speech, Authentic is low, meaning that the Gorgon constantly tries to control what she says because of her high social status and general distrust towards other characters. The Affect, Emotion and Feeling categories are consequently below the standard deviation for the character, revealing, in general, a low level of emotional reactions except for anger and irritation.

Exclamatory sentences, frequent in the turns of other characters representing the Gorgon archetype [11], are within standard deviation for Ayesha. As previously mentioned, she severely controls all her outward reactions, including speech. She practically hisses several utterances in seething rage. Nevertheless, she uses exclamations with the same purpose as the other Gorgon characters, namely to express negative emotions of irritation, anger, impatience or resentment: *Ayesha: What is the delay, Admiral? / What? Who? / No! No! No! No!* These examples indicate excessive aggressiveness and irritability of the character.

Similarly, people who use a high rate of Big Words also tend to be less emotional and oftentimes psychologically distant or detached [9]. In some papers, high frequency of the category is associated with male speakers [12; 13], however in the examined material there is no correlation between the category and gender. Out of eight male and four female characters, Ayesha has the highest score, followed by two male characters, with one male character having the number below standard deviation, and the others falling within normal percentage. In general, the BigWords category codes the words consisting of seven letters or more and demonstrates a high frequency of formal, literary words: *Ayesha: We control the DNA of our progeny... germinating them in birthing pods. / Well, perhaps someday, you could give me a history lesson... in the archaic ways of our ancestors. For academic purposes.*

This category sets off Ayesha against the Guardians, thus effectively contrasting the characters. The Guardians (Quill, Rocket and Kraglin) have high numbers in the Netspeak and Filler categories, coding colloquial words. A dialog between Tony Stark and Peter Quill demonstrates the conversational simplicity of the Guardians: *Stark: We gotta coalesce. 'Cause if all we come at him with is a plucky attitude... Quill: Dude, don't call us plucky. We don't know what it means.* There is a pun in the word 'plucky'. First, they literally do not know the word, as the male Guardians are poorly educated bounty-hunters. Thus, the BigWords category is within standard deviation in their speech. Second, they are antiheroes who do not want to be consciously associated with anything outright heroic.

In general, Ayesha sounds formal and condescending while Guardians' dialogs are informal, colloquial and humorous, which makes the public side with the Guardians.

A low number in the Tone category reveals greater anxiety, sadness, or hostility of the speaker [9]. For Ayesha, this index is the third lowest in the range of twelve MCU Guardians characters. This feature is common for the Gorgon archetype characters in general and depicts their usual intolerance and anger: *Ayesha: We thank you, Guardians, for putting your lives on the line. We could not risk the lives of our own Sovereign citizens. Every citizen is born exactly as designed by the community. Impeccable, both physically and mentally.* She tends to openly demonstrate her arrogance and contempt even when she formally expresses gratitude.

Being a villain, Ayesha has low numbers in the Tone positive and Emotion positive categories. The Gorgon uses positive emotion

lexis in rare cases, when she talks about objects causing disgust or fear in the average viewer [11]. While describing a terrifying monster, created by her, Ayesha says to her servant: *That, my child... is the next step in our evolution. More powerful, more beautiful... more capable of destroying the Guardians of the Galaxy. I think I shall call him... Adam.* This helps the public form a negative perception of the character.

Tone negative in her speech (2,36) is higher than the mean number (1,81 for films) and close to above standard deviation (2,39). Being a villain, Ayesha uses negative evaluative lexis and condescending addressing towards the protagonists of the story: *Ayesha: I see it within you. An unorthodox genealogy. A hybrid that seems particularly... reckless.* The feature is characteristic for the Gorgon archetype and indicates her rude and contemptuous attitude towards individuals of lower social status. Accordingly, the Assent category is low in numbers, demonstrating a highly confrontational personality of Ayesha and the Gorgon archetype in general. A high number in the Anger category reflects her proneness to rage and aggression.

Her condescending and intolerant attitude is clearly revealed in the narratives of other characters: *Rocket: You know, they told me you people were conceited douchebags... / Come on! You saw how that High Priestess talked down to us. Quill: Careful what you say around these folks. They're easily offended. The cost of transgression is death. Yondu: This golden gal with quite a high opinion of herself... has offered us a large sum to deliver you and your pals over to her... because she wants to kill y'all.* Through the Guardians eyes and words, the public see the Sovereign as an arrogant, pretentious and vindictive race.

The Pronouns category signifies the speakers' focus of attention [14]. Ayesha has a low number in the I category and high numbers in the We and They categories. Kacewicz et al. [14] state that higher-status interactants use fewer I, more we, and more you / they, relative to their lower-status counterparts. As already mentioned, Ayesha has a high social status, thus she uses first-person pronoun rarely: *Ayesha: They are perturbed I've wasted our resources. When they see what I have created here... their wrath will dissipate.* She speaks about herself as an individual human being in situations when she loses her usual composure and demonstrates personal involvement, or when she is out of her depth, like in this scene with her usually immaculate hair disheveled and a half-mad look in the eyes.

For Ayesha, the pronoun number is also high in the We category, as she uses regal 'we' to demonstrate her high social status [14] as well as shared identity and affiliative motivation [15] with the people she rules. Accordingly, high numbers in the Affiliation (composing Drives), Family and Social references (composing Social) categories indicate Ayesha's social connections due to high hierarchy standing and relation to the group in whose name she fights the Guardians of the Galaxy.

The Gorgon archetype's focus is also external as the character focuses her attention on her enemy. Personal pronouns demonstrate at whom the rage and aggression are directed [11]. The purpose of the archetype in the plot is to be an obstacle in the protagonist's way. For Ayesha, the number is high in the They category as she opposes Guardians of the Galaxy through her army or the Ravagers: *Ayesha: What is the delay, Admiral? Admiral: High Priestess, the batteries, they are exceptionally combustible... and could destroy the entire fleet. Ayesha: Our concern is their slight against*

our people. We hired them and they steal from us. It is heresy of the highest order. Admiral: All command modules... fire with the intent to kill. The dialogue demonstrates her usage of big words, formal language, royal 'we' and frequent usage of 'they'; the prevalent emotions are rage and revengefulness. High numbers in the Risk category and low index in the Emotion anxiety group reflect her readiness to risk everything if it means the destruction of her enemy.

Surely not all words are coded by the software. Virtually all text analysis programs that rely on word counts are unable to consider context, irony, sarcasm, or even the problem of multiple meanings of words [16, p. 1297]. Despite the Swear category being zero in Ayesha's speech, there is an example of vulgar lexis being used: *Ayesha: Guardians... perhaps it will provide you solace... that your deaths are not without purpose. They will serve as a warning... to all of those tempted with betraying us. Don't screw with the Sovereign.* The semantics of her monologue is revenge as the highest need and no remorse over killing people. Ayesha uses here big words, formal language and royal 'we'. The colloquial vulgarity 'screw' is particularly impressive in her speech, as it provides a striking contrast to her usual formal speaking manner, emphasizing her raging emotions behind the words. Thus, LIWC is used as a complimentary instrument to the narrative and contextual analyses to account for the character's psycholinguistic image.

The Friend, Communication and Conversation categories are below standard deviation, demonstrating Ayesha's lack of friends and amicable communication. She seems to have only subordinates to rule or enemies to fight.

In general, in Ayesha's speech there occur many categories traditionally associated with male speakers. Previous research finds that men use more big words [13; 12], more articles [13; 12], fewer first person singular pronouns [13], fewer discrepancy words [13], fewer filler words [13], and fewer references to positive emotions [13]. All these features are found in Ayesha's speech.

Simultaneously, she has two categories pertaining to female speech, namely more pronouns and more social words [12]. Several categories are supposed to be present in female speech as women are found to use more verbs, more negations and home words [12], more references to positive emotions [13; 17]. However, findings of this paper do not support the previously obtained results of this category. Probably it means that the mentioned linguistic elements correlate not as much with gender, as with the social status of the speaker. The hypothesis needs further investigation.

Conclusion and prospects for further research. The obtained results demonstrate that the psycholinguistic image of a villainous female character Ayesha featuring *Guardians of the Galaxy Vol. 2* is determined by the Gorgon archetype and characterized by the following linguistic elements. She does not concern herself with the opinion of others; she is the only authority she recognizes. Ayesha's speech is formal, complicated, analytical, reserved and often unemotional to reflect her high social status and emotional distancing from subordinates and enemies. Ayesha is a vindictive and irritable; therefore, she is high on negative emotion (particularly anger) and low on assent and positive evaluation. The basic drives for her are power and affiliation; consequently, she has high frequency of 'drives', 'power', 'affiliation' and 'social' words, and personal pronouns. Social connections and affiliation with her people are paramount categories, as she often acts in the Sovereigns' name. She has no friends, only subordinates and enemies; hence

low numbers in 'friend' and 'communication' words. In her fury, she does not think about her own life and survival, consequently she has a high number in 'risk' word category and low number in 'anxiety' words. Ayesha's speech has many features traditionally associated with male speakers, which probably means that these categories correlate with social role and hierarchy.

Among the prospects of the research is the composition of a comprehensive typology of the psycholinguistic archetypes, having been featured in the highest-grossing English-language films of the 21st century.

References:

- Kupfer J. H. *Virtue and Vice in Popular Film*. London and New York : Routledge, 2021. 130 p. <https://doi.org/10.4324/9781003088998>
- Francemone C. J., Grizzard M., Fitzgerald K., Huang J., & Ahn C. Character gender and disposition formation in narratives: The role of competing schema. *Media Psychology*, 25 (4), 2022. P. 547–564. <https://doi.org/10.1080/15213269.2021.2006718>
- Jones B. The evolving portrayal of female emotions in the Marvel Cinematic Universe. *Journal of Feminist Family Therapy*, 34 (1–2), 2022. P. 196–202. <https://doi.org/10.1080/08952833.2021.2017615>
- McSweeney T. *Avengers Assemble! Critical Perspectives on the Marvel Cinematic Universe*. London & New York : Wallflower Press, 2018. 310 p.
- Lodi-Smith J., Geise A. C., Roberts B. W., & Robins R. W. Narrating personality change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96 (3), 2009. P. 679–689. <https://doi.org/10.1037/a0014611>
- Schmidt V. *The 45 Master characters*. Cincinnati, Ohio : Writers Digest Books, 2007. 338 p.
- Guardians of the Galaxy Vol. 2*. Directed by James Gunn, Marvel Studios, 2017.
- Boyd R. L., Ashokkumar A., Seraj S., & Pennebaker J. W. *LIWC-22: Descriptive Statistics and Norms*. Retrieved March 29, 2022, from <https://www.liwc.app>
- Pennebaker J. W., Booth R. J., Boyd R. L., & Francis M. E. *Linguistic Inquiry and Word Count: LIWC2015*. Austin, TX: Pennebaker Conglomerates. Retrieved March 29, 2022, from <https://www.LIWC.net>
- Boyd R. L., Ashokkumar A., Seraj S., & Pennebaker J. W. *The development and psychometric properties of LIWC-22*. Austin, TX : University of Texas at Austin. Retrieved March 29, 2022, from <https://www.liwc.app>
- Бережна М. В. Мовленнєвий портрет персонажів, які відповідають архетипу «Горгона» (у фільмі Т. Бертоні *Alice in Wonderland*). *Філологія у сучасному світі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 серпня 2021 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2021. С. 23–27.*
- Newman M. L., Groom C. J., Handelman L. D., & Pennebaker J. W. Gender differences in language use: An analysis of 14,000 text samples. *Discourse Processes*, 45 (3), 2008. P. 211–236. <https://doi.org/10.1080/01638530802073712>
- Mehl M. R., & Pennebaker J. W. The sounds of social life: A psychometric analysis of students' daily social environments and natural conversations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84 (4), 2003. P. 857–870. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.4.857>
- Kacwicz E., Pennebaker J. W., Davis M., Jeon M., & Graesser A. C. Pronoun use reflects standings in social hierarchies. *Journal of Language and Social Psychology*, 33 (2), 2014. P. 125–143. <https://doi.org/10.1177/0261927X13502654>
- Simmons R. A., Gordon P. C., & Chambless D. L. Pronouns in marital interaction: What do "you" and "I" say about marital health? *Psychological Science*, 16 (12), 2005. P. 932–936. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01639.x>
- Pennebaker J. W., & King L. A. Linguistic styles: Language use as an individual difference. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77 (6), 1999. P. 1296–1312. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1296>
- Thelwall M., Wilkinson D., & Uppal S. Data mining emotion in social network communication: Gender differences in MySpace. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61 (1), 2010. P. 190–199. <https://doi.org/10.1002/asi.21180>

Бережна М. Психолінгвістичний образ Аїші (у фільмі Джеймса Ганна *Guardians of the Galaxy Vol. 2*)

Анотація. У роботі йдеться про психолінгвістичний

аналіз мовлення кінематографічного негативного жіночого персонажа за допомогою програмного забезпечення LIWC-22. Зображення жіночих персонажів у розважальних медіа викликає стійкий інтерес дослідників. Мовлення персонажа значною мірою визначається архетипом і особистими якостями персонажа. Останнім часом проведено небагато досліджень, які вивчають кореляцію між архетипом персонажа та його мовленням, і немає досліджень щодо встановлення психолінгвістичних характеристик кіноархетипів за допомогою програмного забезпечення LIWC. У статті розглядається фільм Дж. Ганна про супергероїв, створений на основі коміксів Marvel «Вартові галактики 2». Об'єктом дослідження є репліки Аїші, лиходійки, яка протистоїть групі протагоністів-антигероїв. Відповідно до типології художніх архетипів Шмідт, Аїша належить до архетипу «Горгона». Гнів, мстивість і жорстокість характерні якості персонажів цього архетипу. Зазвичай стримана і беземоційна Аїша діє з надмірною агресією, коли хтось наважується виступити проти неї. Вона не просить вибачення і не має докорів сумління. Спалахи люті й агресії у неї швидкі та безжалюї, а їх об'єктом часто виступає безневинна людина. Охоплена жагою помсти, вона не зважає на власне життя та безпеку. Вона не переймається сторонньою думкою, адже вважає себе єдиним джерелом влади, з яким інші повинні рахуватися. Репліки Аїші у фільмі проаналізовані за 116 психолінгвістичними категоріями програмного забезпечення LIWC-22. Її мовлення демонструє високі показники (вище стандартних відхилень для фільмів) у таких категоріях LIWC-22 як Analytical thinking, Clout, BigWords, Personal pronouns, We, They, Article, Drives, Affiliation, Power, Anger, Social, Social references, Family, Politic та Risk. Одночасно вона має низькі показники (нижче стандартних відхилень) у категоріях Authentic, Tone, I, Affect, Tone positive, Emotion, Emotion positive, Emotion anxiety, Communication, Friend, Feeling, Conversation та Assent. Зазначені категорії демонструють її високий соціальний статус, загальну нетерпимість і агресивність, відсутність дружнього спілкування і схильність до надмірного ризику заради помсти.

Ключові слова: кіноархетип, психолінгвістичний образ, архетип «Горгона», LIWC-22, Джеймс Ганн, «Вартові галактики 2», *Guardians of the Galaxy Vol. 2*.

*Бігдай М. О.,**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри прикладної лінгвістики**Національного університету «Львівська політехніка»*

ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У СЕМАНТИЦІ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ДІЄСЛОВА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ»)

Анотація. У сучасній українській мові постійно відбуваються динамічні процеси у лексиці, що викликає значний інтерес у мовознавців. Семантичні зміни у значеннях слів спричинені різноманітними екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками.

Мета статті – дослідження динамічних процесів у семантиці дієслів української мови, що належать до лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану» на матеріалах «Словника української мови» в 11 томах і «Словника української мови» в 20 томах. Оскільки згадані словники є фундаментальними лексикографічними джерелами української мови, то вважаємо доцільним простежити динаміку семантики в досліджуваній лексико-семантичній групі дієслів саме на матеріалах «Словника української мови» в 11 томах і «Словника української мови» в 20 томах. До лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану» відносимо такі лексико-семантичні підгрупи, як: «Дієслова перебування в емоційному стані», «Дієслова становлення емоційного стану», «Дієслова приведення в емоційний стан». Методологія дослідження включає використання загальнонаукових методів індукції, дедукції, аналізу й синтезу, а також методу порівняння.

В українській мові динамічні процеси були об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців, проте окрема лексико-семантична група «Дієслова емоційного стану» не достатньо вивчена в цьому аспекті. Недостатність лінгвістичного опису цієї проблематики зумовлює актуальність нашої розвідки.

У пропонованій статті виявлено, що для більшості досліджуваних дієслів не відбулося змін у загальній кількості значень і (або) відтінків значень. Це зумовлено тим, що загалом дієслова, які виражають людські емоції та стани, не зазнають таких значних семантичних змін, як, наприклад, галузева, спортивна, чи професійна лексика. Проте виокремлено певні семантичні зміни, характерні для дієслів лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану». До них належать: розширення семантичної структури дієслів (збільшення кількості значень і (або) збільшення кількості відтінків значень); модифікація чи уточнення значення; спрощення тлумачення. Перспективним подальшим дослідженням вважаємо вивчення динамічних процесів у семантиці дієслів української мови на матеріалах інших лексико-семантичних груп.

Ключові слова: динамічні процеси, розширення значення, лексико-семантична група, дієслова емоційного стану.

Постановка проблеми. Мова є динамічною системою, що підтверджується наявністю динамічних процесів на всіх її рівнях. Семантичні зміни спричинені різноманітними внутріш-

німи й зовнішніми чинниками [1, с. 3]. До причин таких змін відносять: соціально-історичні, психологічні й власне лінгвістичні [2, с. 206].

На лексичному рівні мова розвивається найбільш активно. Простежити мовні зміни в лексиці можна в корпусах текстів, тлумачних словниках та ін. Для української мови академічними словниками вважають «Словник української мови» в 11 томах (далі – СУМ-11) [3] та, створений на його основі, новітній «Словник української мови» в 20 томах (далі – СУМ-20) [4]. Станом на 2022 рік вийшло друком 12 томів СУМ-20 (від «а» у першому томі до слова «підкурювач» в дванадцятому томі). Саме ці словники обрано для нашої розвідки як найфундаментальніші лексикографічні джерела української мови, в яких якнайповніше відбито лексичний склад мови з 1970–1980 років і до теперішнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській мові динамічні процеси були об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців, а саме: І. Р. Вихованця, Г. М. Вокальчук, А. П. Загнітка, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Л. П. Кислюк, Л. В. Струганець, О. О. Тараненка та ін. Проте окрема лексико-семантична група «Дієслова емоційного стану» не достатньо вивчена в цьому аспекті. Недостатність лінгвістичного опису цієї проблематики зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – дослідження динамічних процесів у семантиці дієслів української мови, що належать до лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану». Матеріалами розвідки слугували «Словник української мови» в 11 томах [3] і «Словник української мови» в 20 томах [4].

Виклад основного матеріалу. Емотивна лексика неодноразова була об'єктом вивчення українських та закордонних лінгвістів. Здійснено також багато спроб класифікувати слова на позначення емоцій для різних мов світу. Одну з таких класифікацій запропонувала А. Вежбицька, яка вивчала вираження емоцій в лінгвокультурному аспекті: 1) «трапилось щось хороше»: радість; 2) «трапилось щось погане»: сум, горе; 3) «щось погане може трапитись/трапиться»: страх, тривога; 4) «я не хочу, щоб трапилось таким чином»: злість; 5) «думка про інших людей»: заздрість; 6) «думка про себе»: сором [5, с. 49].

Дослідження емотивності як мовної категорії здійснюють на всіх мовних рівнях. Наше дослідження розглядає емотивність на лексичному рівні, а саме в лексико-семантичній системі українського дієслова.

Як зазначено у СУМ-20, емоція – це «переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколиш-

нього життя; душевне переживання, почуття людини» [4]. До лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану» відносимо такі лексико-семантичні підгрупи, як: «Дієслова перебування в емоційному стані», «Дієслова становлення емоційного стану», «Дієслова приведення в емоційний стан». Формулою тлумачення для лексико-семантичної підгрупи «Дієслова перебування в емоційному стані» є «Суб'єкт відчуває емоційний стан», для лексико-семантичної підгрупи «Дієслова становлення емоційного стану» – «Суб'єкт впадає в емоційний стан», а для лексико-семантичної підгрупи «Дієслова приведення в емоційний стан» – «Суб'єкт викликає емоційний стан у адресата» [6].

Виокремлюють такі динамічні процеси в українській мові кінця XX – початку XXI ст. «1) розширення словникового складу внаслідок іншомовних запозичень, новотворів, неологізмів – поява нових слів та їхніх значень, смислові, аксіологічно-конотативні модифікації сталого лексичного фонду літературної мови; 2) деактуалізація значень, пов'язаних з радянськими реаліями; пасивізація певних груп лексики; зняття так званих «ідеологічних нашарувань» у значеннях багатьох лексичних одиниць; 3) актуалізація (повернення до життя) неактивних у попередній період лексем і переорієнтація номінацій, пов'язаних із соціально-економічною перебудовою суспільства; 4) інтенсивна демократизація (колоквіалізація) мови, виражена в розростанні сфер поширення жаргонної, зниженої, просторічної лексики тощо» [7, с. 130].

За словами Л. В. Струганець, існують такі типи трансформації слова: «семантичні зміни у словах з однаковою кількістю значень; розширення семантичної структури слова; звуження семантичної структури слова; процеси утворення і зникнення омонімії; комплексні якісні модифікації значення слова. У випадках, коли лексична одиниця не змінює загальної кількості значень або ж залишається моносемічною, у семантичній структурі слова чи окремого ЛСВ простежили кілька видів змін: поглиблення тлумачення; узагальнення значення; модифікацію значення; зміну позиції трактування значення у словниковій статті, висунення інших значень на роль основного» [8, с. 17].

Як зазначає О. О. Тараненко, зміни в значеннях: «1) зумовлені мовним консерватизмом, коли певний об'єкт змінюється, а його найменування лишається в рамках свого попереднього, лише тією чи іншою мірою модифікованого значення: а) зміною в самому об'єкті позначення слова <...>; б) зміною в наших знаннях про об'єкт позначення <...>; в) зміною в нашому ставленні до об'єкта <...>; 2) зумовлені мовним розвитком <...>, які приводять до утворення різних видів переносного значення слова» [2, с. 206–207].

Методологія дослідження включає використання загальнонаукових методів індукції, дедукції, аналізу й синтезу, а також методу порівняння.

Проаналізувавши динамічні процеси у дієсловах лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану», доходимо до такого висновку:

1. Для більшості дієслів емоційного стану в українській мові не відбулося змін у кількості значень чи їх відтінків:

Наприклад:

• Лексико-семантична підгрупа «Дієслова перебування в емоційному стані»:

БЕНТЄЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок. 1. Хвилюватися, тривожитися (СУМ-11, СУМ-20).

ЖУРИТИСЯ, журюся, журишся, недок. 1. без додатка. Засмучуватися з яких-небудь причин, зазнавати журби; печалитися, сумувати. 2. За ким, розм. по кому. Сумувати, тужити через відсутність або втрату кого-небудь. 3. про кого – що, за кого – що, розм. за ким-чим, заст. ким, чим, із спол. сл. Турбуватися, тривожитися про кого-, що-небудь (СУМ-11, СУМ-20).

• Лексико-семантична підгрупа «Дієслова становлення емоційного стану»:

ВІДЧАЮВАТИСЯ, ююся, ююся, недок., ВІДЧАЯТИСЯ, аюся, аюся, док. 1. Утратити всяку надію на що-небудь; впадати у відчай, у розпач (СУМ-11, СУМ-20).

ЗАПАДАТИ, аю, аю, недок., ЗАПАСТИ, адю, адю, док. 9. у що, рідко. Впадати в який-небудь стан (СУМ-11, СУМ-20).

• Лексико-семантична підгрупа «Дієслова приведення в емоційний стан»:

БЕНТЄЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. 1. Викликати хвилювання, тривогу; хвилювати, тривожити. 2. Викликати стан замішання, зніяковілості в кого-небудь (СУМ-11, СУМ-20).

ГНІВИТИ, влю, виш; мн. гнівлять; недок., перех. 1. Викликати гнів, роздратування; сердити (СУМ-11, СУМ-20).

2. Розширення семантичної структури слова у СУМ-20 порівняно із СУМ-11 (збільшення кількості значень і (або) збільшення кількості відтінків значень).

Розширення семантики лексичних одиниць зумовлено екстралінгвальними суспільно-політичними, соціокультурними, та ін. чинниками [9, с. 91].

Наприклад:

• Лексико-семантична підгрупа «Дієслова перебування в емоційному стані»:

ЖАЛІТИ, ію, ію, недок. 1. перех. і без додатка. Відчувати жалість, співчуття до кого-небудь. 2. неперех. Нарікати на що-небудь, уболювати за чимось, за щось; шкодувати, жалкувати (СУМ-11).

ЖАЛІТИ, ію, ію, недок. 1. перех. і без додатка. Відчувати жалість, співчуття до кого-небудь. 2. За ким, чим, про когось – щось і з спол. що. Печалитися, шкодувати, журитися (СУМ-20).

У СУМ-11 лише перше значення входило до лексико-семантичної підгрупи «Дієслова перебування в емоційному стані». У СУМ-20 спостерігаємо розширення семантики дієслова **ЖАЛІТИ**, оскільки для нього з'явилося нове друге значення, що належить до лексико-семантичної підгрупи «Дієслова перебування в емоційному стані».

ЗАСМУЧУВАТИСЯ, уюся, уюся, недок., ЗАСМУТІТИСЯ, смучуся, смутішся, док. 1. Ставати смутним, невеселим. 1. // 1. Відчувати горе, жаль (СУМ-11).

ЗАСМУЧУВАТИСЯ, уюся, уюся, недок., ЗАСМУТІТИСЯ, смучуся, смутішся, док. 1. Ставати смутним, невеселим; смутитися. 1. // 1. Відчувати горе, жаль. 1. // 2. Виразити горе, жаль (СУМ-20).

Для дієслова **ЗАСМУЧУВАТИСЯ** у СУМ-20 порівняно з СУМ-11 додався другий відтінок першого значення.

3. Модифікація чи уточнення значення у СУМ-20, порівнюючи з СУМ-11.

Наприклад:

• Лексико-семантична підгрупа «Дієслова перебування в емоційному стані»:

ВЕСЕЛИТИСЯ, люся, лішся, недок. 1. // 1. Радіти, бути у радісному, веселому настрої. 1. // 2. ким, чим, заст. Радіти кому-, чому-небудь (СУМ-11).

ВЕСЕЛІТИСЯ, люся, лішся, недок. 1. // 1. Радіти, бути у радісному, веселому настрої. 1. // 2. ким, чим, заст. Радіти кому-, чому-небудь; тішитися (СУМ-20).

У другому відтінку першого значення дієслова **ВЕСЕЛІТИСЯ** спостерігаємо уточнення значення, а саме додано пояснення «тішитися».

ГНІВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Виразити гнів, роздратування; сердитися (СУМ-11).

ГНІВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Відчувати гнів, роздратування; сердитися (СУМ-20).

У першому значенні дієслова **ГНІВАТИСЯ** «Виразити гнів» з СУМ-11 змінено на «Відчувати гнів» у СУМ-20.

- Лексико-семантична підгрупа «Дієслова приведення в емоційний стан»:

ВЕСЕЛІТИ, лю, ліш, недок., перех. 1. Викликати веселощі, розважати. 1. // 1. Викликати радісний настрій, робити радісним, веселим (СУМ-11).

ВЕСЕЛІТИ, лю, ліш, недок., кого, що і без прям. дод. 1. Викликати веселощі (у 1 знач.), забавляти, розважати. 1. // 1. Викликати радісний настрій, робити радісним, веселим; тішити (СУМ-20).

У першому значенні дієслова **ВЕСЕЛІТИ** відбулося уточнення значення, а саме додано пояснення «забавляти», а також у першому відтінку першого значення додано «тішити».

4. Спрощення тлумачення у СУМ-20 порівняно з СУМ-11.

Наприклад:

- Лексико-семантична підгрупа «Дієслова становлення емоційного стану»:

БЕНТЄЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок. 2. Приходити в стан замішання; ніяковіти (СУМ-11).

БЕНТЄЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок. 2. Ніяковіти (СУМ-20).

У другому значенні дієслова **БЕНТЄЖИТИСЯ** у СУМ-20 відбулося спрощення тлумачення і залишено коротке пояснення «ніяковіти».

- Лексико-семантична підгрупа «Дієслова приведення в емоційний стан»:

ДРАТУВАТИ, ю, ўш, недок., перех. 1. Викликати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовувати, злити. 2. Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь, викликати гнів у когось; дражнити, дрочити. 3. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття і т. ін.; роздратовувати (СУМ-11).

ДРАТУВАТИ, ю, ўш, недок. 1. кого. Викликати у кого-небудь почуття незадоволення, досади, гніву, злості; злити. 2. кого. Навмисне злити, виводити з терпіння кого-небудь, викликати гнів у когось; дражнити. 3. кого, що. Збуджувати, посилювати, загострювати яке-небудь бажання, почуття і т. ін.; роздратовувати (СУМ-20).

У першому значенні дієслова **ДРАТУВАТИ** у СУМ-20 спрощено тлумачення і забрано з пояснення надлишкове дієслово «роздратовувати». Окрім цього, у другому значенні цього ж дієслова у СУМ-20 спрощено тлумачення і залишено лише одне синонімічне дієслово «дражнити».

Висновки. Отже, порівняльний аналіз дієслівних тлумачень, що належать до лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану», на матеріалах СУМ-11 і СУМ-20 показав, що для більшості досліджуваних дієслів не відбулося змін у загальній кількості значень і (або) відтінків значень.

Це зумовлено тим, що загалом дієслова, які виражають людські емоції та стани, не зазнають таких значних семантичних змін, як, наприклад, галузева, спортивна, чи професійна лексика. Проте виокремлено певні семантичні зміни, характерні для дієслів лексико-семантичної групи «Дієслова емоційного стану». До них належать: розширення семантичної структури дієслів (збільшення кількості значень і (або) збільшення кількості відтінків значень); модифікація чи уточнення значення; спрощення тлумачення.

Перспективним подальшим дослідженням вважаємо вивчення динамічних процесів у семантиці дієслів української мови на матеріалах інших лексико-семантичних груп.

Література:

- Клименко Н. Ф., Карпіловська С. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 434 с.
- Тараненко О. О. Зміни значення. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. : вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 206–207.
- Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
- Словник української мови: в 20 т. / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Наукова думка, 2010–2021.
- Wierzbicka A. Emotions across languages and cultures: Diversity and universals. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 349 p.
- Бігдай М. О. Идеографічні параметри дієслівної лексики української мови : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Чернівці, 2020. 276 с.
- Піддубна Н. В. Динамічні явища у складі релігійної лексики кінця ХХ – поч. ХХІ ст. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство, 2017. С. 129–138.
- Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 32 с.
- Літературна норма і мовна практика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик та ін.; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 320 с.

Bihdai M. Dynamic processes in the semantics of verbs of the Ukrainian language (based on the material of the lexical-semantic group “Verbs of emotional state”)

Summary. In the modern Ukrainian language, constant dynamic changes in the lexical structure occur, which is of great interest to linguists. Semantic changes in word meanings are caused by various extralingual and intralingual factors.

The purpose of the article is an investigation of the dynamic processes in the semantics of Ukrainian verbs, that belong to the lexical-semantic group “Verbs of emotional state” on the materials of the “Dictionary of the Ukrainian language” in 11 volumes and “Dictionary of the Ukrainian language” in 20 volumes. Since the mentioned dictionaries are fundamental lexicographic sources of the Ukrainian language, we consider it beneficial to trace the dynamics of semantics in the studied lexical-semantic group of verbs precisely on the materials of the “Dictionary of the Ukrainian language” in 11 volumes and “Dictionary of the Ukrainian language” in 20 volumes. The lexical-semantic group “Verbs of emotional state” includes such lexical-semantic subgroups as: “Verbs of being in an emotional state”, “Verbs of formation of an emotional state”, and “Verbs of bringing into an emotional state”. The research methodology includes the use of general scientific

methods of induction, deduction, analysis, and synthesis, as well as the method of comparison.

In the Ukrainian language dynamic processes have been studied by many national linguists, but a separate lexical-semantic group “Verbs of emotional state” has not been sufficiently studied in this context. The lack of a linguistic description of this issue determines the relevance of our study.

In the proposed article it is found that for most verbs from the lexical-semantic group “Verbs of emotional state” there was no change in their total number of meanings and (or) shades of meanings. This is due to the fact that, in general, verbs that express human emotions and states do not undergo such

significant semantic changes as, for example, industry, sports, or professional lexicon. However, certain semantic changes typical for verbs of the lexical-semantic group “Verbs of emotional state” have been singled out. These include expansion of the semantic structure of verbs (increase in the number of meanings and (or) increase in the number of shades of meanings); modification or clarification of meaning; simplification of meaning. We consider the study of dynamic processes in the semantics of Ukrainian verbs on the materials of other lexical-semantic groups to be a promising further study.

Key words: dynamic processes, expansion of meaning, lexical-semantic group, verbs of emotional state.

*Бойко М. І.,
викладач кафедри української мови
Київського університету імені Бориса Грінченка*

УКРАЇНСЬКА КОМП'ЮТЕРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Статтю присвячено аналізу стану української лексикографії на початку XXI століття. Актуальність визначається інтенсивним розвитком інформаційних технологій та відсутністю спеціального комплексного лінгвістичного дослідження, у якому не лише визначено теоретичні засади комп'ютерної лексикографії, а й здійснено огляд сучасних лексикографічних надбань. Мета статті – проаналізувати найпопулярніші електронні словники, визначити проблеми та перспективи української комп'ютерної лексикографії на початку XXI століття. Об'єктом дослідження є електронні словники на лінгвістичному порталі “Mova.info” та «Словники України» на Українському лінгвістичному порталі. Предмет дослідження – стан української комп'ютерної лексикографії на початку XXI століття. Подано огляд сучасних електронних словників. Становлення комп'ютерної лексикографії відбувається під великим впливом нових суспільних потреб і нових методів обробки інформації. З'ясовано, що ключовими напрямками діяльності є розробка та удосконалення інформаційно-лінгвістичних систем (традиційних і комп'ютерних словників, підручників, навчальних, експертних систем, систем автоматизованого опрацювання природної мови тощо, лінгвістичних баз даних та знань) та координація досліджень у галузі лінгвістичних технологій, комп'ютерної лінгвістики та лексикографії. Інтегрована лексикографічна система «Словники України» призначена для надання користувачам лексикографічної інформації про слова української мови. У системі «Словники України» на сьогодні представлено чотири словникові підсистеми-модулі – словозміна, синонімія, антонімія та фразеологія. Найпопулярніші онлайн-словники представлено на порталі “Mova.info”. Предметом нашого дослідження є «Електронний словник мови Тараса Шевченка», «Проект словника суржиків», «Словник українських прийменникових колокацій» та інші. Варто акцентувати, що склад активних користувачів, способи, засоби, сама мова комунікації є надзвичайно динамічними – і тому потребують постійного детального вивчення. Очевидно, що сьогодні є потреба переведення лексикографічної спадщини людства у цифрову форму з метою нагромадження загальнокультурного потенціалу. Сучасні лексикографи повинні враховувати фундаментальні лексикографічні аспекти, а також навчитися визначати попит користувачів.

Ключові слова: комп'ютерна лексикографія, електронні словники, інформація, глобалізація.

Постановка проблеми. Проблема становлення української прикладної лінгвістики є однією з найважливіших і найскладніших в лінгвістичній науці. Варто наголосити, що на початку XXI століття комп'ютерна лексикографія постала як новий напрям людської діяльності, що, з одного боку, осмислив і втілює багатотомовий досвід теоретичних надбань лінгвістики

та практичного лексикографування, а з іншого – отримав досі небачені перспективи.

Свого часу з цього приводу слушно думку висловив академік В. Широков, який зазначав, що словникова форма як тип суспільної комунікації все більше привертає увагу фахівців різних предметних сфер, бо за повнотою, змістовністю та точністю й правдивістю інформації словники посідають перше місце серед інших форм, які представлено в стислому вигляді [1, с. 3]. Згідно з концепцією вченого, словники не лише фіксують сукупність первинних знань, а й слугують надійним інструментом освоєння дійсності [1, с. 4].

Уважаємо, що активний розвиток української комп'ютерної лексикографії пов'язаний зі зростанням інформаційних технологій. Характерно, що проблема давно вийшла за межі теоретизування і має важливе прикладне значення, а тому нині активно обговорюється не тільки лінгвістами. Сьогодні відбувається неухильне зростання соціальної значущості лексикографічної продукції, тому скрупульозне дослідження надбань української комп'ютерної лексикографії є досить актуальною і важливою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему становлення та розвитку української комп'ютерної лексикографії вивчали В. Широков [1], О. Сидоренко [2], Є. Купріянов [3], Ю. Калимон [4] та інші вчені. Ґрунтовно проаналізовано сучасний стан вітчизняної комп'ютерної лексикографії та окреслено ключові проблеми галузі у монографії В. Широкова «Комп'ютерна лексикографія» [1]. Науковець не лише запропонував нову концепцію та комп'ютерну технологію лексикографічної діяльності, а й на основі ґрунтовного аналізу систематичних відношень та інваріантів мовної субстанції здійснив огляд функціонування теорії лексикографічних систем на реальних прикладах створення об'єктів національної словникової бази. Аналізована теорія семантичних станів розширює уявлення про концептуальні технічні засади побудови багатомовних словникових систем та віртуальних систем професійної взаємодії в лінгвістиці.

Специфіку впровадження елементів комп'ютерної лексикографії в освітньому процесі розглянуто у розвідці О. Сидоренко «Українська комп'ютерна лексикографія як важливий інноваційний чинник навчального процесу» [2]. На думку дослідниці, варто створити єдиний лексикографічний комплекс та залучити до його наповнення щонайбільше фахівців з різних галузей знань [2, с. 528].

Є. Купріянов схарактеризував основні етапи розвитку комп'ютерних технологій укладання словників та визначив ключові чинники, що зумовили становлення комп'ютерної лексикографії в Україні [3]. Науковець впевнений, що бурхливий розвиток напряму пов'язаний з процесами інтеграції України

у світову інформаційну спільноту та створенням національної словникової бази.

У своєму дослідженні «Комп'ютерна лексикографія: виклики та перспективи» Ю. Калимон дослідила стан комп'ютерної (електронної) лексикографії на початку XXI століття, визначила характерні риси корпусного та електронного періодів. Ю. Калимон вважає, що розробка словників частково відбувається у віртуальній площині, у якій до обговорення реєстрових одиниць та інших аспектів укладання словника залучають безпосередньо і користувачів [4, с. 114].

На думку дослідниці, комп'ютерна лінгвістика використовує теоретичні та методичні досягнення інших наукових дисциплін (лінгвістики, лексикографії, комп'ютерних та корпусних технологій). Уважаємо, що актуальність вищезгаданої праці та новизна роботи полягає в аналізі сучасного стану досліджень, розробок та методик організації лексикографічної роботи [4, с. 116].

Однак, всупереч ґрунтовним напрацюванням, у цій царині мовознавства ще залишаються недослідженими окремі важливі сегменти. Актуальність визначається інтенсивним розвитком інформаційних технологій та відсутністю спеціального комплексного лінгвістичного дослідження, у якому не лише визначено теоретичні засади комп'ютерної лексикографії, а й здійснено огляд сучасних лексикографічних надбань.

Формування мети статті. Мета статті – проаналізувати найпопулярніші електронні словники, визначити проблеми та перспективи української комп'ютерної лексикографії на початку XXI століття. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати особливості електронних словників (на прикладі словників, які представлено на лінгвістичному порталі “Mova.info” та Українському лінгвістичному порталі); 2) висвітлити шляхи розвитку української комп'ютерної лексикографії. Об'єктом дослідження є електронні словники на лінгвістичному порталі “Mova.info” та «Словники України» на Українському лінгвістичному порталі. Предмет дослідження – стан української комп'ютерної лексикографії на початку XXI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні людина не може уявити себе без комп'ютера, планшета, мобільного телефону, а особливо інтернету. Наприкінці XX – на початку XXI століття в усьому світі і в Україні засвідчено прискорення науково-технічного прогресу, становлення інформаційного суспільства, усеохопну глобалізацію й інтелектуалізацію переважної більшості сфер життя людей. Передусім цьому значною мірою сприяв інтенсивний розвиток інформаційних технологій. Більшість мовознавців впевнені, що на початку XXI століття лексикографія переживає особливий етап свого розвитку. Згідно з концепцією В. Широкова, становлення комп'ютерної лексикографії відбувається під великим впливом нових суспільних потреб і нових методів обробки інформації [1, с. 5].

Чималу кількість сучасних електронних словників підготовлено Українським мовно-інформаційним фондом Національної академії наук України. З'ясовано, що ключовими напрямками діяльності є розробка та удосконалення інформаційно-лінгвістичних систем (традиційних і комп'ютерних словників, підручників, навчальних, експертних систем, систем автоматизованого опрацювання природної мови тощо, лінгвістичних баз даних та знань) та координація досліджень

у галузі лінгвістичних технологій, комп'ютерної лінгвістики та лексикографії.

Окрім того, фахівці Українського мовно-інформаційного фонду розробили інформаційно-лінгвістичну систему та створили лінгвістичний корпус, який має обсяг понад 200 млн слововживань і становить сучасних лексикографічних лінгвістичних досліджень.

Ґрунтовне вивчення специфіки Українського лінгвістичного порталу дає всі підстави стверджувати, що на сайті представлено перший в Україні повномасштабний електронний словник української мови – Інтегровану лексикографічну систему «Словники України». Електронне видання призначене для надання користувачам лексикографічної інформації про слова української мови.

У системі «Словники України» на сьогодні представлено чотири словникові підсистеми-модулі – словозміна, синонімія, антонімія та фразеологія. Виявлено, що базу генерального реєстру (близько 261 тис. слів) системи складає реєстр «Орфографічного словника української мови», 9-е видання (2009).

Вплив інтернету на повсякденне життя, а також на мову пересічних громадян є потужним і невинно посилюється. Варто акцентувати, що склад активних користувачів, способи, засоби, сама мова комунікації є надзвичайно динамічними – і тому потребують постійного детального вивчення.

Ключове завдання лінгвістичного порталу “Mova.info: про українську мову, лінгвістику і не тільки” – мовне консультування суспільства. На сайті розміщено чимало наукових статей, монографій, підручників та інших матеріалів наукового характеру, пов'язаних з лінгвістикою, а також надано безоплатний доступ до інформаційних ресурсів (корпус української мови, електронні словники).

Досліджуючи вектори української комп'ютерної лексикографії, варто виокремити кілька лінгвістичних напрямів, які представлено на порталі “Mova.info”:

- частотні словники;
- граматичний словник української мови;
- електронний словник мови Тараса Шевченка;
- проєкт словника суржика;
- відкритий словник;
- чотиромовний науковий словник;
- тезаурус з комп'ютерної лексикографії та тезаурус з лінгвістичної термінології;
- словник українських прийменникових колокацій та словник українських предикативних колокацій;
- семантичний словник української мови.

«Частотний словник сучасної української поетичної мови» репрезентує лексику поетичної мови, одержану на вибірці з поезій кращих українських митців кінця XX ст. обсягом 300 тис. слововживань. Будовою словника передбачено наведення статистичних даних як для парадигматичних форм, які зустрілися в текстах, так і для узагальнення словникових одиниць, що забезпечує можливість здійснення великого спектру граматичних досліджень. Наявний матеріал дає змогу констатувати, що запропонована методологія обробки лінгвістичних даних в електронній базі є узагальненням комплексу теоретичних і прикладних ідей сучасного мовознавства (рис. 1).

Проект «Відкритий словник виправлень суржика» створено з метою популяризації української мови серед населення. Словник є відкритою системою, оскільки усі зареєстровані

ПОЕТ: О. ЗАБУЖКО

ВСЬОГО
ЗАПИСІВ: 9615

Слово	Частина мови	Абсолютна частота	Середня частота	Середньоквадратичне відхилення
артезіанським	ад'єктив	1	0,05	0,2179449
артеріях	ім.ж.р.	1	0,05	0,2179449
артисти	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
архів	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
архівах	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
астенічних	ад'єктив	1	0,05	0,2179449
астронавтом	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
асфальт	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
асфальт	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449
асфальтам	ім.ч.р.	1	0,05	0,2179449

Рис. 1. Результати пошуку в системі «Частотний словник сучасної української поетичної мови»

--	усе було так прозоро	усе було таке прозоре	Ева Гата роман „Очищення, або роблю, що хочу“	Львів, „БАК“, 2007, стор. 85	непр.ф.	
--	рідина розподілялася по внутрішнім органам	рідина розподілялася по внутрішніх органаХ	Володимир Горбатько, переклад з англійської Ден Браун „Втрачений символ“, Харків, 2010	стор. 492	непр.ф.	
--	по деяким напрямкам	по деяких напрямках	Євген Нищук, міністр культури (!) ІСТV „Свобода слова“	20 лютого 2017, 22:30	непр.вжив.ф.	
--	подорож, якЕ змінило її життя	якА змінила...	Валерій Калниш радіо „НВ“, „Книга за книгою“	грудень 2018	непр.ф.	„путешествие“ середнього роду, подорож – жіночого.

Рис. 2. Результати пошуку в системі «Відкритий словник виправлень суржиків»

користувачі мають змогу створювати словникові статті, фіксувати помилкові форми з контекстом, зазначити правильний варіант відповіді та визначити категорію помилки (рис. 2).

«Словник українських приєднаних колокацій (усталених сполучень)» є результатом зіставлення частотних списків лем і словоформ усталених сполучень з підкорпусу законодавчих текстів Корпусу української мови. Реєстр словника нараховує понад 1415 колокацій 29 українських приєднаних. За реєстру одиницю прийнято усталене сполучення приєднанника з певною формою колоката: відмінкові форми керованого іменника утворюють різні колокації, тоді як сполучення приєднанника з колокатом у формі однини й множини належать до однієї колокації (керівник проекту – Т. Бобкова) (рис. 3).

Пошук за словоформою

Приєднаник	Кількість словосполучень	Кількість слововживань
без	18	312
в	189	4998
від	48	934
для	101	2663
до	144	4686
з	268	6936
за	177	4920
з-за	1	42
зі	20	452
із	44	928
із-за	1	10
крім	7	114
між	8	128
на	211	6650
над	2	12
перед	2	30
під	14	1155
після	21	501
по	16	379
поза	1	13
при	33	646
про	135	3717
проти	1	14

Рис. 3. Результати пошуку в системі «Словник українських приєднаних колокацій (усталених сполучень)»

Також предметом нашого дослідження є «Електронний словник мови Тараса Шевченка», розроблений лабораторією комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник проекту – Н. Дарчук). Матеріалом для корпусу текстів письменника послужили його поетичні твори, написані українською мовою. Кожному зі слів у ході автоматичного морфологічного аналізу приписано морфологічні характеристики.

Варто акцентувати, що на основі цієї лінгвістичної інформації користувачі корпусу можуть здійснювати такі типи пошуку:

- певних лексем чи словоформ (задаючи в поле пошуку лише його початкові літери чи повну графічну форму);
- слів за морфологічними характеристиками (задаючи параметри частини мови, а для окремих частин мови вказуючи категорії: числа, відмінку, особи тощо);
- кореневих та афіксальних морфем (рис. 4).

Статистичні параметри

Показувати:
 Кількість текстів
 Середню частоту
 Середньоквадратичне відхилення
 Коефіцієнт стабільності

ВСЬОГО ЗАПИСІВ: 6889

Слово	Частина мови	Абсолютна частота	Слово	Середня частота
веселіє	ім. с. р.	1	1	0,0163934426229508
веселля	ім. с. р.	1	1	0,0163934426229508
весело	прислівн.	15	12	0,245901639344262
весі	ім. множ.	1	1	0,0163934426229508
весілля	ім. с. р.	14	10	0,229508196721311
весільний	прикметник	1	1	0,0163934426229508
весна	ім. ж. р.	10	5	0,163934426229508
весною	прислівн.	7	5	0,114754098360656
весняний	прикметник	1	1	0,0163934426229508
веснянка	ім. ж. р.	1	1	0,0163934426229508
вести	дієсл.	15	14	0,245901639344262
весь	займ.-ім.	1	1	0,0163934426229508
весь	займ.-прикм.	108	65	1,77049180327869

Рис. 4. Результати пошуку в системі «Електронний словник мови Тараса Шевченка»

«Електронний словник мови Тараса Шевченка» може бути використаний для вивчення мови на високому рівні, також при підготовці навчальних матеріалів, вправ із використанням прикладів з реальних текстів та врахуванням частотної сполучуваності тощо.

Швидке й постійне оновлення лексики переконливо відбиває динаміку суспільно-політичного, соціально-економічного, наукового, технічного, побутового, ментально-когнітивного розвитку як української, так і світової спільноти. Згідно з концепцією Ю. Калимон, саме користувачі є рушійною силою для створення нових лексикографічних продуктів.

Висновки дослідження і перспективи подальших пошуків. Однак, обговорюючи становлення української комп'ютерної лексикографії, не можна не згадати важливі проблеми, які особливо актуалізувалися в наш час. Дехто з дослідників впевнені (В. Широков, Ю. Калимон та інші), що варто оновити фундаментальні лексикони, оскільки вони є зразками лінгвістичної думки певного історичного періоду.

Як зазначив В. Широков, сьогодні є потреба переведення лексикографічної спадщини людства у цифрову форму з метою нагромадження загальнокультурного потенціалу, а також використання в системах автоматичного опрацювання інформації [1].

На думку Ю. Калимон, з появою інтернету сучасна людина стала нетерплячою та прагне отримувати на будь-який свій запит швидко та конкретну відповідь, а отже концепція представлення знань у мобільних версіях словників має бути переглянута [4, с. 113].

Отже, сьогодні комп'ютерна лексикографія є багатоаспектною галуззю, прикладною науковою дисципліною на межі мовознавства та інформатики, яка вивчає способи та прийоми застосування методів інформаційної науки й технології у теорії та практиці створення широкого спектра лексикографічних систем; галуззю комп'ютерної індустрії, яка швидко розвивається головним чином завдяки тому, що лексикографування знань є одним з ефективних способів їхнього виявлення та поширення. Сучасні лексикографи повинні враховувати фундаментальні лексикографічні аспекти, а також навчитися визначати попит користувачів.

Уважаємо, що варто організувати безоплатні лекції та презентувати суспільству надбання Українського мовно-інформаційного НАН України, адже цифрові лінгвістичні ресурси є невід'ємним складником якісної науково-дослідної діяльності. Перспективу дослідження вбачаємо в описі засад побудови електронних лексикографічних систем та ґрунтовному аналізі сучасних онлайн-словників.

Література:

1. Широков В. Комп'ютерна лексикографія : монографія. К. : Наук. думка, 2011. 351 с.
2. Сидоренко О. Українська комп'ютерна лексикографія як важливий інноваційний чинник навчального процесу. *Актуальні*

проблеми слов'янської філології. 2010. Випуск XXIII. Частина 1. С. 524–528.

3. Купріянов С. Комп'ютерна лексикографія як проблема сучасного мовознавства. 2008. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/2480/1/2008_Kupriyanov_Kompiuterna%20leksykohrafiia.pdf
4. Калимон Ю. Комп'ютерна лексикографія: виклики та перспективи. *Актуальні питання іноземної філології*. 2019. № 10. С. 112–118.

Boiko M. Ukrainian computer lexicography: public requests, problems and perspectives

Summary. The article is devoted to the analysis of the state of Ukrainian lexicography at the beginning of the 21st century. The relevance is determined by the intensive development of information technologies and the lack of a special comprehensive linguistic study, which not only defines the theoretical foundations of computer lexicography, but also conducts an overview of modern lexicographic assets. The purpose of the article is to analyze the most popular electronic dictionaries, to determine the problems and prospects of Ukrainian computer lexicography at the beginning of the 21st century. The object of the research is electronic dictionaries on the linguistic portal “Mova.info” and “Dictionaries of Ukraine” on the Ukrainian linguistic portal. The subject of the study is the state of Ukrainian computer lexicography at the beginning of the 21st century. An overview of modern electronic dictionaries is presented. The formation of computer lexicography takes place under the great influence of new social needs and new methods of information processing. It was found that the key areas of activity are the development and improvement of information and linguistic systems (traditional and computer dictionaries, textbooks, educational and expert systems, automated natural language processing systems, etc., linguistic databases and knowledge) and coordination of research in the field of linguistic technologies, computer linguistics and lexicography. The integrated lexicographic system “Dictionaries of Ukraine” is designed to provide users with lexicographic information about words of the Ukrainian language. The “Dictionaries of Ukraine” system currently features four dictionary subsystems-modules – word change, synonymy, antonymy, and phraseology. The most popular online dictionaries are presented on the “Mova.info” portal. The subject of our research is the “Electronic Dictionary of the Language of Taras Shevchenko”, “Surzhyk Dictionary Project”, “Dictionary of Ukrainian Prepositional Collocations” and others. It is worth emphasizing that the composition of active users, methods, means, the very language of communication are extremely dynamic – and therefore require constant detailed study. It is obvious that today there is a need to transfer the lexicographic heritage of humanity into a digital form in order to accumulate the general cultural potential. Modern lexicographers must take into account fundamental lexicographical aspects, as well as learn to determine user demand.

Key words: computer lexicography, electronic dictionaries, information, globalization.

*Бортун К. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри інформаційної, бібліотечної, архівної справи та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін**Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ ЕРГОНІМІВ МІСТА ВІННИЦІ

Анотація. У статті проаналізовано структурні особливості асоціативних макрополів ергонімікону міста Вінниці, зокрема було вивчено особливості функціонування ергонімів у мові, мовленні та ментальному лексиконі. Бо вивчення та дослідження власних назв на позначення груп людей – ергонімів, є надзвичайно актуальним питанням сучасних ономастичних студій. Нами було визначено найчастотніші асоціації респондентів, пов'язані з найвідомішими власними назвами об'єднань Вінниці: назви закладів харчування, освітні установи, лікувальні установи, підприємства виробничого спрямування, торговельні мережі, спортивні установи, в'язниці, органи влади, торговельні точки. У роботі зосереджено увагу на семантико-структурних фрагментах мовної картини світу Вінниччини, репрезентації цих доміант у структурному аспекті щодо функціонування ергонімів. Ви значили найчастотніші асоціації респондентів, пов'язані з найвідомішими власними назвами об'єднань Вінниці. Також було відтворено «асоціативний шлейф» ергонімікону міста Вінниці. Маємо зазначити, що асоціативний експеримент є провідним у цій розвідці, який є найкращим способом встановити польову структуру ергонімів Вінниччини, який завдяки реакції на подане слово-стимул дає можливість встановити асоціативне значення аналізованого стимулу. У підсумкові ми сформувавши результати, встановили гештальтне ядро асоціативного поля, що відображає ті образи, в реципієнтів під час категоризації та концептуалізації. Отже, концептуальна картина ергонімів міста Вінниці охоплює узагальнене знання дійсності, неоднорідні смислові утворення та ментальні стереотипи. Нами було сформовано ергонімічний субфрейм міста Вінниці, яке охоплювало три кола. Перше коло містило охопило ергоніми, які є важливими для людини та отримали позитивну або негативну оцінку. Друге коло репрезентує ті назви, до яких опитуваний особисто входив, але які не стали надто важливими у житті. Третє коло називає невідомі чи забуті ергоніми. Докладне та ґрунтовне вивчення вінницької ергонімії суттєво розширить сферу наукового пізнання в галузі ономастики.

Ключові слова: асоціативний експеримент, асоціація, асоціативне поле, ергонім, мовна картина світу.

Постановка проблеми. Асоціативність є однією з ознак творчого мислення та буття людини, яка формує його уявлення про предметний та соціальний світ, готує підґрунтя для його свідомої діяльності як складова суспільства й особистість у соціумі. Лінгвостилістичне осягнення сутності даного поняття ґрунтується на теорії про властивості, природу та зв'язки асоціацій у філософії, психології, психолінгвістиці, семасіології. Кожна з цих галузей обирає свій аспект опису цього поняття й формує свій предмет вивчення. Саме асоціації актуалізують,

відтворюють зв'язки між складовими лексичної архітектури тексту та є співвідносними, зіставними з ними явищами дійсності чи свідомості мовця.

Водночас найактуальнішою проблемою в мовознавстві ХХІ є проблематика мовних картин світу, дослідження яких реалізує діяльнісний антропоцентричний підхід до аналізу лінгвістичних явищ. Бо лінгвальна картина світу – складне явище, із розгалуженою архітектонікою, змістом, різномірними зв'язками, що й створює певні складнощі щодо вивчення певних елементів мовної картини світу «(так званих семантичних ареалів або доменів) чи навіть окремих її складників (концептів, структурних рівнів, лексико-семантичних і граматичних структурних зв'язків тощо)» [1, с. 306].

У статті за допомогою психолінгвістичного експерименту, що сприяє, крім ідентифікації зібраної інформації, закодованої у фрагментах асоціативних полів, визначенню релевантних рис ментальності певного лінгвосоціуму та встановленню змін у мовній свідомості його представників. Саме тому (вільний) асоціативний експеримент вважається ефективною методикою, на основі якої можна виявити накопичені в результаті попереднього досвіду асоціації носія мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Маємо наголосити, що серед найсучасніших досліджень у цій галузі є роботи О. Загородня [1; 2], Т. Бісовецької [3], О. Денисевич [4], Л. Калмикова [5], О. Карпенко [6; 7], Т. Ковалевська [8], О. Лавриненко [9], У. Марчук [10], Т. Недашківська [11], С. Самійлик [11], Н. Плотнікової [12], О. Сурмач [13], О. Горошко [14], О. Холод [15], С. Мартінек [16], М. Орап [17], С. Засекін [18], Л. Засекіна [19], Д. Терехова [20].

Мета статті – встановити структурні особливості асоціативного поля ергонімів міста Вінниці.

Виклад основного матеріалу. Питання вивчення ментального лексикону, особливості його шарів і ярусів, архітектоніку та засоби репрезентації знань носія мови, обіймає першість у когнітивній ономастиці. Загальновідомим є факт, що когнітивна лінгвістика вивчає когніцію – пізнання, збереження, існування та функціонування мови в людській свідомості, у ментальному лексиконі, то когнітивна ономастика з'ясовує буття в ментальному лексиконі власних назв. Ономастика взагалі є дуже специфічною складовою мовознавства, а, отже, і когнітивна ономастика є такою ж. Цілоком підтримуємо думку Г. В. Ткаченко про те, що когнітивна ономастика фіксує певні особливості в межах когнітивної лінгвістики завдяки таким особливостям онімів, як: 1) їх кількість (власних назв у кожній мові дуже багато, більше, ніж загальних); 2) їхня однореферентність (кожна власна назва має тільки одного носія); 3) від-

сутність у них семантичного «дна» (власна назва не може виражати поняття) [13, с. 454].

Варто зазначити, що структурна або системна організація знань у ментальному лексиконі чітко виявляється в асоціативному експерименті, тобто в експериментах на спонтанне словоутворення у мовленнєвій діяльності індивіда. Механізм формування мовних асоціацій досить складний. Поки не існує одностайного погляду на питання про чинники, що домінують у процесі виникнення асоціативних зв'язків між словами [21, с. 22].

Маємо наголосити, що мислення людини надзвичайно складний процес, головною ознакою якого є асоціативність – зв'язки між елементами структури тексту та співвіднесені з ними явища дійсності. Когнітивна ономастика дає можливість вивчати розширення репертуару об'єктів дослідження, їхні ментальні процеси, що безпосередньо пов'язані із функціонуванням ментальної лексики. Підтримуємо думку О. Ю. Карпенко [6, с. 280], що першочерговим завданням когнітивної ономастики є вивчення відображення власних назв у ментальній свідомості носіїв певної мови. Тому в роботі ми спробували поєднати кілька підходів та методів традиційної ономастики та новітнього когнітивного напрямку, який має враховувати усі аспекти ментального буття онімів.

Інформація, яка надходить до ментального лексикону, народжена в ньому, здатна до концептуалізації – виявлення окремого явища, його інваріантності, що дозволяє визнати його окремим концептом й категоризації, що об'єднує пізнавані явища, розподіляє їх серед наявних у ментальному лексиконі концептів, знаходить і групує споріднені концепти [6, с. 282].

Загалом вільний асоціативний психолінгвістичний експеримент у когнітивній ономастиці здійснюють з метою виявлення асоціативних полів власних назв. Термін «асоціації» О. Ю. Карпенко тлумачить як *«зв'язок між психічними явищами, утворених за певних обставин, при якому актуалізація одного з них спричиняє появу іншого»*. Як неусвідомлений зв'язок певних думок або ідей, які базуються на особистому досвіді індивіда. Зазвичай асоціації доволі типові, однак, при збільшенні часу на роздуми, існує можливість отримати більш універсальну реакцію [7, с. 54].

У нашій роботі ми використовуємо термін «ергонім», адже узагальнення ознак поняття призведе до формування семантичної доміанти, основної ознаки в сенсі, оскільки він, як слушно зауважила Н. Кутуза «за своєю структурою відповідає наявним онімним кліше, а по суті – відображає риси, які мають відображати особливості об'єкта номінації. Крім того, етимологія цього терміна тісно пов'язана з його сучасними тлумаченнями» [22, с. 6].

У новітньому словнику Д. Г. Бучка та Н. В. Ткачової «ергонім – власна назва певного об'єднання людей: організації, партії, установи, закладу та под., зокрема магазину, перукарні, ресторану та ін.» [23, с. 85].

Отже, результати асоціативних експериментів дають змогу *«не тільки усвідомити механізми глибинних процесів інформаційного оброблення, а й визначити адекватні шляхи конструювання контекстів, через які зазнають впливу на поведінку національної аудиторії, а отже, формуються певні константи в площинах раціональної та аксіосистемної свідомості»* [8].

Методика проведення нашого вільного асоціативного експерименту складалася з таких етапів: обрання ергонімів-стиму-

лів, відомих всім без винятку носіям мови та здатних викликати потужну реакцію, розробка інструкції, яка б мінімізувала вплив дослідника задля запобігання інтерференції у хід мислення інформантів; відбір інформантів з потенційно схожим асоціативним тезаурусом (вік, освітній рівень, місто мешкання); власне експеримент, який було проведено у письмовій формі; обробка результатів опитування, їх систематизація, класифікація, зіставлення та формулювання висновків.

Ергоніми-стимули, які ми обрали для даного експерименту, ми уклали у список. До списку увійшли найвідоміші власні назви об'єднань Вінниці: назви закладів харчування, освітні установи, лікувальні установи, підприємства виробничого спрямування, торговельні мережі, спортивні установи, в'язниці, органи влади, торговельні точки: «*Варшава*», «*Бібліотека*», «*Тифліс*», «*Південний Буг*», «*SmartCinema*», «*Фазенда*», «*Вінницька реберня*», «*Старий Йорк*», «*Україночка*», «*АТБ*», «*Челентано*», «*Володимир*», «*Бджілка*», «*Лимон*», «*Діамант*», «*Королівський смак*», «*Статус*», «*Центральний ринок*», «*Департамент охорони здоров'я*, *Вінницький міський суд*, *Вінницяоблводоканал*, *Вінницька установа виконання покарань № 1*, *Вінницька обласна клінічна лікарня ім. М. І. Пирогова*, *Вінницький національний аграрний університет*, «*Батискаф*», «*Затишок*», «*Околиця*», «*Шахерізада*», «*Ренесанс*», «*БугГай*», «*Чебуречок*», «*Мафія*», «*Вслух*», «*Музикант*», «*Кобзар*».

Реакцією на цей стимул повинен бути порівняльний образ, що сприймається у свідомості інформанта як еталон ознаки. Одиначні відповіді не розглядалися; кількісний показник подано в дужках. У цій статті подаємо лише результати, отримані на слова-стимули, що утворюють аксіологічно марковані опозиції:

Варшава / СГАОП негативне явище – 11, позитивне явище – 6, інша реакція – 6

місто (3), продуктовий магазин (2), супермаркет (1), нечесність (2), обман (1), неповага (1), протерміновані товари (1), паршива якість обслуговування (1), багатий асортимент (3), помірні ціни (2), прекрасний супермаркет (1), приємний персонал (2), слабкий асортимент (4), сумнівна кулінарія (1).

Південний Буг / СГАОП негативне явище – 14, позитивне явище – 3, інша реакція – 8

антисанітарія (5), бруд (3), таргани (2), жахливі умови (4), дешевизна (3), річка (3), готель (2), радянські умови (3).

Тифліс / СГАОП негативне явище – 6, позитивне явище – 9, страви – 4, напої – 1, географічні об'єкти – 3, розваги – 2

Грузія (3), гори (1), столиця (1), хороший інтер'єр та смачна кухня (1), жахлива кухня (1), привітний персонал (2), найкращий ресторан Вінниці (1), чудове місце (2), бюджетно (1), дорого (3), гарний заклад (1), розчарування (1), шашлик (3), хачапури (1), кальян (2), жирна їжа (1), червоне вино (1), центр міста (1).

Бібліотека / СГАОП негативне явище – 3, позитивне явище – 9, страви – 9, напої – 1, інша реакція – 3

затишок (2), швидка та смачна кухня (3), книги (2), читальний зал (1), медальйони (1), смачна кава (2), суші (1), зіпсований настрій (2), цезар з куркою (1), коктейлі (1), піца (2), салати (2), карбонара (1), шоколадний фондан (1), смачне пиво (1), київські ціни (1), ненав'язлива атмосфера (1).

Челентано / СГАОП негативне явище – 8, позитивне явище – 10, страви – 1, напої – 1, інша реакція – 5

погана організація процесу (1), нахабні офіціанти (4), бруд (2), самообслуговування (3), затишок (2), помірні ціни (1), смачні десерти (2), чудово (3), швидко (2), композитор (1), водяна стіна (1), глінтвейн (1), паста (1), жахлива солянка (1).

МакДональдз / СГАОП негативне явище – 9, позитивне явище – 10, страви – 3, напої – 3

смачно (2), швидке обслуговування (3), відсутність затишку (2), високі ціни (3), шкідлива їжа (1), безкоштовний wi-fi (2), місце для зустрічей (2), приємний заклад (1), брудно (2), мак-драйв (2), морозиво (1), кава (3), психотропна музика (1).

Конекс / СГАОП негативне явище – 10, позитивне явище – 14, інша реакція – 1

гарна аптека (5), розумний персонал (2), зручний сервіс (1), продавець-грубіян (1), неуважний персонал (2), жахливе обслуговування (2), звичайна аптека (1), найкраща аптека (1), привітний персонал (2), хороші ціни (3), занадто дорого (5).

SmartCinema / СГАОП негативне явище – 5, позитивне явище – 20

найкращий кінотеатр (8), найдорожче (3), ціна не відповідає якості (2), накопичення (1), зручна система купівлі квитків (2), хороший кінотеатр (7), затишно (1), хороші окуляри (1).

Фазенда / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 19, інша реакція – 5

ресторан (5), смачна їжа (2), красиво (3), вишукано (6), гідне обслуговування (1), затишно (1), комфортно (1), дорого (1), світло (1), чисто (1), смачно (1), сучасно (2).

Вінницька реберня / СГАОП негативне явище – 7, позитивне явище – 8, інша реакція – 3, страви – 7

цікаве місце (1), забігайлівка (2), жахливе обслуговування (4), реберця (3), прийнятні ціни (1), непогане кафе (1), м'ясо (1), неадекватність (1), неповторний колорит (1), ввічливий персонал (2), по-домашньому (1), популярний заклад (1), стейк (3), жахливі офіціанти (2).

Старий Йорк / СГАОП негативне явище – 4, позитивне явище – 19, інша реакція – 2

смачна кухня (4), цікава програма (2), хороший адміністратор (1), чудове місце (3), острівцею спокою (1), поганий рівень обслуговування (4), затишно (3), швидко (5), кафе (2).

Україночка / СГАОП негативне явище – 9, позитивне явище – 14, інша реакція – 2

компактно (7), зависокі ціни (3), повільне обслуговування (5), неввічливі продавці (1), хороший магазин (1), свіжа вода (2), дружня атмосфера (1), чудовий магазин (3), риса людини (2).

АТБ / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 7, інша реакція – 17

супермаркет (10), дешево (5), вигідно (2), низька якість продуктів (1), мережа магазинів (7).

Володимир / СГАОП позитивне явище – 3, інша реакція – 22

ім'я (10), чоловік (5), ретро-музей (4), музей автомобілів (3), чудовий музей (1), старі машини (1), цікаві експонати (1).

Бджілка / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 2, інша реакція – 22

тварина (3), комашка (15), центр розвитку дитини (4), некомпетентність (1), чудовий заклад (1), цікаві майстер-класи (1).

Лимон / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 2, інша реакція – 22

фрукт (12), оскома (1), кислота (2), гіркота (1), служба таксі (2), кафешка (1), продуктовий магазин (2), перевезення (1), класні водії (2), анархія (1).

Діамант / СГАОП інша реакція – 25

дорогоцінний камінь (19), ювелірка (3), готель (1), магазин (1), ресторани (1).

Королівський смак / СГАОП інша реакція – 25

майонез (17), магазин (3), ресторан (1), смаколики (1), вишуканість (2), багатство (1).

Статус / СГАОП негативне явище – 3, позитивне явище – 3, інша реакція – 19

дорога перукарня (3), VIP заклад (8), медичний центр (4), становище у суспільстві (4), непрофесійні лікарі (1), примна адміністрація (1), не раджу (1), «обдиралівка» (1), сучасне обладнання (1), діагностика (1).

Жовтень / СГАОП негативне явище – 3, позитивне явище – 5, інша реакція – 17

місяць (5), торговий центр (6), бутіки (3), те ж саме, що базар (1), дорого (1), експрес-салони (1), гарне місце (1), острівцею з кавою (1), парфумерія (1), зависокі ціни (1), доступні ціни (1), акції (1), безкоштовний туалет (2).

Департамент охорони здоров'я / СГАОП негативне явище – 6, позитивне явище – 8, інша реакція – 11

захист (8), корупція (4), беззаконня (2), реформи (5), виконання рішень (2), нововведення (2), державна установа (2).

Вінницький міський суд / СГАОП негативне явище – 23, позитивне явище – 2

корумпованість (10), захист прав людини (2), справедливості нема (5), в кого гроші – той правий (3), злочинство (4), лицемірство (1).

Вінницяоблводоканал / СГАОП вода – 9, труби – 5, небезпека – 7, негативне явище – 4

вода (2), забезпечення водою (1), холодна вода (1), гаряча вода (1), труби (1), підприємство (4), заборгованість (1), старі труби (1), люк (1), часто відключають теплу воду (1), самочинство (1), жахливий запах води (2), небезпечні люки (1), іржаві труби (1), хлорка (1), відходи (1), прозора отрута (1), бактерії (2), необхідна для існування вода (1).

Вінницька установа виконання покарань № 1 / СГАОП негативні реакції – 25

позбавлення волі (3), метушня (3), жахіття (1), знущання (3), страшно йти повз (4), поламаї доли (1), злочинці (2), небезпека (2), загроза (1), кладовище (1), кримінал (2), наркомани (1), звірства (1).

Вінницька обласна клінічна лікарня ім. М. І. Пирогова / СГАОП негативні реакції – 7, позитивні реакції – 7, інша реакція – 11

здоров'я (2), хвороби (3), лікування (4), лікарі (2), сімейна медицина (5), шанс на життя (1), білий халат (1), операції (1), кров (1), палата (1), хворі (1), страх (2), довгі черги (1).

Вінницький національний аграрний університет / СГАОП негативне явище – 13, позитивне явище – 12

хороший університет (3), корупційне болото (2), інструмент політичних ігор (1), ганьба і сором (3), незрозуміло що (1), «кидалово» (1), хабарництво (1), «фуфло» (1), обходьте десятою дорогою (1), приємні викладачі (3), сучасні корпуси та аудиторії (5), гарна столовка (1), суцільний мінус (1), нищість (1).

Батискаф / СГАОП негативне явище – 2, позитивне явище – 2, інша реакція – 21

кафе (8), бар (4), ресторан (1), бар-ресторан (2), суші (3), морепродукти (1), риба (1), місце з хорошим обслуговуванням (1), авторські десерти (1), дорого (2), доступні ціни (1).

Затишок / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 5, інша реакція – 19

дім (10), готель (4), ресторан (2), тихе місце (5), дереуни та жульєн (3), совдепія (1).

Околиця / СГАОП негативне явище – 0, позитивне явище – 8, інша реакція – 17

перукарня (5), кафе (6), День народження (1), привітність (4), гарне місце (4), українська кухня (5).

Шахерізада / СГАОП негативне явище – 4, позитивне явище – 5, інша реакція – 16

казковий персонаж (7), шикарний ресторан (5), весілля (2), східна жінка (7), шок (2), мухи (1), стиль «пшонка» (1).

Ренесанс / СГАОП негативне явище – 0, позитивне явище – 11, інша реакція – 14

ресторан (10), культурний період (4), розкіш (8), шик (3).

БуГай / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 9, інша реакція – 15

тварина (8), смачна їжа (4), сімейний ресторан (2), «риба не першої свіжості» (1), затишно (1), подобається (4), не був/була там (5).

Чебуречок / СГАОП негативне явище – 4, позитивне явище – 0, інша реакція – 21

їжа (10), жир (1), гидота (1), закусочна (5), брудно (1), «запах не дуже» (1), не знаю де це (2), пончик з м'ясом (5).

Мафія / СГАОП негативне явище – 5, позитивне явище – 2, інша реакція – 18

гра (8), заклад харчування (7), Соборна (2), несмачно (1), подобається (2), чорний (1), загісно (1), брудно (1), занадто дорого (2).

Вслух / СГАОП негативне явище – 0, позитивне явище – 0, інша реакція – 25

вголос (4), лор (1), лікар (2), слухові апарати (1), голосно (7), вперше чую (10).

Музикант / СГАОП негативне явище – 1, позитивне явище – 19, інша реакція – 5

творча людина (19), магазин (2), «попрошайка» (1), грає (1), парк Козицького (1), скрипка (1).

Кобзар / СГАОП негативне явище – 0, позитивне явище – 5, інша реакція – 20

Тарас Шевченко (10), книга генія (5), магазин книг (5), «Заповіт» (5).

Систематизувавши результати експерименту, ми встановили гештальтне ядро асоціативного поля, яке відображає образи, що сформувались в реципієнтів під час категоризації та концептуалізації. Отже, концептуальна картина ергонімів міста Вінниці охоплює узагальнене знання дійсності, неоднорідні смислові утворення та ментальні стереотипи.

У результаті сформувався ергонімичний субфрейм жителів міста Вінниці:

- перше коло охопило ергоніми, які є важливими для людини та отримали позитивну або негативну оцінку. Наприклад, пресултонім *Департамент охорони здоров'я*, асоціаціями до якого є такі гештальти: *захист (8), корупція (4), беззаконня (2), реформи (5), виконання рішень (2), нововведення (2), державна установа (2)*;

- друге коло склали ергоніми, до яких опитуваний особисто входив, але які не стали надто важливими у житті (супермаркети, магазини, перукарні): *АТБ, «Валентина», «Україночка», «Колібри», «Гастроном»* тощо;

- третє коло називає невідомі чи забуті ергоніми. Сюди відносимо ергонім *Дімант*, на який отримали наступні реакції: *дорогоцінний камінь (19), ювелірка (3), готель (1), магазин (1), ресторан (1)*. Асоціації з готелем і магазином є недостовірними, помилковими, а значить реципієнт не був поінформований достатньою мірою про реальну сферу діяльності закладу.

Варто відзначити, що нами не було виокремлено четвертого кола ергонімів, що становить сукупність ергонімів, про які реципієнт чув, але не цікавиться ними. На нашу думку, це зумовлено достатньою поширеністю закладів міста Вінниці та порівняно компактною територією проживання населення.

Висновки та перспективи подальших пошуків. Отже, загальний розподіл ергонімного фрагменту міста Вінниці має такий вигляд: «негативні явища», «позитивні явища», «інші реакції». Відповідно до цього, робимо висновок, що у центрі ергонімної карти носіїв української мови міста Вінниці знаходяться ті реалії, які тісно пов'язані з повсякденним життям, дозволяють взаємодію з навколишнім світом, тобто, з усіма аспектами буття людини.

Маємо зазначити, що асоціативне значення слова здатне розкрити його реальну презентацію у свідомості респондентів та функціонування у мовленні. Проведення подібних вільних асоціативних експериментів важливе, адже це дає змогу виокремити «ядро мовної свідомості».

У подальших розвідках плануємо продовжити вільний асоціативний експеримент на ширшій базі ергонімів-стимулів, а також співвіднести отримані результати з асоціативним гештальтним ядром кожного зі стимулів у зіставному аспекті.

Література:

1. Загородня О. Семантичні домінанти в структурі суспільно-політичного фрагмента мовної картини світу української та зарубіжної молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 4, 2015. С. 306–312.
2. Загородня О. Ф., Недашківська Т. Е. Асоціативне поле як полілінгвальна структура (на матеріалі соціального експерименту з українською суспільно-політичною лексикою). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 3 (91). С. 110–118.
3. Бісовецька Л. А. Концептуалізація землі в мовній картині світу українців. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. № 13, 2020. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.24919/2663-6042.13.2020.214310>
4. Денисевич О. Психолінгвістичний аналіз асоціативного поля слова-стимулу ІНТЕРНЕТ. *Образ*. Вип. 1 (30), 2019. С. 45–51.
5. Калмикова Л. О., Харченко Л. В., Мисан І. В. Проблеми моделювання процесів аудіювання у світовій психолінгвістиці. *Psycholinguistics*, 26 (1), 2019, 160–198. doi: 10.31470/2309-1797-2019-26-1-160-198
6. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики: монографія. Одеса: Астропринт, 2006. 324 с.
7. Карпенко О. Ю. Індивідуальний ергонімичний фрейм. *Записки з романо-германської філології*. 2015. № 1. С. 53–59.
8. Ковалевська А. В. Метамоделі лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. № 55. 2022. С. 4–7.

9. Лавриненко О. Л. Функціональні зв'язки між мовними знаннями та психологічними якостями особистості в процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності. *Науковий Збірник ВНУ ім. Лесі Українки «Актуальні проблеми іноземної філології»*. Серія «Філологічні науки», 2020. № 13. С. 84–90.
10. Марчук У. Б. Вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 16. Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=7848>
11. Недашківська Т. Є. Проблема формування стимульного списку для психолінгвістичного дослідження. *Psycholinguistics*. 2015. Вип. 18 (2). С. 61–73.
12. Плотнікова Н. В. Історико-етимологічний аспект концепту Різдво Христове // The 11th International scientific and practical conference “Development of scientific and practical approaches in the era of globalization” (September 28–30, 2020). Boston, USA 2020. P. 189–195.
13. Сурмач О. Я. Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. Вип. 29. С. 22–24.
14. Горошко О. І. Особливості комунікативних практик українських політиків у соціальній мережі Фейсбук. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 1122. Вип. 33. С. 48–53.
15. Kholod A. Psycholinguistic Markers of Community Inmuration (for Example, the Analysis of Frequency Sounder Compounds in the Texts of the Ukrainian-Language Press in 1917). *Psycholinguistics*, 27 (2). P. 314–343.
16. Мартінек С. В. Опозиція світлий-темний: до питання про універсальність мовної концептуалізації. *Записки з українського мовознавства*. Т. 2. Вип. 2. 2019. С. 168–178. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2019.26.181709>
17. Орап М. Speech Experience of the Primary School Age Children. *Children and Schools*. Issue 4 (2), Volume 39. Oxford University Press, 2017. P. 1221–1228.
18. Roman Taraban, Sweta Saraff, Serhii Zasiakin, Ramakrishna Biswal A Psycholinguistic Analysis of Inter-Ethnic Views of Ethics. *East European Journal of Psycholinguistics*. Т. 9 V. (1). 2022. Режим доступу: <http://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/600> DOI: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.tar>
19. Zasiakina L., Kokun O., Kozihora M., Fedotova T., Zhuravlova T., Wojko M. Concept Analysis of Moral Injury in Ukrainian National Guard Service Members' Narratives: Clinical Case. *Studies East European Journal of Psycholinguistics*. Т. 9 V. (1). 2022. Режим доступу: <http://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/603> DOI: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2022.9.1.zas>
20. Terekhova D. The structure of associative fields of stimuli Природа / природа / прырода / die natur In east slavic and german languages. *East European Journal of Psycholinguistics*, 4 (1), (2017), 213–224. DOI: 10.5281/zenodo.831728
21. Ткаченко Г. В. Асоціативний експеримент як засіб пізнання онімів в когнітивній ономастиці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 454–460.
22. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2003. 20 с.
23. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.

Bortun K. Structural features of the associative field of ergonomics of the city of Vinnytsia

Summary. The article analyzes the structural features of the associative macrofields of the ergonomic icon of the city of Vinnytsia. We have determined the most frequent associations of respondents associated with the most famous proper names of associations of Vinnytsia: names of food establishments, educational institutions, medical institutions, enterprises of production direction, trade networks, sports institutions, prisons, authorities, outlets. We considered the semantic-structural fragments of the linguistic world picture of Vinnytsia, the representation of these dominants in the structural aspect regarding the functioning of ergonims. You listed the most frequent associations of the respondents associated with the most famous proper names of Vinnytsia associations. The “associative loop” of the ergonomic icon of the city of Vinnytsia was also reproduced. We should note that the associative experiment is the leading one in this investigation, which is the best way to establish the field structure of ergonims of Vinnytsia region, which, thanks to the reaction to the presented word-stimulus, makes it possible to establish the associative value of the analyzed stimulus. In the end, we formed the results, established the gestalt core of the associative field, which reflects those images, in the recipients during categorization and conceptualization. So, the conceptual picture of ergonims of the city of Vinnytsia covers generalized knowledge of reality, heterogeneous semantic formations and mental stereotypes. We formed an ergonomic subframe of the city of Vinnytsia, which covered three circles. The first circle included ergonomics that are important for a person and received a positive or negative evaluation. The second circle represents those names to which the interviewee personally belonged, but which did not become too important in life. The third circle names unknown or forgotten ergonims.

Key words: associative experiment, association, associative field, ergonim, language picture of the world.

*Буренко Т. М.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка**Онищенко С. І.,**магістрант факультету іноземної та слов'янської філології**Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка*

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПІВ БОРИСА ДЖОНСОНА ТА ТЕРЕЗИ МЕЙ

Анотація. Статтю присвячено аналізу гендерних маркерів політичного мовлення сучасних британських політиків на матеріалі промов 76-го та 77-го прем'єр-міністрів Великої Британії Т. Мей та Б. Джонсона. Гендер як соціальний конструкт складається із уявлень про соціальні властивості, поведінкові стратегії, мовленнєву поведінку, притаманні представникам тієї чи іншої статі. Часто такі уявлення є стереотипними та не відбивають реального стану речей, однак, гендерні стереотипи можуть слугувати інструментом впливу на населення, маніпулювання, у тому числі й у рамках політичної комунікації.

У статті з'ясовано, що гендерний аспект політичного дискурсу може розкриватися як на мовному, комунікативному, так і на позамовному рівнях. Зокрема, проаналізовано лексику, фонетичне оформлення, комунікативні та прагматичні особливості промов Т. Мей та Б. Джонсона, визначено гендерний потенціал мовних та позамовних засобів впливу, які використовують ці політики у своїх промовах. Визначено, що окрім фемінних (жіночих) та маскулінних (чоловічих) ознак можна виокремити також гендерно-нейтральні мовні засоби – саме вони становлять переважну більшість тих мовних та позамовних прийомів, які використовуються політиками обох статей для впливу на аудиторію.

Гендерно-обумовлені мовні засоби зустрічаються рідше. Водночас традиційно вважається, що для фемінної мовленнєвої поведінки притаманна більша м'якість, емпатія, виваженість, тоді як маскулінна мовленнєва поведінка є більш агресивною, жорсткою, безапелятивною. Втім, дослідження показало, що у сучасному політичному дискурсі демократичних цивілізованих країн риси фемінної мовленнєвої поведінки більше притаманні політикам обох статей, тоді як маскулінної, агресивної риторики політики-чоловіки часто уникають, оскільки така поведінка не є доцільною у рамках демократичної політики розвинених країн світу.

Відтак, стаття окреслює сучасний підхід до розуміння та переосмислення гендерних властивостей політичного дискурсу англійської мови з огляду на ті політичні, соціальні, дипломатичні тенденції, яких прагнуть дотримуватися сучасні цивілізовані країни. Агресивна маскулінність стає токсичною та неприйнятною манерою ведення комунікації, тоді як фемінні мовленнєві стратегії втрачають свою гендерну обумовленість та стають стандартним підходом до мовленнєвої комунікації політиків обох статей. Це вказує на руйнування стереотипного сприйняття гендеру у сучасній політиці

та розвиток англійської політичної комунікації у більш гендерно-нейтральному напрямку.

Ключові слова: гендер, гендерно-нейтральна комунікація, маскулінність, мовні маркери, політичний дискурс, фемінність.

Постановка проблеми. В XXI столітті все більше спостерігається рівність гендеру та політичних діячів на рівні управління державою. Гендерні стереотипи слугують інструментом впливу на населення. В рамках політичної комунікації, маніпулювання розглядається як один з таких інструментів. Гендерний аспект політичного дискурсу може розкриватися як на мовному, комунікативному, так і на позамовному рівнях. Такий погляд не відбиває реального стану речей, але лексика, фонетичне оформлення, комунікативні та прагматичні особливості промов Т. Мей та Б. Джонсона підкреслюють цей аспект.

Мета статті – виявити та описати мовні характеристики виступів Т. Мей та Б. Джонсона, оцінити відмінності, зміну інтонації та стилю мовлення за специфікою чоловічого та жіночого гендеру, дослідити мовленнєві стратегії та мовні засоби впливу на аудиторію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиліття політичний дискурс стає об'єктом пильної уваги великого кола фахівців – журналістів, політологів, філософів, соціологів та лінгвістів. Зокрема дослідженню питань мови, що пов'язані не тільки з біологічними, але й із соціальними відмінностями мовних особистостей присвячено ряд робіт таких учених як Ш. Берн, Р. Лакофф, Дж. Лорбер, А. П. Мартинюк та ін. Деякі форми дискурсу добре відомі, широко обговорюються громадськими масами, їх розповсюджують ЗМІ, як, наприклад, публічні виступи провідних політичних діячів. У фокусі дослідницького інтересу вчених-лінгвістів знаходяться методи мовного маніпулювання, стратегії мовного впливу, характеристика мовної поведінки політика, проблеми влади та дискурсу, мови та ідеології, а також інші аспекти сучасної політичної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Політичний дискурс вивчається, у тому числі, з точки зору гендерних маркерів поведінки політичних лідерів. Е. Шовалтер вказує, що в західній політичній культурі переважає чоловіко-центристське категорювання [1, с. 520]. Соціальні уявлення про чоловіків/жінок-політиків стосуються їхньої поведінки в суспільстві. Вони відрізняються за своїми психологічними та соціальними

якостями: чоловік зазвичай асоціюється з активним та соціально-творчим началом, тоді як жінка сприймається як носій пасивної сили. Ці гендерні стереотипи в суспільстві та в культурі розглядаються як належне, незважаючи на те, що вищезазначені якості є не ознаками статі, а скоріше індивідуальними характеристиками або стереотипними уявленнями, які приписуються представникам двох статей.

Традиційно відмінності у використанні мови жінками та чоловіками пов'язують із більшим прагненням чоловіків до влади, більшою агресивністю їх мовлення з метою займати лідерську позицію. Жіноче мовлення при цьому переважною мірою розглядається із засад бажання уникнути вербальної агресії, застосувати стратегії запобігання конфлікту, використання більшої кількості евфемізмів тощо. Часто можна почути думку про те, що саме чоловіки є більш успішними у веденні політичної діяльності, дебатів, адже вони сприймають опозицію, протиставлення чи боротьбу як певного роду ритуал, використовують більш ефективні, хоча не рідко більш агресивні за жіночі, мовні засоби, спрямовуючи їх на досягнення поставленої мети – тобто на отримання перемоги у політичній гонці [2].

Маніпулятивна форма відтворення гендеру передбачає активну експлуатацію гендерних стереотипів з метою створення необхідного впливу на населення. Так, політичні діячі часто залучають у якості елемента свого іміджу традиційні риси фемінності чи маскулітності. Жінки здебільшого апелюють до емоційної складової свідомості виборців, говорячи про свої емоції та чуїно ставлячись до емоційного стану інших людей [3, с. 421].

Гендерними маркерами мовлення політичних діячів можуть слугувати не тільки окремі лексичні та/або граматичні одиниці та конструкції, але також і комунікативні ознаки політичного мовлення, наприклад: стратегії, тактики, позалінгвістичні елементи (міміка, жести, зовнішній вигляд оратора та ін.). Розглянемо гендерні особливості публічних виступів британських політиків на прикладі промов Б. Джонсона (77-й прем'єр-міністр Великої Британії) та Т. Мей (британська політикиня, 76-та прем'єр-міністерка Сполученого Королівства Великої Британії та колишня лідерка партії консерваторів) та визначимо гендерні маркери мовлення цих політичних діячів.

Зокрема, Т. Мей активно використовує притаманну більшості політиків тактику наснаги, спрямовану на підняття громадянського духу слухачів. За нашими даними, ця тактика використовується для емоційного впливу на аудиторію й характеризується використанням лексем, що несуть ідею єднання (*unity, nation, bond*), прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння (*the greatest, the best*), емоційно-забарвленої лексики (*burning injustice, great national change, precious bond, important moment* та ін.). З точки зору гендеру, ці маркери є нейтральними, адже вони в цілому притаманні як політикам, так і політикиням:

David Cameron has led a one nation government and it is in that spirit that I also plan to lead. That precious, precious bond between England, Scotland, Wales and Northern Ireland. That means fighting against the burning injustice that if you are born poor, you will die on average nine years earlier than others. We are living through an important moment in our country's history. Following the referendum we face a time of great national change [4].

Ще одна тактика, яку використовує у своєму політичному мовленні Т. Мей – це тактика привертання уваги. У своїх про-

мовах Т. Мей активно використовує паралелізм, прийом зіставлення явищ, що надає мові особливої виразності та привертає увагу слухачів. Наприклад, політикиня намагається привертати увагу до проблем робітничого класу:

If you're from an ordinary working-class family, life is much harder than many people in Westminster realize. You have the job, but you don't always have the job security. You have your own home, but you worry about paying the mortgage. You can just about manage, but you worry about the cost of living and getting your kids into a good school [4].

Окрім паралелізму, який загалом є гендерно-нейтральним мовним засобом, у цьому уривку можна простежити звернення політикині до ключових цінностей народу – родини (*an ordinary working-class family, your kids*), освіти та кар'єри (*a good school, the job security*), добробуту (*the cost of living*). Окрім того, висловлювання наповнене емпатією, співчуттям, прагненням продемонструвати солідарність з народом та розуміння його потреб, на що вказують такі емоційно заряджені мовні маркери як ступені порівняння прикметників (*much harder*), емотиви (*worry*) тощо. Така мовленнєва поведінка, якщо слідувати гендерним стереотипам, більш притаманна жінкам та належить до фемінної стратегії мовленнєвої поведінки (турботливість). Т. Мей у своїх промовах також дає зрозуміти, що вона та її уряд працюватимуть над покращенням життя людей:

When it comes to taxes we'll prioritize not the wealthy, but you. When it comes to opportunity, we won't entrench the advantages of the fortunate few. We will do everything we can to help anybody, whatever your background, to go as far as your talents will take you [4].

У цьому прикладі до гендерно-маркованих мовних маркерів можна віднести використання емотивно-забарвленої одиниці – *help*, а також займенників *you* та *we*, які реалізують тактику солідаризації та самопрезентації політика. Т. Мей наголошує на прагненні допомогти людям, що співвідноситься з уявленням про більшу емоційність, співчутливість жінок та стереотипом про те, що жінки-політики найбільше опікуються соціальною політикою, допомогою населенню, освітою, медициною та ін.

Вербальна система мовної особистості Т. Мей, за нашими даними, відрізняється чіткістю, аргументованістю та переконливістю. Загалом ця політикиня окрім мовних засобів впливу на аудиторію, також активно використовує й способи фонетичного впливу публічної мови, але арсенал використаних фонетичних засобів не демонструє вираженої гендерної маркованості мови. Мова Т. Мей характеризується спокійним, впевненим тоном. Аналіз її промов показує, що вона є мовною особистістю, здатною змусити аудиторію уважно її слухати. Вона виділяє деякі слова голосом, тим самим надаючи своєму мовленню важливість і загострюючи увагу публіки на важливих моментах. Окрім того, як відомо, британський варіант англійської мови характеризується «продовженням» слів у вимові. Т. Мей активно використовує цей прийом у своїх промовах, інтонаційно подовжуючи слово *poorest*:

Government and politicians have for years talked the language of social justice – where we help the very poorest – and social mobility – where we help the brightest among the poor, she will say [5].

Звернемо також увагу на мовленнєвий портрет Б. Джонсона та наявність гендерних маркерів у його промовах. У порівнянні з Т. Мей Б. Джонсон має більш експресивний

стиль мовлення. Політик часто використовує виразні, яскраві мовні засоби, наприклад, вираз *no bin goes unemptied, no street unswept*, що є прикладом стилістичного прийому подвійного заперечення – літоти, коли поряд з негативною частинкою *no* використовується префікс з негативною семантикою (*un-*). У комплексі це робить фразу більш вагомю та здатною надавати більший вплив на слухача, ніж якби вона була виголошена в ствердній формі:

Smart cities will pullulate with sensors, all joined together by the “internet of things”, bollards communing invisibly with lamp posts so there is always a parking space for your electric car, so that no bin goes unemptied, no street unswept, and the urban environment is as antiseptic as a Zurich pharmacy [6].

Б. Джонсон активно використовує емотивно заряджені епітети, наприклад: *a cold and heartless future; the grim finality; the machines insidiously programmed* та ін. Негативний оцінний компонент виражений негативними суфіксами та префіксами *-less, dys-*, а також компонентами семантичного значення представлених прикметників та прислівників:

Are we doomed to a cold and heartless future in which computer says yes – or computer says no with the grim finality of an emperor in the arena? [6]

And how do we know that the machines have not been insidiously programmed to fool us or even to cheat us? [6]

Аналізуючи промови Б. Джонсона періоду повномасштабного вторгнення Росії до України, де риторика британського прем'єр-міністра спрямована на протидію ворогові, зауважимо, що, попереджаючи Росію перед її вторгненням до України у лютому 2022 р., він використовує недипломатичні вирази для опису дії цивілізованого світу стосовно РФ:

We at this conference should be in no doubt that it is in our collective interest that Russia should ultimately fail and be seen to fail [7].

Тут використовується непряма погроза, виражена на мовному рівні модальним дієсловом *should*, прислівником *ultimately*, повтором дієслова *fail*. Політик звертається до своїх союзників, опосередковано окреслюючи перспективи Росії у випадку її агресивних дій.

Втім, риторика Б. Джонсона не можна назвати агресивною або маскуліною, оскільки він позиціонує себе не як войовничий політичний лідер, який спирається лише на силу, а як демократичний політик, що звертається до здорового глузду. Більше того, Б. Джонсон використовує тактику апеляції до цінностей, почуттів росіян, що в цілому не є притаманним маскуліній мовленнєвій поведінці, наприклад:

I fear that a lightning war would be followed by a long and hideous period of reprisals and revenge and insurgency, and Russian parents would mourn the loss of young Russian soldiers, who in their way are every bit as innocent as the Ukrainians now bracing themselves for attack [7].

Згідно корпусу нашого дослідження, політик використовує слова-емотиви для опису свого ставлення до ситуації (*I fear*) та демонстрації розуміння почуттів та становища пересічних росіян (*mourn the loss, innocent*). Замість агресивних погроз ворогові Б. Джонсон використовує більш м'яку тактику, яка, відповідно до гендерних стереотипів, більш притаманна феміному типу мовленнєвої поведінки. Апелюючи до людських почуттів населення ворожої країни, демонструючи розуміння того становища, у якому вони опинилися, прем'єр-міністр

Великобританії прагне продемонструвати миролюбивість та готовність до неагресивного владнання конфлікту. Крім того, мирний та дипломатичний стиль своєї промови політик іноді підкреслює абстрактними іменниками *peace, security*, заперечною формою (*nothing to fear, threatens and marginalises no-one*), де дієслова *threaten* та *marginalise* використовуються поруч із запереченням, щоб наголосити на тому, що агресивна політика не є бажаною для Європи. Наприклад: Б. Джонсон наголошує на тому, що цивілізований світ не погрожує Росії та запевняє її у тому, що цій країні нічого не загрожує:

Russia has as much right as any other country to live in peace and security, and we should never cease to emphasise that Russia has nothing to fear from our vision, which threatens and marginalises no-one [7].

Висновки. Таким чином, аналіз політичних промов Т. Мей та Б. Джонсона показав, що обом цим політичним діячам, не зважаючи на різну стать, притаманні більш виважені, м'які мовленнєві стратегії та мовні засоби впливу на аудиторію. Обидва політики апелюють до аудиторії через ключові цінності, звертання до почуттів людей, прагнуть продемонструвати свою емпатію, розуміння, солідарність з людьми. Б. Джонсон навіть у ситуації кризи, військового конфлікту та комунікації з ворожою, агресивною державою зберігає нейтральний стиль мовлення, більш схильний до фемінного типу, що проявляється у опосередкованості погроз, апеляції до цивільного населення країни-агресорки із закликами до мирного урегулювання конфлікту. На відміну від свого попередника У. Черчіля, який також був прем'єр-міністром Великобританії у роки масштабної війни у Європі та з яким часто порівнюють Б. Джонсона, останній не використовує гострої, агресивної риторики на адресу навіть ворожих для Великобританії країн. Натомість він дотримується правил демократичної, цивілізованої політичної комунікації, що свідчить про зміну політичної свідомості сучасного цивілізованого суспільства, яке більше не толерує токсичні маскуліні моделі поведінки політиків, та для якого більш бажаною є позиція м'якого впливу, дипломатії, а не демонстрації сили, погроза та агресії.

Література:

1. Шовалтер Е. Феміністична критика у пуці / Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів : Літопис, 1996. С. 510–530.
2. Tannen D. Teacher's Classroom Strategies Should Recognize that Men and Women Use Language Differently. The Chronicle of Higher Education. 1991. URL: <https://www9.georgetown.edu/faculty/tannend/chronicle061991.htm> (дата звернення: 14.07.2022).
3. Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підручник. Київ : КНТ, 2010. 776 с.
4. Theresa May: First speech as Prime Minister – BBC News. URL: <https://youtu.be/FDyZ8tuge2E> (дата звернення: 14.07.2022).
5. Theresa May: PM speech – Mirror. URL: <https://www.mirror.co.uk/news/uk-news/theresa-plans-move-beyond-helping-9583124>
6. Boris Johnson: PM speech to The UN General Assembly – Beers and Politics. URL: <https://beersandpolitics.com/boris-johnsons-speech-un-assembly>
7. PM speech at the Munich Security Conference. Gov.UK, 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-speech-at-the-munich-security-conference-19-february-2022> (дата звернення: 14.07.2022).

Burenko T., Onyshchenko S. Gender Characteristics of Boris Johnson and Theresa Mays' Public Speeches

Summary. The article is devoted to the analysis of gender markers of the political speech of modern British politicians based on the speeches of the 76th and 77th Prime Ministers of Great Britain, Theresa May and Boris Johnson. Gender, as a social construct, consists of ideas about social properties, behavioral strategies, speech behavior inherent in representatives of one or another sex. Often, such representations are stereotypical and do not reflect the real state of affairs, however, gender stereotypes can serve as a tool for influencing the population, manipulation, including in the framework of political communication.

The article finds out that the gender aspect of political discourse can be revealed both at the linguistic, communicative, and non-linguistic levels. In particular, the vocabulary, phonetic design, communicative and pragmatic features of the speeches of T. May and B. Johnson were analyzed, and the gender potential of linguistic and non-linguistic means of influence used by these politicians in their speeches was determined. It was determined that, in addition to feminine (female) and masculine (male) signs, gender-neutral language means can also be distinguished – they constitute the vast majority of linguistic and non-linguistic techniques used by politicians of both sexes to influence the audience.

Gender-specific language means are less common. At the same time, it is traditionally believed that feminine speech behavior is characterized by greater softness, empathy, and balance, while masculine speech behavior is more aggressive, harsh, and unappealing. However, the study showed that in the modern political discourse of democratic, civilized countries, the features of feminine speech behavior are more characteristic of politicians of both sexes, while masculine, aggressive rhetoric is often avoided by male politicians, because such behavior is not appropriate within the framework of democratic politics of the developed countries of the world.

Therefore, the article outlines a modern approach to understanding and rethinking the gendered properties of the political discourse of the English language in view of the political, social, diplomatic trends that modern civilized countries seek to follow. Aggressive masculinity becomes a toxic and unacceptable way of communicating, while feminine speech strategies lose their gender bias and become the standard approach to speech communication of politicians of both sexes. This indicates the destruction of the stereotypical perception of gender in modern politics and the development of English-language political communication in a more gender-neutral direction.

Key words: femininity, gender, gender-neutral communication, language markers, masculinity, political discourse.

*Веремчук Е. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики**Запорізького національного університету**<https://orcid.org/0000-0003-2926-2090>*

СИНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ САМООРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ GOOD У ДІАХРОНІЇ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню синергетичних параметрів самоорганізації англійської лінгвоетичної категорії GOOD у діячності. Відправним дослідницьким пунктом є ідея про те, що лінгвоконцептуальна картина світу є синергетичною суперсистемою, конституюваною величезною кількістю взаємопов'язаних ендосистем, однією з яких є лінгвоетична ендосистема. Така ендосистема у меншому масштабі виступає макросистемою, яка складається із ряду підсистем, які в свою чергу конституювані мікросистемами. Параметри організації таких систем є рекурентними на рівнях різних масштабів. Однією із таких мікросистем виступає англійська етична категорія GOOD, яка розглядається у поданому науковому доробку. Діахронічна модель розвитку дозволяє простежити особливості її самоорганізації та саморегуляції на різних етапах становлення та входження в макросистему більшого порядку. Синергетичними параметрами аналізованої системи є ієрархічна організованість, відкритість, динамічність, нерівноважність та нелінійність. Відкритість системи полягає у її здатності обмінюватися матерією та енергією із іншими системами та навколишнім середовищем. Нерівноважність є результатом відкритості, що передбачає здатність системи втрачати впорядкований стан та переходити до хаосу задля досягнення нового гомеостазу. Наслідком нерівноважності виступає динамічний характер системи, який обумовлює її рух до метатрактора. Такий системний рух є нелінійним, оскільки відбувається одночасно у декількох напрямках. Досягнення системою стану рівноваги обумовлюється її здатністю до самоорганізації та саморегуляції. Самоорганізація категорії GOOD у діячності передбачала її концептуалізацію відносно вже пізнаних фрагментів перцептивного досвіду. Саморегуляція системи полягала у дисипації «зайвої» енергії та матерії, яка виконувала лише проміжну роль в процесі автопоезису.

Ключові слова: аттрактор, дисипація, нелінійність, самоорганізація, саморегуляція.

Постановка проблеми. Англійська етична система є фрагментом концептуальної картини світу, яка об'єктивується номінативними мовними засобами. Таким чином, мова відображає спрямованість мислення та виступає своєрідним кодом світогляду та ментальності [1, с. 11–12], включаючи також етичні погляди та поняття. Мовний потенціал до вербалізації категоризованих та концептуалізованих ідей про навколишній світ свідчить про нерозривний зв'язок мови та концептосфери, які формують єдину складну систему, якій характерна ієрархічна організація, відкритість, динамічність, нерівноважність та нелінійність. Отже, ці параметри засвід-

чують те, що мова, як засіб концептуалізації та категоризації знань про світ, є системою синергетичною, здатною до самоорганізації та саморегуляції.

Однією з властивостей синергетичної системи є її фрактальний характер, що передбачає існування певних ендосистем та мікросистем, які входять до систем більшого порядку, зокрема макрочисел суперсистем, причому принципи внутрішньої організації на мікрорівні масштабуються також і на макрорівень. Таким чином, лінгвоконцептуальна картина світу є синергетичною суперсистемою, конституюваною величезною кількістю взаємопов'язаних ендосистем, однією з яких є лінгвоетична ендосистема. Така ендосистема у меншому масштабі виступає макросистемою, яка складається із ряду підсистем, які в свою чергу конституювані мікросистемами, причому параметри їх організації є рекурентними на рівнях різних масштабів. Однією із таких мікросистем виступає англійська етична категорія GOOD, яка розглядається у поданому науковому доробку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Провідні положення синергетичної теорії викладені у [2; 3; 4; 5]. На сьогоднішній день, попри новизну напрямку, існує досить чисельна кількість наукових робіт, присвячених висвітленню синергетичних параметрів мовної системи, зокрема історії розвитку англійської мови [5], процесів словотвору [2], динаміки словникового складу [6], самоорганізації концептивних систем [7], фрактальної семіотики мови емоцій [8]. Однак варто зазначити, що синергетичний теоретико-методологічний апарат можна також застосовувати для висвітлення параметрів самоорганізації фрагментів концептуальної картини світу.

Постановка завдання. Актуальність поданої праці полягає у необхідності висвітлення параметрів самоорганізації категорії GOOD, оскільки вона виступає базовою одиницею англійської лінгвоетичної картини світу. **Метою** дослідження є побудова нелінійної моделі самоорганізації англійської лінгвоетичної категорії GOOD в діячності. **Мета** дослідження передбачає виконання наступних **завдань**: 1) визначення ключових вербалізаторів категорії GOOD в англійській мові; 2) висвітлення особливостей їх внутрішньої форми; 3) побудова нелінійної моделі самоорганізації категорії GOOD в діячності. **Об'єктом** дослідження є англійська лінгвоетична категорія GOOD, а **предметом** виступає діячність моделі її самоорганізації. Задля реалізації дослідницької мети були використані наступні **методи**: метод лексикографічного аналізу та інтерпретації, метод етимологічного аналізу, метод синергетичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Під синергетикою сучасна наука розуміє сукупність знань про самоорганізацію, коопера-

тивні процеси [9, с. 119], що дозволяє виявити закономірності розвитку системи будь-якої складності. Синергетичний погляд на структуру складної системи змінив своє традиційне уявлення про неї, як про усталений реляційний каркас відносин між її елементами. Натомість система сприймається як певна процесуальна сутність [10, с. 181]. Синергетичний підхід розглядає систему як таку, якій є характерними нелінійність, відкритість, динамічність, нерівноважність, а також, самоорганізація та саморегуляція.

Лінгвоетична категорія GOOD є синергетичною ендосистемою лінгвоетичної макросистеми. Діахронічна модель її розвитку дозволяє простежити особливості її самоорганізації та саморегуляції на ранніх етапах становлення та входження в макросистему більшого порядку. Для висвітлення особливостей самоорганізації та саморегуляції етичної категорії GOOD варто спершу схарактеризувати її синергетичні параметри.

Відкритість лінгвоетичної категорії GOOD полягає у тому, що ця ендосистема здатна обмінюватися матерією та енергією з іншими системами та навколишнім середовищем. На певному етапі розвитку суспільства завдяки функціонуванню когнітивної креативної енергії відбулася схематизація «сприятливого» життєвого досвіду, який корелював із інстинктом самозбереження, що передбачав потяг до позитивних сенсорних відчуттів та уникнення негативних. Таким чином, в концептуальній картині світу виникла первинна ідея GOOD, яка ще не була в повній мірі категоризованою та концептуалізованою, а, отже, не мала відповідного мовного вираження. Формування нової інформаційної енергії на основі потрапляння в систему нової матерії (сукупності ітерацій позитивного досвіду) спричинило флуктуацію, яка вивела лінгвоконцептуальну мегасистему зі стану рівноваги. Способом повернення системи до рівноваги було формування повноцінного ментального конструкту на основі наявних матеріально-енергетичних засобів, який мав концептуалізувати відповідний емпіричний екстралінгвальний фрагмент та мати мовне вираження.

Нерівноважність номінативно-концептуального потенціалу привела систему до динамічного стану, зокрема до пошуку локальних атракторів, які могли б відновити системний гомеостаз. Такими атракторами стали асоціативно близькі когнітивні ознаки вже пізнаних одиниць концептосфери, які мали мовну об'єктивацію. Отже, процес самоорганізації системи GOOD в етимологічному сенсі передбачав залучення інформаційної енергії (когнітивних рис асоціативно близьких доменів) та матерії (їх вербалізаторів) з інших систем. Внутрішня форма вербалізаторів висвітлена у таблиці 1, яка містить дані про тра-

ектор (первинну «схоплену думкою» ознаку GOOD), орієнтир (когнітивну ознаку внутрішньої форми вербалізатора), домен (якому належить орієнтир) та фрейм (вузлом якого виступає відповідний домен). Когнітивні етимологічні орієнтири визначались на основі аналізу внутрішньої форми відповідних вербалізаторів [11].

Отже, самоорганізація лінгвоетичної категорії GOOD відбулась за рахунок синтезу когнітивних ознак (подані в лапках), які належать відповідним концептуальним доменам (подані в дужках), зокрема “whole”, “entire”, “suitable”, “acceptable” (OBJECT); “equivalent” (PRICE); “vertical”, “upright” (SPATIAL RELATIONS); “strong”, “brave” (MAN); “approved manner” (BEHAVIOUR).

Нелінійність організації проявляється в тому, що рух до мети-атрактора відбувався одночасно декількома шляхами, які узагальнені на схемі.

Ієрархічна організація системи GOOD в етимологічному аспекті полягає у нерівномірній значущості порцій інформаційної (семантичної енергії), отриманої нею від інших систем. Так, значущість порції інформаційної енергії є прямо пропорційною кількості матеріальних форм, з якими вона формує матеріально-енергетичні кластери. Іншими словами, значущість певної семантичної ознаки для автопоезису системи залежить від кількості вербалізаторів, які мають її у своїй внутрішній формі. Тобто чим більше вербалізаторів на синхронному рівні мають певну семантичну рису в їх етимологічному образі, тим більш значимою така риса виступає для концептуалізації та категоризації (автопоезису) цільової категорії. Наведена модель засвідчує, що, найбільш значимою семантичною ознакою є “whole / entire”, оскільки вона покладена в основу образу двох вербалізаторів *good* та *integrity*. Ця концептуальна риса разом із ознаками “acceptable & suitable” об'єктивується відносно домена OBJECT, який може розглядатися як окрема система, яка зробила найбільший «матеріально-енергетичний внесок» у самоорганізацію категорії GOOD. Наступною за значимістю є система, представлена доменом MAN, вербалізатор *virtue* якого став «донором» двох ознак свого етимологічного образу, зокрема “brave” та “strong”.

Саморегуляція системи GOOD полягає у дисипації «зайвої» енергії, що реалізується шляхом відкидання тих когнітивних ознак та семантичних рис, які виступають системними репелерами. Такими рисами є ті ознаки, які відносяться суто до матеріальних об'єктів, а, отже, не є релевантними для абстрактної етичної категорії. До них відносимо ознаки “physical unity” та “physical verticality”. Інформаційна енергія, яка міститься

Таблиця 1

Етимологічний профіль етичної категорії GOOD

Meaning	trajector	lexicalizer	landmark	domain	frame
Something which is positive and beneficial or produces such an effect	positiveness	good	wholeness / entireness	OBJECT	PHYSICAL WORLD
		worth	monetary value	PRICE	TRADE
		decency	1) suitability 2) acceptability	OBJECT	OWNERSHIP
		Rightness Righteousness uprightness	uprightness verticality	1) JUSTICE 2) VERTICAL DIMENSION	SOCIAL RELATIONS SPATIAL RELATIONS
		virtue	Strength / bravery	STRENGTH MAN	FIGHT
		morality	Appropriate manner	BEHAVIOUR	SOCIAL BEHAVIOUR
		integrity	wholeness	OBJECT	PHYSICAL WORLD

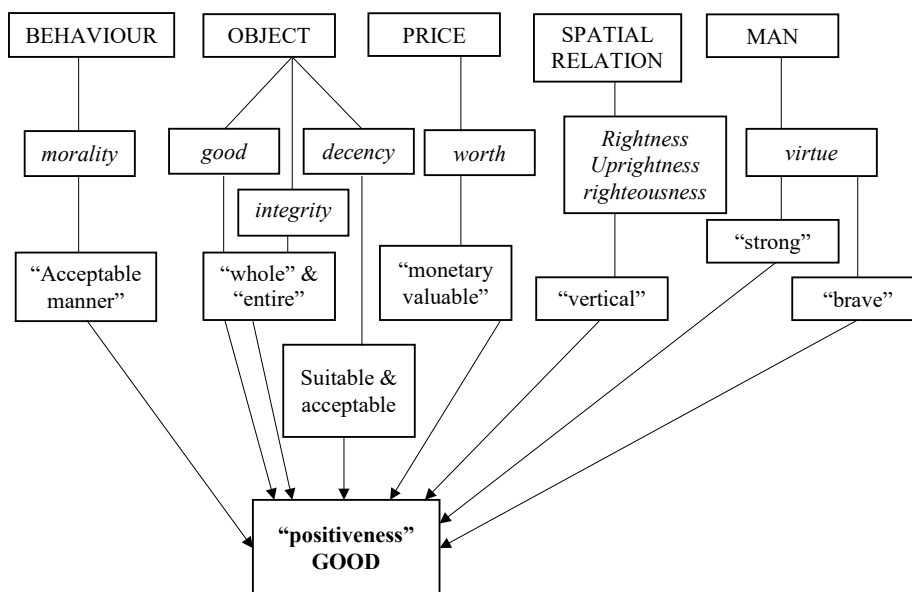

Схема 1. Синергетична модель самоорганізації лінгвоетичної категорії GOOD у діяхронії

в цих рисах пройшла через систему, та зробила внесок в процес її самоорганізації: зокрема абстрактний сенс цих рис було схематизовано та екстрапольовано на інший когнітивний фрейм – сферу міжособистісних відносин. Однак, після досягнення системою атратора – концептуалізації етичної категорії GOOD, ця енергія виявилася зайвою та зазнала дисипації, що підтверджується відсутністю відповідних семантем у зазначених вербалізаторах. Таким чином, система відновила стан рівноваги.

Висновки. Застосування теоретико-методологічного апарату синергетичної науки до висвітлення процесів діяхронічної самоорганізації та саморегуляції англомовної лінгвоетичної категорії GOOD дозволило встановити концептуалізовані фрагменти дійсності, які були покладені в її основу та простежити механізми її автопоезису. Було встановлено, що базовою концептуальною системою для усвідомлення абстрактної категорії добра виступили домен ОБ'ЄКТ та МАН. Такий результат корелює із висновками когнітивної лінгвістики стосовно того, що абстрактні ідеї концептуалізуються відносно центрального життєвого досвіду дюдини та сенсомоторної взаємодії із базовими об'єктами навколишнього середовища. Варто наголосити, що стан системної рівноваги, який система досягла у результаті самоорганізації та саморегуляції є умовним та можливим лише на рівні «скріншоту», тобто на синхронному зрізі у певний момент. Власне процес концептуалізації та категоризації не припиняється ніколи через взаємодію креативної енергії із навколишнім середовищем (подіями та випадками соціальної інтеракції, оцінювання яких проектується на етичну систему), що веде до постійного процесу зміни (самоорганізації) та підлаштування (саморегуляції) системи до нових умов. Це може бути доведено постійною зміною поглядів на етичні питання та одночасне існування різних етичних концепцій та навіть парадигм.

Перспективою подальших досліджень може бути побудова діяхронічної моделі самоорганізації англомовної лінгвоетичної системи в цілому.

Література:

1. Симонов К. И. Фракталы в языковой материи : монография. Москва : Тезаурис, 2013. 208 с.
2. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2006. 303 с.
3. Hammer R. New prospects for Linguistic Synergetics: Concept Structures-cognitive Laws. *Quantitative Linguistics*. Berlin, 1989. Vol. 38. P. 129–140.
4. Haken H. Principles of Brain functioning. A synergetic Approach to Brain Activity, Behaviour and Cognition. Berlin : Springer-Verlag, 1996. 350 p.
5. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. Одесса, 2013. 462 с.
6. Гармаш О. Л. Лінгвосинергетичний аспект розвитку словникового фонду англійської мови : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 324 с.
7. Приходько А. М. Самоорганизация концептивных систем и межкультурный трансфер концептов. Синергетика в филологических исследованиях : монография / под общ. ред. Л. С. Пихтовниковой. Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2015. С. 135–154.
8. Шамаева Ю. Ю. Фрактальная семиотика языка эмоций: лингвокогнитивное измерение. Вестник Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина. Харьков, 2012. № 1003. С. 45–52.
9. Андреев А. А. Философские аспекты синергетики. *Вестник ЮУрГУ. Философия*. Челябинск, 2008. № 21 (121). С. 118–121.
10. Князева Е. Н. Основания синергетики, режим с обострением, самоорганизация, темпомиры. Санкт-Петербург : Алтейя, 2002. 414 с.
11. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com/>

Veremchuk E. Synergetic model of self-organization of the English-language ethical category GOOD in diachrony

Summary. The article is devoted to highlighting the synergistic parameters of self-organization of the English-language ethical category GOOD in diachrony. The starting point for research is the idea that the linguoconceptual picture of the world is a synergistic supersystem constituted by a huge number of interconnected endosystems, one of which is the linguoethical endosystem. This endosystem on a smaller scale acts as a macrosystem, consisting of several subsystems, which in turn are constituted by microsystems. The parameters of the organization of such systems are recurrent

at the levels of different scales. One of such microsystems is the English-language ethical category GOOD, which is considered in the submitted scientific work. The diachronic model of development allows us to trace the peculiarities of its self-organization and self-regulation at the early stages of its formation and entry into the macrosystem of a larger order. Synergistic parameters of the analyzed system are hierarchical organization, openness, dynamism, imbalance and nonlinearity. The openness of a system is revealed in its ability to exchange matter and energy with other systems and the environment. Imbalance is the result of openness, which implies the ability of a system to lose its ordered state and move into chaos in order to achieve new homeostasis. The

consequence of imbalance is the dynamic nature of the system, which determines its movement towards the attractor. Such movement is non-linear, as it involves several directions of development at the same time. Achieving a state of balance is determined by the system's ability to self-organize and self-regulate. The self-organization of the category GOOD in diachrony presupposed its conceptualization relative to already known fragments of perceptual experience. Self-regulation of the system consisted in the dissipation of "excess" energy and matter, which played only an intermediate role in the process of autopoiesis.

Key words: attractor, dissipation, nonlinearity, self-organization, self-regulation.

*Волошук В. І.,
кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри теорії та практики перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»*

ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНИХ ФІГУР ТА ТРОПІВ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. В даній статті розглядається політичний дискурс крізь призму його риторичного впливу. Адже саме володіннями засобами риторики допомагає досягти політикам своєї мети. Оскільки політичний дискурс є ідеологічним, то основна його мета персуазивна – переконання і спонукання до дії. Політичні сили формують суспільні громадські думки. Для досягнення цієї мети політики використовують як вербальні так і невербальні засоби (міміка, жести, символи). Успішні політики використовують всі три риторичні засоби переконання: етос, логос і пафос, тобто апелюють до авторитету, емоцій та логіки.

Щоб справити враження на аудиторію мовець повинен не лише володіти професійною термінологією, але й вміти прикрашати свою промову риторичними засобами – різними риторичними фігурами та тропами. Всі вони є емоційним відхиленням від нейтральної норми, що стимулюють увагу слухача та підвищують і підтримують напругу промови.

В політичних промовах на семантичному рівні в основному фігурують емоційно нейтральні терміни. Найуживанішими групами політичних термінів є наступні: адміністративно-політична лексика, куди входить: номенклатурне найменування осіб, посад, статусів, назви відомств, органів, установ, територій, найменування політичних партій, рухів; номінації державно-територіального устрою, знаків і символів країни, форм державної влади, форм правління та політичні режими; назви етнічних спільнот.

Серед тропів активно використовують в політичних промовах метафору та метонімію, часто з іронічною метою. На синтаксичному рівні арсенал риторичних фігур багатше. В промовах німецьких політиків можна зустріти різні види повторів: анафору, епіфору, граматичний паралелізм, також пролепсис та полісиндетичні речення. Через те, що в німецькій мові усталений порядок слів, різноманітні інверсії та порушення порядку слів є конотативно-емоційним додаванням. Риторичні питання немов діалогізують монологічне мовлення, звертаються до аудиторії, хоча і не потребують відповіді.

Ключові слова: риторичний дискурс, персуазивна мета, логос, етос, пафос, риторичні фігури, тропи, повтор, інверсія, риторичне запитання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В 20–21 столітті серед політиків зріс інтерес до риторики як науки, оскільки володіння риторичними методами і засобами не лише вчить правильно побудувати промову, але й привернути увагу аудиторії, переконати її у своїй точці зору. Інформація стала усвідомлюватися як ресурс, а не просто додаткове вміння гарно говорити. Стала цілком зрозуміла роль мовних

технологій в житті суспільства і у досягненні своїх політичних цілей. Політична комунікація більше за інші суспільні галузі направлена на масову аудиторію і часто є полемічною і емоційно забарвленою. Саме знання риторики і її засобів робить промову політика вдалою, або провальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням політичного дискурсу (хоча тоді його так не називали) займалися ще античні ритори Платона, Арістотеля, Цицерона, у своїх працях, присвячених силі впливу промови на натовп. О. Алексієвцев наголошує, що пізніше «активно вивчалися різноманітні аспекти риторичної майстерності політичних лідерів, а причини переконливості президентських виступів віднаходили у фонетичних та ритмічних особливостях, відкритості, простоті, образності та інших якостях мовлення» [1, с. 248].

Серед більш сучасних дослідників політичного дискурсу слід виділити Дж. Лакофа, Е. Лакло, Д. Бенкса, Т. ван Дейка та інших. Серед вітчизняних науковців проблему політичного дискурсу вивчають Г. Почепцов, І. Клименко, Н. Нагорна, М. Вінтонів, А. Чудинов, О. Шейгал, Н. Кондратенко, Л. Стрій та інші.

Мета даної статті – відібрати найуживаніші риторичні фігури в промовах сучасних німецьких політиків та проаналізувати їх персуазивний вплив на аудиторію. Матеріалом послуговували багаточленні промови провідних німецьких політиків: А. Меркель, Ф. В. Штайнмайєра, О. Шольца, Й. Гаука, Х. Келера, С. Вагенкнехт, А. Вайдель ті інших із політичних сайтів німецьких міністерства і уряду та з політичних колонок німецької преси: “Frankfurter Allgemeine Zeitung”, “Die Welt”, “der Tagesspiegel”, “Focus”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчені по різному тлумачать саме поняття політичного дискурсу. Одне з влучних його означень дав Н. Баранов: «Політичний дискурс – це сукупність «усіх мовленнєвих актів, які використовують у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, освячених традицією та перевірених досвідом» [2, с. 6].

Ю. Сорокін трактує політичний дискурс через його співвідношення з ідеологічним дискурсом: «Політичний дискурс є різновидом – видовим – ідеологічного дискурсу. Відмінність полягає в тому, що політичний дискурс є експліцитно прагматичним, а ідеологічний – імпліцитно прагматичним» [3, с. 57]. Дослідниця І. Клименко визначає політичний дискурс як «складне комунікативне явище, метою якого є боротьба за владу способом формування суспільної думки, яке вміщує текст як вербалізований результат мовлення, контекст – ситуативний і соціокультурний, а також спеціальні мовні засоби, які відповідають меті та завданням дискурсу» [4, с. 185].

Головне призначення політичного дискурсу полягає в переконанні та спонуканні до дії адресатів. Це ефективний спосіб управління поточними реформами, що дозволяє точно, своєчасно передбачити тенденції в країні. Однак такий спосіб управління реалізується за допомогою мовних засобів, оформлених у текст. Дослідниця Л. Славова виділяє такі функції політичного дискурсу: «функцію соціального контролю, функції легітимізації та відтворення влади, орієнтаційну функцію, функції соціальної солідаризації, агональну функцію» [5, с. 53].

Політичний дискурс розглядається дослідниками в двох значеннях: вузькому і широкому. У широкому сенсі він включає такі форми спілкування, в яких до сфери політики відноситься хоча б одна зі складових: суб'єкт, адресат або зміст повідомлення. У вузькому сенсі політичний дискурс – це різновид дискурсу, метою якого є завоювання, збереження і здійснення політичної влади.

І хоча політична комунікація направлена на масового користувача, але мова політиків як правило свідчить про високий рівень мовця, відповідний його позиційній ролі. Оскільки головною метою мовлення політиків є персуазивна, то для її досягнення політики іноді хочуть приховати, завуалювати, збільшити або зменшити інформативний потік задля кращого впливу на свідомість адресата. Для цього вони використовують різні риторичні фігури та тропи, такі як метафоризація, метонімізація, гіперболізація, номіналізація, риторичні запитання, інверсії, еліпси тощо.

Потрібно відмітити, що в політичному дискурсі присутні вербальні і невербальні засоби впливу. З огляду на риторичний аспект при розгляді невербальних засобів мова йде про жести та міміку оратора, його поведінку та оцінку аудиторії, до якої він звертається. Оскільки головна мета політичної промови переконання, то не можна бути успішним політичним оратором, не використовуючи три засоби переконання, про які говорив ще Арістотель: етос, логос і пафос. Потрібно правильно оцінити аудиторію. Щоб правильно сформулювати аргументи і персуазувати, потрібно не лише знати свою мету, але й те, кого ви хочете переконати. Тоді мовець правильно зможе використати три засоби переконання, апелюючи до авторитету, емоцій та логіки. Типовим прикладом *emoty* слугує початок промови А. Меркель: *“Zu Beginn drei Eindrücke, drei Erfahrungen: Die erste spielt im Herbst 1989. Die Mauer ist gefallen, ich habe Lust bekommen, Politik zu machen. – Raus aus dem alten Beruf an der Akademie der Wissenschaften, rein ins Ungewisse, ins völlig Neue”* [6]. Перша половина промови повністю апелює до її власного досвіду та авторитету. Описуючи не лише професійний шлях, але й емоційний стан вона наближує себе до аудиторії сучасників.

Мовною ознакою пафосу можуть бути як емоційно забарвлена лексика так і синтаксичні засоби, такі як інверсії чи риторичні запитання. Прикладом може слугувати промова С. Вагенкнехт. В цьому виступі політична діячка окрім часток, розмовних слів та запозичень дуже часто використовує риторичні запитання як засіб *paufosy*, починаючи з назви і далі по тексту: *“Müssen wir im Herbst also mit neuen Maßnahmen wie 2G oder 3G rechnen? Was haben die ganzen Lockdowns und Schulschließungen, unter denen viele Menschen sehr gelitten haben, eigentlich gebracht?”* [7].

До *logosy* дуже часто звертаються члени кабінету уряду: *“Bis 2030 sollen der Anteil erneuerbarer Energien*

am Bruttostromverbrauch auf mindestens 80 Prozent steigen. Deutschland macht sich damit unabhängiger von fossilen Energieimporten” [8]. В даному прикладі наведені міністром статистичні дані апелюють до логосу тобто до логіки.

Щоб справити враження на аудиторію мовець повинен не лише володіти поширеним словниковим складом, професійною термінологією, але й вміти прикрашати свою промову завдяки риторичним засобам. В даному дослідженні ми не ставили собі за мету розмежувати поняття фігури і тропи. Спільним для риторичних фігур і тропів є те що вони є відхиленням від нейтральної норми. І тому вони завжди несуть оцінно-емоційне навантаження. Е. Лотко, поділяє риторичні фігури на ораторські засоби впливу (стимулюють увагу слухача), емоційні ораторські засоби (спонтанні), ораторські засоби заміщення (є типовими для політичної промови), ораторські засоби кульмінації (підвищують і підтримують напругу промови) та оздоблювальні ораторські засоби (актуалізуються в ораторському тексті) [9, с. 98].

Для риторики політичного дискурсу на семантичному рівні визначним є використання нейтральних лексем. Оскільки промови політиків насичені політичними термінами, а вони не допускають емоційної оцінки. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що найуживанішими групами політичних термінів в промовах сучасних німецьких політичних діячів є наступні: адміністративно-політична лексика, куди входить: номенклатурне найменування осіб, посад, статусів, назви відомств, органів, установ, територій, найменування політичних партій, рухів; номінації державно-територіального устрою, знаків і символів країни, форм державної влади, форм правління та політичні режими; культурологічні ті соціологічні терміни, що позначають реалії, які мають велику суспільну значимість; та назви етнічних спільнот і станів. Наприклад: *“Auch die Mitglieder des Bundeskabinetts sind verpflichtet, die Geschäfte auf Ersuchen der Bundeskanzlerin oder des Bundespräsidenten weiterzuführen”* [10]. Перерахування державних органів і посад справляє більше враження на аудиторію, викликаючи довіру до державних службовців.

Для промов всіх німецьких політиків останніх десятиріч, як провладних так і опозиційних, типовим займенником, що поєднує їх з аудиторією виборців є займенник “wir”: *“Wir brauchen mehr Fortschritt bei der Digitalisierung”* (О. Шольц) [11]. Або *“In meinem Video der Woche ziehe ich eine Bilanz der Corona-Politik, schaue auf die Zustände in den Krankenhäusern, in denen nach wie vor erbittert für mehr Personal und bessere Arbeitsbedingungen gekämpft wird, und zeige auf, warum wir im kommenden Herbst und Winter nicht schon wieder Freiheitseinschränkungen und Demonstrationsverbote hinnehmen dürfen.”* (А. Меркель) [10]. Обидва політики асоціюють себе через узагальнюючий займенник “wir” з народом і його прагненнями.

Але існують і стійкі лексичні одиниці, словникове значення яких змінюється у контексті і набуває додаткового конотативного змісту. Так німецька політика із задоволенням використовують тропи в промовах, і перш за все метафору та метонімію: *“Die Coronavirus-Pandemie hat unsere Welt auf den Kopf gestellt”* [10]. Ця яскрава метафора з промови А. Меркель від 27.05.2020 підкреслює, що звичний порядок речей був порушений пандемією, була активно сприйнята аудиторією. Адже життя кожного змінилось. І дещо грубуватиме формулювання

знайде відгук у серці кожного адресата. Політична метафора відтворює суспільну реальність більш яскраво, проте майже завжди є суто декларативним елементом промови.

Опозиційні політики часто звертаються до іронії, критикуючи партію влади. Тропи відмінно підходять для висловлення іронії: *“Dabei braucht das Land gerade jetzt eine ruhige Hand – und besser zwei Bundeskanzler als gar keinen”* [12]. Використана А. Вайдель метонімія на заміщення назви дії вказівкою на знаряддя, яким вона була здійснена, а саме «твердою рукою» допомагає іронічно принизливому негативному займеннику *“keinen”* по відношенню до федерального канцлера. Що й було метою представниці опозиційної партії.

Окрім метафори і метонімії улюбленими тропами німецьких політиків є також епітет, гіпербола, порівняння і меншою мірою оксиморон. *“Die Regierung treffe keine Entscheidung wie eine PR-Abteilung...”* [13]. Це порівняння в промові О. Шольца видає роздратування мовця та підвищує важливість рішень уряду перед аудиторією, відмежовуючи їх від самопіару.

Проте риторичні фігури найчастіше утворюються на синтаксичному рівні промов. В промовах німецьких політиків можна зустріти різні види повторів: анафора, епіфора, граматичний паралелізм тощо. *“Die junge Generation soll in Frieden und Sicherheit leben können – so wie meine und Ihre Generationen das bis vor kurzem für selbstverständlich gehalten hatten”* [14]. Даний тавтологічний повтор у промові Б. Басс не лише поєднує два покоління, а нагадує про відвічні цінності, що важливі незалежно від віку, міста і часу проживання. Повторюються не лише слова а майже цілі речення цілком, як в промові федерального президента. В. Штайнмайєра: *“Deshalb unterstützen wir die Ukraine – und deshalb wissen wir: Es hat einen Grund, warum die Nato hier ist. Es hat einen Grund, warum Sie hier sind!”* [15]. Президент повторює речення повністю, лише замінивши іменник займенником «вони». Подібний рефрен направлений на те щоб довести аудиторії важливість цієї присутності, переконати, що іншого й бути не може. Крім того в цьому реченні використаний і граматичний повтор – конструкція з сполучником *“deshalb”*. Подібне явище, відоме як граматичний паралелізм, полегшує сприйняття і робить промову доступнішою. В цій промові є також слово лейтмотив *“Unterstützung”*. Політик намагається переконати в наданні підтримки не лише свою німецьку аудиторію, але і союзників і українців цим лейтмотивом.

Олаф Шольц взагалі перетворює повтори в лейтмотивні ланцюжки. Так у промові від 18 липня 2022 року слово *“Klimaschutz”* пролунало 12 разів, не рахуючи словосполучень іменника з дієсловом. Цей лейтмотив не дає забути слухачам важливість кліматичних проблем і тематику виступу політика. А також створює враження що ці проблеми дуже турбують мовця.

До своєрідного виду повторів можна віднести і полісиндетонні речення зі сполучником *“und”*. *“...Und Deutschland, bereits heute zweitgrößter Geber der globalen Impfkampagne, und wird weiterhin seinen Beitrag leisten. Und im Rahmen unseres derzeitigen G7-Vorsitzes werden wir...”* [16]. Сполучник *“und”* не лише робить мовлення О. Шольца більш уповільненим та структурованим. Часто канцлер ставить цей сполучник і на початку речення. Це ріднить подібну синтаксичну структуру з написанням Біблії, яку майже кожен німець читав принаймні частково і це теж викликає додаткову довіру до оратора.

Сурядні речення-полісиндетони типові також в промовах А. Меркель: *“So muss es auch bei der Braunkohle sein: erst fragen, was aus der Region wird, dann aussteigen, und nicht erst Aussteigedaten festlegen und sich dann überlegen, was aus den Menschen wird”* [10]. Перерахування дієслів зі сполучником *“und”* створює мовну динаміку і ритм промови, підкреслюючи значення кожного дієслова.

Пов'язана з повторами і риторична фігура пролепис (використання іменника і займенника що його заміняє): *“Die Verhandlungen waren extrem schwierig und sie waren auch extrem lang”* [10]. В даному випадку А. Меркель додає емоційної градації, підкреслюючи важливість проведених перемовин.

Через те, що в німецькій мові усталений порядок слів в реченні різноманітні інверсії та порушення порядку слів без сумніву є конотативно-емоційним додаванням. Винесення за рамкову конструкцію (так звана «позарамкова позиція») часто обумовлені намаганням привернути увагу до винесеного. Такі інверсії можуть використовуватися з різними членами речення в навіть його частинами. Наприклад: *“Noch in der vergangenen Legislaturperiode wir haben das Onlinezugangsgesetz verabschiedet”* – *це в минулому законодавчому періоді ми видали закон про онлайн доступ* [10]. Потрібно відмітити, що в українській мові інверсивний ефект пропадає, оскільки в ній чіткий порядок слів в реченні не є обов'язковим. В німецькому ж тексті незвичний порядок одразу привертає увагу аудиторії до того, що хоче донести політик.

Вище вже зазначалося, що політична промова покликана привернути увагу, зацікавити адресатів та підштовхнути їх до певних дій чи думки. Чи на найкраще цю мету втілюють риторичні запитання. Це питання, які ставляться з метою узагальнення очевидної думки і не потребують відповіді. Вони не лише породжують зацікавленість предметом промови. Риторичні питання немов би діалогізують монологічне мовлення.

Цікавим є той факт що риторичними питаннями більш користуються в Німеччині опозиційні політики. Це одна з улюблених риторичних фігур С. Вагенкнехт: *“Frieren für die Freiheit?”* або *“Attacke auf Attac – was sind eigentlich gemeinnützige Zwecke?”* [17]. Цими питаннями політик апелює до аудиторії, маніпулюючи її страхами (перед пандемією, холодною зимою та іншими проблемами). Опозиційні політики часто критикують владу і за рахунок риторичних питань немов би закликають весь народ приєднатися до цієї критики. Проте часто це просто маніпулювання, оскільки питання сформульовані так, що не можна відповісти інакше навіть тим, хто не згоден.

Висновки з дослідження. Отже успішний політик повинен знати закони і засоби риторики і користуватися ними. Риторичні фігури та тропи не лише роблять політичну мову більш емоційною і полемічною, а й слугують основній мети політичного дискурсу – персуазивній. Завдяки ним політики закликають аудиторію до дій, переконують у правильності власних позицій, іноді маніпулюють масовою свідомістю. Німецькі політики використовують мовні і немовні засоби спілкування з аудиторією і всі засоби переконання: етос, пафос і логос.

На лексичному рівні політики-ритори використовують велику кількість професійних термінів, нейтральну лексику, об'єднаний займенник *“wir”*. Щоб уникнути монотонності нейтральну розмовну лексику прикрашають тропами, такими як епітет, гіпербола, порівняння. Але найбільшу реакція аудиторії викликають вдало дібрані метафори та метонімії різних видів.

Найбільше риторичних фігур в сучасному німецькому політичному дискурсі були виявлені на рівні синтаксису: різні види повторів інверсії, полісиндетон, паралелізм, пролепис, риторичні запитання тощо. Всі вони викликають різні емоції в аудиторії, але слугують одній цілі – переконанню.

Проте політичні цілі, тематика як і риторичні засоби переконання постійно змінюються і сучасний політичний дискурс ще неодноразово стане предметом **подальших наукових розвідок**.

Література:

1. Алексієвцев О. М. Історія та сучасність політичної лінгвістики. Україна – Європа – Світ : міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль : ТНПУ, 2012. Вип. 9. С. 248–255.
2. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. М. : Знание, 1991. 64 с.
3. Сорокин Ю. А. Политический дискурс: попытка истолкования понятия // Политический дискурс в России. М. : НИОПИК, 1997. С. 57–62.
4. Клименко І. В. Теоретичні засади лінгвістичного аналізу політичного дискурсу. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2009. Вип. 19. С. 182–186.
5. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 358 с.
6. Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-drangela-merkel-797168> (Last accessed: 7.07.2022).
7. Bessere Zeiten. Wagenknechts Wochenschau. URL: <https://www.sahra-wagenknecht.de/de/article/3187.datenchaospflegenotstand-lauterbach-mutante-warum-andere-laender-vielentspannter.html> (Last accessed: 30.06.2022).
8. Wir verdreifachen die Geschwindigkeit beim Ausbau der erneuerbaren Energien. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/themen/klimaschutz/novellierung-des-eeg-gesetzes-2023972> (Last accessed: 23.07.2022).
9. Lotko E. Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc : FF UP, 2004. 202 s.
10. Die Bundeskanzlerin Presse-und Informationsamt der Bundesregierung, Elektronische Ressource. 2021. 2 S. URL: <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-de/aktuelles> (Last accessed: 28.06.2022).
11. Verloren im Neuland. URL: <https://www.wiwo.de/politik/deutschland/olaf-scholz-auf-der-re-publica-verloren-im-neuland/28413094.html> (Last accessed: 18.07.2022).
12. Focus Hrsg. Robert Schneider. Berlin : Hubert Burda Media, Elektronische Ressource. 2021. 3 S. URL: www.focus.de
13. Scholz' TV-Ansprache. URL: <https://www.tagesspiegel.de/politik/scholz-tv-ansprache-der-kanzler-erklaert-seine-politik-der-vier-grundsätze-im-ukraine-krieg/28316064.html> (Last accessed: 20.07.2022).
14. Rede von Bundestagspräsidentin Bärbel Bas. URL: <https://www.bundestag.de/parlament/praesidium/reden/2022/20220430-892392> (Last accessed: 18.07.2022).
15. F. W. Steinmeier Dank an US-Streitkräfte in Deutschland. URL: <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2022/07/220713-Besuch-US-Streitkraefte.html> (Last accessed: 28.06.2022).
16. Rede von Bundeskanzler Olaf Scholz am 19. Januar 2022. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzler-olaf-scholz-1999544> (Last accessed: 03.07.2022).
17. Kommentar von Sahra Wagenknecht, am 06.12.2019. URL: <https://www.sahra-wagenknecht.de/de/article/2914.attacke-auf-attacwas-sind-eigentlich-gemeinnutzige-zwecke.html> (Last accessed: 30.06.2022).

Voloshuk V. The use of rhetorical figures and tropes in German political discourse

Summary. This article examines political discourse through the prism of its rhetorical influence. After all, it is the mastery of the rhetorical means that helps politicians achieve their goals. Since political discourse is ideological, its main purpose is persuasive – persuasion and incitement to action. Political forces shape public opinion. To achieve this goal, political use both verbal and non-verbal means (mimics, gestures, symbols). Successful politicians use all three rhetorical devices of persuasion: ethos, logos, and pathos, that is, they appeal to authority, emotion, and logic. In order to make an impression on the audience, the speaker must not only possess professional terminology, but also be able to decorate his speech with rhetorical means – various rhetorical figures and tropes. All of them are an emotional deviation from the neutral norm, which stimulate the listener's attention and increase the tension of the speech.

Emotionally neutral terms mainly appear in political speeches at the semantic level. The most commonly used groups of political terms are the following: administrative-political vocabulary, which includes: nomenclature names of persons, races, names of departments, bodies, institutions, territories, names of political movements, political parties; nominations of state-territorial systems, signs and symbols of the country, forms of state power, forms of government and political regimes; names of ethnic communities.

Among tropes, metaphor and metonymy are most often used in political speeches, often with an ironic purpose. At the syntactic level, the arsenal of rhetorical figures is richer. In the speeches of German politicians, you can find various types of repetition: anaphora, epiphora, grammatical parallelism, as well as prolepsis and polysyndetic sentences. Due to the fact that the order of words in the German sentence is established, various inversions and violations of the order of words are a connotative and emotional addition. Frequent rhetorical questions seem to dialogue a monologue, address the audience, although they do not require an answer.

Key words: political discourse, persuasive purpose, logos, ethos, pathos, rhetorical figures, tropes, repetition, inversion, rhetorical question.

Главацька О. І.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НАЙМЕНУВАНЬ ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. На сучасному етапі розвитку мови найменування людини складають своєрідну систему, яка включає в себе особливий, важливий по своїй ролі підклас іменників, що привертає увагу дослідників. Назви осіб відображають погляд людини на саму себе, оцінку діяльності та поведінки індивідів чи окремих груп. Цілком закономірно, що питання формування та розвитку мовної особистості досить актуальне серед дослідників-лінгвістів, адже категорія особи належить до центральних у системі мови. Це зумовлено законами людського суспільства, підтримується та посилюється законами розвитку мови, її антропоцентричним характером. Антропологічна спрямованість сучасної науки та лінгвістики зокрема, обумовлює інтерес вчених до різних сторін функціонування номінацій особи. У статті представлено структурно-семантичну характеристику віддієслівних номінацій особи сучасної англійської мови, показано їх співвідношення з мотиваторами, окреслено тематичну класифікацію. Фактичним матеріалом слугували словники англійської мови. Типологія словотвірних значень похідних обумовлена мовними характеристиками дієслів-мотиваторів. Найчастіше віддієслівні іменники в англійській мові утворюються за допомогою суфікса *-er*. До продуктивних можна віднести і похідні з нульовим суфіксом. Моделі на *-ist*, *-or*, *ant*, *-ent*, *-man*, *-ee* є малопродуктивними. До непродуктивних типів відносимо найменування із суфіксами *-ard*, *-ian*, *-tarian*. Наші спостереження дозволяють зробити висновок про те, що утворення субстантивів особи суфіксальною похідністю, у структурі яких відбито значення дієслова-мотиватора, входить у ядро словотвірної системи найменувань людини сучасної англійської мови. Семантика кожного слова цієї групи укладається у формулу 'особа за дією'. Подальше поглиблене вивчення англійських найменувань особи віддієслівної похідності є перспективним: воно дозволить виявити точки дотику та взаємодії подібних номінацій у різних мовах, допоможе прояснити деякі спірні та невирішені питання словотвору. Цікаво, що безперервний розвиток лексичних систем різних мов дає необмежений матеріал для дослідження.

Ключові слова: субстантиви особи, похідне, мотиватор, віддієслівна похідність, словотвірна структура.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика характеризується яскраво вираженим інтересом дослідників до проблем мовної особистості, її формування та розвитку, що цілком закономірно, оскільки категорія особи належить до центральних у системі мови; це зумовлено законами людського суспільства, підтримується та посилюється законами розвитку мови, її антропоцентричним характером. Дослідження мовних явищ у взаємозв'язку зі свідомістю, мисленням, духовним життям людини, національною психологією, історією, культурою доз-

воляє представити найбільш значні фрагменти мовної картини світу та її основного елементу – Людини [1, с. 4].

Антропологічна спрямованість сучасної науки та лінгвістики зокрема, обумовлює інтерес вчених до різних сторін функціонування номінацій особи [2, с. 128].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку мови найменування людини складають своєрідну систему, яка включає в себе особливий, важливий по своїй ролі підклас іменників, що привертає увагу дослідників. Назви осіб відображають погляд людини на саму себе, оцінку діяльності та поведінки індивідів, окремих груп, що відповідає антропоспрямованим дослідженням у сучасних гуманітарних науках [1, с. 4–5].

Мова прагне задовольнити комунікативні потреби людини з найменшими затратами її фізичної та психічної енергій, надаючи їй можливість вибору оптимальних способів вираження думки, пов'язаної з обраним сприйняттям дійсності, відображаючи тим самим творчу лінгвокреативну діяльність людини [3, с. 57].

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням членування слова на морфеми, визначенню відносин між мотиваторами та похідними англійської мови присвячено роботи багатьох вчених: а саме: О. Єсперсена, Г. Марчанда, В. Адамс, Л. Бауера та ін. Використовуючи різні методи та підходи на базі ретельного та уважного вивчення фактичного матеріалу, вони дають детальний опис системи англійського словотвору.

Для сучасного етапу розвитку науки про словотворення характерне посилення інтересу до семантичних проблем. Саме у зв'язку з вивченням словотвірної семантики у різних аспектах виникає завдання розкриття поняття похідності, яке у спеціальній літературі витлумачено переважно як напрямок похідності, відповідно до чого набуло широкого поширення обговорення критеріїв визначення похідності та її типів [2, с. 128].

Мета статті – дослідити найменування особи віддієслівної похідності (суфіксального способу творення) сучасної англійської мови та описати названі іменники з лексико-семантичної позиції, що включає в себе встановлення структури та співвідношення дериватів з їх мотиваторами. Фактичним матеріалом слугували словники англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній англійській досить численна група субстантивів віддієслівної похідності різноманітної семантики, об'єднаних тим, що всі вони називають певного діяча, постійно (тимчасово) або професійно пов'язаного з дією, названою мотиватором. Значення кожного зі слів цієї групи укладається у формулу 'той, хто виконує (вчиняє) дію, позначену мотиватором'.

Наші спостереження дозволяють зробити висновок, що найактивнішим із способів утворення найменувань ‘особа за дією’, як і за відсубстантивної похідності, є суфіксальний. Представимо структурно-семантичну організацію названих одиниць.

Найчастіше у створенні названих похідних зайняті суфікси *-er*, *-ant*, *-ent*, *-ist*, *-man*, а також *zero suffix*.

Суфікс *-er* має абсолютну продуктивність: *upshifter* – a person who *upshifts* – takes on a fast-paced, high-stress job after having previously retired or moved to a low-stress job; *chugger* – a person who *chugs* – a professional fundraiser who approaches people on the street to ask for money on behalf of a charity.

Валері Адамс зазначила, що суфікс *-er* “is very productive with verbs stems” [4, p. 37]. Її підтримує Г. М. Шиманович і також відносить суфікс *-er* до найактивніших в утворенні віддієслівних найменувань особи англійської мови [5, с. 44]. Наш матеріал підтверджує положення, висловлені названими лінгвістами і дає нам можливість об’єднати зазначені найменування у такі лексико-тематичні групи:

а) професійна приналежність особи: *baker* – someone who *bakes* bread and cakes, especially in order to sell them in a shop; *cobbler* – someone who *cobbles* shoes; *sewer* ← *to sew*, *learner* ← *to learn*, *lecturer* ← *to lecture*, *carver* ← *to carve*, *singer* ← *to sing*, а також: *programmer*, *advertiser*, *reviewer*, etc.;

б) особа-виконавець дії: *speaker* ← *to speak*, *player* ← *to play*, *flyer* ← *to fly*, *swimmer* ← *to swim*, *blabber* ← *to blab*, *chatterer* ← *to charter*, а також: *browser*, *holidayer*, *racer*, *questioner*, *caller*, *viewer*, *sympathizer*, etc.

V. Adams і M. Swan слова типу *diner-out*, *hanger-on*, *knocker-up*, *looker-on*, *whipper-in*, *passer-by*, *runner-up* відносять до складних: “compounds with a particle as a second element” [4, p. 123; 6, p. 517]. Ми вважаємо такі одиниці похідними від фразових дієслів (*phrasal verbs*). Як відомо, фразове дієслово – це комбінація дієслова і прийменника, дієслова і прислівника, або одночасно дієслова і прийменника з прислівником, яка, будучи одним членом речення, є цілісною семантичною одиницею. Оскільки фразове дієслово нерідко має значення, відмінне від значення основного дієслова, а прийменник чи прислівник, що використовуються у фразовому дієслові, є незмінними словами, які не отримують афіксів, суфікс *-er* приєднується безпосередньо до дієслівної основи: *passer-by* – a person who *passes by* casually or by chance (*to pass by* – to give no attention to; not notice; ignore); *diner-out* – a person who *dines out* (*to dine out* – to not eat at home but to go to a restaurant); *hanger-on* – one who *hangs on*, or sticks to, a person, place, or service (*to hang on* – to be contingent or dependent on); *knocker-up* – a person employed who *knocks up* (*to knock up* – to wake someone up); *looker-on* – someone who *looks on* (*to look on* – to watch an activity or event without taking part in it), etc. На відмінність значень фразового дієслова та двох його складових – дієслова та прийменника (прислівника) – окремо, вказує M. Swan: “The meaning of a two-word verb is often very different from the meaning of the two parts taken separately” [6, p. 591]. У разі мотивації фразовими дієсловами деривати графічно оформлені окремо та/або через дефіс: *comer by* ← *to come by*, *finder out* ← *to find out*, *diner out*, *diner-out* ← *to dine out*; частини фразового дієслова можуть змінювати позицію в дериваті (*onlooker* ← *to on look*, *by-stander* ← *to stand by*); досить рідко суфікс *-er* перебуває у постпозиції (*come-outer*).

На відміну від суфікса *-er*, який поєднується до різних за походженням основ, суфікс *-or* утворює слова, як правило, від романських основ і найчастіше приєднується до дієслівних основ на *t*: *actor* – someone who performs (*acts*) in a play or film; *communicator* – a person who *communicates* with others; *captor* – one who *captures* any person or thing, as a prisoner or a prize (*to capture* – to seize or take possession of by force, surprise, or stratagem); *tormentor* – a person who *torments* – puts to extreme pain or anguish; а також: *auditor*, *collector*, *commentator*, *conductor*, *creator*, etc.

Про роль *zero suffix* в утворенні віддієслівних дериватів англійської мови писала В. Адамс: “zero has an important part to play in forming nouns as well” [4, p. 37]: *spy* – one who *spies* (*to spy* – to collect and report secret information on an enemy or competitor); *flirt* – a person who habitually *flirts* (*to flirt* – behave playfully in a sexually enticing manner); *stray* – someone who *strays* (*to stray* – move away aimlessly from a group or from the right course or place); *sneak* – a person who *sneaks* (*to sneak* – to act in a stealthy and cowardly manner; to behave with meanness and servility); *rebel* – one who *rebels* (*to rebel* – to rise in opposition or armed resistance to an established government or ruler); а також іменники, що мотивовані фразовими дієсловами: *go-between* – one who *goes between* persons or groups (*to go between* – to act as a mediator is recorded); *look-out* – a person who *looks out* (*to look out* – to be vigilant and take notice); *dropout* – a person who has *dropped out* of society or a course of study (*to drop out* – to cease to participate; pursue an alternative lifestyle).

Окрему позицію серед віддієслівних утворень займають похідні із суфіксами *-ant*, *-ent*, які називають осіб за характерною або разовою дією: *immigrant* – someone who *immigrates* (*to immigrate* – to come into a country in order to live there permanently); *anticipant* ← *to anticipate*, *assistant* ← *to assist*, *attendant* ← *to attend*, *combatant* ← *to combat*, *defendant* ← *to defend*, *expectant* ← *to expect*, *inhabitant* ← *to inhabit*, *informant* ← *to inform*, *migrant* ← *to migrate*, *protestant* ← *to protest*, *transmigrant* ← *to transmigrate*, etc. Менш представлені похідні з суфіксом *-ent*: *resident* ← *to reside*, *respondent* ← *to respond*, *student* ← *to study*, etc.

У тих випадках, коли суфікс *-man* поєднується з дієслівними основами, він виражає значення особи, яка виконує дію, зазначену дієсловом: *husbandman* – a man who *husbands*; *serviceman* – a man who *services*; *salesman* – one who *sells* anything; а також: *spokesman*, *cracksman*, *slaughterman*, etc. В. Адамс відносить подібні лексеми до складних слів: “Structures in which the neutral first elements are verbal, are undoubtedly compounds”: in *workman* the first element is verbal without verbal ending: *workman* – ‘working man’ [4, p. 59]. Ми не виключаємо можливості віднести названий дериват до віддієслівних похідних з суфіксом *-man*: *workman* – a person who *works* in a specified way – does manual labour. Наші матеріали дають можливість стверджувати, що утворень із суфіксом *-man* мало, так як з ним конкурує досить продуктивний суфікс особи *-er*. Окрім того, існують синонімічні пари із суфіксами *-man/-er*: *huntsman* / *hunter* – a person who *hunts* wild animals.

Наведемо приклади віддієслівних похідних із суфіксом *-ist*: *alarmist* – a person who *alarms* others needlessly; *conformist* – a person who uncritically or habitually *conforms* to the customs, rules, or styles of a group; *defeatist* – someone who is resigned *to defeat* without offering positive suggestions; *typist* –

a secretary whose main job is *to type* letters; *recordist* – one that *records* sound electronically, as for films or at concerts; *declinist* – a person who *declines* current achievements in economics; *sewist* – a person who *sews*, etc.

Похідні із суфіксом *-ee* (фр. за походженням), називають особу, на яку спрямовано дію, виражену дієслівною основою:

– особа, яка є об'єктом дії, позначеної основою: *addressee* – a person to whom something is *addressed*; *adoptee* – a person who is *adopted*; *escapee* – someone who *has escaped* from somewhere; *nominee* – someone who is *nominated* for a job, position, or award; *appointee* – a person who is *appointed* to a position; *deportee* – one who *has been deported*;

– особа за характерною для неї дією, вираженою дієсловом: *evacuee* – a person who *has been evacuated* from a dangerous place.

Ми відносимо похідні *advisee* та *adviser* до полімотивованих: *advisee* – one who receives *advice*; who is *advised*; *adviser* – one who gives *advice*; who *advises*; а дериват *refugee* – до відсубстантивних утворень: *refugee* – a person seeking *refuge* in a foreign country out of fear of political persecution.

Похідні з суфіксом *-ee* називають особу як об'єкт дії, на яку вказує основа дієслова. Цей об'єкт може бути прямим і непрямим, залежно від того, якого доповнення вимагає після себе дієслівна основа, від якої утворюється слово: *dischargee* – one who *has been discharged*; *distrainee* – a person whose property *has been distrained*; *amputee* – a person who *has had* an arm or a leg *amputated*; *evacuee* – a person who *has been evacuated* from a dangerous place; *expellee* – one who is *expelled*; *deportee* – one who *has been deported*; *drafted* – someone who *has been drafted* into the army, navy etc.; *detainee* – a person who is *detained*. У ряді випадків таким дериватам відповідають слова з суфіксами *-er* і *-or*, що виражають активного діяча (на противагу «пасивному» діячеві з суфіксом *-ee*): *employer* – a person who *employs* people; та *employee* – one who is *employed* by another (*to employ* – to pay someone to work for you); *abandonee* – one who *abandons*; та *abandoned* – one who is *abandoned*; *examinee* – one who is *examined*; та *examiner* – a person who *examines*; *sendee* – one to whom something is *sent*; та *sender* – the person who *sends* a message, letter, parcel etc.; *devisee* – someone to whom property is *devised* by will; та *deviser* – one who *devises*; *electee* – one who is *elected*; *elector* – one who is *elects*, а також: *lauphee* – *laupher*, *divorcee* – *divorcer*, *quotee* – *quoter*, *objectee* – *objector*, *promisee* – *promiser*, *licensee* – *licenser*, *interviewee* – *interviewer*, *payee* – *payer*, *trainee* – *trainer*.

В наших матеріалах є деривати з суфіксом *-ee* та значенням активного діяча: *absentee* – one that is *absent*; *retiree* – someone who *has retired* from work; а також: *devotee*, etc.

Суфікс *-ee* не отримав широкого застосування у якості словотворчого елемента в англійській мові; його невисока продуктивність пояснюється, головним чином, тим, що семантичні класи дієслівних основ, здатних поєднуватися з цим суфіксом, нечисленні. Ті дієслівні основи, від яких утворюються іменники за допомогою *-ee*, об'єднуються в один семантичний клас: дієслова, що належать до юридичних та адміністративних понять зі значенням 'передавати, вручати або довіряти щось особі'.

Непродуктивними вважаються такі типи, які на певному етапі розвитку мови неспроможні бути моделлю до утворення нових слів і представлені лише вже існуючими у мові

словами. В англійській мові прикладом непродуктивного типу є деривати віддієслівної похідності із суфіксом *-ard*: *blinkard* – one who *blinks* with, or as with, weak eyes. Значимо, що похідні із суфіксом *-ard* як правило вказують на негативні якості людини: *drunkard* – one who habitually engages in the overindulgence of alcohol.

Одиничними прикладами представлено похідні із суфіксами *-ian* (*ruffian*), *-ster* (*fakester*), *-tarian* (*reducetarian*).

Зауважимо, що у групі віддієслівних похідних спостерігаємо явище омонімії: *splitter*¹ – a worker who *splits* fish and removes the backbone; *splitter*² – a laborer who *splits* logs to build the rail fences; *splitter*³ – a scientist in one of various fields who prefers *to split* categories such as species or dialects up into smaller groups [8, с. 150].

С. І. Нешко зазначає, що найменування на позначення особи часто мають коннотативні значення, у складі яких культурний компонент домінує у правильному декодуванні інформації [9, с. 6]. Так деривати, які називають людину за зовнішніми ознаками, рисами характеру чи поведінкою, за спостереженнями Ганса Марчанда, визначаються впливом експресивно-забарвлених чи стилістично-знижених лексем: *mugger* – someone who *mugs* – attacks people in a public place and robs them; *seducer* – a man who persuades (*seduces*) someone to have sex with him; а реалізація потенційних сем негативної суб'єктивно-емоційної оцінки та підвищена саркастична або іронічна експресивна конотація – характерними рисами ексцентричних утворень [10, р. 44].

Висновки. Наші спостереження дозволяють зробити висновок про те, що утворення субстантивів особи суфіксальної похідності, у структурі яких відбито значення дієслова-мотиватора, входить у ядро словотворчої системи найменувань людини сучасної англійської мови. Семантика кожного слова цієї групи укладається у формулу 'особа за дією'.

Найчастіше іменники в англійській утворюються за допомогою суфіксів *-er*. До продуктивних можна віднести і похідні із нульовим суфіксом. Моделі з іншими суфіксами (*-ist*, *-or*, *ant*, *-ent*, *-man*, *-ee*) є малопродуктивними. До непродуктивних типів відносимо найменування із суфіксами *-ard*, *-ian*, *-tarian*.

Представлені в цій статті похідні як традиційна, числена група слів, що постійно поповнюється, може бути цікавою для дослідження проблем номінації та неномінації сучасної англійської мови.

Подальше поглиблене вивчення найменувань особи віддієслівної похідності англійської мови є перспективним: воно дозволить виявити точки дотику та взаємодії подібних номінацій у різних мовах, допоможе прояснити деякі спірні та невирішені питання словотвору. Цікаво, що безперервний розвиток лексичних систем різних мов (не лише споріднених) дає необмежений матеріал для дослідження.

Література:

1. Главацкая Е. И. Субстантивы лица в современных русском и английском языках (структурно-семантический аспект) : монография. Saarbrücken, Deutschland : LAP LAMBERT Academic Publishing, 2015. 248 с.
2. Главацкая О. И. Субстантивы на позначення особи сучасної англійської мови (на матеріалі похідних із суфіксом *-ist*). *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 21. Том 1. С. 128–133.
3. Главацкая О. И. Телескопінні неномінації особи в англійській мові. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць*

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 49. С. 57–63.

4. Adams V. An Introduction to Modern English Word-Formation: Lecture in English. University College London. London-New York, Longman, 1973. 230 p.
5. Шиманович Г. М. Когнітивні чинники еволюції назв осіб в англійській мові XX століття : дис. ... канд. філол. наук. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. 211 с.
6. Swan M. Practical English in Usage. Third Edition. Oxford : Oxford University Press, 2009. 658 p.
7. McArthur T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford : Oxford University Press, 1992. P. 72–76.
8. Главацкая Е. И. Наименования лица отглагольной производности современных русского и английского языков. *Virtus*, СРМ “ASF”, 2018. № 10. С. 148–152.
9. Нешко С. І. Афіксальне вираження конотації в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 19 с.
10. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation a Synchronic-Diachronic Approach. Munchen : C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung, 1969. 549 p.

Hlavatska O. Verbalization of the substantives with the meaning ‘a person’ in Contemporary English

Summary. At the modern stage of language development, human names form a unique system that includes a special, important subclass of nouns that attracts the attention of the researchers. Nouns with the meaning ‘a person’ reflect a man’s view of himself, assessment of the activities and behavior of individuals or individual groups. It is quite natural that the question of the formation and development of the linguistic personality is quite relevant among the linguistic researchers, because the category of personality belongs to the central

ones in the language system. This is determined by the laws of human society, supported and strengthened by the laws of language development, its anthropocentric character. The anthropological orientation of modern science and linguistics, in particular, determines the interest of scientists in various aspects of the functioning of nominations. The description of the substantives with the meaning ‘a person’ which are motivated by verbs in Contemporary English is made in the article. The research is conducted in the synchronous plan from the standpoints of semantic-grammatical derivation. The main focus is on the characteristics of word-formation structure of the derivatives. English Dictionaries served as factual material. The typology of word-forming meanings of derivatives is determined by the linguistic characteristics of motivator verbs. Nouns with the meaning ‘a person’ are most often formed with the suffix *-er*. Derivatives with a *zero suffix* can also be classified as productive. Models with *-ist, -or, ant, -ent, -man, -ee, -ard, -ian, -tarian* are unproductive. Our research allows us to conclude that the formation of nouns of suffix derivation, in the structure of which the meaning of the motivator verb is reflected, is a part of the core of the word-forming system of names of people in Modern English. The semantics of each word of this group is summarized in the formula ‘a person by action’. Further study of English nouns with the meaning ‘a person’ of the verbal derivation is perspective: it will allow to identify the common aspects in different languages; it will help to clarify some controversial and unresolved issues of word formation. It is interesting that the continuous development of lexical systems of different languages provides unlimited material for the research.

Key words: substantives with a meaning ‘a person’, a derivative, a motivator, verbal derivation, word formation structure.

Головацька Н. Г.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

АНГЛІЙСЬКІ СЕНСОРНІ ДІЄСЛОВА З ІНФІНІТИВНИМИ КОМПЛЕМЕНТАМИ

Анотація. Дане дослідження зосереджено на вивченні сполучуваності англійських сенсорних дієслів з комплементами повного інфінітиву, який виступає у функції додатку до них. Основна мета дослідження – проаналізувати частоту вживання інфінітивних комплементів з англійськими сенсорними дієсловами в різних варіантах та стилях англійської мови та підтвердити неможливість або встановити випадки можливого вживання сенсорних дієслів з інфінітивними комплементами в активному стані. Різні граматики, описові, традиційні, академічні, неакадемічні недостатньо і обмежено висвітлюють комплементарні конструкції сенсорних дієслів, а деякі їх повністю відкидають. У нашому дослідженні висунуто гіпотезу, що англійські сенсорні дієслова можуть сполучуватися з комплементами повного інфінітиву, який виступає у функції активного стану, на противагу тверджень авторів різних граматики різних років видання, що така сполучуваність сенсорних дієслів характерна лише з повним інфінітивом у пасивному стані або з *ing*-комплементами. Для реалізації мети було проаналізовано великий об'єм різноманітної граматичної літератури, масиви-корпуси, інтернет джерела, веб-сайти, веб-сторінки та блоги. Для отримання надійних результатів було залучено три масиви-корпуси варіантів англійської мови та масив-корпус інтернет-англійської мови, на основі яких проведена вибірка сенсорних дієслів та сполучуваність їх з інфінітивними комплементами, які слугували матеріалом даного дослідження. У дослідженні виокремлені шість модальностей процесу сприйняття, які включають сенсорні дієслова, які були відібрані за трьома критеріями: критерій вживання, критерій лексичного реєстру, та критерій частотності. У роботі використано метод суцільної вибірки, метод крос-граматичного порівняння, семантичний, синтаксичний, порівняльний та зіставний аналізи. Результати дослідження підтвердили нашу гіпотезу, що сенсорні дієслова можуть вживатися з комплементами повного інфінітиву в активному стані, хоча не часто. Динаміка розвитку англійської мови впливає на комплементарну сполучуваність сенсорних дієслів. Встановлено, що конструкція типу «сенсорне дієслово (прийменник) + іменник/займенник + повний інфінітив» найчастіше вживається в інтернет-англійській мові, хоча деякі граматики постулюють, що такі комплементи сенсорних дієслів характерні для розмовного та письмового стилів англійської мови. Встановлено, що частота вживання досліджуваної конструкції не залежить від варіанту англійської мови.

Ключові слова: сенсорне дієслово, інфінітивна конструкція, комплемент, варіанти мови, стилі мови, повний інфінітив, інтернет-англійська.

Постановка проблеми. Дане дослідження спрямоване на вивчення та аналіз вживання англійських сенсорних діє-

слів з різними інфінітивними конструкціями, які виступають в якості додатку або так званого комплементу до них. Так як деякі граматики обмежують або заперечують вживання сенсорних дієслів з комплементами повного інфінітиву, і не дають повну уяву щодо комплементарності сенсорних дієслів, то ми висуваємо гіпотезу, що англійські сенсорні дієслова можуть сполучатися з *to*-інфінітивними комплементами в активному стані. Одне із завдань дослідження, підтвердити або спростувати висунуту гіпотезу. Дослідження проведене на основі масивів-корпусів трьох основних варіантів англійської мови.

Аналіз останніх досліджень. Питання вивчення синтаксису англійської мови, і зокрема, додатків або так званих комплементів з повним та неповним інфінітивом до різних частин мови, впродовж довгих років тримає інтерес науковців. Актуальними серед них є праці Аартс (1995), Дафлі (1992), Егана (2008), Фішер (2000), Фанего (1996, 1997), Фосберга (2003), Хомеберг і Ганнел (2007) і багато багато інших. Проблема вживання англійських дієслів з комплементами повного та неповного інфінітиву є актуальною і до нині (А. Ломанн 2011, Б. Лос 2005, Х. Меар 2002, А. МакЕнері 2005, Д. Ван 2014, ДеСмет 2007, і т. д.). Саме питання комплементів сенсорних (емотивних) дієслів досліджувалося у працях Еган 2008, Ішіхари 2009, К. Мюллер 2020 і т. д.

Найбільш детальне вивчення *to*-інфінітивних комплементів сенсорних дієслів проведене Діксоном [1] і Дафлі [2]. Їхні описові граматики підкреслюють значення умовиводу “the inference sense”, який передається всім реченням. Діксон відзначає, що «речення «судження» з *to*-інфінітивним комплементом» допустимо для вживання з так званими дієсловами уваги “attention verbs”, які належать до сенсорних дієслів чуттєвого сприйняття [1, с. 128]. Дафлі також вказує, що «коли інфінітив *to* замінюється нульовою формою, сенсорні дієслова зазнають лексичного зсуву ... від безпосереднього сприйняття до ментального висновку і, мабуть, це найбільш очевидно у випадках з дієсловом *feel*» [2, с. 31]. Автор починає з огляду аналогічних припущень, висунутих у роботах (Jespersen 1940; Bolinger 1974; Cotte 1982; Gramley 1987; Palmer 1988), де вони намагалися пояснити парадоксальний зв'язок *to*-інфінітивних комплементів і сенсорних дієслів. Дійсно, у своєму первинному значенні сенсорні дієслова імплікують значення, що акт сприйняття збігається з подією, що сприймається. Що стосується частки *to*, то вона вказує на те, що предикативний зв'язок як не доказовий, а такий, що можна підтвердити; отож мовець заздалегідь передбачає інфінітивний процес – тобто він приймає перспективну позицію щодо події. Тому, здається, важко узгодити сенсорне дієслово з поняттям перед/після *to*-інфінітива “Therefore, it seems hard to reconcile the idea of coincidence

(perception verb) with the impression of beforeness / afterness (to-infinitival)». Однак Даффлі [2, с. 35–36] стверджує, що в таких реченнях немає непримиренного конфлікту, оскільки сенсорне дієслово тлумачиться в його концептуальному значенні, таким чином перебуваючи в семантичній гармонії зі значенням комплементарного to-інфінітиву. Досить цікавим є те, що жодна з досліджуваних граматик, і нормативна і описова, не розглядають конструкцію to-інфінітив як граматичну конструкцію – комплемент для сенсорних дієслів *watch*, *listen* та *look*, тобто дієслів агентивного сприйняття; вони або виключені з цієї конструкції – це стосується *watch* [1; 2; 3] – або взагалі ніколи не згадуються.

Що стосується стилів англійської мови, то деякі лінгвісти наголошують на думці, що to-інфінітивні конструкції використовуються лише в офіційній мові [4, с. 193] або літературній англійській [5]. Семантично сполучуваність сенсорних дієслів з to-інфінітивним комплементом «вказує не на безпосереднє чуттєве сприйняття, а на умовивід (висновок)» [6, с. 280]. Цю позицію підтримують Хаддлстон і Пуллум [3, с. 1236], які також зазначають, що з сенсорними дієсловами досліджувана інфінітивна конструкція «не представляє первинне значення чуттєвого сприйняття: справа не в чуттєвому сприйнятті, а в розумовому висновку».

Основна мета цього дослідження ретельно проаналізувати вживання to-інфінітивних комплементів з сенсорними дієсловами, що становлять ядро відповідних лексико-семантичних груп чуттєвого сприйняття. Досягнення поставленої мети вимагає виконання наступних завдань: пояснити можливість вживання сенсорних дієслів з to-інфінітивними комплементом у функції комплементу в активному стані, всупереч тому, що постулюють деякі граматики; вяснити і встановити чи впливають правила та норми вживання, згадані в нормативних або описових граматах, на те, як мовці використовують конструкції на зразок сенсорне дієслово + іменник/займенник + to-інфінітив (далі СД + ім/займ + to-інф), порівняти ці правила вживання з виокремленими в масивах-корпусах прикладами; порівняти випадки вживання комплементів такого типу у трьох основних варіантах англійської мови (британська, американська та канадська), визначити частоту вживання to-інфінітива у функції комплементу до сенсорних дієслів; встановити які саме сенсорні дієслова приймають цей вид комплементу; і в якому стилі англійської мови дані конструкції часто використовуються. Дане дослідження проведене на вибірці прикладів висловлювань в трьох традиційних варіантах англійської мови (британському, американському та канадському), які були зібрані з масивів-корпусів Британського національного корпусу (BNC) [7], Корпусу сучасної американської мови (COCA) [8], Канадського корпусу сучасної англійської (CCE) [9] та різновиді англійської, що використовується в інтернет мережах (GloWbE) [10], який, з одного боку можна вважати варіантом сучасної інтернет вживаної англійської мови й корисним інструментом, який дає точне уявлення про розвиток і характеристики динаміки англійської мови, який ми, з іншої сторони, розглядаємо як новий спосіб спілкування англійською мовою. Такий вибір, також обумовлений тим, що дані масиви-корпуси BNC, COCA та CCE містять усні та письмові розділи, що мало велике значення для даного дослідження; вони систематично оновлюються; разом із GloWbE вони дають можливість ідентифікувати поточні зміни в англійській мові, що вплинуло на

результати даного дослідження. Включення GloWbE в дане дослідження зумовлене, з одного боку, можливістю отримати дані прикладів веб-сторінок, якими користуються у різних англійських країнах, даючи чітке уявлення про сучасну інтернет-англійську мову; з іншого, цей сучасний ресурс спілкування пропонує випадки як формальних, так і неформальних стилів, надаючи приклади способів вираження, що знаходяться у площині між розмовною та письмовою англійською мовою.

Виклад основного матеріалу. Перш за все оглянемо приклади правил вживання сенсорних дієслів з інфінітивними конструкціями, поданих і описаних як у сучасних, так і в старих граматах. Ретельний аналіз літератури з англійської граматики, показав, що деякі граматичні довідники та підручники, включаючи посібники з граматики, призначені для студентів і тих, хто вивчає англійську як іноземну мову, виключають використання конструкції типу ім/займ + to-інфінітивний комплемент в активному стані як додаток до сенсорного дієслова (прикл. 1), натомість пропонуючи to-інфінітивну конструкцію у пасивному стані.

(1) ... *she saw him to be defensive* ... (CCE)

Як нормативна, так і описова граматики постулюють, що конструкція ім/займ + to-інфінітивний комплемент не є стандартним додатком для сенсорних дієслів. Зазвичай стверджується, що стандартними або прототиповими комплементами до цих дієслів є ім/займ + неповний інфінітив або ім/займ + дієслово з закінчення *-ing* у функції дієприкметника теперішнього часу, як у прикладах (2) і (3) відповідно, хоча дієприкметники минулого часу іноді називають альтернативною конструкцією.

(2) *She hung her head, feeling tears prickle in her eyes.* (BNC)

(3) ... *simulating a primitive lifestyle, I could smell meat roasting over open fires.* (COCA)

У деяких випадках ці два комплементи обмежуються вживанням з певними сенсорними дієсловами, такими як *see* і *hear* [4] або тільки *see*, яке зазвичай розглядається як прототип дієслів сприйняття [11]. В інших, конструкція СД + ім/займ + неповний інф. вважається основним стандартом комплементу [12]. Аналогічні висновки зроблені в деяких описових граматах, які, крім того, тлумачать різницю в значенні між стандартними комплементами, що сполучуються з сенсорними дієсловами (Adamczewski 1998; Larreya 2010; Souesme 1992).

Вищезазначені граматики та веб-сайти не виключають вживання to-інфінітивних комплементів із сенсорними дієсловами; вони просто не згадують їх як можливі комплементарні конструкції до сенсорних дієслів. Однак деякі граматики вочевидь виключають використання комплементарної конструкції СД + ім/займ + to-інф. До прикладу, серед таких є довідкові граматики (Aarts, Chalker, and Weiner 2014; McArthur 2003), а також граматичні форуми та веб-сайти. «I see, i hear, notice i watch, й інші дієслова сприйняття, можуть доповнюватися об'єктом + неповний інфінітив або об'єктом + дієслово» [13].

Варто зазначити, що майже вся граматична література вказує на те, що сенсорні дієслова сполучуються з to-інфінітивними комплементами лише у пасивному стані. «Сенсорне дієслово вживається з (займеником) іменником і неповним інфінітивом... у пасивному стані необхідний to-інфінітив» [12, с. 25].

Однак, to-інфінітивні конструкції вважаються прийнятними комплементами для сенсорних дієслів іншими описовими граматами, і старішими (Poutsma 1928–1929; Curme

1931; Jespersen 1940; Berland-Delépine 1974; Quirk 1985); і новішими (Huddleston & Pullum 2002). Усі вони постулюють, що комплементарні конструкції to-інфінітива можуть сполучатися із сенсорними дієсловами лише за певних умов. До прикладу: в більшості випадків вживання to-інфінітивного комплементу обмежуються деякими сенсорними дієсловами – до них належить сенсорне дієслово *feel*, яке детально проаналізоване відповідно у роботах [14, с. 364; 15, с. 1203]. Інші автори розширюють список, віднісши до таких сенсорні дієслова *see* і *perceive* (Jespersen 1940; Zandvoort 1962) і *observe* (Poutsma 1928–1929; Curme 1931). Описова граматики Хаддлстона та Пулума, одна з найновіших довідкових граматики, подає довший список таких дієслів [3, с. 1237] – *feel, hear, notice, observe, overhear, see* – і водночас додає обмеження щодо випадків використання to-інфінітивних комплементів з ними. “With *hear* and *overhear* is virtually excluded in the active (*We’d heard him to be an impostor) ... *Watch* wholly excludes the to-infinitival, whether active or passive ... *Notice* is also marginal. *Smell* is generally restricted to; it combines predominantly with *burn* (*I can smell something burning*).” Джесперсен [6, с. 241] зазначає, що конструкція to-інфінітив рідко зустрічається з дієсловами сприйняття і що частка *to* часто вживається з дієсловом *be*.

Отже, крос-граматичний метод порівняння дозволяє припустити, що так звані описові граматики певним чином можна прирівняти до нормативних. В описових граматики стверджують, що з певними сенсорними дієсловами структура to-інфінітиву повністю виключена або маргінальна, як до прикладу, Хаддлстон і Пулум (2002), обмежуючи використання to-інфінітивних комплементів лише з дієсловами *notice* і *smell*), або вони надають неповні описи комплементарних конструкцій для конкретного сенсорного дієслова [15] і не враховують to-інфінітиви в активному стані. Також встановлено, що граматики веб-сайти, які вважаються неакадемічними граматики, є більш нормативними у подачі граматики матеріалу, ніж традиційні чи довідкові граматики.

Для отримання достовірних результатів дослідження було детально проаналізовано зазначені вище масиви-корпуси англійської мови в пошуках комплементу «сенсорне дієслово + (прийменник +) іменник (або іменниковий вираз) / займенник + to + основа дієслова». Для дослідження був застосований метод суцільної вибірки і відбиралися сенсорні дієслова за наступними критеріями: 1) критерій вживання: базові сенсорні дієслова, які стосуються фундаментальної структури людського сприйняття і передають основні п’ять видів чуттєвого сприйняття *see / look / watch / notice, hear / listen, smell, taste, i touch / feel*, а також сенсорні дієслова загального сприйняття *perceive / feel*; 2) критерій лексичного реєстру, який дозволяє відбирати сенсорні дієслова, що є репрезентативними для повсякденної мови. Виокремлені сенсорні дієслова складають ядро лексико-семантичної системи процесу чуттєвого сприйняття, який використовує пересічний мовець; 3) критерій частотності, який, дозволяє виключити сенсорні дієслова обмеженого чи менш загального вживання (наприклад, *discern, overhear* та *hark*).

Шляхом порівняння частоти вживання to-інфінітивних комплементів сенсорних дієслів вдалося визначити чи ці конструкції пов’язані з певним варіантом англійської мови. Сенсорні дієслова, відібрані таким чином для пошуку у вищезгаданих масивах – корпусах, представляють шість сенсорних модальностей (див. таблицю 1), з урахуванням граматики

функції неперехідності / перехідності, в таблиці вони відповідно подані як неагентивні чи агентивні сенсорні дієслова. Всі відібрані дієслова згадуються в граматики, наведених вище і становлять ядро відповідних лексико-семантичних полів процесу сенсорного сприйняття.

Таблиця 1

Сенсорно-дієслівні модальності процесу чуттєвого сприйняття

Сенсорні дієслова сприйняття	зором	на слух	на нюх	на смак	на дотик	загальне сприйняття
Неагентивні	see/notice/observe	hear	smell	taste	touch/feel	perceive/feel
Агентивні	look/watch/observe	listen	smell	taste	touch/feel	feel

З точки зору семантичного і синтаксичного аналізу представлені сенсорні дієслова функціонують по-різному. Як бачимо з таблиці, *see, hear, notice* і *perceive* відносяться до неагентивного сприйняття, тоді як *look, watch* і *listen* належать до категорії агентивного сприйняття. Що стосується *observe*, його можна використовувати як для агентивного, так і неагентивного візуального сприйняття. Слід зазначити, що *notice* і *perceive* не обмежуються однією конкретною сенсорною модальністю, хоча вони часто використовуються для сприйняття зором та на слух. До таких же дієслів відносяться і сенсорне дієслово *feel*.

У чотирьох масивах-корпусах в пошук вводилися стандартні та нестандартні вживання, тобто неграматичні конструкції сенсорних дієслів чуттєвого сприйняття. Наприклад, такі пошукові ланцюжки використовувалися для дієслова *watch*: “[watch].[v*] [n*] to [v*]”, “[watch].[v*] [p*] to [v*]” і “[watch].[v*] [nn*] to [v*]”, що адекватно відповідає «watch (усі форми дієслова watch) + іменник / займенник / іменникова фраза + to + основа дієслова». Далі всі отримані приклади уважно переглядалися, а всі нерелевантні до нашого дослідження відкидалися. В результаті було виокремлено 2765 випадків to-інфінітивних комплементів, які стали основою для нашого дослідження. Такий підхід уможливив здійснити порівняльний аналіз вживання to-інфінітивних комплементів із вибраними сенсорними дієсловами в межах масивів-корпусів і встановити частотність їх вживання.

Щодо варіантів англійської мови, дані дослідження (див. таблицю 2) показують, що корпус американської англійської мови містить найбільшу вибірку випадків вживання сенсорних дієслів з to-інфінітивними комплементами у порівнянні з вибіркою з масивів-корпусів британської та канадської англійської. Однак, перевіривши отримані дані у відсоткове відношення, ми бачимо, що якісно незначну перевагу має канадський та британський варіанти, де вживання to-інфінітивних комплементів з сенсорними дієсловами становить 0,045 % й 0,041 % відповідно. Отже, результати засвідчують, що немає істотних відмінностей між трьома основними варіантами англійської мови. Всі вони мають відносно однаковий відсоток to-інфінітивних комплементів сенсорних дієслів, тобто це становить приблизно 0,036 % від усіх вибраних випадків. Це підтверджує гіпотезу про те, що такий вид комплементів в активному стані рідко зустрічається з сенсорними дієсловами.

Разом взяті всі чотири досліджувані варіанти мають показник 0,036 % частоти вживання to-комплемента до загальної

кількості випадків сенсорних дієслів, що цілком співпадає з показниками діаграми 1. З діаграми видно, що отримані результати вживання конструкції СД + to-інфінітивні комплементи в інтернет-англійській мові, цілком співпадають з результатами вживання цієї конструкції в масивах-корпусах традиційних варіантів. Тому, можна стверджувати, що частота to-інфінітивних конструкцій із сенсорними дієсловами сприйняття не змінюється залежно від варіанта англійської мови.

Таблиця 2

Вживання сенсорних дієслів з to-інфінітивними комплементами у варіантах англійської мови

Варіанти	Частота вживання усі випадки сенсорних дієслів	to-інфінітивні комплементи з сенсорними дієсловами	співвідношення вживання to-комплементів до загальної кількості випадків сенсорних дієслів
корпус британської англійської + британська інтернет-англійська	2.256.453	930	0,041 %
корпус американської англійської + американська інтернет-англійська	4.609.397	1510	0,032 %
корпус канадської англійської + канадська інтернет-англійська	719.297	325	0,045 %
Разом всі варіанти	7585147	2765	0,036 %

Діаграма 1. Порівняння вживання конструкції типу СД + ім./займ + to-інфінітив в чотирьох найпоширеніших варіантах англійської мови

У таблиці 3 представлено порівняння частоти вживання конструкції комплементів типу сенсорне дієслово + іменник/займенник + to-інфінітив в залежності від стилів спілкування англійською мовою. Дані таблиці показують, що сенсорні дієслова сприйняття зором, на дотик та загального сприйняття найчастіше вживаються з to-інфінітивними комплементами, на протилежність сенсорним дієсловам сприйняття на смак та на нюх, яким практично не властиво приймати в якості комплементу конструкції типу СД + ім./займ. + to-інф. Тому, можна зробити висновок, що в трьох досліджуваних стилях англійської мови найчастішими у вживанні є to-комплементи сенсорних дієслів, що зустрічаються на веб-сторінках (54 % із 2765 відібраних випадків), потім в письмовій англійській мові (40 %) і найрідше в розмовній англійській мові (6 % відповідно).

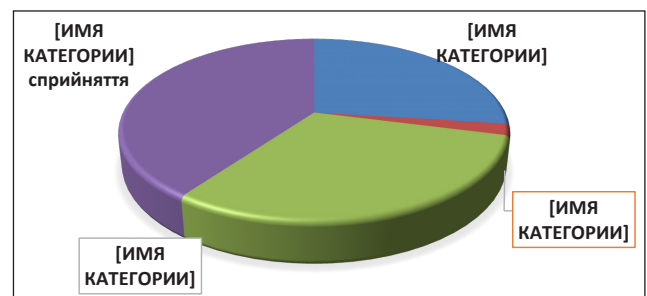
На діаграмі 2 продемонстровано відсоткове співвідношення частоти вживання сенсорних дієслів сприйняття у конструкції типу СД + ім./займ. + to-інфінітив у трьох досліджуваних стилях англійської мови. Як видно з діаграми, найбільш властивими такі конструкції є для трьох сенсорних модальностей: процесу загального сприйняття, візуального та сприйняття на

дотик. Для сенсорних дієслів такі to-інфінітивні комплементи мало притаманні. Беручи до уваги, що сенсорним дієсловом процесу сприйняття на нюх та на смак не характерні комплементи досліджуваної конструкції, дана діаграма відповідно їх не включає.

Таблиця 3

Частота вживання to-інфінітивних комплементів з сенсорними дієсловами в різних стилях англійської мови

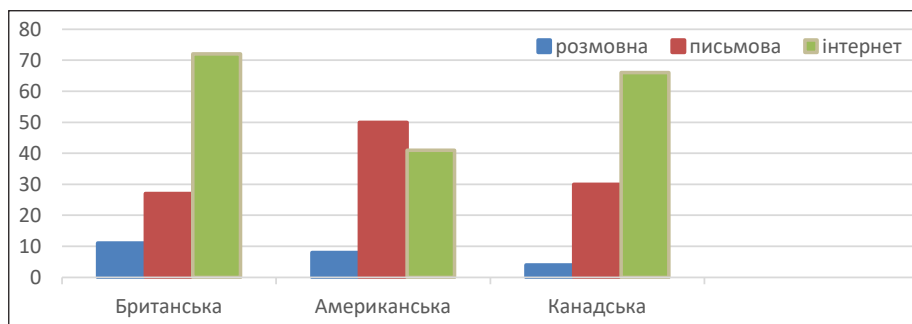
СД + ім./займ. + to-інф	Всього випадків	% вживання СД з to-комплементами у стилях		
		розмовний	письмовий	інтернет
Look at	111	21	32	47
Observe	72	10	29	61
See	514	8	22	70
Watch	25	20	24	56
Notice	19	0,5	21	78,5
Hear	40	22,5	17,5	60
Listen to	14	21	14	65
Smell	2	50	0	50
Taste	1	0	0	100
Feel	802	2	50	48
Touch	48	0,8	13	31
Perceive	1117	4	43	53
Разом	2765	6	40	54

Діаграма 2. Вживання сенсорних дієслів з to-інфінітивними комплементами в стилях англійської мови

Співставний та порівняльний аналізи частоти вживання сенсорних дієслів з to-комплементами у трьох стилях кожного варіанта англійської мови привертає нашу увагу (див. діаграму 3). Діаграма свідчить, що вживання конструкції СД + ім./займ. + to-інф. в розмовному стилі переважає у британському варіанті і найменше властиве для канадської англійської. Хоча воно має найнижчі показники у всіх трьох варіантах англійської мови, тому можна стверджувати, що використання даної конструкції не притаманне для розмовної англійської. Цікавими є відмінності у вживанні сенсорних дієслів з to-комплементами у письмовому та інтернет-англійській мові основних варіантів. Для британського та канадського варіантів більшість to-комплементів сенсорних дієслів знаходяться в інтернет-англійській мові (відповідно 72 % та 66 %), однак це зовсім не так для американської англійської, де використання конструкції СД + ім./займ. + to-інф. переважає в письмовому стилі (50 %). Звідси ми робимо висновок, що носії британської і канадської англійської мови більш обачні та поважають правила і звичаї в традиційних ситуаціях дискурсу, ніж користувачі сучасного стилю спілкування, таких як інтернет-сайти та блоги. І навпаки, оскільки американська англій-

Діаграма 3. Порівняння вживання конструкції СД + ім./займ. + to-інф. у трьох варіантах і трьох стилях англійської мови

ська демонструє невелику різницю між письмовим способом та інтернет-англійською, це може свідчити про те, що американці менш чутливі до норм або так званих обмежень мови, незалежно від контексту спілкування, або усвідомлюють їх. Іншим поясненням може бути те, що досліджувані конструкції вже увійшли в письмовий дискурс, що може бути ознакою поточних змін. Зрештою, сенсорні дієслова з to-інфінітивними комплементами досить рідко зустрічаються в розмовній мові, але набагато частіше в сучасних засобах масової інформації, таких як інтернет-сайти, веб-сторінки та веб-блоги, які також віддають перевагу більш неформальному стилю мовлення.

Ще один висновок, який можна зробити, полягає в тому, що поєднання сенсорних дієслів з to-комплементами частіше зустрічаються в сучасній англійській мові. Це є ознакою поточних змін у комплементарній сполучуваності дієслів сприйняття. Даний висновок підтверджується також результатами аналізу не характерних комплементарних структур для агентивних сенсорних дієслів, таких як *listen to / look at / watch* + іменник/займенник + to-інфінітив, які підтверджують, що to-інфінітиви зазвичай не вживаються у якості комплементу до цих дієслів. Незважаючи на те, що випадків, знайдених у масивах-корпусах з цими сенсорними дієсловами небагато, можна зауважити, що вони переважно вживаються з to-комплементами як у неформальній англійській мові, тобто в розмовній, так і у сучасному стилі спілкування, тобто в інтернет-англійській: 1) із 14 вибраних випадків конструкції дієслова *listen to* + іменник/займенник + to-інфінітив 10 зустрічаються в американському варіанті, 9 з яких, отримані із веб-сайтів; 2) конструкція сенсорне дієслово *watch* + іменник/займенник + to-інфінітив зустрічається 25 разів переважно в інтернет-англійській мові; і цей факт підтверджує можливість для сенсорного дієслова *watch* поєднуватися з to-інфінітивними комплементами; 3) комплементи *look at* + іменник/займенник + to-інфінітив найчастіше зустрічаються в американській та інтернет-англійській мові. Вибірка дослідження щодо вживання цієї конструкції свідчить, що з точки зору варіантів англійської і стилів спілкування, в яких вона з'являється, норми та правила є менш значущими в інтернет-англійській, незалежно від варіанту англійської мови, і значною мірою ігноруються в американській англійській.

Висновки дослідження і перспективи. Таким чином, висновки, які можна зробити з отриманих результатів даного дослідження наступні. Як описові, так і традиційні граматики ілюструють приклади лише тих комплементів з сенсорними дієсловами, які є характерними у вживанні пересічного мовця, при цьому звичайно вони обмежують комплементарну функ-

цію сенсорних дієслів, не вивчаючи її детально і повністю відкидають вживання сенсорних дієслів з to-інфінітивними комплементами в активному стані. Дослідження довело гіпотезу, що такий тип комплементів можливий для сенсорних дієслів англійської мови, хоча не є широко вживаним. Встановлено, що у висвітленні граматичних правил, теорій, суджень описові граматики не поступаються нормативним і, можуть слугувати аналогом для вивчення граматики. При цьому граматичні веб-сайти або «неакадемічні» граматики продемонстрували, що у викладі граматичного матеріалу вони більш нормативні за деякі традиційні або довідкові граматики. Встановлено, що конструкція типу «сенсорне дієслово (прийменник) + іменник/займенник + повний інфінітив» найчастіше вживається в інтернет-англійській мові, хоча деякі граматики постулюють, що такі комплементи характерні для розмовної та письмової мови.

Було доведено, що не існує закономірної залежності вживання сенсорних дієслів з to-комплементами від варіантів англійської мови: британського, американського та канадського. З іншого боку, відмітимо, що співвідношення вживання досліджуваної конструкції в корпусах трьох варіантів і в інтернеті дещо схиляється в сторону інтернет англійської, так як саме вибірка з веб-сайтів, блогів забезпечує більшу половину випадків. Встановлено, що комплементарна сполучуваність англійських сенсорних дієслів з повним інфінітивом зазнає змін в сучасному мовленні: вони все ширше використовуються в інтернет-англійській мові, ніж у традиційному письмовому чи усному стилях.

Перспективне дослідження потрібно розширити та спрямувати на вивчення та вживання сенсорних дієслів з комплементами неповного інфінітиву та *ing*-комплементами дієприкметника теперішнього часу і порівняти з результатами даного дослідження.

Література:

1. Dixon Robert M. W. A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles. Clarendon Press, 1991. 398 p.
2. Duffley Patrick J. The English Infinitive. London & N. Y. : Longman, 1992. 168 p.
3. Huddleston Rodney D., and Geoffrey K. Pullum. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge UP, 2002. 1842 p.
4. Berland-Delépine Serge. Grammaire pratique de l'anglais. Ophrys, 1990. 414 p.
5. Zandvoort Reinard Willem. A Handbook of English Grammar. 2nd ed., Longman, 1962. 349 p.
6. Jespersen Otto. A Modern English Grammar on Historical Principles. Part V, Syntax, vol. 4, G. Allen & Unwin; E. Munksgaard, 1940. 434 p.
7. British National Corpus. <https://www.english-corpora.org/bnc/>

8. Corpus of Contemporary American English. <https://www.english-corpora.org/coca/>
9. Corpus of Canadian English. <https://www.english-corpora.org/can/>
10. Corpus of Global Web-Based English. <https://www.english-corpora.org/glowbe/>
11. Wiktionary. "English catenative verbs. https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:English_catenative_verbs#Followed_by_a_bare_infinitive_or_a_gerund
12. Hornby Albert Sidney. A Guide to Patterns and Usage in English. Oxford UP, 1954. 261 p.
13. BBC World Service. "Learning English." www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish
14. Quirk Randolph, and Sydney Greenbaum. A University Grammar of English. Longman, 1973. 484 p.
15. Quirk Randolph, Sydney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartvik. A Comprehensive Grammar of the English Language. Longman, 1985. 1779 p.

Holovatska N. Sensorial verbs with infinitival complements

Summary. This paper is focused on the study of combination of English sensorial verbs with the complements of the full infinitive, which functions as an object to them. The main objective of the study is to analyze the frequency of use of infinitive complements with English sensorial verbs in different variants and styles of the English language and to prove the impossibility or select out the cases of possibility of combination of sensorial verbs with infinitive complements that function in the active voice. Different grammars, descriptive, traditional, academic, non-academic, highlight the complementary constructions of the English sensorial verbs sufficiently and partially, and some of them completely reject the use of such complementary structures. Our study puts forward the hypothesis that English sensorial verbs can combine with the complements of the full infinitive,

that functions in the active voice, contrary to the statements of the authors of different grammars of different years of publication, that such complements of sensorial verbs is characteristic only with the full infinitive in the passive voice or with *ing-* complements. To achieve the objectives, a huge volume of various grammar literature, corpora, Internet sources, websites, web pages, and blogs were analysed. To obtain reliable results, corpora of three basic English language variants and corpus of the Internet English language were used in the study. On the basis of them there was made a selection of English sensorial verbs and the cases of their compatibility with infinitive complements. They served as the core material for this study. In the paper it was singled out six modalities of the perception process, which include those sensorial verbs that were selected according to three criteria: the usage criterion, the lexical register criterion, and the frequency criterion. The work It was used the method of complete sampling, the method of cross-grammatical comparison, semantic, syntactic, comparative analyses. The results of the study proved our hypothesis that English sensorial verbs can be used in compatibility with full infinitive complements functioning in the active voice, although not so often. The dynamics of the English language development affects the complementary compatibility of sensorial verbs. It has been established that the construction type "English sensorial verb (with/without preposition) + noun/pronoun + full infinitive" is mostly often used in the Internet English, although some grammarians postulate that such complements of sensorial verbs are characteristic of spoken and written English styles. The study proved that the frequency of use of the infinitival complements under study does not depend on the variant of the English language.

Key words: sensorial verb, infinitive construction, complement, language variants, speech styles, full infinitive, Internet-English.

*Гришакевич Г. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри української мови та методики її навчання
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ЧЕРЕВКИ ОВРУЦЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу фонетичних особливостей рідної для авторки середньополіської говірки села Черевки Овруцького району Житомирської області. На основі власноруч зібраного впродовж кількох десятиків років діалектного матеріалу (записів зв'язного говіркового мовлення) від інформаторів старшого покоління досліджено фонетичні особливості зазначеного населеного пункту в царині вокалізму та консонантизму, переважна більшість яких сягає найдавніших періодів розвитку української мови, що вкотре підтверджує архаїку Полісся як унікального діалектного континууму. Усі відзначені фонетичні риси цілком закономірно засвідчують належність досліджуваної говірки до середньополіського діалекту північноукраїнського наріччя. Найбільше виразних діалектних рис спостерігаємо в царині вокалізму (збереження етимологічних [o], [e] в новому закритому складі; наявність [ê] на місці Ъ, відсутність [и], функціонування звуків неоднорідної артикуляції [и], [ê], [ô] та ін.). Серед фонетичних рис у системі консонантизму відзначаємо насамперед ствердіння [ц], [р], [т], [с] (останнє – здебільшого в постфіксі -ся, (-сь)), значне пом'якшення низки приголосних через відсутність звука [и], заміну його на [і], відсутність звука [ф] тощо).

Водночас зібраний матеріал дає підстави стверджувати, що зафіксовані риси практично не зазнають динаміки в плані заміни їх літературною мовою, на відміну від, наприклад, лексичних особливостей, що свідчить не тільки про їхню архаїку, а й про тяглість із покоління в покоління впродовж значного проміжку часу, оскільки фонетична система – найстабільніший складник загальної мовної системи діалектного мовлення, яка, завдяки збереженню низки давніх раритетних рис у царині вокалізму та консонантизму, виразно ідентифікує мешканців говірки як представників середньополіського етномовного континууму на тлі інших, оскільки є найбільш усталеною й найменше піддається екстралінгвальним чинникам.

Ключові слова: говірка, середньополіський діалект, діалектний текст, фонетичні особливості, вокалізм, консонантизм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Діалектологічні дослідження сьогодні відіграють важливу роль у розв'язанні низки важливих проблем українського глота- та діалектогенезу з огляду на збереження в говірках таких лінгвальних рис, які існували в найдавніші періоди й утрачені літературною мовою. Водночас актуальним є вивчення діалектного мовлення архаїчних ареалів Славії, до яких належить і Полісся, крізь призму діалектного тексту, адже саме у зв'язному говірковому мовленні діалектні особливості демонструють своє функціонування на різних мовних рівнях, зокрема

й фонетичному. З огляду на зазначене важливим є дослідження говіркових рис у різних ареалах українського діалектного континууму для створення цілісної картини народного мовлення як важливої складової культури та світогляду діалектоносців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Насамперед зауважимо, що територія Полісся як специфічний у мовному сенсі ареал здавна була об'єктом вивчення діалектологів, які передовсім зосереджували увагу на лексичних особливостях поліських говорів, хоча відомі й напрацювання лінгвістів у царині вивчення фонетичних рис як північноукраїнського наріччя зокрема, так й українського етномовного континууму загалом із позиції діахронії та синхронії (Ф. Жилко, Б. Кобилянський, С. Бевзенко, Г. Шило, Й. Дзєндзелівський, А. Москаленко, К. Герман, А. Залеський, П. Ткачук, Г. Півторак, І. Матвіяс, Т. Назарова, Г. Мартинова, Л. Фроляк, В. Мойсієнко, В. Михайленко, О. Іщенко, М. Гнатюк та ін.).

Досліджувана говірка територіально належить до середньополіського діалекту, фонетичні особливості якого в діахронному плані докладно проаналізовано в монографії В. Мойсієнка [1]. Сихронний аспект дослідження фонетичних рис указаної території представлено в докторській дисертації М. Никончука [2], у низці статей Т. Назарової [3; 4] у публікації В. Мойсієнка [5], хоча зазначений населений пункт не потрапив у поле їхнього зору. Водночас зауважимо, що діалектний матеріал із цієї говірки не представлено в Атласі української мови [6], хоча в ньому репрезентовано 17 говірок Овруцького району. Натомість у «Лексичному атласі Правобережного Полісся» М. Никончука [7] подано матеріал із 32 н. п. Овруцького району, з-поміж них і с. Черевки (н. п. 108). У цьому лінгвогеографічному виданні акцентовано увагу на лексичній системі зазначеного ареалу, хоча в її репрезентантах відзначено й певні фонетичні риси.

Усе зазначене вище дає підстави вважати актуальним дослідження фонетичних особливостей указаної говірки, яка з цієї позиції не була предметом системного опису. Крім того, доцільним вважаємо аналіз фонетичних рис саме в записях зв'язного діалектного мовлення, оскільки діалектний текст як джерело свідчень для вивчення мови в її просторовому вияві (в окремих говірках чи ширших ареалах) є універсальним щодо структурних рівнів мови [8, с. 115], тобто, як зауважують діалектологи, об'єктивним джерелом вивчення різних рівнів мовної системи, зокрема акцентуаційного, фонологічного, фонетичного, морфологічного та синтаксичного [9, с. 5–6], що уможливило представлення діалектного явища в системі й простеження всіх закономірностей його функціонування в говірковому мовленні.

Формування мети статті. Мета статті – проаналізувати діалектні фонетичні особливості середньополіської говірки села Черевки Овруцького (зараз Коростенського) району Житомирської області в царині вокалізму та консонантизму, зафіксовані в діалектному тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Село Черевки Овруцького (за останнім територіальним поділом – Коростенського) району – давно заселена територія, перша писемна згадка про нього датована 1687 роком. Про архаїку цього населеного пункту свідчать розміщені на його території поселення доби неоліту та давньоруський курганний могильник [10, с. 524], а також, звичайно, і діалектне мовлення, яке зберігає на всіх мовних рівнях архаїчні елементи.

Запис зразків зв'язного говіркового мовлення на різну тематику (обрядовість, побут, господарювання, міфологічні уявлення, ономастикон тощо) впродовж кількох десятків років від жителів старшого покоління уможливує на їх основі здійснення аналізу різних рівнів мовної системи, зокрема й фонетичного, адже саме діалектний текст як надійне джерело багатоаспектних досліджень дає змогу об'єктивно й виснажливо описати фонетичні, морфологічні, синтаксичні, лексичні особливості тощо чи іншого говіркового масиву [11, с. 60].

Аналіз фонетичних рис здійснюватимемо за матеріалами текстів про одяг та взуття, частина яких записана у 2001–2002 рр., а інша – упродовж 2019–2021 рр. для спостереження за динамікою та підтвердження збереження говіркових особливостей упродовж тривалого періоду як результату тягlosti мовних явищ.

Виразно демонструють більшість діалектних рис досліджуваної говірки в царині вокалізму (підкреслено) та консонантизму (виділено) наведені нижче уривки діалектного зв'язного мовлення, у першому з яких інформатор розповідає про процес виготовлення взуття з лика дерев, яке ще до середини ХХ ст. було основним у вжитку поліщуків, а в другому – загалом про поясну традиційний одяг, особливості його виготовлення та функціонування:

1) *иш'л'і в л'єс' / д'єр'і 'лц'ко з л'о'зи' / а'бо 'дуба / а'бо 'л'ін'і / р'єзал'і п'лас'т'інк'і / й'єк' 'л'єнточк'і / рос'парвал'і / і во'ни' ста'вал'і м'йак'іє / ч'іс'т'ін'і 'нож'іком' / б'рал'і ш'тц'р'і / ч'і ш'єс'т' 'палочок' / а по'т'ом' 'чараз' 'ц'іє 'палочк'і про'ус'кал'і 'лц'ко / ро'б'іл'і та'ку к'л'єточку / перепл'єтал'і 'уд'о'уж'і 'упо'па'рек' / а з кра'й'о'у полу'чал'іс' 'уши' / про'т'агвал'і во'лок'і / вуши' і 'уз'вал'і //;*

2) *чоло'в'єч'іє ш'та'ни' бу'л'і ш'і'рок'іє / к'расн'іє а'бо 'б'єл'іє / ш'іл'іса з полот'на і назв'вал'іса шаро'варам'і / на 'пойас'і пр'і'у'язвалає ва'р'овочка / й'єка д'єр'жала йіх на 'пойас'і // до'у'ж'іно'у по 'к'оточк'і // шоб во'ни' бу'л'і к'расн'іє (бо 'с'є во'ни' бу'л'і 'с'єр'іє) кра'с'іл'і у вол'ховому 'л'іс'т'і // спод'н'іца за 'в'єтом мог'ла бут' й'єка-н'єбуд' (у ко'го й'єка бу'ла) // за х'вормо'у пра'ма і до'у'га / а'бо мог'ла бут' на ре'з'ін'ці' / а мог'ла п'росто зап'і'на'ца по'ла на по'лу // хвар'тух бу'д'єн'і 'ш'і'са з й'а'когос' кус'ка полот'на / от п'раз'н'іч'ни' 'має бут' об'є'зат'єл'но 'б'єл'єн'к'і з 'в'іш'ітц'м'і по 'й'єм к'в'єточкам'і / а'бо п'росто й'єк'імс' ор'наментом // за'у'язва'єса 'з'ад'у // в'он' бу'є к'р'очіш'м' од спод'н'іцц' // ко'му-ко'му / а от ба'ремени' жон'кам об'є'зат'єл'но т'реба бу'ло но'с'іт' хвар'ту'ха ш'чод'н'а / шоб д'і'т'а наро'д'ілоє на 'лц'єн'к'є / а з 'к'єскам'і на го'л'о'уцц' //.*

Як видно з поданих текстів, досить виразно й системно в них проступає одна з найважливіших фонетичних рис у царині вокалізму – відсутність звука [и] й функціонування на його місці відповідників [і], [и']. Про це ще в II пол. ХХ ст. писав М. Никончук, який зауважував, що на Середньому Поліссі, особливо в північних районах Житомирської області (досліджувана говірка якраз і розміщена на цій території), звук [и] відсутній, а реалізується в зазначених вище відповідниках [4, с. 42–43]. Водночас зауважимо, що таке явище представлено в будь-якій позиції в слові незалежно від частини мови. Збереження її й сьогодні в мовленні жителів села засвідчує стійкість такої риси та її системний характер.

Водночас не менш важливою ідентифікаційною рисою в досліджуваній говірці є наявність звуків так званої неоднорідної артикуляції [ô] та [ê] як на місці етимологічних [о], [е], так і останній як рефлексія Ъ, причому ці відповідники функціонують здебільшого в наголошеній позиції, переважно в новому закритому складі, а ятевий рефлекс – й у відкритому, особливо у флексіях.

Уперше акустичну характеристику таких звуків описав М. Никончук. Учений вважав, що [ô] витворився з дифтонга [yo] після передньоязикових, губних, задньоязикових і глоткового [4, с. 38]. Подібна історія й звука [ê] на місці давнього відповідника або Ъ.

Зауважимо, що саме ця риса порівняно з періодом II пол. ХХ ст. зазнала деяких змін, оскільки до 50–60-х років ХХ ст. тут існували дифтонги, а в 70–80-х роках М. Никончук за значним масивом зібраного діалектного (переважно лексичного) матеріалу вже відзначає вимову монофтонгів на місці Ъ, тобто звука неоднорідної артикуляції [ê] під наголосом та монофтонга [е] в ненаголошеній позиції, але водночас у мовленні представників старшого покоління фіксує часткове збереження дифтонгічної вимови, зазначаючи, що в закритих й у відкритих складах артикуляція Ъ характеризується «однорідністю підняття, гомогенною висотою тону, локалізацією та статикою активних органів під час витримки», тому давній Ъ розвинувся в [ê] в новозакритому складі та в [е] – у відкритому [2, с. 111, 115], що зумовило відсутність складних звуків двокомпонентної фонетичної структури в наголошеному вокалізмі середньополіських говірок і заміну їх специфічними монофтонгами. Зібраний нами матеріал і сьогодні повністю підтверджує думки вченого про таке явище.

Поряд із зазначеними вище особливостями середньополіський етномовний континуум від інших відрізняє ще одна риса – наявність [е] на місці [є] в ненаголошеній позиції, тобто в діалектах, на відміну від літературної мови, деназалізація має дещо інші наслідки.

Таке явище докладно проаналізував М. Никончук. На його думку, велику роль у синхронії та діахронії поліського вокалізму відігравали в минулому й відіграють тепер позиційні обмеження, бо на території Середнього Полісся рефлексія [є] залежить від наголосу – [е] в ненаголошеній позиції на місці [є] [4, с. 44]: *на мо'й'о' 'памет'і шче йє та'к'є / шо на с'ватан'є т'реба шоб бу'ло до н'є'т'і хо'рош'іх хус'ток' / а на в'є'єл'є т'реба / шоб бу'ло 'д'єв'єт' / а то і б'л'ш' / с'к'л'кі бу'ло род'н'є //*

Досліджувана говірка, на відміну від інших, які сусідять із нею, має одну визначальну рису – заміну [е] на [а] системно без винятків у заперечній частці *не* (пор.: *на про'с'і / на мо'л'і / бо*

на дам то'б'є ц'о'ї'є 'хусткі; х'лопці / на рв'єт ци'бул'і / хай шче рос'т'є / да'ваїте їа вам у 'хустку гур'к'оу на'рву /луч:є), а також часто в сполученні з сонорними, про що свідчать і наведені вище та нижче уривки.

Крім того, важливою діалектною рисою, зафіксованою в північних районах Житомирської області (сюди ж належить і наша говірка), які межують із білоруськими теренами, звідки, очевидно, вона й потрапила на українські землі, є [e] пом'якшувати попередній приголосний, що призвело до появи низки палатальних і напівпалатальних приголосних звуків: м'їт 'голови на 'можна ў 'с'єр'єду / бо 'буд'є бо'л'єт голо'ва і у д'є'вок 'будут 'с'єкт'їса і в'їна'дат 'косу' //.

Як бачимо, досліджувана говірка демонструє чимало специфічних архаїчних говіркових рис у системі голосних, які функціонують у мовленні представників старшого віку, передаючись із покоління в покоління, практично не зазнаючи впливу літературної мови та не набуваючи особливостей суміжних територій, що передовсім стосується такої фонетичної риси, як заміна [e] на [a].

Водночас і система консонантизму має низку особливостей на рівні фонетики, хоча виразних рис, які б відрізняли досліджувану говірку від інших середньополіських, особливо суміжних, не відзначаємо. Аналіз таких особливостей у системі консонантизму на значному за обсягом фактичному матеріалі дає підстави стверджувати, що найхарактернішими в системі консонантизму є диспалаталізація [p], [c], [t], [ц], відсутність [ф], значне пом'якшення низки приголосних, зумовлене двома змінами в царині вокалізму – відсутністю [и] та здатністю [e] пом'якшувати попередній приголосний звук, що призвело до палатальності в зазначених позиціях практично всіх приголосних, про що свідчать наведені вище, а також і нижче приклади.

Найбільш послідовно в мовленні жителів с. Черевки фіксуємо такі фонетичні особливості в системі консонантизму:

1) ствердіння [т] в особових формах дієслів теперішнього часу та у формі інфінітива: 'хустку д'єў'кам од'є'ват на об'є'зат'єл'но / а от жон'кам т'реба од'є'ват // во'ні' од'є'ваїут дв'є 'хустк'і / 'першу заў'їазваїут у моло'д'їцу на'зад / а д'ругу н'їд 'бороду // ж'о́нка т'реба / шоб хо'д'їла 'коло ху'доб'ї ў 'хустці' / бо на'буд'є н'ї'чого в'ас'т'їса у хл'є'вах //; їак о'д'єт о'д'єжу на'в'їворот / то 'можут зу'роч'їт / пр'їст'рєк на'к'їнут / 'намоўк'ї на'мов'їт // а л'ўд'їна / їа'ка 'може шос воро'ж'їт / то во'на накла'даїє наў'м'їс'н'є / шоб до її'їє на пр'їста'вал'ї 'ц'їїє у'рок'ї да 'намоўк'ї //;

2) диспалаталізація [ц] у різних позиціях у словах: мер'їу од'є'ваїут со'рочку / спод'н'їцу / бл'ўзку / 'жемпара / п'їн'жа'к'оу на од'є'ваїут // ў тру'ну 'ложат шче со'рочку / спод'н'їцу / бл'ўзку / запас'ну о'д'єжу / ўс'у л':а'ну // нуд с'п'їну об'ї'зат'єл'но 'ложат л':а'не полот'но // на 'ног'ї ўзу'ваїут посто'лі лу'тов'їїє / б'єлі'їє / да 'б'єлі'їє 'нучї' //;

3) ствердіння [с] у постфіксі -ся (-сь): у'ранці' ўста'їу / од'є'ваїуса / од'є'ваїу 'хустку на 'голови / ум'ї'ваїуса / то'ди' ста'їу до обра'зоў і мо'л'уса / бо на 'мона баз 'хустк'ї до 'бога обраш'чац'а / мо'л'їц'а //);

4) відсутність звука [ф]. Як відомо, український діалектний консонантизм об'єднує саме ця риса, оскільки вона зафіксована практично на всій території України. На теренах Середнього Полісся діалектологи на місці [ф] відзначають відповідники [x], [п], [хв] [4, с. 47]. У досліджуваній говірці спостерігаємо тільки заміну [ф] на [хв]: їєк ум'ї'райє л'ўд'їна / 'ж'о́нка / то

'тоже пр'їн'їнаїут два х'вартух'ї // ба'реман:їїє 'тоже об'ї'зат'єл'но но'с'їл'ї х'вар'тух // за'тї'кани' х'вар'тух но'с'їл'ї на п'раз'н'їк / а до 'печ'ї їа'к'ї-н'єбуд' / баз 'в'їш'ївок.

Водночас, фіксуємо явища, відзначені в говірці спорадично або непослідовно:

1) ствердіння [p], яке М. Никончук називав найпомітнішою особливістю в історії правобережнополіського консонантизму [4, с. 47]: кол'їс' 'мат'ї на ба'зар'ї ку'н'їла 'хустку бур'ач'ков'ого ц'в'єту / з мох'рам'ї / 'в'єл'мі кра'с'їву / то од'є'вала її'їє 'т'ол'кі на п'раз'н'їк / бере'ла / во'на 'довго л'є'жала у ск'р'їні / а по'т'ом їєк 'мат'ї у'мерла / то пок'лал'ї її'ї ц'у 'хустку у тру'ну //;

2) відсутність протетичного [в] чи швидше непослідовність його функціонування ('добре / їєк їє 'шанка-ву'шанка / ба'реш роз'їазваїєш 'ушї' з'верху да нуд боро'доїу заў'їа'заў / да ї 'т'єп'ло; д'єд ўс'є'да з'ї'моїу но'с'їу шанку-у'шанку / а вес'ноїу з її'їє 'баба нудс'ї'пала курча'н'ат / шоб 'добре 'в'ївал'їса / д'єр'жал'їса ўкуп'ї да шоб бу'л'ї чу'бати'їє / а д'єд по'т'ом сва'р'їуса на 'бабу //.

Аналіз системи консонантизму досліджуваної говірки дає підстави стверджувати про наявність, з одного боку, явища диспалаталізації, а з іншого – палаталізації значної кількості приголосних, зумовленої фонетичними особливостями в царині вокалізму. Крім того, тільки в системі приголосних, на відміну від голосних, спостерігаємо спорадичність чи непослідовність певних явищ.

Проаналізовані фонетичні риси цілком підтверджують належність досліджуваної говірки за наявними фонетичними рисами до середньополіського етномовного континууму й спорідненість її з іншими діалектами північноукраїнського наріччя, насамперед зі східнополіським [12, с. 581, 673–674].

Простежити за їхнім функціонуванням, системністю вияву й повнотою реалізації дали змогу саме діалектні тексти, які можуть бути використані як надійне джерело для вивчення фонетичної системи як однієї говірки, так і середньополіського діалекту чи північноукраїнського наріччя загалом.

Висновки з дослідження і перспективи наступних пошуків у цьому науковому напрямку. Отже, аналіз фонетичних особливостей говірки села Черевки Овруцького району Житомирської області дає підстави зробити низку висновків та узагальнень: 1) за наявними рисами в царині вокалізму та консонантизму досліджувана говірка належить до середньополіських як територіально, так і лінгвально (див.: [13]); 2) найбільше специфічних говіркових рис зберігається в системі голосних, причому деякі з них є унікальними, зафіксованими тільки в цій говірці (заміна [e] на [a]); 3) фонетичні особливості в системі приголосних є чіткими виразниками репрезентантів у більшості середньополіських говірок півночі Житомирщини, із поміж яких – значне пом'якшення низки приголосних з огляду на відсутність [и] та здатність [e] пом'якшувати попередній приголосний; 4) фонетична система – найстабільніший складник діалектного мовлення говірки, що уможливорює завдяки збереженню низки давніх раритетних рис переважно в царині вокалізму та рідше консонантизму виразно ідентифікувати жителів населеного пункту на тлі інших говірок як представників середньополіського етномовного континууму.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні та систематизації лексичних, фразеологічних, граматичних особливостей зазначеної говірки для створення комплексної

мовознавчої праці про лінгвальні риси окремого населеного пункту як репрезентанта мови та культури однієї з етнічних груп – поліщуків – та для здійснення компаративних фонетичних досліджень у царині діалектології.

Література:

1. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говірів у XVI–XVII ст. : монографія. Житомир, 2006. 448 с.
2. Никончук М. В. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні : монографія. Житомир, 2012. 316 с.
3. Назарова Т. В. Деякі фонетичні гіперизми в українських говірках нижньої Прип'яті. *Діалектологічний бюлетень*. 1961. № 8. С. 18–30.
4. Назарова Т. В. Проблема перехідних говірок між українською та білоруською мовами. *Праці XI Республіканської діалектологічної наради*. К. : Наук. думка, 1965. С. 90–105.
5. Мойсієнко В. М. Фонетичні особливості поліського наріччя. *Українські і польські говірки пограниччя*. Люблін-Луцьк, 2001. С. 51–59.
6. Атлас української мови: в 3 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [та ін.]; [редкол.: І. Г. Матвіяс (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1984–2001. Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І. Г. Матвіяс]. 1984. 91, [2] с., [350] арк. карт.
7. Никончук М. В. Лексичний атлас Правобережного Полісся. Київ, 1994. 465 с.
8. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 2015. С. 100–118.
9. Мартинова Г. І. Вступ. Говірки Західної Полтавщини: до проблеми класифікації. *Говірки Західної Полтавщини. Збірник діалектних текстів*. Черкаси, 2012. С. 3–12.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область / Ред. кол. Чорнобривцева О. С. (голова редколегії), Булкін Г. П., Бутич І. Л., Василевський А. Ф., Вахбейт З. Д., Гудима Н. Г., Денисенко Г. І., Зайцев В. М., Іващенко О. М., Матяшук В. О., Москвін П. П., Новик М. К. (відп. секр. редкол.), Павлов О. О., Павловський А. А., Ремезов О. П. (заст. гол. редкол.), Чекарев Л. М. Київ, 1973. 724 с.
11. Глібчук Н. М. Ідіолект Парасковії Павлюк крізь призму діалектних текстів. *Діалекти в синхронії та діахронії. Текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ, 2015. С. 60–74.
12. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820, [2] с. : іл.
13. Гримашевич Г. І. Діалектні тексти середньополіських говірок як джерело збереження фонетичних особливостей. *Філологічний часопис: науковий журнал*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. Вип. 1 (14). С. 12–20.

Hrymashevych H. Phonetic features of hovirka of Cherevky Village, Ovrutsky District, Zhytomyr Region

Summary. The article is devoted to the analysis of the phonetic features of the Middle Polish Dialect of Cherevky Village, Ovrutsky District, Zhytomyr Region, native to the author. On the basis of dialect material (records of coherent spoken speech) collected by myself over several decades from informants of the older generation, the phonetic features of the specified settlement in the system of vocalism and consonantism have been investigated, the vast majority of which date back to the earliest periods of the development of the Ukrainian language, which once again confirms the archaic nature of Polissia as unique dialect continuum. The most expressive dialect features are observed in the area of vocalism (retention of etymological [o], [e] in a new closed syllable; presence of [e] in the place of Ъ, absence of [и], functioning of the sounds of heterogeneous articulation [и^і], [ê], [ô] etc.).

Among the phonetic features in the system of consonantism, we note, first of all, the affirmation of [ц], [р], [т], [с] (the last is mostly in postfix -ся, (-сь)), a significant softening of a number of consonants due to the absence of [y] sound, its replacement by [i], lack of sound [f] etc.). All the noted phonetic features quite logically testify to the fact that the studied dialect belongs to the Middle Polish Dialect of the Northern Ukrainian natural habitat. At the same time, the collected material gives grounds for asserting that the noted features practically do not undergo dynamics in terms of their replacement by the literary language, in contrast to, for example, lexical features, which indicates not only their archaic nature, but also their persistence from generation to generation over a considerable period of time, because the phonetic system is the most stable component of the general linguistic system of dialect speech, which, thanks to the preservation of a number of archaic features in the system of vocalism and consonantism, clearly identifies the inhabitants of the dialect as representatives of the Middle Polish ethnolinguistic continuum against the background of others, since it is the most established and the least susceptible to extralinguistic factors.

Key words: hovirka, Middle Polish Dialect, dialect text, phonetic features, vocalism, consonantism.

Колеснік В. О.,

професор кафедри перекладної лінгвістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

КАТАЙКОНІМИ ТА ЕТНОНІМНІ ПРИЗВИСЬКА БОЛГАР ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджено специфіку етнімів як проміжний клас між власними назвами і апелитивною лексикою. Не маючи жодної з головних ознак власних назв, етнімі належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними назвами діахронічно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях. Серед етнімів досить чітко розрізняються самоназви (*автоетнімі*) та назви, дані іншими народами (*ксеноетнімі*). Назви людей за місцем проживання чи народження називають *катайконімами*. Катайконіми формуються переважно на базі топонімів. Так, серед болгарських поселенців Півдня України найбільш поширеними є катайконіми за старими назвами поселень: *бургуджійці* (від назви села Бургуджі – стара назва с. Виноградівка), *вайсальці* (від Вайсал – стара назва с. Василівка), *гюльменці* (від Гюльмен – стара назва с. Ярове) та ін. Форми однини утворені за допомогою суфіксів *-ець*: *главанець*, *пандаклиць*, *трусенець*, *чійшиєць* та ін.

Особливу групу складають стилістично обагрені етнімі, які називають етніміні прізвиська. Розрізняють *автоетнімі* (самоназви етносів, тобто етніміні прізвиська) та *алоетнімі* (назви етносів, надані їм чужими етносами, тобто прізвиська, утворені від назв, як називають їх сусіди). Вони, як правило, є пейоративними. Так, мешканці села Ярове (стара назва Гюльмен) називають мешканців села Твардиця алоетнімом *дулами* – за назвою бурки з вовняного домотканого матеріалу, яка в інших селах має назву *ямурлук*, як і в болгарській літературній мові та у більшості болгарських переселенських говірок. Найнижчий ранг у стилістичному рангу є етніміні прізвиська, які в лінгвістичній літературі називають *етнофобізмами* – принизливі, образливі назви-прізвиська представників інших культурних спільнот. Так, у Румунії болгар-католиків називали *урьцилор* ‘страшний, грізний’. В румунських діалектах зафіксована і назва болгар *муци* ‘німі’. Найбільшу кількість пейоративних назв мали у болгар турки. Їх називали: *зелките* (від *зелка* – ‘качан, головка капусти’), *чалмите* (від *чалма*), *алитата* (від власного імені *Алі*), *фесове* (від *фес* ‘феска’) та ін. Культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу є найбільш важливими у міжкультурній комунікації.

Ключові слова: лінгвокультурологія, власна назва, онім, етніміні, катайконім, етнімініне прізвисько.

Постановка проблеми. Номінативна структура мовних знаків і її зв'язок із значеннями та структурами знань про позначене є об'єктом ономазіології. Ономазіологічний підхід до мови існував ще з часів античності й мав семіотичне спрямування. Онімі утворюються від загальних назв, переходять з одного ономастичного поля до іншого, запозичуються з інших мов і виникають шляхом креації (штучного творення).

Онім може перетворюватися на апелитив, поповнюючи терміносистему (*ампер, вольт, ом*), понятійні поля лексики [1, с. 427]. Матеріалом дослідження онімів слугують, як правило, діалектні словники, які фіксують не тільки спільні риси матеріальної та духовної культури етносів, але й вказують на те, які елементи культури є більш стійкими.

На сучасному етапі розвитку ономазіологічного напрямку, який склався на межі ХХІ ст., сучасна ономазіологія отримала нові вектори дослідження, пов'язані зі становленням когнітивно-дискурсивної парадигми [2, с. 428]. Ономазіологія отримує новий вектор дослідження, зумовлений формуванням когнітивної ономазіології. Дослідницьким принципом лінгвістики постає етноцентризм, згідно з яким мова розглядається як символічна система, що фіксує різні вияви характеру й ментальності певного етносу, його світогляд, систему етичних й естетичних цінностей, норм поведінки, традицій, звичаїв, обрядів, міфів, віруван, забобонів тощо. Етноцентризм протистоїть, з одного боку, універсалізму, з іншого, індивідуальному антропоцентризму. Його можна ототожнити із принципом колективного антропоцентризму, згідно з яким мова є кодовою системою інтеріоризації світу представниками певного етносу, їхнього внутрішнього рефлексивного досвіду, і кожне нове покоління засвоює разом із мовою й національно-специфічний спосіб концептуалізації.

У міжкультурній комунікації, лінгвокультурології етноцентризм розглядається як тип ціннісного судження про культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу, відносно стандартів і норм власної культури, однак не за принципом етноцентризму, а за умови визнання рівноправності й повноцінності власної й інших культур [3, с. 151].

Дослідження когнітивного механізму породження найменувань є одним з *актуальних* напрямів сучасної когнітології, оскільки аналіз таких одиниць надає можливість прояснити архаїчні, недоступні для безпосереднього спостереження тенденції семантичного словотвору. *Актуальність дослідження* обумовлена також активністю процесів семантичних змін онімів, пошуком нових шляхів і методологічних прийомів для дослідження етніміки. У міжкультурній комунікації є найбільш важливими культурні надбання іншого народу з позицій переваг ціннісних орієнтацій і критеріїв власного етносу.

Термін *етніміні* вживається на позначення власного імені з конотативними переносними значеннями. Більшість з них утворені від соціально значущих власних імен. Конкретні причини конотативності є гіпотетичними. Процес творення етнімів відбиває динамічний характер інтелектуального осягнення світу і конкретизується у творчих мовних пошуках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етнолінгвістика остаточно сформувалася у працях етнографа Ф. Боаса і мовознавця та етнографа Е. Сепіра на основі вивчення мови і культури американський індіанців. Окремі етнолінгвістичні ідеї з'явилися ще в ХУІІІ ст. і середині ХІХ ст. Вони були зумовлені спробами досягнути різноманітність світу через пізнання мови, виходом лінгвістики за межі мови при пізнанні її структури й історії. Сформульовані Вільгельмом Гумбольдтом принципи мовного світобачення, необхідності поєднання лінгвістичних досліджень з історичними, антропологічними й етнопсихологічними були сприйняті мовознавцями багатьох країн [4].

Зв'язок мови і культури уявлявся чітко детермінований: тип мови, як вважалося, залежить від типу культури і тип культури залежить від типу мови. З'ясовано, що відбитий у мові зв'язок понять, уявлень повторюється у різних виявах культури – обрядових текстах, дійствах, ритуалах, народному мистецтві, орнаментіці та ін., що зумовлює проєкцію історії мовних одиниць, їхню етимологію та явища культури і навпаки. Однією з центральних проблем етнолінгвістики як науки стало зародження і функціонування міфічного та поетичного мислення, відмінності між міфічним і неміфічним мисленням, їх співвідношення та особливості використання засобів мови.

Контрастивне вивчення зв'язків і співвідношень між прямими і переносними значеннями слів має цікаву і корисну інформацію стосовно *етнолінгвального мислення*. Переносне значення слів-відповідників у різних мовах переважно не збігаються. Кожна мова відзначається оригінальністю в характері лексичних переносів, що є відображенням своєрідного способу пізнання навколишнього світу.

Ареальне вивчення мови і культури виявило накладання зон поширення мовних і позамовних явищ, що підготувало новий напрям етнолінгвістики – діалектологію культури, етнолінгвогеографію, які вивчають слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери побутування, обрядової реальності, дійств і предметів.

Назви етносів частіше зустрічаються в історичних розвідках з давніх часів. Коли літопис згадує «волохів» над Дунаєм, разом з якими жили слов'яни у Х ст., то тут, очевидно, йдеться про романські народи, – пор. традиційні українські *волохи* 'румуни', пол. *wlochy* 'італійці'. Дослідивши словотвірну структуру слова *волхв*, автори Короткого етимологічного словника дійшли висновку про наявність у цьому слові суфікса *-вь*, а отже, про належність до тієї ж таки основи, що й *волх-*, *волох-*, як і *вльсьноти* 'незрозуміло говорити' та *вльшьба* 'чаклунство', звідки рос. *волшебный* та *волшебство* 'чари' [5, с. 194]. У сучасній українській мові слово *волхв* набуло значення 'чарівник, чаклун, провісник', у давніх слов'ян – 'ворожбит, чарівник'. Слов'яни вірили, що є люди, які вміють угадувати волю богів, таких людей вони називали волхвами, або чаклунами» [6, с. 195].

Щодо етноніма *венети*, *венеди* вже давно сформувалася думка, що ця давня європейська етнічна назва була на певному історичному етапі перенесена сусідніми народами на слов'ян. Найбільш вірогідною є думка про кельтське походження назви. Назва міста *Венеція*, (лат. *Venetia*) походить з етноніма *Veneti* «венети» з первісним значенням 'братство, родичі' – див. *wini* 'брат' [7, с. 199]. В Україні є кілька топонімів від назви *венедів*: с. Вендичани на р. Вендичанка. По кілька топонімів від цієї основи є в Угорщині, Росії, Чехії та Австрії, а найбільше,

природно, – у Німеччині [8, с. 199]. Важливою є і думка акад. Б. Рибакова щодо походження етноніма *слов'яни*. Учений першим у терміні *словене* побачив складне слово, сформоване з двох частин. Друга частина, зазначає Б. Рибаків, настільки близька до збереженої досі естонської назви слов'ян *wene* (від давньої форми *венеди*), що з цим належить рахуватися [9, с. 200]. Походження племені *таври* спірне: одні автори вважають їх нащадками кіммерійців, інші – племенем кавказького походження. Від цього етноніма походить назва Кримського півострова – *Таврида*, *Таврика* або *Таврія*. Вважається, що етнонім *таври* мав первинно вигляд *tara-/tura-* і означав 'сильні, могутні, переможці', а плем'я належало до індоарійських. Щодо структури етноніма, в ньому виділяють дві фонетичні і відповідно морфологічні складові *тав-ри*, серед яких кінцева виконує функцію множинності, а початкова утворює корінь. У цій морфемі український мовознавець В. Г. Таранець вважає «початковий приголосний субстратним за своєю природою, що дозволяє реконструювати корінь слова зі значенням арії-землероби» [10, с. 105]. Проведений ним аналіз походження етнонімів дозволяє припустити, що етноніми *сіверяни*, *таври*, *тіверці* мають споріднений корінь. Таку саму природу має етнонім *кіммерійці*, що дозволяє вважати назву цього племені слов'янською за походженням [11, с. 107].

Прізвища й родові назви в Українських Карпатах дослідив П. Чучка [12]. Досліджено семантику щонайменше 11500 прізвищевих назв закарпатських українців, що дає змогу глибше зрозуміти процес формування прізвищ в Українських Карпатах, суттєво розширити відомості про лексичний склад давньоукраїнської та староукраїнської розмовної мови ХІV–ХVІІІ ст. Серед українських прізвищ й родових назв в Українських Карпатах, які дослідив відомий український мовознавець, чимало таких, які утворені від іменників за етнічною ознакою: *лемак*, *лишак*, *поляк*, *руснак*, *сотак*, *тирпак* [13, с. ХХІХ].

Об'єктом нашого дослідження є назви етносів (етноніми), їхнє походження, словотвірна активність та їх функціонування. Предмет дослідження – різні способи творення катойконімів та етнонімних прізвищ болгар Півдня України.

Метою дослідження є з'ясування семантики та способів творення катойконімів та етнонімних прізвищ болгар Півдня України. Розкриття закладеної в них інформації допоможе з'ясувати не одну сторінку соціальної, етнічної та культурної історії краю.

Досягнення зазначеної мети передбачає необхідність розв'язання конкретних завдань: визначити закономірності та своєрідності функціонування катойконімів та етнонімних прізвищ у соціумі, їх культурних смислів; розглянути доцільність використання катойконімів та етнонімних прізвищ болгарських поселенців, визначити їх специфіку.

Методикою дослідження номінаційних процесів і встановлення типу мотивації номінаційних одиниць є когнітивно-онимасіологічний та етимологічний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Етноніміка як розділ історичної ономастики вивчає назви етносів (етноніми), їхнє походження, словотвірну активність, функціонування тощо. Етноніми поділяються на *автоетноніми* (самоназви етносів) й *алоетноніми* (назви етносів, надані їм чужими етносами). У колі алоетнонімів виокремлюються *власне етноніми* й *етнофобізми*: перші представляють нейтральні або позитивно заряджені назви чужих етносів, другі є принизливими,

образливими, негативно зарядженими назвами-прізвиськами представників інших етносів. Чинниками появи етнофобізмів є етнічні упередження як негативні установки щодо представників національних меншин, державна політика расової дискримінації, ієрархічні відношення у суспільстві, етнічна замкненість, історичні події, релігійні й культурні ознаки [14, с. 150]. Етнофобізми мотивуються стереотипами національної кухні, кольором шкіри, особливостями обличчя, поведінковими шаблонами етносу, знаками зооморфного коду тощо (наприклад, *макаронник* – ‘італієць’, *жабоїд* – ‘француз’, амер. *herring choker* (дослівно ‘душитель оселедців’) – ‘скандинав’ і под [15, с. 151].

Етноніми – проміжний клас між власними назвами і апелятивною лексикою не отримали належної оцінки в лексикології та лексикографії. В деяких дослідженнях їх називають субетноніми. У формі множини вживаються назви вже не існуючих етносів – *суни*, *авари* та ін. Загально визнаним означенням терміну етноніми є: «назви етнічної групи людей: племені, племінного союзу, народності, нації (*гранда*, *поляни*, *евенки*, *українці*), а також етнографічного угруповання у складі цих одиниць (*буковинці*, *подоляни*, *галичани* у складі українців) та груп споріднених народів (*слов'яни*, *германці*, *романці*, *кельти*)» [16, с. 164]. Не маючи жодної з головних ознак власних назв, етноніми належать до загальних назв, але таких, що дуже тісно пов'язані з власними діахронічно, у своїх генетичних, словотвірних відношеннях. Так, від назви племені *англи* утворено власну назву країни *Англія*, а від цієї останньої – назву нації *англійці*. Такими ж є словотвірне відношення назв *франки* – *Франція* – *французи*. Загальна назва народу і власна назва країни можуть структурно збігатися, пор. *русь* і *Русь*.

Розповсюдженим є і відантропонімний тип утворення етнонімих назв – за найбільш вживаним антропонімом. Так, у росіян це *Іван*, у американців – *Сем*, *Дядько Сем*, у венгер – *Пишта*, у албанців – *Гін* (*гіновці*), у турків – *Алі* (*алієвці*). За цією ознакою турки називають болгар *устоянлар* (від поширеного чоловічого болгарського імені *Стоян*), тобто – *стояновці*; *Йованлар* (від *Йован*, *Іван*), тобто – *івановці*; *Петколар* (від *Петко*), тобто – *петковці*. У с. Кубей Болградського р-ну Одеської області, де проживають і гагаузи і болгари, розповсюдженим є прізвище болгар *Устоянов*.

Серед етнонімів досить чітко розрізняються самоназви (*автоетноніми*) та назви, дані іншими народами (*ксеноетноніми*). Серед перших значне поширення має семантика «людина», від якої походить німецьке *Deutschch*, а також етноніми *марійці*, *мордва*, *комі*, *ненці*, *удмурти* та ін.

У другій групі етнонімів переважають вказівки на певні прикмети. До *ксеноетнонімів* належать слов'янські за походженням назви: *німці* (з сенсом «німі»), тобто такі, що розмовляють незрозумілою мовою; спочатку *німцями* слов'яни називали всіх іноземців), *половці* (за кольором: *половий* – ‘блідо-жовтий’), а також грецькі за походженням назви, подані Геродотом: *андрофаги*, *антропофаги* ‘людожерці’, *алазони* ‘хвальки’ [17, с. 164].

Значна частина етнонімів походить від топонімів, пор. давньорус. – *волиняни*, *бужани*; сучасні українські – *поліщуки*, *пінчуки*. Від топонімів утворена і значна частина прізвищ болгарських поселенців в Україні. Так, в с. Катаржино серед прізвищ, утворених від назви села, попереднього місця походження родини, утворені такі, як *Аджарові* – від назви

с. Аджар (Снежен, Карловско) та *Руніці* (Рупці) – від назви регіону (Рупи), відповідної етнографічної групи болгар (*рунци*) в Странджі [18, с. 20]. До таких, на наш погляд, належать, і такі раритетні прізвища болгарських поселенців с. Городне як *Войников* і *Турица*. Перше з них може бути утвореним як від слова *войник* ‘воїн, солдат’, так і, можливо, від назви с. Войнягово, Карловської околії. А друге – *Турица* – від назви місцевості Турица в Казанликській околії [19, с. 22].

Деякі назви етнографічних груп українців мають неонімічне походження, зокрема *лемки* одержали назву за характерним для них словом *лем* ‘але’ (частка, сполучник). Закарпатське прізвище *Лишак* утворене від західнозакарпатської лексеми *лишак*, яким мукачівці та свлявці називають жителів центральних районів області, за вживаний ними прислівник *лиш* (тут він протиставляється лемківському прислівнику *лем*). Прізвище може бути утворено і від діалектної лексеми-етноніма *лишак*, пряме значення якого є *лис* – метафоричне значення ‘хитрун, лукавець’ [20, с. 341]. Прізвища закарпатців *Литва*, *Литвай*, *Литвак*, *Литвинчук* утворені від етноніму *литвин* ‘литовець’. Донедавна «лексеми *литвин* українці вживали не лише стосовно литовців, а й щодо білорусів та поліщуків» [21, с. 341]. Назва *гуцул*, досі не маючи цілком задовільного тлумачення, не може виводитися ні з найменування давньоруського племені *уличі*, ні з імені особового, як і назва *бойки*. Водночас чимало етнонімів справді утворені від особових імен родоначальників, пор. *радимиці*, *в'ятичі* – від *Радимь*, *Вятко*.

Назви людей за місцем проживання чи народження називають *катоїконімами*: Закарпаття – *закарпатці*, с. Стеблів – *стеблівчани*, р. Дніпро – *дніпряни*. Катоїконіми формуються переважно на базі топонімів – власних назв. Але деяку кількість катоїконімів мотивують загальні назви, що вказують на місцевість проживання: *горці*, *поліщуки*, *побережани*, *подоляни*. Катоїконіми в українській мові вживаються у формі множини, а також у формі однини ч. і ж. роду. Катоїконіми середнього роду українська мова не знає [22, с. 230].

Як відомо, на Півдні України і в прилеглих південних районах Молдови вже понад 200 років проживають болгарські переселенці і функціонують болгарські говірки. Болгарські поселенці Півдня України належать до різних етнографічних груп. В Бессарабії належність до певної етнографічної групи вищого таксономічного рівня в цілому стерлася, але об'єктивно вона продовжує ще зберігатися в мові і культурі. Так мешканців Балкан, тобто *балканців* часто називають *беженари* (‘біженці’), а *хърцои* відомі в Бессарабії під назвою *туканци*, тобто ‘тутешні’. Це, певно, можна пояснити тим, що *туканці* першими стали переселятися з Болгарії і по відношенню до інших груп болгар були вже «місцевими, тутешніми» (від болг. *тук* ‘тут’).

Відомий болгарський мовознавець академік Л. Мілетич пропонує розрізняти болгар Північно-східної Болгарії за їх екзо- та ендонайменуваннями: балканців (болг. *балканджиши*, *планинци*, *горненци*), фракійців та «*хърцоев* або *ерлиев*» [23, с. 23], зважаючи і на їх культурні особливості. У свою чергу балканці називають себе за старими назвами поселень (вихідці з...): *еркечани* (вихідці з села Еркеч), *голичани* (з с. Голица), *ченгенці* (з с. Ченге), *ришани* (з с. Риш), *котленці* (з с. Котел) та ін. [24, с. 35]. Тобто, належність до певної етнографічної групи низшого таксономічного рівня виражене у відтопонімічному катоїконімічному мікроетнонімі.

За старими назвами поселень називають себе і нині мешканці болгарських сел в Україні: *бургуджійці* (від назви села Бургуджі – стара назва с. Виноградівка Арцизького р-ну), *вайсальці* (від назви села Вайсал – стара назва с. Василівка), *главанці* (від назви с. Главани), *гюльменці* (від Гюльмен – стара назва с. Ярове), *деленці* (від назви с. Делень Арцизького р-ну), *делжилерці* або *димитровці* (від Делжилер – стара назва с. Дмитрівка Саратського р-ну), *камчійці* або *зарянци* (від Камчик – стара назва с. Заря Саратського р-ну), *карамарінці* і *карамінці* (від Карамарин – стара назва с. Голиця), *катаржинці* (від Катаржино – стара назва с. Іванівка – раніше і Червонознам'янка), *кашлені* і *кашлянци* (від Къшли ‘кошари’ – стара назва с. Калчево), *кубейці* (від назви с. Кубей), *кулевчаниці* (від назви Кулевча), *купаранці* (від Купоран – стара назва с. Рівне), *лісандрувці* (від назви с. Олександрівка), *пандаклійці* (від Пандаклія – стара назва с. Горіхівка), *ташбунарці* (від Ташбунар – стара назва с. Кам'янка), *твардичани* (від назви с. Твардиця), *труснци*, *труянці* (від назви с. Нові Трояни), *хасанбатирці* (від назви Хасан-батир – стара назва с. Виноградне Тарутинського р-ну), *чійшіїці* (від Чійшія – стара назва с. Горodne Болградського р-ну), *чумлекюїці* (від Чумлекюй – стара назва с. Виноградівка Тарутинського р-ну), *шикирліїці* (від Шикирлі-Китай – стара назва с. Суворово) та ін. Форми однини утворені за допомогою суфіксів *-ец, -ці/-їці*: *главаніці/главанец, лисандрувці/ лисандрувец, пандакліїці/ пандаклієц, труянці/ труянеці, чійшіїці/ чійшієці* та ін.

Мешканців м. Болград називають *болграшки ора* – *болграшка жина, болграшки мъи, Болграшката улица*. Мешканців м. Ізмаїл називають *ізмаїльчани* і словосполученням – *хора/ора ут Смаил: Тий са ут Смаил*.

Мешканців с. Криничне (стара назва *Чушмелія*), говірка яких суттєво відрізняється від інших болгарських переселенських говірок, називають *чушмелійці* і зневажливо *чушмани* (*чушманка, чушманец*).

Особливу групу складають стилістично обагрені етноніми, які називають *етноніми прізвиська*. Розрізняють *автоетноніми* (тобто етноніми прізвиська) та *алоетноніми* (утворені від назв, як називають їх сусіди). Вони, як правило, є пейоративними. Так, мешканців с. Табаки, де наразі проживає багато циган, називають словосполученням: *хора/ора ут Табак*, або *табашки цигани*. Існує навіть усталене словосполучення *Кво лъжиши къту табашки цигани!* ‘Брешиш, як табацький циган (циган з села Табаки)’.

Найбільш своєрідні в етнографічному й діалектному відношенні серед болгар Бессарабії є *чумлекюїці* і *твардичани*. Перші з них є вихідцями із так званих *сиртських* сіл, а другі – із села Твардиця Сливенської околиці. В Одеській області твардичани розселилися в селах Тарутинського району – Петрівськ, Володимирівка, Євгенівка, Кролівка та деяких інших.

Крім розходжень у мові, особливостях побуту твардичани відрізняються від інших груп болгар деякими рисами матеріальної культури. Специфікою матеріальної культури твардичан є, наприклад, жіночий костюм і спосіб його носіння: з одночасним носінням багатьох спідниць, що вдягаються одна на одну. Специфічною формою жіночої сукні без рукавів, наявності *дюльбяна* – нижньої полотняної хустки особливої форми, що повинна цілком ховати коси і одягатися під верхньою хусткою – *кирпою*. Крім того, твардичани зав'язують хустку тільки під підборіддям, у той час як в інших групах болгар практикується

вузол на потилиці. Твардичани носять *бидян* – куфайку без рукавів із товстого сукна (*демїі*). Особливою тут є і форма жіночого сукняного взуття з обшитим верхом – *терлиць*, а також кольорова гама одягу: перевага яскравих жовтих, малинових тонів. У селі Євгенівка мешкають болгарські переселенці двох різних діалектних груп: *гюльменці* – переселенці з села Гюльмен (зараз с. Ярове) та *твардичани* (з с. Твардиця). Гюльменці називають твардичан алоетнонімом *дулами* [25, с. 117]. Дулама – це бурка з вовняного домотканого матеріалу, типовий одяг пастуха. У гюльменців така бурка має назву *ямурлук*, як і в болгарській літературній мові та у більшості болгарських переселенських говірок. Раритетна лексема *дулама* є турецькою за походженням, утворена від тур. *dolama* ‘верхній довгополий чоловічий одяг’ [26, с. 409].

Найнижчий ранг у стилістичному рангу є етноніми прізвиська, які в лінгвістичній літературі називають *етнофолізмами* (від англ. *etnofoulism* ‘брудний етнонім’). Американський лексикограф А. А. Roback навіть уклав словник етнофолізмів. У цьому словнику на лексему *болгарин* вказане як переносне значення ‘розбійник, крадій, грабіжник’ [27, с. 151]. А лексема у формі множини – *болгари* має етнофоліміне значення – ‘величезний, величезний, гігантський’. В італійській мові зафіксовано етнофолізм *bulgari* у значенні ‘брудний, підступний’. Так називали, в основному богомилів – прихильників богомільства, еретичного і соціального руху в Болгарії у період з X по XIV ст.

У Румунії болгар-католиків називали *уръцилор* ‘страшний, грізний’. В Трансильванії німці та угорці називали болгар ‘торговці’, або *българи есегел* та *барсил* ‘люди без Батьківщини’. В румунських діалектах зафіксована і назва болгар *муци* ‘німі’. Існувала в Трансильванії і описова форма іменування болгар – *Oatenn poror cu capul mare* ‘люди з великою головою’. Греки теж називала болгар за цією ознакою: *хондрокфали* – дослівно ‘товстоголовий’, турки їх називали – *кабакфали* ‘товстоголові’. Ці прізвиська вмотивовані специфічною антропологічною особливістю: велика голова і коротка шия [28, с. 152]. В свою чергу болгар називали італійців *жабари*, тобто ‘ті, які люблять (і їдять) жаб’, а румунів – *мамалігами* ‘ті, хто полюбає мамалігу’. Сербів у Македонії називали *шумадійські свине* – за географічною назвою Шумадія.

Найбільшу кількість пейоративних назв мали у болгар турки. Їх називали: *агите* (від *ага* – ‘особа, яка займала якусь військову посаду в Османській імперії; ввічливе звертання до турка’), *зелките* (від *зелка* – ‘качан, головка капусти’), *чалмите* (від *чалма*), *асановци* (від частого власного імені *Асан, Хасан*), *алитата* (від власного імені *Алі*), *фесове* (від *фес* ‘феска’) та ін. [29, с. 152]. Пейоративну семантику мають і збірні форми: *власята* ‘румуні’, *турчолята* ‘турки’, *сърболята* ‘сърби’, *гърчолята* ‘греки’.

Таким чином, після заселення нових територій різні групи болгар Півдня України не втрачають своєї субетнічної специфіки, зберігають та підтримують зв'язки з поселеннями в метрополії, з яких вони переселилися на нові землі. Цьому сприяє і той факт, що більшість етнографічних груп болгар є еногамними. Дослідження підтверджують думку про те, що культурний вплив є первинним, а мовний – вторинним. У мові простежується більша стійкість субетнічних елементів. Цю особливість мови як засобу вербалізації інших форм культури відзначають етнографи та історики. Але укрупнення етнічних одиниць в історії народів виявляється з більшою

визначеністю і силою, ніж конвергентна мовна інтеграція, яка відбувається повільніше.

Географічні назви міст, сіл, селищ становлять важливе інформативне джерело історико-етнографічного вивчення регіону. Зазвичай вони є давніми за походженням, тому нерідко засвідчують явища історичного розвитку мови. Огляд останніх ономастичних досліджень свідчить про те, що переносне значення слів-відповідників у різних мовах переважно не збігаються. У говіркових назвах особливо виразним є культурний аспект, який поєднує сільські традиції з мовними механізмами опису й оцінки світу. Позалінгвальні дані, зокрема зі сфери традиційної культури, на тлі власне мовних вміщують словники змішаного типу – мовно-етнографічні. Вони здатні акумулювати і безпосередньо чи опосередковано відтворювати інформацію позамовну, зокрема про культуру, історичне минуле діалектоносіїв. Укладання таких словників – нагальне завдання діалектологів та етнолінгвістів.

Література:

- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 427.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 428.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 151.
- Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию; пер. с нем.; [под. ред. Г. В. Рамишвили]. М. : Прогресс, 1984. С. 34.
- Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. К. : «Аквілон-Плюс», 2008. С. 194.
- Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. К. : «Аквілон-Плюс», 2008. С. 195.
- Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. К. : «Аквілон-Плюс», 2008. С. 199.
- Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. К. : «Аквілон-Плюс», 2008. С. 199.
- Тищенко К. Етномова історія прадавньої України. К. : «Аквілон-Плюс», 2008. С. 200.
- Таранець В. Г. Слов'яни в Кіммерії (етимологічні розвідки). *Слов'янський збірник*. Вип. ХУІ. Чернівці : «Букрек», 2012. С. 105.
- Таранець В. Г. Слов'яни в Кіммерії (етимологічні розвідки). *Слов'янський збірник*. Вип. ХУІ. Чернівці : «Букрек», 2012. С. 107.
- Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Видавництво «Світ», 2005. 702 с.
- Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Видавництво «Світ», 2005. С. XXIX.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 14.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. С. 15.
- Карпенко Ю. О. Етнонім. «Українська мова». *Енциклопедія*. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 164.
- Карпенко Ю. О. Етнонім. «Українська мова». *Енциклопедія*. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 164.
- Колесник В. Відтопонімі прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник*. № 23. Одеса : ФОП «OLEDAT TEC», 2019. С. 20.
- Колесник В. Відтопонімі прізвища болгар півдня України. *Слов'янський збірник*. № 23. Одеса : ФОП «OLEDAT TEC», 2019. С. 22.
- Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Видавництво «Світ», 2005. С. 20.
- Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів : Видавництво «Світ», 2005. С. 21.
- Карпенко Ю. О. Етнонім. «Українська мова». *Енциклопедія*. К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. С. 22.
- Милетич Л. Източнобългарските говори. София : БАН, 1989. С. 23.
- Милетич Л. Източнобългарските говори. София : БАН, 1989. С. 24.
- Колесник В. Евгеновка (Арса). Ономастика. *Говор. Словарь*. Одеса : Гермес, 2001. С. 25.
- БЕР* – Български етимологичен речник. Т. 1. София : БАН, 1971–2002. С. 409.
- Балкански Т. Стилистично обогрена лексика на и за българите. *Трудове на Великотърновския университет «св.св. Кирил и Методий»*. Филологически факултет. Езикознание. Т. 32. Книга 2. 1995. Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», В. Търново, 2001. С. 151.
- Балкански Т. Стилистично обогрена лексика на и за българите. *Трудове на Великотърновския университет «св.св. Кирил и Методий»*. Филологически факултет. Езикознание. Т. 32. Книга 2. 1995. Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», В. Търново, 2001. С. 152.
- Балкански Т. Стилистично обогрена лексика на и за българите. *Трудове на Великотърновския университет «св.св. Кирил и Методий»*. Филологически факултет. Езикознание. Т. 32. Книга 2. 1995. Университетско издателство «Св.св. Кирил и Методий», В. Търново, 2001. С. 152.

Kolesnik V. Kataiconyms and ethnonym nicknames of Bulgarians of Southern Ukraine

Summary. Ethnonyms are an intermediate class between proper names and appellative vocabulary. Having none of the main features of proper names, ethnonyms belong to common names, but those that are very closely related to proper names diachronically, in their genetic, word-forming relations. Among ethnonyms, self-names (*autoethnonyms*) and names given by other nations (*xenoethnonyms*) are quite clearly distinguished. Names of people based on their place of residence or birth are called *kataiconyms*. Kataiconyms are formed mainly on the basis of toponyms. Thus, among the Bulgarian settlers of the South of Ukraine, the most common are *kataiconyms* of the old names of the settlements: Burgudzhians (from the name of the village of Burgudzhi – the old name of the village of Vynogradivka), Vaisalians (from Vaisal – the old name of the village of Vasylivka), Gulmenians (from Gulmen – the old name of the village of Yarove) and others. Singular forms are formed with the help of suffixes -yets/-its: glavanits/ glavanets, pandakliits/ pandakliets, truyanits/ truyanets, chiyshiits/ chiyshiets, etc.

A special group consists of stylistically colored ethnonyms, which are called ethnonym nicknames. A distinction is made between *autoethnonyms* (self-names of ethnic groups, i. e. ethnonym nicknames) and *alloethnonyms* (names of ethnic groups given to them by foreign ethnic groups, i. e. nicknames formed from names as their neighbors call them). They are usually pejorative. For example, the inhabitants of the village of Yarove (the old name of Gulmen) call the inhabitants of the village of Tvardytsia by the aloetonym *dula* – after the name of the burqa made of woolen home-woven material, which in other villages is called *yamurluk*, as well as in the Bulgarian literary language and in most

Bulgarian immigrant dialects. The lowest rank in the stylistic rank is ethnonym nicknames, which in the linguistic literature are called *ethnophobisms* – humiliating, insulting names-nicknames of representatives of other cultural communities. Thus, in Romania, Bulgarian Catholics were called *urcilor* – “terrible, formidable”. In the Romanian dialects, the Bulgarian name *muca* – “dumb” – is also recorded. Turks had the largest number of pejorative names among Bulgarians. They were

called: *zelkite* (from *zelka* – “cabbage, head of cabbage”), *chalmite* (from turban), *alitata* (from the proper name Ali), *fesove* (from *fes* “fez”), etc. The cultural assets of other people from the standpoint of the value orientations and criteria of one’s own ethnicity are the most important in intercultural communication.

Key words: cultural linguistics, proper names, onym, ethnonym, katoiconym, ethnonym nicknames.

Костич Л. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики

Навчально-наукового інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0001-9619-6359>

ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ ІЗ СУФІКСОМ -ОВЪ / -ЕВЪ (*-ОВЪ / *-ЕВЪ) У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ І ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. У статті подано історико-дериватологічний і лексико-семантичний аналіз праслов'янських і давньоукраїнських присвійних прикметників, утворених за словотвірною моделлю ТО ^{Nomina personalia} + СФ *-ОВЪ / *-ЕВЪ; -ОВЪ / -ЕВЪ. У системі праслов'янських посесивних формантів суфікс *-ОВЪ / *-ЕВЪ відносно новий. Він з'явився у пізній праслов'янській період на основі давніх форм родового відмінка однини іменників *й-основ. Первинну функцію – творити присвійні прикметники від особових назв – суфікс *-ОВЪ / *-ЕВЪ зберіг і активно розвинув у давньоукраїнській мові XI–XIII ст. Цьому сприяло збагачення твірної бази посесивів, оскільки в цей період помітно зросла кількість загальних назв осіб за рахунок запозичень передусім зі старослов'янської та грецької мов.

Відапелятивні ад'єктиви із суфіксом -ОВЪ / -ЕВЪ (← *-ОВЪ / *-ЕВЪ), мотивовані *nomina personalia*, формують транспозиційний словотвірний тип. Такі деривати є носіями узагальненого словотвірного значення 'ознака, що характеризується за належністю (стосунком) до істоти, на яку вказує твірна основа'. З огляду на семантичні характеристики деривантів, досліджувані прикметники розподілено на шість лексико-словотвірних типів: 1) деривати, мотивовані *nomina familia* (*отьцевъ (jь), *тожевъ (jь); *отьцовъ, *родителевъ); 2) деривати, мотивовані *nomina aetate* (*молдиконъ (jь), *отьроконъ; *старцевъ, *отроцицевъ); 3) деривати, мотивовані *nomina politica, economic, financial, militaris etc.* (**цѣсар'евъ*, **корл'евъ*; *магистровъ, *фараоновъ); 4) деривати, мотивовані *nomina agentium, professionalia* (**лѣкар'евъ*; *настывевъ, *стражевъ); 5) деривати, мотивовані *nomina ideologica, religionis, philosophica etc.* (*кръстителевъ, *пресвите-ровъ); 6) деривати, мотивовані *nomina morum, actionum etc.* (*боротелевъ, *розбоиниковъ).

Аналіз праслов'янських реконструкцій дає підстави висновувати, що в дописемний період суфікс *-ОВЪ / *-ЕВЪ брав участь у творенні прикметників чотирьох лексико-словотвірних типів. Більшість праслов'янських дериватів утворені від назв спорідненості та свояцтва.

В XI–XIII ст. суфікс -ОВЪ / -ЕВЪ розвинув словотвірні тенденції, започатковані за праслов'янської доби. Десубстантиви, задокументовані пам'ятками цього періоду, формують шість лексико-словотвірних типів. Обстежені джерела відбивають високу продуктивність суфікса -ОВЪ / -ЕВЪ у творенні прикметників від назв осіб за ідеологічними й релігійними переконаннями, причетністю до філософських, наукових течій тощо, і дуже низьку – у продукуванні похідних від іменників – назв осіб за родинними зв'язками та віком.

Контекстуальний аналіз описуваних присвійних десубстантивів показав, що в давньоукраїнській мові вони мали здатність реалізовувати такі часткові словотвірні значення: індивідуально-присвійне, колективно-присвійне, присвійно-відносне, присвійно-якісне, якісне.

Ключові слова: праслов'янська мова, давньоукраїнська мова, присвійні прикметники, лексико-словотвірний тип, десубстантив, суфікс -ОВЪ / -ЕВЪ (*-ОВЪ / *-ЕВЪ).

Постановка проблеми. Присвійні прикметники є одним із найдавніших складників категорії посесивності. Указуючи на ознаку предмета як належність його особі чи іншій істоті, вони репрезентують певний спосіб позначення семантики володіння засобами мови. Разом із родовим і давальним належності, займенниковими словами, деякими синтаксичними конструкціями, присвійні ад'єктиви різною мірою поширені в усіх слов'янських мовах [1, с. 186–189; 2, с. 1–13].

В українській мові присвійні прикметники, якщо порівняти їх з іншими лексико-граматичними розрядами, формують невелику групу слів. Деякі з них успадковані з праслов'янської мови, проте більша частина посесивів – надбання історичного часу. Попри значний доробок лінгвістів у різноаспектному вивченні аналізованого розряду в україністиці бракує дослідження, у якому динаміку становлення прикметникових посесивів подано систематизовано в хронологічній тягlostі від праслов'янської мови з опертям на дані більшості доступних лексикографічних джерел та писемних пам'яток. У контексті історичного вивчення словотвірної системи така розвідка є актуальною, оскільки оприявнює еволюцію присвійних прикметників від найдавніших форм до сучасних, закономірно фіксує зміни, що відбулися в лексиконі мови. Подання повної картини функціонування присвійних дериватів у проєкції на окремі хронологічні етапи є важливою передумовою створення узагальнювального історико-дериватологічного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві вивчення присвійних прикметників має сталі традиції, що були закладені ще в перших граматичних студіях. Зокрема, «перлина давнього мовознавства» (В. Німчук) – «Грамматіки Славенскіа правилноє Свнтагма» Мелетія Смотрицького (Єв'є, 1619) – містить таке тлумачення розглянутих ад'єктивів: «Отчсименна или притажателна вида има естє сже w(т) отца на сына изливаєт сѧ: ѡкв, Павловъ / Павлова, w(т) Павла: Петровъ / Петрова, w(т) Петра» [3, с. 26]. У латинськомовній праці «Грамматика словенскаѧ написана

пре Іванна Ужевича Слованина» (Паризький рукопис, 1643. Арраський рукопис, 1645) розглянуто присвійні «прикметники чоловічого роду на *ъ*, жіночого на *а* і середнього на *о*: *Стефановъ, Стефанова, Стефаново*» [4, с. 10 б]. Із того часу дотепер присвійні прикметники та особливості творення їх привертають увагу мовознавців.

На великому фактичному матеріалі, залучивши дані слов'янських і споріднених з ними мов, детально простежив розвій формальних засобів конкретизування іменника й способи оформлення присвійних відношень О. Потебня [5, с. 383–432]. В історичному ракурсі досліджували словотворення присвійних прикметників української мови С. Бевзенко, Л. Гумецька, Л. Коцюба, І. Кунець, А. Грищенко, В. Васильченко та ін. Порівняльно-історичний аналіз таких похідних утворень виконала Т. Лукінова [1, с. 186–189]. Власні назви посесивного характеру (антропоніми, топоніми тощо) акумульовані в багатьох ономастичних розвідках. До прикладу, З. Купчинська подає діахронний опис онімів згаданого типу в контексті дослідження архаїчного ойконімікону України [6, с. 95–168].

В опрацювання досліджуваної проблеми помітний внесок зробили зарубіжні мовознавці. Різні за обсягом коментарі щодо генези суфіксів присвійних прикметників, функціонування останніх у мові праслов'ян містять праці В. Вондрака, А. Лескіна, А. Мейє, Ф. Буслаява, Р. Мароєвича, Р. Матасовича та ін. Посесиви, зафіксовані пам'ятками київськоруського періоду, були об'єктом розгляду в роботах М. Трубецького, М. Бродовської-Гоновської, С. Фролової, Н. Зверковської, І. Єрофєєвої та ін.

Попри очевидні здобутки, не всі питання розроблено достатньо. У наявних дериватологічних студіях праслов'янський матеріал або відсутній, або використовуваний обмежено головно в коментарях щодо походження словотвірних формантів. Присвійні прикметники, що їх документують писемні тексти української мови, зазвичай дослідники розглядають узагальнено, подаючи в одному переліку всі деривати, утворені від іменників-назв істот, або виокремлюючи похідники від назв осіб без деталізованого аналізу їхніх структурно-змістових характеристик.

Мета статті – виконати лексико-словотвірний аналіз присвійних прикметників, утворених за словотвірною моделлю $TO_{Nomina\ personalia} + C\Phi_{*ovъ/*evъ; -ovъ/-evъ}$.

Пріоритетні завдання дослідження: з'ясувати природу присвійних прикметників із суфіксом *-овъ* / *-евъ* (← **-овъ* / **-евъ*) та їхнє місце серед інших засобів вираження семантики належності, володіння; розподілити деривати за лексико-словотвірними типами; виконати контекстуальний аналіз прикметників та установити їхню словотвірну семантику; окреслити динаміку продуктивності форманта в проєкції на різночасні площини (праслов'янська мова – давньукраїнська (давньорусько-українська) мова XI–XIII ст.).

Основними джерелами ілюстративного матеріалу слугували «Słownik prasłowiański» (SP), «Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд» (ЭССЯ), «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» І. Срезневського (Ср.), «Словарь древнерусского языка /XI–XIV вв./» (СДЯ), «Словарь русского языка /XI–XVII вв./» (СлРЯ), пам'ятки XI–XIII ст. Зі згаданих словників (Ср., СДЯ, СлРЯ) вибрано лексеми, задокументовані в старослов'янських і давньоруськоукраїнських текстах, які

були створені, переписані чи перекладені в Київській державі й збереглися як першоджерела або в списках пізнішого часу. Дані пам'яток і списків XIV ст. залучаємо спорадично задля створення цілісної та більш розгорнутої картини функціонування описуваних дериватів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Присвійні прикметники, залежно від твірної бази, контексту, ситуації вживання, можуть виражати індивідуально-присвійне чи присвійно-відносне значення. Деривати, генетично співвідносні з власними назвами, здавна називали індивідуального посесора й маркували передусім особисту належність, хоча згодом – також узагальнений стосунок [7, с. 180–193]. Давні відапелативні прикметники вочевидь так само мали посесивну семантику, притаману похідним від онімів. Згодом вони почали позначати належність до групи, роду, поглиблювати присвійно-відносне значення [1, с. 187]. Розвиток колективної причетності був наступним кроком, який зафіксували пам'ятки історичного періоду.

У статті здійснюємо розподіл присвійних дериватів за лексико-словотвірними типами, відтак, застосовуючи контекстуальний аналіз, простежуємо особливості реалізації ними семантики належності, володіння.

У праслов'янській мові виразниками індивідуально-посесивної семантики були суфікси **-ьѣ*, **-ьѣ*, **-ьпъ*, **-ьпъ*, **-ипъ*, **-овъ* / **-евъ*. Хронологічна першість у цій згодом утраченій ними функції належала суфіксам **-ьѣ* та **-ьпъ*, до яких пізніше долучився давній формант **-ьѣ* та утворений на його основі (складанням **-ьѣ* і **-ьпъ*) суфікс **-ьпъ*. Нові суфікси **-ипъ* і **-овъ* / **-евъ* як носії тотожних значень з'явилися на останньому етапі розвитку праслов'янської мови [8, с. 34].

Зауважимо, що серед праслов'янських посесивних формантів суфікс **-овъ* / **-евъ* є найпізнішим. Поділяємо думку славістів, які стверджують, що за походженням суфікс **-ov-* сягає форми родового відмінка однини іменників **ŭ-основ* на зразок **sŭnosъ* 'сина' (поч. форма **sŭnŭs* 'син') [9, с. 411–412; 10, с. 297; 1, с. 176]. Його появу спричинили процеси, пов'язані з розвитком в іменників прикметникової функції. Найпоширенішим способом вираження атрибутивності в іменах **ŭ-основ* була трансформація їх в **o-*основу за участю суфікса **-o-* (**synovos* 'синів'; др.-укр. *сынѡвъ* 'тс.'). Фонетичним наслідком нарощення **-o-* на **ŭ-*основи стало перетворення *ц* → *v* між голосними. Морфологічним – постання в мові основ на зразок **synov-*, що були носіями атрибутивного значення. Згодом абстрагований із таких основ первинний суфікс **-ov-* почав функціонувати як самостійний словотвірний засіб для вираження значення належності. З огляду на фіналь твірної основи розглядалий формант мав два алломорфи: **-ovъ*, якщо основа закінчувалася на твердий приголосний; **-evъ*, якщо основа закінчувалася на *-j-* або інший м'який приголосний. За аналогією до утворень на зразок **synovъ* з'явилися похідники на **-ovъ* / **-evъ* від іменників чоловічого роду давніх **-ŭ-*, **-jŭ-*основ, як-от: **otbrokovъ*, **mqževъ* і под.

На певному етапі розвитку спільнослов'янської мови склались обставини, за яких генітив належності почав утрачати позиції часто вживаної форми, і його заступили суфіксальні посесивні утворення. У такий спосіб сформувалася особлива граматична категорія праслов'янських присвійних прикметників, які, залишаючись у парадигмі мотивувальних іменників,

водночас набували прикметникових ознак (узгодження в роді, числі й відмінку) [8, с. 40].

Простежуючи природу посесивів, О. Потебня констатував, що праслов'янська мова, «маючи змогу використовувати родовий належності або інший відмінок об'єкта (*мати Іоанна, угождєніє Христу*), віддає перевагу прикметникам (*мати Іоаннова, угождєніє Христово*) <...>. У такому разі <...> можна припустити, що в цій мові сам прикметник присвійний чи відносний був конкретнішим, аніж у мові пізнішого періоду: те, що означення й прикладка стосуються прикметника так, ніби на його місці стоїть іменник (*дамь Симоновъ усмаря, дчи Всеволожа Великого, слово Господьне, рекашаго* = иже рече), можна пояснити лише тим, що цей прикметник тісно пов'язаний з іменником, від якого він утворився, інакше кажучи, тим, що прикметник миттєво відновлює в думці субстанцію, до якої він має стосунок» [5, с. 409–410]. У слов'янській мові-основі поширеними ад'єктивними носіями індивідуальної належності, рівноцінними родовому відмінку іменника-назви істоти, були похідні утворення на **-овъ / *-евъ* [10, с. 297]. У давньоукраїнській (давньоруськоукраїнській) мові суфікс *-овъ / -евъ* активно взаємодіяв з питомими й запозиченими іменниками. Більшість присвійних десубстантивів утворені від особових назв істот із давніми основами на **-ѡ, *-jѡ, *-jѡ*. Розглядані граматичні форми – присвійні прикметники та форми родового відмінка іменника – паралельно співіснують в українській мові упродовж усього історичного періоду її функціонування.

Відапелятивні посесиви із суфіксом *-овъ / -евъ* (← **-овъ / *-евъ*), мотивовані *nomina personalia*, формують транспозиційний словотвірний тип, будучи носіями узагальненого словотвірного значення 'ознака, що характеризується за належністю (стосунком) до істоти, названої твірною основою'. Матеріал лексикографічних і писемних джерел відбиває семантичну неоднорідність аналізованих прикметників, що є підставою для розподілу їх за лексико-словотвірними типами.

1. Деривати, співвідносні з назвами спорідненості й свояцтва – *nomina familia*. Праслов'янська мова володіла невеликою кількістю посесивів на **-овъ / *-евъ*, межі якими утворення від іменників, що називають осіб за родинними зв'язками та свояцтвом, складають найпомітніше угруповання. Це зумовлене тим, що пласт лексики на позначення стосунків у родині за давністю походження та стійкості посідає одне з перших місць серед інших тематичних груп. Безперечно, не всі праслов'янські іменники аналізованого типу слугували базою для творення присвійних прикметників за допомогою суфікса **-овъ / *-евъ*.

Назви спорідненості по прямій лінії охоплюють чотири покоління, між якими рівень родинності неоднаковий. Повне споріднення першого ступеня відбивають ад'єктиви **отъсєвъ(жъ) (*отъсьь 'батько')* (ЕССЯ 39, с. 166), нетиповий відприкметниковий варіант попередньої форми **отъсєвъ (*отъсьь(жъ) 'батьків')* (с. 173) та **synovъ (*synь 'син')* [9, с. 412; 1, с. 176]. Від іменника **отъсѣтъ (*отъсьь(жъ) + *-итъ 'вітчим'*, що позначає неповне споріднення першого ступеня, утворено похідник **отъсѣтовъ* (ЕССЯ 39, с. 174). Другий ступінь родинних зв'язків репрезентує дериват **дѣдовъ (*дѣдъ 'дід')* (SP 3, с. 116). З-поміж посесивів, співвідносних із назвами першої бокової лінії, виокремлюємо десубстантиви **bratovъ (*bratъ 'брат')* (ЕССЯ 1, с. 360) і **bratrovъ (*bratrъ 'тс.')* (2, с. 238). На теренах праслов'янської мови з'явилися мотивовані назвами

свояцтва ад'єктиви **mъževъ(жъ) (*mъžь 'чоловік')* (20, с. 156) і **dѣver'evъ / *dѣverovъ (*dѣverь / *dѣverь 'дівер – брат чоловіка')* (SP 3, с. 182).

В опрацьованих текстах XI–XIII ст. виявлено небагато похідників на *-овъ / -евъ* від назв спорідненості та свояцтва. З праслов'янської мови був перейнятий прикметник *отъцовъ (отець* у зн. 'батько'): *И дедною и отцовою молитвою* (СлРЯ 14, с. 61). У ролі посесива до іменника *сынъ* ширився дериват *сынъовниши* 'належний синові', у структурі якого формант *-овън-* є наслідком наростання давнього суфікса **-ьно-* на **н-*основу. За нашими спостереженнями, найдавніші тексти фіксують ад'єктив *сынъовниши* зі значенням 'належний Богу-Синові – Ісусу Христу': *Сноуънъ ѡхъ всетворитнънъ* (Ср. 3, с. 870). Значення кровного споріднення між батьками та дітьми відбиває ад'єктив *родителевъ (родитель 'батько' ← родъ 'рід')* 'батьків; батьківський': *Съпржъ же родителевъ, не мъне по нравъ добрж равнъочъстнънъ* (с. 132). До назв другої бокової лінії належать співвідносний із прасл. **dada* (ЕССЯ 4, с. 181–182) іменник *дядя (дядя)* 'брат батька чи матері' і демінутив *дяд(ь)ко* (Ср. 1, с. 804). Від останнього слова утворився прикметник *дядьковъ*. Антропонім присвійного типу *Дядьковъ*, мотивований відапелятивним особовим іменем *Дядько*, зафіксований у структурі давнього ойконіма: *взати Дядьковъ гра(д)* (ЛП, с. 267). До назв, що позначають осіб чоловічої статі за їхніми стосунками з особами жіночої статі перед одруженням, належить іменник *женихъ* 'наречений'. Він слугував твірною базою для посесива *жениховъ*, що його фіксують пам'ятки XI ст. і наступних: *Другъ жениховъ <...> радується за гласъ жениховъ* (Ср. 1, с. 858) та ін.

2. Прикметники, співвідносні з назвами осіб за віком – *nomina aetate*. У словнику праслов'янської лексики засвідчено, зокрема, прикметники **mold'ěnъsevъжъ (*mold'ěnъсь 'немовля')* (ЕССЯ 19, с. 151), **moldikovъ(жъ) (*moldikъ 'юнак')* (с. 162), **otъrokovъ (*otъrokъ 'хлопець-підліток')* (38, с. 126). Поодинокі фіксації свідчать про низьку продуктивність форманта у творенні лексем описуваного типу.

У пам'ятках XI–XIII ст. десубстантивів на *-овъ / -евъ* описуваного типу також небагато. Зокрема, «Патівський літопис» зберігає форму *старцевъ (старцьь 'старий чоловік')*: *старцево слово* (ЛП, с. 70). Спорадично трапляється прикметник *отрочищевъ (отрочаще, отрочище, отрочищъ 'дитя, хлопчик')*, який за активністю використання поступається формі *отрочиши (отрокъ 'хлопчик-підліток')* (СДЯ 6, с. 210): *Съмъсти втрочищевъ смърти* (Ср. 2, с. 765); *узмену Михаилу Строчьего манастирѧ* (ЛЛ, с. 143) – у складі власної назви.

3. Деривати, співвідносні з назвами осіб за суспільно-політичним і соціально-економічним становищем – *nomina politica, economic, financial, militaris etc.* До праслов'янського пласту лексики належать посесиви **cēsar'evъ (*cēsarъ 'цар, кесар – титул імператорів давнього Риму)* (SP 2, с. 83) і **korl'evъ, *kraljevъ (*korl'ь, *kral'ь 'король')* (ЕССЯ 11, с. 80), які успадкувала давня руськоукраїнська мова.

Обстежені пам'ятки XI–XIII ст. відбивають помірне використання прикметника *цъсаревъ, цесаревъ*. Натомість лексема *королевъ* активно вживана у літописах та грамотах XIV ст.: *Церво имя* (Ср. 3, с. 1460) // *видъвъ силу королеву* (ЛЛ, с. 112 зв.), *по королеви дорозъ* (ЛП, с. 161), *снъ королевъ* (с. 306). Грамота XIV ст. фіксує субстантивовану форму *кroleвалъ* 'дружина короля': *король <...> и его кroleвалъ*

(СДЯ 4, с. 300). Як присвійний і присвійно-відносний та у ролі іменника функціює дериват *кесаревь* (*кесарь*, гр. *καῖσαρ* 'римський імператор'): 1) 'який стос. кесаря': *вобразы Кесаревы* (ГА, с. 140 г); 2) у зн. імен. 'належне кесареві': *w(m)дажь кесарева кесареву* (ЛЛ, с. 159).

Матеріал писемних джерел показує, що в історичний період суфікс **-овь / -евь** помітно розвинув словотвірну активність. Численними є похідні утворення від назв осіб за титулами, званнями, як-от: *августашевь* (*августалий* 'титул царя'; 'римський префект Єгипту') (СлРЯ 1, с. 19); *герциковь* (*герцик* 'герцог') (2, с. 318); *господаревь*, *осподаревь* (*господарь* у зн. 'титул князя, короля') (с. 366; 6, с. 178); *юпарховь* (*юпархъ*, гр. *ἑπαρχος* 'правитель') (3, с. 212); *магистровь*, *маистровь* (*магистръ*, гр. *μάιστρος* 'придворний титул у Візантії') (4, с. 490); *кановь* (*канъ* 'хан') (Ср. 1, с. 1190); *фараоновь* (*фараонъ* 'титул царя в Стародавньому Єгипті', гр. *Φαραώ(v)*) (3, с. 1351); *царевь* (*царь* у зн. 'хан татарський', лат. *caesar*) (с. 1433); *риговь* (*рига* 'король', гр. *ῥήξ*, лат. *rēx*) (СлРЯ 22, с. 161).

У часи княжої України-Руси до військових понять, успадкованих зі спільнослов'янського періоду, додавалися нові назви військових звань і посад. Вони закономірно слугували базою для творення прикметників. Щоправда, тексти XI–XIII ст. містять небагато похідних на **-овь / -евь**, утворених від назв осіб, пов'язаних із військовою справою. До таких лексем належать ад'єктиви *воиновь* (*воинъ* 'воїн') (СДЯ 1, с. 463), *доуковь*, *дуксовь* (*доукъ*, *доукъ* 'правитель, полководець', гр. *δοῦξ*) (3, с. 98), *протоспафаревь* (*протоспафарь* 'керівник сторожі, перший мечник при дворі візантійських імператорів', гр. *πρωτοσπαθάριος*) (СлРЯ 20, с. 267).

До групи присвійних прикметників, що утворені від назв осіб, які ведуть діяльність в економічній, фінансово-господарській, адміністративній сферах, належать деривати *икономов* (*икономъ* 'той, хто стежить за господарством у монастирі', гр. *οἰκονόμος*) (СДЯ 4, с. 139); *нотаревь* (*нотарь*, *нутарь*, *инотарь*, *инеторь* 'писар', лат. *notārius*) (СлРЯ 11, с. 430); *мытаревь* (*мытарь* 'митник; той, хто збирає мито') (СДЯ¹); *игемоновь* (*гемонъ*, *игемонъ* 'римський керівник завойованої території', гр. *ἡγεμόνι*) (СДЯ 3, с. 442). Фрагмент *видѣ келеси снѣ гъмоновъ анѣлы пре(д)стосаща юму* (2, с. 317) засвідчує поширене в східнослов'янських текстах XIV ст. та копіях цього часу із манускриптів XII ст. уживання лексеми *игемоновь* без початкового *ѣ*.

Суфікс **-овь/-евь** не виявляв активності у творенні прикметників від назв представників соціальних станів, груп тощо. У складі географічної назви засвідчено мотивований булгаризмом *боларинь* 'боярин' посесив *боларовь* (СДЯ 1, с. 296): *островъ ть зовомъ ксть боларовь* (ЖФП, с. 35). Творення присвійного прикметника супроводжувалось таким морфологічним явищем, як усічення.

4. Прикметники, утворені від агентивних і професійних назв – *nomina agentium, professionalia*. До цього типу відносимо ад'єктиви, що позначають належність особі – виконавцеві дії за характером занять, виробничою діяльністю, професією тощо. Словник реконструйованої праслов'янської лексики фіксує, зокрема, посесив **lĕkar'evъ* (**lĕkar'ь* 'лікар') (ЭССЯ 14, с. 195–196). Зважаючи на поодинокі деривати дописемного періоду, маємо підстави стверджувати, що у функції творення прикметників описуваної групи суфікс ***-овь- / *-евь** був непродуктивним.

Згідно зі свідченнями пам'яток у давньоукраїнській мові кількість похідних такої семантики зростає. Передовсім це зумовлене розширенням кола апелятивів, із якими почав активно взаємодіяти суфікс **-овь / -евь**. Писемні джерела київськоруського періоду документують ад'єктиви *кърмьшиевь* (*кърмьши* 'керманч, стерновий') (СДЯ 4, с. 372); *пастыревь* (*пастырь* 'пастух'; у перен. зн. 'підкувальник') (СлРЯ 14, с. 167); *стражевь* (*стражь* 'охоронець') (Ср. 3, с. 533); *учителевь* (*учитель* 'наставник') (с. 1338); *зижителевь* (*зижитель*, *жижитель* 'творець (зазвичай про Бога)' (СДЯ 3, с. 380); *мостьниковь* (*мостьникъ* 'будівничий мосту') (СДЯ¹); *кощиєвь* (*кощей* 'той, хто доглядає за кіньми в дружині князя', тюрк. *goš-čy*). На думку І. Срезневського, прикметник похідний від *кощи* і означає 'рабський' (Ср. 1, с. 1308).

5. Прикметники, утворені від назв осіб за ідеологічними й релігійними переконаннями, церковною діяльністю, причетністю до філософських, наукових течій тощо – *nomina ideologica, religionis, philosophica* etc. Деривати аналізованого типу трапляються здебільшого в конфесійних, ораторсько-проповідницьких, агіографічних пам'ятках княжої доби. Це спричинене активним поширенням християнської релігії на Русі. В обстежених писемних джерелах засвідчено чимало похідних від назв представників церковної ієрархії, релігійних, філософських, наукових учень тощо. Більшість із них утворені на базі грецизмів або перейнятих зі старослов'янської мови давньогрецьких калюк: *прѣдѣтечевь* (*прѣдѣтеча* 'попередник, передвісник'; 'назва св. Івана Хрестителя'; ст.-сл. прѣдѣтеча; гр. *πρόδρομος*) (Ср. 2, с. 1642); *пресвитеровь*, *презвитеровь*, (*пресвитерь*, *презвитерь*, гр. *πρεσβύτερος* 'священник') (с. 1376); *мниховь* (*мнихъ* 'монах', гр. *μοναχός*) (с. 159); *архшєрєвьєвь* (*архшєрєви* 'архієрей', гр. *ἀρχιερέως*) (СДЯ 1, с. 96); *диаковь* (*диакъ* 'дяк', гр. *διάκος*) (2, с. 470); *архисюнагоговь* (*архисюнагогъ* 'старійшина єврейської релігійної громади', гр. *ἀρχισυνυγογός*) (Ср. 3 (дод.), с. 6); *шєрєвьєвь* (*шєрєви* 'служитель культу', гр. *ἱερέως*) (СДЯ 3, с. 450); *дьяконовь*, *дьяконовь(-и)* (*дьяконъ*, *дьяконъ*, гр. *διάκωνος* 'диякон') (с. 147); *игоуменовь* (*игоумень* 'ігумен, настоятель чоловічого монастиря', гр. *ἡγούμενος*) (с. 445); *митрополитовь* (*митрополитъ* 'особа, яка має високе звання православних єпископів', гр. *μιτροπολίτης*) (4, с. 547), *патриарховь* (*патриархъ* у зн. 'вищий керівник духовенства', гр. *πατριάρχης*) (6, с. 359). Прикметник *поповь*, *поповь* (Ср. 2, с. 1194) співвідноситься з іменником *попъ* 'духовна особа', який сягає прасл. **rorpъ* 'проповідник', лат. *papa*, гр. *παπᾶς* 'священник' (ЕСУМ 4, с. 410). Від композита *протопопъ* 'настоятель кліру' (гр. *πρότος* 'перший; вищий' і гр. *παπᾶς* 'священник') утворився ад'єктив *протопоповь*, зафіксований у фрагменті *повелѣниемъ протопоповьмъ нача жити* (СлРЯ 20, с. 264).

З похідними іменниками, що містять питомі праслов'янські корені, співвідносяться присвійні прикметники *чърньцевь* (*чърньць* 'чернець') (Ср. 3, с. 1565); *святителевь* (*святитель* 'священник; ієрей') (СлРЯ 23, с. 207).

«Успенський збірник» зберігає дериват *бохмитовь* = *бохъмитовь*, засвідчений у контексті *языкъмъ бохъмитовы* (УС, с. 204). Цей прикметник утворений від генетично пов'язаного з тюркізмом *Бохмитъ* 'Магомет' іменника *бохмичи* 'магометани'.

Від назв осіб, причетних до церковного господарювання, обрядів, магичних дій тощо утворені посесиви *волховь*,

вълховъ, вълховъ (волхвъ, вълхвъ, вълхвъ ‘ворожбит, знахар’) (Ср. 1, с. 382); *деместиковъ (деместикъ ‘керівник церковного хору’)*, гр. *δομῆστικός* (СДЯ 2, с. 453); *кръстителевъ (кръстителъ ‘особа, яка звершує обряд хрещення’)* (4, с. 311); *келаревъ (келарь ‘монах, який керує монастирським господарством’)*, гр. *κελλάριος* (с. 208).

6. Прикметники, мотивовані іменниками-назвами осіб за вдачею, поведінкою тощо – *nomina togum, actionum* etc. У текстах київськоруського періоду спостережено невелику кількість десубстантивів на *-овъ / -евъ*, що належать до цього лексико-словотвірного типу. Пласт найдавніших посесивів складають деривати *зълдѣевъ (зълдѣи ‘злочинець; розбійник’)* (Ср. 1, с. 1002); *мѹчителевъ (мѹчителъ ‘тиран’)* (2, с. 199); *боротелевъ (боротель ‘гонитель’)* (3 (дод.), с. 25); *губителевъ (губитель ‘згубник, нищівник’)* (с. 81); *томителевъ (томитель ‘тиран; володар’)* (3, с. 977). В агіографічних пам’ятках засвідчено лексеми *дивьяковъ = диковый (дивьякъ ‘дикун’)* (1, с. 665); *златоустовъ (златоустъ ‘який має дар слова; епітет візантійського церковного діяча Іоанна’)*, гр. *χρυσόστομος* (СЛРЯ 6, с. 14). XIV століттям датовані фіксації похідників *досадителевъ (досадитель ‘той, хто ображає, надокучає’)* і *розбоиниковъ (розбоиникъ ‘убивця; грабіжник’)* (Ср. 3, с. 147). До цієї групи віднесено десубстантив *сѹпостатовъ = сѹпостатъ* ‘належний ворогові; ворожий’ (с. 620), мотивований іменником *сѹпостатъ = сѹпостатъ* ‘ворог’, який був запозичений давньоукраїнською мовою зі старослов’янської: *сѹпостатъ ← сѹпостатъ*. Щоправда, найдавніші тексти фіксують цей прикметник із перен. зн. ‘диявольський’: *Сѹблуди ма беск(в)рньныи и бес порока отъ всего дѣиства сѹпостатова* (с. 620). Більшість посесивів аналізованого типу, задокументованих пам’ятками XI–XIII ст, поступово відійшли на периферію мовного вжитку. Лише окремі деривати, як-от *розбійників: розбійників син* (Гр. 4, с. 31), українська мова зберегла дотепер.

Аналіз використання відапелятивних прикметників на *-овъ / -евъ* в обстежених пам’ятках показав, що в мікро-і макроконтрактах присвійні десубстантиви диференційовано конкретизують ознаку чи властивість. У сполуках з іменниками неоднакової семантичної природи досліджувані деривати реалізують часткові словотвірні значення:

1) ‘який перебуває у приятельських, родинних, службових зв’язках із тим, кого називає твірна основа’ – присвійність за відносинами, взаєминами, стосунками: *в царевымъ мужемъ* (ЛЛ, с. 21), *дроугъ ави са жениховъ* (Ср. 1, с. 858), *воини игемонови* (с. 1019), *сестроу герциковоу* (ЛЛ, с. 275), *воиновою сѣби* (СДЯ 1, с. 463), *в дщери иергевъ* (3, с. 450), *посолники патриарховы* (6, с. 359), *снъ поповъ* (7, с. 196);

2) ‘який належить тому, кого називає твірна основа, на правах власності’: *въ сѣдло кощіево* (СПП), *въ дому презвутерове* (ЖФП, с. 30 а), *келигъ мниховы* (с. 38 г), *волость герциковоу* (ЛЛ, с. 275), *шатеръ великии королевъ* (ЛЛ, с. 169 зв.);

3) ‘який належить тому, кого називає твірна основа, як творцеві, авторові, зачинателеві, порадиноківі тощо’: *оучителева слова* (Ізб., с. 46), *слыша королеву рѣчь* (ЛЛ, с. 148), *златоустово оучение* (СДЯ 3, с. 387), *казателевого закону* (4, с. 185);

4) ‘який стосується названого твірною основою як носія психоемоційного чи фізіологічного стану’: *любѣе ради зижителевы* (Ср. 1, с. 978), *веселие мати бо зижителева* (СДЯ 3, с. 380), *любовъ королеву* (ЛЛ, с. 148), *смерть кановоу* (с. 265);

5) ‘який властивий, притаманний тому, на кого вказує твірна основа’: *вола оучителевы* (Ср. 3, с. 1338), *къзни и мысли злудѣевы* (СЛРЯ 6, с. 20), *храборъствие ра(д) доукова* (ГА, с. 238 в), *крѣмчїивъ гла(с) єсть хитръ* (СДЯ 4, с. 372);

6) ‘здійснюваний тим (або над тим), кого називає твірна основа’: *всподарева казнъ* (СДЯ 2, с. 366), *повелениемъ єпарховымъ* (3, с. 212), *свѣтломъ игоуменовымъ* (с. 445), *патриарховымъ повелениемъ* (6, с. 359).

В обстежених писемних джерелах виявлено також десубстантиви зі словотвірним значенням ‘який є частиною організму того, на кого вказує твірна основа’, як-от: *Мѹтлева оуста* (Ср. 2, с. 199), *кровъ его издруки стражевы изищу* (3, с. 533), *в(т) келареву роукоу приимає* (СДЯ 4, с. 208).

Нівелювання семантики індивідуальної належності та формування колективно-присвійних і присвійно-відносних характеристик демонструють аналізовані деривати в мініконтекстах: *магистровымъ почтена саньмъ* (СДЯ 4, с. 490), *протоспафаревомъ саномъ почтенъ* (Жит.), *островъ ть зовомъ єсть баларовъ* (ЖФП, с. 35 б).

В опрацьованих текстах трапляються також прикметники на *-овъ / -евъ*, що є носіями присвійно-якісного значення. Вони позначають схожість із тим, кого називає твірна основа, як-от: *Имѣаше очи дивьяковы. Имѣя очи секо диковый* (Жит.) ‘який має такі очі, як дикун’; *не будеть в васъ никто же <...> ли досадителевъ* (СДЯ 3, с. 59), тобто ‘подібний до образника; як образник’. Приклад *правымъ кр(с)тлевымъ стѣзамъ* (СДЯ 4, с. 311) ‘праведний життєвий шлях’ відбиває спостережену в пам’ятках тенденцію присвійних похідних розвивати якісну семантику.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, історично формування присвійних прикметників пов’язане з морфологічною ад’єктивацією іменників, яка відбувалася за допомогою словотвірних засобів. Зачин цього процесу спостерігаємо в дописемний період, коли в мові з’явилися форманти з виразною посесивною спеціалізацією і, як наслідок, регулярним відповідником форми родового відмінка виступили ад’єктивні деривати. Суфікс **-овъ / *-евъ* долучився до творення ад’єктивів від іменників-назв істот у пізньопраслов’янську добу. Найбільш активно він взаємодіяв з *nomina personalia* – назвами спорідненості й своєцтва. Найменше похідників на **-овъ / *-евъ*, за даними обстежених словників, пов’язані з *nomina agentium, professionalia*. Загалом суфікс **-овъ / *-евъ* брав участь у творенні прикметників чотирьох лексико-словотвірних типів.

Як свідчить досліджуваний матеріал, загальні тенденції у продукуванні присвійних прикметників, властиві праслов’янській мові, збережені в українській мові XI–XIII ст. Водночас засвідчено ріст словотвірної активності суфікса *-овъ / -евъ* і закономірне збільшення кількості лексико-словотвірних типів до шести. Найчисленнішим є тип, репрезентований дериватами, що пов’язані мотиваційними відношеннями з *nomina ideologica, religionis, philosophica* etc. Цьому сприяло зростання кількості таких найменувань після упровадження християнства. Обстежені джерела відбивають дуже низьку продуктивність суфікса *-овъ / -евъ* у творенні прикметників, співвідносних із *nomina familia* та *nomina aetate*.

В давньоукраїнській мові розширюється обсяг взаємодії присвійних прикметників на *-овъ / -евъ* з іменниками. У сполуках з номінаціями, які не мають конкретно-предметного значення,

аналізовані деривати характеризують їх через зв'язок з істотою, водночас нівелюючи первинну посесивну семантику. В обстежених мікро- і макроконтекстах досліджувані похідні реалізують часткові словотвірні значення, що можуть бути узагальнені як індивідуально-присвійне (первинне) і вторинні – колективно-присвійне, присвійно-відносне, присвійно-якісне, якісне.

Компаративний історико-дериватологічний опис відапелятивних присвійних дериватів у проєкції на інші періоди розвитку української мови є перспективою майбутніх розвідок.

Література:

1. Вступ до порівняльного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1966. 595 с.
2. Matasović R. Slavic Possessive Genitives and Adjectives from the Historical Point of View. *The Grammar of Possessivity in South Slavic Languages: Synchronic and Diachronic Perspectives*. Slavic Eurasian Studies. No. 24. Sapporo : Hokkaido Univ., Slavic Research Center, 2011. 138 s.
3. Смотрицький Мелетій. Граматика / підгот. факсим. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1979. 251 с.
4. Граматика слов'янська І. Ужєвича / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. Київ : Наукова думка, 1970. 40 с. + 86 с.
5. Потебня О. О. Из записок по русской грамматике. Т. 3. Москва : Просвещение, 1968. 551 с.
6. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України. Львів : НТШ, 2016. 1278 с.
7. Костич Л. М. Відантропонімі деривати в контексті розвитку словотвірної категорії посесивності. *Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові* / Ін-т укр. мови НАН України; упор.: Г. В. Воронич, Н. В. Пуряєва. Київ : КММ, 2017. С. 180–193.
8. Мароєвић Р. О реконструкції прасловенског система посесивних категорија и посесивних изведеница. *Јужнословенски филолог XLIII*. Београд, 1987. С. 17–40.
9. Vondrák W. Vergleichende Slavische Grammatik. Band I. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1906. 533 s.
10. Мейе А. Общеславянский язык: пер. с фр. / общ. ред. С. Б. Бернштейна. Москва : Прогресс, 2001. 500 с.

Джерела:

- ГА – Истрин В. М. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 1. Текст, исслед. и словарь. Петербург, 1920. 612 с.
- Гр. – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Києв. старина»; упор., з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Жит. – Житіє іже святих отца нашего Андрѣя Урадиваго Христа ради, иже в Цариградѣ. *Хрестоматія давньої української літератури (До кінця XVIII ст.)* / упоряд. О. І. Білецький. Київ : Рад. шк., 1967. 784 с.
- ЖФП – Житиє... Ѡевдосіає. игумена печерського. *Успенский сборник XII–XIII вв.* / под ред. С. И. Коткова. Москва : Наука, 1971. С. 71–135.
- Изб. – Изборник 1076 г. / изд. подгот. В. С. Гольшенко и др. Москва : Наука, 1965. 1089 с.
- ЛП – Летопись Ипатьевская, южнорусский летописный свод к. XIII в., сп. ок. 1425. *Полное собрание русских летописей*. Москва : Изд-во вост. лит., 1962. Т. 2. С. 1–289.
- ЛЛП – Лаврентьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Ленинград : Изд-во АН СССР, 1926–1928. Т. 1. С. 2–379.
- ПЛП – Лѣтописецъ Переяславля-Суздальскаго, составленный въ началѣ XIII вѣка (между 1214 и 1219 годовъ) / изданъ М. Оболенским. Москва, 1851. 217 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): в 10 т. Москва : Рус. яз. – Азбуковник, 1988–2019. Т. 1–12.

СДЯ¹ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). URL: <https://rus-old-russian-dict.slovaronline.com/articles/%D0%9C/page-1> (дата звернення: 7.12.2021).

СлРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. Москва : Наука, 1975–2019. Вып. 1–31.

СПП – Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъслава, внука Ольгова. URL: http://izbornyk.org.ua/slovo67/sl01_1.htm (дата звернення: 15.12.21).

Ср. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ. Санкт-Петербург, 1893–1912. Т. 1–3.

УС – Успенский сборник XII–XIII вв. / под ред. С. И. Коткова. Москва : Наука, 1971. 768 с.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Москва : Наука, 1974–2021. Вып. 1–42.

SP – Słownik prasłowiański / pod red. F. Sławskiego. Wrocław ets.: Ossolineum, PAN, 1974–2002. Т. 1–8.

Kostych L. Deappellative Possessive Adjectives with suffix -овъ / -евъ (*-овъ / *-евъ) in the Old Ukrainian and Proto-Slavic languages

Summary. The article outlines a historical-derivative and lexical-semantic analysis of the Possessive Adjectives of the Proto-Slavic and Old Ukrainian (XI–XIII centuries) languages. These Adjectives were formed according to the word-forming model “Formative basis *Nomina personalia* + Word-forming formant *-овъ / *-евъ; -овъ / -евъ”.

The suffix *-овъ / *-евъ is relatively new between Proto-Slavic possessive formants. This formant appeared in the late Proto-Slavic period on the basis of ancient genitive forms singular of *ŷ-stem nouns. The suffix *-овъ / *-евъ primary function is the formation of Possessive Adjectives from personal names. In the Old Ukrainian language the formant preserved this function and actively developed it.

This was facilitated by the enrichment of the formative basis, since in the XI–XIII centuries the number of common names of persons has increased significantly. During this period, the Old Ukrainian language borrowed many common personal names from the Old Slavic and Greek languages.

Deappellative adjectives with suffix -овъ / -евъ (← *-овъ / *-евъ) form a transpositional word-formative type. Such derivatives have a generalized word-formation meaning “The feature belonging to the person(s) named by the formative base”.

Taking into account the semantic characteristics of the derivatives, the investigated adjectives are divided into six lexical and word-forming types: 1) derivatives motivated by *nomina familia* (*отъцевъ(ѣ), *мѣжевъ(ѣ); *отъцовъ, *родителевъ); 2) derivatives motivated by *nomina aetate* (*молдиконъ(ѣ), *отъроконъ; *старцевъ, *отрочицевъ); 3) derivatives motivated by *nomina politica, economic, financial, militaris, etc.* (*цѣсар'евъ, *корл'евъ; *магистровъ, *фараоновъ); 4) derivatives motivated by *nomina agentium, professionalia* (*лѣкар'евъ; *настыревъ, *стражевъ); 5) derivatives motivated by *nomina ideologica, religionis, philosophica, etc.* (*кръстимелевъ, *пресвитеровъ); 6) derivatives motivated by *nomina torum, actionum, etc.* (*боротелевъ, *розбоиниковъ).

The analysis of Proto-Slavic reconstructions gives reason to conclude that in the pre-literate period the suffix *-овъ / *-евъ formed Possessive Adjectives of four lexical and word-forming types. Most Proto-Slavic derivatives are formed from *nomina familia*.

In the XI–XIII centuries the suffix **-овъ / -евъ** developed the Proto-Slavic word-forming tendencies. The deappellative Possessive Adjectives of the Old Ukrainian language form six lexical and word-forming types. Monuments of the XI–XIII centuries testify that the suffix **-овъ / -евъ** was very productive, forming Adjectives from *nomina ideologica*, *religionis*, *philosophica*, etc. In the formation of derivatives motivated by *nomina familia* and *nomina aetate*, this suffix was unproductive.

The article provides a contextual analysis of the possessive desubstantives. Based on this analysis, we conclude that in the Old Ukrainian language, deappellative adjectives with the suffix **-овъ / -евъ** realized the following partial word-formative meanings: individual-possessive, collective-possessive, possessive-relative, possessive-qualitative, qualitative.

Key words: Proto-Slavic language, Old Ukrainian language, Possessive Adjectives, lexical and word-forming type, desubstantive, suffix **-овъ / -евъ** (*-овъ / *-евъ).

Костусяк Н. М.,

доктор філологічних наук,

професор кафедри української мови

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Шульська Н. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціальних комунікацій

Волинського національного університету імені Лесі Українки

Костриця Н. М.,

доктор педагогічних наук,

професор кафедри журналістики та мовної комунікації

Національного університету біоресурсів та природокористування України

МЕТАФОРИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *ВІЙНА* В СУЧАСНИХ МЕДІЙНИХ ЗАГОЛОВКАХ

Анотація. У статті системно проаналізовано засвідчені в заголовках всеукраїнської «Газети по-українськи» та локального інтернет-видання «Конкурент» метафори, які вербалізують концепт *війна*. Виявлено, що в обох медійних джерелах вони демонструють деяку спільність, зокрема мають виразне антропоцентричне спрямування, виконують важливу комунікативно-прагматичну роль, надають висловленням експресивності, емоційно-оцінного забарвлення та мовної динаміки. Простежено, що серед лексичних вторинних найменувань переважають метафорично оформлені маркери на позначення окупантів, зокрема міфоморфні номінації *орки*, *іроди* та зооморфні *тварюки*, *«позорные крысы»*, які реалізують не тільки інформативну функцію, а й слугують оригінальним і яскравим засобом впливу на читацьку аудиторію. Виявлено метафоричний оказіоналізм, що ототожнено називає всіх росіян *z-zombi*.

Схарактеризовано метафори, що вияскравлюють мужність та майстерність українських захисників і реалізують супровідний позитивнооцінний відтінок. До таких номінацій зараховано міфоморфні метафори *привид*, *привид Миколаєва*, *привид Києва*, зооморфна *котика* та релігієморфні *боги*, *янгели-охоронці*. Спостережено, що сучасні медіа часто нехтують професійними й концептуальними стандартами в інформаційних жанрах, відмовляються від назв-штампів, вдаючись до емоційно-оцінних заголовків і виокремлюючи такий матеріал на тлі «сухого» новинного контенту. Серед виражальних мовних засобів, які об'єктивують образний складник концепту *війна*, тенденційною визначено антропоморфну метафору, фокус якої зосереджений на концептосфері «людина» (передусім це поняття-маркери «біль», «сльози», «втрата сил» тощо).

Метафоричного осмислення в заголовкових конструкціях, що вербалізують воєнні реалії, часто набувають предикати *підсмажили окупантів*, *затрофеїли техніку* тощо. Нерідко журналісти в заголовковому комплексі послуговуються метафорами-евфемізмами: *відправили в пекло*, *мертва техніка*, *законсервована техніка*, *спляча група ФСБ*. Емоційний вплив підсилюють також метафоричні заголовки, поєднані з антитезами, гіперболами, порівняль-

ними зворотами, перифразами тощо. Спорадично вживані художні метафори на зразок *евакуйована мрія* і т. д.

Ключові слова: метафора, медійний заголовок, концепт, мова масмедіа, засоби масової комунікації.

Постановка проблеми. До актуальних питань сучасної наукової парадигми належить різноаспектне студіювання медійного дискурсу. Зацікавлення дослідників можна пояснити кількома чинниками. По-перше, публіцистика початку ХХІ ст. – важлива й актуальна форма комунікації, що дає змогу лаконічно повідомити про важливі події. По-друге, її вирізняє розлога система виражальних засобів, які виконують не тільки інформативну роль, а й реалізують низку прагматичних завдань – уплинути на почуттєву сферу реципієнта, спонукати його до роздумів, схилити на свій бік та ін. До ознак, що сприяють зростанню прагматичного потенціалу медіатекстів, В. В. Красавіна цілком аргументовано зараховує «динамічність інтернет-медіа, оновлення змісту й форми комунікації, нестандартність, експресивність, емоційність» [1, с. 185]. Зазначені кваліфікаційні параметри, поза сумнівом, стосуються не тільки самих публікацій, а й заголовків, удале формулювання яких – запорука зацікавлення споживача інформації. Задля цього журналісти вдаються до різних форм репрезентації думки, використовують новотвори, художні засоби з виразним емоційно-експресивним забарвленням, послуговуються вторинними номінаціями та ін. Важлива роль припадає на лексеми, що виникли на основі семантичної деривації, зокрема побудовані на асоціаціях з уже відомими об'єктами. Таке функційне призначення виявляють метафори, які не тільки слугують новими й свіжими маркерами осіб чи предметів, а й мають на меті привернути увагу читачів, передати їм певні настроєві відтінки, експресію, прихований зміст та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема метафоризації публіцистичного мовлення належить до активно опрацьовуваних у сучасній лінгвістиці. Зокрема, А. С. Овсієнко [2] схарактеризувала функційні особливості метафор, Л. В. Одинецька з'ясувала їхню роль у медійному дискурсі [3],

О. А. Лященко взяла до уваги прагматичний потенціал ужитих в газетних текстах вторинних номінацій [4]. У сфері зацікавлені Л. В. Кравець – когнітивний аспект метафор, їхня здатність конструювати нову реальність та інтерпретувати культурні коди [5]. О. А. Лященко описала специфіку метафоричних словосполучення в українській пресі початку XXI ст. [6], а також розглянула метафору як засіб ефемізації мови ЗМІ [7].

Почасти науковці обирають дещо вужчий діапазон проблематики. У цьому контексті варто згадати статтю А. С. Овсієнко про функційно-стилістичні особливості лексики *революція* в мові українських засобів масової інформації [8], а також публікацію Н. С. Ткач, присвячену виявленню українсько-польських паралелей вживання єврометафори у виданнях «Український тиждень» та «Gazeta Wyborcza» [9]. Не менш важливим вважаємо акцент на вторинних номінаціях, які слугують засобом експресивізації заголовків у сучасних інтернетних виданнях [1]. Спорадично конструкції метафоричного типу як синтаксичний засіб оформлення абстрактних заголовків згадуємо і в нашій публікації на прикладі волинських медіа [10].

Заявлений перелік наукового здобутку хоч і виявляє значний рівень опрацювання проблеми, проте не охоплює абсолютно всіх аспектів. Нині, коли триває активна фаза російсько-української війни, журналісти, намагаючись щонайповніше поінформувати про події на фронті та прагнучи здобути перемогу в боротьбі за читача, у заголовках публікацій використовують різні мовні засоби, зокрема й метафоризовані. У сучасній лінгвістиці вторинні номінації цього тематичного різновиду та часового зрізу (від 24 лютого 2022 року) ще докладно не простудійовані, що й визначає *актуальність* порушеної проблеми.

Мета статті – системно проаналізувати засвідчені в медійних заголовках метафори, які вербалізують концепт *війна*, дослідити їх у контексті антропоцентризму, комунікативно-прагматичного потенціалу, експресивності, емоційно-оцінного значення та мовної динаміки. Об'єктивність опису забезпечує корпус фактичного матеріалу, укладений на основі двох медійних джерел, що викликають довіру в споживачів інформації, – всеукраїнської «Газети по-українськи» та регіонального онлайн-видання «Конкурент».

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній лінгвістиці натрапляємо на різні класифікації метафор, серед яких їхній поділ на лексичну та поетичну. До першої зараховують назви предметів, тварин, рослин, міфічних, міфологічних істот та ін., використовувани для позначення переважно людей із метою актуалізації уваги на їхніх фізичних чи психічних особливостях, рисах поведінки тощо. Сферу других формують ужиті в переносному значенні слова, які образно, оригінально й зазвичай експресивно характеризують предмети [11, с. 88]. Розлогу класифікацію лексичних метафор, що охоплюють природоморфний, артефактний, міфоморфний, казкоморфний та синестезійний типи, подала Л. М. Приблуда [12, с. 6–7]. Деякі із зазначених науковцями аспектів застосуємо до аналізу заголовків, які вербалізують концепт *війна* в «Газеті по-українськи» та виданні «Конкурент». Крім того, зосередимо увагу на вторинних номінаціях, моделювання яких виходить за межі запропонованих класифікаційних схем. Визначаючи спільні кваліфікаційні параметри медійних заголовкових метафор, зазначимо, що вони слугують засобом зацікавлення й інтригування споживача інформації, сприяють креативній та корот-

кій інтерпретації найважливішого, передають ставлення журналіста до описаного. Почасти метафорично представлені лексеми беруть у лапки, що вказує на їхнє перебування поза межами звичних контекстуальних умов.

У заголовках «Газети по-українськи» й електронного видання «Конкурент» за кількісними показниками перше місце серед лексичних вторинних номінацій, що беруть участь у моделюванні концепту *війна*, посідає міфоморфна метафора *орки* на позначення російських окупантів. Як відомо, до воєнних дій лексемою *орки* зазвичай послуговувалися для маркування фантастичних кремезних варварів, що чинять звірства, схильні до підлості й насильства. Асоціативно з увиразненням саме таких рис російських окупантів пов'язана ця номінація в заголовкових реченнях. Наприклад: **Орки вбили чемпіона України з водного поло та викрали його доньку** («Газета по-українськи», 31.03.2022); **Віроломство і тупість: як орки заходили в Чорнобильську зону** («Конкурент», 22.04.2022); **Бійтеся, орки, – ЗСУ отримали нову партію Ваурактар** («Конкурент», 02.03.2022). Аналізовану метафору простежуємо в заголовках, які є цитатами з висловлень пересічних громадян, інших журналістів, артистів, співаків, ведучих, політичних діячів, керівників обласних військово-цивільних адміністрацій та ін.: **Орки бояться і готуються до наступу ЗСУ** – **Братчук про дії окупантів на Херсонщині** («Газета по-українськи», 03.07.2022); **Коли за пагорбом орки: режисер Олег Сенцов показав фото з передової** («Конкурент», 04.05.2022). Прімітно, що в «Газеті по-українськи» такі вияви переважають, а в регіональному виданні «Конкурент» трапляються зрідка. Крім того, у всеукраїнському медійному джерелі міфоморфну метафору *орки* часто супроводжують мовні одиниці, які додають експресії, орозмовлюють текст, подекуди навіть вульгаризують його, наприклад: **Орки, горіти вам у пеклі** – **українські спортсмени про обстріл Сергіївки** («Газета по-українськи», 01.07.2022); **Здохніть, орки** – **українські зірки відреагували на обстріл Кременчука** («Газета по-українськи», 28.06.2022). Такі заголовки-цитати передають адекватну словесну реакцію на бомбардування міст, переважно цивільної інфраструктури, унаслідок чого гине мирне населення, зокрема й діти. Іронічно-саркастичного звучання набуває переносно вжита лексема *орки* в заголовку **Орки в певних підрозділах закінчуються. Але їх підвозять дуже багато** – **Гайдай** («Газета по-українськи», 18.06.2022), на основі якого можна спрогнозувати зміст публікації й передбачити її негативнооцінний тон. На індивідуально-авторську номінацію російських загарбників натрапляємо в заголовковій конструкції **Очистимо святу українську землю від російських орко-бомжів** – **Ющенко написав про трибунал над Путіним** («Газета по-українськи», 03.06.2022). Своєрідний ефект контрасту створює словосполучення **свята українська земля**, що пробуджує почуття патріотизму й надає впевненості в перемозі.

До сфери міфоморфних метафор належить семантично близька до номінації *орки* лексема *іроди*: **Російські іроди влаштували істеріку: “Чому до вас ритуальна служба прийшла? Кого ви вбили?”** («Газета по-українськи», 05.05.2022). Вона реалізує відтінки зневаги, злості, осуду до російських військових, передає негативне ставлення мовця до загарбників.

У сфері заголовкових речень натрапляємо на деякі зооморфні метафори. Журналісти часто надають образного осмислення назвам військової техніки. Наприклад, танки моделі

«Leopard 2A4» називають *леопардами*: *T-72 в обмін на «леопарди»*: *Словаччина поки не може передати Україні танки* («Конкурент», 21.06.2022). Вторинна номінація *тварюка*, структурно ускладнена суфіксом зрубності *-юк-*, увіразнює негативне емоційно-оцінне забарвлення та посилює експресію: *«Знищили не одну тварюку» – ЗСУ розкидали по полю російських артилеристів* («Газета по-українськи», 05.05.2022) – у публікації йдеться про знищення Збройними силами України артилерії російських окупантів. Серед зооморфних двокомпонентних метафор із таким самим функційним навантаженням засвідчена сполука *«позорные крысы»*, яку передано російською мовою й у лапках як цитату з перехопленої розповіді окупанта: *Українські захисники-герої воюють із «позорними крысами» (перехоплена розмова)* («Конкурент», 29.03.2022).

У мові ЗМІ під час війни з'явився метафоричний оказіоналізм як узагальнена назва всіх росіян – *z-зомбі*, пор.: *Втягуванням Білорусі у війну Росія намагається поглинути її та населити z-зомбі* («Конкурент», 14.07.2022). Найменування складається з двох частин, написаних різним шрифтом – латиницею й кирилицею: *z* – свастика, символ російського вторгнення в Україну 2022 р., *зомбі* – так сьогодні українці називають населення Росії через те, що воно перебуває в «інформаційному вакуумі» й не знає всієї правди про війну.

Попри те, що стилістично забарвлена лексика – потужний журналістський інструмент, який не лише увіразнює текст, а й здійснює комунікативний вплив на читача, оцінні вербальні маркери допустимі лише в публіцистичних жанрах, тоді як в інформаційних матеріалах має переважати нейтральна лексика, а факти, судження й припущення, відповідно до професійних стандартів, повинні бути відокремлені одне від одного. Комісія із журналістської етики не рекомендує використовувати метафорично евфемізовану лексему *орки в інформаційних жанрах*, а радить послуговуватися словосполученнями, що не містять виразної конотації: *російські окупанти, російські військові, російські воєнні злочинці* [13]. Як бачимо, сучасні медіа часто нехтують професійними й концептуальними стандартами, відмовляються від назв-штампів й інформативної основи, вдаючись до емоційно-оцінних заголовків і виокремлюючи такий матеріал на тлі «сухого» новинного контенту.

Іронічно-саркастичного звучання надає заголовку оказіональна вторинна номінація *бавовна*. Про тривання процесу її мовної адаптації, зокрема закріплення в мові з новим значенням, свідчить її оформлення за допомогою лапок. Аналізована артефактна метафора виникла внаслідок семантичної трансформації слова, що називає бавовняні вироби, а на основі асоціації з їхньою властивістю легко займатися вказує на знищення зброї російських загарбників: *«Бавовна»: в окупованому Шахтарську горить склад боєприпасів* («Газета по-українськи», 08.07.2022). Нагадаємо, що актуалізація вказаної мовної одиниці зумовлена тим, що окупанти, повідомляючи про вибухи на окупованих територіях, навмисно вдавалися до підміни понять і послуговувалися російським дієсловом *хлопок*. Зміщення наголосу на перший склад (рос. *хлопок*) стало передумовою його інтерпретації в українській мові як бавовна. Аналізована номінація розкриває особливості сприйняття об'єктивних фактів, закріплює стереотипне уявлення про них, підкреслює ставлення читача до повідомлюваного.

У контексті війни слід розглянути лексичні метафори на позначення українських військових. До часто вживаних в обох

аналізованих виданнях належить міфоморфна номінація *привид*, що слугує маркером збірного образу українських пілотів, які, відчайдушно обороняючи українську землю, демонструють суперздібності й неабияку вправність: *«Полює не один «привид»»: скільки крилатих ракет ворога вдалось збити у небі* («Газета по-українськи», 14.03.2022). Значно частіше вказана лексема функціонує разом із підпорядкованим астіонімом: *«Привид» Миколаєва зробив справу: окупанти кинули артилерію і накивали п'ятами* («Газета по-українськи», 15.03.2022); *«Привидів Києва» стане більше: Україна отримала від партнерів 70 літаків* («Конкурент», 01.03.2022); *«Привид Києва» не загинув, тому що це підрозділ, а не окрема людина, – Арестович* («Конкурент», 25.03.2022). Яскравим засобом підкреслення надзвичайного героїзму й хоробрості слугує залежний епітет *легендарний* у заголовку *Легендарний «Привид Києва» збив вже 10 ворожих літаків* («Конкурент», 28.02.2022). Подекуди аналізовану лексему вжито в контексті разом з іншими позитивнооцінними мовними одиницями, що створює ефект нанизування й посилює прагматичний вплив на читача: *«Янголи-охоронці. Лицарі неба. Українські «привиди» – показали асів Полтавицини* («Газета по-українськи», 16.06.2022). У заголовках *«Працюють Боги війни» – ЗСУ показали відео знищення ворожого складу боєприпасів* («Газета по-українськи», 08.06.2022); *Волинські «боги війни» поділилися ефектними фото своєї роботи (фото)* («Конкурент», 24.07.2022) використано вторинну номінацію, яка вияскравлює високий професіоналізм наших військових. З огляду на первинне значення її доречно назвати релігієморфною. На нашу думку, такий самий статус варто надати й метафорі *янголи-охоронці*, поданій у проаналізованому попередньому заголовку.

У регіональному виданні «Конкурент» натрапляємо на зооморфну вторинну номінацію *котки*, структурно ускладнену суфіксом *-ик-*, що створює відтінок інтимності, увіразнює повагу, прихильне ставлення до наших мужніх захисників: *«Ви котки: як у Луцьку допомагають армії»* («Конкурент», 26.02.2022).

Серед виразальних мовних засобів, які об'єктивують образний складник концепту *війна*, тенденційною визначаємо антропоморфну метафору, фокус якої зосереджений на концептосфері «людина». Війна як жива істота вербально виражена такими медіаназвами: *«Війна вступила у фазу ракетного удару»*, – *Арестович* («Конкурент», 28.06.2022); *«Війна в Україні затьмарилась глобальні економічні перспективи»*, – *МВФ* («Конкурент», 15.07.2022).

У полі зору журналістів неодноразово перебуває образ *Росії як цинічної вбивці*, що засвідчено відповідним заголовком: *«Україна не сяде за стіл переговорів із цинічним вбивцею»*, – *Подольак* («Конкурент», 02.07.2022).

У журналістських назвах персоніфікованого типу спостерігаємо «олюднення» військової техніки й зброї: *Напоготові 20 крилатих: у Чорному морі перебувають кораблі та підводний човен рашистів* («Конкурент», 10.07.2022).

Нерідко об'єктом творення влучного заголовка слугують метафоричні номінації з концептосфери зовнішнього чи внутрішнього світу людини (передусім це поняття-маркери «біль», «сльози», «втрата сил» тощо): *«Росія не має сил атакувати більш ніж на одному напрямку фронту»*, – *Данілов* («Конкурент», 07.07.2022); *Волин у скорботі: черговий Герой загинув на бойовому завданні* («Конкурент», 03.07.2022), *Віддали*

життя за нас: Луцьк на колінах попросився з двома захисниками (фото, відео) («Конкурент», 05.07.2022). У деяких заголовкових комплексах акцент зроблено на персоніфікованому зображенні дій, станів, явищ: *Наляканий НАТО: чому саміт Альянсу не домовився про відповідь на нові погрози Путіна* («Конкурент», 27.03.2022); *США планують «відверту розмову» з Китаєм про напад Росії на Україну* («Конкурент», 06.07.2022), *Підуть на такий крок: Жданов вважає, що РФ підірве будинки в Білорусі* («Конкурент», 25.06.2022); *«Росія видала причину для вступу Білорусі у війну», – Жданов* («Конкурент», 25.06.2022); *«Українці продовжать виснажувати російські війська після падіння Северодонецька», – аналітики* («Конкурент», 25.06.2022); *Польща готова закрити небо над заходом України (відео)* («Конкурент», 18.06.2022); *Як на Волині відновлюється бізнес, переселений із зони бойових дій* («Конкурент», 16.06.2022); *Російських військових батьківщина годує протермінованою їжею (відео)* («Конкурент», 01.03.2022); *В Угорщині натякнули, що у війні винен не Захід, а Україна «ніколи не переможе»* («Конкурент», 23.07.2022).

З метою вираження ненависті до російських агресорів, їхньої цинічності й безпорадності, а також підняття духу української читацької аудиторії журналісти виносять у заголовковий комплекс фрази з перехоплених розмов окупантів, що часто містять нецензурну лексику, яка доповнює метафоричний контекст: *«Наша бригада конкретно обоср*лась», – російські вояки визнають міць української армії (аудіо)* («Конкурент», 31.03.2022).

Пишучи про те, що російські окупанти обстрілюють ракетами мирні міста, а значить не спроможні воювати по-справжньому з військовими, і цитуючи слова міністра, журналісти вдаються до заголовкової образності: *«У ворога починається агонія», – міністр оборони Олексій Резніков* («Конкурент», 01.03.2022). Персоніфікований образ Росії як підлої й цинічної держави відображає медіаназва: *Росія підла й цинічна: за чотири дні окупанти вбили 16 українських дітей* («Конкурент», 28.02.2022).

У деяких заголовках засвідчена й соціоморфна метафора, яка репрезентує соціальні відносини в суспільстві: *Війна – не перешкода: за вихідні шахраї вудурили у волинян 200 000 гривень* («Конкурент», 30.05.2022); *Хроніки війни: велике протевезіння* («Конкурент», 30.03.2022); *Під шумок війни: у Луцьку шахраї хотіли забрати вантажівки нібито на армію (відео)* («Конкурент», 28.03.2022).

Часто журналісти послуговуються артефактними метафоричними конструкціями, акцентуючи на мовно-виражальних засобах із концептосфери «предмети». Прикладами таких номінацій є медіаназви: *«Український поїзд»: Драгі, Шольц, Макрон* («Конкурент», 16.06.2022); *«Київ та Харків – найбільш важливі мішені», – Зеленський* (01.03.2022); *Шаурма під прапором України: переселенець з Донбасу відкрив бізнес на Волині* («Конкурент», 24.07.2022). Новина про те, що в Україні порушників комендантської години записують до центрів комплектування Збройних сил, містить метафоричний заголовок МВС: *Порушники комендантської години «на олівці» у військкоматів* («Конкурент», 24.07.2022).

Пишучи, що в нашій країні створили базу зафіксованих російських злочинів, журналісти вдаються до образного вираження цього через номінацію архів війни: *Архів війни: в Україні створили базу даних російських злочинів* («Кон-

курент», 26.06.2022). В аналізованому медійному матеріалі віддзеркалена метафорична модель *війна як пекло: Фільтраційні табори: через яке пекло вимушені пройти українці* (17.06.2022).

Образного осмислення в заголовкових конструкціях, що вербалізують воєнні реалії, набувають також предикати, як-от: *У Мелітополі окупанти «обчистили» будівлю педуніверситету для облаштування там казарми* («Газета по-українськи», 24.06.2022). Безглузді дії російських загарбників відображено в метафоричній назві *Рашисти «полоють» на шкарпетки, які видають воїнам ЗСУ* («Конкурент», 08.07.2022). Цинізм російської влади засвідчує новина із заголовком *3 російських вояк «деруть» 20 тисяч доларів за «гембель» (перехоплена розмова)* («Конкурент», 30.06.2022).

Особливу популярність у заголовках українських медіа має метафорична конструкція *підсмажити чи спопелити окупантів* зі значенням ‘вбити російських військових або спалити їхню техніку’, пор.: *Нова Каховка, Берислав. ЗСУ ювелірно «підсмажили» окупантів на Херсонщині* («Газета по-українськи», 18.07.2022). Цей контекст емоційно увиразнює заголовок, утворений на основі цитати *«Перетворимо їх на деруни!» Волинські тероборонівці показали, як готуються до наступу з Білорусі (відео)* («Конкурент», 21.02.2022), що демонструє безстрашність українських військових зустріти можливий напад зі сторони сусідньої країни. Метафоричний предикат, доповнений лайливою лексемою *мерзота* (у значенні ‘підла, негідна людина’), що узагальнено номінує російських загарбників, журналісти використали в заголовку *«Спопеляють мерзоту»: бійці волинської бригади показали нове відео* («Конкурент», 15.07.2022).

Нерідко медійники в заголовковому комплексі послуговуються метафорами-евфемізмами на зразок *відправили в пекло* замість звичних предикатів *вбили* або *знищили* (заввичай коли йдеться про російських військових): *Відправили близько 1000 рашистів у пекло: нацгвардійці показали бої за Северодонецьк* («Конкурент», 11.07.2022). Евфемістичні медіаназви вживають у матеріалах, коли знищену техніку ворога називають *мертвою* або *впольованою*: *На Херсонщині ЗСУ звільнили село: від рашистів залишилася лише «мертва» техніка* («Конкурент», 11.07.2022); *Львівські десантники «впольовали» та ефектно знищили ворожу техніку (відео)* («Конкурент», 18.06.2022). Пишучи про російських окупантів, які потонули в танках, у ЗМІ вдаються до негативно-образної номінації *законсервовані*, пор.: *На Чернігівщині з річки виловили танки із законсервованими там рашистами (відео)* (08.07.2022).

Те саме стосується і знищення ворожих ресурсів на кіберфронті, де використана так звана «замаскована» метафора *класти ресурси*: *На кіберфронті потрібні волонтери: навчать «класти» ворожі ресурси* («Конкурент», 14.07.2022). Новина про перекриття Білоруссю шляхів постачання зброї із Заходу репрезентує в заголовку метафоричний предикат *перерізати* у значенні ‘перекрити, зупинити’: *«Мета – перерізати постачання зброї», – Жданов назвав області, на які піде Білорусь* («Конкурент», 17.06.2022). Поодинокі натрапляємо на заголовки, у яких вплив війни на суспільні явища нейтральний або ж позитивний, напр.: *Війна не вплинула на об'єми заготівлі лісу на Волині* («Конкурент», 16.06.2022).

Спорадично в назвах журналістських текстів зафіксований предикат-новотвір *затрофеїли* у значенні ‘відібрали трофейну

ворожу техніку»: *Російські захисники «затрофеїли» російську БМП-3 (відео)* («Конкурент», 07.07.2022).

Мовнокомунікативний простір концепту війна в сучасному медіапросторі зрідка формують метафори фразеологічного зразка: *Піде з молотка: малюнок юної волинянки «Українська мрія» продають для благодійності (відео)* («Конкурент», 05.07.2022). Росія як країна з надприродною силою показана в гіперболізованій назві *Втягуванням Білорусі у війну Росія намагається поглинути її* («Конкурент», 14.07.2022), де метафоричне осмислення надано знову ж предикату. З іншого боку, виявляємо медіаназви, що засвідчують навпаки неспроможність країни-агресора досягти бажаного на війні: *«Росія не взяла під свій контроль трасу “Лисичанськ-Бахмут”», – Гайдай* («Конкурент», 16.07.2022).

Емоційний вплив підсилюють також заголовки, поєднані з метафорами-антитезами: *«Жест доброї волі»: рашисти обстріляли Зміній фосфорними бомбами (відео)* («Конкурент», 01.07.2022). У журналістських матеріалах натрапляємо також на метафоричні епітети: *«Російське суспільство залишається скаліченим на покоління», – Зеленський* (15.07.2022).

Нерідко метафори в масмедіа набувають гіперболічного характеру: *Могла стерти багатопверхівку в попіл: у Харкові знешкодили потужну бомбу (фото, відео)* («Конкурент», 24.06.2022); *ССО стерли ворожу колону в попіл: тіла окупантів опізнанню не підлягають (відео)* («Конкурент», 20.03.2022); *В окупованому Бердянську люди співають гімн перед носом у ворога (відео)* («Конкурент», 28.02.2022); *Голлівудські бойовики відпочивають: оприлюднили відео боїв на Харківщині (18+)* («Конкурент», 27.03.2022).

Серед досліджуваних заголовків засвідчено метафоричні епітети: *Гірка звістка з фронту: Волинь втратила 22-річного Героя (відео)* («Конкурент», 22.06.2022); *«Наші готують “гарячий прийом”», – воєнний експерт про підготовку до нападу з Білорусі (відео)* («Конкурент», 16.06.2022).

Важливим компонентом структурування заголовків слугує також художня метафора, яка здійснює образне вербальне вираження концепту *війна*, ніби «пом'якшуючи» таким способом суворі воєнні реалії: *Ворог виступив вісім ракет по Миколаєву: місто окутав густий дим, є жертви* («Конкурент», 22.06.2022); *Евакуйована мрія: як у Луцьку переселенці з Маріуполя будують свій бізнес* («Конкурент», 27.06.2022); *Друге дихання війни* («Конкурент», 15.06.2022); *Ніч з втратами: ворог завдав удару по Дніпропетровщині* («Конкурент», 15.06.2022).

У дослідженому нами масмедійному контенті періоду війни метафоричного осмислення набуває ергонім *Рамштайн* (авіабаза США в Німеччині), яка постає узагальненим образом назв зустрічей закордонних представників щодо надання Україні зброї: *Зустріч у форматі «Рамштайн»: Резніков повідомив, про що домовилися* («Конкурент», 16.06.2022); *Пентагон назвав дату подальшої зустрічі у форматі «Рамштайн»* («Конкурент», 12.07.2022).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у всеукраїнській «Газеті по-українськи» та регіональному інтернет-виданні «Конкурент» заголовкові метафори, які вербалізують концепт *війна*, виявляють деяку спільність. Вони мають виразне антропоцентричне спрямування, виконують важливу комунікативно-прагматичну роль, надають висловленням експресивності, емоційно-оцінного забарвлення та мовної динаміки. Серед лексичних вторинних найменувань переважа-

ють метафорично оформлені маркери на позначення окупантів, зокрема міфоморфні номінації *орки, іроди* та зооморфні *тварюки, «позорные крысы»*, що реалізують не тільки інформативну функцію, а й слугують оригінальним і яскравим засобом впливу на читацьку аудиторію. Примітно, що в «Газеті по-українськи» поряд із ними часто вживають розмовні лексеми, які часто вульгаризують контекст.

Позитивнооцінний відтінок виявляють метафори, що виокремлюють мужність, неабияку майстерність українських захисників. До таких номінацій належать міфоморфні лексеми *привид, привид Миколаєва, привид Києва*, зооморфна *котуки* та релігієморфні *боги, янголи-охоронці*.

В онлайнвому виданні «Конкурент» наявні артефактна, соціоморфна й художня метафори. Засвідчено, що емоційно-оцінного контексту набувають медіаназви з метафорами епітетного, гіперболічного, антитезного, порівняльного, перифразного типу. Спорадично вживані метафори-оказіоналізми. Перспективними в цьому аспекті можуть бути наукові студії, спрямовані на розширення фактажу дослідження, залучення метафоричних конструкцій інших типів, дібраних способом наскрізного обстеження як всеукраїнських, так і локальних ЗМІ, не лише заголовкового комплексу, а й власне самих журналістських текстів.

Література:

1. Красавіна В. В. Метафора як засіб експресивізації заголовка в сучасних інтернет-ЗМІ. *Modern philology: relevant issues and prospects of research : Conference proceedings, October 20–21*. Lublin : «Baltija Publishing». 2017. Р. 185–187. erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/3132
2. Овсієнко А. С. Метафора в масмедійному дискурсі. *Лексика українських мас-медіа : монографія / за ред. Марини Навальної*. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво К С В», 2019. С. 161–168.
3. Одиначка Л. В. Роль метафори в засобах масової інформації. *Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій : зб. наук. пр. НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2017. Вип. 6 «Журналіст, видавець і редактор: проблеми фахової діяльності». С. 44–48.
4. Лященко О. А. Прагматичний потенціал метафори в газетному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2014. № 10, т. 1. С. 148–150.
5. Кравець Л. В. Метафора як засіб творення картини світу у мові ЗМІ. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Спецвипуск. С. 97–100.
6. Ільченко О. А. Метафоричні словосполучення в проєкції на мову української преси поч. ХХІ ст.: лінгвістичний статус, засоби актуалізації. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 32. С. 127–133.
7. Ільченко О. А. Метафора як засіб ефемізації мови ЗМІ. *Південний архів (філологічні науки) : зб. наук. праць*. 2019. № 79. С. 72–75.
8. Овсієнко А. С. Функціонально-стилістичний вияв лексеми *революція* в мові українських засобів масової інформації. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 47–51. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-1.9>
9. Трач Н. С. Єврометафори в мовленні мас-медіа (українсько-польські паралелі на матеріалі видань «Український тиждень» та «Gazeta Wyborcza»). *Наукові записки НаУКМА*. 2014. Т. 164: Філологічні науки. С. 66–73. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3530>
10. Шулська Н. М. Синтаксичні засоби оформлення заголовків журналістських текстів у волинських медіа. *Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. Ч. 10. С. 110–113.

11. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 223 с.
12. Приблуда Л. М. Структура та стилістичні функції вторинних номінацій в українській художній прозі початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2018. 18 с.
13. Рекомендації Комісії з журналістської етики щодо вживання стилістично забарвленої лексики в журналістських матеріалах про війну. Комісія з журналістської етики : сайт. URL: <https://cje.org.ua/statements/rekomendatsii-komisii-z-zhurnalistiskoi-etyky-shchodo-vzhyvannia-stylistychno-zabarvlenoi-leksyky-v-zhurnalistykykh-materialakh-pro-viynu/>

Kostusiak N., Shulska N., Kostrytsia N. Metaphorical verbalization of war concept in modern media headlines

Summary. The article systematically analyzes the metaphors in the headlines of the all-Ukrainian “Newspaper in Ukrainian” and the local online publication “Competitor”, which verbalize the concept of *war*. It was found that in both media sources they show some commonality, in particular, they have a clear anthropocentric orientation, perform an important communicative and pragmatic role, give phrases some expressiveness, emotional and evaluative coloring and linguistic dynamics. It has been observed that among lexical secondary names, metaphorically designed markers denoting the occupiers predominate, in particular the mythomorphic designations of *orcs*, *herods* and *zoomorphic beasts*, “*disgusting rats*”, which realize not only an informative function, but also serve

as an original and vivid means of influencing the readership. A metaphorical occasionalism has been revealed that identifies all Russians as *z-zombies*.

Metaphors that highlight the courage and skill of Ukrainian defenders and implement the accompanying positive evaluative tone are characterized. Such nominations include mythomorphic metaphors of a *ghost*, *the ghost of Mykolaiv*, *the ghost of Kyiv*, zoomorphic *cats* and religiously morphic *gods*, *guardian angels*. It has been observed that modern media often neglects professional and conceptual standards in informational genres, abandons brand names, resorting to emotional and evaluative headlines and singling out such material against the background of “dry” news content. Among the expressive language tools that objectify the figurative component of the concept of *war*, the anthropomorphic metaphor, the focus of which is focused on the conceptual sphere of “human” (primarily these concept-markers “pain”, “tears”, “loss of strength”, etc.) is defined as a trend.

Metaphorical meaning in headline constructions that verbalize war realities is often acquired by the predicates *fried the occupiers*, *military equipment trophies*, etc. Journalists often use metaphors-euphemisms in the headlines: *sent to hell*, *dead military equipment*, *preserved military equipment*, *dormant FSB group*. Emotional influence is also strengthened by metaphorical titles combined with antitheses, hyperboles, comparative turns, paraphrases, etc. Sporadically used artistic metaphors such as an *evacuated dream*, etc.

Key words: metaphor, media headline, concept, mass media language, means of mass communication.

*Кравцова Ю. В.,**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри слов'янських мов**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ТИПИ І ПАРАМЕТРИ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ

Анотація. Статтю присвячено одній з актуальних проблем лінгвометафорології – моделюванню метафоризації. Метафорика будь-якої мови відображає особливості національного образного сприймання світу, тому метафоричне моделювання допомагає встановити основні тенденції та закономірності колективного образного мислення тієї чи тієї етнокультури на певному етапі її еволюції.

На підставі аналізу лінгвометафорологічних досліджень із метафоричного моделювання схарактеризовано різні підходи до розуміння метафори та метафоричної моделі, описано способи параметризації метафори як семантичної та когнітивної моделі, встановлено спільні для них параметри, визначено деякі дискусійні питання. Метафорична модель з погляду семантичної дериватології є певною схемою смислоутворення, регулярним співвідношенням семантичних сфер мотивуючого (первинного) та мотивованого (вторинного) значень слів, пов'язаних спільним смисловим елементом. Метафоричну модель з позицій лінгвокогнітології розглядають як наявний у поняттєвій системі людського розуму когнітивний механізм, стійку відповідність між сферами джерела та мети, що відображає ментальні та культурні традиції етносу.

Викладено основні положення семантико-когнітивного підходу до вивчення метафори та моделювання метафоризації, розробленого авторкою, представлено параметричний опис семантико-когнітивної метафоричної моделі, дано обґрунтування введених понять метафоричного мотиванта, метафоричної мегамоделі та субмоделі. Семантико-когнітивна метафорична модель є регулярною схемою вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять, що існує у свідомості носіїв мови. Це трикомпонентна структура, яку утворюють вихідна й нова денотативно-поняттєві сфери метафоричної проєкції та семантико-когнітивний мотивант як мотивуюча ознака метафоризації.

Ключові слова: метафора, метафоризація, метафорична модель, параметри метафоричної моделі.

Постановка проблеми. У лінгвометафорології як новітній інтегративній галузі лінгвістики моделювання стало одним із провідних методів наукового дослідження. Це зумовлено насамперед тим, що активне вивчення метафоризації в семантичному та когнітивному аспектах сприяло визнанню метафори як модельованого об'єкта. З'явилася «величезна кількість описових праць, в яких виявляють і реєструють метафоричні моделі, що використовують в повсякденному житті, науці, політиці, мистецтві, у тому числі спеціальні словники метафор й електронні бази даних» [1, с. 132]. У лінгвометафорологічних дослідженнях розроблено різні концепції метафоричного моделювання, що загалом розглядають метафору як мисленнєвий процес, який полягає у встановленні відношення подібності між різними реаліями та проєцюванні когнітивних структур

з однієї сфери в іншу та завершується його експлікацією і фіксацією в мові. Метафоричне моделювання допомагає встановити основні тенденції та закономірності національного образного мислення тієї чи тієї етнокультурної спільноти на певному етапі її еволюції. Проте термін «метафорична модель» вчені розуміють неоднозначно, у зв'язку з чим є розбіжності у параметризації моделей, принципах їхнього опису і класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвометафорології поступово сформувалися два основні підходи до моделювання метафоризації – семантичний (Л. В. Балашова, Л. О. Кудрявцева, Т. О. Кукса, О. М. Лагута, М. М. Лапшина, М. В. Москальова, О. Б. Пономарьова, Г. М. Скляревська та ін.) і когнітивний (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Ю. М. Караулов, І. М. Кобозева, І. О. Філагенко, А. П. Чудінов та ін.), згідно з якими метафора розглядається відповідно як семантична і когнітивна модель. Встановленню й опису конкретних метафоричних моделей у різних за жанрово-стильовою диференціацією текстах (дискурсах) присвячено вже чимало прикладних досліджень (Т. С. Вершиніна, Х. П. Дацишин, А. О. Каслова, Р. Д. Керімов, О. В. Колотніна, А. Б. Ряпосова, Ю. Б. Феденева, О. М. Чадюк та ін.), проте багато питань ще залишаються невирішеними або дискусійними.

У лінгвометафорологічних дослідженнях із семантичного моделювання розуміння метафоричної моделі базується на теорії регулярної багатозначності, перш за все на положенні про семантичний паралелізм, сутність якого полягає в тому, що близькі за значенням слова часто мають однотипні вторинні значення, а типові співвідношення первинних і вторинних значень цих слів може слугувати моделлю для модифікації значень інших слів, що належать до будь-якого семантичного об'єднання. Розуміння метафори як когнітивної моделі ґрунтується на уявленні про неї як ментальне утворення, що відображає процес пізнання навколишнього світу й експлікується в мові. Метафоричні моделі існують в самій поняттєвій системі людського розуму як деякі схеми, що впливають на мисленнєву діяльність і мовленнєву поведінку носіїв мови. Такі метафоричні проєкції є невід'ємною частиною етнокультури, відбиваючи деяку стереотипність колективного образно-метафоричного мислення.

Мета статті – описати різні підходи до розуміння метафоричної моделі, її параметризації і принципів класифікації. Поставлена мета передбачає вирішення основних завдань: проаналізувати семантичний і когнітивний підходи до моделювання метафоризації, встановити спільні та відмінні риси у параметризації метафоричних моделей; описати новий семантико-когнітивний підхід до метафоричного моделювання, розроблений авторкою, та відповідні параметри метафоричної моделі.

Виклад основного матеріалу. На межі XX–XXI ст. терміни «модель метафори (метафоризації)» (В. М. Телія) і «метафорична модель» (А. М. Баранов) увійшли до широкого лінгвістичного вжитку у зв'язку з визнанням метафори як модельованого об'єкта.

У семантичних дослідженнях (Л. В. Балашова, Л. О. Кудрявцева, Т. О. Кукса, О. М. Лагута, М. М. Лапшина, М. В. Москальова, О. Б. Пономарьова та ін.) метафору розглядають як процес утворення переносного смислу, вторинну номінацію й аналізують разом із іншими семантичними моделями мови. Метафоричне моделювання з позицій семантики (семантичної дериватології) можна схарактеризувати як побудову моделей метафоризації, що демонструють регулярне перенесення найменування з одного класу предметів на інший на основі подібності їхніх ознак і відображають специфіку образно-асоціативного мислення етносу на певному етапі його розвитку.

Описи метафоричних моделей у семантичних дослідженнях мають певні відмінності як у встановленні їхнього компонентного складу, так і характеристики цих компонентів: наприклад, слово-параметр (метафоризований компонент); слово-аргумент (метафоризуючий компонент, мікроконтекст); семантичний реалізатор метафори (смісловий посередник між вихідним і метафоричним значеннями) [2, с. 112]; ідеографічні поля мотивуючого та мотивованого значень (поле-джерело та поле-мета); основа перенесення (асоціативні ознаки); інтегральні семи прямого та переносного значень ідеографічно співвідносних слів [3, с. 9] тощо. Незважаючи на відмінності в параметризації семантичних моделей метафоризації, їхньому кількісному та якісному складі, спільним є виділення певних семантичних об'єднань (ідеографічних полів, тематичних груп тощо), до яких належать твірні (первинні) та похідні (вторинні) значення, і смислового елемента, що мотивує метафоричне перенесення.

У різних дослідженнях із семантичного моделювання метафоризації, проведених на значному мовному матеріалі, представлено класифікації метафоричних моделей за різними критеріями. Так, Ж. О. Вардзелашвілі [2], аналізуючи субстантивну метафорику, виділила певні семантичні сфери: «Людина», «Предмет», «Фізичний світ (об'єкти природи)», «Тварина», «Абстрактні поняття», «Ментальна активність людини». Слова, залучені в метафоричний процес, були розподілені за тематичними групами, що об'єднуються під рубрикою тієї чи тієї семантичної сфери: «Предмет → Предмет», «Предмет → Людина», «Предмет → Фізичний світ», «Предмет → Абстрактні поняття», «Тварина → Людина», «Людина → Людина» тощо. О. М. Лагута [4] розробила детальну тематичну класифікацію субстантивних метафор, що належать до неживого світу, які були розподілені за основними семантичними сферами: 1) артефакти (*відмичка, мішок, ключ, намисто, вікно* тощо); 2) абстракції (*дихання, нірвана, бій, істерія, манія* тощо); 3) природа (*болото, джерело, гроза, русло, золото, сонце* тощо). Корпус усіх виявлених метафор класифікований за тематикою сфер-джерел і напрямів метафоризації – семантичних сфер твірного (прямого) і похідного (метафоричного) значень, характерних для узуальної субстантивної метафоризації.

Слід зазначити, що семантичні дослідження з метафоричного моделювання прагнуть до детального розгляду фактів вторинної номінації, який ґрунтується на компонентному

аналізі, що дозволяє глибше проникнути в сутність процесів метафороутворення. Проте описи метафоричних моделей, по-перше, здійснюються переважно на порівняно невеликому за обсягом матеріалі (від окремо взятих контекстів до певного лексико-граматичного класу слів), а іноді взагалі мають вибіркового характеру; по-друге, вони відрізняються складністю структурування і неоднозначністю параметризації моделей, що не сприяє виробленню єдиної методики опису і класифікації метафоричних моделей.

У когнітивних дослідженнях (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, І. М. Кобозева, І. О. Філатенко, А. П. Чудінов та ін.) метафору розглядають як ментальну операцію над концептуальними структурами, що полягає в проєкції знань з однієї поняттєвої сфери в іншу, як механізм пізнання навколишньої дійсності, що дозволяє виявляти схожість між різними реаліями внаслідок застосування знань і досвіду, набутих в одній галузі, для вирішення проблем в іншій галузі. Метафоричне моделювання в лінгвокогнітології – це засіб розуміння, рубрикації, уявлення й оцінки дійсності на певному етапі розвитку суспільства, що відбиває національну самосвідомість. Метафоричну модель загалом трактують як стійку відповідність між сферою джерела та сферою мети, що відображає ментальні та культурні традиції етносу.

Описи метафоричних моделей у когнітивних дослідженнях теж мають суттєві відмінності як у встановленні їх компонентного складу, так і характеристики цих компонентів: наприклад, вихідна поняттєва сфера (ментальна сфера-джерело, сфера-донор, джерело метафоричної експансії); нова поняттєва сфера (ментальна сфера-мішень, реципієнтна сфера, напрям метафоричної експансії); фрейми, які структурують відповідну поняттєву сферу; типові слоти; компонент, який пов'язує первинні та вторинні значення [5, с. 44–45]; сфера-джерело; сфера-мішень (сфера метафоричного тяжіння); фрейми; слоти (Т. С. Вершиніна, Н. В. Головенкіна, А. Ю. Перескокова, М. Б. Шинкаренкова та ін.) тощо.

При описі метафори як когнітивної моделі зазвичай зазначають такі її параметри, як поняттєві сфери джерела та мети метафоричній проєкції (або тільки сфери джерела), їхніх фреймів і слотів. При когнітивному підході поняттєве зближення сприймається як фактор значно важливіший, ніж рівневі або структурні відмінності, внаслідок чого при описі метафоричних моделей елімінуються обмеження, що визначають особливості семантичного підходу (чітка структурація моделей за семантичними полями / мікрополями, лексико-семантичними / тематичними групами тощо, до яких належать твірні і похідні значення, ієрархія сем), а це призводить до певних різночитань у поданні фреймово-словових характеристик одних і тих самих поняттєвих сфер.

У межах когнітивного моделювання метафоризації існують дві провідні теорії – дескрипторна (А. М. Баранов) та когнітивно-дискурсивна (А. П. Чудінов), що пропонують відповідні методики побудови метафоричних моделей, призначені для опису значного корпусу метафор, хоча термін «метафорична модель» трактується в них по-різному, що знаходить відображення у принципах моделювання. Так, А. М. Баранов [6] трактує метафоричну модель як безліч кортежів сигніфікативних і денотативних дескрипторів, представлених у вигляді семантичних «дерев», що демонструють ієрархічні відношення між цими дескрипторами. Використання понять сигніфікативних

і денотативних дескрипторів дозволяє, на думку науковця, по-перше, формалізовано описувати багато контекстів вживання метафор й обробляти їх за допомогою комп'ютерних програм; по-друге, кількісно оцінювати моделі з погляду на їхнє функціонування в дискурсі; по-третє, здійснювати об'єктивний аналіз метафор у реальному вживанні. Пропонована методика корпусного аналізу й опису метафорики дає змогу використовувати стандартні засоби комп'ютерної обробки даних і залучати для аналізу значні обсяги фактичної (мовної) інформації, що суттєво підвищує достовірність одержуваних результатів. Відповідно до когнітивно-дискурсивної теорії А. П. Чудінова [5] метафоризація розглядається як основна когнітивна операція, що полягає у взаємодії між структурами знань двох поняттєвих сфер – сфери-джерела та сфери-мішені. Метафорична модель розуміється як існуюча (або потенційна) у свідомості носіїв мови схема зв'язку між поняттєвими сферами («X – це Y»). Відповідно до цього система однієї ментальної сфери, що включає фрейми та слоти, слугує основою для моделювання ментальної системи іншої сфери. Науковець виділив такі ідеографічні сфери-джерела метафоричної проєкції, як «Людина», «Соціум», «Артефакт», «Природа» (сфера-мішень – політика), у межах яких встановлено частотні метафоричні моделі та докладно описано їхню фреймово-слотову структуру. Так, у сфері «Людина» представлена модель «Політичні реалії – це людський організм», структурована за допомогою фреймів «тіло людини», «фізіологічні органи», «частини тіла», «фізіологічні дії» тощо, де, наприклад, фрейм «фізіологічні дії» складають слоти «живлення, травлення та суміжні процеси» (*кочтати, перетравлювати*), «сон та його фази» (*дрімати, сон, спати, сплячка*), «народження, смерть та суміжні концепти» (*зародковий, народитися, померти*), «сп'яніння та суміжні концепти» (*похмілля, тверезий*), «дихання» (*дихати, перекрити кисень*).

У багатьох працях із когнітивного метафоричного моделювання матеріал наукового дослідження являє собою сферу-мету (певний дискурс), а опис метафоричних моделей полягає в інвентаризації та класифікації сфер-джерел метафоричної номінації та їхньої фреймово-слотової структури. Лінгвокогнітивне дослідження метафорики й опис метафоричних моделей здійснювалися переважно у політичному дискурсі (А. М. Баранов, Е. В. Будаєв, Т. С. Вершиніна, Р. Д. Керімов, О. Ю. Перескокова, А. Б. Ряпосова, О. О. Солопова, І. А. Філатенко, О. М. Чадюк, А. П. Чудінов та ін.), меншою мірою у науковому (К. І. Алексєєв, А. Д. Плісецька), медичному (С. Л. Мішланова, Т. І. Уткіна), екологічному (Н. О. Красильникова), економічному (О. В. Колотніна), педагогічному (К. Г. Кабаченко), художньому (Н. В. Головенкіна, О. С. Назін, К. М. Осатюк, К. Б. Рябих, М. Б. Шинкаренкова) дискурсах.

Когнітивні дослідження з моделювання метафоризації відрізняються детальністю систематизації і класифікації, використанням корпусних методик, що передбачає наявність значного обсягу мовних (мовленнєвих) фактів. Незважаючи на те, що автори дескрипторної та когнітивно-дискурсивної теорій маніфестують їх як когнітивні, вони практично поєднують когнітивний і семантичний аспекти, що наближає їх до ідеї розгляду метафори одночасно як ментального та мовного явища. Проте описи метафоричних моделей, виконані деякими дослідниками у річищі цих концепцій, містять, на наш погляд, деякі неточності: широке розуміння метафори, що включає порівняння, перифрази, метонімії, фразеологізми,

хоча такий підхід загалом властивий когнітивній семантиці; відсутність термінологічної єдності, нерідко навіть у працях одного автора; різночитання в описах фреймово-слотових структур одних і тих самих метафоричних моделей; складність структурування метафоричних моделей.

Семантико-когнітивний підхід до вивчення метафорики мови та мовлення (тексту, дискурсу), пропонований авторкою, передбачає розгляд метафори як ментально-вербального конструкту, створеного на основі аналогії або асоціативної подібності одного об'єкта з іншим, що вже має найменування, у процесі пізнавальної діяльності людини і призначеного для його характеристики та номінації. Семантико-когнітивне метафоричне моделювання розуміємо як побудову моделей метафоризації, що відображають національні стереотипи образного аналогового й асоціативного мислення будь-якої етнокультурної спільноти або індивідуальні уявлення про світ певного носія мови на конкретному етапі історичного розвитку. Метафора як семантико-когнітивна модель – це існуюча у свідомості носіїв мови регулярна схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять. Вона є трикомпонентною структурою, яку утворюють вихідна й нова денотативно-поняттєві сфери метафоричної проєкції та семантико-когнітивний мотивант як мотивуюча ознака метафоризації.

Слід зазначити, що метафоричне моделювання застосовується не тільки до мовних метафор, зафіксованих у тлумачних і семантичних словниках і відображає особливості колективного образного мислення, але і до мовленнєвих метафор, що існують в межах авторського тексту і демонструють специфіку індивідуального образного світосприйняття. Так, результати проведеного нами корпусного дослідження художньої метафорики [7] спростовують уявлення, що склалися, про те, що метафоричне перенесення відбувається у певних напрямках тільки в узусі (О. М. Лагута, Г. М. Склярєвська та ін.). Вважаємо, що утворення мовленнєвих (окказіональних) метафор також підпорядковане системним закономірностям, і, хоча виявлення й опис цих процесів складніше, ніж в узусі, воно не виходить за межі загальномовної системності. Мовні та мовленнєві метафори мають не тільки відмінні риси (для мовних метафор характерні загальноприйнятність вживання, загальнодоступність розуміння, фіксованість у тлумачних і семантичних словниках, для мовленнєвих – контекстуальна зумовленість і збереження «авторства»), а й спільні ознаки, основними з яких є семантична двоплановість і образність. Отже, мовленнєва (окказіональна) метафоризація так само системна, як і мовна.

Згідно з розробленою авторкою методикою кожна метафорична модель містить вихідну та нову ідеографічні сфери (наприклад, «фізичні властивості людини → атмосферні явища»). Ідеографічний спосіб представлення сфер метафоризації (вихідної та нової) дає можливість зрозуміти систему логіко-поняттєвих зв'язків між мотивуючим (метафоричним мотиватором) і мотивованим (метафоричним мотиватом, тобто власне метафорою) значеннями. При такому описуванні актуалізуються сфери-джерела (поняттєві сфери мотивуючого значення) та сфери-мети (поняттєві сфери мотивованого значення), що є спільним для семантичного та когнітивного моделювання, та елімінуються часткові відмінності, що характерно для когнітивних досліджень (у семантичних дослідженнях описи здійснюються зазвичай на матеріалі певної частини мови).

На підставі аналізу лінгвістичних досліджень у галузі метафоричного моделювання (А. М. Баранов, О. М. Лагута, Г. М. Склярєвська, А. П. Чудінов та ін.), ідеографічних словників (Ю. М. Караулов, О. С. Баранов), власних спостережень автора над фактами метафоризації в художній літературі розроблено класифікацію сфер-джерел і сфер-цілей метафоричної проєкції, які об'єднані у такі поняттєві мегасфери, як-от: «Людина», «Соціум», «Тваринний світ», «Рослинний світ», «Неорганічний світ», «Артефакт», «Час», кожна з яких структурована за допомогою відповідних сфер і субсфер.

Загалом виділено такі поняттєві сфери у складі мегасфер: 1. «Людина»: 1) фізичні властивості людини; 2) фізіологічні властивості людини; 3) психічні властивості людини; 4) душевні властивості людини. 2. «Соціум»: 1) соціальні групи; 2) соціальні відносини; 3) армія; 4) мистецтво. 3. «Тваринний світ»: 1) види тварин; 2) об'єднання тварин; 3) фізичні властивості тварин; 4) умови проживання тварин. 4. «Рослинний світ»: 1) види рослин; 2) сукупність рослин; 3) фізичні властивості рослин; 4) фізіологія рослин. 5. «Неорганічний світ»: 1) фізичні явища; 2) атмосферні явища; 3) космічні об'єкти; 4) земні об'єкти; 5) водні об'єкти; 6) корисні копалини; 7) камені-самоцвіти. 6. «Артефакт»: 1) будівлі (приміщення); 2) домашнє начиння; 3) харчові продукти; 4) одяг; 5) інструменти; 6) техніка; 7) військові атрибути; 8) продукти ливарного виробництва; 9) предмети релігійного культу. 7. «Час»: 1) часові відрізки.

У мегасфері «Людина», наприклад, виділено такі поняттєві сфери та субсфери: 1) фізичні властивості людини: а) зовнішній вигляд людини: *кучерява лпа* (З. Гіппіус); *сивий мороз* (В. Інбер); б) частини тіла людини: *тіло землі* (А. Ахматова); *голови беріз* (В. Інбер); в) мовлення / голос: *говір моря*; *балакучі дерева* (З. Гіппіус); г) фізичні дії людини: *біг хмар* (В. Інбер); *роки мчать* (І. Сельвінський); д) фізичні відчуття людини: *солодкий сон* (В. Інбер); *холод душі* (З. Гіппіус); е) фізичні стани людини: *стогін душі* (М. Цветаєва); *втомлене сонце* (А. Бєлий); 2) фізіологічні властивості людини: а) внутрішні органи людини: *торгові артерії* (В. Інбер); *жили рік* (М. Цветаєва); б) фізіологічні процеси людини: *ковток стогадів* (В. Інбер); *сльози зірок* (А. Бєлий); в) фізіологічні стани людини: *спить земля* (З. Гіппіус); *сонна вода* (І. Сельвінський); г) хвороби: *агонія горобини* (Б. Пастернак); *рани рік* (М. Кузмін); 3) психічні властивості людини: а) пам'ять: *стогоди душі* (В. Інбер); *пам'ять серця* (А. Ахматова, М. Кузмін); б) мислення / інтелект: *задумливі птахи* (І. Сельвінський); *мудре серце* (А. Ахматова); 4) душевні властивості людини: а) духовна сутність людини: *дух століть* (А. Бєлий); *душа поезії* (А. Ахматова); б) риси характеру: *серце жадібне, душа покірна* (З. Гіппіус); *сніг лінивий, лагідний та обережний* (А. Ахматова); в) почуття: *пристрасно тягнуться гілки* (А. Бєлий); *душа розлюбила* (З. Гіппіус); г) емоції / переживання: *смуток фіалок* (М. Цветаєва); *похмурє небо* (З. Гіппіус); д) бажання: *серце хоче і просить дива* (З. Гіппіус); *каприз долі* (Б. Пастернак).

При описуванні метафоричної моделі для позначення смислового елемента, що відображає мотиваційний зв'язок вихідної та нової поняттєвих сфер, введений термін «семантико-когнітивний мотивант», який розуміємо як ментально-смісловий елемент, що інтегрує різні сутності, подібні в будь-якому відношенні. Він слугує мотивуючою ознакою метафоризації як метафоричної проєкції з вихідної поняттєвої сфери до нової, показником метафоричної мотивації, що формулюється у най-

більш загальному вигляді («звук», «форма», «колір» тощо). Це термінологічне позначення актуалізує мотиваційні відношення вихідної та нової поняттєвих сфер (первинного / прямого та вторинного / метафоричного значень), що беруть участь у метафоризації, та відображає системні відношення когнітивних і мовних структур, сутність метафори як явища мови та мислення. Семантико-когнітивна метафорична модель має такий вигляд: сфера-джерело (метафоричний мотиватор) → сфера-мета (метафоричний мотиват, власне метафора) | семантико-когнітивний мотивант (мотивуюча ознака); наприклад, «фізичні явища → атмосферні явища | колір»: *вогні зорі* (А. Бєлий); *пожежа заходу сонця* (Б. Пастернак).

Необхідно зазначити, що раніше ми використовували термін «семантико-когнітивний формант» [7], в якому термін «формант» був запозичений з морфологічної дериватології для опису семантичної деривації, одним із процесів якої є метафоризація. Однак у морфологічній дериватології формант – це найменший у формальному та семантичному відношенні словотвірний засіб, яким мотивоване слово (дериват) відрізняється від мотивуючого. У семантичній дериватології, що сформувалася відносно нещодавно, цей термін не відображає повною мірою мотиваційні відносини мотивуючого та мотивованого значень, оскільки мотивуюча ознака не є формальним показником семантичної, зокрема метафоричної, деривації і тому не може бути вицленована як «різниця» між мотиватором і мотиватом.

Мотивуючі метафоричне перенесення ознаки неодноразово привертала увагу дослідників (О. М. Лагута, В. М. Прохорова, Г. М. Склярєвська, О. І. Усмінський та ін.). Більшість лінгвістів, які займаються вивченням метафоричної мотивації, вважають, що універсальною є метафоризація за подібністю формативних, метричних, хроматичних і консистенційних ознак. Так, О. М. Лагута виділила цілу низку мотиваційних ознак метафоризації: формативні; одараційні; колірні; смакові; вагові; звукові; часові; температурні; тактильні; консистенційні; функційні; реалізаційні; динамічні; квантитативні; реляційні; суб'єктивно-психологічні [4, с. 137]. Окрім того, деякі дослідники (О. М. Лагута, О. М. Прохорова та ін.) вважають, що мотивація може бути неодноаспектною.

Аналіз лінгвістичних праць з проблеми семантичної, у тому числі метафоричної, мотивації та зібраного нами фактичного матеріалу (художньої метафорики) сприяв виділенню основних типів семантико-когнітивних мотивантів, характерних для метафоризації: 1) форма (обриси, структура); 2) колір (тон, відтінок); 3) звук (висота, сила, темп, ритм, якість звучання); 4) динаміка (рух, дія, переміщення, розвиток); 5) кількість (множина, мала кількість, сукупність); 6) міра (розмір, ступінь чого-н.); 7) кореляція (порядок, розташування, зв'язок); 8) прояви об'єкта (виявлення, інтенсивність, активність, реакція на що-н., реалізація); 9) консистенція (щільність, прозорість, твердість); 10) стан (вид, характер); 11) час (тривалість, безперервність, послідовність); 12) функційність (призначення, мета); 13) оцінність (позитивна / негативна оцінка).

Згідно з нашою методикою семантико-когнітивного метафоричного моделювання можлива ієрархічна структурація метафоричних моделей. Сукупність метафоричних моделей із подібними поняттєвими сферами утворює метафоричну мегамодель, тобто напрям метафоричної проєкції з однієї ідеографічної сфери в іншу, сформульований у загальному

вигляді: «Людина → Неорганічний світ», «Тваринний світ → Людина», «Соціум → Рослинний світ», «Неорганічний світ → Артефакт» тощо. Метафоричні моделі можуть мати різновиди, що характеризуються варіативністю нової поняттєвої сфери або семантико-когнітивного мотиванта при стійкій вихідній поняттєвій сфері, які називаємо метафоричними субмоделями (наприклад, метафорична модель «фізичні властивості людини → атмосферні явища | звук» може виступати в субмоделях: «мовлення → повітряний потік | сила звучання» (*шеним вітру*); «мовлення → повітряний потік | якість звучання» (*бурмотіння завірюхи*); «мовлення → атмосферні опади | сила звучання» (*голоси дощу*) тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зіставлення семантичного і когнітивного підходів до моделювання метафоризації показало, що вони мають не тільки відмінні, а й спільні риси: розуміння метафори як модельованого об'єкта, оперування терміном «метафорична модель» («модель метафоризації»), виділення подібних параметрів метафоричної моделі та загалом співвідносну термінологію. Пропонована семантико-когнітивна метафорична модель трактується як регулярна схема вербалізації корелятивних в аналогово-асоціативному плані понять, яка існує у свідомості носіїв мови. Вона є трикомпонентною структурою, яку утворюють вихідна й нова денотативно-підставна сфери метафоричної проєкції та семантико-когнітивний мотивант. Всебічне вивчення метафори як модельованого об'єкта сприятиме формуванню єдиного розуміння метафоричної моделі, виробленню однакових параметрів моделювання і принципів класифікації моделей.

Подальший розвиток теорії метафоричного моделювання є однією з перспективних галузей лінгвометафорології, що дозволить встановити всі продуктивні моделі на певних етапах розвитку тієї чи тієї етнокультури, здійснити найповнішу інвентаризацію та класифікацію різних метафоричних моделей і відкрити значні можливості для розуміння загальних тенденцій і закономірностей колективного й індивідуального метафоричного мислення.

Література:

1. Кобозева И. М. Семантические проблемы анализа политической метафоры. Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. 2001. № 6. С. 132–149.
2. Вардзелашвили Ж. А. Метафорические номинации в русском языке. Тбилиси : Изд-во ТГПУ им. С. Орбелиани, 2001. 234 с.
3. Кукса Т. А. Метафорические модели как компонент идеографического поля (на материале слов, определяющих физическое состояние человека) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01. Ростов н/Д, 2007. 24 с.

4. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты. Ч. 2. Лингвометафорология: основные подходы. Новосибирск : Изд-во НГУ, 2003. 208 с.
5. Чудинов А. П. Очерки по современной политической метафорологии. Екатеринбург, 2013. 176 с.
6. Баранов А. Н. Дескрипторная теория метафоры. М. : Языки славянской культуры, 2014. 632 с.
7. Кравцова Ю. В. Метафорическое моделирование мира в художественном тексте: семантико-когнитивный анализ. К. : Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2014. 320 с.

Kravtsova Yu. Types and parameters of metaphorical models

Summary. The article is devoted to one of the topical problems of linguometaphorology – the modeling of metaphorization. The metaphor of any language reflects the peculiarities of the national figurative perception of the world, therefore metaphorical modeling helps to establish the main trends and regularities of the collective figurative thinking of ethnoculture at a certain stage of its evolution.

Based on the analysis of linguometaphorological studies on metaphorical modeling, various approaches to understanding metaphor and metaphorical model are characterized, methods of parameterization of metaphor as a semantic and cognitive model are described, parameters common to them are established, and some debatable issues are defined. From the point of view of semantic derivation, a metaphorical model is a certain scheme of meaning creation, a regular ratio of semantic spheres of motivating (primary) and motivated (secondary) meanings of words connected by a common semantic element. The metaphorical model from the standpoint of linguocognitology is considered as a cognitive mechanism present in the conceptual system of the human mind, a stable correspondence between the spheres of the source and the goal, which reflects the mental and cultural traditions of the ethnic group.

The main provisions of the semantic-cognitive approach to the study of metaphor and modeling of metaphorization, developed by the author, are outlined, a parametric description of the semantic-cognitive metaphorical model is presented, the justification of the introduced concepts of metaphorical motivator, metaphorical megamodel, and submodel is given. The semantic-cognitive metaphorical model is a regular scheme of verbalization of correlative analog-associative concepts that exists in the minds of native speakers. This is a three-component structure formed by the original and new denotative-conceptual spheres of metaphorical projection and the semantic-cognitive motivator as a motivating feature of metaphorization.

Key words: metaphor, metaphorization, metaphorical model, parameters of metaphorical model.

*Креховецька С. А.,**асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національний університет «Львівська політехніка»**Мицан Д. М.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ЗВЕРНЕННЯ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕРІОД ВІЙНИ

Анотація. Від кінця лютого увесь світ спостерігає за жахливими подіями, які розвиваються на території України. Російсько-українська війна стала вимушеним поштовхом до щоденних звертань Президента України до свого народу і до світових лідерів. Президент України чітко розуміє, що за ним спостерігає цілий світ, і знає, що, розмовляючи зі своїм народом, він розмовляє і з міжнародною аудиторією.

Сьогоднішня стаття є спробою структурованого аналізу текстів промов Володимира Зеленського до своїх громадян. Для дослідження бралися усі тексти промов за період перших двох місяців війни. Хронологічне обмеження зумовлене великою кількістю таких звернень до українського народу. Президент записує їх щоденно, а бувають випадки, що по кілька на день. Так за перший місяць таких промов є 60, а за другий – 51. В усіх зверненнях прослідковуються яскраві ознаки мовної пропаганди, такі як: дискредитування противника, принцип протиставлення *ми – вони*, творення позитивного образу України і українців, риторичні питання, і фрази, які запам'ятовуються. У дослідженні наводиться багато цікавих і різноманітних прикладів такої пропаганди.

На прикладі опрацьованих текстів промов Зеленський себе зарекомендував як справжній лідер українського народу. Від початку війни зростає його ідентичність з українським народом. І видно, як ця ідентичність поглиблюється, утворюючи органічну цілісність. Крім того, Зеленський демонструє майстерність у стратегічних комунікаціях. Його короткі лаконічні фрази добре лягають у заголовки новин, пости в соціальних мережах та розмови між людьми. Завдяки його доброму ораторському хисту у світі з'являється нове бачення українського народу і Збройних Сил України. Перспективи подальших таких досліджень є зумовлені необхідністю вивчення різноманітних лінгвістичних дискурсів.

Ключові слова: промова, звернення, дискурс, пропаганда, війна.

Постановка проблеми. Як відомо, однією з основних функцій мови є функція спілкування. У процесі комунікації оратор висловлює свої думки, інформує слухачів і навіть здатен впливати на них. Люди піддаються впливу політичного красномовства, коли воно широко транслюється в засобах масової інформації [1, с. 16]. Існують певні критерії, завдяки яким людина може удосконалити свої здібності оратора, серед них психологічні, технічні, лінгвістичні, дидактичні. Для передачі

інформації найбільш ефективними є технічні та лінгвістичні фактори. Вони можуть як допомогти інтерпретувати частину інформації, так і посилити (або послабити) її. Щоб досягти поставленої мети, оратор повинен враховувати, перед якою аудиторією йому доведеться виступати [2, 5].

Актуальність дослідження. Зараз уся увага світу звернена на події в Україні, а також на те, як звертається Президент країни до свого народу і до світових лідерів. Крім того, підвищена увага суспільства до політики була завжди, а кількість наукових досліджень, які б висвітлювали питання мовної особистості політика і потреби комплексного дослідження структури дискурсу є недостатньою.

Огляд останніх досліджень. Коли ми розглядаємо політику, то аналізуємо її переважно щодо боротьби за владу. Будь яка політична діяльність впливає на мову. В українському мовознавстві помітно зростає зацікавлення у дослідженнях «мови політики» та «мови ідеології». Саме такій мові є присвячені праці О. Рудої, С. Романюк, М. Мацюк. Вивчення стилістичних та лексичних особливостей політичних виступів досліджувала А. Буртник. Мові ворожнечі присвячені праці Г. Мацюк. Відомими є дослідження присвячені поняттю «мовної особистості», серед них заслуговують на увагу такі лінгвісти, як Ю. Караулов, В. Карасик. Дискурс, як лінгвістичний феномен, аналізується в працях Ф. Бацевича, К. Кусько.

Метою сьогоднішнього дослідження є аналіз щоденних промов Президента України Володимира Зеленського до українського народу за період перших двох місяців російсько-української війни (від 24 лютого до 24 квітня). Тексти звернень бралися з веб-сайту Офіційного інтернет-представництва Президента України [3].

Виклад основного матеріалу. Структура текстів. Усі виступи Президента України чітко структуровані. Вони складаються із привітання, основного тексту і завершення. Після привітання завжди називається кількість днів опору України у російсько-українській війні. Таке констатування факту має на меті посилити віру українців у себе, у свою перемогу, адже ніхто у світі не вірив, що Україна не здасться і протримається бодай три дні. Далі Президент завжди звітує про ситуацію на фронті за минулу добу – докладно в усіх напрямках і містах, а також про успіхи у переговорах із зовнішніми партнерами. Перед завершенням подає інформацію про нагородження наших захисників за особливі заслуги. Усі промови до українців звучать українською мовою, але деякі з них мають не-

ликі російські фрагменти адресовані мешканцям, мамам і військовим РФ.

Привітання і завершення. Першого дня у зверненні до українського народу звучала стандартна фраза «*Громадяни України!*», яка підкреслювала офіційність звернення Президента Зеленського. У ній відчувається дистанція між главою держави і народом. Упродовж наступних двох місяців вона жодного разу не повторилася. Усі подальші промови розпочиналися словами на зразок: «*Українці!*», «*Українці! Українки!*», «*Добрий вечір усім!*», «*Слава Збройним Силам України*», «*Народе України!*» (поняття *народу* є набагато ширше від поняття *громадяни*) [4, с. 175]. В останньому звертанні наголошується на єдності і неподільності усіх мешканців України незалежно від громадянства, релігії і соціального стану. «*Наші захисники і захисниці!*» – акцентується займенник *наші*, бо *ми* – це цілісність народу і Президента, Зеленський уособлює себе, як частину свого народу. Слово *захисниці* вживає свідомо, зазначаючи, що у цій війні воюють не тільки чоловіки, а й жінки.

Багато привітань повторювалися і поширювалися епітетами, у яких возвеличувалася держава і її народ: «*Великий народ великої країни!*», «*Вільний народ вільної/ найсміливішої/ найпрекраснішої країни!*», «*Хорообрі українці нескореної країни!*», «*Мицний народ сталевий/ незламної країни!*», «*Мудрий народ сильної/ міцної країни*», «*Наш сильний народ незламної країни!*», «*Незламний народ найсміливішої країни!*», «*Найсміливіший народ найпрекраснішої у світі країни!*». В усіх наведених прикладах прикметники можуть бути синонімами, які однаково варіативно стосуються як до іменника *народ*, так і до іменника *країна* (отождження нероздільності цих двох понять). Дещо іншою є фраза «*Мирний народ воюючої країни!*», у якій єдиний раз вжито семантичне протиставлення. Такі звертання демонструють, що єдиним шляхом до закінчення війни буде тільки перемога українського народу. Цікавими є звертання від президента з побажаннями: «*Бажаю здоров'я, українські герої!*», «*Бажаю здоров'я, єдина країно!*», «*Бажаю перемоги, український народ!*». Найбільш стилістично розбудованим є звертання «*Бажаю здоров'я, рідні українці! Сильні і добрі! Але добрі не для ворога!*».

Один єдиний раз звернення президента не мало адресата привітань. Це було 3 квітня після оприлюднення ЗМІ інформації про звірства, які вчинила російська армія щодо мирного населення українського містечка Буча. Такий формат промови Зеленським був зроблений свідомо, щоб краще передати трагізм того дня. Він сам акцентував на тому, що «*Сьогодні це звернення буде без привітання. Не хочеться жодного зайвого слова. Президенти зазвичай не записують таких звернень, як це...*» (один (!) з небагатьох випадків, коли він вказує на те, що є Президентом).

Усі, без винятку звернення Президента, завершуються українським гаслом «*Слава Україні!*», що не випадково. Наведене гасло є символом у боротьбі за незалежність України і завжди в українців асоціюється, передусім, з російським протистоянням. Пропаганда Кремля ці слова трактує як гасло радикальних націоналістів, яке завжди наводило жах на прихильників «рускава міра». Крім того, інколи Зеленський додає: «*Слава Збройним Силам України!*», «*Слава кожному нашому солдату!*», «*Слава вам!*», «*Слава армії!*», «*Вічна пам'ять усім, хто загинув за Україну!*».

Дискредитування противника. Однією з головних цілей пропаганди є нещадне та тотальне приниження ворога. Пропаганда прагне дегуманізувати свого противника таким чином, щоб у глядача зникли будь-які потенційні прояви симпатії до іншої сторони. Споживач пропаганди у жодному разі не має сприймати ворога як звичайну людину з іншими, можливо, навіть протилежними поглядами. Ворог має бути не просто чужинцем, а чимось огидним, небезпечним, неприродним та навіть потойбічним еством.

Якщо прослідкувати лексичний ланцюжок *Росія – армія РФ*, то можна помітити, що Президент України використовує слова лише з від'ємною конотацією. У нього *Росія* – це: *одна з найпотужніших держав світу* (без негативного підтексту так було сказано один раз 25.02), *державо-терорист*, *агресор*, *ворог*, *вірус*, *тиранія*, *впертий ворог*, *Російська Федерація – гуманітарна катастрофа це повноцінні синоніми, спонсор тероризму, джерело абсолютного зла*.

Її армія – *вороги*, *не воїни наддержави*, *це роззублені діти*, *яких використовують* (про молодих призовників), *дно*, *безбожники*, *сволота*, *варвари*, *НЕлюди*, *російські ббивці*, *досвідчені терористи*, *російська навала*, *окупанти*, *загарбники*, *ординці*, *палачи* (рос.), *зло*, *нелюди*, *нікчеми*. Цьому війську присвячені цілі фрази, цілковито наповнені негативом, зневагою і огидою: «*Вбивці. Кати. Гвалтівники. Мародери, які називають себе армією!*»; «*Нет души. Нет сердца*» (рос.); «*Не усі серійні гвалтівники дійшли до такого ступеня жорстокості, як дійшли російські солдати!*»; «*Покидьки під російським прапором; перший раз в житті бачить унітаз і краде усю побутову техніку!*»; «*Варварська та нелюдська армія світу!*»; «*Вбивство мирних людей – почерк російської армії!*». І як кінцевий вердикт: «*У них стільки жахи до руйнувань, що нагадує щось потойбічне ... потвори, пекельні химери!*».

Стосовно дій Кремля Зеленський завжди використовує зневажливі дієслова *брехати*, *добрехатися* (замість *обманювати*, *говорити неправду*), які притаманні розмовному стилю і мають негативне забарвлення: «*Брешуть, що «Бойнг» малазійської авіакомпанії сам впаав, а трупи їм підкинули у повітрі!*».

Принцип протиставлення *ми – вони*. Однією з найбільш розповсюджених стратегій у створенні образу політичної ситуації є поділ на «своїх» і «чужих». Такий механізм характерний для мови політики загалом. К. Ожуг зазначає, що стратегія побудови опозиції спирається на перелічення позитивних рис, притаманних «нам», і негативних рис, приписаних «їм». При цьому використовується маніпуляція [5, с. 174–175]. Таке протиставлення тісно пов'язане з образом ворога, який займає важливе місце у мові пропаганди, оскільки більшість мовних засобів, особливо метафор і епітетів, сконцентровані довкола цього образу. У таких випадках слова, які описують ворога, мають від'ємну конотацію, негативну вартісність і часто вживаються з іронією чи сарказмом.

Говорячи про *нас*, Президент нагадує, що «*Ми українці. Ми перебуваємо на своїй землі!*»; «*Коли я йшов у Президенти, я говорив, що кожен із нас Президент!*»; «*Доля країни повністю залежить від нашої армії, наших героїв, наших сил безпеки. І від нашого народу, від вашої мудрості!*»; «*Ми будемо боротися за кожен метр нашої землі, за кожен нашу людину!*»; «*Ми разом з Богом!*»; «*Ми стали наддержавою духу!*». В усіх промовах В. Зеленський дуже рідко вживає займенник «я», тільки у тих випадках коли інформує про свої переговори

з лідерами інших держав. Завжди «ми»: *ми вистояли, поперед у нас важка ніч, нам вдалося*. Така форма подачі інформації підкреслює його ототожнення зі своїм народом, створює образ єдиного цілого.

Згадуючи їх зазначається: *«Росія перетворилася на аналог так званої ДНР – це повна ізоляція»; «Гострий припадок агресії, манія величі, манія переслідування. Важкі психологічні комплекси»* (завульовано йде мова про президента РФ Путіна, який самоізолювався від усіх, боячись за свою безпеку), *«В окупантів нема коріння, нема пам'яті, нема душі»; «Це абсурд абсолютний – з усіх точок зору»; «Російські кораблі можуть піти ... хіба що на дно»; «Росія назавжди програла Україну, ... увесь світ програла»; «Вони органічно не здатні робити життя нормальним»; «Немає свободи слова, свободи вибору, процвітає бідність, і людське життя нічого не варте»; «Під прапором Росії занесли (у ДНР і ЛНР) деградацію, руйнування і смерть»; «Російський паспорт – однозначний осуд від усіх порядних людей, однозначне небажання співпрацювати»*. І як підсумок усіх негативних епітетів і метафор – звернення до Білорусії: *«Будьте Беларусью, а не Россией!»* (рос.).

У текстах промов Зеленського є яскраві приклади антитези: *чорт з ними – з нами Бог; Російські пропагандисти думали про наших людей, як про себе. А ми – горді. Ми воїни світла!; Ми і терор (РФ) – це різні всесвіти*. Зрозуміло, що при такій подачі і такому описі себе і їх навіть найзапекліший в Україні прихильник Кремля усвідомлює, що Росія – це цілковите зло. Таке розуміння часто підсилюється відео сюжетами, фотографіями, розповідями очевидців. Це є явище маніпуляції, яке притаманне военній пропаганді.

Творення образу України та українців. Від 24 лютого Україна і події, які у ній відбуваються, не сходять зі шпальт усіх світових видань і інтернет-новин. Якщо усі світові лідери думали, що ця війна триватиме 3–5 днів, то зараз вони розуміють, що глибоко помилялися і недооцінювали Україну, її громадян і її Президента. У своїх промовах Зеленський завжди підкреслює красу нашої країни: *«Наша країна єдина і найкраща»; «Багато місць нашої прекрасної країни», її міст: «Мирний, гордий, сильний Харків»; «Київ – це серце нашої країни»; «Добра, тиха, душевна Сумщина»; «Маріуполь – мирне і працююче місто»*. Одночасно з красою вказується і на стійкість країни: *«Нічого Україна не віддасть, а чужого нам не треба!»*.

У прекрасній країні проживають і найкращі люди: *«У нас є наші люди, і наша земля. І для нас – це золото»* (на першому місці люди, які за ним стоять, Зеленський їх цінує понад усе); *«Я президент адекватної країни, адекватного народу»* (рос.); *«Доля України залежить тільки від українців»; «І якщо хтось думає, що, подолавши все це, українці – всі ми – злякаємося, зламаємося або здамося, він просто не знає нічого про нас, про Україну»; «Українці свого не віддадуть»*. І як резюме для цілого світу: *«Наш бренд – бути українцем! Бути сміливим»*.

Як бачимо, у президентських промовах образи України і її мешканців збігаються: прекрасна країна зі сміливим і справедливим народом.

Риторичні питання і фрази, які запам'ятовуються. Дуже часто Зеленський фокусує свою увагу на експресивних та емоційно насичених фрагментах своїх промов. Серед багатьох маніпуляційних технік найбільш розповсюдженим є метод

використання риторичних питань. Президент Зеленський активно вживає їх у своїх промовах: *«Хто це робив те, що роблять українці?»; «Що вони роблять?»; «Чого вони хочуть? Для чого це усе вам?»; «А що потім?»* (рос.), *«Чим відповідь на це світ?»; «Хто готовий воювати разом з нами?»*. Особливість вживання риторичних питань полягає в тому, що політик стверджує або заперечує думку у формі запитання. У такий спосіб він провокує адресата, підводить його до внутрішнього діалогу з мовцем і в кінцевому результаті впливає на установки слухача, тобто на його інтенціональну активність. Такі питання містять інтригу і залишаються без відповіді. Хоча відповіді на них є цілком очевидними.

Крім того, Зеленський вдало виступає як майстер саундбайту. Його тексти мають велику кількість повідомлень, зведених до кількох слів або фраз, які легко запам'ятовуються і часто цитуються ЗМІ. Серед них уже крилатими стали фрази: *«Тут тривають бої. Мені потрібна зброя, а не таксі»; «Коли ви нападете на нас, ви побачите наші обличчя, а не наші спини»; «Кожне наступне покоління сприйматиме Росію як загрозу»; «Якщо ми переможемо, а я впевнений, що переможемо, це буде перемогою всього демократичного світу»*.

Стратегія і тактика. Усі промови Зеленського як до внутрішньої, так і до зовнішньої аудиторії можуть бути вірцевими у кризових ситуаціях для інших лідерів, оскільки у них він застосовує правильну тактику, висловлюючись чітко і лаконічно. У перші два місяці війни можна виділити спільну тематику його промов, скерованих як до українців, так і до цілого світу. Це: 1) звернення до Кремля зупинити війну; 2) героїзм українського народу; 3) звернення до Європи й усього світу підтримати українців і допомогти зі зброєю; 4) звернення до НАТО закрити небо над Україною.

Частина звернень Президента адаптована до різних аудиторій. Окремо він звертається до євреїв цілого світу після ракетного удару по Бабиному Яру, вітає мусульман України з початком Рамадану, а католиків з Великоднем. Закликає білорусів не бути співучасниками війни, намагається достукатися до населення РФ, щоб виходили на мітинги проти війни і щоб їхні солдати не брали участь у військових діях (такі звернення виголошуються російською мовою). Не забуває вітати представників окремих професій з їх професійним святом – Днем Служби Безпеки, Днем Національної Гвардії, Днем пожежника тощо. Окремо у Шевченківські дні згадає Т. Шевченка. Від імені усіх українців вітає з Днем народження Ліну Костенко. Усі ці тактичні прийоми відображають єдність Зеленського і українського народу. Правильно підібрана стратегія оратора не може не захоплювати.

В. Зеленський вмів використовувати і невербальний аспект своїх промов. З першого дня війни Президент здебільшого звертається до свого народу, до усього цивілізованого світу з офісу у звичайній військовій футболці, з акуратною кількаденою щетиною. На задньому плані завжди є національна символіка – прапор і герб України. Інколи його звернення транслиуються з центральної частини столиці. Такий образ є невід'ємною частиною його промов і підсилює їх вплив на пересічного громадянина України. Кожен українець бачить: його президент з ним, не втік. Так само, як і він, недосипає і разом з ним пліч-о-пліч воює на інформаційному фронті. Уже це заслуговує на повагу і укріплює віру в те, що ми переможемо. Це теж стратегічно правильний хід.

Висновки. Отже, політична промова, особливо під час війни, – це більше, ніж можливість продемонструвати харизму лідера. А Зеленський себе зарекомендував як справжній лідер українського народу. Від початку війни зростає його ідентичність з українським народом. І видно, як ця ідентичність поглиблюється, утворюючи органічну цілісність. Крім того, Зеленський демонструє майстерність у стратегічних комунікаціях. Його промови грамотні і щирі, написані простою мовою, без надлишку термінології і складних понять. Він не соромиться проявляти свої емоції – біль, розпач і внутрішні переживання, вміє спілкуватися настільки відкрито, що відчувається, ніби він говорить з кожним, а не з величезною аудиторією. Він робить це короткими лаконічними фразами, які добре лягають у заголовки новин, пости в соціальних мережах та розмови між людьми. У своїх промовах В. Зеленський ламає стереотип про потужність другої армії світу, натомість завдяки йому у світі з'являється нове бачення українського народу і Збройних Сил України.

Перспективи подальших досліджень зумовлені необхідністю вивчення різноманітних лінгвістичних дискурсів.

Література:

1. Стец В., Стец І., Костючик М. Основи ораторського мистецтва. Тернопіль : Економічна думка, 1998. 60 с.
2. Осипова Н. П., Воднік В. Д., Климова Х. П. Ораторське мистецтво : навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Харків : Одисей, 2006. 144 с.
3. Промови та звернення. URL: <https://www.president.gov.ua/news/speeches> (дата звернення: 25.07.2022).
4. Словник української мови: [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Т. 2. К. : Наукова думка, 1970–1980. 550 с.
5. Ożóg K. Język w służbie polityki: językowy kształt kampanii wyborczych. Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. 273 s.

Krekhovetska S., Mytsan D. Volodymyr Zelensky's address to the Ukrainian people during the war

Summary. Since the end of February, the whole world has been watching the terrible events unfolding on the territory of Ukraine. The Russian-Ukrainian war became a forced impetus to the daily addresses of the President of Ukraine to his people and to world leaders. The President of Ukraine clearly understands that the whole world is watching him, and he knows that when he talks to his people, he is also talking to an international audience.

This article is an attempt at a structured analysis of the texts of Volodymyr Zelensky's speeches to his citizens. All texts of speeches during the period of the first two months of the war were taken for the study. The chronological limitation is due to the large number of such appeals to the Ukrainian people. The president writes them down daily, and there are cases when several a day. For example, in the first month there were 60 such speeches, and in the second – 51. In all addresses, vivid signs of language propaganda can be traced, such as: discrediting the enemy, the principle of opposition between us and them, creating a positive image of Ukraine and Ukrainians, rhetorical questions, and phrases that are remembered. The study provides many interesting and diverse examples of such propaganda.

On the example of elaborated speech texts, Zelensky proved himself as a true leader of the Ukrainian people. Since the beginning of the war, his identity with the Ukrainian people has been growing. And one can see how this identity deepens, forming an organic integrity. In addition, Zelensky demonstrates skill in strategic communications. His short, concise phrases lend themselves well to news headlines, social media posts, and conversations between people. Thanks to his good oratorical skills, a new vision of the Ukrainian people and the Armed Forces of Ukraine is emerging in the world. The prospects for further such research are determined by the need to study various linguistic discourses.

Key words: speech, address, discourse, propaganda, war.

*Кульчицька О. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

*Малишівська І. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТУ ДОСТОВІРНОСТІ У КАЗКАХ А. А. МІЛНА

Анотація. Метою роботи є встановлення психолінгвістичних стратегій створення образів персонажів, які сприяють реалізації естетичної категорії достовірності оповіді. Трьома векторами аналізу є визначення домінуючих рис особистості персонажа, стилів комунікації, типів мовленнєвих актів у персонажному дискурсі.

У роботі використані типологія особистості К. Г. Юнга для з'ясування психологічних типів персонажів, модель комунікативних стилів В. Сатір для характеристики персонажів відповідно до їх стилю спілкування, класифікація мовленнєвих актів і теорія непрямих мовленнєвих актів Д. Серля для виявлення рекурентних типів мовленнєвих актів у дискурсі персонажів та інтерпретації їх інтенцій. Прагмалінгвістична теорія мовленнєвих актів дає відповіді на питання, як мовець може досягти бажаного результату і чому він обирає певний тип висловлення. Прагмакомунікативний аналіз художнього тексту надає можливість встановити авторські стратегії створення достовірного образу персонажа.

Нами виявлені текстові кореляції між 1) психологічними характеристиками персонажа і типами мовленнєвих актів, які переважають у його дискурсі; 2) психологічним типом, до якого можна віднести персонаж, і його стилем спілкування; 3) стилем спілкування персонажа і типами непрямих мовленнєвих актів у його дискурсі. Встановлено, що в залежності від домінуючих психологічних рис і стилю комунікації персонажа непрямі мовленнєві акти виконують різні функції. У персонажному дискурсі А. А. Мілна це вираження ввічливості, маніпуляція співрозмовником, вираження власного «Я», психологічний самозахист, що свідчить про подвійну, прагмакомунікативну і психолінгвістичну, природу непрямих мовленнєвих актів. Достовірність образу персонажа досягається шляхом гармонійного поєднання впізнаваних рис особистості, стилю його спілкування і виразної мовленнєвої поведінки.

Ключові слова: достовірність, персонаж, психологічний тип, стиль спілкування, мовленнєвий акт.

Постановка проблеми. Естетична категорія достовірності є важливим аспектом художнього дискурсу. Одним зі способів наближення художньої дійсності до реальності є створення образів персонажів, чие світосприйняття і мовленнєва поведінка узгоджуються з уявленнями читачів про реальний світ.

Аналіз мовних явищ без урахування факторів суб'єкта й об'єкта мовлення може мати структурно-системний харак-

тер, проте не відображає особливостей мовленнєвих процесів. Дослідженням останніх займаються лінгвістична прагматика [1, с. 25] і психолінгвістика [2]. Психолінгвістика дає розуміння зв'язків між процесами (де)кодування повідомлення та особистісними характеристиками комунікантів [3]. Комплексний підхід до вивчення мовлення персонажів – розгляд психологічних і комунікативно-прагматичних параметрів у різних ситуаціях спілкування – визначає актуальність нашої студії.

Одною із рис якісного художнього дискурсу є естетична категорія достовірності, що реалізується, зокрема, завдяки наявності переконливих образів персонажів, у яких гармонійно поєднані психологічні й мовленнєві характеристики. Ці міркування зумовили вибір матеріалу нашого дослідження – казок А. А. Мілна *Winnie-the-Pooh* і *The House at Pooh Corner* [4]. Казка, як і міф, є відображенням «прагнення людини трансцендувати за межі предметної даності» [5, с. 24], див., наприклад, *Alice in Wonderland* Льюїса Керролла [6]. Казки А. А. Мілна цікаві тим, що порушують цю літературно-філософську традицію, розкриваючи чарівний світ предметної даності.

Аналіз досліджень і публікацій з даної теми. За результатами новітніх досліджень у галузі когнітивної поетики [7] не тільки читач, але й автор може сприймати своїх персонажів як реальних осіб, певною мірою незалежних від його/її творчої уяви і наділених характерологічними рисами особистості. Ми розглядаємо останні за типологічною моделлю К. Г. Юнга, що поєднує фактори особистісної установки (екстравертної чи інтровертної) і домінуючої психологічної функції (мислення, почуття, відчуття, інтуїція) [8, pp. 342–405]. К. Г. Юнг виділяє вісім типів особистості: екстравертний/інтровертний раціональний; екстравертний/інтровертний емоційний; екстравертний/інтровертний сенситивний; екстравертний/інтровертний інтуїтивний. На нашу думку, психологічні характеристики, притаманні певному типу особистості, обумовлюють мовленнєву поведінку комунікантів, зокрема, частотність вибору певних типів мовленнєвих актів.

У роботі ми звертаємося до теорії мовленнєвих актів (МА) [9; 10, pp. 344–369; 11; 12, pp. 439–460; 13; 14; 15; 16; 17; 18]. МА наявні в усному розмовному мовленні, усному професійному спілкуванні, письмовому мовленні, художньому дискурсі [19, pp. 71–91; 20; 21; 22]. Центральними для нашої розвідки є 1) поняття ілюктивної сили висловлення, яка реалізує основні типи МА – репрезентативи, директиви, комі-

сиви, експресиви, декларативи; 2) поняття прямих і непрямих МА, що розрізняються за критерієм (не)відповідності між синтаксичною конструкцією і комунікативним смислом, семантикою речення і прагматичним значенням висловлення [23, pp. 109–119; 24].

Метою цієї розвідки є встановлення психолінгвістичних стратегій (системи прийомів) створення виразного образу персонажа як засобу реалізації естетичної категорії достовірності, що обумовлює **новизну** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У роботі розглядаються особливості мовленнєвої поведінки чотирьох персонажів А. А. Мілна, які, на нашу думку, мають ознаки певного психологічного типу: Вінні-Пуха (*Winnie-the-Pooh*), Кролика (*Rabbit*), поросятка на ім'я Паць (*Piglet*), ослика Іа-Іа (*Eeyore*).

За типологічною моделлю К. І. Юнга Вінні-Пуха можна віднести до екстравертного сенситивного типу [8, pp. 363–364]. Він реаліст із розвиненим відчуттям об'єктивності явищ навколишнього світу. Його життя – це досвід, набутий через нові відчуття в ситуаціях «реальної» (читай – казкової) дійсності. Основна мета цього персонажа – отримати задоволення від життя і допомогти у цьому іншим; важливою рисою Вінні є позитивне налаштування. За К. І. Юнгом, не існує «чистих» типів особистості. Так, у Вінні-Пуха помічаємо окремі характеристики екстравертного раціонального типу – йому притаманна здатність аналітичного мислення: *“If I know anything about anything, that hole means Rabbit,” he said, “and Rabbit means Company,” he said, “and Company means Food and Listening-to-Me-Humming and such like”* [4, p. 27].

Кролик також є екстравертом, однак раціонального типу. Він прагне тримати все під контролем, любить видавати накази. У реальності такі особистості керуються власними об'єктивно орієнтованими інтелектуальними формулами [8, p. 347]. Прагматизм і тверезість цього проявляються, наприклад, у такій ситуації: Пух напросився на гостину до Кролика, об'ївся і застряг у дверях його нори. Кролик хоче мати з цього хоч якийсь зиск: *“...do you mind if I use your back legs as a towel-horse? Because, I mean, there they are – doing nothing – and it would be very convenient just to hang the towels on them”* [4, p. 32].

Ослика Іа-Іа ми відносимо до інтровертного раціонального типу. Домінуючими у світогляді таких особистостей є суб'єктивні ідеї, почуття вищості суб'єкта над об'єктом; їх судження видаються відстороненими, спірними, занадто критичними [8, p. 383]. Іа-Іа схильний впадати у задуму, розмірковувати на абстрактні теми, гіперболізувати негатив, скаржитися, звинувачувати інших у своїй самотності, поводитися зверхньо: *“Good morning, Eeyore,” said Pooh. “Good morning, Pooh Bear,” said Eeyore gloomily. “If it is a good morning,” he said. “Which I doubt,” said he. “Why, what’s the matter?” “Nothing, Pooh Bear, nothing. We can’t all, and some of us don’t. That’s all there is to it.” “Can’t all what?” said Pooh, rubbing his nose. “Gaiety. Song-and-dance. Here we go round the mulberry bush”* [4, p. 70].

Скромне і боязке поросятко на ім'я Паць має ознаки екстравертного емоційного типу. У таких особистостей почуття значною мірою обумовлені об'єктивною ситуацією, їх оцінки узгоджуються зі загальноприйнятими цінностями. К. І. Юнг називає таку підпорядкованість мислення зовнішнім факторам акомодациєю [8, pp. 355–356]. Паць, хоч і остерігається всього небезпечного, стає учасником різних починань більш енергій-

них персонажів: *“To discover what?” said Piglet anxiously. “Oh! Just something.” “Nothing fierce?” “Christopher Robin didn’t say anything about fierce. He just said it had an ‘x’.” “It isn’t their necks I mind,” said Piglet earnestly. “It’s their teeth. But if Christopher Robin is coming I don’t mind anything”* [4, p. 107].

За нашими підрахунками, у дискурсі Вінні-Пуха налічується 562, у дискурсі Кролика 196, у дискурсі Іа-Іа 226 і у дискурсі Паць 346 МА. Усі персонажі використовують МА чотирьох типів – репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви (табл. 1). Наприклад, репрезентатив (Паць): *“...and here am I, surrounded by water and I can’t do anything”* [4, p. 122]; директив (Іа-Іа): *“Only don’t blame me if it rains”* [4, p. 141]; комісив (Вінні-Пух): *“Eeyore,” he said solemnly, “I, Winnie-the-Pooh, will find your tail for you”* [4, p. 48]; експресив (Кролик): *“Well done, Pooh”* [4, p. 244].

Таблиця 1

Мовленнєві акти у дискурсі персонажів казок А. А. Мілна

Мовленнєві акти Персонаж – психологічний тип	Репре- зента- тиви, %	Дирек- тиви, %	Комі- сиви, %	Експе- сиви, %	Разом, %
Вінні-Пух екстравертний сенситивний тип	66,7	22,6	3,2	7,5	100
Кролик екстравертний раціональний тип	56,1	31,1	8,2	4,6	100
Іа-Іа інтровертний раціональний тип	61,5	27,8	1,4	9,3	100
Паць екстравертний емоційний тип	62,4	12,3	16,5	8,8	100

Більшу частину у мовленні персонажів становлять репрезентативи. Цей факт ми пов'язуємо із жанровою особливістю твору – казки для дітей молодшого віку, де повинно бути достатньо тверджень і пояснень. Використання репрезентативів як лексичних і синтаксичних повторів є характерною ознакою авторського стилю письменника.

Окрім вживання репрезентативів, у мовленні кожного персонажа простежується власна тенденція. Для енергійного Вінні-Пуха (екстравертний сенситивний тип) характерними є директиви. Кролик (екстравертний раціональний тип) використовує менше репрезентативів і експресивів, зате більше директивів, ніж інші персонажі. Паць (екстравертний емоційний тип) прагне догодити іншим і випереджає всіх за кількістю комісивів. У ображеного на весь світ Іа-Іа (інтровертний раціональний тип) виявлено найбільшу порівняно з іншими кількість експресивів, переважно негативного характеру, і відносно велику кількість директивів. Тут його можна порівняти з Кроликом. Але якщо Кролик – раціоналіст, то метою Іа-Іа є повернути до увагу до власних проблем.

Не менш важливим, на нашу думку, є стиль комунікації як відображення зв'язку між психологією особистості та її мовленням. В. Сатір [25, pp. 27–33] виділяє п'ять концептуальних стилів: 1) запобігливий (жертвування власними інтересами, намагання догодити, потреба у пораді та схваленні, прийняття будь-якої критики); 2) звинувачувальний (зверхність, відсутність ввічливості, пошук винного); 3) розважливий (коректність, розсудливість, зібраність, холоднокровність,

приховування почуттів); 4) відсторонений (відсутність уваги до співрозмовника, нездатність сконцентруватися, схильність до зміни теми розмови, почуття самотності); 5) врівноважений (послідовність, гармонійність, відкритість).

За моделлю В. Сатір, ми визначаємо стиль спілкування Вінні-Пуха як врівноважений. Він відкритий, ввічливий, доброзичливий по відношенню до інших. Його тон відповідає змістовому та емоційному наповненню мовлення: *"Nearly eleven o'clock," said Pooh happily. "You're just in time for a little smackerel of something," and he put his head into the cupboard. "And then we'll go out, Piglet, and sing my song to Eeyore"* [4, p. 158]. Кролик, на нашу думку, поєднує риси двох стилів: звинувачувального і розважливого. Йому притаманна зверхність; разом з тим, Кролик – зразок розсудливості та зібраності: *"It all comes," said Rabbit sternly, "of eating too much. I thought at the time," said Rabbit, "only I didn't like to say anything," said Rabbit, "that one of us was eating too much," said Rabbit, "and I knew it wasn't me," he said* [4, p. 30]. Для Іа-Іа характерним є відсторонений стиль комунікації – зануреність у власні думки, зосередженість на негативі, іноді недоречність висловлень: *"I shouldn't be surprised if it hailed a good deal to-morrow," Eeyore was saying. "Blizzards and what-not. Being fine today doesn't Mean Anything. It has no sig – what's that word? Well, it has none of that. It's just a small piece of weather"* [4, p. 214]. Мовлення Паця є прикладом запобігливого стилю комунікації – залежності від інших, потреби у підтримці: *"I think what I'd like best, Pooh, is I'd like you to hum it to me now – and – and then to hum it to all of us. Because then Everybody would hear it, but I could say 'Oh, yes, Pooh's told me,' and pretend not to be listening"* [4, p. 290]. Ми відмічаємо певну кореляцію між психологічним типом персонажа і його стилем комунікації (табл. 2).

Таблиця 2

Персонажі казок А. А. Мілна:
типи особистості та стилі комунікації

ПЕРСОНАЖ	ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТИП	СТИЛЬ КОМУНІКАЦІЇ
Вінні-Пух	екстравертний сенситивний	врівноважений
Кролик	екстравертний раціональний	звинувачувальний/розважливий
Іа-Іа	інтровертний раціональний	відсторонений
Паць	екстравертний емоційний	запобігливий

Розглядаючи мовлення персонажів, яким притаманні різні стилі комунікації, звертаємо увагу на використання ними непрямих мовленнєвих актів (НМА). НМА реалізують стратегію негативної ввічливості – надання адресату свободи вибору при трактуванні смислу висловлення, що є одним із способів збереження обличчя адресата [26].

Проаналізуємо особливості використання і функції НМА у дискурсі чотирьох персонажів А. А. Мілна.

У висловленнях Вінні-Пуха (врівноважений стиль комунікації) НМА представлені директивами та експресивами. Разом вони складають 13,6 % усіх його МА; переважну більшість НМА становлять директиви (94,7 %), непрямих експресивів у мовленні Пуха налічується небагато (5,3 %). Розглянемо ілюстрацію непрямого спонування на прикладі, типовому для дискурсу цього персонажа: *"I generally have a small something about now – about this time in the morning," and he looked wistfully*

at the cupboard in the corner of Owl's parlour; "just a mouthful of condensed milk or what-not, with perhaps a lick of honey –" [4, p. 51]. Вінні використовує непрямий директив, сподіваючись на гостину. Це дає пану Сові можливість вибору: трактувати МА як репрезентатив або як директив. Мовець свідомо уникає ситуації, що є загрозою для обличчя адресата; використання НМА є реалізацією стратегії негативної ввічливості. Мала кількість непрямих експресивів у мовленні Вінні-Пуха пояснюється тим, що, за задумом автора, його характерними рисами є відкритість і безпосередність, він рідко приховує своє ставлення до ситуації та оточуючих. У наступному прикладі непрямий експресив використано для вираження розчарування з приводу того, що не вдається обманути бджіл та дістатися до меду: *"You look like a Bear holding on to a balloon," you [Christopher Robin] said. "Not," said Pooh anxiously, "– not like a small black cloud in a blue sky?"* [4, p. 18].

Таблиця 3

Непрямі мовленнєві акти у дискурсі персонажів

А. А. Мілна

ПЕРСОНАЖ – СТИЛЬ КОМУНІКАЦІЇ	НЕПРЯМІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ	НМА у мовленні персонажа (від загального числа МА), %	Непрямі директиви (від загального числа НМА), %	Непрямі експресиви (від загального числа НМА), %
Вінні-Пух – врівноважений стиль комунікації		13,6	94,7	5,3
Кролик – звинувачувальний/розважливий стиль комунікації		8,2	85,6	14,4
Іа-Іа – відсторонений стиль комунікації		3,2	13,3	86,7
Паць – запобігливий стиль комунікації		30	91,6	8,4

У дискурсі Кролика (поєднання характеристик звинувачувального і розважливого стилів спілкування) НМА становлять 8,2 % усіх виявлених нами МА. Здебільшого це непрямі директиви – 85,6 %; трапляються також непрямі експресиви – 14,4 %. Наприклад, непрямий директив *"As a matter of fact," said Rabbit, "I was going out myself directly"* [4, p. 29], фактично, не дає адресату можливості вибору; використання індикаторів наміру мовця *going out myself directly* вказує на однозначно імперативний характер цього МА – Кролик намагається виставити Вінні-Пуха за двері. Показовим для стилю комунікації Кролика є і такий приклад: *"... We find a Strange Animal among us. An animal of whom we have never even heard before! An animal who carries her family about with her in her pocket! Suppose I carried my family about with me in my pocket, how many pockets should I want?"* [4, p. 88]. Первинна ілюкутивна сила МА вказує на директив (запитання), вторинна – на експресив. Кролик невдоволений появою нових сусідів – мамі-кенгуру та її дитинчати, критикує їх спосіб життя і підбурює інших «вжити заходів». Використання НМА цим персонажем ми не вважаємо такими, що співвідносяться зі стратегіями ввічливості. Кролик – маніпулятор. Його НМА повністю реалізують потенціал директива.

Іа-Іа, для якого характерними є зосередженість на собі та відстороненість при спілкуванні, не відчуває потреби підтримувати позитивний імідж співрозмовника. Відповідно, кількість НМА у його дискурсі низька – 3,2 % загальної кіль-

кості МА. У більшості випадків це експресиви – 86,7 %, іноді з іронічним відтінком; директиви становлять 13,3 % НМА цього персонажа. Наприклад, Іа-Іа вимагає визнання свого поетичного таланту: *“If anybody wants to clap,” said Eeyore when he had read this, “now is the time to do it”* [4, р. 302] (непрямий директив), ображається з приводу відсутності уваги: *“Presents?” said Pooh. “Birthday cake?” said Pooh. “Where?” “Can’t you see them?” “No.” said Pooh. “Neither can I.” said Eeyore* [4, р. 74] (непрямий експресив). Для цього персонажа НМА – це спосіб вираження егоцентричного «Я».

У дискурсі невпевненого у собі Паця (запобігливий стиль комунікації) НМА становлять 30 %. Як і у попередніх персонажів, вони представлені двома класами: директивами та експресивами – 91,6 % і 8,4 % загальної кількості НМА відповідно. Наступна цитата є типовим для цього персонажа прикладом непрямого директива: *“I was just wondering. How would it be if we went home and practised your song, and then sang it to Eeyore, when we happen to see him?”* [4, р. 158]. Питальне за синтаксичною структурою речення має іллокуцію спонування. Мовець використовує НМА не тому, що дбає про збереження обличчя співрозмовника; його мета – уникнути дискомфорту подорожі у несприятливу погоду. Невелика кількість експресивів у мовленні Паця пояснюється тим, що він боїться і соромиться висловлювати свої почуття та емоції. Так, він дорікає Вінні-Пуху тільки тому, що відчуває підтримку авторитетного Кролика: *“Pooh,” said Piglet reproachfully, “haven’t you been listening to what Rabbit was saying?”* [4, р. 253]. Цей персонаж використовує непрямі способи вираження інтенції, керуючись не стільки почуттям поваги до співрозмовника, скільки бажанням висловити свої побоювання, не виглядаючи при цьому слабодухим.

Проаналізувавши дискурс персонажів А. А. Мілна, доходимо висновку, що НМА можуть виконувати кілька функцій. У творах, що розглядаються, вони використовуються як спосіб реалізації принципу лінгвістичної ввічливості (співвідноситься із врівноваженим стилем комунікації), як засіб маніпуляції співрозмовником (звинувачувальний/розважливий стиль), як прихований спосіб вираження власного «Я» (відсторонений стиль), як спосіб психологічного самозахисту (запобігливий стиль комунікації).

Отже, ми можемо констатувати існування кореляцій між певними психологічними характеристиками особистості та особливостями вербальної поведінки: між психологічним типом і типами МА, яким віддається перевага, між психологічним типом і стилем комунікації, між стилем комунікації та використанням НМА.

Висновки. У дискурсі А. А. Мілна образи персонажів, характеристики яких відповідають уявленням читача про реальну дійсність і водночас очікуванням стосовно художньої дійсності казки, є одним із факторів реалізації естетичної категорії достовірності.

До психолінгвістичних стратегій створення образу персонажа ми відносимо визначення автором його домінуючих психологічних рис, стилю комунікації, типів МА, які відображають характер особистості та адекватно передають її емоційний стан, стосунки з іншими, бажання, мотиви і наміри. Ми відмічаємо наявність закономірностей у виборі автором типів МА з метою увиразнити психологічну характеристику персонажа. З іншого боку, прослідковуються паралелі між типом особис-

тості та стилем комунікації персонажа: екстравертний сенситивний тип – врівноважений стиль комунікації; екстравертний раціональний тип – звинувачувальний/розважливий стиль комунікації; екстравертний емоційний тип – запобігливий стиль комунікації; інтровертний раціональний тип – відсторонений стиль комунікації. Третій помічена нами кореляція у творах А. А. Мілна – це зв’язок між стилем комунікації та НМА у персонажному дискурсі: непрямі директиви суттєво переважають при врівноваженому, звинувачувальному/розважливому і запобігливому стилях комунікації; непрямі експресиви – при відстороненому стилі комунікації. Усі три стратегії задіяні одночасно, завдяки чому створюється цілісний художній образ із відповідними психолінгвістичними характеристиками.

На прикладі дискурсу персонажів А. А. Мілна виявлено, що НМА, окрім традиційно визначеної для них функції реалізації принципу ввічливості, можуть виконувати ще низку функцій, пов’язаних із психологічними характеристиками і/або емоційним станом особистості; у нашому матеріалі це функції маніпуляції співрозмовником, вираження власного «Я», психологічного самозахисту. Отже, НМА можуть розглядатися як явище прагмакомунікативного і психолінгвістичного плану.

У фокусі цієї студії є психолінгвістичні стратегії створення образу адресанта, тобто обраний автором механізм кодування повідомлення. У подальшому вартим уваги вважаємо розгляд зворотного процесу – декодування повідомлення адресатом і його вербальної поведінки, які обумовлюються особистісними рисами персонажа. Зіставлення психологічних характеристик адресанта і адресата, аналіз їх вербальної взаємодії може сприяти виявленню нових стратегій реалізації категорії художньої достовірності.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
2. Селіванова О. О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. Психолінгвістика, 10, 2012. С. 223–229.
3. Osgood C. E., Sebeok T. A. (Eds.), & Gardner J. W., Carroll J. B., Newmark L. D., Ervin S. M., Saporta S., Greenberg J. H., Walker D. E., Jenkins J. J., Wilson K., & Lounsbury F. G. Psycholinguistics: a survey of theory and research problems. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 49 (4, Pt. 2), 1954. Pp. 1–203. <https://doi.org/10.1037/h0063655>
4. Milne A. A. The world of Pooh: The complete Winnie-the-Pooh and The house at Pooh Corner. Toronto : McClelland & Stewart Limited, 1977. 314 p.
5. Ятченко В. Метафізичні виміри процесу переходу від міфу до казки. Українське релігієзнавство, 22, 2002. С. 23–30. <https://doi.org/10.32420/2002.22.1333>
6. Павлюк А. Б. Міфопоетика казки Льюїса Керролла “Alice in Wonderland”. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 55, 2022. С. 77–80. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.55.17>
7. Foxwell J., Alderson-Day B., Fernyhough C., Woods A. ‘I’ve learned I need to treat my characters like people’: varieties of agency and interaction in writers’ experiences of their characters’ voices. Conscious Cognition, 79:102901, 2020. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2020.102901>
8. Read H., Fordham M., Adler G., & McGuire W. (Eds.). Psychological types: C. G. Jung: a revision by R. F. C. Hull of the translation by H. G. Baynes (Bollingen Series XX, Vol. 6). Princeton, N. J. : Princeton University Press, 1971. 617 p.

9. Austin J. L. How to do things with words (2nd ed.). In J. O. Urmson & M. Sbisà (Eds.). Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1975. 168 p.
10. Searle J. R. A taxonomy of illocutionary acts. In K. Gunderson (Ed.), *Language, mind, and knowledge: vol. VII. Minnesota studies in the philosophy of science*. Minneapolis, MN : University of Minnesota Press, 1975. Pp. 344–369.
11. Searle J. R. Indirect speech acts. In S. Davis (Ed.), *Pragmatics: a reader*. New York – Oxford : Oxford University Press, 1991. Pp. 265–277.
12. Strawson P. F. Intention and convention in speech acts. *The Philosophical Review*, 73 (4), 1964. Pp. 439–460.
13. Bach K. Speech acts and pragmatics. In M. Devitt & R. Hanley (Eds.), *Blackwell guide to the philosophy of language*. Malden, MA, USA – Oxford, UK – Carlton, Victoria, Australia : Blackwell Publishing Ltd., 2006. Pp. 147–167.
14. Green M. Speech acts, the handicap principle and the expression of psychological states. *Mind & Language*, 24 (2), 2009. Pp. 139–163. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0017.2008.01357.x>
15. Yule G. *The study of language* (4th ed.). New York : Cambridge University Press, 2014. 322 p.
16. Безугла Л. П. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 331 с.
17. Шевченко І. С. Мовленнєвий акт і дискурс у когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі. Л. М. Черноватий, О. А. Кальниченко, & О. В. Ребрій (Ред.). *Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи*. Вінниця : Нова Книга, 2013. С. 117–134.
18. Приходько Г. І. Типологія мовленнєвих актів оцінки. *Записки з романо-германської філології*, 1 (44), 2020. С. 233–239. [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1\(44\).211016](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1(44).211016)
19. Grundy P. *Doing pragmatics* (3rd ed.). London : Hodder Education, part of Hachette Livre UK, 2008. 326 p.
20. John P. Speech acts in professional maritime discourse: a pragmatic risk analysis of bridge team communication directives and commissives in full-mission simulation. *Journal of Pragmatics*, 140, 2019. Pp. 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.11.013>
21. Matras Y., Gaiser L., & Reershemius G. Multilingual repertoire management and illocutionary functions in Yiddish signage in Manchester. *Journal of Pragmatics*, 135, 2018. Pp. 53–70. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2018.07.005>
22. Predelli S. Determination and uniformity: the problem with speech-act theories of fiction. *Erkenntnis*, 84 (2), 2019. Pp. 309–324. <https://doi.org/10.1007/s10670-017-9959-2>
23. Huang Y. *Pragmatics*. New York : Oxford University Press, 2007. 346 p.
24. Kravchenko N. K. Indirect speech acts via conversational implicatures and pragmatic presuppositions. *Когніція, комунікація, дискурс*, 14, 2017. С. 54–66. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2017-14-05>
25. Сатир В. Как строить себя и свою семью. Пер. с англ.: улучш. изд. Москва : Педагогика-Пресс, 1992. 125 с.
26. Brown P., & Levinson S. C. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 358 p.

Kulchytska O., Malyshivska I. Psycholinguistic strategies in creating the effect of plausibility in the Winnie-the-Pooh stories by A. A. Milne

Summary. The article examines psycholinguistic strategies in representation of literary characters as manifestation of the aesthetic category of plausibility. The three research vectors are the analysis of characters' psychological types, communication styles, and speech act types in their discourse.

We rely on Jungian personality typology to establish characters' psychological types, V. Satir's model of communication styles to explain differences in characters' verbal behaviour, J. R. Searle's speech act classification and theory of indirect speech acts to discover recurrent types of utterances in character's discourse and to interpret their intentions. The speech act theory answers the questions of *how* speakers can achieve desired results and *why* they choose particular utterance types. Pragmatic-communicative method and literary text analysis are used to examine the author's strategies in creating convincing characters.

Three types of correlations were discovered in A. A. Milne's text: between 1) characters' personality types and preferred speech act types, 2) characters' personality types and communication styles, 3) their communication styles and preferred types of indirect speech acts. We argue that indirect speech acts perform different functions depending on determining personality characteristics and communication style: they express polite attitude or one's Ego, are an instrument of manipulation or a psychological self-defense technique, which indicates their dual, pragma-communicative and psycholinguistic, nature.

Literary characters have aesthetic value and fulfill their purpose of communicating experience on condition that they are plausible. Plausibility can be achieved through a balanced unity of recognizable psychological features (whose understanding is drawn from characters' actions, attitudes, and communication styles) and salient features of verbal behaviour.

Key words: plausibility, literary character, psychological type, communication style, speech act.

*Кульчицький В. І.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і перекладу
Національного авіаційного університету**Ткачук Я. Д.,**студент кафедри англійської філології і перекладу
Національного авіаційного університету*

ПРИНЦИПИ СЛОВОТВОРЕННЯ У ШВЕДСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню принципів словотворення у шведській мові. Особливу увагу приділено таким способам збагачення словника, як афіксація (додавання префікса / суфікса до наявного кореня), словоскладання (додавання кореня до кореня), аббревіація (скорочення слів і словосполучень), конверсія (використання слова з одного класу слів таким чином, ніби воно належить до іншого класу) та редуплікація (повне або часткове повторення кореня, основи, цілого слова при утворенні нового слова). Морфологічна система шведської мови вважається однією з найскладніших. Оскільки шведська є флективною мовою, флексії піддаються шведські іменники, дієслова та прикметники, що надає безліч можливих варіантів словотворення. Виявлено, що афіксація є досить поширеним способом словотворення у шведській мові, за допомогою якого утворюється багато лексичних одиниць. Визначено, що суфіксація є більш характерним явищем для шведської мови, ніж префіксація. Встановлено, що деякі афікси у шведській мові є більш продуктивними (суфікси іменників -*age*, -*ing*, -*else*, -*het*; суфікси прикметників -*ig*, -(i)*sk*, -*bar*; суфікс дієслів -*a*; префікс *o-*), інші ж демонструють менший рівень продуктивності (суфікси -*on*, -*d*, -*en*; префікс *und-*). У ході дослідження було виявлено, що у шведській мові є афікси, характерні лише для певних пластів мови, наприклад, суфікс -*is* є специфічним афіксом для утворення сленгових лексем. Щодо словоскладання, серед головних ознак складних слів у шведській мові було виокремлено такі: багато складних слів утворюються за допомогою морфеми зв'язку (зазвичай це афікси -*s*- та -*e-*); складні слова мають динамічний наголос, який частіше падає на перший компонент; зміна форми першого компоненту (*viljekraft* – сила волі (від *vilja* – воля)). Також у ході дослідження було виявлено два класи складних слів у шведській мові: складні слова, які передають сенс і синтаксичні відносини, що можуть бути виражені словосполученнями тих самих компонентів; а також складні слова, які мають лексичне значення, що не може бути виражене словосполученнями. Аббревіатури в шведській мові поділяють на три групи: усичення – зберігається початкова літера та додаткові наступні за нею для уточнення; скорочення – аббревіатура складається з першої та останньої літер слова, а також можна включити одну або кілька проміжних літер для уточнення; акроніми – аббревіатура складається з початкової(их) літер(и) слова чи складених компонентів і часто пишеться з великої літери. Виявлено, що у шведській мові є два різновиди конверсії: заміна дієслівної парадигми субстантивною, тобто заміна граматичних показників дієслова на граматичні показники іменника; субстантивація – перетворення прикметни-

ків і дієприкметників на іменники. Встановлено, що існує кілька різних варіантів для категоризації та найменування редуплікації в шведській мові: синтаксична редуплікація, синтаксичне повторення та багаторазове висловлювання.

Ключові слова: словотворення, афіксація, словоскладання, аббревіація, конверсія, редуплікація, шведська мова, морфологія.

Постановка проблеми. Мова – це основа народу. Враховуючи глобалізаційні процеси загалом, стрімкий розвиток науки, техніки та суспільства зокрема, словниковий склад мови набуває щоденних змін значно швидше, ніж інші структурні рівні мови. Це зумовлено тим, що словниковий склад мови повинен включати нові слова для номінування нових явищ, речей та процесів, а також перемішувати старі лексичні одиниці до пасивного словникового запасу. Саме це є ознакою розвитку мови та її збагачення. Лексичний склад мови постійно змінюється та поповнюється новими лексичними одиницями. Саме на цьому етапі важливу роль відіграє процес словотворення, що є галуззю морфології і відіграє важливу роль у розширенні словникового складу мови. Основними цілями словотвірного процесу є утворення нової лексики шляхом застосування різних правил та процесів. Шведська мова багата на словотвірні моделі. На сучасному етапі розвитку шведської мови нові лексеми в основному виникають з уже існуючих слів – шляхом додавання афіксів, об'єднання простих слів у складні, утворенням аббревіатур, за допомогою конверсії чи редуплікації. Зазначені способи словотворення викликають неабиякий інтерес у лінгвістів, оскільки значення словотворення для розвитку мови неможливо переоцінити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх наукових розвідках принципам словотворення у шведській мові приділяють увагу не лише скандинавські лінгвісти. Ця проблема цікавить науковців з різних куточків планети. Недивно, що дослідження словотворчих моделей та особливостей словотвору постійно посідають одне з найактуальніших місць у царині мовознавчих розвідок. Таким чином, до науковців, які розглядали словотвір шведської мови у своїх доробках, а також праці яких було використано як теоретичну основу для проведення наукової розвідки, належать Л. Тенгстранд (L. Tengstrand) [1], яка вивчала особливості аббревіації у шведській мові; К. Лундблад (C. Lundbladh) [2], яка досліджувала проблему префіксації у шведській мові; К. Тагва (K. Taghva) і Дж. Гілбрет (J. Gilbreth) [3], які з'ясували механізми утворення та особливості акронімів у шведській мові; Г. Йозеф-

сон (G. Josefsson) [4], який розглядав загальні характеристики словотвору у шведській мові; М. Ролла (M. Rolla), М. Хорнеа (M. Hornea), М. Ліндгрєнб (M. Lindgrenb) [5], які приділяли значну увагу морфології шведської мови; А. Ліндстрьом (A. Lindström) [6], яка вивчала вплив англійської мови на словотвірні моделі у шведській мові; Т. Стівєрс (T. Stivers) [7], яка досліджувала особливості вжитку багаторазових висловлювань; Л. Ківаллік (L. Keevallik) [8], яка виокремила варіанти для категоризації та найменування редуплікації у шведській мові та інші.

Мета статті – схарактеризувати найпоширеніші словотвірні моделі у шведській мові та визначити особливості їхнього застосування для збагачення словника шведської мови.

Методологія дослідження базується на таких методах наукового пізнання: теоретичний та системний аналізи для формування теоретичного матеріалу; синтез для узагальнення інформації; порівняння для об'єктивного визначення продуктивності словотвірних моделей у процесі словотвору сучасної шведської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шведська мова належить до групи германських мов і є рідною мовою близько для восьми мільйонів громадян Швеції, а також для півмільйона громадян Фінляндії, де шведська мова є другою державною мовою. Шведська мова дуже подібна до данської та норвезької і дещо менш схожа на нідерландську, англійську та німецьку. Шведська мова належить до групи флективних мов і вважається, що вона має одну з найскладніших морфологічних систем. У шведській мові флексії піддаються іменники, дієслова та прикметники, що пояснює безліч можливих варіантів словотворення [9, с. 3].

Взагалі багато слів у шведській мові безпосередньо походять від протоіндоєвропейської, протогерманської чи давньоскандинавської мов, тобто мов, з яких розвинулась сама шведська мова. Прикладами слів, що походять з цих мов є наступні: *man, kvinna, far, mor, bror, syster, fisk, get, gäs, hund, ko, älg, al, ask, bok, hassel, lind, rönn, berg, dal, en, två, jag, mig, du, dig, vad, arm, fot, kind, knä*. Нові слова у шведській мові виникають в результаті низки різних процесів: афіксації (додавання префікса / суфікса до наявного кореня); словоскладання (додавання кореня до кореня); аббревіації (скорочення слів і словосполучень); конверсії (використання слова з одного класу слів таким чином, ніби воно належить до іншого класу), редуплікації (повного або часткового повторення кореня, основи, цілого слова при утворенні нового слова, граматичної форми, фразеологізму). Розглянемо кожен із цих способів детальніше.

Щодо афіксації, це досить поширений спосіб словотворення у шведській мові. Початково корінь або основа слова позбавлений будь-яких афіксів. Корінь може бути вже самостійним словом (вільна морфема), наприклад *bil, tan, stor, grön, böj, kör*. Афікси, які можуть існувати лише разом із коренем (наприклад, префікси *-het, -skap, -inna* чи суфікси *-o, -be-, -för-*) називаються пов'язаними морфемами. З їхньою допомогою у шведській мові утворюється багато лексичних одиниць, зокрема *ovän (o+vän) – ворог, vänlig (vän+lig) – дружній*. До речі, варто зазначити, що суфіксація є більш характерним явищем для шведської мови, ніж префіксація. Вочевидь, деякі афікси у шведській мові є більш продуктивними, інші ж демонструють менший рівень продуктивності. До перших, зокрема, належать суфікси іменників *-are, -ing, -else, -het*, суфікси при-

кметників *-ig, -(i)sk, -bar*, суфікс дієслів *-a*, префікс *o-* та інші афікси. Деякі приклади утворення слів за допомогою продуктивних афіксів проілюстровано у таблиці 1. Представниками другої групи є суфікси *-on (smultron – полуниця), -d (en följd – слідство), -st (en tjänst – служба), -t (en vakt – сторожа)*, префікси *und- (undgå – уникати), veder- (vederlägga – спростувати)* та ін. [10, с. 48].

Таблиця 1

Утворення слів за допомогою продуктивних афіксів у шведській мові

Назва	Тип афікса	Основна функція	Приклад лексичної одиниці	Переклад
van	префікс	вираження понять, протилежних значенню кореня або вираження негативного значення	van hedra	ганьбити
lös	суфікс	слугує для утворення слів, що позначають відсутність того, що виражено коренем	bekymmers lös	безтурботний
o	префікс	у більшості випадків вживається з прикметниками і змінює їхнє значення на протилежне	o glad	невеселий
ap	префікс	виражає експресивність і підсилює значення прикметника, з яким вживається	ap fin	дуже красивий
tok	префікс	підсилює значення прикметника, з яким вживається	tok dyr	дуже дорогий
a	суфікс	утворює дієслова від шведських та від іноземних кореневих основ	blogg a	вести блог

Також у шведській мові є афікси, характерні лише для певних пластів мови. Наприклад, суфікс *-is*, є специфічним афіксом для утворення сленгових лексем. З його допомогою утворилися такі сленгізми: *plågis (стоматолог)* від *plåga (мучити)*, *roppis* від *populär (популярний)*. При цьому нові лексичні одиниці зберігають понятійне значення вихідного слова, але набувають іншого стилістичного забарвлення, оскільки основною функцією суфікса в цьому випадку є перетворення звичайного слова на сленгове [11, с. 260].

Шведська мова також має морфему зв'язку, яка іноді з'єднує корені в одне слово, зазвичай це афікси *-s-* або *-e-*, наприклад: *röd+vin+flaska – rödvinsflaska (пляшка червоного вина), skatt+lättnad – skattelättnad tax (податкова нілґа)*.

У таблиці, запропонованій нижче, проілюстровано утворення складного слова *arbetslöshetsförsäkrin (страхування на випадок безробіття)*, утвореного шляхом поєднання декількох кореневих основ, афіксів та морфем зв'язку.

Історія шведської мови також демонструє випадки, коли повнозначні слова перетворювалися на словотвірні афікси в результаті їхньої граматикалізації і випадіння з активного словника, для прикладу, *-lek (leker), -lik (liker), -skap (skaper), -dom (domber)*. І, навпаки, морфологічні одиниці, які колись були префіксами і демонстрували високу продуктивність у минулому, з часом втрачали свою продуктивність і об'єднувалися з іншими одиницями та утворювали самостійні лексичні одиниці: *atom- (atombilleg), berg- (bergsäker), grav- (gravallvar)* [2, с. 17].

Таблиця 2

Творення складного слова *arbetslöshetsförsäkring*

Корінь	arbet(e)	arb etslöshetsförsäkring
Морфема зв'язку	s	Arbetsl ö shetsförsäkring
Суфікс	lös	Arbetsl ö shetsförsäkring
Префікс	het	Arbetsl ö shetsförsäkring
Морфема зв'язку	s	Arbetsl ö shetsförsäkring
Префікс	för	Arbetsl ö shetsf ö rsäkring
Корінь	säkr	Arbetsl ö shetsförs ä kring
Суфікс	ing	arbetsl ö shetsförsäkr ing

У шведській мові дуже поширені складні слова. Здебільшого вони двокомпонентні і зазвичай другий компонент уточнює чи характеризує перший, наприклад: *vinteridrott* (зимовий спорт), де *vinter* – зима, а *idrott* – спорт. Також для шведської мови характерне явище вторинного словоскладання, коли складне слово може стати одним із компонентів іншого складного слова: *rävskinn* (хутро лисиці) + *-s-* + *krage* (комір) = *rävskinnskrage* (комір з хутра лисиці). Як бачимо, у наведеному прикладі для утворення складного слова шляхом вторинного словоскладання також використовується морфема зв'язку *-s-*. Ця морфема зв'язку вживається під час словоскладання завжди, якщо перший компонент складного слова містить у своїй будові суфікси *-dom*, *-het*, *-(n)ing*, наприклад: *ungdomsvän* – дружок юності, *frihetskamp* – боротьба за свободу.

Серед головних ознак складних слів у шведській мові виокремлюємо наступні:

1) багато складних слів утворюються за допомогою морфеми зв'язку (найчастіше *-s-*);

2) складні слова мають динамічний наголос, який частіше падає на перший компонент;

3) зміна форми першого компоненту, наприклад: *viljekraft* – сила волі (від *vilja* – воля), *veckodag* – день тижня (від *vecka* – тиждень). Це явище також характерне для вторинного словоскладання: *lekskolelärarinna* – вихователька в дитячому садку (від *lekskola* – дитячий садок).

У шведській мові існує два основні класи складних слів:

1) складні слова, що передають сенс і синтаксичні відносини, які можуть бути виражені словосполученнями тих самих компонентів, наприклад: *becksvart* (чорний як смола) – *svart som beck*. Складні іменники такого типу часто відповідають означальним словосполученням в українській мові (прикметник + іменник), наприклад: *guldlocka* – золотий годинник. Це пов'язано, зокрема, з тим, що у шведській мові мало відносних прикметників;

2) складні слова, що мають лексичне значення, яке не може бути виражене словосполученнями, наприклад: *blåbär* (чорниця) – *blå bär* (сині ягоди); *en blindpassagerare* (безквитковий пасажир) – *en blind passagerare* (сліпий пасажир) [11].

Таким чином, словоскладання є дуже продуктивним способом словотворення у шведській мові. Це зумовлено, зокрема, тенденцією до максимально компактного вираження смислів. Це підтверджується тим фактом, що в останні десятиліття у шведській мові значно зросла кількість складних слів у всіх стилістичних регістрах мови – від загальноживаної лексики до спеціальної термінології [10, с. 47].

Відповідно до наукових розвідок Ю. В. Керпатенко та О. О. Щербини [13], є різні підходи до тлумачення понять «аббревіація» і «аббревіатура» у словотворі. Аббревіація поєднує

два зворотні процеси: процес словотворення, а також поняття «спосіб словотворення», яке з ним пов'язують і яким оперують науковці; другий процес полягає в об'єднанні скорочених складників в одне ціле, тобто у складанні. Використання аббревіації на практиці виявляється у стисканні довгих мовних формул і у зортанні їх у семантичну єдність, тобто аббревіатуру. У сучасних мовах аббревіація стала досить продуктивним способом словотворення [13, с. 72]. Використання аббревіатур у шведській мові характерне для різних видів професійної діяльності. Досить часто аббревіатури використовують для позначення фактів або реалій, які з часом можуть втратити свою актуальність. Вважаємо, що аббревіація – один з найпопулярніших способів словотворення, що відображає актуальні потреби сучасності на словотворчому рівні.

Варто зауважити, що деякі аббревіатури в шведській мові запозичені з інших мов, а відтак їх розтлумачення може бути складним процесом. Наприклад, аббревіатура *JRC* – це скорочення від англійського *Joint Research Centre* (Спільний дослідницький центр), хоча повна назва шведською звучить так: *Gemensamma forskningscentrumet* і власне аббревіація повинна бути така *GFC*. Саме тому під час читання / опрацювання тексту шведською мовою потрібно звертати увагу на умовні позначення, аббревіатури та скорочення, які подаються перед текстом, оскільки це матиме значний вплив на його розуміння [3, с. 193].

За Л. Тенгстранд [1], аббревіатури у шведській мові поділяють на три види, а саме:

1) усічення (англ. truncations) – слово скорочується шляхом усічення, тобто зберігається початкова літера та додаткові наступні за нею для уточнення. Слово зазвичай скорочується перед голосною, а компоненти (якщо утворені від багатослівного виразу) закінчуються крапкою. Наприклад: *bl. a.* для *bland annat* (між іншим), *etc.* для *et cetera* (і так далі), *resp.* для *respektive* (відповідний);

2) скорочення (англ. contractions) – аббревіатура складається з першої та останньої літери слова, а також однієї або кількох проміжних літер (що характеризують слово), які можна включити для уточнення. Наприклад: *dr* для *doktor* (лікар), *jfr* для *jämför* (порівняйте), *Sthlm* для *Stockholm* (Стокгольм);

3) акроніми (англ. acronyms) – аббревіатура складається з початкової(их) літер(и) слова чи складених компонентів і часто пишеться з великої літери. Наприклад: *FN* для *Förenta nationerna* (Організація Об'єднаних Націй), *AIDS* для *Acquired Immundeficiency Syndrome* (förvärvat immunbristsyndrom) (СНІД – синдром набутого імунodefіціту).

Відомо, що аббревіатури найчастіше використовуються у письмовій шведській мові. Їх можна писати великими / малими літерами або комбінованим способом (наприклад, *Rom* замість *ROM*). Нижче у таблиці 3 наведемо короткий перелік найпоширеніших з них.

Загалом аббревіація відіграє важливу роль у процесі словотворення шведської мови, а відтак, аббревіація найчастіше зустрічається на письмі. Саме тому, під час опрацювання окремих текстів та/або матеріалів шведською мовою, потрібно звертати увагу на запропоновані системи умовних позначень.

Досить часто у шведській мові нові слова утворюються без спеціальних словотвірних афіксів шляхом заміни словозмінних морфем однієї частини мови морфемами іншої. Таке словотворення називають «змінним» або конверсією, тобто коли відбувається перехід з однієї частини мови до іншої.

Таблиця 3

Найпоширеніші аббревіатури у шведській мові

Абревіатура	Шведською	Українською
obs.	observera	зверни увагу, попередження, увага
d.v.s.	det vill säga	а саме
m.a.o.	med andra ord	іншими словами
iofs	I och för sig	саме по собі; по суті, безпосередньо
el.	eller	або
t.ex.	till exempel	наприклад
fig.	figur	малюнок (у підручнику)
ev.	eventuellt	якщо необхідно; необов'язково; можливо
o.dyl.	och dylikt	і тому подібне; і таке інше; і подібні
pga	på grund av	тому що; на підставі
v. ##	vecka ##	тиждень
s.k.	så kallad/kallat/kallade	так званий
AB	aktiebolag	компанія з обмеженою відповідальністю, товариство
m.m.; m.fl.	med mera; med fler	тощо
osv.	och så vidare	і так далі
etc.	et cetera	тощо
f.ö.	för övrigt	крім того; окрім
ang.	angående	відносно; щодо
ung.	ungefär	приблизно; навколо; приблизно
f.Kr.	före Kristus	до н.е.
e.Kr.	efter Kristus	н.е.
jfr	jämför	порівняти.; пор.
f.d.	före detta	попередній
Mvh	Med vänliga hälsningar; Med vänlig hälsning	з повагою (використовується в кінці дружнього листа чи іншого повідомлення)
kl.	klockan	годинник (використовується до заданого часу)
forts.	fortsättning	продовження
bl.a.	bland annat	між іншим, в тому числі
t.o.m.	till och med	навіть
fr.o.m.	från och med	від, відтоді
s.	sidan	сторінка

Відомо, що у шведській мові є два різновиди конверсії:

1) заміна дієслівної парадигми субстантивною, тобто заміна граматичних показників дієслова на граматичні показники іменника: *springa* (бігати) – *ett spring / springet* (біганина); *gråta* (плакати) – *en gråt* (плач); *sticka* (колоти) – *stick* (укол);

2) субстантивация, тобто перетворення прикметників і дієприкметників на іменники. Ознаками субстантивации є: наявність артиклів, а також флексія родового відмінка -s, наприклад: *fattig* (бідний) – *den fattige* (бідняк), *de fattiga* (бідняки); *arbetande* (працюючий) – *en/den arbetande* (трудоулюбивий), *arbetandes levnadsstandard* (життєвий рівень працюючих); *vuxen* (виріс) – *en vuxen* (дорослий).

Іноді при субстантивации використовується суфіксальний артикль, наприклад: *lille / lilla* (маленький / маленька) – *lillen / lillan* (малюк / малючка).

Деякі субстантивовані прикметники набули форми множини як іменники: *dansk* (данська) – *en dansk* (данець), *danskar* (датчани); *svensk* (шведський) – *en svensk* (швед), *svenskar* (шведи).

Іменник *anhörig* (родич), що утворився від прикметника, зберігає форму множини, як у прикметника (*hans anhöriga* – його родичі); іменник *en deputerad* – (*denutamat*) має певну форму *deputeraden*, але множину, як у прикметників (*deputerade* – *denutamam*).

Значно рідше, ніж субстантивация, трапляється «ад'єктивация», тобто перетворення прислівників на прикметники, наприклад: *delvis* (частково) – *ett delvist erkännande* (часткове визнання).

Варто зауважити, що конверсія як механізм словотворення, досить часто зустрічається у шведській мові. Зокрема заміна дієслівної парадигми субстантивною є найбільш поширеним типом конверсії.

Іншим способом словотворення, що представлений у шведській мові, є редуплікація. Редуплікація поширена в австронезійських мовах, в Австралії, Південній Азії та в деяких частинах Африки, на Кавказі та в Амазонії. У Західній Європі, навпаки, зустрічається рідко [14]. Словник шведської мови небагатий на лексичні одиниці, утворені шляхом редуплікації, однак цей механізм словотворення все ж віднайшов своє місце у лексичній системі цієї скандинавської мови.

Редуплікація як мовне явище, є дублюванням, повтором мовних одиниць шляхом повного або часткового подвоєння основ, коренів чи усього слова повністю, рідше – суфіксів чи префіксів (афіксальна редуплікація). При цьому не відбувається зміна (іноді лише часткова) їх звуку, складу (алітерація, анафора – морфемні повтори на рівні синтаксису). За Л. М. Чумак [15], редуплікація є способом творення не лише нових слів, а й синтаксичних конструкцій, фразеологічних одиниць і може передавати граматичне значення із експресивним увиразненням та/або семантичним посиленням цих одиниць [15, с. 217].

Редуплікація може виконувати різні функції в різних мовах, наприклад, вказувати на число, аспект або використовуватися для зміни класу слова.

У сучасній лінгвістиці редуплікацію розглядають з прагматичної точки зору. Відомо, що редуплікація в шведській мові демонструє підвищену соціальну залученість [16, с. 64]. Іншими словами, редуплікацію можна використовувати для відображення особистих інтересів і задоволення взаємної потреби оцінки взаємодіючими засобами.

Як вже було зазначено вище, у шведській мові редуплікація відіграє відносно невелику роль порівняно з іншими мовами, де існує більше граматичних редуплікативних конструкцій (для вираження, наприклад, числа). У шведській мові дублювання відбувається здебільшого у вставних словах типу *rang-rang* і конструкціях типу *beautiful, beautiful*. Припускаємо, що редуплікація в таких конструкціях, як-от *that beautifully, beautifully* вказує на підвищений ступінь властивості, яку виражає прикметник.

Існує кілька різних варіантів для категоризації та найменування редуплікації у шведській мові: синтаксична редуплікація, синтаксичне повторення та багаторазове висловлювання [8].

У лінгвістичних дослідженнях синтаксична редуплікація означає навмисне повторення звукового ряду або морфем одного й того ж самого мовця. Коли повторюється ціле слово, наприклад *liten liten* – *маленький маленький*, таке явище називається синтаксичною редуплікацією, оскільки слова є мінімальними незалежними синтаксичними одиницями.

У сучасній лінгвістиці повторення, що включає більше одного слова, класифікується як синтаксичне повторення. Цей термін охоплює широкий спектр мовних моделей, що включають повторення речень різної довжини, а також інші види повторень. Наприклад, “*Jag a r sa ° ledsen sa ° ledsen*” – «Мені так сумно, так сумно». Цілком очевидно, що ніхто не стверджував, що синтаксичний повтор повинен вироблятися в рамках одного інтонаційного контуру.

На основі традиційних лінгвістичних досліджень, американська дослідниця Т. Стіверс [7] ввела новий термін «багаторазове висловлювання». Науковиця окреслює п'ять ознак багаторазових висловлювань, а саме:

- включають в себе повну одиницю розмови, вимовлену кілька разів поспіль;
- сказані одним і тим самим мовцем;
- мають подібний сегментний характер;
- відбуваються відразу в хронологічній послідовності;
- виконуються під єдиним інтонаційним контуром [7, с. 261].

Таким чином, порівнюючи вищезазначені варіанти для категоризації та найменування редуплікації у шведській мові, варто зауважити, що синтаксична редуплікація та синтаксичне повторення уможливають дублювання лише двічі, а багаторазове висловлювання дозволяє повторення безліч разів.

Висновки. Отже, нові лексичні одиниці у шведській мові виникають в результаті низки різних процесів, до яких, зокрема, належать афіксація, словоскладання, аббревіація, конверсія, редуплікація. Щодо афіксації, результати дослідження продемонстрували, що для шведської мови суфіксація є більш притаманним явищем, аніж префіксація, і не всі афікси зберегли високий рівень продуктивності у ході мовного розвитку. Словоскладання являє собою словотворчу модель, що є ефективною у творенні нових слів у всіх мовних областях шведської мови. У ході наукової розвідки було виявлено два класи складних слів у шведській мові, у залежності від можливості вираження значення складного слова за допомогою словосполучення компонентів, що входять до складу складного слова. Три групи аббревіатур, присутні у шведській мові, збагачують її лексичний склад і відображають поширену тенденцію у шведській мові, а саме – компактне вираження смислів. Конверсія і редуплікація, хоча і використовуються рідше словотворчих моделей, згаданих вище, роблять важливий внесок у збагачення словникового складу шведської мови та чинять вплив на її розвиток.

Перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку вбачаємо у детальному дослідженні особливостей поширення і функціонування лексичних одиниць, що утворені за принципами, розглянутими у науковій розвідці, у словнику шведської мови.

Література:

1. Tengstrand L. Abbreviation Expansion in Swedish Clinical Text. URL: <https://cl.lingfil.uu.se/exarb/master/tengstrand2014.pdf> (дата звернення: 08.07.2022).
2. Lundbladh C. Prefixlika förleder. Göteborg, 2002. S. 17.
3. Taghva K., Gilbreth J. Recognizing acronyms and their definitions. *International Journal on Document Analysis and Recognition*. 1999. № 1. P. 191–198.
4. Josefsson G. On the principles of word formation in Swedish. Lund, 1997.

5. Rolla M., Hornea M., Lindgrenb M. Word accents and morphology -ERPs of Swedish word processing. *Brain Research*. 2010. Vol. 1330. P. 114–123.
6. Lindström A. English Influence on Swedish Word Formation and Segmentals. URL: <https://ojs.uu.se/index.php/njes/article/viewFile/256/253> (дата звернення: 21.06.2022).
7. Stivers T. “No no no” and other types of multiple sayings in social interaction. *Human Communication Research*. 2004. № 30 (2). P. 260–293.
8. Keevallik L. Social action of syntactic reduplication. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.469.1680&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 11.07.2022).
9. Gambäsk B., Rayner M. The Swedish Core Language Engine. Stockholm : Swedish Institute of Computer Science, 1992. 23 p.
10. Кульчицький В. І., Ткачук Я. Д. Продуктивні способи словотворення у сучасній шведській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2022. № 55. С. 47–50.
11. Kotsinas U.-B. Rinkebysvenska – en dialekt? *Svenskans beskrivning*. 1988. № 16. S. 254–278.
12. Svenska Palmen. Грамматика шведського мови. URL: <http://www.sweden4rus.ru/rus/info/grammatik/slovoobrazovanie> (дата звернення: 21.06.2022).
13. Керпатенко Ю. В., Щербина О. О. Аббревіація як спосіб економії мовних засобів у підготовці слухачів мовних курсів до комунікації у суспільно-політичному полі. *Педагогічні науки*. 2015. Вип. 126. С. 70–77.
14. Rubino C. Reduplication: Form, function and distribution. 2013. URL: [http://www.unice.fr/scheer/egg/Lagodekhi16/Rubino,%20Carl%20\(2005\)%20-%20Reduplication%20Form,%20function%20and%20distribution.pdf](http://www.unice.fr/scheer/egg/Lagodekhi16/Rubino,%20Carl%20(2005)%20-%20Reduplication%20Form,%20function%20and%20distribution.pdf) (дата звернення: 19.07.2022).
15. Чумак Л. М. Редуплікація як спосіб словотвору в сучасній англійській мові. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2011. Вип. 20. С. 216–221.
16. Lindström A. Language as Social Action. Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation. *Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet*. 1999. № 46. S. 64–65.

Kulchytskyi V., Tkachuk Ya. Principles of word formation in the Swedish language

Summary. The article is devoted to the study of the principles of word formation in the Swedish language. Particular attention is paid to such ways of enriching the vocabulary as affixation (adding a prefix / suffix to an existing root), word-composition (combination of word roots), abbreviation (shortening of words and phrases), conversion (using a word from one word class in such a way as if it belongs to another class), and reduplication (full or partial repetition of a root or a whole word when forming a new lexical unit). The Swedish language belongs to the group of languages that are highly inflected, and its morphological system is considered one of the most complex among all languages of the world. In the Swedish language, nouns, verbs, and adjectives are inflected, which explains the fact that there are a lot of ways of word formation. It was found that affixation is a fairly common way of word formation in Swedish, with the help of which many lexical units are formed. It was determined that suffixation is more common for the Swedish language than prefixation. It was established that some affixes in the Swedish language are more productive (noun suffixes -are, -ing, -else, -het; adjective suffixes -ig, -(i)sk, -bar; verb suffix -a; prefix o-), others demonstrate a lower level of productivity (suffixes -on, -d, en; prefixes und-). Research results showed that the Swedish language has affixes that are common only for certain layers

of the language, for example, the suffix -is is a specific affix for the formation of slang words. Regarding word-composition, the following features of compound words in Swedish were identified: a lot of compound words are formed with the help of a linking morpheme (usually the affixes -s- and -e-); compound words have a dynamic stress, which falls on the first component in most cases; the change of the form of the first component is common (viljekraft – willpower (from vilja – will)). Two classes of compound words in the Swedish language were discovered: compound words that convey meaning and syntactic relations that can be expressed by word combinations of the same components and compound words that have a lexical meaning that cannot be expressed by word combinations. Abbreviations in Swedish are divided into three groups: truncation, that is abbreviation, which consists only of the first part of the original word (the initial letter and the additional

letters following it are kept for clarification); shortening, that is abbreviation, which consists of the first and last letter of a word, and one or more letters between may be included in for clarification; acronyms, that are types of abbreviation, which consists of the initial letter(s) of a word or compound components and is often capitalized. The study found that there are two types of conversion in the Swedish language: the replacement of a verb paradigm by a substantive one, that is, the replacement of verb grammatical indicators with grammatical indicators of a noun; substantivation, which is the transformation of adjectives and adverbs into nouns. There are several different options for categorizing and naming reduplication in Swedish: syntactic reduplication, syntactic repetition, and multiple saying.

Key words: word formation, affixation, word-composition, abbreviation, conversion, reduplication, the Swedish language, morphology.

Лесько Х. С.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри французької філології

Львівського національного університету ім. Івана Франка

КОНОТАТИВНА ДОМІНАНТА ДЕМІНУТИВІВ ЗГІДНО КОНЦЕПЦІЇ АМАДО АЛОНСО (НА МАТЕРІАЛІ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню конотативної домінанти демінутивів згідно концепції А. Алонсо в іспанській мові, яка тісно пов'язана зі значенням об'єктивної зменшеності. Пестливість закладена у семантичному змісті демінутива. Денотативне та конотативне значення лексеми співіснують у мовленнєвій реалізації. Встановлення меж між денотацією і конотацією можливо тільки гносеологічно.

Демінутивність як семантико-стилістична універсалія на рівні морфеміки є інструментом експресивної та емотивно-оцінної функції мовлення. Функційно-прагматичне варіювання цього типу висловлення забезпечує вирішення стратегічних завдань комунікації. Контекст, пресупозиція та прагматичні цілі реалізують їхні функції. Вибір демінутивів як мовних засобів впливу на адресата визначається загальною лінгвопрагматичною спрямованістю на раціональну, емоційну чи обидві сфери людської свідомості і знаходить вираження в емотивно-оцінних маркованих / немаркованих одиницях. Компонентом лінгвопрагматики є суб'єктивно-модальне (оцінне) ставлення мовця до об'єкта вираження.

Демінутивність належить до універсально-типологічних явищ, оскільки у людській природі закладена потреба диференціювати ставлення до певної особи, предмета чи явища і висловлювати емоційно-експресивну оцінку. Демінутивність як семантико-стилістична універсалія на рівні морфеміки є інструментом експресивної та емотивно-оцінної функції мовлення. Корелятивність категорій оцінки, емотивності та експресивності реалізує лінгвопрагматичні можливості демінутивів у мовленні. У цьому випадку, вираження об'єктивної зменшеності не лише відходить на другий план, але й зовсім нівелюється у мовленні.

Таке трактування демінутивів, запропоноване А. Алонсо, стало революційним у 30-х рр. ХХ ст. в іспанському мовознавстві та викликало чимало лінгвістичних дискусій, проте дозволило побачити багатогранність даного лінгвістичного явища, його тісний зв'язок з лінгвопрагматикою.

Ключові слова: демінутив, конотація, оцінка, емотивність, експресивність, концептуальність.

Перехід до антропоцентричної парадигми, як провідної у сучасній науковій методології, спрямував численні дослідження мовних явищ у бік аналізу «людського фактора», співвідношення національної мови та культури, свідомості та позамовних реалій. Важливим об'єктом реалізації денотативних чи конотативних потенціалів є контекст. Аналіз лінгвопрагматичних можливостей демінутивів не випадковий, оскільки вони є яскравими засобами вираження оцінної-емотивної та експресивної смислів, ефективного впливу, переконання та заклик до дій.

Дослідження демінутивної лексики у романських мовах має давні традиції та є одним з пріоритетних напрямків лексикології. Існує дві групи дослідників з відмінними точками зору щодо функційної природи демінутивів:

– емотивісти вважають первинною емоцією як своєрідну реакцію на події та детермінант оцінки, і відносять ці суфікси до категорії суб'єктивної оцінки. Вони розглядають демінутиви не з точки зору об'єктивно властивих їм значень, а у світлі факторів, що передують мовленню: мета вираження, мовленнєва ситуація, інтонація, навіть настрій мовця. Вживання суфіксів зменшувальності – це передусім важливий лінгвопрагматичний феномен спілкування.

– об'єктивісти вважають архетипом емоцій раціональне начало і стверджують, що емоції залежать від експліцитних чи імпліцитних суджень, від навколишнього стану речей. На їхню думку, демінутивні суфікси становлять ядро категорії кількості.

Актуальність статті зумовлено потребою аналізу функціонування демінутивів в рамках взаємодії мови, людини і культури; необхідністю описати їхній конотативний потенціал та визначити його місце в корелятивній площині об'єктивності – суб'єктивності. За основу дослідження взято положення, запропоновані А. Алонсо, як такі, що поставили під сумнів традиційне трактування демінутивів та викликали чималий інтерес до їхньої емотивно-оцінної природи.

Об'єктом дослідження є слова з демінутивними суфіксами в іспанській мові.

Предметом дослідження є конотативні характеристики демінутивних похідних, їхня оцінної-емотивна природа.

Слід сказати, що до середини 30-х рр. ХХ ст. в іспанському мовознавстві увага акцентується на денотативному характері демінутивів, як засобів вираження об'єктивної зменшеності. Проте з появою у 1935 р. праці А. Алонсо «Поняття, емоція, дія та фантазія демінутивів» відбувається злам у системі поглядів на їхню семантичну природу. Основною темою аналізу демінутивної лексики стає виявлення когнітивних чинників продуктивної семантизації. Дослідник наголошує на первинності та домінуванні конотації. На його думку, зменшувальна функція не є базовою ні в синхронному, ні в діахронному аспектах. Конотативний компонент у структурі змісту демінутивної одиниці є її фундаментальною характеристикою. Згідно з А. Алонсо, якщо основним значенням є все-таки зменшеність, то її виражають за допомогою інших аналітичних засобів: *una cajita pequeña, una cosita de nada* [1].

Цей новий погляд на семантичну природу демінутивних суфіксів спричиняє відхід від традиційної інтерпретації, згідно

з якою їхнє основне значення – об'єктивна демінутивізація ознак об'єкта вираження. Це викликає наукову полеміку, у якій беруть участь такі відомі лінгвісти, як Ф. Монхе «Демінутиви в іспанській мові» (F. Monge “Los diminutivos en español”) [2], Х. Монтес Хірально «Функції демінутива в іспанській мові: есе класифікацій» (J. Montes Giraldo “Funciones del diminutivo en español: ensayo de clasificación”) [3], Ф. Нанес Фернандес «Демінутив. Історія та функції у класичній і сучасній іспанській мові» (F. Nández Fernández “El diminutivo. Historia y funciones en el español clásico y moderno”) [4], Ф. Гонсалес Ойе (González Ollé F. Los sufijos diminutivos en castellano medieval) [5], А. Сулуага Оспіна «Функції демінутивів в іспанській мові» (A. Zuluaga Ospina “La función del diminutivo en español”) [6]. Проблема дослідження первинної природи демінутивів свідчить про їхню багатовекторність та поліаспектність у системі мови та мовленні. Науковці сходяться у своїх поглядах на тому, що, якщо семантична структура мови поєднує дві семи – «оцінну» та «денотативну», тоді твірна основа або контекст визначають домінування однієї з них.

А. Алонсо, в свою чергу, визнає денотативну природу демінутивів, проте вважає, «що вона нечасто активізується в усному та письмовому мовленні, і будь-яка оповідь переконає читача, що їх вживання відповідає передусім емоційній та репрезентаційній сферам. Оцінна конотація є константою та домінантою семантичної структури будь-якої демінутивної похідної».

А. Алонсо застосовує *психологічний принцип* класифікації функцій демінутивних деривативів. На його думку, система конотацій демінутивів великою мірою залежить від фантазії та емоції мовця. Найважливішою функцією є *активна*, що полягає у здатності впливати на реципієнта з метою досягнути бажаний перлокутивний ефект.

А. Алонсо розробляє умовну класифікацію значень зменшувальних похідних за семантико-прагматичними та психологічними критеріями:

- до названого об'єкта → концептуальні;
- до співрозмовника → афективно-активні; емоційні; естетичні; синтагматичні; демінутиви ввічливості; інтимно-еротичні;
- до двох одночасно → репрезентативно-красномовні.

Психологічний аспект є домінантою дослідження А. Алонсо. *Гетерогенність смислів* демінутива розкриває широкий спектр смислової категоризації. Суб'єктивна оцінка може виражати деспективність та пестливість. Автор пояснює цю семантичну поліаспектність корелятивним типом зв'язку між емоцією та фантазією мовця.

Концептуальний демінутив. А. Алонсо вважає, що денотативне значення не є логічним відображенням якостей об'єкта, а результатом суб'єктивного бачення. Сема зменшеності завжди синтезує конотацію. Семантичне наповнення суфіксальних похідних залежить від уявного відображення певного явища дійсності, поняття. Демінутив виражає зменшення ознак крізь призму індивідуального сприйняття. Таким чином, автор ставить під сумнів існування денотативного демінутива у чистому виді.

Синтагматичний демінутив. Він реалізує імпліцитне суб'єктивне відношення адресанта до суб'єкта мовлення у реченні, що містить інформацію про об'єктивну дійсність. Автор вживає демінутивну похідну в якості стилістичного інструменту впливу на емоції реципієнта. Проте контекст зда-

тен обмежити семантичний спектр і тим самим нівелювати смислову дифузність. Мовленнєва ситуація експлікує авторські інтенції та визначає прагматичне спрямування висловлення.

Естетично-оцінний демінутив. При його використанні переважає інтелектуальний аспект фантазії над емоційним. Мовець споглядає та одночасно оцінює предмет.

Демінутивні суфіксальні похідні, призначені для задоволення інтенціональних запитів, А. Алонсо класифікує на *афективні* та *активні*. Вживання афективних слів характерне для художнього стилю, натомість поява активних демінутивів спостерігається в усному мовленні з метою викликати певні психічні зрушення у свідомості чи поведінці адресата. На думку А. Алонсо, задля ефективності досягнення бажаного результату, мовець може вдаватися до ілокутивного акту. Жести та міміка часто є індикаторами суб'єктивної домінанти у семантиці слова, сприяють її розкодуванню та посилюють експресію.

Роль каталізаторів зворотньої реакції у міжособистісних відносинах «адресант ↔ адресат», згідно з А. Алонсо, відіграють *демінутивні лексеми ввічливості*. Активно-емоційні за своєю природою, вони мають за мету вплинути на психологічний стан реципієнта. Продуктивність вживання демінутивів ввічливості у мовленні очевидна, адже вони нівелюють категоричність наказового способу. Адресат використовує їх як стилістичний засіб маніпуляції свідомістю слухача. Часто інтенсифікація ефективності перлокуції реалізується при додатковій активізації паралігвальних засобів (інтонація, міміка чи жести) або ж факультативних вербальних одиниць (звертання-гоноративи, формули соціального етикету).

Красномовні демінутивні похідні у концепції дослідника з'являються у зв'язку з неспроможністю концептуального мислення відтворити семантико-когнітивні властивості предмета вираження. Мета вживання цього стилістичного засобу полягає у виділенні ідейного смислу позначуваного, що засвідчує перевагу уявного над емоційним.

Одже, згідно А. Алонсо, фантазії та емоції є єдиним процесом, у якому залежно від позамовних чинників спостерігається домінування одного з компонентів. Демінутиви, як результат фантазії мовця, посилюють емоційний вплив повідомлення та репрезентують широкий спектр авторських оцінок: від емоційно-позитивних до зневажливо-негативних. Принцип опису демінутивних суфіксів як носіїв емоційно-оцінної інформації наводить подальші дослідження у річище когнітивних чинників семантизації та сприяє прагматико-функціональному аналізу їхньої природи.

Дослідження А. Алонсо розглядаємо з точки зору стилістики – науки, яка аналізує конотативні складові «не індивідуального стилю мовлення, а того змісту мови, який розуміють та переживають мовці».

Важливим компонентом семантичної структури демінутивів та аугментативів, який нарошується на їхнє квантитативне значення, є *конотація*. Якщо *денотативний компонент* є частиною значення знаку, що відображає в узагальненій формі предмети і явища об'єктивної реальності, то *конотативний компонент* характеризує ситуацію спілкування, відношення до предмета мовлення і включає *експресивний, емоційний і оцінний* елементи. Конотація накладається на предметно-логічний семантичний зміст основної інформації. Конотативні смисли модифікуються зі зміною культурного тла, можуть бути відмінними у різних культурно-соціальних середовищах, іноді

представляти індивідуально-психологічну специфіку автора. Конотація як стилістичний компонент описує *емотивно-оцінне* та *експресивне* навантаження мовної одиниці.

Оцінний компонент може бути виокремлений як у денотативній, так і в конотативній частині семантики. Залежно від критерію, що береться за основу, розрізняють *об'єктивну* (сукупний досвід емоційного сприйняття носіїв мови) та *суб'єктивну* оцінку (позитивне / негативне ставлення до предмета мовлення). *Суб'єктивна оцінка* є категорією словотвірного типу, тому що всі різновиди її значення реалізують словотвірні засоби для досягнення емоційно-експресивного забарвлення висловлення. Через них виражаються смисли супровідних предикатів базових структур: кількісні, що співвідносяться з прикметниками *малий, великий*, і тісно пов'язані з ними оцінні значення, *суб'єктивна позитивна / негативна оцінка*, а також значення інтенсивності та збірності [7, с. 195; 8, с. 58; 9, с. 111].

Розшарування емоцій за оцінкою на *позитивні* та *негативні* здійснюється ще на першому етапі їх виникнення – при появі афективної чуттєвості. Категорія оцінки входить у корелятивні зв'язки з емоціями тоді, коли їхні параметри збігаються: «приємне – добре», «неприємне – погане» [10, с. 35; 11, с. 34; 12, с. 549]. Це дає право говорити про *емоційну оцінку*, яка виявляється не як логічне судження, а як відчуття, почуття, емоція мовця. Емоції утворюють частину семантичного значення мовних одиниць, а емоційне забарвлення створюється завдяки нашаруванню смислових відтінків.

Експресія ж задана переважно як засіб впливу на адресата, коли автор цілеспрямовано добирає певні мовні засоби. Емоційність висловлення завжди пов'язана з реалізацією оцінки, тоді як експресивність частіше – з інтелектуальним наміром переконати в чомусь адресата.

Вибір демінутивів / аугментативів як мовних засобів впливу на адресата визначається загальною прагматичною спрямованістю на раціональну, емоційну чи обидві сфери людської свідомості і знаходить вираження в емотивно-оцінних маркованих / немаркованих одиницях. Компонентом лігвопрагматики є суб'єктивно-модальне (оцінне) ставлення мовця до об'єкта вираження.

Якщо контекстуальна структура монеми поєднує дві семи – «денотативну» та «конотативну», тоді домінування однієї з них визначають твiрна основа або контекстуальна ситуація. Чимало романських лінгвістів погоджуються, що конотативні значення демінутивів активізуються та переважають у розмовному мовленні, денотативні – в мові [13, с. 192; 14, с. 189].

Висновки. Значення об'єктивної зменшеності тісно пов'язане з суб'єктивною оцінкою. Пестливість закладена у семантичному змісті демінутива. Денотативні та конотативні семи співіснують у мовленнєвій реалізації. Встановлення межі між денотацією і конотацією можливо тільки гносеологічно.

Отже, семи об'єктивної зменшеності і суб'єктивної оцінки є константними для іспанського демінутива. Демінутивні суфікси, первинним значенням яких було об'єктивне зменшення ознак, сьогодні охоплюють широку семантичну площину та створюють емоційно-експресивну тональність повідомлення. Їхня парадигматична валентність часто пов'язана з низкою прагматичних функцій, що створює ґрунт для подальших досліджень демінутивів в контексті лігвопрагматики, когнітивістики та культурології, зокрема.

Література:

1. Alonso A. Noción, emoción, acción y fantasía en los diminutivos / Amado Alonso // Estudios lingüísticos. Temas españoles. Madrid, 1961. P. 195–229.
2. Monge F. Los diminutivos en español / Félix Monge // Actes du XIème Congrès International de linguistique et philologie romanes. Paris, 1965. P. 137–147.
3. Montes Giraldo J. J. Funciones del diminutivo en español: ensayo de clasificación / José Joaquín Montes Giraldo // Thesaurus : boletín del Instituto Caro y Cuervo, T. 27. 1972. P. 38–71.
4. Nañez Fernández E. El diminutivo. Historia y funciones en el español clásico y moderno / Emilio Nañez Fernández. Madrid, 1973. 458 p.
5. González Ollé F. Los sufijos diminutivos en castellano medieval / Fernando González Ollé // Revista de Filología Española, Anejo LXXXV. Madrid, 1962. P. 32–47.
6. Zuluaga Ospina A. La función del diminutivo en español / Alberto Zuluaga Ospina // Boletín Instituto Caro y Cuervo, 25. 1970. P. 23–48.
7. Hummel M. Para la lingüística de vuestro diminutivo : los diminutivos como apreciativos / Martín Hummel // Anuario de Estudios Filológicos, XX. – Extremadura 1997. P. 191–210.
8. Lázaro Mora F. La derivación apreciativa / Fernando Lázaro Mora // Gramática descriptiva de la lengua española. Madrid : Real Academia Española / Espasa Calpe, 1999. Vol. 3. P. 54–68.
9. Wagner M. L. El sufijo hispanoamericano -ico para denotar defectos físicos y morales / Max Leopold Wagner // Nueva Revista de Filología Hispánica, 4. 1950. P. 105–114.
10. Dressler W. U. Elements of Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages / Wolfgang U. Dressler, L. Merlini // J. Verschueren (eds.), Levels of Linguistic Adaptation. Amsterdam : John Benjamins. 1991. P. 33–51.
11. Gooch A. Diminutive, Augmentative and Pejorative Suffixes in Modern Spanish / Antony Gooch. Oxford, 1967. 303 p.
12. Jurafsky D. Universal tendencies in the semantics of the diminutive / Daniel Jurafsky // Language, Vol. 72. N 3. P. 533–578.
13. Coseriu E. Lecciones de lingüística general / Eugenio Coseriu. Madrid : Gredos, 1986. 354 p.
14. Fernández Ramírez S. A propósito de los diminutivos españoles / Salvador Fernández Ramírez // La nueva gramática española. El camino hacia el Esbozo. Madrid, 1987. P. 185–192.

Lesko Kh. Connotative dominant of diminutives according to the A. Alonso's concept (based on material in Spanish)

Summary. The article examines the connotative dominant of diminutives according to the concept of A. Alonso in the Spanish language, which is closely related to the meaning of objective diminutiveness. Affection is embedded in the semantic structure of the diminutive. The denotative and connotative meaning coexist in speech. Establishing the boundary between denotation and connotation is possible only epistemologically.

Category of diminutiveness, as a semantic and stylistic universal at the level of morphemics, is a tool of the expressive and emotive-evaluative function of speech. The functional and pragmatic variation of this type of expression ensures the solution of strategic communication tasks. Context, presupposition and pragmatic goals realize their functions. The choice of diminutives as linguistic way of influence is determined by the general pragmatic focus on the rational, emotional or both spheres of human consciousness and is expressed in emotionally and evaluative marked / unmarked lexemes. A component of Linguopragmatics is the speaker's subjective (evaluative) attitude towards the object of expression.

Diminutiveness belongs to universal and typological phenomenon since human nature has a need to differentiate the attitude towards a certain person, object or situation and to express an emotional and expressive assessment. Diminutiveness as a semantic and stylistic language universal at the level of morphemics is a tool of the expressive and emotive-evaluative function of speech. The correlativeness of the categories of evaluation, emotionality and expressiveness realizes the linguopragmatic possibilities of diminutives in speech.

In this case, the expression of objective diminution not only recedes into the background, but is completely leveled out in speech.

This interpretation of diminutives, proposed by A. Alonso, became revolutionary in 1930 in Spanish linguistics and caused a lot of linguistic discussions, but allowed to see the multifacetedness of this linguistic phenomenon, its close connection with linguopragmatics.

Key words: diminutive, connotation, evaluation, emotionality, expressiveness, conceptuality.

*Марінашвілі М. Д.,**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри французької філології**Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Весна Т. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри французької філології**Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**Склярова Л. П.,**здобувач вищої освіти ступеня магістра
факультету романо-германської філології**Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ

Анотація. В статті досліджено основні засоби реалізації категорії емотивності в діалогічному мовленні французькомовних художніх текстів. Емотивність тексту розглядається як двостороння сутність, що має план змісту і план вираження, через які маніфестуються емоційні ставлення або емоційні стани мовця. Маркерами емотивності персонажного мовлення є фонетико-графічні засоби, що відбивають фонетичні та інтонаційні особливості спонтанного усного емоційного мовлення, зокрема, окличний знак, знак питання, три крапки, а також шрифт. Ефективним засобом емотивності французькомовного художнього діалогічного дискурсу є лексика (іменники, прикметники, прислівники), що містять емотивно-оцінну сему. Подібні лексичні одиниці передають емоційний стан персонажа або емоційну оцінку певного суб'єкта, об'єкта, дії. В проаналізованих текстах спостерігається комбіноване використання різномовних засобів емотивності для адекватного відтворення емоцій персонажів. Емоційний стан репрезентується також за допомогою емотивів (афективів) – лексик, що виражає емоції, і специфічними експресивними лексичними одиницями, а саме: вигуками і лайливими словами. Вигуки, що репрезентують найрізноманітніші емоції, як позитивні, так і негативні, виявилися найживанішими засобами емотивності художніх діалогів. Реалізація тієї чи іншої емоції залежить від комунікативної ситуації, горизонтального і вертикального контекстів. Завдяки їхній здатності прямо вказувати на емоцію без її позначення вигуки створюють ефект автентичності емоційного прояву. В художніх діалогах в процесі вираження емоційного стану персонажа проявляється його мовленнєва поведінка, а через неї – його мовна особистість. Аналіз емоційного синтаксису з погляду функціонального типу висловлювання показав, що емоційні конотації можуть бути реалізовані в будь-якому комунікативному типі, проте найчастіше – в окличних та питальних реченнях. Проявом емоційного синтаксису в проаналізованих діалогах є також еліптичні та незавершені речення, повтор, інверсія.

Ключові слова: емотивність, художній текст, діалогічне мовлення, фонетико-графічні, лексичні та синтаксичні засоби, французька мова.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Емоції супроводжують будь-які прояви життєдіяльності особи і відображають у формі переживання значимість явищ і ситуацій, слугуючи одним з головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки людини [1, с. 74]. Антропоцентрична спрямованість сучасної лінгвістики проявляється, з-поміж іншого, в значному інтересі дослідників до емоційної сфери людини, до проблеми мовної та мовленнєвої репрезентації емоцій. Найбільш яскраво емоції виражаються в діалогічній комунікації. Розрізняють розмовний і літературний (художній) діалог / дискурс. «Розмовний дискурс здебільшого є діалогічним (на формальному рівні). Тому дослідження розмовного дискурсу на матеріалі художньої літератури можна вважати дослідженням діалогічного дискурсу як на формальному, так і на функціональному рівні» [2, с. 13]. Звернення до художнього дискурсу є виправданим, оскільки «сама літературні твори є практично необмеженим джерелом для вивчення найяскравіших типізованих емоційних ситуацій» [3, с. 347].

Діалогічний дискурс визначають як двосторонню мисленнєво-мовленнєву діяльність комунікантів, зафіксовану діалогічним текстом та вміщену до широкого (ситуативно-комунікативного, соціокультурного, когнітивно-психологічного) контексту [4, с. 127]. Під художнім діалогічним дискурсом розуміється комунікативна взаємодія, відтворена засобами художнього твору, яка розглядається в динаміці, із врахуванням не тільки лінгвальних, але й позалінгвальних факторів, що містять знання про світ, настанови і цілі адресата. Дослідження емотивності – мовних засобів вираження емоційного стану персонажа в художньому тексті, як відображення внутрішнього світу людини в мові, є **актуальним** для лінгвістики емоцій і лінгвістики тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема репрезентації емоцій в мові та мовленні є однією з найважливіших в сучасній лінгвістиці. Вона розробляється в різноманітних аспектах, з позицій різних методологічних підходів, на матеріалі багатьох мов (Н. В. Аванесова; Л. Г. Бабенко; Н. А. Бере-

зовська-Савчук; Т. І. Бондарчук; А. Вежицька; В. Г. Гак; М. В. Гамзюк; С. В. Гладько; Я. В. Гнезділова; С. В. Іонова; С. В. Коростова; Г. Н. Ленко; І. Б. Морозова; Е. Л. Носенко; І. П. Пініч; М. П. Степанюк; Н. П. Сюткіна; Л. Н. Ткаченко; О. Є. Філімонова; В. І. Шаховський, Н. С. Ярошко та ін.). Емотивність тексту розглядається як набір мовних засобів (В. А. Маслова), як стилістична категорія (І. В. Арнольд), як різновид модального тексту (Н. Д. Арутюнова; О. М. Вольф), як один з аспектів семантики тексту (В. І. Болотов). В дослідженнях на матеріалі французької мови особливу увагу приділяють вивченню категорії емотивності (*pathos*) в межах переконувального дискурсу (D. Behague; P. Charaudeau; D. Forget та ін.), аналізу лексики на позначення емоцій в мові та мовленні (P. Blumenthal; S. Cigada; Chr. Plantin; D. Galati, B. Sini та ін.), лексичних засобів творення емоційної тональності текстів різних функціональних стилів (В. Bloch; H. Pichard та ін.). Спеціальні дослідження присвячені окремим засобам вираження емотивності у художніх творах французьких авторів (Л. О. Азнабаєва, А. О. Аніщенко; Т. В. Тришкіна-Людія; А. Е. Одинова та ін.). Проте, емотивний потенціал різноманітних мовних засобів персонажного мовлення французькомовних художніх текстів все ще залишається недостатньо вивченим.

Метою нашої розвідки є виявлення й аналіз різноманітних мовних засобів репрезентації емоційного стану персонажа в діалогах французькомовних художніх текстів. **Об'єктом** дослідження є категорія емотивності, актуалізована в художньому дискурсі, **предметом** – фонетико-графічні, лексичні та синтаксичні засоби вираження емотивності художнього діалогічного мовлення.

Виходячи з мети, використовувались такі загальнонаукові та лінгвістичні **методи** дослідження: метод лінгвістичного спостереження; описовий метод; метод функціонально-стилістичного аналізу; контекстуальний метод.

Матеріалом дослідження послужили діалоги, виокремлені з прозових та драматичних творів французьких авторів: A. Daudet "Fromont jeune et Risler aîné", F. Dorin "Le tube", Y. Jamiaque "Acapulco, Madame", L.-F. Céline "Voyage au bout de la nuit", A. Maurois "Une carrière et autres nouvelles", H. Troyat "Les Eygletière La faim des lionceaux", F. Sagan "Un piano dans l'herbe", F. Beigbeder "Nouvelles sous ecstasy", D. Foenkinos "La délicatesse".

Виклад основного матеріалу. Емотивність, за В. І. Шаховським, – це іманентно притаманна мові семантична властивість виражати системою своїх засобів емоційність як факт психіки, відображені в семантиці мовних одиниць соціальні та індивідуальні емоції. Емотивність тексту розглядається як двостороння сутність, що має план вираження і план змісту, через які маніфестуються емоційні ставлення / стани мовця [5, с. 24]. Емотивність в тексті є відображенням різноманітних аспектів людської емоційності і водночас є характеристикою мовних і текстових засобів, що служать для кодування емотивного змісту [6, с. 6]. В нашому дослідженні основна увага сфокусована саме на плані вираження, тобто на мовних засобах, що актуалізують категорію емотивності в художньому діалогічному мовленні.

Маркерами емоцій в діалогічному мовленні персонажів є, насамперед, **фонетико-графічні засоби**. Як свідчить проведений аналіз, на графічному рівні в художніх текстах передача фонетичних характеристик емоційного мовлення здійснюється за допомогою різноманітних розділових знаків, як-от: знака

оклику, трьох крапок, знака питання. Пунктуація, відображаючи в письмовому тексті динаміку усного мовлення, передає не лише ритмічну структуру висловлювання, але й емоційно-оцінні нюанси інтонації персонажа.

Знак оклику залежно від комунікативної ситуації вказує на різні емоційні стани персонажів, зокрема, радість: "Ah ça, nous l'avions fêtée, la chute du communisme!" (F. Beigbeder, p. 45), подив і радість: "Quelle belle surprise!" (D. Foenkinos, p. 104), обурення: "Vos orverts sont comme dans un goulag. C'est une honte, vous êtes la Staline de vos pieds!" (D. Foenkinos, p. 4) та ін.

Знак питання також служить для маніфестації емоційного стану персонажа, як, наприклад, подиву: – Comment le saurais-je? Et quel rapport avec ma pièce? Vous croyez que Laurent voudrait? (A. Maurois, p. 11), занепокоєння: "Est-ce que ça revient, tu crois?..." (L.-F. Céline, p. 117) та ін.

Відтворення на письмі характерних для спонтанного усного мовлення уривчастих, незавершених фраз здійснюється за допомогою трьох крапок [7, с. 343]. Три крапки в діалогічному мовленні позначають емоційну паузу, наприклад, підкреслюючи захоплення персонажа якоюсь ідеєю: – Parfait! s'écria Léon Laurent. Parfait! Je vois déjà comment je dirai ça... (A. Maurois, 10). Їх використання спрямоване на розкриття «внутрішньої емотивності реплік персонажа» [8, с. 139].

Крім того, спостерігаємо комбінацію різних графічних засобів, що сприяє більш точному відтворенню емоційного стану або його підсиленню, як, наприклад, у такій репліці: – Vraiment, Claire, si je vous écoutais, je tomberais dans les sentimentalités de Hollywood!... (A. Maurois, p. 13).

Емоційний стан персонажа передається також за допомогою шрифту, як, наприклад, відчай: "Ton amour c'est ma folie, Hélas! je n'en puis guéri i i i r !..." (A. Daudet, p. 108) або захоплення: "Tu as vu ses yeux, non mais répons-moi: est-ce que tu as vu SES YEUX?" (Fr. Beigbeder, p. 47).

На **лексичному рівні** емоційні конотації проявляються в художньому діалозі завдяки емоційно-оцінним лексемам. Лексичні засоби емотивності апелюють до почуттів, емоцій та стереотипів адресата, створюють емотивний зміст і емотивну тональність тексту [9, с. 105]. Аналіз діалогічного мовлення художніх текстів показав, що одним з найважливіших лексичних засобів вираження емотивності в них є прикметник. Окрім свого категоріального значення – позначати якість предмета або особи – прикметники передають також ставлення мовця або емоційну оцінку певного суб'єкта, об'єкта або дії [10]. Сема негативної оцінки є домінуючою в таких виокремлених в мовленні персонажів прикметниках: *bête, stupide, fou, odieux, hideux, méprisant*, які виражають гнів, обурення, презирство і т. д. Сема позитивної оцінки превалює в прикметниках *admirable, merveilleux, charmant*, що виражають схвалення, радість, захоплення.

Проте прикметники, які зазвичай використовують для вираження позитивних емоцій, можуть мати протилежне значення. Наприклад, в такому контексті: "Sidonie est assise à table devant le réchaud chargé. On sent un parti pris de mauvaise humeur dans sa pose de victime: – Vous voilà... C'est bien *heureux*" (A. Daudet, p. 48) прикметник *heureux*, який у творі А. Доде вживає Сідоні, коли приходить Ріслер, контрастує з попередньою ремаркою автора про її позу жертви і явний поганий настрій. Крім того, на це вказує і відсутність знака оклику.

В мовленні персонажів широко використовуються афективні прикметники, які не мають конкретного змісту, основна функція яких – передача емоційної реакції мовця на предмет мовлення – *extraordinaire, incroyable, magnifique* і т. д., наприклад: BENOÎT, *explosant enfin*. Mais pour moi, c'est un événement *extraordinaire*! C'est la sortie du tunnel (F. Dorin, p. 37).

Для вираження позитивної і негативної емоційної оцінки використовуються також прислівники міри та ступеня, в семантичній структурі яких відбувається перерозподіл компонентів, коли на перший план виходить емоційне значення. Ці прислівники втратили своє предметне значення і не лише виконують функцію означення при прикметнику або дієслові, але й вживаються для зазначення дуже високого ступеня емоційної насиченості, тобто вони переходять в розряд інтенсификаторів, наприклад: “Admirable, hein?... *Vachement* admirable, ma mère!” (Y. Jamiaque, p. 33).

До вираження емоційних станів персонажів в діалогічному мовленні здатні також модальні прислівники. Вони передають емоційне ставлення мовця до предмета мовлення або до співрозмовника. Наприклад, жаль / задоволення виражаються прислівниками *malheureusement / heureusement*: “Si tu étais devenu l'auteur à la mode, au même titre que Laurent est le chanteur dans le vent, ce n'est *malheureusement* pas le cas...” (F. Dorin, p. 104).

Крім того, емоційно-оцінні конотації в діалогах проаналізованих художніх текстів актуалізуються за допомогою іменників. Домінуючу позицію серед них займають ті, в яких сема емоційної оцінки є єдиною і становить основу їх номінації. Це, насамперед, іменники, вживані в розмовному мовленні, як, наприклад, для вираження презирства: “Ce *ringard* ne pourra jamais remplacer ce que nous avons vécu” (F. Beigbeder, p. 76).

На лексичному рівні емоції виражаються також емотивами, які називають афективами – лексикою, що виражає емоції, і специфічними експресивними лексичними одиницями [5, с. 101], а саме: вигуками і лайливими словами.

В діалогічному мовленні проаналізованих текстів найвживанішими афективами виявилися вигуки. Функція емотивних вигуків полягає в тому, щоб виразити певні емоції мовця у зв'язку з тим чи іншим явищем, подією, висловлюванням. В основі семантичної структури емотивних вигуківих реплік лежить миттєва загальна емоційна (негативна або позитивна) реакція на навколишню дійсність [11, с. 19]. Завдяки особливостям своєї когнітивної природи і здатності прямо вказувати на емоцію без її позначення, вигуківі одиниці створюють ефект автентичності, достовірності емоційного прояву. З іншого боку, конвенціональний, клішований характер більшості вигуківих одиниць сприяє швидкій та адекватній інтерпретації пов'язаного з ними внутрішнього стану будь-яким носієм мови [12, с. 67].

Вигуки можуть репрезентувати найрізноманітніші емоції і почуття персонажів. Проілюструємо це на прикладі вигуку *Ah*, який залежно від контексту може виражати:

– страждання: *Ah! si vous saviez comme j'ai souffert en voyant chaque fois ce personnage, qu'il modelait devant moi, évoluer malgré le sculpteur vers une femme qui vous ressemblait* (A. Maurois, p. 34),

– жаль: “*Ah! C'est dommage!*” (H. Troyat, p. 128),

– подив: “*Ah! Mon petit Antoine, il ne faut pas raconter ces choses-là à une femme...*” (A. Maurois, p. 90),

– сором: “*Ah! que j'ai honte de me sentir prêt à revivre!..*” (A. Maurois, p. 48),

– адість: “*Ah! quelle excellente idée!*” (A. Maurois, p. 18),
– переляк: “*Ah! Vous m'avez fait peur...*” (A. Daudet, p. 155),
– ненависть: “*Ah! voilà! Tout aux Fromont et rien aux Chêbe...*” (A. Daudet, p. 18),

– захоплення: “*Ah! C'était déjà une vraie femme, cette petite Chêbe*” (A. Daudet, p. 67) та ін.

Щодо вживання в персонажних діалогах лайливих слів, слід відзначити їх особливу роль в прагматичному аспекті комунікації. В акті мовлення реалізується намір мовця, його іллокутивна мета – виразити емоції. В діалогах художнього тексту в процесі вираження емоційних станів персонажа проявляється його мовленнєва поведінка, а через неї – його мовна особистість. Покажемо в цьому аспекті є твір Л.-Ф. Селіна «Подорож на край ночі» – надзвичайно реалістичний роман про Першу світову війну, в якому, зокрема, лексичні засоби вираження емоцій сприяють творенню яркого образу головного персонажа Фердінана Бардаму. В мовленні Бардаму спостерігаємо доволі високу вживаність лайливих слів, які містять сему негативної оцінки, наприклад: “*Salaud!* ... En vérité, tu n'as pas de vertu!” (L.-F. Céline, p. 151). Ці лексеми посилюють прояв незадоволення, обурення головного героя роману: “On ne les intéresse que saignants, *les salauds!*” (L.-F. Céline, p. 109). Вживаючи лайливі слова у контексті: “*Eh! ..., ne te presse donc pas, petit crétin, tu en auras toujours du temps pour gueuler, petit âne!*” (L.-F. Céline, p. 431), Бардаму не приховує роздратування, намагаючись заспокоїти дитину, яка плаче.

В діалогічному мовленні персонажів спостерігається також вживання іменників-зоосемізмів як лайливої лексики: “*T'aurais beau faire cela, petite vache, t'y couperas pas. Va! Tais-toi tout de suite!*” (L.-F. Céline, p. 338). Тут завдяки зоосемізму посилюється гнів матері по відношенню до дочки, а у репліці: “*Il est cochon!* Il l'a même bien sali son lit, hein garce? Bien sali ton sale matelas et avec son sang de *cochon!*” (L.-F. Céline, p. 405) завдяки вживанню подібного іменника посилюється така емоція як презирство.

Розмовне мовлення як усна форма спілкування володіє, на відміну від письмової, універсальним засобом передачі емоційного стану – інтонацією. Інтонація робить емотивним будь-яке висловлювання. В письмовій формі у відтворенні емоційної інтонації важливу роль відіграє синтаксис.

Аналіз **емоційного синтаксису** з погляду функціонального типу висловлювання показує, що емоційні конотації можуть бути реалізовані в будь-якому комунікативному типі, проте найчастіше – в окличних реченнях. Вважається, що основним завданням цього типу речень є саме вираження емоцій [13, с. 35]. Окличні речення визначаються як засоби, які використовують мовець для свідомого вираження свого емоційного стану і безпосередньо пов'язаної з ним суб'єктивної оцінки того, що послужило причиною зміни стану. Крім того, вони служать для впливу на емоційну сферу адресата.

Основу лексико-граматичних засобів емотивності в окличних реченнях, які ми детально розглядали вище, становлять вигуки, прикметники, іменники.

Окличність в семантичному плані виражає абсолютно високий ступінь, вищий за абсолютний суперлатив. Основним і первісним значенням окличності є емотивне значення, яке і виражається переважно в окличних реченнях. Оціночне значення є другим необхідним аспектом окличності. Інтенсивність є основним значенням при вираженні

суб'єктивності в мовленні, утворюючи єдність емотивності й оціночності [14, с. 5].

Окличні речення можуть бути одним з основних засобів репрезентації емоційного стану персонажів в художньому тексті. Наприклад, у вже згаданому романі «Подорож на край ночі» за допомогою окличних речень виражаються найрізноманітніші емоції і почуття персонажів, здебільшого негативні, як-от: презирство, відчай, лють: “Alors vivent les fous et les lâches! Ou plutôt survivent les fous et les lâches! Voyez donc bien que les soldats, ils sont morts pour rien, Lola! Pour absolument rien de tout, ces crétins! Je vous affirme!” (L.-F. Céline, p. 88). В окличних реченнях персонажі виражають і позитивні емоції, як, наприклад, захоплення: “Cette Molly, tout de même quelle femme! Quelle généreuse! Quelle carnation! Quelle plénitude de jeunesse!” (L.-F. Céline, p. 292).

Як свідчить фактичний матеріал, за допомогою окличних речень може бути виражений будь-який тип емотивної конотації. Як вже було відзначено, ті емоції, які в усному мовленні виражаються інтонацією, на письмі передаються автором через пунктуацію – за допомогою знаку оклику, що вже саме по собі свідчить про підвищену емоційність висловлювання.

Іншим комунікативним типом речення, в якому яскраво виражаються емоційні стани персонажів проаналізованих художніх текстів, є питальні речення, а точніше – риторичні питання. Риторичне питання розуміється як емоційне твердження або заперечення в формі питання. Як приклад наведемо такий фрагмент діалогу: “Vous souvenez-vous d’un seul nom par exemple, Lola, d’un de ces soldats tués pendant la guerre de Cent ans?... Avez-vous jamais cherché à en connaître un seul de ces noms? Non n’est-ce pas?” (L.-F. Céline, p. 88), де через риторичні питання передаються гнів та обурення персонажа, його негативне ставлення до війни. За допомогою цього синтаксичного засобу виражаються і такі емоційні стани персонажів як страх, здивування, невпевненість та ін.

Як зазначає В. І. Шаховський, до прояву емотивного синтаксису зараховують такі конструкції, які наближені за своєю будовою до зворотів розмовного мовлення: еліптичні речення, приєднувальні та парцельовані конструкції, різні типи повторів. Здатність емоцій до поповнення раціонально-логічної інформації дозволяє руйнувати емоційну структуру фрази, виявляючи існування особливого, «ламаного» емотивного синтаксису [5, с. 150]. Аналіз діалогів французькомовних прозових і драматичних текстів підтверджує це спостереження. Наприклад, у контексті: – Moi, Madelon, pas du tout! ... Je suis pas dans son genre, moi! Qu’est-ce qui te fait croire que je suis comme lui?... Après gentille comme t’as été avec moi?... Je m’attache moi! Je suis pas un salaud moi! C’est pour toujours, que je t’ai dit, j’ai qu’une parole! C’est pour toujours! T’es jolie, je le sais déjà, mais tu le seras encore bien plus une fois que je t’aurai vue... Là! Tu es contente à présent?» (L.-F. Céline, p. 300) інтенсивність емоцій персонажа виражається за допомогою еліптичних речень, повтору, інверсії.

В наступному фрагменті діалогу високий ступінь емоції щастя передається за рахунок парцеляції: – Vous êtes tout à fait courtois et généreux... Ah! Mr. Boerstecher, quelle reconnaissance ne vous dois-je point! Un bonheur retrouvé... Une nouvelle vie... (A. Maurois, p. 24).

На окрему увагу заслуговують незавершені речення як засіб творення емотивності діалогічного мовлення. Вони створюють

ефект недоказаності. В емоційно забарвленому мовленні прийом недоказаності виконує особливі функції: головне у висловлюванні – оцінка, ставлення мовця до факту, тобто те, заради чого промовляються слова, – подаються імпліцитно. Інакше кажучи, спостерігається зворотній принцип: щоб найбільш повно передати своє емоційне ставлення до будь-чого, мовець не намагається вербально висловити свої почуття, а надає слухачеві можливість їх домислити. Можна сказати, що відбувається деякий перерозподіл навантаження з мовця на слухача, який змушений декодувати отриману інформацію. Емоційний вплив стає тим сильнішим, чим активнішою є участь адресата в самому процесі спілкування між комунікантами. Отже, неповнота засобів вираження, властива розмовному мовленню, використовується мовцем з певною комунікативною метою.

Розглянемо, наприклад, такий фрагмент діалогу: “On les reconnaît dans son faible et dans son fort... C’est la panique alors... Une avalanche... On en reste là comme un pendu, au-dessus des émotions... avec des sentiments...” (L.-F. Céline, p. 431). За допомогою незавершених речень автор демонструє емоційно напружений стан персонажа.

В наступному прикладі незавершені речення разом з окличними реченнями, а також повторенням слова “toujours”, об’єднані в надфразну єдність, передають невдоволення та обурення персонажа: “Jamais contents les locataires, on dirait des prisonniers, faut qu’ils fassent de la misère à tout le monde!... C’est leurs cabinets qui se bouchent... Un autre jour c’est le gaz qui fuit... C’est leurs lettres qu’on leur ouvre!... Toujours à la chicane... Toujours emmerdants quoi!... Y en a même un qui n’a craché dans son enveloppe du terme... Vous voyez ça?...” (L.-F. Céline, p. 340).

Незавершеними реченнями автори передають також емоцію жалю: “MAUD. Ces écarts...! Une malheureuse sardine...! Tu vas être malade, toi aussi, Louis, à boire comme ça... Ah! si Jean-Loup était là...” (F. Sagan, p. 9). Тут в останньому реченні фрагмента діалогу з друзями головна героїня п’єси Ф. Саган жалкує, що кохання її молодості – Жана-Лу – немає з нею поруч.

За допомогою незавершених речень персонажі виражають і позитивні емоції та почуття, як, наприклад, ніжність: “Ce petit me plairait assez... – conclut Lola. Et puis ce petit est tout de même trop vicieux... Ce n’est pas le genre d’attachement que je désire... Je voudrais éprouver un sentiment absolument maternel...” (L.-F. Céline, p. 280), любов: “Mon Léon, je veux t’avoir tout entier à moi... Te partager avec personne... Je veux que tu m’adores parce que je t’adores... dit Madelon à Léon” (L.-F. Céline, p. 517), насолоду: “MAUD. Sylviane doit s’en occuper! (Elle s’étire, respire longuement.) Ah! Ce parfum!...” (F. Sagan, p. 7).

Висновки. Діалогічний дискурс відіграє значну роль у формуванні емотивної тональності художнього тексту і реалізації прагматичної настанови автора – здійснити емоційний вплив на читача. Емотивність французькомовного художнього діалогічного мовлення виражається різнорівневними емотивними і емотивно-оцінними мовними засобами. Для адекватного відображення емоцій та емоційних станів персонажів фонетико-графічні, лексичні та синтаксичні засоби в більшості випадків використовуються комплексно і знаходяться у взаємодії.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків, як видається, є вивчення лексико-стилістичних засобів маніфестації емоційних станів в персонажних діалогах, а також способів відтворення емотивності французькомовних художніх текстів в українських перекладах.

Література:

1. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии. Москва : Смысл, 2000. 316 с.
2. Безугла Л. Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2009. Вип. 60, № 867. С. 7–14.
3. Шаховский В. И. Категориальная эмоциональная ситуация в свете теории и семиотики эмоций. *Речевая деятельность. Речевое сознание. Общественные личности. XV Междунар. симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации: тезисы докладов (Москва, 30 мая – 2 июня 2006 г.) / Ред. Е. Ф. Тарасов. Калуга : «Эйдос», 2006. С. 347–348.*
4. Безугла Л. Р. Комунікативно-прагматичні характеристики імпліцитних смислів у німецькомовному дискурсі : дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.04. Харків, 2008. 570 с.
5. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Изд. 3-е. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 208 с.
6. Ионова С. В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика. Волгоград, 1998. 15 с.
7. Kerbrat-Orecchioni C. *Le discours en interaction.* Paris : Armand Colin, 2005. 365 p.
8. Ярошко Н. С. Лінгвопрагматика графічних засобів у романах французьких письменниць кінця ХХ століття. *Записки з романо-германської філології.* 2012. Вип. 2. С. 135–142.
9. Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоцій смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко). *Філологічні студії.* 2018. Вип. 17. С. 99–110.
10. Бондарчук Т. І. Лексичні засоби вираження емотивного значення в сучасній німецькій мові. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* 2016. № 5. С. 285–290.
11. Парсиева Л. К. Система междометия в общей парадигме языка (на материале осетинского и русского языков) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Владикавказ, 2010. 42 с.
12. Хван Н. А. Когнитивно-прагматические и эмотивно-экспрессивные свойства междометных единиц в художественном тексте (на материале английского языка) : дисс. ... канд. филол. наук. Тула, 2005. 215 с.
13. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи. Одеса ; Київ : Вища школа, 1986. 158 с.
14. Тришкіна-Людія Т. В. Структура, семантика і прагматика окличних речень у сучасній французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2000. 21 с.

Marinashvili M., Vesna T., Skliarova L. Lingual means of expressing emotivity in fictional dialogue

Summary. This article examines the main means to realize the category of emotivity in the dialogic speech of French language fictional texts. The text emotivity is considered as a two-sided entity that has a plane of content and a plane of expression through which emotional attitudes or emotional states of the speaker are manifested. Markers of the character speech emotivity are phonetic and graphic means that reflect the phonetic and intonation features of spontaneous oral emotional speech, in particular, exclamation mark, question mark, three dots and type. Vocabulary (nouns, adjectives, adverbs) containing emotive and evaluative meaning is an effective means of emotivity in French language fictional dialogic discourse. These lexical units reflect the character's emotional state or emotional assessment of a certain subject, object and action. In the analyzed texts, the combined use of language means of emotivity at different levels for the adequate reproduction of the the characters emotions is observed. The emotional state is also represented by means of emotives (affectives) – vocabulary that expresses emotions and specific expressive lexical units, namely: exclamations and swear words. Exclamations representing a wide variety of emotions, both positive and negative, are revealed as the most used means of emotivity in fictional dialogues. The realization of one or another emotion depends on the communicative situation, horizontal and vertical contexts. Due to its ability to directly indicate an emotion without naming it, exclamations create the effect of authenticity of emotional expression. In fictional dialogues during the process of expressing character's emotional state his speech behavior and through it his linguistic personality are manifested. The analysis of emotional syntax in terms of the functional type of sentence showed that emotional connotations can be realized in any communicative type, but mainly in exclamatory and interrogative sentences. Elliptical and incomplete sentences, repetition and inversion are also manifestation of emotional syntax in the analyzed dialogues.

Key words: emotivity, fictional text, dialogic speech, phonetic, graphic, lexical and syntactic means, French language.

*Мельничук Н. О.,**кандидат філологічних наук,**асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЙСЬКИХ АД'ЕКТИВНИХ ЕМОСЕМІЗМІВ

Анотація. Словотвір характерний для систем усіх мов світу, адже словотвірний процес постійно діє, створюючи нові лексичні одиниці та збагачуючи словниковий склад тієї чи іншої мови, а засоби словотвору вдосконалюються залежно від динаміки мовних змін. Не винятком є і англійська мова, яка має досконалу систему засобів і способів словотвору, що яскраво відображається при творенні нових прикметників. Словотвірна система мови – це найвищий рівень категоризації мовних явищ, тому вона детермінує певний набір словотвірних реалій, які співвідносяться між собою та мають параметри, що перебувають у безпосередній взаємодії. Вивчення словотвірної системи дозволяє простежити процеси розвитку англійської мови, а також розкрити істотні властивості словотвірного механізму.

Спрямування цього дослідження на вивчення змістового аспекту мови зумовило вивчення англійських емотивних прикметників з погляду їхньої структури, морфемного складу та способів утворення. Похідним ад'єктивним одиницям на позначення емоцій людини притаманні риси, характерні для всієї системи похідних одиниць, а також певні специфічні ознаки, адже вони мають багатогранну смислову структуру, яка забезпечується складними семантичними перетвореннями, що виникають внаслідок взаємодії в їхній структурі твірної основи з похідною, а також зі словотвірними афіксами. Структура семантичного змісту похідних прикметників є чіткою та послідовною системою, а тому при дослідженні внутрішньої будови похідних англійських ад'єктивних одиниць важливим є зв'язок їхнього граматичного та семантичного значень. У семантичному плані прикметники є словами, що виражають значення якості, властивості чи ознаки предмета, а тому їхньою очевидною метою є опис і характеристика предметів або явищ картини світу.

Оскільки вивчення складних слів передбачає дослідження взаємозалежності плану змісту та плану вираження, семантики та структури, при аналізі конкретних явищ воно оперує не власне похідним словом, а схемою, за якою воно твориться, тобто певною словотвірною моделлю. У цій праці був проведений аналіз ілюстративного матеріалу, що дозволив нам виокремити основні моделі словоскладання, на основі яких утворені складні та складнопохідні емотивні прикметники.

Ключові слова: емоція, емотивність, словотвір, похідна одиниця, афікс, деривація, морфемний склад.

Постановка проблеми. Похідна ад'єктивна емотивна лексика займає у лексиконі англійської мови вагоме місце, а тому, визначаючи її роль у формуванні мовної картини світу, необхідно охарактеризувати її місце у лексичній системі мови, адже визначення природи емотивної лексики та її мовностилістичних особливостей є однією з найважливіших

проблем сучасної лексичної семантики. Завдяки вивченню словотвірного моделювання у межах лексико-семантичного поля емотивних прикметників, можливим стає дослідження структури його конститuentів та особливостей їхнього функціонування у мові, а також з'ясування можливості цих елементів збагачувати лексичний склад англійської мови новими словотвірними конструкціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ад'єктивні одиниці з погляду їхньої структури, морфемного складу та способів утворення важливі для дослідження лінгвістикою сучасної англійської мови, адже більшість розвідок науковців спрямовані на вивчення змістового аспекту мови [1; 2] у поєднанні з внутрішньою будовою її елементів [3; 4]. Проблема вивчення словотвірного значення як суми значень похідної основи та словотвірного форманта знайшла своє відображення у працях О. А. Земської [5] та О. С. Кубрякової [6], які стверджують, що як компонент семантичної структури похідного слова, словотвірне значення має зв'язний характер і виявляється у рамках словотвірного типу та словотвірної моделі. Проте додаткового вивчення потребує дослідження англійських ад'єктивних одиниць, що ґрунтується на одночасному вивченні його формальної (морфологічної) та змістовної (смислової) структури.

Мета статті. Мета цього дослідження полягає в установленні особливостей словотвору похідних емотивних прикметників в англійській мові, а також дослідженню продуктивності основних афіксів та моделей, що беруть активну участь у їхньому творенні. Дослідження емотивної ад'єктивної лексики сучасної англійської мови також вимагає актуалізації питання щодо встановлення особливостей її словотвору, таких як статус словотвірних моделей, формантів, значень, адже аналіз матеріалу у такому ракурсі дозволить розкрити основну тенденцію утворення нових ад'єктивних емосемізмів як частини мовної системи, що постійно поповнюється лексичними одиницями відповідно до швидкого темпу її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Словотвір забезпечує динамічне зростання лексичного фонду нації, адже завдяки ньому відбувається безперервний рух лексичних одиниць у межах мовної системи: нове явище чи предмет забезпечує появу відповідного нового слова (а отже і нового значення), яке є його безпосереднім лінгвальним відображенням. Процеси зміни слова, на думку деяких науковців [5, с. 36], не призводять до значних відмінностей між твірною та похідною формами, у той час як словотвірні процеси характеризуються значними семантичними змінами форм.

Як зауважує О. А. Земська [5, с. 52], особливістю ад'єктивного словотвору є подвійний зв'язок похідного слова з твірним: структурний та семантичний. Структурний вияв-

ляється тоді, коли похідна основа є повторенням твірної і ускладнена афіксом. Семантичний зв'язок вказує на те, що значення похідного слова прямо чи опосередковано пов'язане зі значенням твірної.

Дослідження смислових особливостей ад'єктивних лексичних одиниць емотивної семантики тісно пов'язане зі значущістю структурних властивостей. Саме тому взаємодія цих двох характеристик дає змогу виявити семантично домінуючі одиниці, адже їхнє функціонування у мові показує, що для кожної семантичної частини ЛСП емотивних прикметників (його групи) вагомішими є похідні або прості одиниці. Можна дійти висновку, що переважаюча кількість похідних емотивних прикметників характерна для ЛСП із емосемою "Surprise".

Кількісне співвідношення похідних і непохідних ад'єктивних емосемізмів

Тип одиниць	Лексико-семантичні групи ад'єктивних емосемізмів					
	Joy	Love	Surprise	Anger	Fear	Sadness
Похідні ад'єктиви	651 (80,87 %)	126 (85,71 %)	50 (92,59 %)	671 (84,3 %)	252 (82,89 %)	696 (83,75 %)
Непохідні ад'єктиви	154 (19,13 %)	21 (14,29 %)	4 (7,41 %)	125 (15,7 %)	52 (17,11 %)	135 (16,25 %)
Всього	805 (100 %)	147 (100 %)	54 (100 %)	796 (100 %)	304 (100 %)	831 (100 %)

Значення похідного слова визначає складна взаємодія компонентів, що його утворюють, та залежить як від семантики твірної основи, так і від семантики афікса. Всі похідні слова як номінативні одиниці мають одну особливість: їхня семантика є завжди дуже близькою. У цьому плані похідні емотивні прикметники – це складні структури, що характеризуються нечіткою семантикою, зокрема це стосується вираження позитивної чи негативної оцінки, адже наявність емотивної оцінки у структурі ад'єктивного емосемізму надає інформацію про предмет, що описується, явище, факт, оскільки така оцінка вказує на здатність предмета викликати у людини певну емоційну реакцію. Опис оцінної семантики похідних емотивних прикметників за словниковими дефініціями, які повною мірою відображають всі можливі смислові відтінки, є продуктивним.

Беручи до уваги специфічні властивості похідних емотивних прикметників, які були розглянуті, можна зробити висновок, що ад'єктивні одиниці характеризуються різноманітністю оцінної семантики та чітким розподілом на групи слів негативної та позитивної оцінки, які виявляють несхвальне або схвальне ставлення мовців до предметів, фактів і явищ об'єктивної дійсності, а також групою ад'єктивів, що мають амбівалентну оцінну семантику. Проілюструємо це наступною діаграмою.

Порівняльний аналіз похідних ад'єктивних емосемізмів з позитивною чи негативною семантикою у структурі їхнього лексичного значення, дозволяє зробити висновок, що останні значно переважають, складаючи 60 % від загальної кількості похідних прикметників, тоді як решта два утворення займають відповідно по 30 % та 10 %. Цей висновок ще раз підтверджує, що англійські емотивні прикметники є основними лексичними виразниками саме негативної семантики, що яскраво засвідчують наступні приклади похідних одиниць: *indifferent, impatient,*

scathing, malignant, deceitful, willful, ungrateful, vengeful, cowardly, unholy, passionate, inaccurate, feverish, loathsome.

Кількісне співвідношення похідних ад'єктивних емосемізмів за оцінною семантикою

Протилежним до них за значенням похідним ад'єктивним емосемізмам властива, безперечно, позитивна семантика відносно понять «добре – погано», що стосуються об'єктивної реальності, яку сприймає носій мови. У структурі ЛСП емотивних прикметників їх ілюструють такі приклади похідних одиниць: *spirited, accomplished, persistent, unassuming, successful, conductive, frolicsome, enthusiastic, tireless, sinless, friendly.*

Таким чином, похідні ад'єктивні одиниці у межах ЛСП емотивних прикметників мають загальні риси, характерні для всієї системи похідних одиниць англійської мови, а також певні специфічні риси, властиві суто емотивній лексиці, такі як складність смислової структури та оцінна семантика.

У сучасній англійській мові словоскладання, яке передбачає творення складних слів поєднанням двох або більше основ чи цілих слів або їхніх скорочень [7, с. 31], є досить продуктивним способом словотвору. Складним словом називається мовне утворення, що складається з декількох повнозначних слів або основ і є цілісною одиницею номінації, що моделюється для вираження певного словотвірного значення формальним способом [6, с. 52–60]. Складні слова характеризуються високою семантичною насиченістю, яка є результатом об'єднання значень окремих компонентів.

О. С. Кубрякова вважає, що, досліджуючи структурні та семантичні характеристики складних слів, необхідно враховувати такі особливості:

- 1) характер одиниць, що поєднуються: як з погляду їхньої належності до певних частин мови, так і з боку їх структурних особливостей (складання простих, похідних і складних слів; складання слів, їх частин тощо);
- 2) корелятивність таких одиниць з однокореновими утвореннями, а також всі фонеморфологічні особливості компонентів структур у порівнянні з цими самостійними одиницями;
- 3) спосіб оформлення складного слова в одне ціле (наголос, наявність сполучних елементів, спеціальних афіксів тощо);
- 4) семантичні зв'язки між компонентами складного слова;
- 5) результат об'єднання вказаних компонентів в єдине ціле з граматичного та семантичного поглядів [6, с. 65].

Складне слово розглядається в системі похідних слів, проте разом з рисами, характерними для всієї системи похідних одиниць, воно виявляє риси, специфічні тільки для складних утворень [8, с. 25]. Досить активним у англійській мові є процес деривації складних слів, а також поєднання інших способів словотвору зі складанням. Необхідно зазначити, що межа між

складним прикметником і словосполученням є досить нечіткою, адже вони мають спільні ознаки, такі як наголос і можливість сурядного та підрядного зв'язку між їхніми елементами.

Складні ад'єктивні емосемізми англійської мови утворені, за нашим спостереженням, за допомогою таких частин мови, як іменники, дієслова, прислівники, прийменники, вигуки та числівники. Емотивність складних прикметників може виникати шляхом поєднання нейтральних та емотивно маркованих основ, що підсилює емотивне значення нової цільнооформленої одиниці. Наприклад, у ад'єктивному емосемізмі *god-awful* (very bad, difficult or unpleasant) поєднуються нейтральна субстантивна основа *god* (a spirit or being believed to control some part of the universe or life and often worshipped for doing so, or a representation of this spirit or being) та емотивна основа *awful* (extremely bad or unpleasant).

Завдяки цьому поєднанню похідному емотивному прикметнику властива не тільки емотивна семантика, але й підсилення її експресивності. За аналогічним принципом утворюються такі ад'єктивні емосемізми, як *kickass* (= extremely good and successful), *loved-up* (= full of romantic love for somebody), *stir-crazy* (= upset or angry because you have been prevented from going somewhere or doing something for a long time), *crackpot* (= silly and stupid) та інші. Таким чином, складні емотивні прикметники є семантично вмотивованими одиницями, значення основ яких можуть бути різними, адже при сполученні вони формують нову семантичну цілісність.

Як відомо, словоскладання та афіксація різняться складовими, проте необхідно відзначити, що до складних слів належать також похідні, що виникли у результаті акту складання, який супроводжується одночасно і певним дериваційним процесом, таким як афіксація. Ці одиниці є складно-афіксальними похідними, адже до них входить афікс, який поєднується зі складною основою, що утворюється з двох або більше значимих слів.

Складнопохідні слова є відносно самостійною групою, яка відрізняється від групи складних слів тим, що утворює нове слово за допомогою способів словоскладання та афіксації. У вибірці було зареєстровано 221 складнопохідний емотивний прикметник, до яких належать такі ад'єктиви, як *jaw-dropping*, *hair-raising*, *cool-headed*, тощо. У цих ад'єктивних емосемізмах обов'язково наявні емотивні семи у їхній структурі, як-от прикметник *shell-shocked*, що має таку семантику: *extremely tired and nervous or frightened, especially after an unpleasant and unexpected event, or extremely surprised* (CALD).

Ця розвідка передбачає дослідження значущості структурних властивостей ад'єктивних лексичних одиниць емотивної семантики, побудованих на основі словоскладання. Детальний аналіз семантичної структури складних емотивних прикметників свідчить про те, що вони містять позитивну чи негативну семантику. У цьому пласті англійської лексики значно переважають ад'єктиви негативної оцінки, адже їхня кількість складає 229 одиниць (60,1%), тоді як прикметники позитивної оцінки нараховують 141 одиницю (37%), а решта 11 складних ад'єктивних емосемізмів (2,89%) позначають амбівалентні емоції, до них належать такі прикметники як *bitter-sweet* (Joy + Sadness), *full-on* (Joy + Anger), *hot-blooded* (Love + Anger), *down-and-dirty* (Love + Fear).

Отже, оцінна семантика складних і складнопохідних ад'єктивних емосемізмів розподіляється за тим самим принципом,

що й інші одиниці ЛСП емотивних прикметників, на групи слів з позитивною, негативною та амбівалентною оцінкою.

Велика кількість англійських похідних ад'єктивних емосемізмів, утворених за допомогою словоскладання, характеризується особливою семантикою та виражає значення «той, який має те, що названо похідною основою». Ці емотивні прикметники характеризують зовнішні та внутрішні якості людини, а також її характер: *mind-boggling*, *crackbrained*, *backhanded*, *hare-brained*, *tender-hearted*, *sick-making* тощо. Іншу групу складають прикметники, в яких перший компонент є основою для порівняння, а другий, будучи його ознакою, є непохідним, саме тому слово є наслідком чистого складання основ: *chickenshit*, *careworn*, *badass*, *cut-throat*, *bitter-sweet* тощо. Цим одиницям притаманна висока експресивність, що підсилює емотивну інтенсивність новоутвореної мовної одиниці.

Семантичні відносини між вихідними елементами в процесі словоскладання емотивного прикметника за певною моделлю відображають напрям семантичного впливу одного елемента на інший. Для складних ад'єктивних емосемізмів найпродуктивнішими виявилися такі моделі, як $N + A = A$ (42 одиниці), $N + N = A$ (24 одиниці) та $A + N = A$ (23 одиниці), тоді як для складнопохідних беззаперечно перевагу має модель $A + N + -ed = A$, адже за її допомогою було утворено 83 емотивних ад'єктиви.

Таким чином, при дослідженні складних і складнопохідних прикметників, що номінують емоції людини, виявлено, що найпродуктивнішим є паралельний словотвір, тобто одночасне поєднання компонентів та деривація отриманої одиниці. Їм найчастіше притаманна негативна оцінна семантика, а це ще раз підтверджує, що англійські емотивні прикметники є основними виразниками негативної оцінки.

Висновки та перспективи подальших пошуків. В результаті дослідження складних і складнопохідних англійських прикметників, що семантизують емоції людини було з'ясовано, що вони утворені від таких частин мови як іменники, дієслова, прислівники, прийменники, вигуки та числівники, а найпродуктивнішим для них є паралельний словотвір, тобто одночасне поєднання компонентів та деривація отриманої одиниці. Емотивність складних прикметників англійської мови може виникати шляхом поєднання нейтральних та емотивно маркованих основ, що підсилює значення нової цільнооформленої одиниці. Для складних ад'єктивних емосемізмів найпродуктивнішими є такі моделі як $N + A = A$ (42 одиниці), $N + N = A$ (24 одиниці) та $A + N = A$ (23 одиниці), тоді як для складнопохідних виразну перевагу має модель $A + N + -ed = A$ (83 одиниці).

Похідні ад'єктивні одиниці на позначення емоцій людини характеризуються багатогранною смисловою структурою, яка забезпечується складними семантичними перетвореннями, що виникають як наслідок взаємодії в їхній структурі твірної основи з похідною, а також зі словотвірними афіксами. Завдяки цій семантико-словотвірній взаємодії можлива поява нових сем у смисловій структурі емотивного прикметника, що слугує засобом подальшого розподілу на семантичні угруповання у межах ЛСП. Це стосується і поділу емотивних прикметників на ад'єктиви позитивної та негативної семантики з погляду оцінки в їхній структурі. Емотивність прикметників як компонент семантичного змісту спричинює значний дослідницький інтерес, а тому потребує подальших наукових пошуків, спрямованих на виявлення особливостей цих емотивних одиниць

мови і глибинному аналізі їх словотвірної структури на матеріалі різних мов.

Література:

1. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : *посібник для перекладацьких відділень вузів*. Вінниця : Нова книга, 2012. 160 с.
2. Каліущенко В. Д. Типологія значень словотвірних афіксів. *Проблеми зіставної семантики*. К. : КНЛУ, 2005. Вип. 7. С. 305–308.
3. Омельченко Л. Ф. Лексична семантика і структура англійських складних і складнопохідних лексем із суфіксом -er. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. Івана Франка*. Житомир, 2006. № 27. С. 44–49.
4. Полужин М. М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення. Ужгород : Закарпаття, 1999. 240 с.
5. Земская Е. А. Словообразование. М. : ФЛИНТА : Наука, 2013. 328 с.
6. Кубрякова Е. С. Теория номинации и словообразование. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 88 с.
7. Плющ М. Я. Грамматика української мови : *підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закладів*. К. : Вища школа, 2005. 286 с.
8. Городенська К. Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.

Melnychuk N. Word-forming potential of the English adjectival emosemisms

Summary. Word formation is characteristic of the systems of all languages of the world, because the word formation process is constantly in operation, creating new lexical units and enriching the vocabulary of one or another language, and the means of word formation are improved depending on the dynamics of language changes. The English language is not an exception, because it has a perfect system of means and methods of word formation, which is clearly reflected in the creation of new adjectives. The word-forming system of the language is the highest level of categorization

of linguistic phenomena, therefore it determines a certain set of word-forming realities that are correlated with each other and have parameters that are in direct interaction. The study of the word-forming system allows you to trace the processes of the development of the English language, as well as to reveal the essential properties of the word-forming mechanism.

The focus of this research is on the study of the content aspect of the language that leads to the study of English emotional adjectives from the point of view of their structure, morpheme composition and methods of formation. Derived adjectival units which describe human emotions have features characteristic of the entire system of derived units, as well as certain specific features, because they have a multifaceted semantic structure, which is provided by complex semantic transformations that arise as a result of the interaction in their structure of the creative base with the derivative, as well as with word-forming affixes. The structure of the semantic content of derived adjectives is a clear and consistent system, and therefore, when studying the internal structure of derived English adjectival units, the relationship between their grammatical and semantic meanings is important. In the semantic plan, adjectives are words that express the meaning of the quality, properties or features of an object, and therefore their obvious purpose is the description and characterization of objects or phenomena of the picture of the world.

Since the study of complex words involves the study of the interdependence of the plan of content and the plan of expression, semantics and structure, when analyzing specific phenomena, it operates not the derived word itself, but the scheme according to which it is created, that is, with a certain word-forming model. In this work an analysis of illustrative material allowed us to single out the main patterns of word formation, on the basis of which complex and compound emotive adjectives are formed.

Key words: emotion, emotiveness, word structure, derived unit, affix, derivation, morpheme structure.

*Мельничук О. Д.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін**Комунального закладу вищої освіти «Рівненська медична академія»**Гриців Н. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри прикладної лінгвістики**Національного університету «Львівська політехніка»*

ДОСВІД СФЕРИ НЕВЕРБАЛЬНОГО У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

Анотація. Стаття присвячена вивченню сфери невербального (невербальної комунікації/невербальної поведінки) у гуманітарних дисциплінах: психології, соціології, антропології, семіотики, теорії комунікації, теорії інформації. У статті наголошено на розгалуженості поняття «невербальний» у зв'язку з різними напрямками досліджень. Встановлено, що найбільш впливовими є теорії, які пов'язують сферу невербального та вербального завдяки різній перспективі: під час міжособистісної взаємодії та як вияв емоцій або соціального домінування щодо різної типології невербальних елементів. Сфера невербальних досліджень стрімко розвивалася як результат поєднання суспільних та академічних чинників протягом 1950-х і 1960-х років у США. Культура того часу заохочувала до творчості та змін, посилювала вплив візуальних образів, зосередження на особистих стосунках, встановлювала важливість вивчення людського спілкування. У цьому сприятливому середовищі, вчені з кількох різних наукових дисциплін та дослідницьких програм спрямовували зусилля на виявлення структури та ефектів невербальної поведінки у соціальній взаємодії. Виявлення значення невербальних сигналів відповідає потребі отримувати інформацію з непрямих джерел. З цієї точки зору невербальні канали спочатку розглядалися як джерела надійнішої інформації, ніж словесне повідомлення. Праці Дж. Трегера, Р. Бердвістелла та Е. Т. Холла вважають фундаментальними у сфері невербального щодо вивчення рухів/постав тіла та простору. Деякі з цих учених були зацікавлені не тільки в розумінні невербальної поведінки, а й у структурі та організації взаємодії в цілому, наголошуючи, що зв'язок мови та невербальних елементів слід завжди мати на увазі, розглядаючи зв'язок між вербальною та невербальною комунікацією. 1950-ті роки були сприятливим періодом для психологічних підходів. Вчені досліджували спонтанне мовлення, паузи, невизначеність, порушення мовлення та його зв'язок з емоціями і когніцією, акцентували увагу на ролі дотику у комунікації і вважали, що у багатьох міжособистісних стосунках тактильна «мова» функціонує ефективніше, ніж вербальна мова.

Ключові слова: невербальна комунікація, невербальна поведінка, гуманітарні науки, жест, психологія, комунікація.

Постановка проблеми. Сфера невербального у гуманітарних науках є об'єктом низки гуманітарних дисциплін (психології, соціології, антропології, семіотики, теорії комунікації, теорії інформації), виявляючись як структури невербальної

комунікації, її складові та функції [1]. Невербальна комунікація є семіотичним комплексом, який у загальних рисах є лінгвістично скерованим [2]. Розкриття основних постулатів тези структуралістів щодо колективної сутності мови та її комунікативного спрямування виявляється передусім у розмаїтому предметі дослідження сфери невербального: у фокус потрапляють і окремі невербальні елементи, і різні системи інтерактивної взаємодії, і прагматичні ефекти сфери невербального (роль емоцій) у комунікації. У ХХ–ХХІ столітті науковці, долучаючи вдосконалені технічні системи вивчення невербальної поведінки та невербальної комунікації, вказують на неможливість чіткого розмежування вербального та невербального, важливість функцій психіки та її невербального вияву, вивченні ролі невербальних знаків у галузі лінгвістики.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Історія невербальних студій є мультидисциплінарною. Дослідники, які вивчають комунікацію, наголошують, що невербальна поведінка як сукупність рухів, жестів взаємодіє зі словами, просодикою (характеристиками голосу). Невербальна сфера, що охоплює низку гуманітарних дисциплін в системі комунікації, набуває рис системної теорії у 1955 році. Впливовими науковцями у сфері невербальних досліджень у цей період були М. Аргайл, Р. Бердвістелл, І. Ейбл-Ейбесфельдт, П. Екман, Е. Т. Холл, А. Кендон, А. Мерабіан, Р. Розенталь та А. Е. Шефлен [1].

У ХІХ столітті А. Де Джоріо, автор першої праці у сфері невербального («Жестикуляція стародавніх у світлі неаполітанської жестикуляції» (1832)), окреслює основну проблематику галузі: (1) визначення важливості контексту для розуміння жестів; (2) ідентифікація способів функціонування жестів зі словами та заміщення слів; (3) розуміння жесту як культурно встановленого комунікативного коду, що аналогічний мові; (4) створення словника жестів. Ч. Дарвін був одним із перших, хто почав вивчати міміку в контексті принципів еволюції, використовуючи фотографії для ілюстрації виразів обличчя («Виразження емоцій у людей і тварин» (1872/1998)). Його теза щодо існування загальнокультурної морфології виразів обличчя викликала полеміку серед вчених, однак стимулювала дослідження, які дозволяють зрозуміти, що аспекти виразу обличчя є спільними для людей як виду, міміка та вираження емоцій залежать від культури [3].

Щонайменше чотири основні напрями розвитку сфери невербального першої половини ХХ століття надають поштовх подальшому вивченню людської взаємодії і комунікації вче-

ними різних галезей, серед яких: (1) символічний інтеракціонізм (Д. Г. Мід); (2) групова динаміка (К. Левін); пропаганда та теорія комунікації (Г. Лассвелл); (3) кібернетика (Н. Вінер); (4) теорія інформації (Р. Шенк, Р. П. Абельсон). Спільним у таких різноскерованих міркуваннях було те, що соціальна взаємодія є способом розуміння суспільного життя [4]. Вивчення сфери невербального не тільки уможливило спостереження великої кількості поведінки, але й визначало людську взаємодію важливим об'єктом соціологічних, психологічних, антропологічних та лінгвістичних студій.

Метою статті є проаналізувати напрями дослідження сфери невербального у гуманітарних науках та окреслити вплив теорій гуманітарної галузі на сфері невербального як науки. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: (1) аналіз етапів розвитку сфери невербального з виокремленням основних рис та провідних напрямів досліджень; (2) вивчення значення терміна «невербальний» у системі наукових досліджень; (3) виявлення ролі невербального під час перекладу художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Теоретично, такі проблеми, як обізнаність, намір, кодування, значення, класифікація та елементи спілкування потрапляють у фокус дослідження невербальної комунікації. Дослідники комунікативного напрямку в лінгвістиці наголошували на описах невербальних елементів як організованої взаємодії або маніпуляції психологічними змінними, беручи до уваги невербальну поведінку для спостереження прагматичних ефектів під час комунікації. У межах кожного з цих двох підходів вчені зосереджувалися на певній частині тіла, невербальних сигналах, зовнішньому вигляді, чинниках навколишнього середовища, просторовому розташуванні.

Так, А. Шефлен використовує метод контекстного аналізу, стверджуючи важливість запису «усієї» поведінки, аналізу повторюваних дій і моделей. Спостереження А. Шефлена сприяли розумінню того, як люди співпрацюють у поведінці щодо створення конфігурації постав та як вона взаємно змінюється та узгоджується [5]. П. Екман та Л. Зебровіц надають орієнтири для вивчення міміки та виразів обличчя. Зокрема, П. Екман здійснює опис категорії, походження, використання та кодування невербальної поведінки, що стає опертям невербальних досліджень і концепцій [6]. Жести є об'єктом аналізу у працях А. Кендона та Дж. Шмітта [7]. Дж. Лейвер звернувся до вивчення характеристик голосу [8]. Дж. Бавелас та Н. Човел аналізують координацію невербальної поведінки зі словами [9]. Дж. Вальтер зауважує, що невербальні сигнали є опосередковані різними типами технологій [10].

Експлікація парамови (характеристик голосових повідомлень) Дж. Трегером здійснила вплив на дослідження сфери невербального. На думку М. Кі, термін «парамова» був уведений лінгвістом А. Хіллом. Відтак К. Пайк зауважує, що однакові типи правил і структури, знайдені у фонології, можливо застосовувати не тільки до мови, але й до усіх форм людської поведінки. Ця система, названа «тагмемікою», була представлена в 1954 році. Незважаючи на те, що багато лінгвістів скептично сприймали цю теорію, ідеї К. Пайка вплинули на погляди деяких вчених (Р. Бердвістела, Дж. Трегера, Е. Т. Холла) [11].

М. Аргайл звертає увагу на п'ять основних функцій невербальної поведінки та жестів у людському спілкуванні: самопрезентація цілісної особистості, ритуали та культурні привітання, виявлення міжособистісного ставлення, вираження емоцій

та супровід мовлення як управління сигналами, встановленими у взаємодії між мовцем і слухачем [12]. Праці Р. Бердвістела розвивають структурний підхід до розуміння соціальної взаємодії. З іншого боку, австрійський зоолог І. Ейбл-Ейбсфельдт застосовує методи етології – вивчає поведінку з біологічної точки зору. Він запозичує та об'єднує надбання фізіології, психології, соціобіології, соціальної антропології. Структурний підхід Р. Бердвістела та А. Шефлена має багато спільного з етологією, покладаючись на точне спостереження і запис природної поведінки та схематичний опис дій.

Антрополога Е. Т. Холла називають «батьком» двох наукових галузей – міжкультурної комунікації та проксемики. Праця «Мовчазна мова» була однією з багатьох практичних і академічних публікацій, де Е. Т. Холл аналізує міжкультурну комунікацію [13]. Досліднику належить концепція культур високого і низького контексту, причому культури високого контексту передають інформацію у більш неявних, непрямих повідомленнях, оцінюють невербальні повідомлення та покладаються, насамперед, на знання контексту щодо розуміння сенсу. Психолог А. Мерабіан запропонував три категорії значення асоційованого з невербальною поведінкою: (1) безпосередність (подобається/не подобається); (2) статус (владний/безправний); (3) реагування (активне/пасивне). А. Мерабіан розвиває формулу впливу вербальних (7%), вокальних (38%) та мімічних (55%) сигналів [14]. Усвідомлення важливості невербальної поведінки щодо ефекту очікування спонукало Р. Розенталя вивчати індивідуальні відмінності в кодуванні та декодуванні невербальних навичок. Дослідник використовує багатоканальний тест для вимірювання здатності невербального декодування (Profile of Nonverbal Sensitivity, або тест PONS) [15]. Низка досліджень розкриває роль психологічних процесів та їх зв'язок з невербальними знаками, наголошуючи на складності цього зв'язку між рисами особистості та невербальними елементами, які виражають ці риси. Невербальні сигнали або навички як частина встановлення взаєморозуміння під час комунікації охоплюють невербальну експресивність, позитивний афект (залежно від контексту); координацію поведінки [16].

Думка, що невербальні сигнали пов'язані з мовою спонукає сучасні дослідження розглядати таку інтеграцію дуже ретельно. Відтак одним з напрямків подальшого аналізу є вивчення сфер вербального та невербального як єдиної цілісної системи, яку називають «мовою» [17]. Дослідження невербального у ХХ та ХХІ столітті пов'язані з виокремленням ролі психологічних та когнітивних чинників: «розуміння невербальної комунікації залежить від оцінки її когнітивної основи» [18]. Зважаючи на це, дослідники звертаються до способів зв'язку невербальних сигналів та когнітивних структур і процесів, визначаючи ступінь опрацювання когнітивних сигналів. У цифрову епоху невербальні сигнали, які сигналізують про емоції та зовнішній вигляд (смайлики, аватари, голосові повідомлення, відеоконференція) насичують онлайн спілкування. У комп'ютерних науках використовують термін «невербальна інформація» (*non-verbal information*) та досліджують міжособистісну комунікацію, що охоплює модальний аналіз мовлення, жестів, погляду і виразів обличчя, соціокультурні відмінності та риси особистості, мультимодальні алгоритми та процедури автоматичного розпізнавання емоцій, обличчя, міміки та жестів, аудіо та відео функції для реалізації інтерактивних діалогових систем [19].

Дослідження комунікації є «невербальним» та слугує точкою згуртування для спільноти вчених зі спорідненими інтересами. Остаточний вибір терміна «невербальний» (*nonverbal*) був зумовлений його частим використанням в описі досліджуваних явищ. Психіатр Ю. Руш використав термін «невербальний», щоб описати те, що він називав «мовчазна дія» (*silent action*) [20]; пізніше цей термін з'являється у праці «Невербальна комунікація: Нотатки про візуальне сприйняття людських стосунків» [21]. Вибір назви терміну містить також недоліки: через заперечення він вказує на галузь дослідження, з якої, ймовірно, вилучена вербальна поведінка. Такий підхід не тільки несумісний з вивченням жестів, що пов'язані з мовленням, але також і з ширшою перспективою комунікації, яку розвивали науковці, наголошуючи, що мовлення щільно вплетене у рухи тіла. «Невербальний» також був терміном, який інші вчені застосовували до дітей з мовними патологіями. Як результат, науковці пропонували альтернативні терміни.

Наприклад, Р. Вексфорд використовує термін «коенетика» (*coenetics*), яка, за його словами, охоплює парамову, проксемику, постави, міміку, рухи тіла, інтонацію та міжособистісну взаємодію, але цей термін ніколи не був широко вживаним [22]. Дослідники зазвичай послуговувалися схожим терміном «кінетика» (*kinesics*), однак називали його обмеженим і пов'язаним з теорією та методами Р. Бердвістелла. Водночас, використання термінів «кінетика» і «проксемика» для позначення рухів/постав тіла та просторових відносин ілюструють переконання, що невербальний код має структуру, подібну до мовного коду.

Оскільки сфера дослідження невербального не обмежувалася ні тілом, ні одиницями, порівнюваними з організацією мови, термін «мова тіла» (*body language*) не був звичним для академічного вжитку, а отримав поширення у науково-популярних джерелах [23]. Мову тіла тлумачать як тип спілкування, у якому фізична поведінка, на відміну від слів, використовується для вираження чи передавання інформації. Така поведінка охоплює міміку, постави, жести, рухи очима, дотики та використання простору. «Мову тіла» слід відрізнити від мови жестів (*sign language*): мова жестів має (власну) складну граматичну систему, а також здатна демонструвати фундаментальні властивості, які існують у всіх природних мовах. Мова тіла, з іншого боку, не має граматичної системи і повинна тлумачитися широко, не маючи абсолютного значення, що відповідає певному рухові [24]. Мову тіла вважають підвидом невербальної комунікації – вона доповнює вербальну комунікацію в соціальній взаємодії. Дослідники наголошують, що невербальна комунікація передає більшість інформації під час міжособистісної взаємодії. Однак, незважаючи на недоліки, термін «невербальний» набув поширення і популяризації до кінця 1960-х років.

Важливою є досвід сфери невербального у перекладознавстві щодо перекладу художнього тексту [25]. Коли перекладачі відтворюють слова, сказані персонажами, а також слова авторів, які описують, як звучать ці голоси та як виглядають обличчя співрозмовників під час бесіди, вони повинні пам'ятати про акустичні подібності та відмінності між словами в оригінальному і цільовому текстах, оскільки читачі, сприймаючи художній світ, вимовлятимуть слова «про себе», а отже, почують і побачать ці обличчя. Тому, якщо автор спочатку вводить риси обличчя персонажів та їх загальний стиль візуальної поведінки, читач зможе уявити їх послідовніше щоразу, коли описуються нові паралінгвістичні чи кінетичні риси. Отже початковий фізич-

ний портрет, як і наступні описи, дозволить читачам «бачити і чути» персонажів, навіть без представлення визначених паралінгвістичних і кінетичних описів [26, с. 23–26; 27; 28]. Після завершення початкової презентації автор буде використовувати свою здатність підтримувати кінетичний і паралінгвістичний репертуари, які точно відповідають цим героям. Відтак перекладачі зазвичай намагаються передати повідомлення з невербальною поведінкою або залишаючи точними оригінальні слова (особливо у випадках, коли передбачається, що читачі зможуть зрозуміти значення поведінки), або шляхом втручання в переклад, щоб зробити значення певної невербальної поведінки зрозумілішим для читачів [29]. Важливість вибору перекладача в роботі з невербальною поведінкою під час перекладу також підкреслює Дж. Лью, який досліджує переклад невербальної поведінки в двох англійських перекладах китайського оповідання “Paitzu” [30]. Дослідник робить висновок, що різні варіанти, зроблені двома перекладачами, призводять до різних способів передачі невербальної поведінки в англійських перекладах, а це, своєю чергою, призводить до різних зображень тих самих персонажів у двох різних перекладах. Читачі здатні «побачити» і «почути» речі, які не є описаними, але є наявними в тексті «між рядками», оскільки художній текст не є конгломератом незалежних елементів, а структурно і функційно цілісним утворенням; у випадку елементів сфери невербального визначення цих «прихованих» елементів є важливим, оскільки впливає на сприйняття та інтерпретацію тексту.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Зважаючи на вищевикладене, стверджуємо, що сфера невербального є міжпредметною за своєю природою і багатовимірною за своїм змістом. Розмаїте термінологічне наповнення свідчить про складність і багатосторонність галузі, лінгвістичними об'єктами якої є мовні позначення елементів невербальної комунікації. У цьому контексті перспективними є мовознавчі розвідки щодо номінації та перекладу невербального знака у дискурсі художнього тексту як екстраполяції синергетичного досвіду міждисциплінарного функціонування невербальних елементів.

Література:

1. Types of Nonverbal Communication / ed. by X. Jiang. London : Intech, 2021. 146 p.
2. Danesi M. Understanding Nonverbal Communication: A Semiotic Guide. London : Bloomsbury Publishing, 2021. 256 p.
3. Ekman P. Afterword: Universality of Emotional Expression? A Personal History of the Dispute / *The Expression of the Emotions in Man and Animals* / ed. by C. Darwin. 3rd ed. New York : Oxford University Press, 1998. P. 363–393.
4. Dunn W. N. Pragmatism and the Origins of the Policy Sciences: Rediscovering Lasswell and the Chicago School. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 75 p.
5. Schefflen A. E. Communicational Structure: Analysis of a Psychotherapy Transaction. Bloomington, IN : University of Indiana Press, 1973. 378 p.
6. Ekman P. Emotion in the Human Face. 2nd ed. New York : Cambridge University Press, 1982. 439 p.
7. Kendon A. Gesture: Visible Action as Utterance. New York : Cambridge University Press, 2004. 410 p.
8. Laver J. The Analysis of Vocal Quality: From the Classical Period to the Twentieth Century / *Towards a History of Phonetics* / ed. by R. E. Asher, E. J. A. Henderson, Edinburgh : Edinburgh University Press, 1981. P. 79–99.

9. Bavelas J. B., Chovil N. Nonverbal and Verbal Communication: Hand Gestures and Facial Displays as Part of Language Use in Face-to-Face Dialogue / *The Sage Handbook of Nonverbal Communication* / ed. by V. Manusov, M. L. Patterson, Thousand Oaks, CA : SAGE, 2006. P. 98–115.
10. Walther J. B. 2006. Nonverbal Dynamics in Computer-Mediated Communication / *The Sage Handbook of Nonverbal Communication* / ed. by V. Manusov, M. L. Patterson. Thousand Oaks : SAGE, 2006. P. 461–479.
11. Pike K. L. Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior. 2nd ed. The Hague: Mouton, 2015. 762 p.
12. Argyle M., Salter V., Nicholson H., Williams M., Burgess P. The Communication of Inferior and Superior Attitudes by Verbal and Nonverbal Signals. *British Journal of Social & Clinical Psychology*. 1970. № 9 (3). P. 222–231.
13. Hall E. T. The Silent Language. Garden City, NY : Doubleday, 1959. 240 p.
14. Mehrabian A. A semantic space for nonverbal behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1970. № 35. P. 248–257.
15. Skill in Nonverbal Communication: Individual Differences ed. by R. Rosenthal. Cambridge, MA : Oelgeschlager, Gunn and Hain, 1979. P. 2–30.
16. Riggio R. E., Riggio H. R. Self-report Measures of Emotional and Nonverbal Expressiveness / *The Sourcebook of Nonverbal Measures: Going Beyond Word* / ed. by V. Manusov. Mahwah, NJ : Erlbaum, 2005. P. 105–111.
17. Streeck J., Knapp M. L. Culture, Meaning, and Interpersonal Communication / *Handbook of Interpersonal Communication* / ed. by M. L. Knapp, J. A. Daly. Thousand Oaks, CA : SAGE, 2002. P. 286–319.
18. Bargh J. A., Chartrand T. L. The Unbearable Automaticity of Being. *American Psychologist*. 1999. № 5. P. 462–479.
19. Analysis of Verbal and Nonverbal Communication and Enactment. The Processing Issues / ed. by A. Esposito, A. Vinciarelli, K. Vicsi, C. Pelachaud, A. Nijholt. *COST 2102 International Conference*. Budapest, Hungary; Berlin : Springer, 2010. 462 p.
20. Ruesch J. Synopsis of the Theory of Human Communication. *Psychiatry*. 1953. № 16. P. 215–243.
21. Ruesch J., Kees W. Nonverbal Communication: Notes on the Visual Perception of Human Relations. Los Angeles: University of California Press, 1956. 205 p.
22. Wescott R. W. Introducing Coenetics: A Biosocial Analysis of Communication. *The American Scholar*. 1966. № 35. P. 342–356.
23. Pease A., Pease B. The Definitive Book of Body Language. Orion House, London : Orion Books Ltd, 2004. 230 p.
24. Bradbury A. Develop Your NLP Skills. 3rd ed. London : Kogan Page, 2006. 151 p.
25. Nord C. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology and Didactic Application of a Model for Translation-oriented Text Analysis. Amsterdam : Rodopi, 1991. 250 p.
26. Nonverbal Communication and Translation. New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media / ed. by F. Poyatos. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1997. 361 p.
27. Melnychuk O., Bondarchuk N., Bekhta I., Levchenko O. Quantitative Features of the Words Representing Nonverbal Behaviour in Ian McEwan's Fiction. *Proceedings of the 6th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems*. Vol. I: Main Conference. Gliwice, Poland, May 12–13, 2022. P. 398–415.
28. Hrytsiv N., Bekhta I., Tkachivska M., Byalyk V. Sylvia Plath's I felt-Narrative Label of The Bell Jar in Ukrainian Translation: Tagging Textness Features / *Proceedings of the 6th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems*. Vol. I: Main Conference. Gliwice, Poland, May 12–13, 2022. P. 240–255.
29. Diadori P. The Translation of Gestures in the English and German Versions of Manzoni's I Promessi Sposi / *Nonverbal Communication and Translation: New Perspectives and Challenges in Literature, Interpretation and the Media* / ed. by F. Poyatos, Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 1997. P. 131–149.
30. Liu J. Translating Nonverbal Behaviour in Literature: With Paitzu as an example. *Studies in Literature and Language*. 2021. № 23 (2). P. 33–38.

Melnychuk O., Hrytsiv N. Experience of nonverbal sphere in humanities

Summary. The article aims to study the nonverbal sphere (nonverbal communication/nonverbal behavior) in humanities: psychology, sociology, anthropology, semiotics, communication theory, and information theory. The article emphasizes the ramifications of the concept of “nonverbal” in a connection with the various areas of research. It has been established that the theories connecting the spheres of nonverbal and verbal elements in different perspectives are the most influential. The field of nonverbal research developed rapidly as a result of a combination of social and academic factors during the 1950s and 1960s in the United States. In this favorable climate scientists from several different scientific disciplines and research programs have directed efforts to identify the structure and effects of nonverbal behavior in social interaction. Determining the meaning of nonverbal signals corresponds to the need to receive information from indirect sources. From this perspective, nonverbal channels were initially seen as the sources of more reliable information than verbal messages. The works of J. Treger, R. Birdwhistle, and E. T. Hall are considered fundamental in the field of nonverbal researches, investigating body movements/postures and space. Some of these scholars were interested both in understanding nonverbal behavior and in the structure and organization of interaction as a whole unit, stressing that the relationship between language and nonverbal elements should always be kept in mind when considering the relationship between verbal and nonverbal communication. The 1950s were a favorable period for psychological approaches. Scientists studied spontaneous speech, pauses, uncertainty, speech disorders and their connection with emotions and cognition; emphasized the role of touch in communication and believed that in many interpersonal relationships, tactile “language” functions more effectively than verbal language. Later nonverbal elements were studied in translation studies.

Key words: nonverbal communication, nonverbal behavior, humanities, gesture, psychology, communication.

*Микитюк О. Р.,
кандидат філологічних наук,
доцент катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

БОРОТЬБА ЗА МОВУ – ЦЕ БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ, АБО ПРО СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЖУРНАЛІ “AB IMPERIO”

Анотація. У статті проаналізовано статус української мови на основі журналу “Ab imperio”. Доведено, що матеріали часопису пропагують антиукраїнську позицію, формують імперську ідеологію, насаджують думку про нижчий статус української мови у порівнянні з російською, творять міт про російської націю як спадкоємицю Руси, стверджують, що від XVIII–XIX ст. існує «єдиний общерусский язык». Ці шовіністичні вислови цілком спростувала світова та українська мовознавча наука. Зокрема, професор І. Огієнко довів, що від VI ст. мова племен бужан, волинян, полян, древлян, тиверців, лучан, уличів стала основою української мови. Історик мови Ю. Шевельов на основі численних мовних фактів визначає тотожний часовий відрізок, тобто творення української мови припадає на VI–VII ст. Важливо, що початки українського термінотворення сягають 1596 р. року, коли у Вільні вийшов знаменитий словник Л. Зизанія, а «Лексикон». Згодом «Лексис» П. Беринди (1627 р.) став праобразом практично усіх сучасних лексикографічних праць. Натомість варто зауважити, що формування російської термінології починається від XVIII століття, що підтверджують їхні здобутки. Крім того, до 1755 р., тобто до граматики М. Ломоносова, московити користувалися граматикою (виданою 1618 року) М. Смотрицького, який був родом з Хмельниччини. Отже, в статті спростовано імперські постулати журналу “Ab imperio”, який позиціонує себе як міжнародний. Публікація численних статей про українську мову засвідчує, що Московія і досі не мислить свого політичного життя без України, що потверджує теперішня російсько-українська війна. Росія на сьогодні провадить свою політику вбивства українців на всіх рівнях: ідеологічному, мовному та збройному. А захист української держави (поряд з збройною відсічю ворога) передбачає боротьбу за українську мову, бо це боротьба за сам факт існування України, за утвердження української ідентичності.

Ключові слова: українська мова, мовні документи, журнал “Ab imperio”, українськоцентрична позиція, позиція авторів журналу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Слова, подані в заголовку – це перефразування відомого давньоримського вислову «Чия мова – того й влада». Історія засвідчує, що здебільшого війни починаються з мовних питань. Гітлер розпочав свою політику 1938 р. зі захоплення Судетської області тодішньої Чехословаччини (тепер Чехії) з метою захисту німецькомовного населення, згодом та сама ідея 1939 р. стала базовою для наступу на Польщу, де також мешкало німецькомовне населення, відтак ці дії стали однією

з передумов початку Другої світової війни. Теперішнє вторгнення в Україну мало аналогічний привід – захист «руско-язичних» на території Донбасу, бо саме росіянам було завезено на цю територію внаслідок міграційної політики СРСР в період «героїчної побудови комунізму» та саме росіянам (численними постановами) було дозволено не вивчати української мови, не інтегруватися в українську культуру. Згодом ці росіяни і утворили «російськомовне населення» (чи точніше у нашому випадку – це російськомовні українці). Натомість українська вдала через низку причин не інтегрувала тих людей до української культури, що призвело до численного панування російської мови на східних теренах нашої держави, яка історично була лише українською (що засвідчує діалектологічний атлас).

Словосполучення «російськомовні українці» після розпаду СРСР запровадив до вжитку колишній міністр закордонних справ А. Козирев, хоча абсурдність такого визначення очевидна, позаяк в лінгвістичному плані «російськомовні українці» – це суперечливе твердження. Спробуємо проаналізувати, чи можлива на державному рівні ідеологема «китайськомовні росіяни» чи «французькомовні англійці». Зрозуміло, що таке поєднання слів немислиме в жодній державі, натомість правильно би було «росіянин китайського походження», «англійськ французького походження» (за аналогією до звичного «американець польського походження»). Зрештою, навіть найдоступніший ресурс «Вікіпедія» про В. Немировича-Данченка пише, що це російський театральний діяч українсько-вірменського походження (а не російськомовний українець). Словосполучення «російськомовні українці» активно насаджували антиукраїнські ЗМІ в Україні, щоб призвичаїти цю ідеологеми начебто до звичного вжитку. Від початку повномасштабної російсько-української війни станом на травень 2022 р. кількість внутрішньо переміщених осіб перевищила 8 млн, тому статус української мови як державної надактуальний. Позитивним є те, що на сьогодні українська мова стала другою за кількістю охочих її вивчати (першою є англійська), а з іншого боку маємо мовну проблему щодо тих українців, що розмовляють мовою ворога на етнічно українських землях та руйнують духову енергетику України. Оскільки періодика часто формує суспільну думку, варто проаналізувати її наповнення.

Предметом аналізу є міжнародний часопис “Ab imperio”, який майже в кожному номері через власну імперську призму торкається історії української мови, яку трактує як наріччя, мішанину різних мов з відсутністю життєвої сили. Саме ці питання вимагають спростування через факти історії.

Сьогодні Українська держава (за етимологією держава – це та, що держить, на відміну від государство, де є влада государя) має за обов'язок утверджувати українську мову в усіх царинах життя на противагу до підневільного становища часів СРСР. Проте друк мовних матеріалів у журналі “Ab imperio” переконує, що Україна перебуває під постійним ідеологічним наглядом Росії, яка й досі не мислить свого політичного життя без нашої території. Самі автори “Ab imperio” говорять, що інтерес журналу щодо України постійно зростає. Приміром, Л. Бережная в проєкції на Україну дає навіть метафору про снігову лавину, яка і може звалити дописувачів [1, с. 173].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Стаття ілюструє погляди авторів журналу “Ab imperio”, що неспівмірні до реалій української мовної дійсності. Вагомого спростування потребує оприлюднення в часописові тих документів, які формують нижчість української мови порівняно з російською [2]. Базовою для розуміння російськоцентричної позиції є публікація документів «Боротьба за мову» («Борьба за язык»). Суть імперської мовної політики ілюструє стаття «Політика мови та політика сенсу» (“Politics of Language and Politics of Meaning”) [3]. Показ російської нації як спадкоємиці Руси з єдиною мовою та вірою пропагує антиукраїнська стаття І. Сікорського [4]. Важливою є робота Л. Бережной, яка наголошує на масивному пласті українського питання в часописові [1]. Заслугує на увагу стаття Дж. Ремі (J. Remy), який сумнівається в єдиній російській мові на всіх просторах Московської імперії [5].

Українознавчу позицію підкріплено знаковими працями мовознавців, зокрема, на значному фактажі побудовано розвідки І. Огієнка [6]. Українськоцентричний вектор висвітлює стаття Ю. Шевельова [7]. Поєднання історичного, географічного та мовного чинника в національній українській думці розглянуто в книзі С. Губерначука [8]. Системний аналіз українських пам'яток українського письменства подано в посібникові О. Микитюк [9].

Формування мети статті. Завданням роботи є з'ясувати українське мовне питання на основі міжнародного журналу “Ab imperio” крізь призму російськоцентричної та українськоцентричної позиції. Поставлена мета передбачає виокремити ідеологеми ‘українська мова’ та ‘російська мова’ та з'ясувати їхнє змістове наповнення.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Редакція “Ab imperio” позиціонує розгляд ідеологеми ‘мова’ як «політичної мови та мовної політики в поліетнічному та культурному плані», також аналізує «функціонування мов тих етнічних та конфесійних груп, які були об'єднані в імперії», позаяк «постколоніальні дослідження та нова політична історія гарантували, що “мова” та “політика” стали визначатися і вивчатися взаємозалежно і навіть тавтологічно» [3, с. 17]. Розглядаючи один з тематичних випусків журналу, автори подають цитату, яка є доміантною для українців: «Імперська мовна політика суттєво відрізняється від політики нормативної мовної ситуації в національній державі» [3, с. 18]. Отож цим реченням вони самі визнають, що імперська політика Росії щодо України є порушенням прав українців на своїй споконвічній території, проте чисельність українофобських статей велика.

Публікація статті «Боротьба за мову» – це показ численних фактів приниження українського корінного етносу з метою формування імперського мислення. Друкуючи документи від 29 березня 1908 року «Про мову викладання в початкових школах місцевості з малоруським населенням» та подаючи до них «Пояснювальну записку до пропозиції 37 членів Государственной думи про використання малоруської мови в початкових школах місцевості з малоруським населенням», автори використовують ідеологеми ‘малоруська мова’, ‘українська мова’, ‘українське слово’ [2, с. 344], що творять бінарну опозицію до ідеологеми ‘російська мова’.

Першочергово Пояснювальна записка ілюструє позитивні факти про українську мову: від 1652 році в Україні всі вміють читати, навіть жінки і діти, наявні букварі П. Куліша, Т. Шевченка, К. Шейковського, М. Гатчука, священники навчають сиріт і не дозволяють їм вештатися вулицями, тобто у XVII–XVIII ст. грамотність є нормою, відзначено, що освіта нерідною мовою загальмовує та утруднює загальний розвиток учнів [2, с. 334–339]. Проте після сили цих аргументів йде російськоцентрична позиція, автори якої стверджують, що відмінностей між українською та російською мовами нема, бо *«історія показує, що єдиний навіть на початку історичної епохи російський народ є один зі слов'янських племен, що був унаслідок обставин розділений на три частини»*, і далі найстрашніше для українців: *«якщо зміняться умови, то всі ці три частини знову з'єднаються і знову утворять общерусскую державу»* [2, с. 344]; крім того: *«малоруська інтелігенція намагається показати окремість мови, але це не так»* [2, с. 345]. На особливу увагу заслуговує текст записки про те, що про *«якийсь особливий “український народ”, про його відокремленість від російської мови... можна говорити тільки в засліпленому пориві несвідомої глибокої ворожнечі до встановленого устрою російської держави»* (виділення моє – О. М.), також: *«українська мова – це тільки наречіє»* [2, с. 347], *«існує тільки російська мова»* [2, с. 349], *«введення в школу “живих народних мов” було б зубним для культури цього народу»* [2, с. 351]. Є в статті і один з висловів проф. Флоринського: *«Українська мова – є дивним “малорусько-польсько-німецько-латинським волапуком»* та *«не має ніяких зачатків життєвості для школи»* [2, с. 351]. Щодо системи письма, то в документі зазначено: *«Малороси придумали свій фонетичний правопис»* [2, с. 355] та далі йде висновок, що законопроект про викладання в школах українською мовою має бути відхилено.

Показовою є III частина документів (від 12 травня 1908 року), у якій Клуб російських націоналістів дає свою резолюцію про викладання в школах Малоросії українською мовою. Отож, що кажуть ці люди? *«Російська мова для українців – це рідна»* [2, с. 357], виокремлюють постаті Л. Зизанія, князя Острозького, Т. Прокоповича з констатацією, що це все їхні діячі [2, с. 358], подають новий етап (XVIII–XIX ст.) як *«єдиний общерусский язык»* [2, с. 360], *«українська мова створена в останнє десятиліття галицькими українофілами з г. Грушевським на чолі»* [2, с. 363], *«введення “українського” жаргону г. Грушевських може викликати серйозні труднощі у викладанні»* [2, с. 364], *«мета україноманів – утворення політично незалежної України, так званої “самостійної України»»* [2, с. 365] та їхнє останнє речення: *«до самостійної Польщі, слава Богу, так само далеко, як і до “самостійної»*

України» [2, с. 366]. Це не єдина стаття, яка фокусує на цьому періоді та на таких неправдивих послідах, позаяк І. Сікорський єдиною мовою датує XVIII ст. – це час Ломоносова і Пушкіна [4, с. 251]. Накладаючи ці всі аргументи на сучасну політику, бачимо, що ідея Путіна про денацифікацію українців має опертям численні ідеологічні постулати журналу “Ab imperio”.

Позаяк аналізований часопис ідентифікує себе як демократичний та вважає за можливим публікацію різних поглядів, то в цьому контексті маємо статтю Дж. Ремі [5], який сумнівається в єдиничності російської мови в Російській імперії. Зокрема, автор доводить, що попри тодішню політику порушувалося питання українського алфавіту, а П. Куліш пропагував чітке розмежування між російською та українською мовами, позаяк відмінними є її носії.

Варто наголосити, що ідеологеми документу «Боротьба за мову» спростовані вже майже століття тому. Як показує історія, і самостійна Польща, і самостійна Україна, на щастя, існують, проте Росія з її агресивною зовнішньою політикою, зі суцільною ненавистю до всього, що не є російським (та й ненавистю всередині своїх населеників один до одного), з абсолютизацією влади в одних руках та цілковитою бідністю окраїн абсолютно не бачила самостійної Української держави, а сучасне повномасштабне вторгнення, розпочате 24 лютого 2022 року, за задумом кремля, повинно би було розчленувати Україну. Натомість героїзм, незламність, відданість, ідейність українців цілковито зруйнували імперські плани Московії. Крім того, «*єдиного обцирусского языка*» в XVIII–XIX ст. апіорі не існувало. На основі лінгвістичних та археологічних даних доведено, що джерелом слов'янських мов є спільнослов'янська (або праслов'янська) мова, що існувала приблизно від II тис. до н. е. та до V ст. н. е. (територією праслов'янської єдності був простір Східної Європи від Вісли і Одера до Дніпра). Видатний мовознавець, міністр освіти в уряді УНР, міністр віросповідань 1919–1921 р., професор І. Огієнко вважає, що від праслов'янської гілки (це VI ст.) починає формуватися українська мова на основі мови бужан, волинян, полян, древлян, тиверців, лучан, уличів [6, с. 56–60]. Аналогічну дату щодо хронології формування української мови подає геніальний харківський учений, історик мови Ю. Шевельов (Шерех), тобто це VI–VII ст., коли починають взаємодіяти галицько-подільські та киево-поліські говори на основі яких йде творення української мови, а «умовна дата постановня давньоукраїнської літературної (церковної) мови – дата хрещення Русі – 988 р.» [7, с. 397–398]. Позаяк Росія веде свій відлік від Московського царства, а Україна – від Руської держави, то узагальнене речення статті про спільність XVIII–XIX ст. для українців та росіян – це нонсенс, позаяк цей період датований нищівним втручанням російської мови в структуру української мови.

Наголошую, що російська граматики бере свій початок від М. Ломоносова, який вчився в Києво-Могилянській академії. Відтак саме українці вивчили цього начебто зачинателя російської літератури, яка й була під великим впливом української. До того часу московити послуговувалися граматикою, яку написав українець М. Смотрицький, родом з Хмельниччини. Сам М. Ломоносов стверджує, що його граматики мала за основу українську, московську та північну мови, остання з яких має виразні угро-фінські елементи.

Щодо української писемності, то найдавніші написи маємо на монетах князя Володимира Святославовича, які карбовані

988–1015 рр.; XI-им ст. датують Остромирове Євангеліє, Реймське Євангеліє, Ізборники Святослава, Архангельське Євангеліє, Слова Григорія Богослова. Значно більше пам'яток дійшло до нас від XII ст.: «Руська правда» (збірник норм давньоруського права); «Слово о полку Ігоревім»; Галицьке Євангеліє; Мстиславове Євангеліє; «Съказание Бориса и Глѣба» та «Житіє Феодосія Печерського» (у складі Успенського збірника XII–XIII ст.). Важливо, що графіті Софійського собору в Києві (XII ст.) відтворює українське звучання слів (до прикладу, князь *Володимир* (не *Владімір*), успіння мученика Феодора (не *успеніє*)) та українські форми відмінювання, наприклад, давальний відмінок «автори написів закарбували із винятково українськими закінченнями *-єві, -єві, -ові*» [8, с. 70]: *Григорові, Лазареві, Андрієві, Георгієві, Васильєві, Павлові, Семенові, Сидорові*. XIII ст. – це такі оригінальні пам'ятки: берестяні грамоти зі Звенигорода на Львівщині, Києво-Печерський патерик, Галицько-Волинський літопис, низка Євангелій (Євсевієве, Оршанське, Холмське та ін.). Надважливим є факт, що впродовж XIV–XVI ст. давньоруська (українська) мова виконує (від 1345 року) роль державної (це майже два століття) на землях не лише Литовського князівства, а й Галичини і Західної Волині, що тоді перебували під владою Польщі, аж поки Люблинська унія 1569 р. не зруйнувала цієї державності (відомо три редакції Литовських статутів, тобто кодексів права Великого князівства Литовського від 1529, 1566, 1588 рр., що написані руською, тобто українською мовою). Поряд з актовими документами (грамотами, земськими книгами, листуванням) в Україні була поширена ораторсько-проповідницька проза, представлена Учительними Євангеліями, виходять полемічні твори, що були відповіддю на політику колонізації та окатоличення українського населення. Отож маємо: «Пересторогу» Й. Борецького, «Паліодію» З. Копистенського, твори І. Вишенського. Жива українська мова функціонує у фольклорних записках, інтермедіях, історичних оповіданнях, ораторській прозі. Видатною пам'яткою української мови є переклади Святого Письма – Пересопницьке Євангеліє (1556–1561 рр.), Крехівський Апостол (прибл. 1563 р.), Літківське Євангеліє (др. пол. XVI ст.), де церковнослов'янські слова замінені українськими, фразеологізми відтворюють українські реалії, речення побудовано за українськими моделями [9, с. 23–26]. Надважливим чинником утвердження мови є термінологія, тому вихід 1596 р. у Вільні словника «Лексис» Л. Зизанія, у якому застосовано паспортизацію, подано етимологію слів, поставлено наголос над словами стало зразком для численних українських словників. 1627-го року в Києві вийшов «Лексикон» П. Беринди, що дав початок науковому опрацюванню словникового матеріалу. Зіставити факти українського культурного надбання з російським неможливо, оскільки російська лексикографія відстає від української щонайменше на два століття і бере свій початок від XVIII ст.

Постає питання: для чого витрачено місце в журналі на друкування документів «Боротьба за мову»? Ймовірно для того, щоб переконати світову спільноту, що українці намагаються створити державу, хоча є, за твердженням авторів, «плем'ям». Отже, друкуючи Пояснювальні записки, редактори ще раз стверджують, що Росія не мислить себе без України, бо саме це намагаються подати як аксіому статті міжнародного журналу, заснованого у Нью-Йорку, утверджують наявність російської мови та заперечують існування української мови. За українську мову та державу боролися київські князі та козацькі гетьмани,

проте окупація численних українських земель з боку не лише Росії, а Польщі, Угорщини, Румунії створила розірвану традицію в формуванні культурно-політичного простору та відтягнула на століття утвердження самостійної України. Приміром, на час підписання Переяславської ради (1654 р.) українці налічували 11 млн осіб, натомість московити склали всього лише 9 млн. А щодо території, то одвічним стремлінням Московського царства (існувало до 1721 року), і Російської імперії, і Росії було загарбництво та винищення корінного народу. Джерела стверджують, що в сучасній Сіверщині мешкали саме севрюки – це автохтонний український етнос, який Московія колонізувала аж у 1503 році.

Надзвичайним висновком з опублікованих журналів “*Ab imperio*” є аксіома, що боротьба за мову – це боротьба за владу в державі. Постає питання, за яку державу бореться Російська Федерація? Історія довела всьому світові, що українці сильна та непереможна нація, яка здатна захистити свою самостійність. Політична активність українців у створенні суверенної сильної держави величезна, про що свідчить Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності, сучасна російсько-українська війна та одвічна боротьба українців за власну тожсамість.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Факти творення Української держави переконливо засвідчують, що визначальним для України є статус української мови, оскільки саме українська мова передувала творенню української держави (це державотвірна функція мови), стала основою національного самовизначення українців (націєтвірна функція) та забезпечила духовий розвиток людини, ставши генетичним кодом нації (буттєва функція). Натомість Росія і досі не мислить свого політичного життя без України, що потверджує теперішня російсько-українська війна, яка руйнує українців ідеологічно, мовно та збройно.

Уся суть мовного питання в “*Ab imperio*” пронизана єдиним завданням – знищити, кажучи словами Л. Костенко, «гуманітарну ауру України». Вістря моралі журналу повернуто на утвердження російського імперіалізму, російської ментальності та на применшення ролі України та української мови у всіх державотвірних українських процесах. З гідністю про сутність націєтвірних ідей України, серед яких визначальною є мова, сказав Ю. Шевельов: «Тисячу разів мав рацію Юрій Липа: боротьба за Україну, за українця, боротьба в Україні є боротьба тільки і виключно за чи проти національної гордості українців» [10, с. 63]. Журнал “*Ab imperio*” виразно наповнює свій зміст ідеологічними постулатами, про ментальну та ідеологічну залежність України від Росії, що заперечують факти світової історії, культури та сучасна російсько-українська війна.

Перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку полягають в соціолінгвістичному аналізі матеріалів “*Ab imperio*”, що стосуються політичних чинників формування української мовної політики.

Література:

1. Бережная Л. «Украинский треугольник» Степана Томашивського (1875–1930), или об особенностях «воображаемой географии» начала XX века. *Ab imperio*. 2007. № 4. С. 173–198.
2. Борьба за язык: Публикация документов. *Ab imperio*. 2005. № 2. С. 331–367.

3. From the Editors (Gerasimov I., Glebov S., Kaplunovski A., Mogilner M., Semyonov A.), Politics of Language and Politics of Meaning. *Ab imperio*. 2005. № 2. С. 16–20.
4. Сикорский И. Что такое нация и другие формы народной жизни? *Ab imperio*. 2003. № 3. С. 241–287.
5. Remy J. The Ukrainian Alphabet as a Political Question in the Russian Empire Before 1876. *Ab imperio*. 2005. № 2. С. 167–190.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови, Київ : Либідь, 1995, 296 с.
7. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вітчоруська мова? *Вибрані праці у двох томах / Ю. Шевельов. Мовознавство. Книга I*. Київ, 2009. С. 382–411.
8. Губерначук С. Як гул століть, як шум віків – рідна мова, Київ : БЛІЦ-ІНФОРМ. 2002. 234 с.
9. Микитюк О. Сучасна українська мова: самобутність, система, норма, Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 440 с.
10. Шевельов Ю. Триптих про призначення України. Харків : Права людини, 2012. 96 с.

Mykytyuk O. The Struggle for Language is the Struggle for Power, or about the Status of the Ukrainian Language in the Magazine “*Ab imperio*”

Summary. The article analyzes the status of the Ukrainian language based on the “*Ab imperio*” journal. It is proved in this paper that the materials of the journal propagate an anti-Ukrainian position, form the imperial ideology, instill the idea of the lower status of the Ukrainian language compared to Russian, create a myth about the Russian nation as the heir to Rus, claim that there is a “*yedyni obshcherusskii yazik*” (“single common Russian language”) since the 18th–19th centuries. These chauvinistic statements were completely refuted by world and Ukrainian linguistics. In particular, Professor I. Ohienko proved that beginning from the VI century the language of the tribes of Buzhan, Volyn, as well as Polans (Polinians), Drevlians, Tivertsy, Luchanians, Ulychians became the basis of the Ukrainian language. The historian of language Yu. Shevelyov grounding on numerous linguistic facts determines the identical time period, i.e. the creation of the Ukrainian language falls on the VI–VI centuries. It is important that the beginnings of Ukrainian term formation reach 1596, when “*Lexicon*”, the famous dictionary by L. Zizanii, was published in Vilna. Later, P. Berinda’s “*Lexis*” (1627) became the prototype of almost all modern lexicographical works. Instead, it should be noted that the formation of Russian terminology dates back to the eighteenth century, which is confirmed with their achievements. In addition, until 1755, i. e. before the appearance of the grammar of M. Lomonosov, Muscovites used the grammar of M. Smotritsky, who was a native of Khmelnytskyi area (published in 1618). So, the article refuted the imperial postulates of the “*Ab imperio*” journal, which positions itself as an international one. The publication of numerous articles on the Ukrainian language shows that Russia still does not think of its political life without Ukraine, which is confirmed by the current Russian-Ukrainian war. Today Muscovy (Muscovite Russia) pursues its policy of killing Ukrainians at all levels: ideological, linguistic and armed. And therefore the defense of the Ukrainian state (along with the armed repulse of the enemy) involves a struggle for the Ukrainian language, because it is a struggle for the very fact of Ukraine’s existence, for the establishment of Ukrainian identity.

Key words: Ukrainian language, language documents, “*Ab imperio*” journal, Ukrainian-centric position, position of the authors of the journal.

*Нечипоренко В. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету*

КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ BLACK LIVES MATTER

Анотація. Статтю присвячено дослідженню природи лінгвокультурного концепту BLACK LIVES MATTER. Проблема расової дискримінації у сучасній американській системі цінностей закономірно знаходить відображення в мові, оскільки расова приналежність розглядається як особливий ціннісний концепт в англійській картині світу. Поява нової домінантною для американської лінгвокультури аксіологеми BLACK LIVES MATTER потребує осмислення природи даного концепту, його інтерпретації, що можливе тільки за міжпредметного, комплексного підходу. Аналіз останніх досліджень і публікацій уможливило потрактування концепту як дискретної, об'ємної смислової одиниці, одиниці мислення або пам'яті, яка віддзеркалює культуру народу. Від інших когнітивних одиниць лінгвокультурний концепт відрізняється акцентуацією ціннісного елемента. Метою розвідки є аналіз структури лінгвокультурного концепту BLACK LIVES MATTER, актуалізованого в англійських медіатекстах, ідентифікація ціннісного складника концепту та опис його культурної складової. Концепт має складну структуру: по-перше, їй належить все, що притаманне побудові поняття, по-друге, до структури концепту включене все те, що робить його фактом культури, а саме: етимологія, історія, сучасні асоціації, оцінки тощо. Будучи результатом пізнавальної діяльності людини, сприйняття і оцінювання дійсності, категорія цінності тісно взаємодіє з категорією концепту. Таким чином ціннісна категорія може бути досліджена через аналіз відповідних ціннісних концептів. Досліджуваний у даній статті концепт BLACK LIVES MATTER являє собою різновид ціннісного концепту, пов'язаного з расовою характеристикою. У процесі аналізу культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER було описано і схарактеризовано три шари: історичний, етимологічний та актуальний. Здійснена розвідка уможливила висновок, що даний концепт є ціннісним, репрезентує в мові багаторічний досвід боротьби з расовою дискримінацією у США, віддзеркалює і формує ціннісну картину світу американської лінгвокультури. Аналіз структури і змісту концепту BLACK LIVES MATTER дозволив виділити кілька ціннісних субконцептів, які також відповідають цінностям і ідеалам американської лінгвокультури. Окреслено напрями подальших наукових пошуків.

Ключові слова: концепт, американська лінгвокультура, ціннісний концепт, ціннісна картина світу, BLACK LIVES MATTER.

Постановка проблеми. Дослідженню природи концепту в сучасній лінгвістиці надається першорядне значення, але одночасно ми стикаємося з усвідомленням факту існування цілого переліку різних точок зору щодо визначення цього феномену. Термін «концепт» увійшов у понятійний апарат когнітивної лінгвістики, семантики, лінгвокультурології, що у свою

чергу призводить до певної розмитості кордонів його вживання, довільності інтерпретацій. Категорія концепту фігурує сьогодні у дослідженнях філософів, психологів, культурологів, а отже несе відбиток усіх цих позалінгвістичних інтерпретацій. Концепт є ментальною одиницею, елементом свідомості. У свідомість людини надходить культурна інформація, яка потім фільтрується, обробляється і систематизується. Концепти утворюють своєрідний культурний шар, який є посередником між людиною і світом; концепт – це концентрат культури у свідомості людини, те, завдяки чому людина доєднується до культури. Проблеми визначення поняття «концепт», розробки типології концептів і виявлення їхньої структури все ще залишаються актуальними в сучасному мовознавстві. Поява нової домінантною для американської лінгвокультури аксіологеми BLACK LIVES MATTER потребує осмислення природи даного концепту, його інтерпретації, що можливе тільки за міжпредметного, комплексного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Н. Плотнікова, проаналізувавши різні підходи до інтерпретації концепту, слушно зауважує, що останнім часом у лінгвістичних дослідженнях увага акцентується на окремо взятих різновидах концептів, а розуміння концептів досить варіативне [1, с. 165]. На думку Ж. Краснобаєвої-Чорної, «концепт розглядається у різних векторах, у межах яких виділяють численні дефініції разом з цілими комплексами специфічних конкретизаторів» [2, с. 27]. Дослідниця виділяє у науковій літературі сім аспектів інтерпретації концепту: логіко-філософський (Дж. Кемні, Ч. Пірс, Г. Фреге), власне філософський (Ж. Дельоз, Ф. Гаватарі), лінгвістичний (В. Гак, В. Звегінцев, Л. Резніков, О. Тараненко), лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, Л. Іванова, В. Іващенко, В. Маслова), когнітивний (О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін), психолінгвістичний (А. Залевська, О. Селіванова, О. Цапок, І. Штерн) та літературнокультурологічний (Л. Грузберг, Л. Іванова, О. Кагановська), які відображають складну і суперечливу природу самого концепту і наукового знання про нього [2, с. 27–28].

Попри різне розуміння дослідниками феномену концепту, у його дефініціях простежується подібне: концепт потрактується як дискретна, об'ємна смислова одиниця, одиниця мислення або пам'яті, яка віддзеркалює культуру народу. Базовий термін когнітивної лінгвістики «концепт» є водночас центральною складовою терміносистеми лінгвокультурології. А. Загнітко і І. Богданова зазначають, що лінгвокультурний концепт є умовною ментальною одиницею, спрямованою на комплексне вивчення мови, свідомості та культури. Він співвідноситься з трьома зазначеними сферами в такий спосіб:

- свідомість – концепт перебуває у свідомості людини;

– культура – концепт є ментальною проекцією елементів культури;

– мова / мовлення – концепт «оживає» саме в мові.

Від інших когнітивних одиниць лінгвокультурний концепт відрізняється акцентуацією ціннісного елемента, оскільки саме цінність завжди знаходиться в центрі концепту, а ціннісний принцип лежить в основі будь-якої культури. Показником наявності ціннісного відношення до предмета або явища є застосовність до нього оцінних слів [3, с. 36].

Актуальність даного дослідження зумовлена насамперед соціальною значущістю концепту BLACK LIVES MATTER в американській лінгвокультурі, його роллю у формуванні сучасного ціннісно-орієнтаційного простору та соціокультурної пам'яті.

Метою даного дослідження є аналіз структури лінгвокультурного концепту BLACK LIVES MATTER, актуалізованого в англійських медіатекстах, ідентифікація ціннісного складника концепту та опис його культурної складової.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що концепт має певну структуру, його важко уявити у вигляді жорсткої конструкції, що обумовлено його активною динамічною роллю, коли він постійно функціонує, актуалізується в різних своїх складових, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них. Отже, концепт має складну структуру: по-перше, їй належить все, що притаманне побудові поняття, по-друге, до структури концепту включене все те, що робить його фактом культури, а саме: етимологія, історія, сучасні асоціації, оцінки тощо. В сучасній науковій парадигмі поняття цінності є важливою складовою гуманітарних дисциплін. У більшості випадків цінності представлені у вербалізованій формі і відображені у мові народу. Будучи однією з доміант лінгвокультурології, категорія цінності також тісно пов'язана з поняттям культури. Вирізняємо два підходи до інтерпретації цінностей з позицій лінгвокультурології. Згідно з першим (С. Виноградов) цінності характеризуються як знакові ідеальні утворення, матеріальні або культурні, що свідчать про важливість, значущість предметів реальної дійсності для носіїв певної культури. Цінності самі по собі не є предметами чи явищами навколишньої дійсності, вони є характеристиками і властивостями цих об'єктів. Другий підхід (Є. Серебреннікова) вважає цінності дискурсивними утвореннями, які визначаються оцінним ставленням учасників розмови до предмету мовлення. Дослідники підкреслюють, що цінності мають ієрархічну організацію. З позицій психології це можна порівняти з пірамідою потреб А. Маслоу: за аналогією з потребами виділяють базові, «вічні» цінності, які є основою свідомості людини, свідчать про найдорожче для неї і формуються у процесі первинної соціалізації особистості. Простіші цінності можуть входити до ціннісного концепту вищого рівня. При цьому дослідники відмічають шифтинговий характер категорії цінності, оскільки у різних ситуаціях і культурах цінності можуть переміщуватися з одного рівня на інший (наприклад, від індивідуальних до групових або загальнолюдських). В межах американської лінгвокультури існує перелік цінностей і ідеалів, які поділяє кожен мешканець Сполучених Штатів: свобода, індивідуалізм, практичність, волонтерство, мобільність, патріотизм, прогрес, американська мрія [4, с. 25–29]. Будучи результатом пізнавальної діяльності людини, сприйняття і оцінювання дійсності, категорія цінності тісно взаємодіє з категорією концепту. Таким чином ціннісна категорія

може бути досліджена через аналіз відповідних ціннісних концептів. Досліджуваний у даній статті концепт BLACK LIVES MATTER являє собою різновид ціннісного концепту, пов'язаного з расовою характеристикацією, тож проаналізуємо його будову з метою виявлення ціннісного компоненту у культурній складовій концепту.

З огляду на запропонований Н. Плотніковою алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту [1] зосередимося на висвітленні культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER, яка містить три шари: історичний, етимологічний та актуальний.

Історія виникнення і поширення руху Black Lives Matter пов'язана з подіями 2013 року, коли суд присяжних виправдав білого чоловіка Джорджа Циммермана (*George Zimmerman*), звинуваченого у вбивстві підлітка-афроамериканця Трейвона Мартіна (*Trayvon Martin*). Саме тоді три афроамериканські активістки ініціювали рух у соціальних мережах під хештегом *#BlackLivesMatter*. Варто зазначити, що широкого розголосу і значної підтримки ця ініціатива на той час не отримує, проте саме словосполучення доволі швидко фіксується словниками. Дефініційний аналіз популярних електронних англо-англійських словників засвідчив, що вже у 2014 році вираз був включений до словника Merriam-Webster з таким визначенням: *a movement founded in 2013 to end white supremacy and support Black communities* (Merriam-Webster.com). Подібну лаконічну дефініцію розміщує Collins Online Dictionary: *a movement that campaigns against racially motivated violence and oppression* (collinsdictionary.com); один з найбільших англійських словників Dictionary.com надає більш розгорнуте визначення: *a political and social movement originating among African Americans, emphasizing basic human rights and racial equality for Black people and campaigning against various forms of racism* (Dictionary.com).

Велику підтримку і більш масовий характер руху Black Lives Matter одержав під час заворушень у Фергюссоні, Міссурі, у 2014–2015 рр., які виникли після того, як білий офіцер поліції застрелив 18-річного неозброєного афроамериканця Майкла Брауна (*Michael Brown Jr.*). Протести поширилися і на інші міста, але протестувальники переважно були представниками чорношкірого населення США. Активісти використовували хештеги *#Ferguson* та *#BlackLivesMatter* аби привернути увагу до руху і чесних новин про події у соціальних мережах.

Насправді повсюдним вживання виразу *Black Lives Matter* стало після смерті Джорджа Флойда (*George Floyd*) під час спроби затримання в травні 2020 року. Відео, записане на мобільний телефон, швидко стало вірусним і поширилося соціальними мережами. Цей запис спровокував безпрецедентні протести, учасники яких вимагали «Справедливості для Джорджа Флойда» і які охопили усі штати та вийшли за межі країни. Так, мітинги і демонстрації відбулися у Великій Британії, Франції, Німеччині, Австрії, Італії, Польщі, Угорщині, Канаді, Австралії та інших країнах. У США фіксували масові заворушення, зіткнення з поліцією, руйнування монументів і навіть зведення нових пам'ятників героям руху BLM.

Аналіз етимологічного шару концепту BLACK LIVES MATTER дає змогу визначити первинний смисл досліджуваної одиниці і прослідкувати розвиток концепту та механізм його формування. Як зазначають американські дослідниці І. Річардсон (*Elaine Richardson*) і Е. Регленд (*Alice Ragland*), історично

лексми *Black* і *slave* були синонімами прикметника *anti-human*, і саме неповага і знецінення життя афро-американців – це досвід багатьох поколінь [5, с. 28]. Аналізуючи численні випадки безпідставної жорстокості поліцейських по відношенню до чорношкірих підлітків і системних юридичних виправдань схвалених урядом вбивств, автори дослідження стверджують про існування культури *white supremacy* і сприйняття чорних американців як *not fully human*. Головним викликом і завданням руху Black Lives Matter була і є боротьба із стереотипним уявленням про меншовартість «чорного» життя в американському суспільстві: “The phrase “Black Lives Matter” is subversive in and of itself, as it challenges the institutional, political, and societal practices, and all of the ways the state is complicit in depriving Black people of their humanity, their culture, their lives” [5, с. 29]. Подібний погляд на онтогенез концепту поділяє М. Мец (Mike Metz), підкреслюючи, що BLACK LIVES MATTER це не безпідставний вираз, який виник поза контекстом, а відповідь на попередні заяви від Сполучених Штатів як держави, що 400 років тому поневолила чорношкірих людей і більше ста років керувалася законами про расову сегрегацію (Jim Crow Laws), стверджуючи, що життя чорних не мають значення [6].

Головним завданням дослідження актуального шару культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER є аналіз лексичних та словотвірних ознак його мовних репрезентантів. Аналізуючи мовну репрезентацію концепту BLM, важливо підкреслити, що рух ставив на меті захист і просування цінностей афроамериканського населення через включення їх у ціннісну картину світу білого населення. Цілком закономірний науковий інтерес викликає дослідження ціннісних концептів, включених у структуру концепту BLM як ціннісної смислової одиниці, що формує ціннісну картину світу американської лінгвокультури. В першу чергу, привертає увагу мікроконцепт *LIFE – ЖИТТЯ*. Наявність лексеми у складі виразу, а також її актуалізація у висловленнях активістів свідчить про усвідомлення цінності людського життя: *Chelsea Fuller, spokeswoman for the Movement for Black Lives, said the movement’s core idea – that black lives are valuable* (The Washington Post, 09/06/20).

Наступним ціннісним концептом, який виділяємо в межах концепту BLACK LIVES MATTER як ціннісної категорії, – *JUSTICE*. Якщо розглянута раніше цінність *LIFE* є загальнолюдською, то расова справедливість співвідноситься саме з американською культурою і історією: *Protests demanding racial justice in the wake of the recent deaths of Ahmad Arbery, George Floyd, Breonna Taylor and Tony McDade...* (The Washington Post, 11/06/20). Зазначимо, що на думку учасників протесту, справедливість може досягатися шляхом покарання винних, з одного боку, а також мати на меті встановлення рівних прав і обов’язків, з іншого, що вже сходить до витоків проблеми расової дискримінації: *Justice can mean punishment, and justice can mean equality* (The Washington Post, 02/06/20).

Ще одним ціннісним концептом, включеним до концепту BLACK LIVES MATTER, є концепт *EQUALITY*, оскільки поняття рівності нерозривно пов’язане з поняттям справедливості. Мовна репрезентація концепту *EQUALITY* доводить, що ідея рівності, проголошена рухом Black Lives Matter може стосуватися різних соціальних груп: *At the core of the Black Lives Matter movement are calls for equal treatment under the law for those targeted by police – black or white – and for the police themselves* (The Washington Post, 02/06/20).

Таким чином, оцінний компонент виникає при формуванні первинного образу, пов’язаного з поняттям, коли індивід дає загальну особисту оцінку (добре / погано), але включення поняття у систему цінностей відбувається тоді, коли концепт виходить за межі первинного образу і набуває історичні, етнічні і соціально обумовлені смисли, включені у фонди знань індивіда. Як зазначає Ж. Краснобаєва-Чорна, спираючись на дослідження О. Бабаєвої, на основі оцінок виникає норма. Багаторазове повторення оцінки формує оцінний стереотип – певну стійку реакцію (схвалення, осуд, або байдужість) на одні й ті самі ситуації [7, с. 454].

На сьогоднішній день вираз BLACK LIVES MATTER має кілька реалізацій. По-перше, це вигук вуличних демонстрацій, акцій протесту, покликаний привернути увагу до цінності життя чорних американців, про що вже згадувалося вище. По-друге, BLACK LIVES MATTER номінує політичну організацію, створену у 2013 році, яка має на меті захист расової справедливості як у США, так і за їх межами.

Визначальною рисою мови руху Black Lives Matter є використання хештегів. Зафіксовані у Twitter хештеги, асоційовані з даним рухом, можуть вказувати на конкретний захід (*#BlackLivesMatterRally*) або співвідноситися з окремими «субрухами» в межах загального соціального явища (*#BlackGirlsMatter*, *#BlackWomenMatter*, *#BlackTransLivesMatter*). Все більшої актуальності набувають лінгвокультурологічні дослідження, що мають на меті аналіз мови даного руху, а також способи вербалізації концепту в американській лінгвокультурі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У процесі аналізу культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER було описано і схарактеризовано три шари: історичний, етимологічний та актуальний. Здійснена розвідка уможливила висновок, що даний концепт є ціннісним, репрезентує в мові багаторічний досвід боротьби з расовою дискримінацією у США, віддзеркалює і формує ціннісну картину світу американської лінгвокультури. Аналіз структури і змісту концепту BLACK LIVES MATTER дозволив виділити кілька ціннісних субконцептів, які також відповідають цінностям і ідеалам американської лінгвокультури. На прикладі описаних вище ціннісних субконцептів (*LIFE*, *JUSTICE*, *EQUALITY*) продемонстровано, як ціннісна категорія реалізується у структурі аналізованого концепту. Даний перелік не є вичерпним, він містить найбільш частотні ціннісні концепти, поряд з якими можуть бути виділені і інші ціннісні концепти. Предметом подальших наукових розвідок можуть бути і «антицінності» – антисоціальні явища, які мають негативний ефект і призводять до деградації суспільства.

Таким чином, аналіз культурної складової концепту BLACK LIVES MATTER у рамках дослідження уможливило висновок про складну структуру концепту і багаторівневий характер його ціннісного компонента.

Література:

1. Плотнікова Н. Алгоритм аналізу лінгвокультурного концепту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. I. Poznan : Adam Mickiewicz University Press, 2013. P. 165–170.
2. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Інтегральний підхід до інтерпретації концепту (філософський та лінгвокультурологічний вектори). *Лінгвістичні студії*. Вип. 14. Донецьк, 2007. С. 27–31.

3. Загнітко А., Богданова І. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.
4. Fiedler E., Jansen R., Norman-Risch M. *American in CloseUp*. U. K. : Longman Group UK Ltd., 2004. 284 p.
5. Richardson E., Ragland A. #StayWoke: The Language and Literacies of the #BlackLivesMatter Movement. *Community Literacy Journal*. Vol. 12. Issue 2 Spring, 2018. P. 27–56.
6. Metz M. Black Language Matters! *Journal of Language and Literacy Education*. 2021. URL: http://jolle.coe.uga.edu/wp-content/uploads/2021/02/JoLLE_SSO_February_2021.pdf
7. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Класифікація цінності у лінгвістиці. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. X/1. 2019. P. 453–462.

Nechyporenko V. The Cultural Component of the BLACK LIVES MATTER Concept

Summary. The article studies the nature of BLACK LIVES MATTER as a linguistic and cultural concept. Naturally, the issue of racial discrimination within the American system of values is reflected in the language. The race characterization is considered in the English-language worldview as a special value-based concept. The emergence of a new dominant American cultural axiologeme BLACK LIVES MATTER needs in-depth comprehension and interpretation of this concept's nature on the basis of complex and interdisciplinary approach. According to the recent scientific researches and publications the concept could be defined as a discrete volume unit, the unit of thinking or memory which reflects the nation's culture. The linguistic and cultural concept is distinguished from other cognitive units by the accentuation of the value-based component. The aim of the research is to analyze

the structure of the linguistic and cultural concept BLACK LIVES MATTER which is realized in English-language media texts, to identify the value component of the concept and to describe its cultural component. The concept has a complex structure. Firstly, the structure comprises everything included into the construction of the notion; secondly, the concept's structure embraces all those features which make it a fact of culture, including etymology, history, current associations, appraisements etc. As the result of human cognitive activity, comprehension and estimation of the reality, the value category closely interacts with the concept category. Thus. The value category can be investigated through the analysis of relevant value-based concepts. The analyzed concept BLACK LIVES MATTER represents a kind of the value-based concept associated with racial characterization. Three levels (historical, etymological and actual) are described and characterized in the process of analyzing the cultural component of the concept BLACK LIVES MATTER. The conducted research makes it possible to conclude that this concept is value-based one and represents in the language the experience of combating racial discrimination in the USA, reflects and forms the American linguistic cultural value-based worldview. The analysis of the structure and content of the BLACK LIVES MATTER concept makes it possible to identify several valuable sub-concepts that also correspond to the values and ideals of the American linguistic culture. The article defines future trends in scientific development of this issue.

Key words: concept, American linguistic culture, value-based concept, value-based worldview, BLACK LIVES MATTER.

*Nytspol V. I.,**PhD in Philology,**Senior Lecturer at the Department of the Foreign Languages and Translation**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**orcid.org/0000-0002-9531-2183**Kobuta S. S.,**PhD in Philology,**Associate Professor at the Department of the Foreign Languages and Translation**Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**orcid.org/0000-0003-3526-077X*

CONCEPTUAL METAPHOR OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN AMERICAN MEDIA DISCOURSE

Summary. Conceptual metaphor is an important unit in the field of cognitive linguistics because it allows us to understand how people perceive the world and tackle important issues. Currently, all the world's attention is focused on the Russian-Ukrainian war, so it is important to analyze how this war is covered in the mass media. The purpose of our research is to study the conceptual metaphor related to the Russian-Ukrainian war in the American mass media discourse. We analyzed articles devoted to the Russian-Ukrainian war in such popular American online publications as the Washington Post, the New York Times, and the USA Today. The research methodology is based on the theory of conceptual metaphor (J. Lakoff, M. Johnson). Among the research methods, the following were used: the method of conceptual analysis, component analysis, and the modeling method, when various models were developed in the form of conceptual metaphors, where one concept was revealed through a certain feature of another. The scientific novelty of the work lies in the fact that, for the first time, the conceptual metaphors of the Russian-Ukrainian war were reconstructed in the American media discourse. Conclusion. The article systematizes the theoretical base of research on conceptual metaphors based on the works of famous foreign and Ukrainian researchers, as well as considers the classification of conceptual metaphors. After analyzing 15 articles from the three most famous American publications the Washington Post, the New York Times and the USA Today (5 from each), we came to the conclusion that the Russian-Ukrainian war is conceptualized in the American media discourse through such structural metaphors as WAR IS CRIME, WAR IS DAMAGE, WAR IS ECONOMY, WAR IS A LIE, WAR IS HUNGER, WAR IS A GAME, WAR IS THEATER, WAR IS A DISEASE, WAR IS A ROAD and WAR IS COMMUNICATION, which illustrate war mostly as a negative phenomenon and convey the qualities of the target domains to the source domain WAR. The ontological metaphor WAR IS A CONTAINER indicates the limitations of war, and the orientation metaphor UKRAINE IS UP AND RUSSIA IS DOWN indicates that Ukraine is higher than Russia on the spatial axis.

Key words: conceptual metaphor, source domain, target domain, structural metaphor, ontological metaphor, orientational metaphor.

Introduction. Conceptual metaphors are important units in the field of cognitive linguistics as they make it possible to understand the way people perceive the world and tackle some important issues. Nowadays all world's attention is drawn to Russian-Ukrainian war, so it is relevant to investigate the way this war is highlighted in mass media. The purpose of our research is to study the conceptual metaphor related to the Russian-Ukrainian war in the American mass media discourse. In this research we analyzed articles devoted to Russian-Ukrainian war from such popular American online newspapers as the Washington Post, the New York Times and the USA Today.

Literature Review

For a long period of time, a metaphor was studied as a stylistic means only, but later it has acquired a new quality in cognitive linguistics and is treated as the tool of cognition. George Lakoff and Mark Johnson state that a conceptual metaphor is a mental phenomenon, which shows "understanding of one domain in terms of another" [1, p. 112]. These two conceptual domains include the source domain, which represents a metaphor itself and the target domain, which explains it. The source domain consists of a set of literal attributes, relationships and processes, which are linked semantically and stored together in mind. The target domain tends to be abstract and takes its structure from the source domain through the metaphorical connection. A systematic set of connections between the source and target domains is called mapping when one word can acquire the peculiarities of the other one [1, pp. 74–80].

Ukrainian linguist Svitlana Zhabotynska mentions that in conceptual metaphors there is a correlation not only between separate singular concepts but between wide meaningful spheres, which can include different related concepts [2, p. 48]. Hanna Vorobyova considers that metaphors should be studied interdisciplinary, where cognitive linguistics emphasizes the connection of metaphors with thinking and conceptual system of a person, discursive analysis considers them as a tool of politics and power, rhetoric emphasizes their role in communicative influence [3, p. 93]. These approaches show the versatility of conceptual metaphors and the need to their systematic study and classification.

Lakoff and Johnson provided a classification of conceptual metaphors which includes structural, ontological and orientational conceptual metaphors, where structural metaphors organize one

concept in terms of another, ontological express abstract notions and ideas as substance, mechanism or a person and orientational explains concept through its spatial orientation [1, p. 167]. Malgorzata Fabiszak divides conceptual metaphors according to their structures into paragraph-structured and isolated metaphors, where first include metaphors that are organized not just into a sentence but larger parts of text (one or more paragraphs) and the latter “constitute single instances in a particular text” [4, pp. 112–113] and appear through the text again and again. We will use both classifications during studying conceptual metaphors of Russian-Ukrainian war.

Media discourse is a rich source for conceptual metaphor research. Zoltán Kövecses while investigating various forms of media language, such as discourse by journalists, advertisements, headlines, pictures, pointed out that conceptual metaphors can structure media discourse intertextually and intratextually [5, p. 130]. Christopher Hart also pays attention to intertextuality when researching conceptual metaphors of British Miners’ Strike. He explains intertextuality as “the appropriation of or allusion to prior texts, linguistic and visual, in order to elicit a frame for understanding the situations described or depicted in the current text” [6, p. 25]. Hart also points out that when described texts belong to different frames than the target situation, intertextuality becomes rich source for metaphorical interpretation.

Yuriy Velykoroda and Oksana Moroz investigated intertextuality from the recipient’s point of view and found out that this phenomenon is recognizable by most participants of their experiment, who where reading articles from *Times* magazine [7, p. 78]. This proves that media discourse is productive for intertextual metaphors.

While analyzing conceptual metaphors of war we also found some examples of intertextuality. Here is a connected to Russian-Ukrainian war conceptual metaphor PUTIN IS A BUTCHER. Following example is taken from the New York Times: “*Mr. Putin will go down in history as a butcher*” (the New York Times, May 19, 2022). This nickname appeared when American president Joe Biden called putin butcher after meeting Ukrainian refugees in Poland. According to CNN Biden also called russian president “war criminal” and “murderous dictator, a pure thug who is waging an immoral war against the people of Ukraine” (CNN, March 26, 2022). This shows negative attitude to putin and American media sources like New York Times use such quotes in their articles to add more expression.

Results and Discussion

Cognitive metaphors allow to conceptualize different parts of the reality. With their help we can transfer the characteristic features of the known areas of experience to the unknown ones with the help of analogy or similarity between these areas. One of the mostly widespread conceptual metaphors among all analyzed abstracts is WAR IS A CRIME. There are a lot of laws and rules that should regulate warfare, but in reality we can see that russia has already violated most if not all of them. American journalists also mention this in their articles: “*Meanwhile, a global movement to prosecute Russian President Vladimir Putin for the crime of aggression is growing, as the invasion has turned attention to the issue of illegal war*” (the Washington Post, July 14, 2022). Epithet *illegal* shows the mapping of crime, which is out of the law on the source domain WAR. The author of the given article also mentions global movement, which directly calls the war *crime of aggression*. This metaphor is structural as it defines war in terms of crime.

Authors from the New York Times call russia’s aggression “*unprovoked*”, which proves their understanding of russia’s guilt. Here is one more example where this war is perceived as crime: “*Ukrainian officials called Thursday for the establishment of a special tribunal to try Russia for its war of “aggression”* (the Washington Post, July 14, 2022). From this example one more conceptual metaphor can be formulated: RUSSIA IS A CRIMINAL, where *tribunal* is a vocabulary unit from the target domain CRIME and russia is a source domain. This metaphor can be classified as isolated according to Fabiszak’s classification. One more example: “*Russian atrocities during the invasion of Ukraine – including the shooting of unarmed civilians, sexual violence and forced deportations – have prompted an unprecedented global effort to hold Russia accountable under international law, even as the fighting grinds on*” (the Washington Post, July 14, 2022). This abstract enumerates some crimes committed by russia and points out the necessity to make the criminal be *accountable* for these crimes.

Russian-Ukrainian war can be also illustrated by conceptual metaphor WAR IS TERRORISM, where RUSSIA IS A TERRORIST: “*Russian missiles struck a business complex in the central Ukrainian city of Vinnytsia on Thursday, killing at least 23 people in an attack Ukrainian authorities described as a war crime and act of terrorism*” (the Washington Post, July 14, 2022). Target domain is terrorism is mapped on the source domain war, but through the context we can also see that American authors just provide citation of Ukrainian authorities and don’t call russia terrorist directly, which can be connected with the policy of the USA.

War is always associated with destruction, ruins, damage and devastation. The analyzed articles contain the conceptual metaphor WAR IS DAMAGE and this is how the scene after the missile struck depicted by the Washington Post journalists: “*A quarter mile away at the recreation facilities struck in the attack, images showed a pile of debris and mangled railings strewn across the ground among the ruins of the building’s bright pink facade. A mountain of debris covered what had previously been a large swimming pool*” (the Washington Post, July 1, 2022). This metaphor is a paragraph-structured as it shows the whole atmosphere of the place and it is also structural as it defines war in terms of such an abstract notion as damage. The target domain DAMAGE is expressed by nouns *debris, ruins* and adjective *mangled*. Stylistic metaphor *mountain of debris* adds more expression and details of the facade’s colour bring more drama to the description.

Next example also depicts similar scene: “*Images taken by journalists show emergency responders sifting through the rubble. Nearby, the charred husks of cars are stained with blood*” (the Washington Post, July 14, 2022). Again we can imagine a lot of damage caused by war and the word choice evokes a lot of emotions. Journalists from the New York Times characterize damage caused by russian army like *terrible destruction*: “*Expecting easy victories, the Russian Army inflicted terrible destruction – especially in its shelling of cities – but for the most part failed to take territory outside the southeast of the country*” (the New York Times, May 11, 2022). This example can also be used to illustrate one more conceptual metaphor: WAR IS A GAME, which was also found in media discourse of other wars (Fabiszak, 2007) and is also common for Russian-Ukrainian war: “*This is what governments are duty bound to do, not chase after an illusory ‘win’*” and “*the pledge by the House speaker, Nancy Pelosi, that the United States*

would support Ukraine “until victory is won” – may be rousing proclamations of support, but they do not bring negotiations any closer” (the New York Times, May 19, 2022). The words which belong to the core of the concept GAME (*easy victories, win, etc*) are used to talk about the war, so it’s also a mapping, which creates the conceptual metaphor WAR IS A GAME.

Here is an example of a conceptual metaphor WAR IS A THEATRE: “*Russian officials and state-run media outlets have suggested, without evidence, that the attack on the shopping mall was a deliberately staged provocation by Ukrainian forces*” (the Washington Post, June 27, 2022). The source domain WAR is expressed through the vocabulary used in theatre sphere “*staged*”, which shows that war attacks can be perceived like plays in the theatre, but we should also pay attention to the context where the words were given as citation of Russian officials and authors of Washington Post question the credibility of these words, which can be seen in the following: “*without evidence*”. Taking into consideration this example one more conceptual metaphor appears in this paragraph – WAR IS A LIE or it is better to paraphrase it into RUSSIA IS A LIAR. This metaphor can be traced in other articles as well: “*Ukrainian officials accused Russia of striking a target with no military value. Margarita Simonyan, editor in chief of the Russian state-sponsored media organization RT, said the Defense Ministry in Moscow told her the Vinnytsia strike hit a military officers’ club. The Washington Post could not verify the claim*” (the Washington Post, July 14, 2022). Here we can see that American media perceive russia as a propagandist state and check all the information that comes from that side.

There is one more example where russia tries without success to justify its terrorist attacks on civilian: “*Kremlin spokesman Dmitry Peskov said Russia was not attacking civilian areas in Ukraine, and said its airstrikes were focused on buildings used to store ammunition and train troops. There is no evidence, however, that the buildings targeted in Serhiivka were used by the military*” (the Washington Post, July 1, 2022). Word combination “no evidence” represents the target domain LIE and maps it on the source domain WAR.

Warfare influences economy to a great extent, so the conceptual metaphor WAR IS ECONOMY emerges in media: “*The early U. S. response to the invasion was simple: Supply the defenders and apply America’s unique financial weaponry to the Russian economy*” (the New York Times, May 11, 2022). This metaphor is also intertextual because *financial weaponry* means sanctions imposed on Russia mentioned in previous articles and president Biden’s speeches. Metaphoric combination of adjective *financial* from economic sphere and noun *weaponry* from military terminology also proves the strong connection between war and economy.

Here is one more example of this conceptual metaphor: “*Though Russia’s planning and fighting have been surprisingly sloppy, Russia remains too strong, and Mr. Putin has invested too much personal prestige in the invasion to back down*” (the New York Times, May 19, 2022). This time target domain ECONOMY is represented by the verb *invest*, which is used in this context not with money but with prestige. The subordinate clause of this example is also characterizing russia as *sloppy*, which means careless and shows their small success but there is also adjective *strong* in the main clause, which leaves some expectations for them.

Conceptual metaphor WAR IS HUNGER is relevant for Russian-Ukrainian war as this war poses a threat of starvation for many

countries because of the blockade of Ukrainian grain: “*U. N. Secretary General Guterres has been working on a plan that would enable Ukraine to export millions of tons of grain stockpiles that have been stuck in Ukraine’s Black Sea ports due to the war – a move that could ease a global food crisis that has sent wheat and other grain prices soaring. At least 22 million tons of grain are stuck in Ukraine due to the war*” (the USA Today, May 27, 2022). Journalists of the USA Today use the word combination a *global food crisis*, which shows the global aspect of the problem. This example has also connection to the previous metaphor WAR IS ECONOMY as we can see that this *food crisis* leads to *soaring prices*.

There are examples of less productive conceptual metaphors like WAR IS A DISEASE, WAR IS A ROAD and WAR IS COMMUNICATION:

“*Ukraine’s foreign minister warned that without a new injection of foreign weapons, Ukrainian forces would not be able to stop Russia from seizing Sievierodonetsk and nearby Lysychansk*” (the USA Today, May 27, 2022).

“*The conflict between Ukraine and Russia could take “a more unpredictable and potentially escalatory trajectory”* (the New York Times, May 19, 2022).

“*Presented as a common-sense response to Russian aggression, the shift, in fact, amounts to a significant escalation*” (the New York Times, May 11, 2022).

The underlined words in the given examples represent target domains DISEASE (*injection*), ROAD (*trajectory*), COMMUNICATION (*response*) and map their qualities and characteristics on the source domain WAR. These metaphors are also structural like all of the given above but there are some ontological metaphors in analyzed articles as well: “*Instead, the war’s boundaries are being expanded and the war itself recast as a struggle between democracy and autocracy*” (the New York Times, April 24, 2022). This example illustrates ontological conceptual metaphor WAR IS A CONTAINER as it shows that war has *boundaries*. Here we can also find more structural conceptual metaphors as UKRAINE IS DEMOCRACY and RUSSIA IS AUTOCRACY.

Orientational metaphor, which explains concept war through its spatial orientation shows that UKRAINE IS UP and RUSSIA IS DOWN: “*Ukrainian fighters have spent weeks trying to defend the city and to keep it from falling to Russia, as neighboring Sievierodonetsk did a week ago*” (USA Today, July 2, 2022). This example is about Lysychansk which was Ukrainian at the time when this article was published and Ukrainian soldiers defended city to *keep it from falling to Russia*, and if something falls it falls DOWN, so it shows that RUSSIA IS DOWN. This metaphor shows that Ukraine is situated higher in our mind and russia is found at a lower position.

While analyzing media discourse we also paid attention to epithets used for the description of the Russian-Ukrainian war. In the Washington Post war is described as *Russia’s war in Ukraine, illegal war, cruel and senseless war*. The New York Times describes the war like: *a costly, drawn-out war; Mr. Putin’s war*. The USA Today is not productive for epithets or war description and no examples were singled out in analyzed articles. Given epithets have connection to some conceptual metaphors like WAR IS CRIME (*illegal, cruel*) and WAR IS ECONOMY (*costly*).

Conclusion. After analyzing 15 articles from the three most famous American publications the Washington Post, the New York Times and the USA Today (5 from each), we came to the conclusion

that the Russian-Ukrainian war is conceptualized in the American media discourse through such structural metaphors as WAR IS CRIME, WAR IS DAMAGE, WAR IS ECONOMY, WAR IS A LIE, WAR IS HUNGER, WAR IS A GAME, WAR IS THEATER, WAR IS A DISEASE, WAR IS A ROAD and WAR IS COMMUNICATION, which illustrate war mostly as a negative phenomenon and convey the qualities of the target domains to the source domain WAR. The ontological metaphor WAR IS A CONTAINER indicates the limitations of war, and the orientation metaphor UKRAINE IS UP AND RUSSIA IS DOWN indicates that Ukraine is higher than Russia on the spatial axis.

Our study included research on the basis of 3 media discourse sources mentioned above. Future studies can include other printed, or digital media to find out if there are any differences across content and if other metaphors can be singled out.

References:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : The University of Chicago Press, 1981. 260 p.
2. Жаботинская С. А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции). *Когнитивия, коммуникация, дискурс : междунар. электр. сб. науч. ст.* Харьков : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2013. № 6. С. 47–76.
3. Воробйова Г. Концептуальні підходи до дослідження політичних метафор. *Політичне життя. Political life*. 2017. С. 89–94.
4. Fabiszak M. (2007) A Conceptual Metaphor approach to war discourse and its implications. *Wydawnictwo Naukowe UAM*, 2007, p. 112–113.
5. Kövecses Z. Metaphor in media language and cognition: A perspective from conceptual metaphor theory. *In Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Warsaw : De Gruyter Open. 2018. III (1), June 2018, p. 124–141.
6. Hart Ch. Metaphor and intertextuality in media framings of the (1984–1985) British Miners' Strike: A multimodal analysis. *Discourse & Communication*. 2017, Vol. 11 (1), p. 3–30.
7. Velykoroda Yu., Moroz O. Intertextuality in media discourse: A reader's perspective. *ExELL (Explorations in English Language and Linguistics)*. 2021. Vol. 9.1. P. 56–79.

Ницполь В., Кобута С. Концептуальна метафора російсько-української війни в американському медіа-дискурсі

Анотація. Концептуальна метафора є важливою ланкою в галузі когнітивної лінгвістики, оскільки вона дає

зможу зрозуміти те, як люди сприймають світ і вирішують важливі питання. Зараз уся увага світу прикута до російсько-української війни, тому актуально проаналізувати, як ця війна висвітлюється в засобах масової інформації.

Метою нашого дослідження є вивчення концептуальної метафори, що стосується російсько-української війни в американському дискурсі масової інформації. Ми проаналізували статті, присвячені російсько-українській війні в таких популярних американських інтернет виданнях, як the Washington Post, the New York Times та the USA Today.

Методологія дослідження базується на теорії концептуальної метафори (Дж. Лакофф, М. Джонсон). Серед методів дослідження були використані: метод концептуального аналізу, компонентного аналізу та метод моделювання, коли різні моделі були розроблені у вигляді концептуальних метафор, де одне поняття розкривалось через певну ознаку іншого.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше було проведено реконструкцію концептуальних метафор російсько-української війни в американському медійному дискурсі.

Висновки. У статті систематизовано теоретичну базу досліджень концептуальних метафор на основі робіт відомих зарубіжних та українських дослідників, а також розглянуто класифікації концептуальних метафор, що в сукупності стало основою досліджень концептуальних метафор російсько-української війни. Проаналізувавши 15 статей з трьох найвідоміших американських видань the Washington Post, the New York Times та the USA Today (по 5 з кожного), ми дійшли висновку, що російсько-українська війна концептуалізується в американському медійному просторі через такі структурні метафори як WAR IS CRIME, WAR IS DAMAGE, WAR IS ECONOMY, WAR IS A LIE, WAR IS HUNGER, WAR IS A GAME, WAR IS THEATRE, WAR IS A DISEASE, WAR IS A ROAD та WAR IS COMMUNICATION, які ілюструють війну здебільшого як негативне явище і переносять якості цільового домену на вихідний домен WAR. Виокремлено також онтологічну метафору WAR IS A CONTAINER, яка вказує на обмеженість війни та орієнтаційну UKRAINE IS UP AND RUSSIA IS DOWN, яка свідчить про те, що на просторовій осі Україна стоїть вище ніж росія.

Ключові слова: концептуальна метафора, вихідний домен, цільовий домен, структурна метафора, онтологічна метафора, орієнтаційна метафора.

Попов С. Л.,

доктор філологічних наук,

професор факультету російської мови

Університету імені Сунь Ятсена (Гуанчжоу, Китай)

ПРО ПРИЧИНУ БІЛЬШ ПІЗНЬОЇ ПОЯВИ РЕДУКЦІЇ ПІСЛЯ М'ЯКИХ (ІКАННЯ) У ПОРІВНЯННІ З ПОЯВОЮ РЕДУКЦІЇ ПІСЛЯ ТВЕРДИХ (АКАННЯ) В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ: АНАТОМІЧНО-ЕВОЛЮЦІЙНА ТА КОГНІТИВНО-ЕВОЛЮЦІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. У статті зроблено гіпотетичну спробу довести, що причина більш пізньої появи редукції після м'яких (ікання) порівняно з появою редукції після твердих (акання) у російській фонології може бути пояснена як анатомічно-еволюційно, так і когнітивно-еволюційно. Анатомічно-еволюційна інтерпретація цієї причини допускає ідею про те, що така відносно недавня, для XIV століття, складна одночасна артикуляція, як палаталізація, підсвідомо зосереджувала увагу й зусилля носіїв мови на якісному виголошенні м'яких приголосних і завдяки впливу таких уваги і зусиль одночасно «цементувала» виголошення наступних голосних. Перед застосуванням когнітивно-еволюційної інтерпретації більш пізньої появи російського ікання порівняно з появою російського акання розкривається сутність відносно нової для лінгвістики когнітивно-еволюційної теорії мови, запропонованої та розробленої автором статті. Під час підтвердження анатомічно-еволюційної інтерпретації когнітивно-еволюційною інтерпретацією досліджуваної причини вбачається таке: те, що м'які звуки через труднощі їх вимови стримували зміни сусідніх голосних, могло супроводжуватись синкретичним сприйняттям, тобто сприйняттям гештальтної спаяності відносно нового та артикуляційно важкого м'якого приголосного з голосним, в той час як вже артикуляційно не нові і не важкі для носіїв російської мови і тому такі, що не сприймалися ними синкретично спаяними з сусідніми голосними, тверді приголосні не становили для них суттєвих вимовних труднощів і не вимагали підсвідомої концентрації уваги та зусиль, через що тверді приголосні «дозволяли» сусіднім ненаголошеним голосним редукуватися. У ході цих інтерпретацій застосовуються ґрунтовно доведена під сучасну пору ідея Л. С. Виготського про ізоморфізм онтогенезу та філогенезу, відомості С. Пінкера про становлення артикуляції у сучасних дітей та у предків гомо сапієнс, дані загальної фонетики про палаталізацію як складну консонантну артикуляцію, думка М. В. Панова про труднощі артикуляції голосних різного підйому в певних позиціях, а також проводиться аналогія досліджуваного у статті фонологічного явища з відомостями про перші постієрогліфічні – складові (силабичні), а потім консонантні – системи писемності.

Ключові слова: російська фонетика, російська фонологія, редукція, палаталізація, анатомічно-еволюційний підхід, когнітивно-еволюційний підхід.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Скрупульозне дослідження роз-

витку акання в XIV столітті, проведене В. В. Колесовим, мотивувало вченого дійти висновку, що в зазначений період «ненаголошені голосні в позиції після м'яких приголосних не змінювалися. Фонетично це може означати, що в московських говірках XIV ст. положення біля м'якого приголосного (перед, після або між м'якими приголосними) функціонально відрізнялося від положення біля твердого приголосного» [1, с. 79]. Сьогодні більш пізня, лише наприкінці XIX століття – на початку XX століття, поява ікання в російській літературній мові (а нейтралізація [o], у запозичених словах після [ч'] типу *ранчо, пончо*, та [a], у багатьох словах, після м'яких у заударних складах – лише в середині XX століття) є доведеним фактом [2, с. 50], але не пояснюється, чому ікання з'явилося у російській літературній мові приблизно на половину тисячоліття пізніше за акання¹, у той час як добре відомо, що ікання з'явилося й існує тільки там, де було і є акання, що створює враження досить суттєвого запізнення ікання, невстигання його за аканням, що ще більше посилює дослідницьке бажання пізнати причину такого суттєвого запізнення невстигання.

Ще в 1982 році О. Є. Кібрик, формулюючи постулати нової для того часу лінгвістичної парадигми, у широкому сенсі антропоцентричної, у вузькому сенсі когнітивної, говорив про несуттєву для структуралізму, але суттєву для нової лінгвістичної парадигми необхідність виявлення причин досліджуваного мовного явища: «...якщо лінгвістика недавнього минулого допускала лише питання на кшталт «як?» і уникала запитань «чому?», то тепер ситуація має докорінно змінитися: потрібні саме відповіді на питання на кшталт «чому?», оскільки тільки вони можуть щось пояснити» [3, с. 25]. У 1986 році В. І. Абаєв у статті про описовий і пояснювальний види мовознавства абсолютно резонно помічав, що в процесі будь-якого пізнання людина не може не шукати пояснень пізнаваним нею явищам, і лінгвіст, що пізнає мовні факти, не може бути в цьому сенсі винятком [4]². Тому відповідь на запитання про причину більш пізньої появи російського ікання порівняно з появою російського акання видається не тільки цікавою, а й необхідною.

¹ Причини появи акання та ікання, або акання у широкому сенсі, які мають значний науковий інтерес і є предметом наукових дебатів, ми навісміно у цій статті не розглядаємо, хоча й усвідомлюємо, що дуже нелогічна нетотожність звуків та літер взаєморозумінно писемного та усного мовлення не сприяє.

² Тут доречно згадати і про те, що ще Аристотель помічав: «Знати, що є, і знати, чому є, – це різні знання...» [5, с. 280].

Анатомічно-еволюційна та когнітивно-еволюційна інтерпретації цієї причини і становлять мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послідовно надаємо вказані інтерпретації.

1. Анатомічно-еволюційна інтерпретація

1.1. Сутність анатомічно-еволюційної теорії: дарвінізм

Ця сутність як важлива частина ширшої сутності еволюційної теорії Дарвіна розкриття не потребує, бо вона загальновідома: як живі організми в цілому, так і їх анатомічні органи зокрема еволюціонують, тобто з часом змінюються в процесі адаптації до умов навколишнього середовища³. До поняття таких умов входить і потреба в мовній, в тому числі на фонетичному рівні, комунікації.

1.2. Анатомічно-еволюційна інтерпретація більш пізньої появи російського ікання порівняно з появою російського акання

Насамперед тут слід згадати добре відому гіпотезу Л. С. Виготського, висловлену ним десятиліття тому, про ізоморфізм онтогенезу та філогенезу у всіх їх сферах, згідно з якою так само, як ембріональний розвиток плоду в стислом вигляді в основних рисах є ідентичним філогенетичній історії виду, філогенетичний розвиток мови є ідентичним в стислом вигляді в основних рисах і розвитку мови у дитини. А. М. Барулін звертає увагу на той факт, що дана гіпотеза «не тільки не застаріла, вона активно розробляється» [6, с. 52]. В. І. Абаєв пише, що «формування свідомості та мови у дітей у «згущеному» вигляді повторює процес формування свідомості та мови у первісної людини» [7, с. 19].

Якщо логічна гіпотеза Виготського вірна, оскільки, як свідчить А. М. Барулін, вона не тільки не забута, а й перевіряється, явних протиріч не виявляючи, і думка В. І. Абаєва тому приклад, то цілком логічно припустити, що онтогенетичне становлення мовного апарату є ідентичним його становленню у філогенезі. С. Пінкер виначає онтогенетичне становлення мовного апарату так: «У новонароджених немовлят, як і в інших ссавців, гортань може підніматися і займати задній отвір носової порожнини, дозволяючи повітрю проходити через ніс у легені, минаючи рот і горло. Немовлята стають людьми в три місяці, коли їхня гортань займає місце глибоко в глотці. Це дає язика простір рухатися як вгору і вниз, так і назад і вперед, змінюючи форму двох резонансних порожнин і дозволяючи утворювати велику кількість голосних звуків. Але це дається дорогою ціною. У своєму «Походженні видів» Дарвін зазначав «той дивний факт, що кожна частка їжі та пиття, яку ми ковтаємо, повинна пройти через трахейний отвір, ризикуючи провалитися в легені». До недавнього винаходу прийому Геймліха потрапляння їжі в дихальні шляхи було шостою лідируючою причиною смерті від нещасного випадку в Сполучених Штатах, яка забирала шість тисяч життів на рік. Розташування гортані глибоко в горлі, а язика низько і досить далеко від передньої частини рота також перешкодило диханню і жуванню. Імовірно, переваги спілкування переважали фізіологічну ціну» [8, с. 336]. Важливе для становлення мовного апарату еволю-

ційне переміщення гортані в онтогенезі неважко припустити, звісно у значно ширших часових рамках, й у філогенезі. Тому не дивно, що є вчені, які виявили, що будова гортані та глотки у предків гомо сапієнс була зовсім такою ж, як у тварин, тобто у таких предків мовний апарат ще був відсутній. Так, С. Пінкер пише про Лібермана і його колеги, які реконструювали «голосовий тракт вимерлих предків людини» і дійшли висновку, що у цих предків був «стандартний для ссавців дихальний шлях з його обмеженими можливостями утворення голосних звуків» [8, с. 336]. Варто уточнити важливість цього спостереження: мова йде про обмеження можливостей утворення навіть найпростіших в артикуляції – за рахунок відсутності артикуляційної перегородки – голосних звуків, з чого випливає абсолютна неможливість утворення предками гомо сапієнс артикуляційно складніших – приголосних – звуків.

З урахуванням сказаного вище стає зрозумілим, що аналогічно еволюції мовного апарату звуки у мовах формувалися – з'являлися, змінювалися, зникли – поступово та не без труднощів. Так, добре відомо, що наявне в сучасній російській мові протиставлення звуків за твердістю/м'якістю сформувалося не відразу: пройшовши серію пом'якшувальних напівзаходів починаючи з праслов'янської епохи через вторинне пом'якшення, що відбулося приблизно в середині XI століття, але охопивши при цьому далеко не всі приголосні, зазначене протиставлення в результаті падіння редукованих поширилося майже (крім таких, що не отримали відповідно м'якої та твердої пар, африкат [ц] і [ч']) на всі приголосні в XII столітті [9, с. 13–158], тобто приблизно за два століття до поширення акання. І тут важливо наголосити на двох моментах.

По-перше, ми не беремося судити про те, чи багато це – два століття – чи мало на часовій шкалі існування мови. Але навіть якщо визнати, що істина у відповіді на це питання знаходиться приблизно посередині, то все одно у нас є достатні підстави припустити, що на час поширення акання у XIV столітті м'якість приголосних була деякою артикуляційною складністю як явище відносно нове – особливо в порівнянні з легкістю вимови носіями давньоруської мови досить давно існуючих твердих приголосних, після яких у XIV столітті з'явилося акання. Наше припущення підтверджується і думкою М. В. Панова з цього приводу: «Найважчою є та робота, яка є незвичною. Саме вона потребує найбільшої витрати зусиль. Це вірно щодо будь-якої дії, у тому числі й навіть особливо щодо артикуляційної роботи» [2, с. 43].

По-друге, палаталізація приголосних порівняно з артикулюванням багатьох нем'яких приголосних представляє певну складність і як така. Так, у загальній фонетиці вважається, що палаталізація – поряд з такими явищами, як веларизація, фарингалізація та лабіалізація, – належить до такого виду «складних консонантних артикуляцій», як «складні одночасні артикуляції», при яких «на основну артикуляцію приголосного накладається деякий додатковий рух» [10, с. 282–284], а саме: обов'язковий підйом середньої частини спинки язика до твердого піднебіння з певним просуванням язика вперед [11, с. 52].

Зазначені відносні новизна і важковимовність м'яких, з анатомічно-еволюційної точки зору, ймовірно, і виявилися двома взаємопов'язаними причинами більш пізньої появи ікання, у той час як тверді російські приголосні, після яких відбулося акання, в основній своїй масі такої чи іншої «одночасної», тобто пов'язаної з веларизацією, фарингалізацією та лабі-

³ Важливо не забувати і про той не часто згадуваний факт, що дана теорія в свою чергу призвела, по-перше, до чергової еволюції церкви, яка до цього не визнавала «самовільну» зміну видів, створених, на її переконання, богом у незмінному вигляді раз і назавжди, а по-друге, до еволюції самого Дарвіна, який, боячись суперечити церковним догматам, тривалий час приховував своє відкриття від громадськості, проте еволюціонував від зазначеного страху до наукового безстрашності, коли дізнався, що таке ж відкриття зробив Воллес.

алізацією, артикуляційною складністю не характеризувалися. Можливо, через складність артикуляції м'якого приголосного підсвідомо увага та зусилля мовців зосереджувалися на його виголошенні і силою свого впливу принагідно «цементували» вимову сусідніх звуків, у тому числі наступного голосного.

Дане припущення підкріплюється тим, що, як сказано вище, у заударних, тобто артикуляційно слабших, складах ще пізніше, лише в середині ХХ століття, появу ікання як нерозрізнення [o] та [a] після м'яких можна пояснити відносною трудностю артикуляції – в позиції після й без того артикуляційно важких м'яких – огубленого [o] та звуку нижнього підйому [a] порівняно з більшою легкістю артикуляції ікання в інших випадках, у тому числі у заударних складах у [e] як одного з найменш артикуляційно витратних голосних середнього підйому [2, с. 43].

Дозволимо собі метафору: такий механізм впливу нагадує ситуацію, коли людина, у якої болять нога, при ходьбі тримається за іншу людину, яка допомагає їй йти, чим обмежує рухи цієї людини, але відпустити її не може, оскільки, не тримаючись за неї, не зможе йти.

Наведено вище анатомічно-еволюційну інтерпретацію підкріплює когнітивно-еволюційна інтерпретація.

2. Когнітивно-еволюційна інтерпретація

2.1. Сутність когнітивно-еволюційної концепції мови

Когнітивна лінгвістика, що закономірно доповнює солідні досягнення структуралізму, який десятиліттями шукав відповіді на питання на кшталт «як?», пошуком відповідей на запитання на кшталт «чому?», передбачає звернення лінгвістів до відомостей суміжних з лінгвістикою наук, а саме наук про людину, або антропонаук: філософії, логіки, психології, біології, фізіології, нейропсихології, нейрофізіології та інших [3, с. 20, 25]. Однією з цих наук є такий філософський напрям, як еволюційна епістемологія, принципи якої розробляються в працях К. Р. Поппера та його послідовників, і саме в парадигмі цієї науки з'явився підхід, названий його автором, І. П. Меркуловим, когнітивно-еволюційним [12; 13; 14]. Відповідно до цього підходу соціальна еволюція має розглядатися в тісному зв'язку з еволюцією людських когнітивних структур: мислення з його ладом – логікою, сприйняття, пам'яті, уваги, уяви тощо, – і відомості про такі когнітивні структури необхідно черпати з антропонаук.

Дотримання цього принципу дозволило нам з'ясувати наступне. У сучасній когнітивній психології, суміжній з лінгвістикою науці, відомості якої важливі для когнітивної лінгвістики, основною функцією сприйняття вважається категоризація, що здійснюється шляхом стихійного застосування законів логіки, яка цікавить психологів не як наука, а як лад мислення. Проте якість заснованої на логічних законах категоризації будь-якої інформації залежить від рівня сприйняття даної інформації. В етнічній психології та дитячій психології таких ступенів описано три. Сприйняття може бути: 1) синкретичним, тобто цілісним, що не дозволяє диференціювати ознаки і, отже, категоризувати пізнаване; 2) поверхневим, тобто орієнтованим на найближчі, найбільш помітні ознаки, «які лежать на поверхні», за якими й відбувається категоризація, часто помилкова; та 3) альтернативним, тобто орієнтованим на всі наявні ознаки, завдяки чому може бути обрана ознака, категоризація за якою буде коректною. Кожен із цих ступенів сприйняття забезпечує відповідну якість логічності мислення і, як наслідок, логіч-

ності пов'язаної з мисленням мови (докладніше про це – див. [15, с. 64–142]).

Зараз ми вважаємо за можливе й необхідне використати положення когнітивно-еволюційної концепції для досягнення мети цієї статті.

2.2. Когнітивно-еволюційна інтерпретація більш пізньої появи російського ікання порівняно з появою російського акання

Показана в ході анатомічно-еволюційної інтерпретації тісна спаяність близько розташованих м'якого приголосного і наступного голосного цілком корелює з когнітивно-еволюційними закономірностями сприйняття: те, що м'які звуки своєю відносною новизною і труднощами своєї вимови стримували зміни сусідніх гласних, могло супроводжуватися при-таманим носіям російської мови того часу синкретичним сприйняттям (саме «синкретичним» називає «світоспри-няття давньоруської людини» і В. В. Колесов [17, с. 7])⁴, тобто сприйняттям гештальтної спаяності нового і важковимовного м'якого приголосного з наступним голосним, адже, як добре відомо не тільки в психології, все нове й важке (у цьому випадку новою і важковимовною була м'якість приголосних) спочатку, й нерідко достатньо тривалий час, сприймається нерозбірливо, тобто синкретично.

Така інтерпретація виглядає ще реальнішою при зіставленні її результатів з першими постієрогліфічними – складовими (силабичними), а потім консонантними – системами писемності, в яких голосний і приголосний у сприйнятті носіїв мов з такими системами писемності були настільки міцно спаяними, що позначалися на письмі лише одним, єдиним для обох звуків, знаком: спочатку – у складових (силабичних) системах писемності – знаком за походженням помітно ієрогліфічним, а потім – у консонантних системах писемності – винайденною (зрозуміло, не без опори на ієрогліфіку) відповідною літерою: без позначення наступного голосного звуку, який під час створення чи читання письмового тексту просто домислювався [18, с. 135–162]. Але, безумовно, поява та подальший розвиток консонантної (силабичної) писемності були досить значною перцептивною еволюцією у бік перцептивної альтернативності, тріумфальним втіленням якої стала поява літерних алфавітів, в яких кожному звуку, і приголосному, і голосному, відповідає літера. Тут слід зробити важливе зауваження: синкретичне сприйняття носіями російської мови важковимовного м'якого приголосного з наступним голосним не може вважатися настільки ж кардинальним, як при сприйнятті будь-яких поєднань приголосного з голосним у складових і консонантних системах писемності, але самі перцептивні механізми в цьому порівнянні, вочевидь, можна вважати ідентичними⁵.

Висновки. У цій статті ми постаралися довести, що причина більш пізньої появи ікання порівняно з появою акання в російській фонології може бути пояснена як анатомічно-ево-

⁴ У той час як сучасні носії російської мови вже майже сто років з дедалі більшим успіхом підсвідомо долають поверхнєве сприйняття як причину регресивної асиміляції за твердістю м'якстю: наприклад, замість [z'd'ec'] все частіше (а в молодшій нормі – вже, як видається, постійно) говорять [z'd'ec'] – див. про це, наприклад, [16, с. 119], тобто виявляють альтернативність сприйняття (що дає нам певну надію на когнітивну еволюцію всіх носіїв російської мови, а не тільки тих з них небагатьох, що здатні сприймати альтернативу сучасній розпропаганді).

⁵ Не буде зайвим згадати і про те, що в сучасній російській графіці, судячи з усього вже назавжди, залишаються синкретичні літери e, ё, ю, я, які в позиціях на абсолютному початку слова і перед голосним є злиттям [j] відповідно з [e], [o], [y], [a] при непослідовному, втім, несприйнятті можливості поєднання [j] з [u] та створення відповідної літери, як це сталося в українській мові: [jj] + [i] = літера і.

люційно, так і когнітивно-еволюційно. При анатомічно-еволюційній інтерпретації стає допустимою думка, що така складна одночасна артикуляція, як палаталізація, яка для XIV століття відбулася відносно нещодавно, підсвідомо зосереджувала увагу і зусилля носіїв мови на якісному виголошенні м'яких приголосних і силою впливу такої уваги та зусиль попутно «цементувала» вимову сусідніх звуків, у тому числі наступних голосних. Під час підтвердження такої інтерпретації досліджуваної причини її когнітивно-еволюційною інтерпретацією ми дійшли наступного припущення: те, що м'які звуки труднощами своєї вимови стримували зміни сусідніх голосних, могло супроводжуватися властивим носіям російської мови того часу синкретичним сприйняттям приголосного з голосним, тоді як вже артикуляційно не нові й не важкі для носіїв російської мови і тому для них не синкретично спаяні з сусідніми голосними тверді приголосні не представляли для них суттєвих вимовних труднощів і не вимагали підсвідомої концентрації уваги, через що тверді приголосні «дозволяли» ненаголошеним сусіднім голосним редукуватися.

Перспективи подальших пошуків. Вбачається доцільним подальше вивчення фонетичних та фонологічних явищ різних мов у вказаних двох аспектах в їх, вочевидь логічному, поєднанні.

Література:

- Колесов В. В. О некоторых особенностях фонологической модели, развивающей аканье. *Вопросы языкознания*. 1964. № 4. С. 66–79.
- Панов М. В. О причинах фонетических изменений. *Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка* / отв. ред. Ю. Д. Дешериев, Л. П. Крысин. М. : Наука, 1988. С. 41–55.
- Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке). М. : Изд-во МГУ, 1992. 336 с.
- Абаев В. И. Рагерга 2. Языкознание описательное и объяснительное. О классификации наук. *Вопросы языкознания*. 1986. № 2. С. 27–39.
- Аристотель. Вторая аналитика. *Аристотель. Сочинения в четырех томах*. Т. 2 / под ред. З. Н. Микеладзе. М. : Изд-во социально-экономической литературы «Мысль», 1978. С. 255–346.
- Барулин А. Н. К аргументации полигенеза. *Разумное поведение и язык. Вып. 1. Коммуникативные системы животных и язык человека. Проблема происхождения языка* / сост. А. Д. Кошелев – Т. В. Черниговская, М. : Языки славянских культур, 2008. С. 41–58.
- Абаев В. И. О происхождении языка. *Язык в океане языков* / сост. О. А. Донских. Новосибирск : Сибирский хронограф, 1993. С. 12–19.
- Пинкер Стивен. Язык как инстинкт: пер. с англ. / общ. ред. В. Д. Мазо. М. : Едиториал УРСС, 2004. 456 с.
- Колесов В. В. Историческая фонетика русского языка : учеб пособие для вузов. М. : Высшая школа, 1980. 215 с.
- Кодзасов С. В., Кривнова О. Ф. Общая фонетика : учебник. М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. 590 с.
- Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А., Гордина М. В. Основы общей фонетики : учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. 4-е изд., испр. СПб : Филологический факультет СПбГУ; М. : Издательский центр «Академия», 2004. 160 с.
- Поппер Карл Раймунд. Эволюционная эпистемология. *Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики* / сост. Д. Г. Лахути – В. Н. Садовского – В. К. Финна. Пер. с англ. М. : Едиториал УРСС, 2000. С. 57–74.
- Меркулов И. П. Эволюционная эпистемология: проблемы, перспективы. РАН, Ин-т философии. Т. 1. Санкт-Петербург : Изд-во РХГИ, 2003. 471 с.
- Меркулов И. П. Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход). РАН, Ин-т философии. Т. 2. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2006. 416 с.
- Попов С. Л. Грамматические варианты в русском языке: когнитивно-эволюционный аспект. Дис. ... докт. филол. наук, Харьков, 2015. 453 с.
- Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. Историческая грамматика русского языка : учеб. пособие для ун-тов, М. : Высшая школа, 1981. 359 с.
- Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. 312 с.
- Иванов Вяч. Вс. От буквы и слога к иероглифу: системы письма в пространстве и времени. М. : Языки славянской культуры, 2013. 272 с.

Popov S. About the reason for the later appearance of the reduction after soft consonants (ikanye) as compared to the appearance of the reduction after hard consonants (akanye) in the history of Russian phonology: anatomical-evolutionary and cognitive-evolutionary interpretations

Summary. The article makes a hypothetical attempt to prove that the reason for the later appearance of Russian ikanye, as compared with the Russian akanye, can be explained both anatomically-evolutionarily and cognitively-evolutionarily. The anatomical-evolutionary interpretation of this reason admits the idea that such relatively recent, for the 14th century, complex simultaneous articulation as palatalization subconsciously focused the attention and efforts of speakers on the quality pronunciation of soft consonants and, through the influence of such attention and efforts, simultaneously “cemented” the pronunciation of subsequent vowels. Before implementing cognitive-evolutionary interpretation of the much later origin of Russian ikanye (pronunciation of unaccented e and я as и) compared to the origin of Russian akanye (failure to differentiate unstressed back vowel-sounds), the essence of cognitive-evolutionary theory of language, being relatively new for linguistics, proposed and developed by the paper’s author is revealed. Confirming this interpretation of the cognitive-evolutionary interpretation of the reason being studied, it is suggested: the fact that soft sounds by their difficulty of pronunciation restrained the changes of the neighboring vowels could be accompanied by syncretic perception, i. e. the perception of gestalt conjugation of the new for them soft consonant with a vowel, while those already not new to native speakers of Russian and therefore not syncretic in conjugation with the neighboring vowels hard consonants, did not present significant pronunciation difficulties for them and did not require subconscious concentration of attention and efforts, due to which hard consonants “allowed” the adjacent voiceless vowels to reduce. While interpreting, the following is applied: the idea by L. S. Vygotsky on the isomorphism of ontogenesis and phylogenesis being proved in detail, the materials by S. Pinker concerning the development of articulation in modern children and ancestors of homo sapiens, the data of general phonetics on palatalization as a complex consonant articulation, and the opinion by M. V. Panov concerning the difficulties of articulations of different-height consonants in certain positions. The phonological phenomenon analyzed in the paper is also compared with the data on the first post-hieroglyphic – syllabic and then consonant – writing systems.

Key words: Russian phonetics, Russian phonology, reduction, palatalization, anatomical-evolutionary approach, cognitive-evolutionary approach.

*Приблуда Л. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій*

ПЕРИФРАЗА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ АРХІТЕКТОНІКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню перифрази як важливого компонента архітекtonіки художнього тексту. Окреслено поняття художнього тексту та перифрази як засобу вторинної номінації. З'ясовано, що художній текст є специфічною художньою дійсністю, яка відображає прагнення автора знайти нові принципи організації тексту, використовуючи оригінальні мовні засоби.

Художній текст – це мовний феномен, адже він репрезентує особливий художній світ, у якому автор відображає не лише своє бачення об'єктивної дійсності, а й вигадану реальність. З'ясовано, що в основі побудови певного тексту лежить його зіставлення із зовнішньою дійсністю, подіями, що відбуваються навколо і які лягають в основу сюжету, створення образів.

Зазначено, що перифразові найменування є продуктом мисленнєвої діяльності людини, які виникають унаслідок певної мовної рефлексії. У них відображається не лише пізнавальний досвід людини, а й її світобачення. На цей процес впливають різні позамовні чинники. Текст викликає різноманітні слухові, зорові, смакові, тактильні образи, які часто не усвідомлюються читачем як такі, що несуть додаткову інформацію про прочитане.

Текст є результатом насамперед процесу творення мовлення. Він характеризується завершеністю та реалізований у вигляді письмового документа, оброблений літературно згідно з типом цього документа, складається з назви та низки компонентів, що об'єднані за допомогою лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку. Текст має визначену цілеспрямованість, певну прагматичну установку.

Доведено, що перифраза має досить високий ступінь комунікативного потенціалу, належить до ефективних засобів репрезентації актуальної інформації, логічної побудови прагматичних смислів. Крім того, що перифразові номінації надають текстові потужної образності, колориту, привертають увагу читача до зображуваної навколишньої дійсності, вони виконують функцію його структурної організації. Перифраза є центральним елементом, на якому будується текст, адже вона органічно поєднує частини тексту, надаючи оцінне забарвлення його фрагментам.

Ключові слова: вторинна номінація, перифраза, художній твір, текст, архітекtonіка.

Постановка проблеми. Художній текст – це мовний феномен, оскільки він репрезентує особливий художній світ, у якому автор відображає не лише своє бачення об'єктивної дійсності, а й вигаданий світ, що потребує використання оригінальних мовних засобів. Тому вторинні номінації стають дедалі вживанішими, адже кожен автор намагається уобразити свій мовсвіт, надати йому неповторного колориту. Одним із засобів, які дають змогу привернути увагу читачів до того чи того худож-

нього твору, є перифраза, яка водночас виконує функцію логічного зв'язку між складовими частинами самого тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з різними аспектами функціонування художнього тексту, досліджувала низка як українських, так і зарубіжних лінгвістів, зокрема Л. Губа, Н. Кондратюк, К. Паршак, У. Еко, П. Серіо, Дж. Серль та ін. Перифраза як важливий компонент архітекtonіки художнього тексту була предметом зацікавлення повсякчас. Так, її лінгвістичний статус в античні часи намагалися окреслити Аристотель, Квинтиліан, Цицерон. Особливості функціонування перифрази в тексті як особливого засобу вираження зображуваної мовної дійсності студіювали І. Кобилянський, М. Коломієць, О. Копусь, О. Пономарів, Є. Регушевський, Н. Сологуб та ін. Однак узагальнених мовознавчих студій із вивчення цієї проблеми наразі в українській лінгвістиці бракує.

Метою цієї розвідки є спроба схарактеризувати перифразу як лінгвістичне явище вторинної номінації та описати її значення в архітекtonіці художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. У сучасному мовознавстві все більшого розвитку набуває студіювання природи тексту як певного лінгвістичного утворення. К. Паршак підкреслює: «Художні тексти – фольклорні твори, повісті, оповідання, романи, п'єси – естетично впливають на читача. Текст може викликати різноманітні слухові, зорові, смакові та тактильні образи, що часто не усвідомлюються як такі, що несуть додаткову інформацію. Уподібнення читання твору діалогу між автором і читачем дає змогу розглядати проблему тексту з боку запрограмованого повідомлення в широкому розумінні цього слова. Здатність читача вести діалог з автором залежить від його життєвого досвіду, літературної ерудиції, від виробленого вміння критично ставитися до прочитаного та інших причин. В основі цієї здатності лежить загальне розуміння структурних параметрів тексту, адже структурність є невід'ємним атрибутом усіх реально існуючих об'єктів і систем [1].

М. Булах зауважує, що зважаючи на одночасне існування в науковій літературі термінів «композиція» та «архітекtonіка», що інколи отожднюють, необхідно розмежувати ці поняття відповідно до галузей філологічного знання. Мовознавець наголошує на тому, що композиція – це внутрішня організація тексту, співвідношення його компонентів, що семантично представлені в літературознавчому терміні, а архітекtonіка – «зовнішня» модель медійного тексту, у якій зазначені її складники, такі як заголовок, лід, зачин, основна частина, кінцівка, тому терміном «архітекtonіка» послуговуються насамперед мовознавці. Отже, зважаючи на обсяг понять, композицію тексту відображає саме його архітекtonіка [2, с. 41].

Текст є органічним середовищем для функціонування перифразових номінацій та є невід'ємним елементом тексту, адже їхнє використання як засобів вторинної номінації обов'язково передбачає певний контекст [2, с. 41–42].

К. Паршак зазначає: «Текст як результат процесу творення мовлення може досліджуватися з погляду відповідності/невідповідності загальним закономірностям, що розглядаються як інваріанти текстів кожного із функціональних стилів. Таке індуктивне дослідження, на думку лінгвістів, дасть змогу визначити загальну типологію тексту. У зв'язку з цим порушується питання щодо «правильності тексту». Під «правильними» розуміють такі тексти, у яких зміст відповідає назві тексту (заголовку), їхня літературна обробка характерна для цього функціонального стилю, надфразові одиниці логічно поєднані, наявні цілеспрямованість і прагматична установка» [1]. Дослідниця переконана, що «багатогранність поняття «текст» дає змогу мовознавцям виділити в ньому те, що є основним, розкриває онтологічні та функціональні особливості цього лінгвістичного явища. Текст – це результат процесу творення мовлення, що характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, складається з назви (заголовка) та низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного та стилістичного зв'язку, має визначену цілеспрямованість і прагматичну установку. Із цього визначення випливає, що під текстом слід розуміти не зафіксоване на папері усне мовлення (спонтанне, неорганізоване та непослідовне), а особливий різновид творення мовлення, що має параметри, відмінні від параметрів усного мовлення» [1].

І. Гальперин наголошує на тому, що текст є свідомо організованим результатом мовленнєвого процесу; він настільки складне й різнобічне явище, що з'явилася необхідність врахувати і його розмитість, і невизначеність у процесі визначення тих чи тих системних, онтологічних і функціональних особливостей тексту [3, с. 3]. Зміст щодо тексту набуває свого термінологічного вживання. Як термін граматики тексту його відносять лише до інформації в тексті загалом; смисл – до думки, повідомлення, яке передається в реченні або надфразовій єдності; значення – до морфем, слів, словосполучень та синтаксичних конструкцій. Як будь-яка абстрактна модель, модель тексту не може охопити всі ознаки об'єкта дослідження. У моделях тексту по-особливому виявляються дистинктивні ознаки досліджуваної одиниці, яким повною мірою можна присвоїти ранг граматичних категорій тексту [1].

В. Кляйн та К. фон Штуттергайм визначають поняття «текст», зважаючи на його структуру, що у свою чергу визначається темою самого тексту [4, с. 1]. Лінгвісти погоджуються із твердженням А. ван Дейка, на думку якого в основі тексту лежить «загальне уявлення», що визначає не лише тему, а й його глобальну структуру, репрезентовану в окремих висловлюваннях, пов'язаних між собою локальними зв'язками [5].

Багато текстів здатні передавати не лише те, що має буквальну інтерпретацію, а й те, що втягнуте в текст асоціаціями й конотаціями, часом неусвідомленими [6, с. 95].

І. Гальперин виокремлює три типи інформації в текстах:

1) змістово-фактуальна інформація (вона стосується подій, фактів, процесів, образів, що відбуваються в можливому світі тексту, здебільшого представлені вербально

в предметно-логічних значеннях, які декодуються на основі досвіду адресата);

2) змістово-концептуальна інформація (індивідуально-авторське розуміння відношень між явищами, що описані засобами попереднього типу інформації; задум автора, його інтенція; сприйняття читачем зв'язків причини і наслідку, їхньої значущості в соціальному, політичному, культурному житті народу, включаючи відносини між окремими індивідуумами, їх складної психологічної та естетико-пізнавальної взаємодії);

3) змістово-підтекстова інформація (імпліцитний зміст тексту, який ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні й конотативні значення, а також на здатності речень у надфразових єдностях додавати певні смисли) [4, с. 25–41].

У тексті як результаті процесу творення мовлення виділяються такі риси (параметри, ознаки), на основі яких можливо побудувати ідеальну модель цього об'єкта лінгвістичного дослідження, отже, однією з визначальних ознак тексту, на думку К. Паршак, є його закономірність. Щоб досягнути закономірності тексту, необхідно побачити впорядкованість у видимій неупорядкованості, урахувавши глибинні внутрішні зв'язки, проаналізувати явища й подати їх у певній системі [1].

Перифраза – важлива складова архітекτονіки тексту. Її тлумачать як семантично цілісну конструкцію, що в реченні виконує функцію одного члена речення [7]. Т. Космеда наголошує на тому, зазвичай у словниках лінгвістичних термінів перифразу трактують як описовий вираз, троп, риторичний прийом, суть якого полягає в заміні слова його описом. Дослідниця зазначає, що перифраза – це вторинна назва, що є еквівалентом слова чи сполучення слів як наслідок відповідної людської здатності непрямим називати конкретний об'єкт довкілля, а термін «перифрастичність» у мовознавстві традиційно використовують для позначення номінації описового мовного засобу трансформації конкретних значень, смислів для характеристики об'єктів довкілля, що вже мають певні окреслення в мові [8].

Н. Ануфрієва зазначає, що «появу перифраз провокують екстралінгвальні чинники, що впливають і на авторів, і на реципієнтів – різноманітні події політичного, економічного, суспільного, культурного життя: виборча кампанія, формування бюджету країни, участь у концерті, офіційні чи неофіційні візити, гучний судовий процес, екологічна катастрофа та інше. Позитивне чи негативне ставлення до цих подій та людей, які беруть у них безпосередню участь, має значення для творення перифраз» [9].

Перифрастичні одиниці у системі художнього твору вони є системним явищем мови, основна функція яких – бути засобом задоволення потреб мовотворчості, комунікативної спроможності людини, складником її комунікативної, мовної та культурної компетенції, адже загальновідомо, що перифраза має високий ступінь комунікативного потенціалу, оскільки вона належить до потужних й ефективних засобів репрезентації актуальної інформації, моделювання прагматичних смислів, відображає загальні тенденції розвитку мови й культури, репрезентує їхню національну специфіку [8].

На думку М. Булах, перифраза є стилістичною фігурою, що організовує текст для реалізації експресивної функції та водночас є результатом вторинної номінації. Науковця зауважує, що перифрази аналізуються в мовознавстві як особливий лінгвістичний стилістичний ресурс, який репрезентує нову номінацію, додатково наділяючи слово-денотат емотивно-експресив-

ною та оцінною ознаками і як одну з важливих особливостей перифрази виокремлюють її здатність підкреслювати найхарактерніші риси зображуваного об'єкта [2, с. 41]. Отже, це засіб вторинної номінації, мета якого – надати текстові більшої образності, колориту, привернути увагу читача, зосередивши його увагу на найхарактерніших ознаках зображуваного. М. Степаненко наголошує на тому, що перифрази – це важливий насичений складник образності, що зрідка виконують суто описову функцію [10, с. 226].

Перифраза є необхідним елементом мовної архітектури тексту та виконує функцію його структурної організації. М. Булах підкреслює, що в окремих випадках вона може бути стрижневим елементом, на якому будується текст. На думку мовознавиці, завдяки своєму різноплановому комунікативному потенціалу перифраза органічно поєднує частини тексту, відповідно надаючи оцінне забарвлення фрагментам тексту [2, с. 43]. Функціональний потенціал перифрази реалізується через так зване явище вторинної номінації, яка базується на використанні існуючих в мові номінативних засобів у новій для них функції. Явище вторинної номінації може характеризуватися як мовними, так і мовленнєвими характеристиками [11].

Перифрази утворюють своєрідні ключові «пункти», що є маркерами нового абзацу в тексті [2, с. 45]. Перифраза – це ядро відповідного фрагменту тексту, який визначає його емоційно-експресивну оцінку спрямованість. Перифраза із позитивною оцінкою конотацією як центральний функціонально-структурний компонент мікроконтексту вимагає відповідної позитивно оцінної або нейтральної лексики інших складників тексту, що його оточують, а з негативним забарвленням – відповідно негативної. Важливо зважати в цьому випадку на значення перифрази в контексті, адже саме в контексті вона набуває нових оказіональних смислів. Перифраза – одиниця, яка має певне автономне значення, про що свідчить і можливість створення словників перифразів, але водночас її значення, семантична локалізація значною мірою залежить від контексту. Ця контекстуальна зумовленість значення, з одного боку, та автономність значення – з іншого, свідчать про дуалістичну природу семантики перифрази [2, с. 46].

Ю. Лотман зазначає, що художня література імітує реальність, створює із свого, по суті системного, матеріалу модель позасистемності [12, с. 78]. Мова художнього твору особлива, з її допомогою письменник виражає своє світосприйняття та закодує глибинні смисли художнього твору, використовуючи природну мову лише як будівельний матеріал [6, с. 94].

Висновки. Перифрази є важливими компонентами архітектури тексту. Значення перифразових номінацій у текстовій архітектоніці реалізується в тому, що вони логічно пов'язують частини тексту, уточнюють певне поняття завдяки наявності емоційно-оцінним можливостям, а також маркують необхідні змістові частини тексту, надають зображуваному експресивну характеристику. Актуальною залишається необхідність поглиблення, а також уточнення низки аспектів системного та структурного вивчення тексту як лінгвістичної одиниці.

Література:

1. Паршак К. Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22547/Parshak.pdf;jsessionid=EC91EC4758A6C8366E018ABA4569CEB5?sequence=1> (дата звернення: 28.07.2022).

2. Булах М. Б. Перифрази в архітектоніці художнього тексту. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2017. Вип. XXXIV. С. 39–40.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Гальперин. Москва : Наука, 1981. 139 с.
4. Klein W. Text structure and referential movement / Wolfgang Klein, Christiane von Stutterheim // *Sprache und Pragmatik*. В. 22. MPI für Psycholinguistik, Nijmegen, 1991. S. 1–32.
5. Дейк Т. ван. Контекст и познание. Фреймы знаний и понимание речевых актов. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Наука, 1989. С. 12–40.
6. Губа Л. В. Художній текст як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 58. С. 93–96.
7. Макарець Ю. С. Синтаксичне функціонування перифразових найменувань. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16120/Makarets%20ca%20b9.pdf;sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 28.07.2022).
8. Космеда Т. Іван Франко в мовній свідомості сучасних українців: своєрідність моделювання перифраз. URL: <https://wuw.pl/swr/article/view/11832/10757> (дата звернення: 28.07.2022).
9. Ануфрієва Н. Д. Особливості функціонування перифраз у мові сучасних ЗМІ. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9778/Anufrieva%20Tom%202_2017-78.pdf;sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.07.2022).
10. Степаненко М. І. Перифраз і його текстотвірні функції в котляревськознавчому дискурсі Олеса Гончара. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. Вип. 50. С. 219–226.
11. Дубінська О. Б. Функціональний потенціал перифрази як фігури заміщення. URL: http://www.rusnauka.com/18_ENXII_2015/Philologia/2_195464.doc.htm (дата звернення: 28.07.2022).
12. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва : Искусство, 1970. 384 с.

Prybluda L. Periphrase as an important component of artistic text architecture

Summary. The article is devoted to the study of periphrasis as an important component of the architecture of an artistic text. The concept of artistic text and paraphrase as a means of secondary nomination is outlined. It was found that the artistic text is a specific artistic reality, which reflects the author's desire to find new principles of text organization, using original linguistic means.

An artistic text is a linguistic phenomenon, because it represents a special artistic world in which the author reflects not only his vision of objective reality, but also a fictional world. It was found that the basis of the construction of a certain text is its comparison with external reality, events that take place around and which form the basis of the plot, the creation of images.

An artistic text is a linguistic phenomenon, because it represents a special artistic world in which the author reflects not only his vision of objective reality, but also a fictional world. It was found that the basis of the construction of a certain text is its comparison with external reality, events that take place around and which form the basis of the plot, the creation of images.

The text is the result, first of all, of the process of creating speech. It is characterized by completeness and implemented in the form of a written document, processed literary according to the type of this document, consists of a name and a number of components united by means of lexical, grammatical, logical, stylistic connection. The text has a certain purposefulness, a certain pragmatic attitude.

It has been proven that the paraphrase has a fairly high degree of communicative potential, belongs to the effective

means of representing relevant information, logical construction of pragmatic meanings. In addition to the fact that periphrasis nominations give the text powerful imagery, color, draw the reader's attention to the depicted surrounding reality, they perform the function of its structural organization. Periphrasis

is the central element on which the text is built, because it organically combines parts of the text, giving an evaluative color to its fragments.

Key words: secondary nomination, paraphrase, artistic work, text, architectonics.

*Редька А. М.,
аспірант
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ПОЧАТКОВИХ ФОНЕМНИХ СПОЛУЧЕНЬ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню символічних значень фонемних сполучень слів (фонестем) німецької мови, зв'язку між звучанням і значенням початкових фонемних сполучень в німецькій мові. Свідомість мовців відображає об'єктивно існуючі закономірності в звуковій системі мови. Практика наукового пошуку свідчить, що фонестемами здатні бути тим компонентом лексичної одиниці, який, володіючи певним експресивним зарядом, формує відповідну стилістичну маркованість тексту. Нагромадження у тексті лексики з мажорною (позитивною) або мінорною (негативною) фонестемною лексикою сприяє продукуванню у слухача певної світоглядної ідеї. Для нашого дослідження фоносемантичних особливостей публіцистичних текстів німецької мови було проведено дослідження суб'єктивного фоносемантизму початкових фонемних сполучень, в якому використано методику оцінювання одного звучання за кількома змістами. За мету нашого психолінгвістичного експерименту ставилось доведення існування символічного зв'язку фонестем з певними значеннями. Оцінювання проводилось за трьома шкалами: «сили» («слабкий-сильний»), «активності» («повільний-швидкий») та «оцінки» («присмний-неприсмний») за п'ятибальним виміром семантичного диференціалу. 29 фонестем німецької мови було обрано матеріалом для нашого експериментального дослідження. Інформантами для експерименту виступили 25 студентів-германістів із Австрії та 25 студентів-германістів із Німеччини. Отримані результати було проаналізовано та порівняно між собою. Результати експерименту підтверджують існування закономірностей у зв'язку «звукосполучення-зміст», що викликають у досліджуваних певні асоціативно-символічні сприйняття за шкалами «сили», «активності», «оцінки». Отримані дані ще раз підкреслюють багатогранне явище фоносемантизму та будуть використані у наших подальших дослідженнях.

Ключові слова: фоносемантика, фоносемантизм, фонестема, фонестемна лексика, емоційно-конотативне сприйняття.

Постановка наукової проблеми та її значення. Майже всі галузі науки так чи інакше досліджують звуки. Але найактивніше такими дослідженнями займається фоносемантика. У 20 ст. фоносемантика була визнана галуззю лінгвістики, а її ідеї дали поштовх для безлічі різних досліджень та експериментів у молодих галузях мовознавства. Предметом вивчення фоносемантики є звукозображальна система мови, у якій аналізуються зв'язки між звуком і значенням лексичної одиниці, а найголовнішим завданням є встановлення асоціативно-символічних значень звуків конкретної мови. Також сюди належить вивчення відповідності між звуковою і змістовою сторонами тексту [1, с. 38]. Проте дотепер наука не завжди серйозно сприймає тему фоносемантизму. Тому досі немає чіткої термі-

нології, а на багато питань та проблем поки що не отримано відповіді. Саме тому ми вважаємо актуальним дослідження фоносемантизму, оскільки ця сфера є мало дослідженою.

Аналіз досліджень цієї проблеми. На даний момент проведено сотні експериментальних досліджень з фоносемантики. Здійснені психометричні вимірювання символічної значимості звуків багатьох мов. Це вагомий доказ того, що звуки конкретної мови несуть певну смислову інформативність. Проблема «звук-зміст» та асоціативно-символічне значення початкових фонемних сполучень – фонестем, привертала увагу багатьох вітчизняних (С. В. Воронін, А. А. Калита, В. І. Кушнерик, В. В. Левицький, О. Б. Михальов та ін.) та зарубіжних (Л. Блумфілд, З. Ертель, Х. Марчанд, В. Мюс, С. Ульман, Б. Уорф, Е. Фенц, Дж. Фьорс, З. Харріс, Ф. Хаусхолдер, Е. Юнгер, та ін.) дослідників [2, с. 67]. Характерною рисою вивчення символічної значимості звуків мови є те, що все більша кількість досліджень проводиться з метою виявити суто психологічні кореляції між звучанням і значенням.

Мета і завдання статті. Мета нашого дослідження полягає у доведенні існування символічного зв'язку фонестем з певними значеннями. Головним завданням є проведення психолінгвістичного експерименту та аналіз отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як відомо, вчення про взаємозв'язок між звуком та його значенням, символіку звуків мови та методи їх дослідження є надзвичайно складним, іноді суперечливим, проте твердим, тому що знаходить психолінгвістичне, статистичне обґрунтування.

У нашому дослідженні суб'єктивного фоносемантизму початкових фонемних сполучень (фонестем) використано методику оцінювання одного звучання за кількома змістами. Оцінювання проводилось за трьома шкалами: «сили» («слабкий-сильний»), «активності» («повільний-швидкий») та «оцінки» (присмний-неприсмний) за п'ятибальним виміром «семантичного диференціалу» [3, с. 34]. 29 фонестем німецької мови було обрано матеріалом для нашого експериментального дослідження.

Експериментальне дослідження було проведено із представниками Австрії та Німеччини, отримані результати проаналізовано та порівняно між собою. Інформантами від Австрії виступили 25 студентів-германістів з грацького університету імені Карла і Франца. Інформантами від Німеччини також виступили 25 студентів-германістів з аугсбургського університету.

Досліджувані забезпечувались анкетами та інструкціями. Інформантам надавалась година часу, протягом якої вони повинні були самостійно оцінити кожен фонестему за трьома шкалами з їх п'ятьма градаціями: «щось дуже слабке, слабке, нейтральне, сильне, дуже сильне; щось дуже повільне,

повільне, нейтральне, швидке, дуже швидке; щось дуже неприємне, неприємне, нейтральне, приємне, дуже приємне». Досліджувані повинні були керуватись першим, швидким, спонтанним асоціативним враженням-сприйняттям і нотувати його за 5-тибальною шкалою. Одержані дані експерименту підсумовувались і для кожного семантичного розряду встановлювалась середньоарифметична величина. Було проаналізовано 4.350 відповідей-реакцій інформантів.

Результати проведеного експерименту підтверджують асоціативно-символічні значення фонемних сполучень, тобто вони свідчать про зв'язок «форми та змісту», «звука та значення». Дані експерименту, проведеного зі представниками Австрії, подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Середньоарифметичні оцінки досліджуваних фонемних сполучень (Австрія)

Фонемі	Шкала сили «слабкий – сильний»	Шкала активності «повільний – швидкий»	Шкала оцінки «неприємний – приємний»
bl-	2,3	2,5	3,5
br-	2,3	2,4	2,6
dr-	3,7	3,7	2,4
fl-	2,3	2,5	3,7
fr-	3,6	3,8	2,4
gl-	2,4	2,2	3,6
gr-	3,6	3,5	1,8
gn-	2,2	2,1	2,3
kl-	3,2	3,5	3,1
kr-	4,4	3,9	2,0
kn-	3,5	3,8	2,4
kv-	2,8	3,2	2,3
pfl-	2,4	2,1	2,7
pfr-	3,4	2,9	2,0
pl-	2,4	2,4	3,7
pr-	3,6	3,5	2,8
fl-	2,2	1,9	3,8
fm-	3,6	2,3	3,8
fn-	2,4	2,5	2,4
fr-	3,8	3,4	2,4
fv-	2,3	2,4	3,5
sk-	3,6	3,9	2,4
fp-	3,6	3,5	2,5
fpl-	2,4	3,4	2,1
fpr-	3,6	3,8	2,2
ft-	3,6	3,6	2,5
ft-	3,4	3,6	2,4
tr-	3,5	3,8	2,8
tsv-	3,2	3,4	2,8

Фонемні сполучення, які оцінюються за шкалою від 1 до 2,50 асоціюються зі значенням чогось «слабкого», «повільного», «неприємного». Якщо середньоарифметичні дані більші за 3,50, то дані фонемі характеризуються поняттям чогось «сильного», «швидкого», «приємного». Щодо інтервалу оцінювання від 2,50 до 3,50, то фонемі з даними підрахунками мають «нейтральне» значення [4, с. 54–61].

За експериментальними обрахунками ми отримали наступні результати від австрійських інформантів: за шкалою

«сили» символічну значимість чогось «слабкого» мають фонемі [fl-], [gn-], [bl-], [fl-], [fv-], [br-], [pl-], [pfl-], [gl-], [fn-], [fpl-], а найвищий ступінь «слабкості» носить звукосполучення fl- (2,2). «Нейтральне» значення мають такі фонемні сполучення: [kv-], [tsv-], [kl-], [pfr-], [ftr-], [kn-], [tr-]. Асоціативне сприйняття чогось «сильного» зафіксовано для фонем [gr-], [sk-], [fr-], [fm-], [pr-], [fp-], [ft-], [fpr-], [dr-], [fr-], [kr-]. Фонемі [kr-] (4,4) має найвищий ступінь семантичного компонента «сильний».

За шкалою «активності» асоціативне значення чогось «повільного» мають такі звукосполучення: [fl-], [pfl-], [gn-], [fm-], [gl-], [pl-], [br-], [fv-]. Найбільш яскраво виражають це поняття фонемі [br-] (2,45) та [fv-] (2,4). «Нейтральне» значення мають фонемі [fl-], [fn-], [bl-], [pfr-], [kv-], [fpl-], [tsv-], [fr-]. З поняттям чогось «швидкого» асоціюються дані фонемні сполучення [gr-], [pr-], [kl-], [fp-], [ftr-], [ft-], [dr-], [fr-], [kn-], [fpr-], [tr-], [sk-], [kr-]. Найвищий ступінь семантичного компонента «швидкий» має фонемі [kr-] (3,9).

Стосовно визначення поняття «неприємний-приємний», то воно теж має відповідну символічну значимість серед фонемних сполучень. Для австрійських інформантів значення «неприємний» мають фонемі [gr-], [kr-], [pfr-], [fpl-], [fpr-], [kv-], [gn-], [ftr-], [dr-], [fr-], [kn-], [fn-], [fr-], [sk-]. Найвищу символіку «неприємного» виражає фонемі [gr-] (1,8). «Нейтральним» поняттям характеризується ряд таких звукосполучень: [fp-], [ft-], [br-], [pfl-], [pr-], [tsv-], [tr-], [kl-]. Семантичний компонент «приємний» виражений у фонемі [fv-], [bl-], [gl-], [pl-], [fl-], [fm-], [fl-], а найбільше у фонемі [fl-] (3,8). Дані експерименту зображені в наступній таблиці 2.

Таблиця 2

Символічні значення фонем (Австрія)

Шкали	Градації	Сполучення фонем (розташовані в порядку зростання значення середнього арифметичного)
Шкала сили	«слабкий»	fl-, gn-, bl-, fl-, fv-, br-, pl-, pfl-, gl-, fn-, fpl-
	«нейтральний»	kv-, tsv-, kl-, pfr-, ftr-, kn-, tr-
	«сильний»	gr-, sk-, fr-, fm-, pr-, fp-, ft-, fpr-, dr-, fr-, kr-
Шкала активності	«повільний»	fl-, pfl-, gn-, fm-, gl-, pl-, br-, fv-
	«нейтральний»	fl-, fn-, bl-, pfr-, kv-, fpl-, tsv-, fr-
	«швидкий»	gr-, pr-, kl-, fp-, ftr-, ft-, dr-, fr-, kn-, fpr-, tr-, sk-, kr-
Шкала оцінки	«неприємний»	gr-, kr-, pfr-, fpl-, fpr-, kv-, gn-, ftr-, dr-, fr-, kn-, fn-, fr-, sk-
	«нейтральний»	fp-, ft-, br-, pfl-, pr-, tsv-, tr-, kl-
	«приємний»	fv-, bl-, gl-, pl-, fl-, fm-, fl-

Тепер розглянемо дані експерименту, проведеного із представниками Німеччини. Отримані результати подано у таблиці 3.

В даному випадку фонемні сполучення оцінюються за тими ж шкалами: від 1 до 2,50 – «слабкий», «повільний», «неприємний»; від 2,50 до 3,50 – «нейтральний»; від 3,50 – «сильний», «швидкий», «приємний».

За експериментальними обрахунками отримано наступні результати від німецьких інформантів: за шкалою «сили» символічну значимість чогось «слабкого» мають фонемі [kn-], [pl-], [kl-], [fl-], [bl-], [fn-], [fv-], [fm-], [fl-], [fp-], [pfl-], [gn-], а найвищий ступінь «слабкості» носить звукосполучення [kn-] (1,2). «Нейтральне» значення мають такі фонемні сполучення: [kv-], [fpl-], [gl-], [pr-], [fr-], [sk-], [tsv-], [tr-], [fpr-]. Асоціативне

сприйняття чогось «сильного» зафіксовано для фонемем [ft-], [fr-], [ftr-], [pfr-], [kr-], [br-], [gr-], [dr-]. Фонемема [dr-] (4,6) має найвищий ступінь семантичного компонента «сильний».

Таблиця 3

Середньоарифметичні оцінки досліджуваних фонемних сполучень (Німеччина)

Фонемема	Шкала сили «слабкий – сильний»	Шкала активності «повільний – швидкий»	Шкала оцінки «неприємний – приємний»
bl-	1,8	2,8	4
br-	4,4	4,2	3
dr-	4,6	3,2	1,6
fl-	1,8	3,2	4,2
fr-	3,6	4	2,8
gl-	2,8	2	3,2
gr-	4,4	3	2
gn-	2,4	2,4	3,4
kl-	1,6	3,2	4,6
kr-	4,2	3,8	1,8
kn-	1,2	3,8	3,4
kv-	2,6	3	3
pfl-	2,2	2	1,8
pfr-	4,2	1,4	1,4
pl-	1,4	4,2	3,8
pr-	2,8	4,4	3,6
fl-	2,2	2,8	2,8
fm-	2	2,6	3,2
fn-	1,8	3,6	2,6
fr-	2,8	3,8	3,2
fv-	1,8	3	2,8
sk-	3	4,6	2,8
sp-	2,2	4	3
spl-	2,6	1,6	1,8
spr-	3,4	1,8	2,6
ft-	3,6	4,6	3,8
ftr-	4	2,4	2,8
tr-	3,2	3,6	2,8
tsv-	3	4	3,6

За шкалою «активності» асоціативне значення чогось «повільного» мають такі звукосполучення: [pfr-], [spl-], [spr-], [gl-], [pfl-], [gn-], [ftr-]. Найбільш яскраво виражає це поняття фонемема [pfr-] (2,45). «Нейтральне» значення мають фонемемми [fm-], [bl-], [fl-], [gr-], [kv-], [fv-], [dr-], [fl-], [kl-]. З поняттям чогось «швидкого» асоціюються дані фонемні сполучення: [fn-], [tr-], [kn-], [kr-], [fr-], [sp-], [tsv-], [fr-], [pl-], [br-], [pr-], [sk-], [ft-]. Найвищий ступінь семантичного компонента «швидкий» має фонемема [ft-] (4,6).

Стосовно визначення поняття «неприємний-приємний», то для німецьких інформантів значення «неприємний» мають фонемемми [pfr-], [dr-], [kr-], [pfl-], [spl-], [gr-]. Найвищу символіку «неприємного» виражає фонемема [pfr-] (1,4). «Нейтральним» поняттям характеризується ряд таких звукосполучень: [fn-], [spr-], [fr-], [fl-], [fv-], [sk-], [ftr-], [tr-], [br-], [kv-], [sp-], [gl-], [fm-], [fr-], [gn-], [kn-]. Семантичний компонент «приємний» виражений у фонемеммах [pr-], [tsv-], [pl-], [ft-], [bl-], [fl-], [kl-], а найбільше у фонемемі [kl-] (4,6). Узагальнені дані експерименту подані в наступній таблиці 4.

Таблиця 4

Символічні значення фонемем (Німеччина)

Шкали	Градації	Сполучення фонем (розташовані в порядку зростання значення середнього арифметичного)
Шкала сили	«слабкий»	kn-, pl-, kl-, fl-, bl-, fn-, fv-, fm-, fl-, fp-, pfl-, gn-
	«нейтральний»	kv-, spl-, gl-, pr-, fr-, sk-, tsv-, tr-, spr-
	«сильний»	ft-, fr-, ftr-, pfr-, kr-, br-, gr-, dr-
Шкала активності	«повільний»	pfr-, spl-, spr-, gl-, pfl-, gn-, ftr-
	«нейтральний»	fm-, bl-, fl-, gr-, kv-, fv-, dr-, fl-, kl-
	«швидкий»	fn-, tr-, kn-, kr-, fr-, fp-, tsv-, fr-, pl-, br-, pr-, sk-, ft-
Шкала оцінки	«неприємний»	pfr-, dr-, kr-, pfl-, spl-, gr-
	«нейтральний»	fn-, spr-, fr-, fl-, fv-, sk-, ftr-, tr-, br-, kv-, fp-, gl-, fm-, fr-, gn-, kn-
	«приємний»	pr-, tsv-, pl-, ft-, bl-, fl-, kl-

Отже, результати обох експериментів підтверджують існування закономірностей у зв'язку «звукосполучення-зміст», що викликають у досліджуваних певні асоціативно-символічні сприйняття за шкалами «сили», «активності», «оцінки».

Порівнявши дані, отримані в результаті психолінгвістичного експерименту із представниками Австрії, та дані, отримані в результаті експерименту із представниками Німеччини, можна спостерігати певні подібні та відмінні моменти у розташуванні фонемем за трьома шкалами з їх п'ятьма градаціями.

За результатами обох експериментів встановлено, які саме фонемемми за шкалою «сили» мають символічну значимість чогось «слабкого» у представників обох країн. Сюди належить фонемемми [fl-], [gn-], [bl-], [fl-], [fv-], [pl-], [pfl-] та [fn-]. «Нейтральне» значення у шкалі «сили» завжди проявляють фонемемми [kv-], [tsv-] та [tr-]. Асоціативне сприйняття чогось «сильного» представники Німеччини та Австрії відмічають у фонемеммах [gr-], [fr-], [ft-], [dr-] та [kr-].

Щодо шкали активності, то встановлено, що фонемемми [pfl-], [gn-], [gl-], [bl-] та [kv-] мають асоціативне значення чогось «повільного» для інформантів обох країн. Що стосується «нейтрального» значення у даній шкалі, то представники Німеччини та Австрії зійшлися тут лиш на фонемемі [fl-]. Символічну значимість чогось «швидкого» встановлено у наступних фонемеммах: [pr-], [sp-], [ft-], [fr-], [kn-], [tr-], [sk-] та [kr-].

У шкалі «оцінки» було виявлено наступне. Значення чогось «неприємного» для інформантів з обох країн мають фонемемми [gr-], [kr-], [pfr-], [spl-] та [dr-]. «Нейтральне» значення відмічено фонемеммами [sp-], [br-] та [tr-]. Асоціативне значення чогось «приємного» для представників Німеччини та Австрії мають фонемемми [fl-], [bl-] та [pl-]. Для зручності вищевказані дані подано у таблиці 5.

Щодо відмінностей, то часто спостерігається, що коли у інформантів однієї країни фонемема має певне символічне значення чогось «слабкого» або «сильного», «повільного» або «швидкого», «неприємного» або «приємного», то у інформантів іншої країни ця фонемема буде у «нейтральному» значенні градації. Наприклад, у австрійських інформантів фонемемми [gl-] та [spl-] мають символічне значення чогось «слабкого», тоді як у німецьких інформантів ці ж фонемемми знаходяться у «нейтральному» значенні. І навпаки, фонемемми [kl-] та [kn-] у німецьких інформантів мають значення чогось «слабкого», а у австрійських інформантів – «нейтральне» значення. Фонес-

теми [pfr-] і [ftr-] для німців мають асоціативне значення чогось «сильного», а для австрійців знаходяться у «нейтральному» значенні шкали «сили». Фонестеми [fr-] та [gr-] у австрійців розташовані у градації чогось «сильного», у німців – «нейтрального». Фонестеми [prl-], [pgr-] і [sk-] у німецьких інформантів знаходяться у «нейтральному» значенні, тоді як у австрійських [prl-] – «слабкий», [pgr-] і [sk-] – «сильний». Звісно, що показники [prl-], [pgr-] і [sk-] є характерною рисою асоціативно-символічного сприйняття інформантів Австрії, проте показники цих трьох фонестем є досить низькими у своїх градаціях, тому можна говорити тут про їх тенденцію до «нейтрального» значення, що в результаті дає спільну рису із інформантами Німеччини. Також варто відзначити фонестеми [br-], [fm-] та [fp-], які інформанти у шкалі «сили» віднесли до зовсім різних градацій. Так, фонестема [br-] – «сильний» Німеччина, «слабкий» Австрія; [fm-] – «слабкий» Німеччина, «сильний» Австрія; [fp-] – «слабкий» Німеччина, «сильний» Австрія.

Таблиця 5

Спільні символічні значення фонестем (Німеччина та Австрія)

Шкали	Градації	Сполучення фонем
Шкала сили	«слабкий»	fl-, gn-, bl-, fl-, fv-, pl-, pfl-, fn-
	«нейтральний»	kv-, tsv-, tr-
	«сильний»	gr-, fr-, ft-, dr-, kr-
Шкала активності	«повільний»	pfl-, gn-, gl-, bl-, kv-
	«нейтральний»	fl-
	«швидкий»	pr-, fp-, ft-, fr-, kn-, tr-, sk-, kr-
Шкала оцінки	«неприємний»	gr-, kr-, pfr-, fpl-, dr-
	«нейтральний»	fp-, br-, tr-
	«приємний»	fl-, bl-, pl-

У шкалі «активності» для німецьких інформантів фонестеми [fl-], [fm-] і [fv-] мають «нейтральне» значення, для австрійських – «повільний». Фонестеми [gr-], [kl-], [dr-] – «нейтральний» Німеччина, «швидкий» Австрія; [fn-], [tsv-], [fr-] – «швидкий» Німеччина, «нейтральний» Австрія; [prl-], [pfr-] – «повільний» Німеччина, «нейтральний» Австрія. Фонестеми [pl-], [br-], [pgr-] і [ftr-] опинились у різних градаціях шкали «активності». Так, фонестема [pl-] – «швидкий» Німеччина, «повільний» Австрія; [br-] – «швидкий» Німеччина, «повільний» Австрія; [pgr-] – «повільний» Німеччина, «швидкий» Австрія; [ftr-] – «повільний» Німеччина, «швидкий» Австрія.

При порівнянні результатів обох експериментів у шкалі «оцінки» найбільш помітною була різниця кількості фонестем у градаціях інформантів. У німецьких інформантів більшість фонестем знаходиться у градації «нейтральний», тоді як у австрійських інформантів – у градації «неприємний». Здебільшого, це одні і ті ж фонестеми. Також помітним є те, що багато фонестем із початковим [f] знаходяться у німців у градації «нейтральний». Так, фонестеми [pgr-], [kv-], [gn-], [ftr-], [fr-], [kn-], [fn-], [fr-], [sk-] у австрійських інформантів мають символічне значення чогось «неприємного», тоді як у німецьких інформантів ці ж фонестеми знаходяться у «нейтральному» значенні. Фонестеми [ft-], [gr-], [tsv-], [kl-] для німців мають асоціативне значення чогось «приємного», а для австрійців знаходяться у «нейтральному» значенні. Фонестеми [fv-], [fm-], [fl-] і [gl-] – «нейтральний» Німеччина, «приємний» Австрія. Фонестема [pfl-] знаходиться у німців у градації «неприємний», тоді як у австрійців у градації «нейтральний».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином здійснено дослідження суб'єктивного фоносемантизму початкових фонемних сполучень німецької мови. Експеримент було проведено із інформантами з Німеччини та Австрії, отримані результати було проаналізовано та порівняно між собою. Результати обох експериментів підтверджують існування закономірностей у зв'язку «звукосполучення-зміст», що викликають у досліджуваних певні асоціативно-символічні сприйняття за шкалами «сили», «активності», «оцінки». Отримані дані ще раз підкреслюють багатогранне явище фоносемантизму. Перспективою даного дослідження є, що отримані дані будуть використані для нашого подальшого дослідження фоносемантичних особливостей публіцистичних текстів німецької мови.

Література:

1. Воронин С. В. Основы фоносемантики. Ленинград : Изд-во Ленинг. ун-та, 1982. 242 с.
2. Левицкий В. В. Фонетичні зв'язки слів-синонімів і слів антонімів у німецькій мові. *Іноземна філологія*. 1979. № 54. С. 67–71.
3. Левицкий В. В. Звуковой символизм. Основные итоги. Черновцы : Рута, 1998. 130 с.
4. Левицкий В. В. Звуковой символизм в лингвистике и психолингвистике. *Филологические науки*. 1975. № 4. С. 54–61.

Redkva A. Study of the symbolic meaning of the initial phonemic combinations in the German language

Summary. The article is devoted to the study of the symbolic meanings of the phonemic combinations of words (phonesthemes) of the German language, the connection between the sound and the meaning of the initial phonemic combinations in the German language. The consciousness of the speakers reflects the objectively existing regularities in the sound system of the language. The practice of scientific research shows that phonesthemes are able to be that component of a lexical unit that, possessing a certain expressive charge, forms the appropriate stylistic marking of the text. Accumulation of vocabulary with major (positive) or minor (negative) phonesthemic vocabulary in the text contributes to the formation of a certain worldview in the listener. For our study of the phonosemantic features of journalistic texts of the German language, a study of the subjective phonosymbolism of initial phonemic combinations was conducted, in which the method of evaluating one sound in several contexts was used. The goal of our psycholinguistic experiment was to prove the existence of a symbolic connection between phonesthemes and certain meanings. The evaluation was carried out on three scales: “strength” (“weak-strong”), “activity” (“slow-fast”) and “evaluation” (“pleasant-unpleasant”) according to the five-point measurement of the semantic differential. 29 phonesthemes of the German language were chosen as the material for our experimental study. The informants for the experiment were 25 students of German studies from Austria and 25 students of German studies from Germany. The obtained results were analyzed and compared among themselves. The results of the experiment confirm the existence of regularities in the “sound combination-content” relationship, which evoke certain associative-symbolic perceptions in the informants on the scales of “strength”, “activity”, “evaluation”. The obtained data once again emphasize the multifaceted phenomenon of phonosymbolism and will be used in our further research.

Key words: phonosemantics, phonosymbolism, phonestheme, phonesthemic vocabulary, emotional and connotative perception.

*Різванли Н. С.,**викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови, факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розкрито основні функціонально-семантичні характеристики модальності англomовного наукового дискурсу та засоби її вираження. Встановлено, що модальність як мовленнєве явище в сучасній лінгвістиці набуває особливих рис, які варто враховувати, щоб передати все, що є в оригінальному тексті та/або висловлюванні автора. Визначено, що особливістю англomовного наукового дискурсу є цілеспрямованість на доведення автором своєї наукової позиції, власної відповідальності за представлені наукові результати та розкриває авторський погляд на різні явища та об'єкти, що ним досліджуються. Встановлено, що модальність розглядають як функціонально-семантичну категорію, мовленнєву універсальність, що виявляється в загальномовних категоріях. Ця лінгвістична категорія є важливим елементом спілкування, що виражає ставлення мовця до висловлювання. Більше того, вона є невід'ємною частиною будь-якого тексту, що складається з авторського ставлення до дійсності, основоположної ознаки прагматичної складової тексту, однієї з найосновніших особливостей психіки та здатності протиставляти «я – не я» у виразному фреймі. Доведено важливість дослідження динамічності та експресивності англійської наукової мови як відображення ментальності її автора. Доведено, що модальність як специфічна функціонально-семантична категорія англomовного наукового дискурсу характеризує різні види відношення учасників комунікації до теми дискурсу за змістом. Відношення самого змісту до реальності та цілепокладання у спілкуванні, а також різні види суб'єктивної кваліфікації висловлювання. Відомо, що у лінгвістиці розрізняють об'єктивну і суб'єктивну модальність. Де об'єктивна модальність виражає зв'язок повідомлення з дійсністю, тобто реальним чи уявним та є те, що повідомляється, можливим чи бажаним. Суб'єктивна модальність виражає ставлення мовця до змісту висловлювання. Модальність в англійській мові розкривається на чотирьох рівнях різними засобами: на фонетичному рівні (наголос та інтонація), лексичному (модальні слова), лексико-граматичному (модальні дієслова) та граматичному, зокрема синтаксичному (словосполучення і речення). Виявлено наступні залежності застосування модальних конструкцій у англomовному науковому дискурсі. Модальність виявляється як вираження припущення, бажаності, достовірності, наказу, ствердження, об'єктивності (реальності) чи необ'єктивності (нереальності). Як функція модальності у науковому дискурсі реалізується за допомогою слів, словосполучень, намірів, почуттів тощо, зокрема, розглядати, просити, замовляти, допускати, припускати, вважати, відчувати, мати, здаватися. За допомогою дієслів значення модальності розрізняють за впевненістю судження автора, до них належать: can (could), may (might), must, should, would, ought, shall,

will, be able, need, dare. Відповідно до модальних структур відносяться: to be + Infinitive, to have + Infinitive. Семантичним характеристикам мовленнєвої реалізації модальності у науковому дискурсі за допомогою словесних засобів та смислових груп, їх виявленню та основним ознакам як співвідносним поняттям присвячена дана стаття.

Ключові слова: науковий дискурс, семантичні категорії наукового дискурсу, модальність, модальні дієслова, модальні структури.

Постановка проблеми. Парадигма сучасного розвитку мовленнєвої науки все більше спрямовується на дослідження специфічних характеристик такого складного комунікативного процесу як дискурс, і зокрема науковий дискурс. В основному наукові праці присвячені загальному спрямованню щодо класифікації наукового дискурсу за певними ознаками, виявленню його конститутивних параметрів, розкриттю його жанрів, форм та видів модусу (каналів комунікації).

Однією з прагматичних характеристик наукового дискурсу є модальність. Саме модальність властива науковому дискурсу як інтегрованому прагматично-когнітивному явищу, що поєднує особливі лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, а також елементи когніції. Існує як об'єктивна (дійсна, подієва, фактуальна), так і суб'єктивна (особистісна) модальність в залежності від форми та учасників самого наукового дискурсу. А отже постає завдання з виявлення та розкриття засобів вираження різних видів та форм модальності у науковому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень специфічних характеристик наукового дискурсу необхідно виділити праці таких вчених: Голик С. В. [1], Ільченко О. М. [2], Маслова Т. Б. [3], Томахів М. В. [4], Фролова І. Є. [5], Ahmad J. [6], Bizzell P. [7], Gee J. P. [8], Hartley J. [9].

Дослідженню категорії модальності як характеристики певного типу сучасного дискурсу присвячені роботи різних вчених, зокрема: Безугла Л. Р. [10], Вороб'єва О. П. [11], Карабан В. І. [12], Козловський В. В. [13], Корунець І. В. [14], Ткачук В. М. [15], Селіванова О. О. [16], Скибицька Н. В. [17], Auwera J. [18], Naan F. [19], Hoyle L. [20], Palmer F. R. [21].

Проте дещо поза фокусом дослідження залишається специфіка засобів вираження модальності саме наукового дискурсу, що реалізує його особливу комунікативну спрямованість.

Мета статті полягає у розкритті засобів вираження модальності як специфічної семантичної властивості, що реалізує особливі комунікативні функції сучасного англomовного наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою дослідницею, що запропонувала дефініцію «науковий дискурс», розкрила його специфічні властивості була Патриція Біззелл у 1999 році в роботі «Гібридні академічні дискурси» [7].

Сучасний науковий дискурс розглядається як вид інституційного дискурсу, якому притаманні як загальні (універсальні) так і особистісні (специфічні) характеристики. Останні обумовлені функціями суб'єктів наукової комунікації залежно від змісту, мети та форми наукового спілкування.

Однією з семантично-когнітивних й прагматичних характеристик наукового дискурсу – є модальність. Саме модальність поєднує лінгвістичні, екстралінгвістичні, прагматичні та когнітивні фактори в процесі наукової комунікації за різними формами модусу (канали спілкування).

Завдяки модальності ми можемо висловлювати думки вільно й емоційно, оскільки не можемо передати всю необхідну інформацію, не демонструючи своє ставлення до того, про що йде мова. Отже, модальність відіграє ключову роль у будь-яких комунікаціях будь-якої тематики та стилю.

Визначення модальності у лінгвістиці надається як функціонально-семантична категорія, що виражає різні типи ставлення до дійсності та різні види суб'єктивної кваліфікації того, що повідомляється [22].

Французький лінгвіст Шарль Баллі [23, с. 100] дає власну інтерпретацію модальності. Він пояснює, що «модальність – це особиста форма дієслова, дієслівних словосполучень чи модального прислівника, за допомогою яких мовець висловлює свою точку зору на якість дії чи стану, змінених присудком».

Головною ознакою модальності є ставлення мовця до того, що говориться чи пишеться. Хоча вона може бути виражена різними засобами (граматичними, лексичними, фразеологічними, синтаксичними, інтонаційними, синтаксичними), модальність – це категорія, що притаманна мовленню, і це саме поняття комунікативного процесу.

Дослідження сучасної англійської лінгвісти показує, що категорія модальності прямо не визначається, а розглядається як даність у варіаціях: умовна, вказівна, алетична, деонтична та епістемна [18–21; 24].

Як відомо, традиційне визнання модальності як мовленнєвої категорії складається з двох типів: об'єктивної (дійсна, подієва, фактуальна) та суб'єктивної (особистісна), що пов'язано з двома типами логіко-граматичного зв'язку. Де перший тип – об'єктивна модальність, виражає зв'язок повідомлення з дійсністю (реальною чи уявною) та є те, про що повідомляється (можливим чи бажаним). Другий – суб'єктивна модальність, виражає різні види відношення (ставлення) суб'єктів комунікації до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації до змісту (теми) комунікації.

Вчені стверджують [10–17], що об'єктивна модальність є необхідною речю для будь-яких комунікацій, а суб'єктивна – факультативною. Більше того, ці два визначення найбільше відрізняються, що їх варто раціонально розмежувати. Тому дослідниця Воробйова О. П. підкреслює, що об'єктивна і суб'єктивна модальності є двома сторонами цілого [11, с. 28]. Це означає, що ми не можемо відкидати зміст комунікації від її суб'єкту, а саме розглядати об'єктивну модальність як самостійну категорію і навпаки.

На відміну від об'єктивної модальності, суб'єктивна модальність є факультативною ознакою комунікації. Кон-

текстна основа суб'єктивної модальності створює поняття оцінки в широкому сенсі, включаючи не тільки логічну та інтелектуальну кваліфікацію того, що повідомляється, а й різні види емоційної (або ірраціональної) реакції.

Переважає більшість вчених [10; 15–17] виділяють сегментну модальність, яка за їх визначенням характеризує процес створення комунікації на окремих її етапах. Слід мати на увазі не лише можливість фіксації модальної енергії на її певних етапах, а й вираження присутності суб'єкту комунікації. Таким чином суб'єкт комунікації виступає як коментатор власної комунікації та свого ставлення до неї. Це дозволило визначати модальність як авторську, що тлумачиться даними науковцями, у якості особистої (авторської) позиції і ставлення до комунікації. Зокрема, таке ставлення знаходить своє вираження в текстовій формі комунікації у проявах оформлення заголовків, ключових слів, особистих імен, виносков, реплік тощо. При цьому зазначається, що авторська модальність – це ставлення автора до того, що повідомляється, думки та позиції, які формуються заради повідомлення споживачам такої комунікації.

Вживається також поняття – логічна модальність, яка розуміється як визначена правдивість думок через різноманітність суджень [15; 16].

Дослідники також розрізняють пряму та непряму суб'єктивну модальність. Пряма суб'єктивна модальність вказує на те, що мовець є суб'єктом дуже суб'єктивної модальності, а непряма суб'єктивна модальність з'являється в реченні, де мовець не поєднується з суб'єктом суб'єктивної модальності [15–17].

Коринець І. В. зауважує, що «модальність, будучи екстралінгвістичною категорією, виражає ставлення мовця до дійсності та має загальні засоби реалізації, такі як фонетичні засоби (наголос та інтонація), лексико-граматичні засоби (модальні дієслова), лексичні засоби (модальні слова та інтонація, словосполучення), граматичні засоби, що виражають граматичну модальність [14].

Карабан В. І. підкреслює, що такі англомовні тексти перекладаються лексико-граматичними засобами вираження модальності за допомогою *складних модальних предикатів* із 'must, have to, should, may, might, can, could, will., would, need, ought to, to be to' [12].

Мовознавець Ільченко О. М. робить акцент на епістемічну модальність [2]. Також епістемічну модальність визначає науковець Скибицька Н. В. [17]. Даний тип модальності є компонентом суб'єктивної модальності, що орієнтований на вираження ймовірності, вірності, ступеня повноти та знання мовця про повідомлення. Згідно з її класифікацією, модальність може бути виражена під час перекладу за допомогою модальних дієслів та його еквівалентів (may, might тощо), прикметників (можливо, ймовірно), іменників (feeling, guess тощо) [2; 17].

Епістемічна модальність виражає ступінь ймовірності, включаючи логічну можливість, необхідність, гіпотетичний сенс, переконання та передбачуваність. Епістемічна модальність стосується питань знання або переконань, на основі яких мовці висловлюють свої судження щодо стану справ, подій чи дій [2; 17]. Іншими словами, це стосується ставлення мовця до фактичності ситуацій минулого чи теперішнього часу.

Таким чином, у модалізованій пропозиції щось може або могло, повинно бути, мовець повідомляє про своє суб'єктивне ставлення до пропозиції і таким чином він/вона модифікує ілюктивну силу висловлювання.

Усі способи вираження модальних засобів (модальності) можна поділити на два класи: універсальні та неуніверсальні. Перші характерні для усіх видів виразів, тобто є інтонаційними, другі присутні лише в деяких виразах.

Основним завданням засобів у вираженні модальності – це виявлення форм її вираження. Неуніверсальні засоби вираження модальності використовуються з метою створення умов для будь-яких форм вираження модальності. До цих засобів ми відносимо двоскладову конструкцію з прямим порядком слів, односкладову конструкцію та конструкцію складного речення.

Безперечно, у випадку, вираження модальних засобів (модальності) у науковому дискурсі переважатиме застосування модальних дієслів та модальних конструкцій для досягнення визначеної мети. Проте науковий дискурс складний за типами, формами та каналами комунікації, а отже має свої характерні особливості, що дозволяє використовувати різні співвідношення модальних дієслів та конструкцій.

Проведене нами дослідження з засобів вираження модальності в англомовному науковому дискурсі дозволило виявити наступні залежності.

Опис явищ, законів, наведення даних, представлення результатів досліджень та фактів як процесів за своєю суттю є об'єктивною інформацією – їх характеристикою. Метою даної інформації – є реалізація різних цілей наукової комунікації, для здійснення якої мають широко використовуватися різні модальні дієслова.

Переважають модальні дієслова “can” та “will” для розкриття властивостей, ознак та характеристик цих процесів. Наприклад: ми можемо встановити різні канали розпаду, що, як виявилось, найбільш поширені у порівнянні з внутрішньоатомними (“we can isolate the different decay channels, which are found to be more prevalent relative to intra-atomic”) [25].

Проте гіпотези, обґрунтування принципів та виведення закономірностей мають сформулюватися за допомогою модального дієслова “will”. Наприклад: після фотопоглинання XUV буде тільки вимірюватися збіг іонів і електронів (“will only measuring the ions and the electrons in coincidence after XUV photoabsorption”) [25].

При встановленні цілей й завдань, розкритті функцій та понять або короткого опису явища та дії більш за все використовується модальне дієслово “can”, особливо у таких дефініціях як “can be used, can be operated, can allow, can provide, etc”. Наприклад: він також може бути використаним у якості сировини або палива в ряді галузей промисловості, що включають нафтопереробку, виробництво аміаку, харчову та фармацевтичну продукцію (“it is also used as a feedstock or fuel in a number of industries, including petroleum refining, ammonia production, food and pharmaceutical production”) [26].

Для опису потенційної можливості переважними модальними дієсловами є “can”, “could” (іноді “may”) та “will” в емпіричному сенсі. Так модальна конструкція “be able to” використовується у поєднанні з модальними дієсловами “should, may, will”. Наприклад: перший закон термодинаміки, ще загальновідомий як закон збереження енергії, доводить, що енергію не можна ні створювати, ні знищувати (“the first law of thermodynamics, also known as Law of Conservation of Energy, states that energy can neither be created nor destroyed”) [27].

Використання певного модального дієслова у науковому дискурсі цілком залежить від ступеня ймовірності досягнення

результату – від низького рівня ймовірності до високого чи сто відсоткового рівня.

Коли автор є достатньо впевненим у своєму твердженні, то він використовує модальне дієслово “will”, а у випадку недостатності його обґрунтування, зниження категоричності висловлювання відбувається за допомогою модальних дієслів “could, should”. Наприклад: під час перевірки буде встановлено, чи можна відновити файли з папок резервного копіювання, чи ... Однак у разі планування непередбачених ситуацій слід використати тест для покращення ... (“the review will determine if files can be restored from backup folder or if ... However, in the case of contingency planning, a test should be used to improve...”) [28].

За наявності альтернативи в обранні способів, рішень, підходів, положень або теорій у науковому дискурсі задля визначення способу обрання між різними варіантами застосовуються модальні дієслова “may, could”. Наприклад: своєчасна-ПЛР та далекоглядна-ПЛР можуть бути використані у разі підозри на одноразову, масштабну делецію мтДНК або множинні делеції мтДНК (“Real-time PCR and long-range PCR may be used if a single, large-scale mtDNA deletion or multiple mtDNA deletions are suspected”) [29].

Опис встановлених (очікуваних) чи передбачуваних результатів та наслідків здійснюється завдяки використанню модальних дієслів “can, may”. Так для вираження можливості, що є наслідком певних умов або відсутності перешкод для здійснення події, що визначено певним дієсловом, засобом вираження модальності є дієслово в поєднанні з яким вживається модальне дієслово “can”. Наприклад: також, можна обчислювати електронну щільність і тепловий тиск... (“Furthermore, the electron density and thermal pressure can be calculated...”) [30].

Висновки. Підсумовуючи дослідження необхідно відзначити, що, модальність – це категорія, яка характеризує дієслівний спосіб або відношення до дії. Модальність як функціонально-семантична категорія виражає ставлення мовця до контексту висловлювання та дійсності. Модальність може бути різних типів, але класифікація на суб'єктивну та об'єктивну є більш загальною. Модальність розкривається на чотирьох рівнях різними засобами: на фонетичному рівні (наголос та інтонація), лексичному (модальні слова), лексико-граматичному (модальні дієслова) та граматичному, зокрема синтаксичному (словосполучення і речення).

У англомовному науковому дискурсі виявлено наступні залежності застосування модальних конструкцій. Як вираження припущення, бажаності, достовірності, наказу, ствердження, об'єктивності (реальності) чи необ'єктивності (нереальності). Як функція, що реалізується за допомогою слів, словосполучень, намірів, почуттів тощо, зокрема, розглядати, просити, замовляти, допускати, припускати, вважати, відчувати, мати, здаватися. Як судження автора, що розрізняються за його впевненістю та виражаються модальними дієсловами.

Література:

1. Голик С. В. Науковий дискурс: основні напрями дослідження. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2016. Вип. 14. С. 45–49.
2. Ляченко О. М. Етикет англомовного наукового дискурсу : монографія. Київ : Політехніка, 2002. 288 с.
3. Маслова Т. Б. Типологія наукового дискурсу в сучасній мовознавчій парадигм. *Англїстика та американїстика*. Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2012. Вип. 10. С. 39–43.

4. Томахів М. В. Англomовний науковий дискурс: сучасний стан та перспективи подальших досліджень. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 5 (2). С. 154–157.
5. Фролова І. С. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. 344 с.
6. Ahmad J. Stylistic Features of Scientific English: A Study of Scientific Research Articles. *English Language and Literature Studies*. 2012. Vol. 2. № 1. P. 47–55. URL: <https://doi.org/10.5539/ells.v2n1p47> (дата звернення: 15.07.2022).
7. Bizzell P. Hybrid Academic Discourses: What, Why, How. *Composition Studies*. 27, 1999. P. 7–21.
8. Gee J. P. *An Introduction to Discourse Analysis*. 2nd ed. L., N. Y. : Routledge, 2005. 209 p.
9. Hartley J. *Academic Writing and Publishing: A Practical Handbook*. Abingdon : Routledge, 2008.
10. Безугла Л. П. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 332 с.
11. Воробьева О. П. О коммуникативно-функциональной гомогенности высказываний в монологическом тексте. Высказывание и дискурс в прагмалингвистическом аспекте. К. : КПИИЯ, 1989. С. 22–30.
12. Карабан В. І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
13. Козловский В. В. Предложения с конъюнктивом (структура, семантика, прагматика). Монография. Черновцы : Рута, 1997. 281 с.
14. Коринець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова книга, 2001. 448 с.
15. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.15. Донецьк, 2002. 221 с.
16. Селіванова О. О. Когнітивна ономазіологія. К. : Фотоцентр, 2000. 200 с.
17. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронічний аспект). Київ : Логос, 2010. 216 с.
18. Auwera J. van der, Nuyts J. *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford : Oxford University Press, 2016. 667 p.
19. Naan F. *The Interaction of Modality and Negation. A Typological Study*. New York. Language&Literature, 2013. 270 p.
20. Hoyer L. *Adverbs and Modality in English*. London. Language&Literature, 2014. 334 p.
21. Palmer F. R. *Modality and the English Modals*. New York : Routledge, 2014. 220 p.
22. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. 2-е изд., стер. М. : УРСС: Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
23. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. М. : Издательство иностранной литературы, 1955. 416 с.
24. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Huddleston, R. & Pullum, G. K. Cambridge University Press, 2002. 1860 p.
25. Razib Obaid, Hui Xiong, Sven Augustin and others. Intermolecular Coulombic Decay in Endohedral Fullerene at the $4d \rightarrow 4f$ Resonance. *Phys. Rev. Lett.* № 124, 113002, 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.1103/PhysRevLett.124.113002> (дата звернення: 15.07.2022).
26. U. S. Department of Energy. Department of Energy Hydrogen Program Plan. DOE/EE-2128, 2020. URL: <https://www.hydrogen.energy.gov/pdfs/hydrogen-program-plan-2020.pdf> (дата звернення: 15.07.2022).
27. John R. Reisel. *Principles of Engineering Thermodynamics*. (Second Edition, SI Edition), 2021. Cengage Learning.
28. Martin J. Wiczorek, Uwe Naujoks, Bob Bartlett. *Business Continuity: IT Risk Management for International Corporations*. Springer, 2021. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-56005-7> (дата звернення: 15.07.2022).
29. Syeda T. Ahmed, Lyndsey Graven and others. Diagnosis and Treatment of Mitochondrial Myopathies. *Neurotherapeutics*. № 15, 2018. P. 943–953. URL: <http://dx.doi.org/10.1007/s13311-018-00674-4> (дата звернення: 15.07.2022).
30. Shelton R. L., Kruk J. W., Murphy E. M. and others. Observations of O VI Emission from the Diffuse Interstellar Medium. *The Astrophysical Journal*. № 560, 2001. P. 730–741. URL: <https://doi.org/10.1086/322478> (дата звернення: 15.07.2022).

Rizvanli N. Means of expressing modality in English scientific discourse

Summary. The article is dedicated to the main functional and semantic characteristics of the modality of The English-language scientific discourse and the means of its expression. It is revealed that modality as a speech phenomenon in modern linguistics acquires special features that should be taken into account in order to convey everything that is in the original text and / or the author's statements. It is determined that the peculiarity of the English-language scientific discourse is the allocation of the author's scientific position, his own responsibility for the presented scientific results and reveals the author's view of various phenomena and objects under study. It appears that modality is considered as a functional and semantic category, speech versatility, manifested in common-language categories. This linguistic category is an important element of communication that expresses the attitude of the speaker to the statement. Moreover, it is an integral part of any text consisting of the author's attitude to reality, the fundamental feature of the pragmatic component of the text, one of the most basic features of the psyche and the ability to contrast the "I am not me" in a clear frame. The importance of studying the dynamism and expressiveness of the English scientific language as a reflection of the mentality of its author has been proved. It is proved that modality as a specific functional and semantic category of English-language scientific discourse characterizes different types of attitude of communication participants to the topic of discourse in content. The attitude of the content itself to reality and goal-setting in communication, as well as various types of subjective qualification of the statement. It is known that linguistics distinguishes between objective and subjective modality. Where objective modality expresses the connection of the message with reality, that is, real or imagined, and is what is reported, possible or desirable. Subjective modality expresses the attitude of the speaker to the content of the statement. Modality in English is revealed at four levels by various means: at the phonetic level (emphasis and intonation), lexical (modal words), lexical-grammatical (modal verbs) and grammatical, in particular syntactic (phrase and sentence). The following dependences on the use of modal structures in the English-language scientific discourse have been identified. Modality is manifested as an expression of assumption, desirability, reliability, order, assertion, objectivity (reality) or bias (unreality). As a function, modality in scientific discourse is realized through words, phrases, intentions, feelings, etc., in particular, to consider, ask, order, allow, assume, believe, feel, have, give up. With the help of verbs, the values of modality are distinguished by the certainty of the author's judgment, these include: can (could), may (might), must, should, would, ought, shall, will, be able, need, dare. According to the modal structures include: to be + Infinitive, to have + Infinitive. Semantic characteristics of the linguistic realization of modality in scientific discourse with the help of verbal means and semantic groups, their detection and the main features as a related concept are devoted to this article.

Key words: scientific discourse, semantic categories of scientific discourse, modality, modal verbs, modal structures.

Стельмах М. Ю.,

*доцент кафедри сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПРОСТОРУ В МІФОЛОГІЧНІЙ ЧАСТИНІ «ШАХ-НАМЕ» ФІРДОУСІ

Анотація. У статті досліджено модель «простору» в Шах-наме» Фірдоусі – ключовому іранському епічному творі, який відображає основні культурні цінності не лише своєї епохи, а й попередніх і наступних століть. Хоча у своєму творі Фірдоусі передає не безпосередньо міф чи легенду, а історичні джерела, які ґрунтуються на легендах, саме ці джерела визначають і сутність, і форму твору, і навіть мову поета. Тому «Шах-наме» відповідає особливий простір, який називають міфопоетичним простором або міфопростором, основною особливістю якого є уявлення про «свій» світ як про центр, зі всіх сторін оточений «іншим» світом, від якого слід захищатись. У статті простір розглядається у трьох аспектах – географічний простір, простір як середовище життя людини і простір як поле битви. Акцентовано увагу на опозиції свій – чужий як основі зображення простору в епосі. Проявляється ця опозиція перш за все у розгляді розташування територій крізь призму серединного розташування самого Ірану між заходом і сходом. Іран виступає як центральний простір, у якому сполучаються вертикальний і горизонтальний виміри. Основні конфлікти у «Шах-наме» відбуваються у центрі світу, на перетині горизонтальної та вертикальної осей. Проходження через центральну вісь дає можливість герою вийти в інший просторовий вимір і навіть змінити особистісні характеристики та долі. Іншим проявом цієї опозиції є протиставлення реального простору міфічному «чужому» світові, населеному злими духами – дивами. Важливою рисою конструювання простору в «Шахнаме» є також відсутність детальних повідомлень про проміжні між мікропросторами етапи подорожі героїв. Ці просторово-часові проміжки ніби випадають з поля зору автора. Проте між простором своїм, обжитим (захищеним, замкнутим) і простором чужим проходить чітка межа – річка, гори тощо. Головним просторовим символом у творі є гори, які знаходяться ніби на межі двох світів та асоціюються з хаосом і місцем для проживання дивів або темних сил. Гори також вважаються місцем битви. Характерно, що іранці не живуть в горах, і гори не вважаються територією Ірану: богатирі б'ються на чужій землі.

Ключові слова: простір, міфопростір, опозиція «свій» – «чужий», міфічний – реальний простір, гори.

Постановка проблеми. Осмислення людиною її життєвого простору посідає важливе місце в мовній картині світу. Простір як категорія має величезну значимість, оскільки саме простір лежить в основі світосприйняття людини. Орієнтуючись в просторі, людина членує реально існуючий об'єктивний світ, простір і час задають параметри існування світу, будучи основними формами людського досвіду, вони створюють «рамку подій, констатуючи природу подій, активно впливаючи на них» [1, с. 89].

Хоча категорія простору є мовною універсалиєю, в концептуальному аспекті засоби репрезентації простору в різних мовах різняться. Просторова картина світу кожного народу має яскраво виражену специфіку. У просторових уявленнях кожного етносу відображено ідеї суспільства і його місця в світі, його зовнішні взаємовідносини з навколишнім середовищем. Процес осмислення простору передбачав не лише реальне пізнання світу, а й фантастичні, навіть суб'єктивні образи і ідеї.

Як відомо, у «Шах-наме» Фірдоусі описано історію Ірану від найдавніших часів. Але «Шах-наме» це не лише історія – тут відображено величезну кількість міфів і легенд, це певний епічний синтез, який вражає поєднанням універсальності і внутрішньої цілності. Хоча у своєму творі Фірдоусі передає не безпосередньо міф чи легенду, а історичні джерела, які ґрунтуються на легендах, саме ці джерела визначають і сутність, і форму твору, і навіть мову поета. Цей твір відображає основні культурні цінності не лише своєї епохи, а й попередніх і наступних століть. Як зазначає Ю. М. Лотман, «важливою особливістю просторових моделей, створюваних культурою є те, що вони ґрунтуються не на словесно-конкретній, а на іконічно-континуальній основі; просторова картина світу багатопланова, вона містить в собі міфологічний універсум людини» [2, с. 175]. Тому «Шах-наме» Фірдоусі відповідає особливий простір, який називають міфопоетичним простором. Актуальність нашого дослідження зумовлена важливістю визначення особливостей міфопростору «Шах-наме» Фірдоусі для глибокого розуміння іранської культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми концептуалізації простору досліджено у працях багатьох науковців (І. Андреева, Є. Бондаренко, А. Вежицька, О. Кардашук, О. Кубрякова, В. Плунгян, С. Потапенко), які підкреслюють, що надає найбагатші можливості для досліджень когнітивних та мовних універсальностей.

Наше дослідження базується на характеристиках міфопоетичного сприйняття простору, виведених В. Н. Топоровим. Він відзначає, що простір для архаїчної моделі світу був надзвичайно важливим, і виділяє такі властивості міфопоетичного сприйняття простору: 1) нерозривність простору/часу (визначення простору поза співвідношенням часом для архаїчної свідомості є позбавлене статусу істинності і сакральності); 2) простір-час не передують речам, які його наповнюють, не існують незалежно від них, а утворюються ними; 3) окрім простору, існує ще і не-простір, Хаос, від якого і відділяється простір; простір виникає в центрі, на периферії знаходиться Хаос; 4) простір організовується, збирається різноманітними елементами: першотворцем, богами, людьми, тваринами, рослинами, елементами сакральної топографії тощо; через світ речей і через людину простір збирається як ієрархізована структура: простір

різнорідний, а його частини мають різну цінність; 5) у міфопоетичній свідомості для опису простору використовувалася антропоморфний код, своєрідне «олоднення» простору через його зв'язок з частинами людського тіла [3, с. 232–245].

Науковим дослідженням «Шах-наме» Фірдоусі – геніального письменника світової культури стали займатись в кінці XVIII і початку XIX століття, дослідження невивчених проблем, які відносяться до цього епосу іранських народів продовжується і в наші дні. Численні переклади «Шах-наме» різних країн та народів і дослідження, які стосуються його вивчення, здійснювались з кінця XVIII століття до наших днів, засвідчують про великий інтерес дослідників і читачів до великого творіння Фірдоусі. Сходознавство має ряд цінних наукових досліджень, у яких розглянуті Фірдоусі та місце його «Шах-наме» з достатньою повнотою. Серед них можна назвати праці Е. С. Бертельса, М.-Н. О. Османова, Г. Абрамяна, Раджабова Муси Раджабовича, І. Брагінського, Б. Г. Гафурова і інших вчених-сходознавців. У нашій роботі запропонований розгляд особливостей представлення простору «Шах-наме» як базового концепту тогочасного світобачення та світобачення Фірдоусі.

Постановка завдання. Метою дослідження є охарактеризувати особливості представлення простору у міфологічній частині «Шах-наме» Фірдоусі.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом міфопоетичного сприйняття простору є уявлення про «свій» світ як про центр, зі всіх сторін оточений «іншим» світом, від якого слід захищатись. Культурно освоєна частина простору протиставлялася дикій, неосвоєній землі. Ю. М. Лотман вказував на бінарність як обов'язків закон побудови будь-якої семіотичної системи. Будь-яка культура починається з поділу світу на внутрішній і зовнішній простір. При цьому внутрішній простір сприймається людиною як «наш», «свій», «безпечний», «гармонійно організований» і т. д. І навпаки, зовнішній простір розглядається як «чужий», «ворожий», «небезпечний», «хаотичний» [2, с. 190].

Дихотомія свій – чужий є реалізацією найдавнішої, універсальної опозиції, властивої міфологічному світорозумінню. Ю. Степанов розглядає концепт свої-чужий як «один з головних концептів всякого колективного, масового, народного, національного світовідчуття, який в різних видах пронизує всю культуру» [4, с. 472]. Сприйняття навколишньої дійсності на основі зазначеної дихотомії відображає онтологічну бінарність світобудови, коли мовна особистість і знакові для неї об'єкти стають своєрідними орієнтирами, щодо яких прокладаються основні кордони.

Отже, розглянемо втілення опозиції «свій» – «чужий» простір у «Шах-наме».

Перш за все розглянемо простір твору крізь призму розташування самого Ірану. У «Шах-наме» докладно описано розподіл областей світу, які були підконтрольні Ірану. Відповідно до викладеної легенди, цар Фарідун ділить світ між своїми трьома синами: Сельмом, Туром та наймолодшим – Іраджем. Надаючи синам територіальне політичне правління, Фарідун виходить із положення про тричастковий поділ світу: середина (Іран), Захід (Рум), який містив території, пов'язані з Вірменією та Іраком, та Схід, який включав у себе Туран та Чін (Китай) [5].

Перетворившись в дракона, Фарідун влаштовує синам випробування. Сельм відступає, Тур використовує лук для оборони, а Ірадж – меч. У цьому випробуванні Фарідун виявляє

різницю в характерах своїх синів при їх реакцію на непередбачувані ситуації, зокрема на зустріч із небезпекою. Перший син біжить від небезпеки, виявляючи обережність і хитрість, другий бездумно кидається у бій, виявляючи імпульсивність, третій, наймолодший син, проявляючи мужність, зберігає розум, обравши серединний шлях. Коли вони прибувають додому, Фарідун звертається з ним з промовою, дає їм імена відповідно до характерів: старшого сина він називає Сельм і дає йому західні провінції; середньому він віддає Туран, за назвою якого він нарікає середнього сина – Тур (бик), і, нарешті, Іраджу він залишає серединну землю – Іран і ворожить за зірками їхню долю. Таким чином, Фарідун віддає першість Іраджу оскільки саме він у ході випробування виявив баланс між обережністю та нерозсудливістю двох братів, за що й отримав у правління Іран, що символізує серединне географічне положення, що балансує між двома іншими частинами.

Таким чином, міфологічна історія Ірану у «Шах-наме» стикається з реальними географічними областями світу. Фірдоусі все ж опирається на міфологічну або, можна навіть сказати, – авестійську традицію, яка розглядала розташування територій крізь призму серединного розташування самого Ірану. Хоча, безумовно, Фірдоусі, крім міфологічних уявлень про розташування різних держав, вже був добре обізнаний з новими географічними відкриттями у мусульманському світі [5].

Після загибелі Іраджа територія Турана та Чина (Китаю), де було скоєно вбивство Іраджа, перетворилося на територію Агримана. Фірдоусі, згадуючи територію Турана не забуває постійно додавати термін «Агриман». Власне війнам між Іраном і Тураном відведено багато місця в іранському епосі, і безсумнівно, що їхній антагонізм був наочною ілюстрацією до зороастрійських уявлень про боротьбу добра і зла. Суперечності між степом і осілістю, світлом і темрявою, між послідовником Зороастра і прихильником Ахримана, – все це об'єдналося у боротьбі Ірану та Турану. У епічних оповідях «Шах-наме» ця боротьба постає як традиція, що не знає перерв, від зіткнень арійців і неарійців у період арійських завоювань і аж до часу Фірдоусі, коли тюрки ринули на Близький Схід.

З іншого боку, кожен міф, який ввійшов у «Шах-наме» в оновленому вигляді, спершу пройшов етап вигаданого розвитку, а потім – другий етап – еволюцію і вдосконалення. Саме тому міфологічні образи «Шах-наме» значно відрізняються від найдавніших гатів «Авести». Якщо в давніх міфах відображена фантастична боротьба між Ормуздом і Агриманом, то в «Шагнаме» Фердоусі це боротьба між Добром і Злом, між негативними і позитивними героями [6, с. 13]. «Шах-наме» пронизана ідеєю боротьби добра і зла, які втілені в конкретних персонажах, що протистоять один одному, тобто утворюють опозицію. Опозиція в «Шах-наме» знімається лише двома шляхами: перемогою або смертю. Власне ідея боротьби добра проти зла близька до абстрактної опозиції «справедливість» – «несправедливість», а також до опозиції «свій» – «чужий».

Таким чином, у творі Іран виступає як центральний простір, у якому сполучаються вертикальний і горизонтальний виміри. І географічне позиціонування як центру між західним та східним світом лише підкреслює цю особливість. Саме у центрі світу, на перетині горизонтальної та вертикальної осей відбуваються основні конфлікти оповідання «Шах-наме». Пророзходження через центральну вісь дає можливість герою вийти

в інше просторовий вимір і навіть змінити особистісні характеристики та долі.

Розглянемо простір, як місце, населене людьми. У міфологічній частині «Шах-наме» описано правління царів, образи яких типологічно збігаються з поширеними у багатьох народів міфами про першолодину і першоцаря, що наділили людей першими благами культури.

Фірдоусі, ґрунтуючись на інформації з найдавніших жрецьких текстів, починає свою книгу з історії створення Всесвіту, планети Земля, відокремлення мороку від світла і розповідає про появу іранських царів. «Шах-наме» повідомляє, що першим на землі носив корону Кіюмарс. За словами Фірдоусі, він оселився в горах, одягнув себе та свій народ у тигрові шкури.

کیومرث شد بر جهان گندخدا / نخستین بگوه اندرون ساخت جای [7, с. 28 (1)] 'Кіюмарс став володарем світу; спершу він поселився на горі'.

Подібно до сонця саяв він на своєму престолі, і тварини і люди корилися йому. Але злий дух Ахріман, дивлячись із заздрістю на його царську велич, послав на нього дива.

Таким чином, реальний простір тут протистоїть міфічному «чужому» світові, населеному злими духами. Джамшід один з найдавніших образів іранської міфології, що забезпечив людям владу над світом, він перемиг дивів, змусивши їх виконувати важку роботу замість людей. Серед його головних діянь Фірдоусі згадує поділ підданих на чотири прошарки – жерців, воїнів, землеробів і ремісників, а також встановлення одного з головних сезонних свят древніх іранців – Ноуруза. В епоху Джамшіда люди «не знали нужди», країна процвітала. Проте завершується «золотий вік» поразкою: Іблс обдурив шаха, щастя відвернулось від того, і він сьез під землею.

چون این گفته شد فر یزدان از وی / بگشت و جهان شد پر از گفت و گو [7, с. 43 (1)] 'Коли це було сказано, фарр Єздана пішов від нього, і світ став повним розмов'.

Важливе місце у описі простору займають межі – це «найбільш напружена конфліктна ділянка символічного простору, де людину підстерігає поворот долі, оскільки межа – місце найбільшого віддалення від центру свого світу, а значить, це місце, де максимально ослаблені сили “свого” і де починають діяти закони “чужого” простору. Між простором своїм, обжитим (захищеним, замкнути) і простором чужим проходить чітка межа» [1, с. 90]. Такою межею між Іраном і Тураном є річка Джейгун (Амудар'я), вона ніби межа між двома світами.

Варто також підкреслити єдність простору та часу в творі. Ш. Шукуров вказує, що «художній простір у «Шах-наме» постає перед читачем як ланцюг автономних та різноякісних просторово-часових континуумів» [8, с. 49], інакше кажучи, немає повідомлень про проміжні між мікропросторами етапи подорожі героїв, вони ніби випадають з поля зору автора. Тому складається враження, що герой, існуючи поза простором і часом, одразу потрапляє з одного мікропростору в інший. Те ж можемо сказати і про військо: вирушаючи з міста чи шахського палацу, воно одразу потрапляє на поле битви.

Особливе символічне значення мають гори. В архаїчному мистецтві Близького Сходу, доахеменідському і ахеменідському, вони асоціювались з такими поняттями як хаос і підземний світ. Гори протиставлялись поняттям і атрибутам, пов'язаними з поняттями порядку і верхнього світу [8, с. 59]. Саме в горах Гушанг (онук Кіюмарса) б'ється з чорним швидким змієм з червоними очима:

یکی روز شاه جهان سووی کوه / گذر کرد با چند کس هم گروه [7, с. 33 (1)] 'Одного дня пішов Гушанг в гори разом з кількома соратниками'.

Кидуючи в дракона камінь, Гушанг винаходить вогонь і на честь цього влаштовує свято, що символізує перемогу над силами зла і хаосу. Шах Джамшід при розподілі станів священників (кутузі) вирушає в гори. У горах гине син Сіявуша Форуд, саме тут Баграм вбиває лева, а Гудерз перемагає Пірана. Характерно, що іранці не живуть в горах, і гори не вважаються територією Ірану: багатирі б'ються на чужій землі. Наприклад, коли шах Кей-Кавус вирішує напасти на Мазендеран, пройшовши довгу дорогу, він зупиняється біля підніжжя гори Есперуз (Відповідно до давньоперських словників, ця гора вважалася дуже високим місцем, проте місцезнаходження її невідоме). Гора Есперуз є ніби символом країни дивів, символом «чужого» злого місця. Фердоусі характеризує її так:

بجایی که پناه شود آفتاب / بدان جایگه ساخت آرام و خواب / کجا جای دیوان دژخیم [7, с. 84 (2)] '...до місця, де ховається сонце; в тому місці для відпочинку і сну вибрали місце; де було місце лютих дивів, в тому місці і слонам було страшно'.

Гори як місце ув'язнення Зоххака також мають символічне значення. Коли Фарідун підносить булаву над головою Зоххака, чується голос Соруща, що символізує слово світла Ахура Мазди, який попереджає Фарідуну про те, що ще не настала година смерті Зоххака. Його треба, продовжує Сорущ, розіп'яти в кайданах між двома горами. Можна, припустити, що Зоххак був спеціально розіп'ятий на шляху до проходу блаженства і раю, тим самим постійно нагадуючи йому про те, що їм було втрачено, коли він зрадив забуттю шлях до правди і світла [5].

Висновки. «Шах-наме» відповідає особливий простір, який називають міфопоетичним простором або міфопростором, основною особливістю якого є уявлення про «свій» світ як про центр, зі всіх сторін оточений «іншим» світом, від якого слід захищатись. Проявляється це протиставлення перш за все у розгляді розташування території крізь призму середнього розташування самого Ірану між заходом і сходом. Іран виступає як центральний простір, у якому сполучаються вертикальний і горизонтальний виміри. Основні конфлікти у «Шах-наме» відбуваються у центрі світу, на перетині горизонтальної та вертикальної осей. Іншим проявом цієї опозиції є протиставлення реального простору міфічному «чужому» світові, населеному злими духами – дивами. Головним просторовим символом у творі є гори, які знаходяться ніби на межі двох світів та асоціюються з хаосом і місцем для проживання дивів.

Література:

1. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. М., 2004. 296 с.
2. Лотман Ю. М. Семиосфера. Внутри мыслящих миров. М., 1996. 464 с.
3. Топоров В. Пространство и текст. Текст: семантика и структура. М., 1983.
4. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М., 1997.
5. Атоев А. М. Культурное пространство мировоззренческих идей «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnoe-prostranstvo-mirovozzrencheskih-idey-shahname-abulkasima-firdousi>

6. Бобоев Ш. А. Мифологические предпосылки «Шахнаме» Фирдоуси (в мифологической и героической части). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Душанбе, 2007.
7. Shahname-ye Ferdousi. – Tehran, 1374.
8. Шукуров Ш. М. «Шах-наме» Фирдоуси и ранняя иллюстративная традиция. М., 1983.

Stelmakh M. Features of the representation of space in the mythological part of Firdousi' "Shahnama"

Summary. The article deals with the model of “space” in Firdausi’ “Shahnama,” a key Iranian epic work that reflects the main cultural values not only of its time, but also of previous and subsequent centuries. Although in his work, Firdausi does not directly convey a myth or legend, but historical sources based on legends, it is these sources that determine the essence and form of the work, and even the language of the poet. Therefore, “Shahnama” corresponds to a special space, which is called a mythpoetic space or mythspace, the main feature of which is the idea of “one’s” world as a center, surrounded on all sides by the “stranger” world, from which one should protect oneself. In the article, space is considered in three aspects – geographical space, space as a human living environment, and space as a battlefield. Attention is focused on the opposition of one’s own – another’s as the basis of the image of space in the epic. This opposition manifests itself first of all in considering

the location of the territories through the prism of the middle location of Iran itself between the West and the East. Iran acts as a central space in which the vertical and horizontal dimensions are combined. The main conflicts in “Shahnama” take place in the center of the world, at the intersection of the horizontal and vertical axes. Passing through the central axis enables the hero to enter another spatial dimension and even change personal characteristics and destinies. Another manifestation of this opposition is the opposition of real space to the mythical “stranger” world inhabited by evil spirits – miracles. An important feature of the construction of space in “Shahnama” is also the lack of detailed information about the intermediate stages of the heroes’ journey between microspaces. These space-time gaps seem to fall out of the author’s field of vision. However, there is a clear border between one’s own, inhabited (protected, closed) space and the space of others – a river, mountains, etc. The main spatial symbol in the work is the mountains, which are located as if on the border of two worlds and are associated with chaos and a place for miracles or dark forces to live. The mountains are also considered a place of battle. It is characteristic that Iranians do not live in the mountains, and the mountains are not considered the territory of Iran: the heroes fight on foreign land.

Key words: space, mythspace, opposition “one’s” – “stranger”, mythical – real space, mountains.

Степанов В. В.,

PhD за спеціальністю 035 «Філологія»,
асистент кафедри германської філології
Сумського державного університету

ОБРАЗНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ СТІЙКІСТЬ: КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню соціально значущого концепту СТІЙКІСТЬ у свідомості американської спільноти. СТІЙКІСТЬ розуміється як ментальне динамічне утворення-інформація, вербальне ім'я якого репрезентує колективну емпіричну єдність індивідуальних контактів із матеріальним світом, описує ставлення до нього та фіксує прогрес спільноти.

Розвідка виконується крізь призму тришарової будови концепту, коли останній має поняттєвий, образний та ціннісний елементи. У рамках поточної публікації зосереджена увага на описі образного складника, який вивчається за методикою концептуальної метафори Лакоффа Дж. та Джонсона М. на матеріалі американського дискурсу, компактно зібраного у корпусну вибірку 150 контекстів (зі словом *resilience* як іменем концепту СТІЙКІСТЬ). Контексти вилучені з Корпусу сучасної англійської мови американського варіанту *COCA*. Походять із 77 наукових і публіцистичних джерел США.

Асоціативні образи СТІЙКОСТІ встановлюються за параметрами порядку концептуальної метафоризації Таценко Н. В.: дискретність, дименсіальність, спеціальність, перцептивність (у звичайному і розширеному форматах).

За результатами студій отримано 30 концептуальних метафор: СТІЙКІСТЬ є ОБ'ЄКТ ВЛАСНОСТІ, КОНТРОЛЮ або ЗАХИСТУ; ІНСТРУМЕНТ; ПОТРЕБА; НАВИЧКИ; ФІЗИЧНЕ ТІЛО; ВАРІАТИВНИЙ або КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ; ДЕТАЛЬ; ДІЯ; СИЛА; МІСЦЕ; ГАЛУЗЬ; РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ; РІЧ; ВМІСТ; ВМІСТИЩЕ; ОБ'ЄКТ ВЗАЄМОДІЇ, СПРИЙНЯТТЯ, АНАЛІЗУ або УЯВИ; ДОМОВЛЕНІСТЬ; ОБ'ЄКТ ВІДЧУТТЯ, ШАНУВАННЯ або ПОКАЗУ; ПРОДУКТ; ІСТОТА; МАШИНА; ОПОНЕНТ.

Відсортовані за параметрами метафоризації, усі образи супроводжується кількома ілюстративними контекстами. Актуалізаторами образів у контекстах є семантично валентні суміжні і несуміжні колокації лексеми *resilience* (ім'я СТІЙКОСТІ) та інших слів. Вони ідентифікують ментальні асоціації, крізь призму яких СТІЙКІСТЬ метафорично переосмислюється.

Перспектива майбутніх досліджень – розвідка поняттєвого і валоративного елементів концепту СТІЙКІСТЬ через аналогічну корпусну вибірку.

Ключові слова: концепт, образний складник, концептуальна метафора, параметри порядку метафоризації, дискурс, корпус, стійкість.

Постановка проблеми. Аналіз останніх публікацій. За повномасштабного вторгнення на територію України, перед нашою державою постають серйозні виклики: вистояти, перемогти, відновитися. Відтак, стають релевантними

дослідження суспільно значущих феноменів, зокрема соціальної стійкості.

Тема стійкості неодноразово розглядалася фахівцями різних галузей у контексті резонансних подій, наприклад пандемії COVID-19 [1; 2; 3]. Утім, соціальна стійкість України загалом і в лінгвістичному ракурсі зокрема лише починає досліджуватися. Цим зумовлена **актуальність дослідження**.

Стійкість як динамічно мінливий феномен існує і ментально опрацьовується у формі відповідного концепту. Виступаючи єдністю поняттєвого, перцептивно-образного та ціннісно-валоративного елементів [4, с. 20–30], концепти реконструюються на матеріалі дискурсу, компактно поданого в його міні-моделі – корпусі. Отже, нами ініціюється дослідження концепту СТІЙКІСТЬ через корпусний інструментарій.

Під час вибору корпусів варто зважати на їхню рейтинговість. Найбільш авторитетними є Корпус сучасної англійської мови американського варіанту *COCA* [5] та Британський національний корпус *BNC* [6]. З іншого боку, наша розвідка є пілотною, тому спочатку застосуємо методику на англійському (США) матеріалі, а в майбутніх студіях – на українському ресурсі. Це не лише додатково апробує методику, але й дозволить порівняти концепт СТІЙКІСТЬ у двох відмінних лінгвокультурах – американській та українській.

Водночас, реконструкція концептів через три вищезгадані компоненти є кропіткою. Висновки кожного з трьох етапів дослідження подаються як окремий результат – поняття, образ, цінності. У межах цієї публікації ми зупинимося на образі концепту СТІЙКІСТЬ, а поняття і цінності висвітлимо в нових статтях.

До речі, образний компонент активно вивчався в концептах суспільно-політичних подій. Наприклад, розглядалися перцептивні особливості концептів МАЙДАН [7], BREXIT [8], ЕКОНОМІЧНА КРИЗА [9].

Таким чином, обираємо корпус *COCA* для розвідки образного складника концепту СТІЙКІСТЬ.

Об'єкт дослідження – концепт СТІЙКІСТЬ, **предмет** – аналіз його перцептивно-образного елемента.

Мета дослідження – вивести концептуальні метафори як актуалізатори образу концепту СТІЙКІСТЬ. Мета досягається вирішенням **завдань**:

1. Надати власну дефініцію концепту СТІЙКІСТЬ;
2. Репрезентувати методику дослідження;
3. Описати хід розвідки та її результати.

Дефініція. Концепт розуміється нами як динамічно еволюційна система. Це перекликається з надбаннями Харківської [10, с. 45] і Сумської [11, с. 137] шкіл когнітивної лінгвістики. Відтак, з нашої точки зору, концепт СТІЙКІСТЬ є ментальним

динамічним утворенням-інформацією, вербальне ім'я якого репрезентує колективну емпіричну єдність індивідуальних контактів із матеріальним світом, описує ставлення до нього та фіксує прогрес спільноти.

Методика дослідження. Образний складник концепту СТІЙКІСТЬ вивчатимемо за методикою концептуальної метафори Лакоффа Дж. і Джонсона М. [12], а також параметрів порядку метафоризації Таценко Н. В. [11, с. 246–248]. Для студій укладаємо суцільно-випадкову вибірку 150 контекстів із корпусу СОСА (зі словом *resilience* як іменем СТІЙКОСТІ) [13]. Вони походять із 77 наукових і публіцистичних джерел. Цю вибірку проаналізуємо на предмет встановлення концептуальних метафор СТІЙКОСТІ.

Хід дослідження та його результати. Параметри порядку метафоризації визначають асоціативне переосмислення концепту СТІЙКІСТЬ крізь призму інших концептів. Так, дискретність (вказівка на точно обраний предмет) продукує метафору СТІЙКІСТЬ є ОБ'ЄКТ ВЛАСНОСТІ. Власником виступає окрема людина (*personal*) або колектив (*social*):

In the event that calamities strike, it would mitigate their effects by enhancing personal and social resilience and preparedness (4).

Метафору актуалізують хвилясто підкреслені лексеми, що валентно поєднані із пунктирно маркованим словом *resilience* (ім'я концепту СТІЙКІСТЬ). В дужках зазначений номер концепту з корпусної вибірки [13].

Колективом-власником виступає макро- чи мікрогрупа. Можливе виділення проміжних рівнів власності:

I met hundreds of people, listened to their perceptions and helped a number of them tell their stories through poetry. I learned many lessons, but what sticks out in my mind most often is the creativity and resilience of the human spirit (65).

How well prepared is the United States for this kind of fight? This is at least in part a question of national or societal resilience (26).

Built environments and their socio-spatial roles in multifunctional landscapes should be included in analyses of community resilience (113).

У першому випадку подано вищий рівень власності (людство), у другому – суспільний і національний (держава), у третьому – локальний (група).

Власниками СТІЙКОСТІ можуть бути й окремі класи осіб, диференційовані за віковою (*children, youth*), гендерною (*women*) або сімейнорольовою (*young people, parents*) ознаками:

Additionally, children and youth's resilience in face of distressing and violent circumstances warrants further research (119).

We passed a dozen packages of the bones of people who had died in the shrine. The room had been full but these were the only remains now. The grounds were beautiful reflecting the resilience of these women (49).

Further research investigating the youth-parent relationship is essential, as well as ongoing development and evaluation of interventions to innovate relational resilience and coping strategies for both young people and parents (123).

Перебуваючи у власності, дискретна СТІЙКІСТЬ зазнає управлінського впливу під дією певних залежних чинників. Спрацьовують метафори СТІЙКІСТЬ є ОБ'ЄКТ КОНТРОЛЮ та ЗАХИСТУ:

Resilience is dependent upon personal characteristics (141).

Earth abides. We need to preserve resilience and integrity of the biosphere we live in to enhance our own survival prospects (85).

Крім того, дискретність об'єктивує управління з іншого ракурсу: не лише СТІЙКІСТЬ контролюється, але й вона сама контролює об'єкт або впливає на нього. Реалізується метафора СТІЙКІСТЬ є ІНСТРУМЕНТ:

He understood that one mistake could put this game in the loss column and he embraced that opportunity with enthusiasm and resilience (69).

Під час керування може виникнути необхідність у застосуванні СТІЙКОСТІ, тому з ІНСТРУМЕНТА вона переходить у ПОТРЕБУ:

That will require a high level of psychological resilience and tolerance for risk and change, as well as a strong education that equips them to learn how to study (111).

Управлінська дія орудно виконується також через навченість, вправність. Проявляється метафора СТІЙКІСТЬ є НАВИЧКИ:

They will be taught business, management, leadership, communication with resilience skills (64).

Інший вектор осмислення СТІЙКОСТІ пропонує дименсiальність, тобто вимірність. СТІЙКІСТЬ розуміється як ФІЗИЧНЕ ТІЛО з певними умовами існування (*nature*). Механічно контактуючи з іншими об'єктами (*impact*), воно зазнає деформацій або змін:

Questions have to be asked about the nature of social resilience (16).

Contemporary approaches to migration studies have much to offer this analysis but have rarely asked how migration processes impact social resilience and environmental change (23).

Як результат, деформації чи зміни СТІЙКОСТІ можуть бути різного характеру: або в кращий (*enhance*), або в гірший бік (*diminish*). Тобто, СТІЙКІСТЬ є ВАРІАТИВНИМ ОБ'ЄКТОМ:

Migration has a potential to enhance social resilience by providing new opportunities and experiences. It also has the ability to diminish resilience by weakening social structures and access to natural resources (10).

Варіації можуть мати різний ступінь прояву. Можлива градація, що репрезентовано лексемами *degree, level*:

I mean the amazing thing about the Congolese people is their degree of resilience and that they have been through this kind of stuff in the past (79).

No doubt, reasonable levels of confidence and emotional resilience help, but I think scientific education might do more to ease what is a very big transition: from learning what other people once discovered to making your own discoveries (93).

Поряд із цим, варіативна шкала СТІЙКОСТІ висвітлюється в інтенсивності її дій. Відтак, СТІЙКІСТЬ може проявлятися м'яко (*soft*) або сильно (*strong*):

The word itself advocates a sort of soft resilience to withstand the forces of nature, not of brick or reinforced concrete but assembled out of various objects, both natural and artificial, which are then integrated into a natural system (36).

Southeast Asia's largest economy, Indonesia, has exhibited some of the strongest resilience as its growing consumer class was little impacted by the debt problems plaguing much of the rest of the globe (77).

Мінливість СТИКОСТІ може мати зональний характер, наприклад в бік збільшення масштабу прояву (*great, enormous*):

*Thinking about how to innovate in our next century, we will pursue Rockefeller's goal of bettering humankind by building **greater** economic, environmental and social **resilience** and by expanding economic opportunities for more people in more places (5).*

*Shauna, I admire your **enormous resilience** of character and resourcefulness in becoming an attorney and raising your daughter as a single mother (34).*

Зрештою, варіативність може сягати піку, коли СТИЙКІСТЬ проявляє себе максимальною силою (навіть з перебільшеним ефектом – *irrepressible, incredible*):

*The enthusiasm in the Black community was very high and the **resilience** of people at numerous voting precincts was **irrepressible** (57).*

*James Wilson has not lived up to his five-star potential, but has been serviceable at the thankless position of left guard and **incredible** in his **resilience** (35).*

Водночас, дименсiальність комбiнується з дискретністю. СТИЙКІСТЬ як окремий об'єкт осмислюється за своєю структурою, тому ідентифікується як КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ (*set*) або його ДЕТАЛЬ (*component*):

*Consistent with the concept of **resilience** as a **set** of social characteristics and a process of adaptive behavior, they describe resilience before as well as during and after an adverse event (149).*

*He notes that social **resilience** is a key **component** in how societies adapt to environmental change and recognizes the central connection of ecological and social resilience through human dependence on ecosystems (2).*

З іншого ракурсу, СТИЙКІСТЬ вимірюється як ДІЯ (*process*) або СИЛА (*strength, capacity*), що впливають на інші об'єкти:

*Consistent with the concept of **resilience** as a set of social characteristics and a **process** of adaptive behavior, they describe resilience before as well as during and after an adverse event (149).*

*The concept of **resilience** has two dimensions: the inherent **strength** of entities to resist shock and the **capacity** of entities to bounce back rapidly from the impact (46).*

Роль у асоціюванні СТИКОСТІ грає й параметр спеціальності (просторове положення щодо інших об'єктів). СТИЙКІСТЬ виступає МІСЦЕМ із конкретною дискретною формою (*area, terrain*):

*The Center for Disease Control and Prevention now requires a set of capabilities in the **area** of community preparedness and **resilience** (146).*

*In particular, the parent-child relationship and the complex **terrain** of self-agency, **resilience**, relational power and coping tactics in face of complex familial violence require further investigation (122).*

Дискретне МІСЦЕ дименсiальністю розширює свої рамки і конвертується в конкретну ГАЛУЗЬ (*economic, environmental, social resilience*):

*Thinking about how to innovate in our next century, we will pursue Rockefeller's goal of bettering humankind by building greater **economic, environmental** and **social** resilience and by expanding economic opportunities for people in more places (5).*

СТИЙКІСТЬ-МІСЦЕ піддається пошуку для визначення координат (*locate*):

*As there have been few studies that consider the role of built spaces in rural communities, it is difficult to find accounts where the display of **resilience** can be **located** for observation (115).*

На СТИЙКОСТІ-МІСЦІ можуть відбуватися події або розташовуватися інші об'єкти (*to build upon, to pose on resilience*):

*While we resolve to remain ever vigilant against another 9/11 style attack, we also commit ourselves to deploying security measures that promote movement of goods and people and that **build upon** our national **resilience** (82).*

*CDKN and FFLA will debate on climate security in the Amazon and worldwide, focusing on ways in which Climate Compatible Development reduces threats that climate change **poses on** water, energy, food security and ecosystems **resilience** (88).*

Об'єкти можуть розташовуватися поруч зі СТИЙКОСТЮ-МІСЦЕМ (*around resilience, resilience at the core*) або на відстані від неї (*remote from resilience*):

*Re-envisioning the preparedness agenda **around** community **resilience** raises questions among local health departments about how to build resilience and how to integrate the whole of community approach in disaster-planning activities (147).*

*Strengthening **resilience** is **at the core** of successful humanitarian and development policies (41).*

*Sustainability or **resilience** cannot be **remote ideals** to fully realize (51).*

Нове просторове розуміння СТИКОСТІ вводить розширений режим спеціальності – спеціальна трансференція (активний або пасивний рух). До СТИЙКОСТІ-МІСЦЯ активно рухаються об'єкти (*approach to, moving toward resilience; to achieve resilience*):

*The EU **Approach to Resilience**: Learning from Food Security Crises draws lessons from experience of responding to recent food crises and outlines measures with which the EU will help vulnerable populations reduce impacts of crises (40).*

***Moving toward** a more harmonious way of life and greater **resilience** requires our active participation (50).*

*Of course, the purpose for discussing these issues was to seek pathways through the map of challenges to **achieve** happiness, **resilience** and legacy (72).*

Від СТИЙКОСТІ-МІСЦЯ об'єкти віддаляються (*to take the lid off resilience*):

***Taking the lid off** relationships between social **resilience**, individual livelihoods and well-being necessarily involves grappling with complexities of specific migration processes and situating them within a wider context of societal change (22).*

Водночас, СТИЙКІСТЬ може й сама пасивно переміщуватися. СТИЙКІСТЬ є РУХОМИМ ОБ'ЄКТОМ (*to move resilience from*) або РІЧЧЮ (*to put resilience*):

*The LA County Community Disaster Resilience Project is a comprehensive, approach to answer these questions through both strategy and tactical activities, **moving** community **resilience from** the conceptual to operational level (145).*

*EU **puts resilience** at the heart of its work on fighting hunger and poverty (38).*

Поряд із цим, пасивні рухи можуть розглядатися в сенсі поміщення об'єкта в певне середовище. Звідси, СТИЙКІСТЬ постає ВМІСТОМ, що тримається або функціонує в межах конкретного вмістища (*resilience of character, in mind*):

*Shauna, I admire your enormous **resilience** of **character** and resourcefulness in becoming an attorney and raising your daughter as a single mother (34).*

I learned many lessons, but what sticks out in my mind most often is the creativity and resilience of the human spirit (65).

Вмістищем для СТІЙКОСТІ-ВМІСТУ може виступати й певна діяльність, де такий ресурс залучається (*resilience in guiding, positioning, determining*):

The Board and I are grateful to Vikram for his leadership, integrity and resilience in guiding Citi through the crisis and positioning it well for future (75).

Resilience plays a significant role in determining thresholds between impairment and disability, hazards and disasters (103).

СТІЙКІСТЬ є ВМІСТИЩЕМ, куди щось проникає (to contribute to resilience, to invest in resilience):

Identification of the functions that particular rural institutions contribute to resilience of a rural region furnishes critical knowledge for residents, policy makers and scholars planning for rural futures (114).

Addressing emergencies and investing in resilience calls for a coordinated assistance effort to reduce vulnerability of the poorest households to shocks and to tackle the underlying causes of food and nutrition insecurity (44).

Рухомі варіації СТІЙКОСТІ та інших об'єктів можуть переходити в прямий контакт. Звідси, СТІЙКІСТЬ осмислюється як ОБ'ЄКТ ВЗАЄМОДІЇ (*relationship between resilience and something, link to resilience*):

Neil Adger's work examines relationship between ecological and social resilience (1).

Migration policy is linked to all major areas of social policy and resilience (21).

Іншою перспективою в асоціюванні СТІЙКОСТІ є параметр перцептивності (сенсорне сприйняття людиною). Так, СТІЙКІСТЬ є ОБ'ЄКТОМ СПРИЙНЯТТЯ (*to see, observe resilience*):

It was indicative of the joy and resilience I saw in many Kenyans amidst harsh living and human suffering (66).

As there have been few studies that consider roles of built spaces in rural communities, it is difficult to locate accounts where the display of resilience can be located for observation (115).

Сприймаючи СТІЙКІСТЬ, людина аналізує її. СТІЙКІСТЬ трансформується в ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ (*to analyze, define, think about resilience*):

Built environments and their socio-spatial roles in multifunctional landscapes should be included in analyses of community resilience (113).

Ultimately, he defines social resilience as the ability of communities to withstand external shocks to their social infrastructure (3).

The book got me thinking about resilience not just in our gardens but in ourselves too (80).

Унаслідок роздумів, формується певна ментальна картина про СТІЙКІСТЬ. Відтак, вона перевтілюється в ОБ'ЄКТ УЯВИ (*symbol, idea, principles*):

They must stand as reminders of our need for vigilance in a dangerous world and as a symbol of our resilience as a nation (81).

Employing idea of social resilience provides examining environmental impacts by focusing on the role migration plays in household livelihood strategies (24).

The principles of community resilience address many of social and environmental issues that aid communities to withstand and mitigate overlapping disasters (148).

Осмилення СТІЙКОСТІ в уяві можуть створити стійкі переконання про неї серед великого числа людей. СТІЙКІСТЬ виступає ДОМОВЛЕНІСТЮ (*terms*):

In terms of social resilience, policy interventions that restrict temporary migration restrict the opportunities for livelihood enhancement and risk sharing through remittances (20).

Засвоєння СТІЙКОСТІ продукує в людині певне ставлення. СТІЙКІСТЬ переходить в ОБ'ЄКТ ВІДЧУТТЯ (*to feel, experience, like resilience*):

Treatment does not feel physically demanding in the same way that backpacking does, but small clues like vision change and chemo brain remind me that my body is working hard, and this reinforces my feeling of resilience (60).

Just as there is no universal experience of displacement, there is also no universal women's experience of resilience and resistance (117).

I like resilience and I believe what you are already doing is important (55).

Високий прояв ставлення перетворює СТІЙКІСТЬ з ОБ'ЄКТА ВІДЧУТТЯ на ОБ'ЄКТ ШАНУВАННЯ (*to admire, miss, praise for resilience*):

Shauna, I admire your enormous resilience of character and resourcefulness in becoming an attorney and raising your daughter as a single mother (34).

I miss the energy, people's resilience and the "can do" mentality to ignore usual steps of whining, whinging and complaining to deal with adversities (59).

Affleck praised the Congolese people for their resilience and added that our foreign policy as a country, as he sees it, should represent our values (78).

Дескриптивність як розширений формат перцептивності змінює напрям осмилення СТІЙКОСТІ. Вона постає ОБ'ЄКТОМ ПОКАЗУ, доступним для сприйняття (*to show, demonstrate, exemplify resilience*):

Every day I get letters from folks all around the country who show incredible resilience and determination, but they are having a very tough time (92).

They hire the best and brightest from leading law schools and then provide a free market tournament to select as partners those few who have demonstrated grit, resilience, judgment, legal and professional skills (126).

She stands out as a champion of judicial transparency and women's rights, and exemplifies the resilience of Afghan women (70).

Новий вектор в асоціюванні СТІЙКОСТІ надає артефактність (штучне генерування об'єкта як продукту діяльності людини). Відтак, СТІЙКІСТЬ є ПРОДУКТ (*to work on, determine, build resilience*):

Work on resilience also enabled development of early-warning systems in Nepal during the 2010 floods (48).

A case study of Vietnam, where social resilience is determined by migration as well as by wider social and political transformations, illustrates these issues (12).

Close cooperation between humanitarian and development workers is another essential element of building resilience (43).

СТІЙКІСТЬ-ПРОДУКТ утворюється з позитивним (*to develop, contribute to resilience*) або негативним (*to undermine resilience*) ефектом:

Julie Courtney looks at what employers can do to help employees develop resilience to overcome work-related challenges (129).

The resilience concept provides insight into how migration in Vietnam contributes to or undermines social resilience and also how it impacts lifestyle (25).

СТІЙКІСТЬ генерується як продукт в тілі неістоти (одяг правильного розміру – *to tailor resilience*) або істоти (доглянута дитина – *to nurture resilience*):

Whatever the business, personal resilience can be tailored to any situation (133).

Resilience to stress can be nurtured to help people face the manifold challenges of the modern lifestyle – both in employee's work and home life (132).

Поряд з пасивним впливом на ПРОДУКТ, маємо й активну дію: СТІЙКІСТЬ сама продукує щось. Іншими словами, відбувається персоніфікація СТІЙКОСТІ (уподібнення діям людини). Спрацьовує метафора СТІЙКІСТЬ є ІСТОТА.

Дії СТІЙКОСТІ-ІСТОТИ мають багатоаспектний характер. Так, вона може провокувати наслідки (*resilience makes, affects something*):

We hope that by bringing New Jersey history front and center we can help inspire local communities to rebuild by celebrating the incredible resilience and perseverance that made New Jersey what it is today (53).

Discuss this topic with your colleagues and explore what is meant by resilience and how it could affect you and your practice (143).

СТІЙКІСТЬ-ІСТОТА асоціюється як діловий суб'єкт – робить щось формально (*resilience takes responsibility, addresses, relies on, warrants, requires*):

They tell us that there is generosity, resilience, decency, determination and willingness to take responsibility for our future and posterity (84).

The principles of community resilience address many of social and environmental issues that aid communities to withstand and mitigate overlapping disasters (148).

If resilience relies on such interactions, public spaces as key socio-spatial sites within rural communities deserve greater attention (116).

Additionally, children and youth's resilience in face of distressing and violent circumstances warrants further research (119).

Moving toward a more harmonious way of life and greater resilience requires our active participation (50).

СТІЙКІСТЬ-ІСТОТА впливає емоційно (*resilience impresses, affects people*):

But if you have lived among African peoples and speak one of more than 2000 African languages, what truly impresses is a capacity for social resilience (6).

He was clearly affected by the very difficult life stories of many children and their resilience in face of adversity (58).

СТІЙКІСТЬ з ІСТОТИ трансформується в МАШИНУ, якщо асоціюється з очевидним технічним функціоналом (*breakdown of resilience*):

In face of significant external stress, population displacement often indicates the breakdown of social resilience (18).

СТІЙКІСТЬ-ІСТОТА вступає в прямий контакт з іншими суб'єктами. Вона переосмислюється як ОПОНЕНТ (*resilience in face of something*):

He was clearly affected by the very difficult life stories of many children and their resilience in face of adversity (58).

Висновки. Отже, образний складник концепту СТІЙКІСТЬ в американській свідомості подається 30 концептуальними метафорами. СТІЙКІСТЬ асоціюється як ОБ'ЄКТ ВЛАСНОСТІ, КОНТРОЛЮ або ЗАХИСТУ; ІНСТРУМЕНТ; ПОТРЕБА; НАВИЧКИ; ФІЗИЧНЕ ТІЛО; ВАРІАТИВНИЙ або КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ; ДЕТАЛЬ; ДІЯ; СИЛА; МІСЦЕ; ГАЛУЗЬ; РУХОМИЙ ОБ'ЄКТ; РІЧ; ВМІСТ; ВМІСТИЩЕ; ОБ'ЄКТ ВЗАЄМОДІЇ, СПРИЙНЯТТЯ, АНАЛІЗУ або УЯВИ; ДОМОВЛЕНІСТЬ; ОБ'ЄКТ ВІДЧУТТЯ, ШАНУВАННЯ або ПОКАЗУ; ПРОДУКТ; ІСТОТА; МАШИНА; ОПОНЕНТ.

Перспективою дослідження вбачаємо студії поняттєвого і валоративного елементів концепту СТІЙКІСТЬ через аналогічну корпусну вибірку.

Література:

- Zhang N., Yang S., Jia P. Cultivating resilience during the COVID-19 pandemic: a socioecological perspective. *Annual Review of Psychology*. 2022. Volume 73. P. 575–598. URL: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-030221-031857>
- Mena C., Karatzas A., Hansen C. International trade resilience and the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Research*. 2022. Volume 138. P. 77–91. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.064>
- Yalçın İ., Can N., Mançe Çalışır Ö., Yalçın S., Çolak B. Latent profile analysis of COVID-19 fear, depression, anxiety, stress, mindfulness and resilience. *Current Psychology*. 2022. Volume 41. Issue 1. P. 459–469. URL: <https://doi.org/10.1007/s12144-021-01667-x>
- Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.
- Corpus of Contemporary American English (COCA). URL: <https://www.english-corpora.org/coca>
- British National Corpus (BNC). URL: <https://www.english-corpora.org/bnc>
- Сторова О. І., Рогоза І. К. Метафорична концептуалізація МАЙДАНУ (на матеріалі німецькомовних інтернет-ЗМІ). *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Серія «Філологічні науки»*. 2015. Книга 3. С. 98–102. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/44410>
- Morozova O. Monomodal and multimodal instantiations of conceptual metaphors of Brexit. *LEGE ARTIS. Language Yesterday, Today, Tomorrow*. 2017. Volume 2. Issue 2. P. 250–283. URL: <https://doi.org/10.1515/lart-2017-0017>
- Oliynyk N., Shevchenko I. Conceptualization of ECONOMIC CRISIS in discourse: from the Great Depression to the Great Recession. *Advanced Education*. 2016. Issue 6. P. 76–81. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.78867>
- Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты* / под ред. Петлюченко Н. В. Одесса : Гельветика, 2017. С. 41–46.
- Тазенко Н. В. Емпатія в сучасному англомовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір : дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Харків, 2018. 460 с.
- Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago : University of Chicago Press, 2003. 256 p.
- Корпус контекстів зі словом *resilience* як іменем концепту СТІЙКІСТЬ. URL: https://drive.google.com/file/d/1oFOzQW_o6Zu7NoDvcWlHhK-rNCmFX3zd/view?usp=sharing

Stepanov V. Image component of the RESILIENCE concept (corpus research of the American discourse)

Summary. The article is dedicated to researching RESILIENCE as a socially relevant concept in the American community mind. The RESILIENCE concept is regarded as a mental dynamic information unit whose verbal name represents a common empirical sum of individual contacts with the material world, describes attitude to it and fixes social progress.

The research is implemented within a 3-layer concept structure: notion, image, values. The current paper discusses the image component. It is analyzed via the methodology of conceptual metaphor by Lakoff G. and Johnson M. in the American discourse sample. The latter is a 150-context set from the Corpus of Contemporary American English (COCA). Each context contains the *resilience* lexeme as a name of the RESILIENCE concept itself. All contexts derive from 77 authentic American sources of academic and journalistic character.

Associating images of the RESILIENCE concept are defined due to the order metaphorization parameters by Tatsenko N. (the discrete, dimensional, spatial and perceptive ones). These parameters are used in normal and extended modes.

The research resulted in obtaining 30 conceptual metaphors: RESILIENCE is POSSESSING, CONTROLLING or PROTECTING OBJECT; TOOL; NEED; SKILLS; PHYSICAL BODY; VARYING or COMPLEX OBJECT; DETAIL; ACTION; FORCE; PLACE; BRANCH; MOVING OBJECT; THING; CONTENT; CONTAINER; INTERACTING, PERCEIVING, ANALYZING or IMAGINING OBJECT; AGREEMENT; FEELING, ADMIRING or SHOWING OBJECT; PRODUCT; HUMAN; MACHINE; OPPONENT.

Sorted by metaphorization parameters, all images are illustrated with contexts. Images are actualized via semantically valent adjacent and non-adjacent collocations of the *resilience* lexeme (name of the RESILIENCE concept) and other words. They identify mental associations. Due to them, the RESILIENCE concept is reconsidered.

Future prospects are to research notion and values of the RESILIENCE concept. The corpus sample will be the same.

Key words: concept, image, conceptual metaphor, order metaphorization parameters, discourse, corpus, resilience.

Томчаковська Ю. О.,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ОКУЛЬТНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню аксіологічного аспекту дослідження англomовного окультного дискурсу у його трьох різновидах: алхімічному, астрологічному та магичному. Термін *окультизм* позначає загальну назву теоретичних вчень і практик, що визнають існування прихованих сил у людині та космосі, недоступних для спільного людського досвіду, але доступних людям, які пройшли через особливу посвяту або специфічні психічні тренування. За своєю суттю окультизм протиставлений науковій картині світу, оскільки він ґрунтується на ірраціональному підході до трактування явищ навколишньої дійсності на відміну від науки, стрижневим принципом якої є раціоналізм. У презентованій роботі запропоновано розгляд окультного дискурсу у трьох аспектах: онтологічному (*що таке окультний дискурс*: жанрові, лексичні, стилістичні та прагматичні особливості окультного дискурсу), гносеологічному (*що суспільство знає про окультний дискурс*: гіперконцепт OCCULTISM та його складові концепти ALCHEMY, ASTROLOGY, MAGIC) та аксіологічному (*як суспільство ставиться до окультного дискурсу та які ціннісні орієнтири актуалізуються у ньому*: оцінні характеристики окультизму в англійському мовленні). Дослідження саме аксіологічного аспекту англomовного окультного дискурсу є релевантною і перспективною проблемою сучасної лінгвокультурології, оскільки уможливить виявлення ціннісних і оцінних характерних рис цього типу дискурсу в англomовній картині світу. Ключовими аксіологічними характеристиками алхімічного дискурсу є багатство, здоров'я та вічне життя; астрологічного дискурсу – багатство, успішність, любов, здоров'я, безпека; магичного дискурсу – знання, влада, любов, багатство, успіх, здоров'я, безпека. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні стилістичних особливостей різних жанрів англomовного окультного дискурсу.

Ключові слова: аксіологія, дискурс, лінгвокультурологія, окультизм.

Постановка проблеми. На сьогодні дискурс є предметом багатьох галузей наукового знання: філософського, психологічного, лінгвістичного, культурологічного тощо, що відносить відповідні дослідження до міждисциплінарних. У презентованій роботі запропоновано розгляд окультного дискурсу у трьох аспектах: онтологічному (*що таке окультний дискурс*: жанрові, лексичні, стилістичні та прагматичні особливості окультного дискурсу), гносеологічному (*що суспільство знає про окультний дискурс*: гіперконцепт OCCULTISM та його складові концепти ALCHEMY, ASTROLOGY, MAGIC) та аксіологічному (*як суспільство ставиться до окультного дискурсу та які ціннісні орієнтири актуалізуються у ньому*: оцінні характеристики окультизму в англійському мовленні). На наш

погляд, такий різноаспектний аналіз мовного та мовленнєвого проявів феномену окультизму сприятиме всебічному висвітленню його власних характеристик та його сприйняття англomовним суспільством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження виконано в рамках сучасної дискурсології, серед актуальних завдань якої слід відзначити вивчення соціальної, текстуальної та психологічної контекстуалізації дискурсу, його зразків і жанрів із певним набором змінних (соціальних норм, ролей, статусів комунікантів, їхніх конвенцій, стратегій, показників інтерактивності й ефективності спілкування); вивчення закономірностей досягнення комунікантами комунікативної кооперації або чинників породження комунікативного конфлікту, способів реалізації комунікативного суперництва; опис інституційних форм і типів дискурсів тощо. Головними проблемами аналізу дискурсу залишаються структура та стратифікація дискурсу, встановлення його ознак, одиниць, категорій, типів; з'ясування способів організації різних дискурсивних інваріантів, вироблення методів і процедур аналізу й опису дискурсів тощо [1, с. 626–627].

У сучасному мовознавстві дискурс трактується як спілкування людей з позицій їх належності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої типової мовленнєвої ситуації. Численні дослідження фокусують свою увагу на таких різновидах дискурсивної діяльності людини як члена соціуму: політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний види інституційного дискурсу. Слід відзначити, що інституційний дискурс, до якого ми відносимо і досліджуваний окультний дискурс, історично мінливий: коли зникає суспільний інститут як особлива культурна система і, відповідно, розчиняється в близьких, суміжних видах дискурсу властивий зникаючому інституту дискурс як цілісний тип спілкування [2].

Стосовно аксіологічного аспекту дослідження зазначимо, що категорія оцінки відображає суспільно-особисте уявлення про добро і зло, про цінність, корисність предметів, об'єктів або явищ. В основі сучасних лінгвістичних досліджень оцінки як текстової категорії лежить принцип антропоцентричності, що зумовлює залучення до вивчення проблеми оцінки таких чинників, як когнітивна діяльність людини та використання мови як засобу здійснення соціальної взаємодії [3].

Аксіологія в цілому з'ясовує відношення між тим, що існує, і належним, розглядає ступінь підвищення об'єктивності суджень про цінності, досліджує розумові операції, які нерозривно пов'язані з цінностями, простежує історію формування

певних цінностей, досліджує проблему існування, значущості цінностей, суб'єктно-об'єктної природи оцінних і ціннісних відношень. Аксиологічна лінгвістика як окремий напрям мовознавства орієнтована на дослідження способів пред'явлення світу рефлексії в їх контекстуальній представленості та ефективності в міжособистісному та соціальному планах у культурі, часі та просторі [4].

З огляду на це, дослідження саме аксиологічного аспекту англійського окультного дискурсу є релевантною і перспективною проблемою сучасної лінгвокультурології, оскільки уможливить виявлення ціннісних і оцінних характерних рис цього типу дискурсу в англійській картині світу.

Мета статті – висвітлити аксиологічний аспект дослідження англійського окультного дискурсу у його різновидах: алхімічному, астрологічному та магичному.

Виклад основного матеріалу. Термін *окультизм* позначає загальну назву теоретичних вчень і практик, що визнають існування прихованих сил у людині та космосі, недоступних для спільного людського досвіду, але доступних людям, які пройшли через особливу посвяту або специфічні психічні тренування. За своєю суттю окультизм протиставлений науковій картині світу, оскільки він ґрунтується на ірраціональному підході до трактування явищ навколишньої дійсності на відміну від науки, стрижневим принципом якої є раціоналізм.

Розпочнімо аналіз аксиологічних характеристик англійського окультного дискурсу із його першого різновиду – алхімічного дискурсу. Впливове енциклопедичне джерело *Encyclopedia Britannica* наводить таку дефініцію відповідної лексичної одиниці: *“alchemy, a form of speculative thought that, among other aims, tried to transform base metals such as lead or copper into silver or gold and to discover a cure for disease and a way of extending life”* [5].

Головними цілями алхімії були пошуки ліків від хвороб та продовження життя, тобто з аксиологічної точки зору тут актуалізуються такі цінності як життя та здоров'я людини. Ключовою характеристикою алхімії було перетворення у кращу сторону – від простих металів до благородних, від бідності до багатства тощо: *“Transmutation is the key word characterizing alchemy, and it may be understood in several ways: in the changes that are called chemical, in physiological changes such as passing from sickness to health, in a hoped-for transformation from old age to youth, or even in passing from an earthly to a supernatural existence. Alchemical changes seem always to have been positive, never involving degradation except as an intermediate stage in a process having a “happy ending.” Alchemy aimed at the great human “goods”: wealth, longevity, and immortality”* [5]. Таким чином, ключовими аксиологічними характеристиками алхімічного дискурсу є багатство, здоров'я та вічне життя.

Астрологія сьогодні є значущим для більшості членів суспільства явищем, особливою системою знань, заснованою на уявленні про наявність необхідного зв'язку між рухом небесних тіл і процесами, що відбуваються на землі: *“astrology, type of divination that involves the forecasting of earthly and human events through the observation and interpretation of the fixed stars, the Sun, the Moon, and the planets. Devotees believe that an understanding of the influence of the planets and stars on earthly affairs allows them to both predict and affect the destinies of individuals, groups, and nations. Though often regarded as a science throughout its history, astrology is widely considered*

today to be diametrically opposed to the findings and theories of modern Western science” [5].

Проведений аналіз мовного матеріалу підтверджує, що тексти гороскопів дійсно мають свої специфічні дискурсивні особливості. Будучи прагматично спрямованим, астрологічний дискурс крім пізнавальної (астрологами з давніх-давен були люди, які займалися пошуком істини, поясненням детерміністичних законів світобудови) може виконувати також соціально-політичну (маніпулятивну) та психотерапевтичну функції. Отже, астрологічний прогноз є частиною астрологічного дискурсу, який у свою чергу виступає різновидом окультного дискурсу. Типовий астрологічний гороскоп, розміщений у медіапросторі, декларує знання про вплив небесних тіл на долю людей та їхні земні події, згідно з якими їх можна передбачити за взаємним розташуванням небесних тіл: *“The original purpose of astrology, on the other hand, was to inform the individual of the course of his life on the basis of the positions of the planets and of the zodiacal signs (the 12 astrological constellations) at the moment of his birth or conception. From this science, called genethliology (casting nativities), were developed the fundamental techniques of astrology. The main subdivisions of astrology that developed after genethliology are general, catarchic, and interrogatory. General astrology studies the relationship of the significant celestial moments (e. g., the times of vernal equinoxes, eclipses, or planetary conjunctions) to social groups, nations, or all of humanity”* [5].

Основними характерними рисами гороскопів є їхнє лексичне наповнення, композиційна структура та прагматичне навантаження. Проведене дослідження лінгвальних особливостей астрологічних прогнозів дозволило виділити основні функції, які виконують гороскопи у медійному просторі: інформативна, апелювальна, персуазивна та емотивна. Астрологічний прогноз є полікодовим текстом, який містить вербальні та невербальні знаки. До останніх відносяться іконічні знаки та набірні засоби.

Аксиологічний план текстів астропрогнозів відрізняється за ступенем складності, яка зростає за рахунок кількості об'єктів оцінки. Як і у відношенні інших модальностей, це обумовлено типом відповідної цільової групи, найбільшою складністю відрізняються тексти індивідуальних прогнозів. У текстах астропрогнозів об'єктом оцінки стають насамперед сприятливі та несприятливі дні тижня і місяця, часто вказується також на те, для яких справ цей час підходить найкращим чином і від яких справ краще відмовитися.

Магія визначається як спосіб мислення, який використовує невидимі сили, щоб впливати на події, впливати на зміну матеріальних умов або представляти ілюзію змін. У західній традиції такий спосіб мислення відрізняється від релігійного чи наукового; однак, такі відмінності і навіть визначення магії є предметом широких дискусій: *“Magic, a concept used to describe a mode of rationality or way of thinking that looks to invisible forces to influence events, effect change in material conditions, or present the illusion of change. Within the Western tradition, this way of thinking is distinct from religious or scientific modes; however, such distinctions and even the definition of magic are subject to wide debate”* [5]. Таким чином, підкреслюється принципова відмінність релігійного та наукового знання від магичного.

Магічний дискурс реалізує протективну функцію, пов'язану з відгінною та очищувальною магією, та спрямований

на нейтралізацію побутових фобій (боязнь хвороби, невдач, містичного негативного впливу оточуючих на долю людини) за допомогою: магічної семіотики (обереги, амулети, талісмани, інструменти тощо); магічної вербаліки (тексти – замовляння, заклинання, прикмети і т. д., що описують механізм впливу людини на навколишній світ із метою захисту від його негативного впливу); містичні артефакти (*dummies, wax figure, bell, candle, magic recipe, brew, broth, needle, thread, philter, potion, jar, moly, wand, wand, magic ring, magic mirror*), яким приписується сугестивна сила у межах протективного магічного ритуалу.

Головними аксіологічними складовими магічного дискурсу є знання, влада, любов, багатство, успіх, здоров'я, безпека: *“The purpose of magic is to acquire knowledge, power, love, or wealth; to heal or ward off illness or danger; to guarantee productivity or success in an endeavour; to cause harm to an enemy; to reveal information; to induce spiritual transformation; to trick; or to entertain. The effectiveness of magic is often determined by the condition and performance of the magician, who is thought to have access to unseen forces and special knowledge of the appropriate words and actions to manipulate those forces”* [5].

Найцікавішим з лінгвосеміотичного погляду є вербально-акціональний жанр магічного дискурсу, прагматичною установкою якого є містична дія – ритуал, що супроводжує протективний текст заклинань (*spells, charms*). Дослідники виявили найбільш частотні типи заклинань, що використовуються як протективи. До них відносяться: захист від прокляття (*purification spell to break a curse*); захист від лихослів'я (*anti-slander spelt*); захист від недруга та ворога (*spell to make an enemy move away, spell against a trouble-maker*); захист від злочинства (*spell to stop someone from stealing*); захист від підпалу (*fire protection spell*); захист чесного імені, репутації (*protection spell for reputation*); захист від психічного впливу (*spell to rid yourself of psychic attacks*); захист від фізичної травми (*spell against physical harm*); захист будинку та сім'ї від недоброчливців (*house protection spell*); лікування недуги (*spell against an illness*); викорінення пороків та шкідливих звичок (*banishing spell for evil and bad habits*).

Отже, магічний текст має яскраво виражений сугестивний потенціал, символічно насичений та реалізує базові стратегії застереження, корекції та протекції. Застереження виявляється у прогностичних установках (вербально-прогностичний жанр), вкладених у попередження про можливі небезпеки, відображені в етноспецифічній системі попереджувальних знаків (прикмети). Корекція спрямована на лікування недуг та нормалізацію девіантного психосоматичного стану через чітко алгоритмізовані, семіотично насичені обряди та замовляння (вербально-сугестивний жанр). Протекція як захист від ворожих зовнішніх впливів здійснюється через заклинання (вербально-акціональний жанр) та символічно насичені ритуали. Аксіологічну систему магічного дискурсу утворює інтенційна діада «чеснота – злодіяння», в яку включені позитивні ціннісні константи (людинолюбство, працьовитість, чесність, цнотливість, щедрість, здоров'я тощо), протиставлені негативним, тобто антиціннісним (ненависть, хвороба, псування, пристрій, жадібність, перелюб тощо). Аксіологічна значущість виділених констант дозволяє визначити їх як засоби параметризації універсального досвіду англійського суспільства, етноспецифічно рефлексованого у пареміології та афористиці [6].

Висновки. *Окультизм* позначає загальну назву теоретичних вчень і практик, що визнають існування прихованих сил у людині та космосі, недоступних для спільного людського досвіду, але доступних людям, які пройшли через особливу посвяту або специфічні психічні тренування. За своєю суттю окультизм протиставлений науковій картині світу, оскільки він ґрунтується на ірраціональному підході до трактування явищ навколишньої дійсності на відміну від науки, стрижневим принципом якої є раціоналізм. У презентованій роботі запропоновано розгляд окультизму дискурсу у трьох аспектах: онтологічному (*що таке окультизм дискурс*: жанрові, лексичні, стилістичні та прагматичні особливості окультизму дискурсу), гносеологічному (*що суспільство знає про окультизм дискурс*: гіперконцепт OCCULTISM та його складові концепти ALCHEMY, ASTROLOGY, MAGIC) та аксіологічному (*як суспільство ставиться до окультизму дискурсу та які ціннісні орієнтири актуалізуються у ньому*: оцінні характеристики окультизму в англійському мовленні). Дослідження саме аксіологічного аспекту англійського окультизму дискурсу є релевантною і перспективною проблемою сучасної лінгвокультурології, оскільки уможливить виявлення ціннісних і оцінних характеристик рис цього типу дискурсу в англійській картині світу. Ключовими аксіологічними характеристиками алхімічного дискурсу є багатство, здоров'я та вічне життя; астрологічного дискурсу – багатство, успішність, любов, здоров'я, безпека; магічного дискурсу – знання, влада, любов, багатство, успіх, здоров'я, безпека.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у дослідженні стилістичних особливостей різних жанрів англійського окультизму дискурсу.

Література:

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
2. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
3. Ткаченко М. О. Аксіологічний аспект у рекламному дискурсі. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/25465/1/Tkachenko.pdf> (дата звернення: 18.07.2022).
4. Дячук О. В. Лінгвоаксіологічні особливості дискурсу соціальної реклами США. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острого: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 6 (74). С. 57–60. DOI: 10.25264/2519-2558-2019-6(74)-57-60
5. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/> (дата звернення: 18.07.2022).
6. Чернявская Т. В. Дискурсивное пространство англоязычных предрассудков. URL: <https://www.disscat.com/content/diskursivnoe-prostranstvo-angloyazychnykh-predrassudkov/read> (дата звернення: 18.07.2022).

Tomchakovska Yu. Axiological aspect of the English occult discourse study

Summary. The article is devoted to highlighting the axiological aspect of the study of the English occult discourse in its three varieties: alchemical, astrological and magical. The term occultism denotes the general name of theoretical teachings and practices that recognize the existence of hidden forces in man and the cosmos, inaccessible to common human experience, but accessible to people who have passed through

special initiation or specific psychic training. In its essence, occultism is opposed to the scientific worldview, since it is based on an irrational approach to the interpretation of the phenomena of the surrounding reality, in contrast to science, the core principle of which is rationalism. The presented paper proposes consideration of occult discourse in three aspects: ontological (what is occult discourse: genre, lexical, stylistic, and pragmatic features of occult discourse), gnoseological (what society knows about occult discourse: hyperconcept OCCULTISM and its component concepts ALCHEMY, ASTROLOGY, MAGIC), and axiological (how does society relate to occult discourse and what value orientations are actualized in it: evaluative characteristics of occultism in English speech).

The study of the axiological aspect of the English occult discourse is a relevant and promising problem of modern linguistic and cultural studies, as it will make it possible to identify the valuable and evaluative characteristics of this type of discourse in the English-speaking worldview. The key axiological features of alchemical discourse are wealth, health, and eternal life; of astrological discourse – wealth, success, love, health, safety; of magical discourse – knowledge, power, love, wealth, success, health, safety. We see the prospect of further research in the study of stylistic features of various genres of English occult discourse.

Key words: axiology, discourse, linguistic and cultural studies, occultism.

*Шабат-Савка С. Т.,**доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри сучасної української мови**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

АФОРИСТИЧНІ ВИСЛОВЛЕННЯ «У СВІТЛОТІНЯХ ЛЕТЮЧОЇ МИТІ» ВІТАЛІЯ КОЛОДІЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ ТА ЕКСПРЕСИВНІСТЬ

Анотація. У статті проаналізовано афористичні висловлення як фігурально-риторичні конструкції, що мають універсальний характер, репрезентують систему аксіологічних настанов та ідеалів суспільства, формують національно-культурну концептосферу людини й етносу, слугують присутніми ідіолектними складниками мово-стилю письменника. У контексті книги «У світлотінях летючої миті» Віталія Колодія їх досліджено в ракурсі реалізації глобальної настанови поетичного тексту, яка виявляється в оприявленні загальнолюдських принципів життя, національних пріоритетів і моральних чеснот людини, духовних засад соціуму в естетично довершеній, метафорично-образній синтаксичній структурі; у свідомому використанні автором афористичних конструкцій для естетичного впливу на адресата, створення високого стилю поетичного дискурсу, увиразнення його вишуканості та риторичності.

Афористичні конструкції розглянуто в аспекті релевантних засобів вербалізації низки інтенцій (ствердження, спонування, емоційності, оцінки, аргументації, переваги, протиставлення, естетичності), загалом скерованих на експлікацію прагнення автора констатувати ту чи ту інформацію, передати екзистенцію людського буття, активізувати та заострити увагу на важливій інформації, спонукати до роздумів над сенсом життя, над важливими подіями чи фактами, представити багатство та естетику українського мовлення, забезпечити функційність експресивних контрастів, репрезентувати синтаксичний почерк письменника, маркувати його лінгвістичну парадигму; визначено комунікативно-інтенційний зміст афористичних конструкцій та їхній експресивно-прагматичний потенціал, зреалізований в емоційно насаженому текстовому континуумі, з опертям на синтаксичні експресеми (риторичні запитання, антифразисні висловлення, період, надфразну єдність тощо), псевдодіалогічність і графічну деструкцію.

З використанням багатой ілюстративної бази постульовано твердження про те, що афористичні висловлення формують скарбницю філософських, інтелектуальних і моральних розмислів Віталія Колодія, вербалізують його авторські інтенції та письменницький ідіостиль, засвідчують глибоку мудрість і високу філологічну вправність митця, демонструють систему духовних цінностей і національних пріоритетів, актуальність і непроміняльність художньої творчості сучасного українського письменника.

Ключові слова: Віталій Колодій, афористичне висловлення, поетичний текст, дискурс, інтенція, комунікативно-інтенційний зміст, експресивність, синтаксис.

Постановка проблеми. Українське лінгвістичне сьогдення вирізняється своєю багатовекторністю, усебічним

вивченням різнорівневих мовних одиниць в аспекті експлікації їхнього прагматичного потенціалу та комунікативно-інтенційного змісту, у ракурсі потенційної можливості відображати світ людських емоцій та почуттів, увиразнювати субстанцію автора, його ідіолект і синтаксичний почерк. Комплексний підхід до студіювання мовних явищ, до низки категорійних величин (комунікативної інтенції, суб'єктивної модальності), що вивищують мовну особистість, удоступнюють інтенційний обшир авторських задумів та способи вербалізації їх у різних дискурсивно-жанрових формах української мови, домінує в сучасних наукових дослідженнях. Усе частіше в дослідницьке поле потрапляють синтаксичні одиниці, що мають універсальний характер, репрезентують систему аксіологічних настанов та ідеалів суспільства, формують національно-культурну концептосферу окремої людини й етносу загалом, слугують своєрідними поведінковими приписами і формулами для всієї лінгвокультурної спільноти. Йдеться передусім про афористичні висловлення (афоризми), які передають «узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі. Особливість афоризму полягає в тому, що це, на думку І. Гнатюк, гранично стисле і водночас вичерпне визначення предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину» [1, с. 38].

Дослідження афористичних конструкцій як лінгвокреативних індивідуально-авторських новотворів, як ідіолектних маркерів з опертям на письменницький мовостиль дає змогу оприявити індивідуальну майстерність автора в моделюванні текстової комунікації, у створенні образності та естетики повідомлюваного, уможливило лінгвалізацію національного коду українців, що, власне, засвідчує актуальність нашої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Афористичні висловлення, що передають загальнолюдські принципи, життєві істини, моральні й духовні цінності, вивчають здавна. У лінгвістичному дискурсі їх студіюють у різних галузях, зокрема – у фразеології, прагмалінгвістиці, лінгвокультурології та семіотиці, когнітології (Ф. Бацевич, В. Жайворонюк, В. Калашник, Ж. Колоїз, О. Селіванова, І. Сорочинська, Н. Шарманова та ін.). Афоризм визначають як жанр словесної творчості, як оригінальну узагальнювальну думку в лаконічній формі [2, с. 49], як «короткий влучний вислів, що в стислій, зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку і став усталеним, крилатим [3, с. 32–33]. Як зауважує Н. Шарманова, афоризм, що ґрунтується на універсальних й етнічних символах, – це «логічне, образне судження узагальнювального

характеру, що в категоріях раціональності чи парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури» [4, с. 236].

Дослідники розглядають афоризм у співвідношенні з іншими спорідненими термінопоняттями (максима, сентенція, апофегма, крилаті слова, паремія, каламбур, гнома та ін.). На думку Б. Іванюка, афоризм відрізняється від анонімного прислів'я авторством, від логічного судження – індивідуальністю, від «крилатого виразу» формально-сисловою завершеністю [2, с. 49–50]. Однак низку термінопонять можна доповнити словами на зразок «окрушини» (Ірина Вільде), «зблиски» (Т. Севернюк), що їх використовують письменниці у своїх творах на позначення морально-етичного кодексу людини, менталітету народу, національного світогляду, називаючи так збірки художніх текстів з повчальними та аксіоматичними судженнями, які містять життєствердні висновки, слугують життєвим орієнтиром для багатьох. У цьому контексті погоджуємося із спостереженнями вчених, які виокремлюють базові характеристики афоризмів: лаконічність, узагальненість, завершеність думки, глибина судження, художність, авторство, оригінальність судження, актуальність вживання тощо (В. Калашник, Ж. Колоїз, І. Сорочинська, Н. Шарманова та ін.).

Афористичні висловлення, у яких «відбито й актуалізовано основні життєві цінності нашого народу» [5, с. 31], виявляють ментальність народу, його духовну культуру, моральні засади формування суспільства, спостереження і вірування, що представлено в класифікаціях афоризмів. Зокрема, Н. Баракатова, диференціює дві тематичних групи афоризмів: біблійні (моралізаторські) та національні (етнічні) з подальшим виокремленням біблійно-моралізаторських, культурно-історичних, етико-філософських, духовно-соціальних, суспільно-політичних та етнонаціональних афоризмів [6, с. 6]. Така розлога класифікація відображає багатогранність людського пізнання, чітку прагматичну зорієнтованість афористичних висловлень на усвідомлення людини «можливостей і своєї ролі в суспільно-історичному розвитку, у побудові держави, громадянського суспільства й захисті їх інтересів, в утвердженні національних пріоритетів України» [7, с. 230–231].

Утім, ще потребують напрацювань афористичні висловлення в царині ідіостилістики, сугестивної лінгвістики та дискурсології, оскільки ще не дослідженою в лінгвістиці виявляється проблема вивчення сугестивної (впливової) функції тексту, висловлення, дискурсу на адресата мовлення, актуальністю вирізняються питання, спрямовані на систематизацію засобів вербалізації авторських інтенцій, на виокремлення тих синтаксичних засобів, що маркують художній почерк і детермінують мовостиль письменника.

Визначення раніше не розв'язаних частин загальної проблеми. З огляду на антропоцентричні тенденції лінгвістики сьогодення на часі вивчення афористичних конструкцій як посутніх складників письменницького мовостилу, зокрема і мовостилу Віталія Колодія, сучасного українського поета, перекладача, знаного на Буковині культурно-громадського діяча, художню творчість якого детермінує афористичність, метафорично-образне бачення світу, вишуканість мовностилістичних засобів, яскравість синтаксичних експресем. Саме афоризми В. Колодія як засоби конденсації думки та маркери вербалізації інтенцій ще не були предметом лінгвістичного аналізу. Однак вони вербалізують інтенційний простір автора,

засвідчують його високу філологічну ерудицію, втілюють світогляд, містять максими буднів та житейську мудрість, тому потребують свого наукового осмислення.

Художній дискурс В. Колодія наскрізь афористичний, що виявляється в багатстві сентенцій, інтелектуальних висловів, етичних повчальних висновків, репрезентованих в естетично довершеній та лаконічній поетичній формі книги «У світлотінях людської миті» [8]. Афоризм у В. Колодія – це «не така собі оздоба-блискітка», а справжня «блискавка», щоб слово освітлювалося правдивим спалахом думки» [9, с. 269]. Цей спалах виявляє людське життя у radoшах і тривогах, у любові й ненависті, у правді та брехні, у заздрості та підлості, у мріях і реальних звершеннях. На думку П. Скунця, Віталія Колодія – це та література, яка є власне літературою, а не обслугою часу. З високою культурою письма. І з вірою у високе людське призначення [10, с. 321].

Мета дослідження – проаналізувати афористичні висловлення як ідіолектні маркери мовостилу Віталія Колодія, з опертям на збірку афоризмів та максимум буднів «У світлотінях легкої миті» визначити їхній комунікативно-інтенційний зміст та експресивно-прагматичний потенціал у поетичному дискурсі, підпорядкованому вербалізації авторського задуму та афористичності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Афористичні висловлення природно входять у поетичний дискурс Віталія Колодія як окремі висловлення і як окремі тексти, що мають універсальний життєствердний характер (*Справжня гордість – не терпить пихи. Справжня честь не буває в полоні. Тільки два у людини шляхи: тхось – до істини, а тхось – в пустодзвони* [8, с. 92]; *Цноту стосунків щирих бережить. Ось істина, яку збагнути треба: одна маленька недовіри віть за мить єдину виросте до неба* [8, с. 94].). Афористичність детермінує книгу «У світлотінях легкої миті», що й означена як афоризми і максимум буднів [8]. Сам автор обґрунтовує глобальну настанову своєї праці, стверджуючи, що «нас постійно проймають різноозначувані миті нескінченного часу. Простори зусібіччя обіймають доторками нас. Чим глибше ми осягаємо їхню сутність, тим наповненішим і значимішим стає наше життя» [8, с. 3].

Віталій Колодій створив багато влучних афористичних висловлень, що мають ознаку понадчася, отієї «летючості» крізь час і простір, у різні сфери життя людини, у сутність подій, фактів, явищ з огляду на багатогранний народний і власний досвід. У поетично довершеній формі ці синтаксичні конструкції становлять морально-естетичні судження, вони віддзеркалюють світлотіні людського життя і благородство вчинків та глибокої почуттєвості, увиразнюють контрасти любові та ненависті, добра і зла, красивого і потворного, національно-патріотичного та яничарського.

Афоризми В. Колодія вербалізують авторські інтенції, вивищуючи духовний світ людини, її моральні чесноти, пошуки правильного життєвого шляху, бо, як зазначає поет: *Та в світі є таки одна, У світі є лише одна-єдина і дивина, і новина: це – ти, Людино!* [8, с. 126]. Оригінальність синтаксичної форми передає глибоку думку автора, впливає на адресата мовлення, спонукає його замислитись над сенсом людського буття, формуючи загалом сугестивний адресантно-адресатний континуум. У цьому континуумі превалює глобальна авторська інтенція – репрезентувати загально-

людські принципи життя, моральні чесноти людини, духовні засади розвитку суспільства, національні орієнтири в метафорично-образній формі, в естетично довершеній синтаксичній структурі афористичного висловлення. Свідоме використання автором таких конструкцій свідчить про його лінгвокреативність, про фаховість, інтелект, про бажання вербалізувати індивідуально-авторське бачення світу в релевантній синтаксичній конструкції, здійснюючи естетичний вплив на адресата, створюючи високий стиль мовлення, його вишуканість та риторичність.

Афористичні висловлення, віддзеркалюючи систему координат автора, його світоглядні орієнтації та аксіологічні настанови, реалізують розлогий комунікативно-інтенційний зміст, спрямований на те, щоб:

– представити духовні та моральні засади розвитку суспільства, сформований протягом віків менталітет українського народу, активізувати та загострити увагу на важливій інформації: *Така в нас історія дивовижна: За верстами лихоліть – знов нових бід верстви. Колись там були герої і подвижники, Тепер – переважно жертви* [8, с. 13]; *Хто несе для смерті порох, Той не молившись* [8, с. 37];

– констатувати екзистенцію людського буття, виокремлювати посутні об'єкти довкілля, оприявнювати психоемоційний стан людини, її внутрішній комфорт чи дискомфорт: *І досвід є, і мрії не згоріли – єднання дня і віку золоте! Ще слово нам черешнею цвіте, а в реченні вже світить плід дозрілий* [8, с. 90]; *«Все тут нареши по-новому буде! Вчорашні біди і страхи минуться!» В нові часи нові приходять люди. Нові приходять – за старе беруться* [8, с. 30];

– розкрити сенс людського життя, указати на важливість моральних цінностей – чесності, порядності, вірності: *Можливо приховати все своє, Всі помисли й чуття, і горе, й радість. Але ніщо нас так не видає, як заздрість* [8, с. 76]; *Але крізь дні й літа над усе – сумління чистота* [8, с. 64];

– репрезентувати гуманістичні ідеї, життєствердні орієнтири для кожної людини: *Ти – в дорозі. У невтинній русі. Через терни випадає йти. Впевненість твоя – це це не успіх. В сумнівах – ти ближче до мети* [8, с. 90]; *Любіть світ й себе самого в нім* [8, с. 129];

– спонукати замислитися над вічними проблемами добра і зла, закликати до роздумів про самого себе, про світ, довкілля: *Сумління і чеснот не вивільняй – Бо край ось там попереду... Вже край. Сам осуди себе і покарай, Себе в догоду іншим не мінняй* [8, с. 45]; *Не піддавайся на спокуси долі, Не возгордись у помислі своїм, Не поклонися ідолам земним і не згуби себе у їхніх колі* [8, с. 124];

– переконати у справедливості національної ідеї, пропагувати та виховувати патріотичні почуття, духовні чесноти людини: *І все докіль – святочне, українне, Простелене в наш будень крізь роки – Не всує засвіт мовлено: «Не згине! Ми – є. З правіку ми. І – на віки!»* [8, с. 130]; *Чим далі ми від кореня і роду, Тим меншає сага народу* [8, с. 73];

– увиразнити протилежність, підсилити контраст ознак, характеристик, відношень, акцентувати несумісність або, навпаки, співіснування тих чи тих понять: *Одному – волі безмір, іншим – шлеї. Одні вдоволені і клаптиком землі, А іншим – і держави замалі...* [8, с. 19]; *Єднання між людьми бувають надто непростими: Одні й на відстані – та завжди поруч, А інші – поруч, та немов безодня відстані між ними* [8, с. 98];

– указувати на знецінення загальнолюдських принципів, викривати байдужість, обмеженість, нецтво, підлість людей, безгосподарність політиків: *Цілує хрест, хто розпинав Христа. В тенетах біса борсається розум. А рясно так ніщо не зацвіта, як лежа й омана при людській дорозі* [8, с. 84]; *Але збагнись, охочі верховодить, що владою над кожною владою є народом коронована свобода* [8, с. 10].

Як бачимо, конструкції такого зразка вирізняються експресивністю, глибиною змісту, універсальністю. Вони вербалізують інтенції ствердження, спонукання, спектр емоційно-оцінних намірів автора, формуючи індивідуально-авторську лінгвістичну парадигму. Варто зазначити, що деякі дослідники вважають афоризм таким, що «не поєднаний з конкретною ситуацією і виражений в безособовій формі» [11]. Утім, як засвідчує ілюстративний матеріал, афористичність усе ж властива синтаксичним конструкціям, у яких предикат експлікують особові дієслівні грами. Пор: *Крізь сито досвіду просіємо набуте, Що ж вресити-решт зостанеться на нім? Пригляньмося пильніш, аби збагнути те, що насправді не було дрібним* [8, с. 68]. Автор інтенції в такому разі має чітку настанову: вплинути своїм висловленням на адресата мовлення, мотивуючи його замислитися над прочитаним / почутим, переконуючи в необхідності діяти саме так, водночас експлікуючи і свою позицію. Очевидно, подібні конструкції з дієслівними предикатами виражають «значення особистої причетності будь-якої особи до спостережень, що становлять зміст речень, у яких узагальнюється особистий досвід мовця або засвоєний ним колективний досвід» [12, с. 94].

Афористичним висловленням властива експресивність – категорія, дуже тісно пов'язана з поетичним текстом, з його ритмічною та інтонаційною організацією, з логічністю, лаконічністю та емоційністю повідомлюваного, тому цілком логічно розглядати їх з-поміж фігурально-риторичних конструкцій української мови, що вербалізують інтенції естетичності – прагнення автора в нетривіальній синтаксичній формі представити метафорично-образне бачення світу, передати красу і багатство української мови, створити неповторний авторський мовосвіт, незабутній лінгвістичний портрет письменника.

Узагальненість змісту, конденсованість думки, естетика мовлення, виразна сугестивність – посутні параметри афористичних висловлень. Саме за допомогою цих конструкцій автор створює емоційно наснажене тло текстової комунікації. Ідею, що має ознаки універсальності, В. Колодій репрезентує у формі фігурально-риторичних конструкцій. Типовими в цьому плані є риторичні запитання, що конотують емоційно-експресивне ствердження / заперечення в питальній формі, реалізують універсальні смисли, мають глибокий експресивно-прагматичний потенціал. Напр.: *В цих складнощах мудрішаєм хіба? Що хтось один знайде, загубить те юрба* [8, с. 14]; *Добро і зло навсупір перемелюю. Хтось лиходіє тут, хтось благо шле здала. Невже це правда: Бог дає оселю, А дідько вам сусіда підсея?* [8, с. 38].

Риторичні запитання створюють динамічний, образно-змістовий та естетичний ефект текстової комунікації, употужнюють емоційну наснагу висловлення, віддзеркалюють сферу мистецьких ідеалів автора. Пор.: *Чи справжніми були – ось в чому суть – мої ікони і мої поклони?..* [8, с. 16]; *Куди ж ми йдемо?.. До сатани чи Бога? На висоту чи в прірву до нового?* [8, с. 21], слугують засобом актуалізації інформації, загострення увагу на певному повідомленні. Дуже часто такі конструкції В. Колодій

подає в кінці тексту, стимулюючи адресата (читача) до роздумів. Пор.: *Чи сумнів – як літа прожито? – нам додасть під вечір мудрості і хисту? Коли з дерев спадає жовте листя – від того чи світлішає гілкам?* [8, с. 116]; *Де мудрий вибір, що не зрадить нас у супотатнім вихорі борінь? Де істина, а де від неї тінь?..* [8, с. 4].

Риторичні запитання «У світлотінях людської миті» постають як результат філософських розмірковувань, що акцентують з відкритим вираженням експресії та емоційності якусь думку автора: *Невже в минулому так виснажився розум, що вбогі рештки зостаються нам?..* [8, с. 16], а прямі апелятивні лінії відображають емоційний аспект людського життя, духовний світ комунікантів, соціальні настанови, напр.: *А ви – втаїлись чи йдете прямцем? В які стріи маскуєте лице? Де зараз ви, кати мого народу?..* [8, с. 29]; *А хтось і тут іде з бічного входу... Мабуть, і тут хтось привілеї має? О святосте, коли ж ти всіх осяєш?* [8, с. 81]. Подані псевдозапитання маніфестують риторичну діалогічність та актуалізують авторські інтенції. Подекуди афоризм побудований за питальним текстотипом, що має на меті активізувати та загострити увагу на необхідній інформації, закликати до роздумів: *Це так сьогодні чи завжди. По праведнім борінні, Де мали б пожинать плоди, – визбирують каміння?* [8, с. 22].

Потужну експресію поетичного дискурсу створюють антифразисні конструкції, що безпосередньо пов'язані з бажанням адресанта справити враження на адресата, вплинути на нього, привертаючи увагу до соціально-політичної ситуації, до проблем людського буття, виражаючи протилежність, контраст чи опозиційність, пор.: *Розумні в світі тягнуться до миру, А решта – до вражди* [8, с. 47]; *Два явища однак незбагненні: З одного боку русоїдоту й на противагу – шизопатріоту* [8, с. 54]; *У спілкуваннях – різні повороти. Хто – всупереч тобі, хто – за. Бува, й не розпізнає, хто йде з добром навпроти, А хто, йдучи, насправді ж – підповза* [8, с. 65]. Моделювання експресивних контекстів забезпечує відтворення афористичної картини світу картини світу, у якій протиставлення життєвих реалій «добрий – злий», «гарний – поганій», «мир – війна», «рай – пекло» сприймається як незаперечний аспект людського життя. Пор.: *Контрасти. Контрасти. У горі і щасті... Не завжди там ладно, Де надто парадно* [8, с. 107]; *Ми творим на пекельних землях рай, А ви на райських землях – пекло* [8, с. 21]. Уміле використання антитези для створення афористичного текстотипу вивщує значущість одних явищ і пересічність інших, дає змогу авторові відобразити багатогранність людської душі.

Афористичні конструкції, представлені в структурі складного речення, зокрема складнопідрядного, відображають різнобічні зв'язки між предметами та явищами об'єктивної дійсності, фомують складні семантико-синтаксичні відношення, обґрунтовують особливе сприйняття побаченого чи почутого, засвідчують безперервний процес лінгвокреативної діяльності автора. У поетичному дискурсі Віталія Колодія експлікуються складнопідрядні речення, що вербалізують інтенції обґрунтування, умови, порівняння, пор.: *Де ревище – пророцтва там нема* [8, с. 53]; *Якщо у похвальбі тебе підносять дуже, засумнівайся, друже* [8, с. 72]; *Яка в душі погода, Така й на обличчі врода* [8, с. 86].

Афоризм В. Колодія дуже часто набує форми преференційного висловлення, що реалізує інтенцію переваги – прагнення

автора як узагальненого суб'єкта комунікації показати перевагу виконання певної дії, вивіщення ознаки чи предмета, виокремлення обставинної характеристики при зіставленні двох альтернатив. Пор.: *Чим більше б'єм, тим дужче будем бити... Тож пам'ятай про це щомиті І про сучасне думай без прикрас* [8, с. 17]; *Чим більше веселяться нагорі, – Тим нас частіш до траурів схиляють* [8, с. 60].

За нашими спостереженнями, афористичні конструкції Віталія Колодія відповідають не тільки одному висловленню, зважаючи на свою лаконічність, а й можуть бути представлені в періоді як комплексній стилістичній фігурі, що вербалізує інтенцію аргументації, обґрунтованого твердження і створює естетичність та вишуканість поетичної комунікації, напр.: *Чи думаємо в натовпах про те, Що звично вже для виру світового: Якщо приходить мода на святе, – То меншає святого* [8, с. 83]; *О просвітителі, усім часам угодні, Також високочтимі нині й модні! – ось ваши тут простежую думки: Про те, що ревне мовите сьогодні, – учора ж говорили навпаки* [8, с. 85]. Таке багатопланове висловлення підпорядковане завданню переконати у справедливості певної ідеї, спонукати до роздумів про сенс людського життя представлено і в надфразних єдностях, підпорядкованих вираженню єдиного змістового цілого – відображенню соціально-культурних явищ, віддзеркаленню філософських ідей, моральних цінностей людини. Пор.: *Спритненькі не ловили гав – поїхали в краї чужинні й затялись не вертатися. Мовляв, така держава не потрібна їм... Авжеж, потиштеся, рідненькі: Україні таких, як ви, мабуть, не треба теж* [8, с. 42]. Надфразні єдності дуже часто завершуються висновком з повчальним змістом, напр.: *Тьму свідчень нам історія дає: Немає змін – лише заміни є* [8, с. 51].

Афористичні висловлення пов'язані з національними символами та стереотипами світобачення, вони слугують своєрідними репрезентантами національних ідей, увиразненням духовного потенціалу народу, що виявляється у використанні прецедентних феноменів, цитат, образів, в апеляції до знакових постатей України, напр.: *Довженко мовив це в двадцятім віці, – Слова його чи варто забувати? – «Хто вистрілить в минуле із рушниці, В того майбутнє вистрілить з гармати»* [8, с. 18]. *На кручі заповіданій стою. Ось ви йдете потоками без краю. Дивлюсь на вас – і знову сльози ллю. Караюся і мучусь, і ... не каюся* [8, с. 224]. В такій оригінальній формі автор виявляє ціннісні орієнтири етносоціуму, що «породив мовний феномен як ключовий елемент національної культури» [13, с. 60].

Афористичність та експресивність поетичного тексту В. Колодія маніфестує і графічна деструкція, що «граматично, графічно або візуально відрізняється від свого прототипу – загальномовного варіанта. Такий текст сприймається особливо саме через порушення в ньому певних правил мови на формальному рівні, проте в художньому тексті це слугує своєрідним маркером «особливості» дискурсу сучасної художньої прози» [14, с. 146]. Адресат почергово сприймає інформацію, подану автором в особливий нелінійний спосіб, сегментуючи, дроблячи цілісне висловлення в окремі рядки:

...Щасливий ти, якщо людина вгору

Про чистім світлі

твого слова

сходить [8, с. 132].

Нетривіальний підхід до вербалізації інтенцій, свідомий підбір слова і речення, естетична привабливість текстотворення

викристалізують небуденність поетичного дискурсу Віталія Колодія, детермінують його афористичність та експресивність.

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Афористичні висловлення формують скарбницю філософських, інтелектуальних, моральних розмислів Віталія Колодія. Вони слугують присутніми ідіолектними маркерами його мово-стилю, віддзеркалюють авторські інтенції, глибоку мудрість, високу філологічну вправність, демонструють систему духовних цінностей, національних пріоритетів і задумів. Їхній комунікативно-інтенційний зміст зосереджений на експлікації низки авторських інтенцій (ствердження, спонукання, емоційності, оцінки, аргументації, переваги, протиставлення, естетичності), загалом скерованих на експлікацію прагнення автора констатувати ту чи ту інформацію, передати екзистенцію людського буття, активізувати та загострити увагу на важливі інформації, спонукати до роздумів над сенсом життя, представити багатство та естетику українського мовлення, забезпечити функційність експресивних контрастів, репрезентувати синтаксичний почерк письменника, маркувати його лінгвістичну парадигму.

Афористичність збірки «У світлотінях летючої миті» Віталія Колодія очевидна, вона оперта на потужний універсальний зміст та багатство естетично довершених мовних форм – маркерів авторських інтенцій. Поетове кредо «Залишити хоча б один рядок, Який колись назвали б досконалим, І виверить хоча б одну з думок» засвідчує багатогранність письменницького мово-стилю, його непроминальність та актуальність, детермінує появу нових наукових студій, скерованих на вивчення прагматичного потенціалу художньої творчості Віталія Колодія в контексті лінгвосинергетичних тенденцій XXI ст.

Література:

- Гнатюк І. С. Афоризм. *Українська мова: енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. К. : Укр. енцикл., 2000. С. 38.*
- Іванюк Б. Афоризм. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства.* Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 49–50.
- Куньч З. Риторичний словник. Київ : Рідна мова, 1997. 342 с.
- Шарманова Н. М. Знаковість афористики Б. Д. Грінченка: перетин мовного і національного кодів. *Філологічні студії.* 2014. Вип. 10. С. 233–247.
- Калашник В. С. Українська поетична афористика як джерело естетичного сприймання основних життєвих цінностей. *Українська духовна культура в системі національної освіти : тези доповідей та повідомлень.* Х. : ХДУ, 1995. С. 31–33.
- Баракатова Н. А. Структурно-семантична специфіка сучасної української афористики. *Український смисл.* 2015. С. 3–11.
- Колоїз Ж. В. Афоризми Ліни Костенко як транслятори загальнолюдських цінностей і національних пріоритетів. *Філологічні студії.* 2014. Вип. 11. С. 210–232.
- Колодій В. У світлотінях летючої миті: афоризми і максими буднів. Чернівці : Букрек, 2014. 140 с.
- Соловей Е. С. Поезія пізнання : Філософська лірика в сучасній літературі. К. : Дніпро, 1991. 271 с.
- Скунць П. Зустріч при сповідальних свічах... *Колодій В. Ангел на камені* : книга віршів. Чернівці : Букрек, 2008. С. 316–321.
- Сорочинська І. Р. Семантична типологія афоризмів у сучасній лінгвістиці. *Кременецькі компаративні студії: науковий часопис.* 2018. Вип. VIII. С. 382–390.
- Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. К. : Вища шк., 2005. 270 с.
- Жайворонок В. В. Мовні знаки української етнокультури в антропоцентричному висвітленні. *Мовознавство.* 2012. № 2. С. 58–64.
- Кондратенко Н. В. Актуалізована пунктуація в постмодерністському тексті. *Українське мовознавство : міжвідомчий науковий збірник.* 2010. Вип. 40 / 1. С. 145–149.

Shabat-Savka S. Aphoristic expressions “In the light and shadows of a fleeting moment” by Vitalii Kolodii: communicative and intentional content and expressiveness

Summary. The article analyzes aphoristic expressions as figurative and rhetorical constructions that have a universal character, and represent a system of axiological guidelines and ideals representing a certain society. They form a national-cultural conceptual sphere of the human and the ethnic group and serve as the present idiolect components of the writer's speech style. These phenomena are studied in the context of the book “In the light and shadow of a fleeting moment” by Vitalii Kolodii. The author is analysing conceptual spheres from the perspective of realising the global instruction of the poetic text, which is manifested in the representation of universal principles of life, human moral virtues, spiritual foundations of social development, and national landmarks in a metaphorical-figurative form, in an aesthetically perfect syntactic structure. These aspects are also manifested in the poet's deliberate use of aphoristic constructions that aim to make an aesthetic impact on the addressee, to create a high style of poetic speech, and to express its sophisticated and rhetoric manner of writing.

Aphoristic constructions are analysed from the perspective of relevant means of verbalizing a number of author's intentions (assertion, encouragement, emotionality, evaluation, argumentation, advantage, contrast, aesthetics) that explicate the writer's desire to state a certain kind of information, to convey the specifics of human existence, to activate and sharpen attention to important information, encourage reflection on important events or facts, emphasize the richness and aesthetics of the Ukrainian language, ensure the functionality of expressive contrasts. The author aims to investigate the communicative-intentional content and pragmatic potential presented in an emotionally charged textual continuum, in particular in the use of syntactic expressions (rhetorical questions, antiphrasal statements, period, supraphrasal units, etc.), rhetorical dialogic constructions and graphic destruction, in the relevant opportunity to represent the syntactic handwriting of the writer, to mark its linguistic paradigm. Drawing on the illustrative material, the author claims that aphoristic expressions form a treasure trove of philosophical, intellectual and moral contemplations of Vitaly Kolodiy, clarify his author's intentions and writing style, and testify to his profound wisdom and high philological skill. They reveal an established system of spiritual values and national priorities, and the relevance and immutability of the writer's creativity.

Key words: Vitalii Kolodii, aphoristic expression, poetic text, discourse, intention, communicative-intentional content, expressiveness, syntax.

Шаніна О. С.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету

Сікорська О. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ У СПІЛКУВАННІ «ЛІКАР-ПАЦІЄНТ»

Анотація. Стаття присвячується аналізу комунікативних бар'єрів у спілкуванні «лікар-пацієнт», а також розкрито поняття, сутність, особливості, характеристику, причини виникнення та шляхи попередження і подолання комунікативних бар'єрів спілкування у професійній діяльності медика. Встановлено, що комунікативні навички лікаря є важливою складовою успішності лікувального процесу. У більшості лікарів виявлено емоційні бар'єри в міжособистісній взаємодії, що негативно впливає на професійну комунікацію. Основними емоційними перешкодами є порушення контролю емоцій, їхня негнучкість та неадекватний прояв. Показано, що профіль комунікативних труднощів лікарів характеризується зниженим контролем над емоційними проявами, негативними невербальними сигналами, посиленними мімічними реакціями та жестикуляцією, суттєвим впливом емоційного тла й відношення до співрозмовника у взаємодії, невмінням емоційно транслювати підтримку.

Метою нашого дослідження є опис комунікативних бар'єрів різного характеру, а також їх попередження та подолання. Бар'єри, наявні при взаємодії лікаря з пацієнтом спричиняють чимало конфліктних ситуацій, які виникають під час таких мікротем як: *призначення лікування, симптоми та діагностика, встановлення діагнозу, здійснення медичних маніпуляцій*. Комунікативними бар'єрами виступає мовленнєва взаємодія комунікантів, у результаті якої учасники відчують негативні емоції завдяки вербальному впливу один на одного, у зв'язку з тим, що іллокутивна домінанта мовної взаємодії характеризується наявністю зіткнення вербально виражених цілей.

Уникнути конфліктів і напружених ситуацій у професійній взаємодії допомагає психолого-педагогічна підготовка медичних працівників, а також і добре продумана організація роботи медичної установи. Щоб лікувально-діагностичний процес відбувався успішно, необхідно поєднання глибоких теоретичних знань і практичного досвіду, які включають як фахові, так і психолого-педагогічні знання. Лікар повинен підвищувати свій професійний рівень упродовж всієї трудової діяльності. Разом із виконанням етичних норм співчуття, гуманності, чесності, толерантності мають стати особливими особистісними рисами характеру, тому що тільки при виконанні всіх деонтологічних принципів можливо досягти фахової діяльності найвищого рівня.

Ключові слова: медична комунікація, медичний дискурс, комунікативні бар'єри, інтеракція, медичний дискурс.

Одне із найважливіших завдань спілкування належить її комунікативній складовій (комунікація – від лат. communication – повідомлення, передача) – це передача інформації від однієї системи, соціальної спільноти, індивіда до інших завдяки слову, спеціальним матеріальним носіям тощо. Завдяки комунікації, мовному спілкуванню, людина формує себе як особистість, опановує і перетворює соціальне та природне середовище, узгоджує вчинки і діяльність з іншими соціальними суб'єктами, формує оточення, виявляє себе іншим, утверджує власне «Я», доводить свою позицію, поведінку, впливає на інших людей, із якими спілкується. Тому комунікативні бар'єри між партнерами зі спілкування перешкоджають реалізації цих найважливіших завдань і зумовлюють відповідний спектр завдань – дослідження їх природи й особливостей вияву.

Основними методологічними і теоретичними засадами дослідження стали: теорія психології спілкування (Г. М. Андреева, О. О. Леонтьев), міжособистісного спілкування (О. О. Бодалев, Б. Ф. Ломов), ділового спілкування (Є. О. Ножин, А. Ю. Міхневич); міжособистісної взаємодії (І. О. Зімя, Н. Н. Обозов), мовної комунікації (Н. Б. Голуб, А. Й. Капська); компетентності спілкування (Л. А. Петровська, Ж. Курте, Т. А. ван Дейк); психології діалогу (Г. О. Балл, Л. О. Радзіховський), психології утрудненого спілкування (В. А. Лобунська, К. А. Менджеричка, Е. А. Бреус), комунікативних (Б. Ф. Поршнев), емоційних бар'єрів (Р. Х. Шакуров). Водночас недостатньо досліджені психологічні особливості, класифікація, механізми та засоби подолання комунікативних бар'єрів спілкування у професійній діяльності, зокрема медичній. Тому соціально-психологічна і педагогічна значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили мету статті, яка полягає в теоретичному аналізі чинників, природи та класифікації комунікативних бар'єрів спілкування у професійній діяльності медика.

Професія лікаря, за класифікацією О. Клімова, належить до професій типу «людина – людина»; професіоналізм фахівця залежить насамперед від його комунікативних якостей, стилю спілкування, від сили впливу на поведінку інших людей та інтегральної чутливості до об'єкта, процесу й результату професійної діяльності.

Як зазначає О. Пиріг, сьогодні немає іншої професії, яка б вимагала такого інтимно-проникливого контакту, такої духовної й душевної близькості фахівця з людиною, як про-

фесія лікаря, яка передбачає прямий контакт з людиною як особистістю, коли наслідком такого контакту є не реалізація формальної послуги, а духовно-емоційний та пізнавальний зв'язок. Вона не лише потребує високого рівня професійних знань, а й вимагає ще чогось, того, що в деяких випадках навіть перевищує значення професійної підготовки. Це здатність співчувати, глибоке бажання допомогти й полегшити страждання, уміння в кожному пацієнті розпізнати індивідуальність – його емоційний склад, характер, звички, які нерідко не усвідомлює навіть сам хворий [1, с. 7].

Характерною особливістю професійного мовлення лікарів є те, що їхній співрозмовник – пацієнт, часто хвора людина або її близькі. Занепокоєння станом здоров'я, очікування малоприємного повідомлення впливають на емоційний стан пацієнта, роблять його дуже вразливим, загострюють сприйняття. Загальновідомо, що від якості мовленнєвої діяльності лікарів значною мірою залежить успіх лікування.

У наших попередніх дослідженнях ми акцентували увагу на таких комунікативних якостях особистості лікаря, як *гнучкість спілкування, емпатія, рефлексивність* [2, с. 147]. Від рівня їх сформованості залежить характер стосунків, які складаються між лікарем і пацієнтом – довіра чи недовіра, симпатія чи антипатія. Саме тому формування цих якостей майбутніх лікарів є актуальним завданням підготовки фахівців під час вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу у вищих медичних навчальних закладах.

Варто також зазначити, що спілкування на етапах установлення контакту, збирання інформації, пояснення змісту діагностичних і лікувальних процедур, обговорення тактики лікування стає важливим інструментом сугестивного впливу. Характер спілкування лікаря й пацієнта залежить від різних факторів: стану проблеми, з якою звернувся хворий, можливостей лікування, особистісних властивостей учасників інтеракції, комунікативних бар'єрів. Спілкування, що супроводжується труднощами, характеризується емоційним напруженням і невідповідністю досягнутих результатів поставленій меті.

Комунікативні бар'єри (франц. *barriere* – перешкода) – це перешкоди на шляху адекватної передачі інформації між партнерами зі спілкування [3, с. 202].

На процес спілкування між лікарем та пацієнтом впливає багато чинників, зокрема потреби, очікування, установки реакції, що походять від обох сторін, а головне, наскільки точно один учасник розмови розуміє сенс сказаного іншим.

Отже, доцільно буде розглянути перешкоди у взаємодії «лікар-пацієнт», які ускладнюють установлення і продовження стосунків, як з боку обох учасників інтеракції.

Комунікативні бар'єри можуть створювати специфічні установки, почуття, переконання, особливості сприйняття та мисленнєвих процесів пацієнта. У практиці паліативного догляду часто трапляються такі особливості пацієнтів, які серйозно перешкоджають налагодженню з ними контактів: послаблення функціонування сенсорних систем, зниження мисленнєвої діяльності, інтелектуальні обмеження, психічні розлади та порушення в роботі центральної нервової системи. Ще однією перешкодою є несприятливий досвід стосунків пацієнта, що в подальшому зумовлює явища перенесення та контрперенесення у взаєминах з іншими людьми. Відтак завдання лікаря полягає, за можливості, визначити, які саме існують перешкоди та намагатися створити ефективнішу модель вза-

ємин. Іншими чинниками, що перешкоджають стосункам і залежать від пацієнта, є відсутність мотивації до лікування, недовіра, відсутність навичок спілкування, низький рівень рефлексивності й упереджене ставлення.

Майже кожен лікар має комунікативні бар'єри у спілкуванні з пацієнтами. Причини цього можуть бути різними: труднощі у донесенні інформації, незручність у спілкуванні, наявність інтенсивних емоцій або їхній брак. Серед основних реакцій лікаря, що серйозно перешкоджають налагодженню добрих стосунків з пацієнтом, можна назвати: осудження, яке може проявлятися у формі образ, критичних зауважень, нав'язуванні певних переконань чи очікувань, тиск і схильність приймати рішення за пацієнта, що часто набуває форми наказів, погроз; втечі від проблем хворого, що проявляється у змінах теми розмови, надмірному використанні професійної мови, применшення переживань пацієнта.

У безпосередньому спілкуванні такий комунікативний бар'єр, як осудження може проявлятися в різних формах. Наприклад, у критичних зауваженнях типу: «*Ви дійсно не знаєте, як приймати ці ліки?*», у формі прямих образ: «*Ви багато їсте, тому Вам не стає краще*», «*Реабілітація просувається так повільно, тому що Ви лінуєтесь*», або замаскованих під похвалу: «*У Вас добрий апетит, але якщо б Ви їли більше фруктів і овочів замість жирного м'яса, Ви б мали більше сили*». Через висловлення власних оцінок: «*Ви недобре спланували собі режим дня*». Експертні судження про те, що може, а чого не може виконати пацієнт, які не враховують думок і побажань хворого: «*Прошу Вас устатувати самотужки. Допомога Вам для цього не потрібна*». Велика кількість запитань, які починаються з «*Чому?..*», схильні поставити пацієнта у становище людини, яка має за щось виправдовуватися: «*Чому Ви не натиснули на дзвінок, аби викликати медсестру?*», «*Чому Ви мене знову покликали?*»

Манера лікарів приймати рішення за своїх підопічних є рівнозначною з невизнанням їхнього права на самостійність, браком поваги до їхньої автономії, що особливо суттєво в умовах втрати життєвих позицій. При цьому лікар часто наказує, нав'язуючи власну волю: «*Ви повинні лягати спати о 20:00*». Можуть лунати прямі або завуальовані погрози, що мають на меті налякати пацієнта наслідками його певних рішень чи дій, які не відповідають бажанням лікаря: «*Якщо ви не припините це робити, то...*». Таке ставлення, зрештою, може призвести до того, що пацієнт та його рідні почнуть приховувати інформацію.

Схильність «засипати» пацієнта запитаннями так само може розглядатися як форма психологічного тиску, оскільки така манера ведення діалогу ставить лікаря у привілейоване положення й ускладнює можливість хворого дати на них відповідь. Наприклад: «*У Вас є біль у грудях, постійний кашель і проблеми з увагою?*»

Крім того, часте використання закритих запитань і пропонування готових відповідей так само позбавляють пацієнта можливості вирішувати, яким чином відповідати. Щодо використання закритих запитань варто зазначити, що їх варто задавати для збору конкретної інформації, і вони важливі в певній частині розмови з хворим. Також вони, такі запитання, корисні у спілкуванні з людьми, що мають проблеми з логічним мисленням, чи тими, що перебувають у важкому фізичному стані. Проте їхнє застосування за інших обставин може збіднити кон-

такт, звузити його і знеохотити хворого до поглиблення стосунків. Приклади закритих запитань: «Коли Ви прийняли ліки?», «Коли саме Ви почували себе краще?» Ще одним невдалим варіантом постановки запитання є ті, які містять у собі готову відповідь, таким чином отримана відповідь дуже ймовірно не відповідатиме реальному станові думок чи переживань хворого. Наприклад, «Ці препарати допомагають, правда?», «Настала весна, так що Ви, напевно, почувте себе краще. Так?».

Часто ефективним є вирішення проблем у логічний спосіб. Наприклад, лікар може сказати: «Ви розповідали, що після смерті дружини у Вас є проблеми зі сном. Я випишу Вам ліки, що допоможуть заснути». Однак повністю залишається без відгуку емоційний бік повідомлення, що в подальшому не сприятиме побудові довірливіших стосунків. Інший варіант дистанціювання від пацієнта – використання фахової термінології для позначення проблем хворого. Хоча такі повідомлення і є інформативними, втім, далеко не всі пацієнти вловлюють суть почутого. Слова втіхи типу «Все буде добре», «Завтра ви будете почуватиметесь краще», «Не хвилюйся», «Така доля», «Все якось уладнається» глибоко вкорінені в нашій культурі. І хоча їхня мета – заспокоєння хворого, проте більшість із них применшують чи ігнорують проблеми: часто лікарі говорять ці фрази, щоб закрити розмову на складну тему. Нормалізація, порівняння або оцінка міри стурбованості так само спонукають пацієнта замовчати і більше не продовжувати розмову на теми, що його дійсно турбують: «Напевно, не все так погано, як ви говорите», «Це нормально почувати те, що Ви почуваете. Всі пацієнти це переживають».

При формуванні якості комунікації між лікарем і пацієнтом значну роль відіграють позасловесні прояви, що виражаються через жести, міміку, інтонацію тощо. Невербальна комунікація має надзвичайний вплив на кожного зі співрозмовників і є дуже важливим чинником, який створює весь контекст ситуації. Невідповідність між вербальними та невербальними повідомленнями є суттєвою перешкодою в процесі спілкування з пацієнтом. Досить легко помітити штучність і нещирість у контакті з пацієнтом, якщо лікар зосереджений виключно на вербальній стороні повідомлень. Він може одягнути маску експерта, незацікавленого в емоційному світі підопічного, або особи, що на словах надмірно переймається долею хворого, що йде в розріз з невербальними повідомленнями. Також розбіжність проявляється тоді, коли особа, котра допомагає, ставить багато запитань, таким чином проявляючи інтерес до пацієнта, в той же час на її обличчі не з'являється емоційного відгуку на почуте, її ноги під столом виказують нетерпіння, а погляд крадькома падає на годинник. Погляди, стереотипи та ставлення до хворого виявляються не лише у словах, а й у жестах, манері говорити і тоні. Дисонанс між почутим і побаченим знижує рівень довіри до лікаря. У відповідь останній чути не недбалі відповіді, відчувати нестачу зорового контакту, спостерігати закриті пози тіла чи різкі нервові рухи.

Також, проявом комунікативних бар'єрів у спілкуванні між лікарем і пацієнтом можуть бути ятрогенії «не короткочасна реакція хворого на неправильний, некоректний вислів або дію лікаря, а зафіксований невротичний розлад, який має зазвичай реальні причини в особистості пацієнта і характері стосунків з лікарем» [4, с. 426]. Негативні впливи лікаря на хворого

можуть мати широкий патогенетичний діапазон: від явних ятрогеній (ефект, зумовлений в основному неправильною поведінкою лікаря) до псевдоятрогеній (ефект, зумовлений головним чином неправильним суб'єктивним сприйняттям хворим поведінки лікаря). Лікаря потрібно дотримуватись основних умов, що дають змогу уникати феномена ятрогенії у спілкуванні з хворими. Відсутність порозуміння й взаємної довіри лікаря і хворого – головні причини появи ятрогенії.

Похибка у мові лікаря, особливо під час першої зустрічі з хворим, досить часто є джерелом ятрогенії. У спілкуванні з хворим слід уникати необгрунтованого вживання медичної термінології. Навіть найпоширеніші терміни в уяві пацієнта можуть набувати індивідуального, незвичного, хворобопровокувального змісту. *Стенокардія, гіпертензія, вегетативно-судинна дистонія, астения, серцевий шум* та інші подібні вербальні визначення можуть мати сигнал, небезпечний для життя хворого, і зазвичай уявлення лікаря та хворого про захворювання не тотожні, особливо на початку лікування. І якщо на цьому етапі, виникають сумніви у хворого і лікар ігнорує всі його запитання, не дає простого і дохідливого пояснення щодо діагнозу, схеми лікування й прогнозу, то у пацієнта може розвинути ятрогенія. Так, наприклад, лікар-терапевт сказав хворому, що у нього вегетативно-судинна дистонія. Це інформація може спричинити тривалий тривожний стан, оскільки пацієнт міг чути у поліклініці від інших хворих про людину, яка померла за такого самого діагнозу. Мовна необережність лікаря наклалася на тривожно-задумливий тип психіки (нервової системи) хворого.

Отже, комунікативні бар'єри у спілкуванні між лікарем і пацієнтом різноманітні, зумовлені неоднаковими чинниками. Тому дуже важливо розуміти їх природу, причини і умови виникнення та розв'язання. Найголовніше – усвідомлювати важливість і дотримуватись нормальних людських взаємин у будь-якій взаємодії. Треба зважити, що неможливо отримати позитивний результат без поваги, розуміння і терпіння до особистості партнера зі спілкування та комунікації.

У підсумку, варто особливо наголосити, що профіль комунікативних труднощів лікарів характеризується зниженим контролем над емоційними проявами, негативними невербальними сигналами, посиленними мімічними реакціями та жестикуляцією, суттєвим впливом емоційного тла й відношення до співрозмовника у взаємодії, невмінням емоційно транслювати підтримку.

Література:

1. Пиріг Л. А. Медицина і українське суспільство : зб. мед. публіц. пр. К. : [б. в.], 1998. 472 с.
2. Шаніна О. С. Медичний дискурс : комунікативно-прагматичний і сугестивний аспекти : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2015. 265 с.
3. Козирев М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2014. Вип. 1. С. 201–211.
4. Шаніна О. С. Ятрогенія у мовленнєвій поведінці лікаря: сугестивний вплив. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Збірник наукових праць. Випуск XII. Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. С. 425–428.

Shanina O., Sikorska O. Communicative barriers in doctor-patient communication

Summary. The article is devoted to the analysis of communicative barriers in “doctor-patient” communication, as well as the concept, essence, features, characteristics, causes of occurrence and ways of preventing and overcoming communication barriers in the professional activity of a doctor are revealed. It has been established that the doctor’s communication skills are an important component of the success of the treatment process. Most doctors have emotional barriers in interpersonal interaction, which negatively affects professional communication. The main emotional obstacles are a violation of emotional control, their inflexibility and inadequate expression. It is shown that the profile of communication difficulties of doctors is characterized by reduced control over emotional manifestations, negative non-verbal signals, increased facial reactions and gesticulation, significant influence of the emotional background and attitude to the interlocutor in interaction, inability to emotionally transmit support.

The purpose of our research is to describe communication barriers of various nature, as well as their prevention and overcoming. The barriers that exist during the interaction between the doctor and the patient cause a lot of conflict

situations that arise during such microtopics as: prescribing treatment, symptoms and diagnosis, establishing a diagnosis, performing medical manipulations. Communicative barriers are the speech interaction of communicators, as a result of which participants feel negative emotions due to verbal influence on each other, due to the fact that the illocutionary dominant of speech interaction is characterized by the presence of a clash of verbally expressed goals.

Psychological and pedagogical training of medical workers, as well as a well-thought-out organization of the work of a medical institution, help to avoid conflicts and tense situations in professional interaction. In order for the therapeutic and diagnostic process to be successful, a combination of deep theoretical knowledge and practical experience, which includes both professional and psychological and pedagogical knowledge, is necessary. A doctor must improve his professional level throughout his work. Together with the fulfillment of ethical standards of compassion, humanity, honesty, and tolerance should become special personal character traits, because only by fulfilling all deontological principles is it possible to achieve professional activity of the highest level.

Key words: medical communication, medical discourse, communicative barriers, interaction, medical discourse.

*Шелякіна А. В.,**кандидат філософських наук,
доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка**Торосян О. М.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНОТАТИВНИЙ АСПЕКТ ВАРІАНТІВ ТОПОНІМІВ ІЗ ЗООКОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ ТОПОНІМІЧНИХ ПРІЗВИСКЬК ШТАТІВ США)

Анотація. У статті проведено лексико-семантичний та конотативний аналіз топонімічних прізвиськ штатів США із зоокомпонентом, розглянуто мотиваційне підґрунтя надання певного прізвиська. Вторинні назви штатів США були відібрані з електронних та друкованих країнознавчих довідників та енциклопедій. Проаналізовано джерела утворення географічних назв в американській топоніміці (як власне топоніми так і вторинних географічних назв). Встановлено, що неофіційні географічні назви (прізвиська) з'явилися як результат асоціативно-семантичного відображення властивостей об'єкта; на відміну від власне топонімів можуть частково або повністю виходити з ужитку через певні економічні, культурні, політичні зміни, що мали місце в США; є невід'ємною частиною фонових знань носіїв мови, відображаючи історію американського народу, особливості господарсько-економічного розвитку, природно-географічне середовище, побут, звичаї та традиції тощо на рівні денотативного й конотативного аспектів значення одночасно. Наведено приклади вторинних назв штатів, утворених шляхом метафоризації як одного з основних лексико-семантичних засобів творення варіантів топонімів. З проаналізованих вторинних назв випливає, що зооморфізми асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, які відтворюють менталітет, характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. Будучи засобом репрезентації характеристики людини через уподібнення її зовнішнього вигляду, особливостей поведінки, рис характеру до образу тварини, конкретні елементи зооморфного коду можуть виступати класифікаторами, що символічно описують людей, які живуть у певному штаті.

Матеріали дослідження були представлені на міжнародній науковій інтернет конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки та освіти в умовах глобалізації», Переяслав, Університет Григорія Сковороди, 30 жовтня, 2021 р.

Ключові слова: зоонім, топонім, топонімічне прізвисько, вторинна номінація, конотативний аспект, мотиваційне підґрунтя.

Вступ. В ономастичному просторі сучасної лінгвістики окреме поле дослідження становлять неофіційні географічні

назви (прізвиська) із зоокомпонентом, які притаманні переважно американській культурі. В умовах поширення міжкультурних контактів і значної ролі англійської мови в цьому процесі збільшується необхідність правильного розуміння й вживання власних імен, що входять до цього лінгвокультурного поля.

Короткий огляд публікацій. Актуальність питання, що розглядається, підтверджується багаточисельними розвідками сучасних науковців, які досліджують зооніми та їх похідні, що широко представлені як окремі одиниці, а також у складі стійких словосполучень, де вони можуть функціонувати як метафори. Особливо помітними є праці Ахманової О. А., Арутюнкової Н. Д., Азнаурової Є. С., Бережної М. В., Буряк К. М., Добровольського Д. О., Коваленко О. В., Кузнецової І. В., Рзаєвої В. В., Уразметової А. В. та ін., в яких досліджується образний потенціал назв зоонімів та зооморфізмів, їх системна організація, семантико-типологічна характеристика та національна специфіка зооморфних найменувань.

Втім, в українській лінгвістиці вторинні географічні назви (прізвиська) штатів США із зоокомпонентом є недостатньо дослідженими.

Метою даної розвідки є провести лексико-семантичний та конотативний аналіз деяких топонімічних прізвиськ штатів США із зоокомпонентом, з'ясувати мотивації для надання певного прізвиська, які закріпились в англійській мові.

Результати та їх обговорення. Важливою характеристикою топоніміки є її надзвичайна усталеність. Як тільки слово перетворюється у назву населеного пункту, річки, місцевості, воно одразу стає власною назвою. Можуть відбуватися історичні, політичні, культурні зміни на певній місцевості, але «топонімічні назви як свого роду власні назви, що нічого іншого не означають, крім об'єкту, за яким вони закріпились, легко засвоюються іншими народами і можуть зберігатися протягом тисячоліть» [1, с. 12]. Із цим твердженням, звичайно, можна сперечатись, посилаючись на багаточисельні факти перейменувань географічних об'єктів в історії людства. Втім, очевидним є те, що в буд-якій мові є численні географічні назви (власне топоніми), які витримали випробування часом

і не змінювались століттями. Це стосується і американської топоніміки, яка, по-перше, є відносно молодішою системою найменувань, що почала зароджуватись із колонізацією Америки і набула характерних рис в кінці 18 століття; по-друге, розвинулась за дуже короткий строк (18–19 століття), що створило умови для розширення джерел утворення топонімів, до яких належать: 1) назви, що вже існували у Старому Світі і були перенесені поселенцями до Америки; 2) запозичення з європейських мов; 3) імена історичних особистостей; 4) запозичення з мов корінних народів.

В цьому ономастичному просторі окрема частка належить неофіційним географічним назвам (прізвиськам), які є вторинними одиницями, що з'явилися як результат асоціативно-семантичного відображення властивостей об'єкта, і на відміну від власне топонімів можуть частково або повністю виходити з ужитку. Відображаючи історію американського народу, особливості господарсько-економічного розвитку, природно-географічне середовище, побут, звичаї та традиції тощо на рівні денотативного й конотативного аспектів значення одночасно, прізвиська або варіанти топонімів є невід'ємною частиною фонових знань носіїв мови. Цим і пояснюється той факт, що один географічний об'єкт, будь то штат, місто тощо може мати декілька прізвиськ, які він отримував в ході історичного і культурного розвитку, і яких він так само позбувався через певні економічні, культурні, політичні зміни, що мали місце в США. Прикладами таких трансформацій можуть слугувати такі вторинні топоніми як *the Silver State* (Невада), *the Golden State* (Каліфорнія), *the Gem State* (Монтана), *Gem of the Mountains* (Айдахо), *the Brownstone State* (Коннектикут), *the Coal State*, *the Oil State*, *the Steel State* (Пенсильванія) або *the Auto State* (Мічиган). Екстралінгвістична основа цих прізвиськ повністю або частково не відповідає сучасному розвитку економіки штату, тому і прізвиська вважаються застарілими.

В нашій розвідці ми пропонуємо дослідити варіанти топонімів із зоокомпонентом, які становлять значну частину неофіційних назв штатів США: Алабама – *the Yellowhammer State* та *the Lizard State*, Арканзас – *the Bear State* та *the Guinea Pig State*, Вірджинія – *the Horse Country*, Вісконсин – *the Badger State*, Делавер – *the Blue Hen State* та *the Musk-rat State*, Джорджія – *the Buzzard State*, Канзас – *the Grasshopper State*, Колорадо – *the Buffalo Plains State*, Луїзіана – *the Pelican State*, Мінесота – *the Gopher State*, Меріленд – *the Oyster State* та *the Terrapin State*, Массачусетс – *the Codfish State*, Міссісіпі – *the Eagle State*, *the Ground-hog State* та *the Mudcat State*, Мічиган – *the Wolverine State*, Небраска – *the Antelope State* та *the Bug-eating State*, Нью-Джерсі – *the Mosquito State*, Орегон – *the Beaver State* та *the Web-foot State*, Північна Дакота – *the Flickertail State*, Південна Дакота – *the Coyote State*, Теннессі – *the Hog and Hominy State*, Флорида – *the Alligator State* та *the Fly-up-the Creeks*, Юта – *the Deseret State*.

Не дивлячись на спільну рису, – наявність зоокомпонента в кожному прізвиську – мотиваційні підґрунтя для надання імені були різними. Так, в наведених нижче прикладах вторинних назв мотиваційним підґрунтям слугувало проживання певних тварин на території штату:

The Coyote State – «штат койотів». Офіційне прізвисько штату Південна Дакота. Ці тварини досить часто зустрічалися в степах цього штату.

The Flickertail State – «штат земляної білки». Офіційне прізвисько штату Північна Дакота. Земляна білка зустрічається лише в цьому штаті, а також у прилеглих районах Канади.

The Ground-hog State – «штат лісового бабака». Раніше так називали штат Міссісіпі через те, що цей вид бабака зустрічався по всьому штату.

The Pelican State – «штат пеліканів». Прізвисько штату Луїзіана, де пеліканів можна зустріти у багаточисельних водоймах.

The Antelope State – «штат антилоп». Прізвисько штату Небраска. Колись антилопи у великій кількості жили на території цього штату.

The Alligator State – «штат алігаторів». Прізвисько штату Флорида, де цих тварин можна зустріти у національному парку штату *the Everglades National Park*.

З наведених прикладів слід виділити прізвиська *the Alligator State*, *the Antelope State*, *the Ground-hog State*, *the Buffalo Plains State*, які нині вважаються застарілими і вийшли із загального ужитку в основному через те, що тварини або більше не мешкають на території штату, або їхня кількість значно скоротилася через винищення.

У загальному полі неофіційних географічних назв штатів США із зоокомпонентом на окрему увагу заслуговують прізвиська з позитивним та негативним оцінювальним значенням, де завдяки метафорі-зооморфізму відбувається перенос певної риси людини через уподібнення її зовнішнього вигляду, особливостей поведінки, рис характеру до образу тварини. Як слушно зауважує Буряк К. М., досліджуючи особливості вживання англійських зоонімів, «зооморфна метафора є однією з найпопулярніших моделей метафоричної номінації, когнітивним джерелом якої слугує «образ» тварини, перенесений на людину» [2, с. 33].

Традиція звернення до зооморфізмів для образної характеристики об'єктів в процесі життєдіяльності з'явилась ще у дохристиянські часи, коли, вважаючи себе частиною природи, людина персоніфікувала її, наділяючи представників рослинного і тваринного світу рисами, які притаманні їй самій. Зоолексика, яка породжується зі знань людини про навколишній світ, є емоційною, експресивною і чи не найяскравіше виражає особливості осмислення позамовної реальності, інтерпретуючи її «...закріплюючи в мові саме ті образні висловлювання, які асоціюються з культурнонаціональними еталонами, стереотипами, що при вживанні відтворюють менталітет, характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти» [3, с. 32]. Результатом такої інтерпретації є метафоризація і, відповідно, оцінка явищ навколишньої дійсності. Оцінка, яка є одним з компонентів конотації, закріплює в значенні слова інформацію про позитивне або негативне ставлення того, хто говорить, до позначуваного об'єкта.

Наведемо приклади вторинних назв із позитивним оцінювальним значенням.

Штат Вісконсин має прізвисько *the Badger State* («штат борсукив»). Його походження пов'язане з економікою штату, зокрема видобутком свинцю, коли рудокопи, як борсуки, не тільки проводили більшу частину часу під землею, а й жили там. Борсуки – працюючі, сильні та люті тварини. Такі саме риси приписували і шахтарям, які пишалися тим, що асоціювалися з таким звіром. Так вони стали «борсуками», а штат отримав своє прізвисько.

Штат Делавер, відомий як *the Blue Hen State* (штат блакитного півня), був названий так на честь певної породи півнів,

які мали пір'я сталевого, майже блакитного кольору, і вважалися бойовими птахами. В часи війни за незалежність солдати штату билися так відважно, що отримали прізвиська "The Blue Hen's Chickens" або "Sons of the Blue Hen". Це прізвисько стало популярним і вживалось і в часи Громадянської Війни, а згодом закріпилося за штатом, використовувалося в політичних кампаніях та публікаціях.

Штат Орегон отримав своє друге наймення *the Beaver State* («штат бобрів») не лише через велику кількість бобрів, що проживають на території штату, а також через працьовитих жителів, яких називають *Beavers* («бобрині»).

Офіційним прізвиськом штату Юта є *the Deseret State* («штат бджіл»). Слово *deseret* у значенні «бджола» було взято з «Книги Мормона». Прізвисько використовується як символ працьовитості жителів штату, який був заснований мормонами у пустелі на березі Солоного озера. Його інша назва – *the Beehive State* («штат бджолиного вулика»).

До вторинних назв з негативним оцінювальним значенням належить прізвисько штату Арканзас *the Bear State* («ведмежий штат») через асоціацію із такими рисами його жителів, як грубість та нетактовність.

Цікавим прикладом є етимологія ще одного прізвиська штату Арканзас – *the Guinea Pig State* («штат піддослідних кроликів») або «штат морських свинок»). Ця вторинна назва уходить своїм корінням у часи Великої Депресії, коли президент Франклін Делано Рузвельт зі своїм урядом, намагаючись знайти шляхи подолання величезної кризи, розробили програму економічного розвитку «Новий Курс» (*the New Deal*). Цікаво, що штати не поспішали впроваджувати програму на своїх територіях, і найперший штат, який зробив це – Арканзас. Жителі штату настільки втомились від злиднів та безвиході, що більшістю голосів погодились взяти участь у експерименті, і штат відразу отримав прізвисько, яке вважалося дещо принизливим.

The Gopher State («штат ховрахів») – це зневажливе вторинне ім'я штату Мінесота. У степових сільськогосподарських районах штату смугастий ховрах був настільки поширений, що став справжнім лихом для Мінесотського фермерства.

Прізвисько з негативною конотацією *the Hog and Hominy State* («штат свиней і мамалиги») штат Теннессі отримав завдяки широкому виробництву кукурудзи і сала. Нині це прізвисько є застарілим і не відповідає реальному стану економіки штату.

Презирливе прізвисько *the Grasshopper State* («штат сарани») Канзас і його мешканці (*Grasshoppers*) отримали через розповсюджену на цій території сарану Скелястих гір, яка знищувала врожаї зернових не лише в Канзасі, а й прилеглих штатах.

Схожу конотацію та мотиваційне підґрунтя має прізвисько штату Небраска *the Bug-eating State* («штат, що харчується коніками») та його мешканці (*Bug-Eaters*).

Ще одним прикладом, що має негативне оцінювальне значення, є *the Mosquito State* («штат москітів») – прізвисько штату Нью-Джерсі, прибережні райони якого колись страждали від нашествия москітів. Нині це прізвисько є застарілим.

The Musk-rat State – «штат болотяних щурів або ондатр». Штат Делавер отримав це зневажливе прізвисько через величезну кількість ондатр, що проживають у штаті. Ондатровий хутряний бізнес і дотепер існує у штаті, а м'ясо може подаватися у деяких ресторанах. Але негативної конотації прізвисько

отримало через невеликий розмір штату – «тільки пацюки можуть розміститися на такому маленькому клаптику землі».

The Web-foot State – «штат ластоногих». Це прізвисько штату Орегон отримав через велику кількість опадів, що мають місце на його узбережжі в зимові місяці, що створює сприятливі умови для проживання лише ластоногим.

Цікаво, що один і той самий штат може мати прізвисько як із позитивною так і з негативною конотацією. Наприклад, Орегон – *the Beaver State* (позитивна) та *the Web-foot State* (негативна) або *Делавер* – *the Blue Hen State* (позитивна) та *the Musk-rat State* (негативна). Це ще раз демонструє той факт, що прізвиська виникли як результат асоціативно-семантичного відображення властивостей об'єкта, що полягає у перетворенні фактів екстралінгвістичної реальності в мовні значення з відбиттям у свідомості носіїв мови їх практичного і суспільного досвіду.

Висновки. Отже, з наведених прикладів очевидно, що зооморфізми асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами, які відтворюють менталітет, характерний для тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти. Будучи засобом репрезентації характеристики людини через уподібнення її зовнішнього вигляду, особливостей поведінки, рис характеру до образу тварини, конкретні елементи зооморфного коду можуть виступати класифікаторами, що символічно описують людей, які живуть у певному штаті. Національна культурна специфіка залежить від того, які уявлення носії мови має про тварину в проекції на людину, які фрагменти її досвіду були лексично зафіксовані, а також якою мірою ці фрагменти представлені у мові у вигляді ціннісних пріоритетів, образів або символів.

Література:

1. Томахин Г. Д. Америка через американізми [Текст] / Г. Д. Томахин. – М. : Высшая школа, 1999. – 256 с.
2. Буряк К. М., Кузнєцова І. В. Особливості вживання англословних зоонімів *cat* та *dog* в науковій літературі [Електронний ресурс] / К. М. Буряк, І. В. Кузнєцова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2019. – № 38. – Том 3. – Режим доступу: <http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua>
3. Коваленко О. В., Рзаєва В. В. Функціонування зоосемізмів у фразеологізмах німецької та української мов [Електронний ресурс] / О. В. Коваленко, В. В. Рзаєва // Одеський лінгвістичний вісник. – 2013. – Вип. 2. – Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Про США. Енциклопедія США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prousa.info>
2. Delaware State Bird [Electronic resource]. – Access Path: <https://statesymbolsusa.org/blue-hen-chicken>
3. Learn About the 50 States [Electronic resource]. – Access Path: <https://www.netstate.com/index.html>
4. State Nicknames [Electronic resource]. – Access Path: <https://statesymbolsusa.org/categories/nickname>
5. The Big Apple: Web-foot State [Electronic resource]. – Access Path: https://www.barrypopik.com/index.php/new_york_city

Sheliakina A., Torosian O. The connotative aspect of versions of toponyms with a zoo-component (based on toponymic nicknames of the US states)

Summary. The article deals with the lexical-semantic and connotative analysis of the toponymic nicknames of the U. S. states with a zoo-component. The motivational

basis for giving a certain nickname is considered. The secondary names of the US states were selected from electronic and printed country history directories and encyclopedias. The sources of geographical names formation in American toponymy (both actual toponyms and secondary geographical names) are analyzed. The article states that unofficial geographical names (surnames) appeared as a result of associative and semantic representation of some properties of an object; unlike actual toponyms, they may partially or completely go out of use due to certain economic, cultural, political changes that took place in the USA. Secondary geographical names are considered to be an integral part of the background knowledge of native speakers, reflecting the history of the American people, features of economic development, natural and geographical environment, daily life, customs and traditions, etc. in the denotative and connotative meaning simultaneously. Examples of secondary names

of states formed by metaphorization as one of the main lexical-semantic means of creating variants of toponyms are given. From the analyzed secondary names, it follows that zoomorphisms are associated with cultural and national standards, stereotypes that reflect the mentality of one or another linguistic and cultural community. As a means of representing a person's characteristics by assimilating their appearance, behavior, and character traits to the image of an animal, specific elements of the zoomorphic code can act as classifiers that symbolically describe people living in a certain state. The research materials were presented at the international scientific internet conference "Trends and Prospects for the Development of Science and Education under Globalization", Pereyaslav, Hryhoriy Skovoroda University, October 30, 2021.

Key words: zoo-component, toponym, toponymic nickname, secondary nomination, connotative aspect, motivational basis.

Шмілик І. Д.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

ВАРІАНТНІ ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ В ПОЕЗІЇ І. ФРАНКА

Анотація. У статті проаналізовано особливості вживання варіантних відмінкових форм іменників І відміни в однині та множині в поетичних творах І. Франка, зазначено переваги вживання флексій у різних збірках, прослідковано деякі зміни в наступних перевиданнях, вказано, які форми були типовими для західноукраїнського та східноукраїнського варіантів української літературної мови на прикладі граматики С. Смалю-Стоцького та Є. Тимченка, а також подано коментарі з діалектології щодо впливу того чи іншого говору на варіантну форму. Зазначено джерельну базу – це всі прижиттєві збірки Каменяра: «Баляди и розказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарagd» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914). Вказано на актуальність наукового дослідження, адже кінець XIX – початок XX ст. став переломною епохою у творенні української літературної мови. Виявлено й описано такі варіантні словоформи: 1) давальний відмінок однини – флексії *-i (i) //-u*; 2) орудний відмінок однини – флексії *-ою(-ео) //-ов (-ев) //-ої (-ей)*; 3) місцевий відмінок однини – флексія *-i //-u*; 4) знахідний відмінок множини – форми Н. в. або Р. в.; 5) орудний відмінок множини *-ами / -ми*. Простежено варіантні форми, типові і для західноукраїнського, і для східноукраїнського варіантів української літературної мови, флексії, які зумовлені впливом південно-західних українських говорів, а також форми слова, спровоковані, на нашу думку, впливом язичія. Виявлено теж поступову відмову від діалектних словоформ у наступних перевиданнях творів. У таблицях 1, 2 показано всі ці варіантні відмінкові форми й виділено жирним флексії, яким І. Франко надавав перевагу. Таке наукове дослідження дозволяє визначити місце морфологічних варіантів іменників І відміни в прижиттєвих поезіях І. Франка, а також дає можливість простежити мову художнього стилю Каменяра як творця єдиної літературної мови кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: І. Франко, поезія, прижиттєві збірки, іменники І відміни однини і множини, відмінювання іменників, варіантні форми слова.

Відміна іменників в українській мові, як і в інших слов'янських мовах утворилася внаслідок занепаду колишньої системи відмінювання за основами. «Система ця занепадала, але в спадок лишила більше типів закінчень, ніж потребує сучасна система відмінювання. Постає проблема використання таких дублетних закінчень» [1, с. 224]. Велику роль у становленні морфологічної будови мали місцеві діалекти. Відповідно, українська мова (враховуючи її говірки) багата на варіантні форми, які з різних причин знаходять або знаходили в минулому неоднакове відображення в різних стилях літературної мови.

Мета цього наукового дослідження – проаналізувати особливості вживання варіантних відмінкових форм іменників І відміни в однині та множині лише в прижиттєвих поетичних творах І. Франка; **завдання** – зазначити переваги вживання флексій у різних збірках, вказати динаміку у використанні, порівнюючи зі збірками наступних видань, а також виявити всі можливі варіантні форми. **Джерельною базою** слугували такі збірки Каменяра: «Баляди и розказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарagd» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914).

Тема наукового дослідження є **актуальною**, адже кінець XIX – початок XX ст. став переломною епохою у творенні української літературної мови. У такий час особливо помітна концептуально-мовотворча роль письменників, з якими пов'язані «пікові періоди вияву етносвідомості, що з ними безпосередньо корелюють етапи становлення й інтенсивного розвитку національної мови» [2, с. 17]. Упродовж XIX ст. саме стиль тогочасної художньої літератури відіграв домінуючу роль у літературних та мовотворчих процесах. Морфологічні особливості вживання іменникових форм відображають епоху становлення української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. Використання морфологічних варіантів іменників І відміни в прижиттєвих виданнях І. Франка дозволяє визначити їхнє місце та значення в поетичних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відмінкових форм іменників завжди була актуальною в мовознавстві. Відмінкову систему іменників широко подано в працях українських мовознавців Є. Тимченка, О. Курило, І. Матвіяса, І. Вихованця, Є. Кравченко, К. Городенської та ін. Особливості вживання варіантних відмінкових форм іменників досліджували Л. Колібаба [3], В. Денисюк [4], Є. Кравченко [5]. Варіантність відмінкових форм іменників у мові преси початку XX ст. досліджувала Т. Коць [6]. І. Царалунга написала ґрунтовну працю про варіативність іменників у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. [7]. Також великим науковим доробком у лінгвістиці є праця В. Юносової, у якій мовознавиця детально проаналізувала варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення варіантності загалом та іменникових форм зокрема на межі XIX–XX ст. зумовлене цілим комплексом зовнішніх та внутрішніх причин (розмежованість українських територій; вплив мажоритарних та інших мов, поширених у Російській та Австро-Угорській імперіях; взаємовплив говорів української мови. Зважаючи на зауваги С. Смалю-Стоцького, В. Сімовича (у передмові до видання «З вершин і низин» виокремив чималу

кількість особливостей вживання іменникових, прикметникових, займенникових та дієслівних форм у прижиттєвих виданнях І. Франка [9, с. 10–12]), а також І. Матвіяса (виокремив основні особливості словозміни західноукраїнського варіанта літературної мови, окремі з яких виявлено й у творах І. Франка [10, с. 11–13]) та спираючись на власні спостереження, у досліджуваних поезіях виявили чимало варіантних відмінкових форм іменників І відміни, а також прослідкували деякі зміни в наступних перевиданнях.

Давальний відмінок однини. Українська мова кінця XIX – початку XX ст. репрезентує наявність двох типів звука і (графічно – і та ї), що є «собі осбною, незмінною голосівкою», походить з давнього ь та «мягчить попередню шелестівку, якщо вона давала ся змягчити; тільки по таких шелестівках, що зовсім не дають ся змягчити, ь стає простим і (тіло, але віра)» [11, с. 24]. Саме такі особливості написання спостерігаємо і в мові поезій І. Франка, для яких характерною ознакою є наявність флексії **-ї** в іменниках І відміни у формі давального відмінка однини: *Служи богині непохитно, щиро* (СТ 1906, с. 6); *Пан служниці сказав – і та пішла* (СТ 1906, с. 50). Ця флексія є типовою і для західноукраїнського, і для східноукраїнського варіантів української літературної мови [11, с. 74; 12, с. 103], яка фонетично утворилася з давнього ь в іменниках твердої та м'якої груп [13, с. 203].

Однак спорадично в поетичних творах репрезентовано варіантне закінчення **-и**, яке фіксуємо лише у двох збірках – «З вершин і низин» (1887, 1893) та «Semper tiro» (1900): *І горе землі тій, як стане на неї обома ногами Давид!* (ЗВН 1887, с. 32); *Готов був всякий цілій землі і небесам кричать, співать: минуло лихо!* (ЗВН 1887, с. 219), *Труп Пилата, всій землі на горі, ще й доси плаває десь по океані* (ЗВН 1893, с. 179), що було зумовлено впливом південно-західних українських говорів, зокрема галицько-буковинською та карпатською групою говорів [14, с. 122–124; 15, с. 227, 230], оскільки в них зберігається рефлекс давнього закінчення **-и** (→ **-и**) в іменниках м'якої і мішаної груп: *землі, царици, долони* [13, с. 205]. В окремих випадках І. Франко використовував цю флексію для ритмомелодики тексту (йменни-княгини): *На новий рік, на вродини, йменни, Богаті дари він складав княгини* (СТ 1906, с. 24).

Орудний відмінок однини. У прижиттєвих виданнях творів І. Франка в іменниках жіночого роду І відміни у формі орудного відмінка однини фіксуємо варіантні флексії **-ою(-ею)** / **-ов** / **-ой (-ей)**. Наявність цих закінчень зумовлена історичним розвитком граматичної системи мови, оскільки І відміна сформувалася на основі іменників із колишніми основами на **ā-**, **jā-**. В українській мові XIV–XVII ст. утворилося закінчення **-ою (-ею)** [16, с. 89], яке збереглося до сьогодні [17, с. 226; 18, с. 108]. Однак у галицько-буковинських, карпатських і частково подільських говорах відома флексія **-ов**, зокрема у долівському говорі [19, с. 66], у говорі галицьких лемків [14, с. 7, 121], у закарпатських говорах [15, с. 222–223]. Форми на **-ов (-ев)** могли утворитися після властивого цим говорам випадку й між голосними і дальшої втрати голосним у складотворчого характеру» [13, с. 205–206]. У крайніх західних українських говорах засвідчено форми на **-ом** (перенесені, очевидно, від іменників чоловічого роду), зокрема в говорі галицьких лемків [14, с. 7, 121], у закарпатських лемківських говорах [15, с. 217, 222–223], в долівському говорі [19, с. 66].

В аналізованих текстах поетичних творів І. Франка простежуємо переважання форм із закінченням **-ою (-ею)**, яке репрезентовано у граматиках С. Смаль-Стоцького [11, с. 73–74] та Є. Тимченка [12, с. 104]. Зокрема, із флексією **-ою** фіксуємо іменники жіночого роду твердої групи: *Я не лукавила з тобою, кленуся правдою святою!* (ЗВН 1893, с. 79); *Дуб той, що шумів понад дитиною* (ЗВН 1893, с. 66); *І думкою гонив єї тихенькі хвилі* (ЗВН 1893, с. 66); *Під пишнотою золотою крив червяка* (ЗВН 1893, с. 78); *Без вину за річкою геть у долину... мій зір летить* (ЗЛ 1896, с. 44); *А он під хатою дитя сільське само* (ІДЖ 1900, с. 29); *Мов під хреста вагою йшов я далі* (ІДЖ 1900, с. 30); *Ввижаєть ся в уяві стать дитини, що море черпа ложкою* (ІДЖ 1900, с. 31); *Хоч і втопилася моя мила, то в низ водою не поплила* (МІ 1898, с. 31); *Як від лотога Татарина, що шаблюкою маха* (МІ 1898, с. 45); *І просьбою вернути назад минулий час* (МІ 1898, с. 78); *Покоївка в хаті робить те щіткою своєю* (СТ 1906, с. 67) та ін.

Подекуди вживання цієї флексії передбачено римуванням: *Та щож, Степане, Бог с тобою, їйї шукаєш в-верх рікою* (МІ 1898, с. 29); *З кожною строфою, с кожною нотою слабіє відгомін твій... Пісне напоєна горем-отрутою, час тобі вже на спокій* (ЗЛ 1896, с. 98); *Ми можемо втомить ся боротьбою, зломить ся, впасти, та не наша річ розмикать ся в борні з самим собою* (ІДЖ 1900, с. 13); *Страх мете юрбою – смерть мете косою* (СТ 1906, с. 67) та ін.

Закінчення **-ею** характерне для іменників м'якої групи: *Рад би я... хвилею бурхать о скали розбиті* (ЗВН 1887, с. 14); *Не збруєю, не силою, А правдою і працею й наукою* (ЗВН 1887, с. 40); *Не понизив голос, хіба кішенею потряс* (ЗВН 1887, с. 79); *Він сам з рушницею в руці став у отворенім вікні* (ЗВН 1887, с. 214); *А ти йдеши з сівнею й тихо сієши* (ЗЛ 1896, с. 33); *Дух якийсь могутий і таємний пролітає по над землею* (МІ 1898, с. 151); *Що по за сею працею, то гріш змарнований* (ІДЖ 1900, с. 15); *Взяв би, бачить ся, в долоню й другою долонею прикрив* (ІДЖ 1900, с. 39); *Під землею для чужого камінь-вугіль цюкають* (СТ 1906, с. 88); *Щоб свіжою хвилею духа скріпить і тутка братів в переднівку* (ДН 1911, с. 234) та ін.

Однак виявлено випадки сплутування закінчень в іменниках мішаної групи: *Не довелося геройським боем бить ся, ламать ся звільна мусив, ржою вкрить ся* (МІ 1896, с. 3). Подекуди це зумовлено римуванням (ржою-стрілою): *А як єго безділе вкряє ржою, під ржою й сила гине, мов у гробі, – От так і серце, що грижі стрілою прошиблене, само зійдаєсь в собі* (ЗВН 1887, с. 58; ЗВН 1893, с. 155). Як зауважує І. Керницький, іменники з основою на шиплячий приголосний звичайно зберігають своє первісне закінчення **-ею**, але «зрідка трапляються форми на **-ою** за аналогією до іменників з основою на **-ā-**» [16, с. 89–90], що засвідчено в багатьох західноукраїнських говорах [13, с. 205].

У досліджуваних поезіях І. Франка спорадично репрезентовано словоформи іменників жіночого роду І відміни у формі орудного відмінка однини з флексіями:

1) **-ов (-ев)**: *Въ небесахъ пльвѣть мѣсяць смуговь рожевою* (БР 1876, с. 19); *Так і груди землі диха-двигаєсь силою дивною* (ЗВН 1893, с. 12); *А днесь тя що днини з утіхов дитини видаю* (ЗВН 1893, с. 31); *Тихо плиवेश ти стежков таємною* (ЗВН 1893, с. 36); *Сій, хоч не твоюв руков пожати буде живою!* (ЗВН 1893, с. 46); *На віки млов густов Закрила*

доля мою ясну зорю (ЗВН 1893, с. 78); *Обколесив, тепер шибнув стрілов* (ЗВН 1893, с. 78); *І ти підеш убитою дорогов* (ЗВН 1893, с. 79); *І рука твоя кривдов сплюгаєть ся* (ЗВН 1893, с. 84); *Ви добов нічною напали мя* (ЗВН 1893, с. 174); *Ануж нашим дітям не виїде в пожиток неправдов нажите добро?* (ЗВН 1893, с. 248); *Ласков панськов я гордив ся* (ЗВН 1893, с. 267); *Хоч то й нині – хочеш права, то кішенев потряси* (ЗВН 1893, с. 275); *Наша ціль – людське щастє і воля, верх освіти над віров слілов* (ДН 1911, с. 165). Ці флексії виникли з «-оју, -еју внаслідок втрати інтервокального [j] і переходу кінцевого [у] в [ў]», їх фіксують у «галицько-буковинській та карпатській групах говорів південно-західних діалектів та волинсько-поліських і підляських говірях поліських діалектів» [20, с. 94]. Подекуди в поезіях виявляємо закінчення *-ов*, яке зумовлене потребами римування: *Цвіти серед поля Долом і горов, Тільки тьма й неволя Сє народну кров* (ЗВН 1887, с. 17); *Старий поглядить хтїв єї руков – Тай обімлив: ті крильця сніжнобілі Обризькала червона людська кров* (ЗВН 1893, с. 176); *Не знайде потіхи, хто її покров посліє зівати зухвалов руков* (ЛМ 1914, с. 69);

2) *-ой (-ей)*: *Похідкой важкою пройшов сь два рази по покою* (ЗВН 1898, с. 115); *Залопотить і ліс могучий, застогне градовою тучей* (ЗВН 1898, с. 148). Закінчення *-ой, -ей* виникли внаслідок «повної редуції (втрати) кінцевого *-у*» та зафіксовані в деяких північних діалектах, зокрема «в північній і східній частині східно-поліських говірок, а також і в деяких полтавських та степових говірках» [20, с. 94]. Як зауважує С. Бевзенко, такі форми на *-ой* є «основні форми орудного однини цих іменників в російській мові і з'явилися в цих говірках не без впливу російської мови» [20, с. 58]; припускаємо, що використання таких словоформ у ранніх творах І. Франка спровоковане впливом язичя.

У другому виданні збірки «3 вершин і низин» І. Франко замінив флексію *-ой* на діалектну *-ов*, напр.: *Так і грудиє землі дише-дыгаєсь силою/силов чудною, оживущою* (ЗВН 1887, с. 5; ЗВН 1893, с. 12); *Нічкою темною тихо пливеши ти стежкою/стежков тасмною* (ЗВН 1887, с. 63; ЗВН 1893, с. 36). У третьому і водночас першому посмертному виданні збірки поезій «3 вершин і низин» (1922) В. Сімович намагався прилаштувати мову поезій відповідно до вимог читача, використовуючи «редакційну методу» І. Франка. У передмові до цієї збірки мовознавець зауважив, що збірка виходить «правописом, що ним користували ся до війни обидва наукові товариства: львівське й київське» [9, с. 10]. Відповідно подекуди зафіксовано дві варіантні форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду І відміни – авторська – в тексті поезії та редакторська, яку подано в коментарях внизу відповідної сторінки збірки: *силов* (= *силою* (зах.форма)) (ЗВН 1920, с. 103); *горов* (= *горою*) (ЗВН 1920, с. 112); *ріков* (= *рікою*) (ЗВН 1920, с. 124); *з утіхов* (= *з утіхою*) (ЗВН 1920, с. 126); *стежков* (= *стежкою*) (ЗВН 1920, с. 132); *руков* (= *рукою*) (ЗВН 1920, с. 142) та ін. В окремих випадках В. Сімович подавав розлоге пояснення до відповідних слів. Зокрема, до іменників *стрілов, млов, дорогов, кривдов* і прикметника *густов* мовознавець подав тлумачення, що «це нарічеві форми», запропонувавши відповідні нормативні форми: *стрілою, млою густою* (ЗВН 1920, с. 181); *дорогою* (ЗВН 1920, с. 183); *кривдою* (ЗВН 1920, с. 189) тощо.

Місцевий відмінок однини. Для іменників І відміни, які зафіксовані в досліджуваних поезіях І. Франка, харак-

терна наявність варіантних флексій *-і/-и* в місцевому відмінку однини, за аналогією до давального відмінка.

Закінчення *-і*, яке широко представлене в аналізованих поетичних збірках, було нормативним і для західноукраїнського [11, с. 74], і для східноукраїнського [12, с. 104; 21, с. 165] варіантів літературної мови, а також характерне для сучасної української мови [18, с. 108]: *В тій хвилі лев розжертий надбіг* (МІ 1896, с. 54); *Скрипою збуджа в душі любов до ідеалу* (ІДЖ 1900, с. 67); *В душі озветься щось, немов луна в діброві!* (СТ 1906, с. 8); *Я на світ народив ся під свист батогів із невольника батька в землі ворогів* (СТ 1906, с. 93); *Далеко десь з німим докором в тій хвилі згадуши мене?* (ІДЖ 1900, с. 6) тощо.

У місцевому відмінку широко представлена флексія *-и*, що є рефлексом давньої форми від колишніх *-jā-* та *-i-*основ та збереглася в говорах південно-західного наріччя, зокрема у закарпатських [15, с. 323–324]; у говорі галицьких лемків [14, с. 122]. Цю варіантну форму іменників виявляємо переважно в ранніх поезіях із збірки «3 вершин і низин» (1887, 1893): *Під час розруху цілого лежав простертий на землі* (ЗВН 1887, с. 178); *У царни клекотить, мов жорна* (ЗВН 1887, с. 209); *У кухни сплять лакеї* (ЗВН 1887, с. 233); *А станеш у полі отак на межі: в обох сім загонів* (ЗВН 1893, с. 195); *Ні люду за много на нашій рілі* (ЗВН 1893, с. 196); *Наскрізь промоклі в темній пуци* (ЗВН 1893, с. 203); *У семінарії духовній, мов у Христовій чаши повній вдоволенє і радість тиха* (ЗВН 1893, с. 206); *По вечери помолвишиє зараз спати всі пішли* (ЗВН 1893, с. 277); *Знать бачити горя не хочеш, що ми ту в тій хвилі терпим* (ЗВН 1887, с. 32).

Припускаємо, що в багатьох випадках варіантна флексія *-и* є наслідком римування: *По над степи і поле, гори й доли, Понад діброви зжовклим листом вкриті, По над стернища, зимним вихром биті, З стоном сумним, мов плач по красій долі* (ЗВН 1887, с. 22–23); *Лиш раз оден доси те море в далекій, незнаній землі, шукаючи в поміч Давида, побожні жиди перейшли* (ЗВН 1887, с. 26–27); *І вислали своїх рабів Жиди до царя і рекли: Не тікай нас, царю! Жис ще І наш цар Давид на землі* (ЗВН 1887, с. 27); *А пані з виразом цікавости і муки нечутно, мов пливучи по землі, до хорого пішла, ловила вухом звуки, що з віддихом важким з грудий його плили* (СТ 1906, с. 50) та ін.

Поодинокі випадки репрезентовано в інших аналізованих поетичних збірках, що свідчить про поступове унормування мови І. Франка та відмову від діалектних словоформ: *В мойій пісни біль і жалє і туга* (МІ 1898, с. 11); *Ще сила є в руках і у душі!* (ІДЖ 1900, с. 53); *Видати в Ставропигійській печатни святий требник маленько-форматний* (ДН 1911, с. 168); *Пані скрикнула в тій хвилі* (СТ 1906, с. 50); *Нечутно, мов пливучи по землі, до хорого пішла* (СТ 1906, с. 50).

У перевиданні збірки «3 вершин і низин» (1920) виявляємо правки В. Сімовича відповідно до норм східноукраїнського варіанта літературної мови, зокрема було змінено флексію *-и* на *-і*: *в тій хвилі* (ЗВН 1887, с. 11)/*в тій хвилі* (ЗВН 1920, с. 107), *по доли* (ЗВН 1887, с. 23)/*по долі* (ЗВН 1920, с. 115), *на землі* (ЗВН 1887, с. 45)/*на землі* (ЗВН 1920, с. 139) тощо.

Знахідний відмінок множини. У сучасній українській мові варіантні закінчення знахідного відмінка властиві іменникам – назвам істот у множині, зокрема іменникам, що позначають назви свійських тварин. Таку варіантність флексій простежуємо в аналізованих поетичних творах І. Франка: *Чужих*

коров доїть ночими йдеши! (ІДЖ 1900, с. 29); *Про миши*, що его підпору гризли (МІ, с. 55); *Як хлоп почне книжки читати, То хто же буде свині пасти?* (ЗВН 1898, с. 86). Подекуди вживання знахідного-називного та знахідного-родового множини зумовлене римуванням: *Ти, брате, любиш Русь, як дім, воли, корови*, – я ж не люблю йійі з надмірної любови (МІ 1898, с. 9); *Отрясай з нас що дини пожирливі комахи, най годують ся ними ті співучії птахи* (ІДЖ 1900, с. 54).

Із-поміж іменників – назв неістот у знахідному відмінку множини засвідчено варіантні форми, зокрема форми, що дублюють форми називного та родового відмінків. Наприклад, серед іменників – назв неістот жіночого роду І відміни репрезентовано: *Квітки мої побила буря лота* (МІ 1898, с. 3); *Та цар велів скриньки повідчиняти* (МІ 1898, с. 72); *Червоні ягідки до долу схиляю* (ЗЛ 1896, с. 48); *Боками йдуть, пісень ревуть* (МІ 1898, с. 123); *Все лиш набожних співанок співає* (МІ 1898, с. 137). Фіксуємо варіантні форми і в одній і тій же лексемі: *Молитви тихенько шепче і не думає про лист* (ІДЖ 1900, с. 101); *Прийшла і плаче, шепчучи молитов* (ЗВН 1887, с. 55). В аналізованих поетичних творах І. Франка вживання варіантних форм знахідного відмінка подекуди зумовлене вимогами ритміки, звуковим оформленням, напр.: *Під моїм дубом сіла дивна птиця, Що все шукала на вербі грушок. Прийшов слабій до хорого лічить ся: «Давай на мелянхолью порошок!»* (SP 1906, с. 27–28). Однак сучасна українська літературна мова таких варіантних форм в іменниках І відміни не фіксує [18, с. 101].

Орудний відмінок множини. У сучасній українській мові нормативною є форма орудного відмінка множини з флексією *-ами(-ями)* [18, с. 111]. Поряд із цим закінченням флексією *-ми* зберегли лише поодинокі іменники: *слізьми-сльозами, свиньми-свинями*. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. С. Смаль-Стоцький, В. Сімович допускав флексію *-ми* лише для іменника *свиня* [11, с. 75; 21, с. 167], натомість Є. Тимченко вважав нормативними форми *слізьми, кісми, сусідьми* (від *сусіда*) [12, с. 106].

Із-поміж іменників, виявлених у досліджуваних поезіях І. Франка, у формі орудного відмінка множини іменників жіночого роду І відміни фіксуємо не лише варіантні закінчення *-ами / -ми*, але й варіантність словозмінної основи (*кістками, стежками, слізеньками, сльозами (слезами); слізьми*): *Кровю власною і власними кістками твердий змуруємо гостинець* (ЗВН 1887, с. 67–68); *Піду я сумними стежками* (ЗЛ 1896, с. 38); *А як впадеши у неволю, то розплинь ся слізеньками* (ЗВН 1887, с. 15); *Благословенна ти поміж жонами, ... почата в захваті, окроплена сльозами!* (ST 1906, с. 7); *Не гоїть ся рана, хоч мую слезами* (ІДЖ 1900, с. 8); *Рідну країну с слізьми споминав він* (МІ 1898, с. 162); *Як много лиць..., мить ся до подушки горючими слізьми!* (ST 1906, с. 119) та ін.

У багатьох випадках закінчення *-ами* зумовлене римуванням: *кістками-нами, слезами-бальзами, жонами – сльозами, тьми-слізьми* тощо. Флексія *-ами* поширилася за аналогією до давніх *-ā- (-jā)* основ та запанувала в усіх іменниках. Проте «у багатьох південно-західних говорах, зокрема в наддністрянських, волинських та інших, а також і в поліських діалектах, значно ширше ніж у південно-східних діалектах і в літературній мові, поширені форми орудного відмінка множини з флексією *-ми*» [20, с. 106].

Висновок і перспектива дослідження. Отже, проаналізувавши поетичні твори з досліджуваних збірок І. Франка, виявляємо варіантні закінчення іменників І відміни в давальному, орудному та місцевому відмінках однини (див.: табл. 1 (виділено жирним варіантні флексії, яким І. Франко надавав перевагу)), а також у знахідному, орудному відмінках множини (див.: табл. 2). Таке наукове дослідження дає можливість побачити особливості вживання іменників І відміни в прижиттєвих поетичних виданнях І. Франка; яким відмінковим формам надавав перевагу поет, перевидаючи свої збірки. Глибше досліджуючи варіантні відмінкові форми іменників інших літературних родів письменника, можемо простежити мову Каменяря як творця літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Таблиця 1

Особливості відмінювання іменників І відміни в поезії І. Франка. Однина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	ST	ДН	ЛІМ
Д. в.		-і(-ї) /-и	-і(-ї)	-і(-ї)	–	-і(-ї) /-и	-і(-ї)	
О. в.	-ою / -ов	-ою (-ею) / -ов (-ев) / -ої (-ей)	-ою (-ею) / -ов (-ев)	-ою (-ею) / -ов (-ев)	-ою (-ею) / -ов (-ев)	-ою (-ею) / -ов (-ев)	-ою (-ею) / -ов (-ев)	-ою / -ов
М. в.		(на) -і(-ї) / -и	(на) -і	(на) -і(-ї) /-и	(на) -і(-ї) /-и	(на) -і(-ї) /-и	(на) -і(-ї) /-и	-і/-и

Таблиця 2

Особливості відмінювання іменників І відміни в поезії І. Франка. Множина

	БР	ЗВН	ЗЛ	МІ	ІДЖ	ST	ДН	ЛІМ
З. в.	–	Н. в. / Р. в.	Н. в.	Н. в. / Р. в.	Н. в. / Р. в.	–	–	–
О. в.	–	-ами	-ами	-ами / -ми	-ами	-ами / -ми	-ами	-ами (-ями) / -ми

Джерела матеріалу та їхні умовні скорочення

- БР 1876** – Франко І. Баляды и розказы. Львів: Зь друкарнѣ Товариства имени Шевченка, 1876. 32 с.
- ДН 1911** – Франко І. Давне й нове. Друге побільшене видане збірки Мій «Ізмарагд». Львів : Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.
- ЗВН 1887** – Франко І. З вершин і низин : збірник поезій. Львів : [Б. в.], 1887. 251 с.
- ЗВН 1893** – Франко І. З вершин і низин : збірник поезій. Друге, доповн. видане. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.
- ЗЛ 1896** – Франко І. Зівяле листе. Лірична драма. Львів : З друкарні Інст. Ставропільського, 1896. 112 с.
- ЗЛ 1911** – Франко І. Зівяле листе. Лірична драма. Друге видане. Київ : Друкарня «С. В. Кульженко», 1911. 109 с.
- ІДЖ 1900** – Франко І. Із днів журби: поезії. Львів : З друкарні В. Шийковського, 1900. 127 с.
- ЛІМ 1914** – Франко І. Із літ моєї молодости. Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874–1878. Львів, 1914. 126 с.
- МІ 1898** – Франко І. Мій Ізмарагд: поезії. Львів : З друкарні нар. ст. Манецького і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.
- ST 1906** – Франко І. Semper tūo : збірка поезій. Львів : накладом україн.-руської видавничої спілки, 1906. 135 с.

Література:

1. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. К. : Темпора, 2012. 664 с.
2. Сютя Г. М. Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ століття. К. : Ін-т української мови НАНУ, 2017. 384 с.
3. Колібаба Л. Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 50–66. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/ukrmoval2_18/6.pdf
4. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*. Вип. 1 (7). 2016. С. 28–37.
5. Кравченко Є. Граматична варіантність іменників як компонент нормативно-стилістичної системи мови І. Котляревського. *Лінгвістичні студії*. Вип. 27. Донецьк, 2013. С. 42–47.
6. Коць Т. Варіантність відмінкових форм іменників у мові преси початку ХХ ст. і становлення літературної норми. *Культура слова*. 2012. № 76. С. 156–164.
7. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. : монографія. Хмельницький : ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
8. Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. К. : Знання України, 2003. 126 с.
9. Сімович В. Від Редакції. Франко І. З вершин і низин : збірник поетичних творів 1873–1893. Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1920. С. 5–13.
10. Матвіяє І. Особливості словозміни в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*. 2011. № 5. С. 11–14.
11. См.-Ст. Гр. 1914 – Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.
12. Тимч. Гр. 1917 – Тимченко Є. Українська граматики. 2-ге вид. К. : Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.
13. Тараненко І. Й. Іменник. Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Самійленко С. П., Тараненко І. Й. Історична граматики української мови. К. : Радянська школа, 1962. С. 182–240.
14. Верхратський І. Про говор галицьких лемків. Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 5. Львів, 1902. 489 с.
15. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 550 с.
16. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. К. : Наукова думка, 1967. 287 с.
17. Кулик Б. М. Іменник. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. Ч. І. К. : Вища школа, 1972. С. 204–249.
18. Український правопис. К. : Наукова думка, 2019. 391 с.
19. Верхратський І. Про говор долівський. Записки НТШ. Т. XXXV–XXXVI, Кн. 3–4. Львів, 1900. С. 1–128.
20. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища школа, 1980. 233 с.
21. Сім. Гр. 1919 – Сімович В. Граматика української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.

Shmilyk I. Variant case forms of nouns of the 1st declension in the poetic works of I. Franko

Summary. The article analyses the peculiarities of the use of variant case forms of nouns of the 1st declension in the singular and plural forms in the poetic works of I. Franko, indicates the benefits of employing inflections in various collections, traces some changes in subsequent editions, specifies which forms were typical for the Western Ukrainian and Eastern Ukrainian variants of Ukrainian literary languages on the example of grammarians S. Smal-Stotskyi and Ye. Tymchenko, as well as comments from dialectology concerning the influence of various dialects on the variant form. The source basis of the research is all of Kameniar's lifetime collections: "Baliady i roskazy" (1876), "Z vershyn i nyzyn" (1887, 1893), "Ziviale lystia" (1896, 1911), "Miy izmarahd" (1898), "Davnie i nove" (1911), "Iz dniv zhurby" (1900), "Semper tiro" (1906), "Iz lit moyei molodosty" (1914). The topicality of the scientific research is pointed out, as the end of the 19th – the beginning of the 20th century became a turning point in the formation of the Ukrainian literary language. The following variant word forms have been identified and analysed: 1) dative case singular – inflections -i (yi)//-y; 2) instrumental case singular – inflections -oyu(-eyu)//-ov (-ev)//-oi (-ei); 3) local case singular – inflections -i//y; 4) accusative case plural – nominative or genitive case forms; 5) instrumental case plural -amy / -my. Variant forms, typical for both Western Ukrainian and Eastern Ukrainian variants of the Ukrainian literary language, have been traced as well as inflections influenced by south-western Ukrainian dialects. Furthermore, word forms provoked, in our opinion, by the influence of paganism, have also been mentioned. A gradual refusal of dialect word forms in subsequent editions of Franko's works was further revealed. Charts 1, 2 depict all these variant case forms and highlight the inflections preferred by I. Franko in bold. The scientific research of this kind allows us to establish the position of the morphological variants of nouns of the 1st declension in I. Franko's lifetime poetry. Moreover, it provides the opportunity to trace the artistic style of Kameniar's language as the originator of the unique literary language of the late 19th – early 20th centuries.

Key words: I. Franko, poetry, lifetime collections, nouns of the 1st declension in the singular and plural form, declension of nouns, variant word forms.

Шуляк І. М.,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюкаorcid.org/0000-0002-2908-9040**Кондратьєва Т. Б.,**

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та методики навчання англійської мови
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюкаorcid.org/0000-0003-2092-051X

ІНТЕНЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ТОНАЛЬНІСТЬ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ НОВИНИХ ЗАГОЛОВКІВ ПРО УКРАЇНУ В КОНТЕКСТІ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню комунікативних інтенцій автора та мовностилістичних засобів її реалізації в англійськомовних новинних заголовках про Україну разом із аналізом тональності об'єкта дослідження за допомогою сентимент аналізу у ракурсі медіалінгвістики – лінгвістичного неонапряму, що спрямований на вивчення мовних категорій та їх функціонального потенціалу у медійному дискурсі.

Метою статті є лінгвостилістичний, інтенст та сентимент аналізу заголовків англійськомовних новин про Україну у рубриці *Ukraine escalation* на інтернет-платформах у контексті прикладної лінгвістики та прагматики. Для реалізації поставленої мети слід вирішити наступні завдання: 1) обґрунтувати визначення заголовка новини у контексті медіалінгвістики; 2) виявити палітру комунікативних інтенцій автора, що реалізовані у новинному заголовку англійськомовних статей та лінгвостилістичні засоби їх реалізації; 3) з'ясувати тональність лексичних сентиментів новинних заголовків за допомогою програмного забезпечення *Text Analytics API* та ін.

Наукова новизна й методологія дослідження полягає у поєднанні лінгвостилістичних та прикладних методів, які розширюють сферу аналізу новинного заголовка у контексті мультимодальної парадигми наукового пізнання у зв'язку зі взаємодією вербальної й невербальної поведінки мовленнєвої особистості й впливу цифрових технологій. Сентимент аналіз дозволяє виявити та вилучити суб'єктивне ставлення автора новинного заголовка до подій в Україні та теми війни й класифікувати цю суб'єктивну інформацію на позитивні, негативні чи нейтральні категорії. Лінгвостилістичні методи сприяють виявленню типів комунікативних інтенцій автора повідомлення, щоб продемонструвати реалізовані типи мовленнєвого впливу заголовка на адресанта.

Висновки. У результаті дослідження виявлено такі комунікативні інтенції автора, реалізовані в англійськомовних новинних заголовках про Україну, а саме: інформативні інтенції (опис, міркування, припущення, розповідності); інтенції спонування (заклик, застереження, вимога) та наміри емотивно-аксіологічного типів. Таким чином, усі типи інтенцій здійснюють мовленнєвий вплив спонукального, інформативного та емоційно-оцінного характеру

на читача за допомогою лінгвостилістичних засобів і прийомів, які автор активно використовує для реалізації своїх намірів. У ході здійснення сентимент аналізу з'ясовано, що більшість англійськомовних новинних заголовків на інтернет платформах демонструють негативне ставлення автора повідомлення до ескалації росії та її повномасштабного вторгнення у суверенну й незалежну державу.

Ключові слова: новинний заголовок, медіалінгвістика, комунікативна інтенція, тональність, сентимент аналіз.

Актуальність проблеми. Сучасна інформаційна ера під впливом технологічного прогресу змінює способи передачі чи обміну цілими потоками відомостей та даних, трансформує вербалізовані повідомлення у новий вимір транслявання, що водночас, додає ученим нових можливостей їх дослідження у неонапрямах мовознавчої науки. Лінгвістична наука активно синхронізує дослідницьку предметність із реаліями часу. Відповідно до цього, спостерігаємо появу й активний розвиток медіалінгвістики як нового напрямку у сучасній лінгвістичній науковій парадигмі, який зосереджує свою увагу на вивченні функціональної природи мови у медійному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень. Усі сучасні форми комунікації так чи інакше асоціюються із засобами масової інформації, які представлені друкованою пресою (журналами і газетами), радіо, телебаченням та Інтернет. Інформаційний потік завдяки інтернету та платформам світових видань стає хоч і доступнішим та релевантним для суспільства, проте й частіше, такі повідомлення завдяки низки своїх суперечливих та суб'єктивних оцінок викликають неоднозначні реакції в аудиторії. Відтак, тональність таких повідомлень у формі новинних заголовків стрімко видозмінюється від нейтрального чи пом'якшеного до категоричного або різкого. Заголовки новин є об'єктом дослідження широкого спектру наукових сфер, зокрема журналістики, психології, риторики та лінгвістики. Дослідники [1; 2; 3; 4] вказують на важливості вивчення мовної організації формату новин з увагою до функцій, типів та форм її реалізації у ЗМІ. Новини належать до інформаційного жанру та реалізують комунікативні тактики і стратегії автора у медіа за задалегідь визначеною ілюктивною метою.

Структурною одиницею новини є її заголовок. Функціональні особливості заголовків, а саме їх номінативні, інформативні, маніпулятивні, рекламні тощо характеристики, їх класифікації за різними критеріями, тексто-жанрова і мовна структура, прагматика заголовку та його мультимодальна об'єктивація привертають увагу вітчизняних [5; 6] та зарубіжних дослідників [7; 8], проте **актуальним** залишається вивчення тональності заголовків як стрижневої категорії процесу комунікації. Поруч із лінгвістичним аналізом інформативної сторони заголовка новини, що виражає утілення комунікативних інтенцій автора повідомлення, аналіз тональності лексичних сенсентивів сприяє вилученню емоційного смислу з інформації та визначенню типу його емоційного навантаження. Зважаючи на важливість тональності у вербальній інтеракції, її лінгвальна інтерпретація залишається невизначеними. Відповідно до цього, результати дослідження тональності заголовка новини є **на часі**, адже вони можуть стати важливими як для окремого учасника комунікації, так і для ситуації вербальної взаємодії загалом у формуванні й впливу на думку/дії адресанта.

Мета наукової розвідки є лінгвостилістичний, інтенс та сенсентив аналіз заголовків англійськомовних новин про Україну у рубриці *Ukraine escalation* на інтернет-платформах у контексті медіалінгвістики.

Методи й методологія дослідження. Дослідження мовної організації заголовків новин та їх тональності в англійськомовному медіадискурсі охоплює 3 етапи, що відповідають поступовому чи одночасному використанню методів аналізу для досягнення поставленої мети та завдань наукового дослідження. **Перший етап** дослідження охоплює пошук робочого визначення понять *заголовок новини* та *тональності* у контексті медіалінгвістики, за допомогою відбору теоретичного матеріалу. **Другий етап** дослідження полягає у виокремленні заголовків новин з платформи *BBC news* у рубриці *Ukraine escalation* з 01.01.2022 по 23.02.2022 років. Спосіб збирання фактичного матеріалу здебільшого називають *методом суцільного вибирання*. На **третьому етапі** дослідження проілюстровано тональність лексичних сенсентивів в англійськомовних заголовках новин за допомогою програмного забезпечення *SentiStrength 2.3* та *Sentiment Model Training tool*, емоційну палітру новинних заголовків візуалізовано за допомогою *bytesview*, а *NRC Word-Emotion Association Lexicon* застосовано для виявлення семантичного значення лексики та їх асоційованого емоційного зв'язка.

Для реалізації мети дослідження застосовано метод контекстуального та інтерпретаційного аналізу – для визначення мовних засобів репрезентації інтенції автора у заголовку новин; *сенсентив-аналізу / емоційно-смисловим методом*, що слугує визначенню типу тональності тексту (*Sentiment analysis and Opinion Mining*), що належить до класу методів контент-аналізу й застосовується в галузі обчислювальної лінгвістики. Метод сенсентив-аналізу «уможливує автоматизоване визначення тональності тексту мовця – емоційного відношення автора висловлювання до об'єкта чи події, про які йдеться в тексті, а сукупність емоційно забарвленої лексики або комунікативного фрагмента відображається за допомогою тренарної лінійної шкали: позитивний (від «1» до «+5») – нейтральний (від «1» до «-1») – негативний (від «-1» до «-5») (-1 (not positive) to -5 (extremely negative); 1 (not positive) to 5 (extremely positive))» (Вербицька, 2018). Емоційну частину називають

лексичним сенсентивом. Відповідно до цього, застосування методу сенсентив-аналізу уможливує визначення інтенсивності негативного, позитивного чи нейтрального заряду повідомлення, а також усуває суб'єктивну сторону чи упереджений характер дослідження мовного матеріалу.

Об'єкт дослідження є заголовки англійськомовних новин у рубриці *Ukraine escalation*, представлені на інтернет-платформі *BBC news, Bloomberg, The Guardian, CNN, The New York Times*. **Предмет дослідження** – мовні засоби реалізації інтенційного потенціалу англійськомовних новинних заголовків та тональність їх лексичних сенсентивів. **Матеріалом дослідження** слугували 214 заголовки англійськомовних новин у період появи з 02.01.2022 р. по 23.02.2022 р., зафіксованих методом суцільного вибирання на вище згаданих інтернет платформах.

Виклад основного матеріалу дослідження

1. Новинний заголовок у контексті медіалінгвістики

Сьогодні усі сфери людської діяльності прямо чи опосередковано пов'язані із медіа, які впливають на спосіб комунікативної взаємодії між людьми. Різні види медіа є платформою для комунікації, тому зв'язок мови та ЗМІ стає очевидним, безперервним та необхідним. Науковий інтерес охоплює не лише «аналіз мовних явищ у ЗМІ, а й особливості їх творення, вживання, маніпуляції, впливу на свідомість реципієнтів тощо» (Шевченко, 2021: 28). Широкий спектр медіа засобів дозволяють собі різні дії з мовою та словом, а саме: передавати різні типи повідомлень (слова, картинки, музику, відео), бути залученим у різні способи вербальної взаємодії, комбінувати різні форми комунікації, що додає їм нових можливостей у вживанні мови. Відтак, медіалінгвістика стає новою філологічною галуззю знань, яка вивчає використання медіа та мови у симбіозі [9; 10; 11; 6].

Дослідницька предметність медіалінгвістики містить вивчення використання мови для публічного спілкування за допомогою медіа. Цифрові технології впливають на вербальну та візуальну комунікацію, тому завданням медіалінгвістики розвивати дослідження ефективної взаємодії мови, зображення, візуалізації та дизайну для аналізу мультимодального продукту. Це дає змогу виявити, наприклад, як соціальні медіа змінюють спосіб спілкування та формування думок у суспільстві, розробити рішення комунікативних проблем, викликаних цифровою трансформацією, допомогти людям у професійному контексті та зрозуміти, як опосередкована публічна комунікація впливає на наше сприйняття світу та набуття соціального та професійного досвіду.

Основною категорією дослідження у медіалінгвістиці є медіатекст, який трактують, як «поліфункціональну гетерогенну смисловою систему, яка є продуктом вербалізації когнітивної діяльності мовця та об'єктом і результатом цілеспрямованого конструювання смислів відповідно до прагматичної орієнтації ЗМІ» [6, с. 43]. Медіатекст як одиниця медіапростору представлений різними категоріями, однією з яких є новини, які поєднують суспільну та мовну складові у своїй структурі. Новини репрезентують світові актуальну інформацію різної тематики та застосовують, залежно від мети повідомлення, «різні лінгвістичні стратегії і тактики для того, щоб ефективно впливати на мовну свідомість реципієнта» [6, с. 132]. Структурною одиницею новини є заголовок. Як уважає Л. Шевченко та Д. Сизонов, заголовок – це «об'єктивно-суб'єктивна інфор-

маційна складова новини, в якій сформована позиція автора повідомлення та реалізовані ідеї вербальної та невербальної взаємодії з читачем [6, с. 44].

Природу газетного заголовка новини вивчають зарубіжні та вітчизняні науковці. Різним аспектам використання заголовка присвячені публікації А. Белла та Р. Ніра (заголовок як підсумок комунікативної ситуації), Е. Інфантіду та Д. Дора (заголовок як оптимізатор релевантності), Б. Ліндемана (заголовок як семантико-прагматична субстанція), Х. Дацишин (маніпулятивна суть заголовків у сучасних ЗМІ). Проте, поза увагою залишається комунікативно-прагматичний аспект дослідження заголовків новин як продукту медіадискурсу у контексті медіалінгвістики, а також застосування програмного забезпечення для отримання об'єктивних результатів дослідження тональності об'єкта дослідження.

2. Іntenційний потенціал новинного заголовка та мовні засоби реалізації комунікативних намірів його автора

Новинний заголовок реалізує основні такі характеристики публіцистичного дискурсу, як: релевантність, інформативність, динамічність, переконливість, тощо, що уможлиблює його автору актуалізувати комунікативні інтенції різного характеру. С. Шабат-Савка вказує на «репрезентацію однієї глобальної настанови – інтенцію впливу на адресата» у різних формах повідомлень політичного, економічного, суспільного характерів. Новинний заголовок реалізує чимало функцій у ЗМІ, реалізуючи комунікативні інтенції різного типу. Розглянемо новинний заголовок, що містить інформацію про війну в Україні та ймовірність повномасштабного вторгнення російської федерації у суверенну й незалежну державу-сусід. У ході аналізу новинних заголовків про Україну на світових інформаційних платформах, зафіксовано такі найбільші групи комунікативних інтенцій, реалізованих автором: **інформативні, спонукальні та емотивно-аксіологічні**. У кожній групі виділяємо парадигму комунікативних інтенцій, що залежать від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, н. д. ставлення автора до ситуації, його реакції на повідомлюване, наміру здійснити відповідний вплив на читача і тощо.

Інформативні комунікативні інтенції автора, реалізовані у новинних заголовках, мають на меті розтлумачити ситуацію або ж активізувати та загострити увагу читача на релевантності повідомлення; якомога повніше і швидше донести важливий потік інформації. Відповідно до цього, в інформативній групі комунікативних інтенцій виділяємо такі інтенції:

- Іntenції інформування, *e. g. Satellite images show Russian military activity, BBC news; Emergency diplomacy offers few results for Ukraine, BBC news; West Pushes on Russia Sanctions After Putin Move, Bloomberg; UK decides on sanctions as Putin orders troops over border, The Guardian; Times; The Ukraine conflict is moving fast, CNN.*

- Іntenції припущення, *e. g. Putin is making a historic mistake, can sanctions work? The New York Times; Could conflict escalate to war, and other questions, How likely is the Russia-Ukraine crisis to escalate into broader war? BBC news,*

- Іntenції опис/міркування, *e. g. Ros Atkins on... Key moments in Russia's military build-up, Do UK's sanctions against Russia go far enough? BBC news; Word by Word and Between the lines: a close look at Putin's Speech, The New York Times; The Ukraine-Russia crisis explained: a complete visual guide, Australian sanctions on Russia: who do they*

target and will they have an impact? Russian peacekeeping claim is nonsense, The Guardian.

Комунікативні інтенції автора спонукального характеру, реалізовані у новинних заголовках, мають на меті спонукати читача до конкретних дій, оперативно відгукнутися на певну подію, переконати або закликати його до роздумів тощо. Спектр актуалізованих автором інтенцій спонукального характеру у новинних заголовках про Україну наведено нижче:

- Іntenції заклику, *e. g. We Need to Oppose Russia: Ukrainians Find Common Purpose, The New York Times, UK vows to step up support for Ukraine, BBC news, Nord Stream 2 Will End If Russia Invades Ukraine, Reuters.*

- Іntenції застереження, *e. g. Putin Keeps Suspense, Mulls Recognizing Ukraine Separatists, Bloomberg; Biden Calls Risk of Russian Invasion of Ukraine Very High, Biden calls Putin's actions the beginning of a Russian invasion of Ukraine, Why it matters that Russia just recognized Donetsk and Luhansk, The New York Times, Nato warning over Russian build-up near Ukraine, BBC news.*

- Іntenції вимоги, *e. g. UK must do more to support Ukraine, We have to wake up from geo-political nap, BBC news;*

Повна та всебічна характеристика об'єкта дослідження неможлива без аналізу її емотивно-аксіологічної складової, оскільки будь-яке повідомлення містить вираження суб'єктивного світу мовця, його думок, почуттів та емоцій з використанням відповідних мовних засобів. За визначенням С. Шабат-Савки, емотивно-аксіологічні комунікативні інтенції – це наміри, що передають індивідуальне, емоційно-чуттєве сприйняття докільця, оцінне ставлення до побаченого та почутого. У ході аналізу зафіксовано наступні заголовки, що містять емотивно-аксіологічні інтенції мовця, наприклад:

- Іntenції емоційності, які передають емоційний стан мовця та відображають реакції на почуте чи побачене (*Russian invasion of Ukraine would be disastrous; Biden Says Putin Has Chosen Catastrophic War Over Diplomacy, BBC news; Ukraine's President Tries to Avert Panic as Pressure Mounts, The Guardian*).

- Іntenції аксіологічного характеру, які мають на меті сформувати оцінку чи суспільну думку (*e. g. This is a moment of peril, BBC news; Human cost of Russia attack would be immense, Shock of invasion would echo around the world, BBC news; Sanctions on Russia pose new threat to a fragile global economy, The New York Times*).

У кількісному відношенні емотивно-аксіологічні інтенції та інтенції спонукального характеру домінують у новинних заголовках про Україну у міжнародній пресі, поєднуючи точний, стислий та структурований виклад подій з відкритим вираженням експресії та емоційного забарвлення лексико-граматичних, семантичних та синтаксичних засобів та стилістичних прийомів, які ефективно функціонують у новинних заголовках. Автор новинних заголовків реалізує комунікативні інтенції за допомогою таких мовностилістичних засобів:

1. Лексеми з емотивно-оцінною семантикою, зокрема прикметникові лексеми, що репрезентують негативну оцінку: *e. g. Russian invasion to Ukraine will be disastrous, BBC news; Putin has chosen Catastrophic war over diplomacy*; іменникові лексеми: *e. g. This is a moment of peril, Russian warns of military confrontation nightmare, BBC news*; прислівники: *e. g. Russia strongly condemned at UN after Putin orders troops into eastern Ukraine, The Guardian.*

2. Гіпербола: *If War Flames in Ukraine, These 2 Little Enclaves May Be the Spark, Shelling Raises Fears Ukraine Conflict Is Heating Up, The New York Times*;

3. Метонімія: **UK** (= *the prime minister and the government*) **vows to step up support**, **US** (= *the president and the government*) **warns war is a very real threat**, *Ukraine* (= *state institutions and banks*) **hit by cyber-attacks**, *BBC news. Is Ukraine (tensions around war) Cooling?* *NYT*.

4. Суб'єктивно-модальні синтаксеми: *e. g. Biden: I'm convinced Putin's decided to invade Ukraine, BBC news; Polish PM: We have to wake up from this geo-political nap BBC news; We Need to Oppose Russia: Ukrainians Find Common Purpose, The New York Times; We do not see any signs of de-escalation on the ground – Nato, BBC news, We don't see any withdrawal yet, Zelenskyi, BBC news.*

5. Питальні висловлення, що активізують увагу читача на проблемі та залишають його у роздумах або пошуку її вирішення, наприклад: *e. g. Is Russia going to invade Ukraine and what does Putin want? BBC news; Is it still possible to avoid a major war in Europe? The Guardian; Is Ukraine ready to drop Nato ambitions? BBC news; What does Russian recognition of breakaway Ukraine regions mean? The Guardian.*

6. Риторичні запитання, які автор новинного заголовка використовує для посилення враження, впливу на почуття та дії читача та підвищення емоційного тону повідомлюваного, наприклад: *e. g. Is Ukraine Cooling? Why Ukraine is different?, Why Ukraine Matters: What to Know About the Crisis With Russia, How Ukrainians View This Perilous Moment, The New York Times.*

7. перформативні висловлення репрезентують особистісний погляд автора новинного заголовка до повідомлення: *e. g. The Ukraine conflict is moving fast. Here's what to watch for, CNN; UK must do more to support Ukraine, BBC news.*

Виявлені у новинних заголовках лінгвостилістичні засоби й прийоми сприяють реалізації експресивності та мовленнєвого впливу на читача, таким чином, формують громадську думку суспільства та стимулюють до бажаних реакцій та дій зі сторони відповідних спільнот (економічних, політичних, суспільних тощо).

3. Тональність англійськомовних новинних заголовків про Україну

Із появою можливостей виразити свої думки, погляди, ідеї й емоції онлайн збільшується кількість інформації та комунікативних фрагментів для аналізу, що несуть суб'єктивний характер. Увага водночас зарубіжних і вітчизняних учених до дослідження суб'єктивного у мовленні невинно зростає [11; 12]. Позитивні чи негативні емоції автора повідомлення, його ставлення та оцінка ситуацій, дій та іншого керують відбором мовних знаків у різних ситуаціях комунікації і створюють певну тональність, впливаючи на якість мовлення особистості та формування соціального, професійного тощо досвіду його співрозмовника [14]. Ефективними методами для здійснення досліджень суб'єктивного є сентимент аналіз або аналіз тональності тексту, що є одним із завдань обробки природної мови (*Natural language processing*). Сентимент аналіз має на меті «виявлення та вилучення суб'єктивного ставлення автора тексту до певної теми, подій тощо, та класифікувати цю суб'єктивну інформацію на позитивні, негативні чи нейтральні категорії» [13, с. 30]. За допомогою сентимент аналізу стає можливим дослідження середовища інформаційної взаємодії, а саме коментарі у соці-

альних мережах, онлайн публікації, відео-блоги, дискусії, тощо зібрані автоматично через інтернет [13]. У роботах таких науковців як: Б. Лю, М. Табоада, К. Ялова та ін. описуються підходи до сентимент аналізу, наводяться результати розпізнавання тональності повідомлення, а також описуються розроблені програмні застосунки, які використовуються для опису результатів рейтингів товарів та послуг, формуванні точки зору та психологічних впливів, ефективності реклами, аналізу уподобань людей чи поширення пропаганди тощо.

У сучасному мовознавстві метод сентимент аналіз застосовують для виявлення тональності інформації на рівні слова, фрази, висловлення або цілого тексту. Тональність трактується ученими як, «усвідомлена (інтенціонально-вольова) або неусвідомлена (позаінтенціональна) емоційно-аксіологічна та змістовоінформативна організація мовного матеріалу (у його динамічному вияві), за допомогою якої адресант формує повідомлення, мовленнєвий акт певної ілюкції, що впливає на адресата, а іноді й на ситуацію спілкування» [11]. Тональність визначає ідейно-емоційний потенціал повідомлення, передає позицію автора та її емоційно-експресивний компонент.

Тональність складає авторську емоцію, мотивуючи до відбору мовних засобів для її експлікації. Заголовок новини містить авторську інтенцію й його емоції, що є вмотивовані та скеровані на здійснення впливу на читача. Розглянемо новинні заголовки та проаналізуємо їх тональність за допомогою програмного забезпечення *SentimentStrengthAnalysis (API)*, що дає змогу з'ясувати позитивну, нейтральну чи негативну тональність висловлення. Аналіз тональності містить суб'єкт тональності (хто висловив оцінку), об'єкт тональності (про кого або про що висловлена оцінка) і власне тональну оцінку (як оцінили). У нашому дослідженні суб'єктом тональності виступає автор новинного заголовка (це журналіст інтернет видання онлайн), об'єктом тональності – війна в Україні до 24.02.2022 (*war escalation in Ukraine before 24/02/2022*) та власне її оцінка у повідомленні.

Наведемо приклади аналізу тональності інформаційних заголовків, що мають найвищі показники: позитивної, негативної чи нейтральної тональності. Наприклад, наступний заголовок новини *After 30 Years of Peace, Ukraine Crisis Shakes Europeans* демонструє високий ступінь нейтральної тональності, що зафіксовано та візуалізовано за допомогою *SentiStrength 2.3* та *SMMT*: результат 0 (1 is positive, 0 is neutral, -1 is negative). На рисунку продемонстровано нейтральність лексем у контексті новинного заголовка (усі вони зафарбовані білим), що у сумі дали результат нейтральної оцінки/ставлення автора до об'єкта тональності – повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Програмне забезпечення інтерпретує наступний новинний заголовок *Russia warns of military confrontation nightmare* з високим ступенем негативної тональності. Результат: -3 (1 positive, 0 neutral, -4 negative). Такий результат прикладу новинного заголовку вплинули лексеми *nightmare, confrontation*. Такі лексеми (відповідно до *NRC Emotion Lexicon*) несуть негативне значення (*negative sentiment association*) та асоціюються зі страхом та злістю (*word emotion association*). На рисунку візуалізації ці лексеми зафарбовані у червоний колір – *nightmare, confrontation, warn*), що у сумі виражають негативну оцінку/ставлення автора до повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну.

У ході аналізу новинних заголовків в обраний період суцільної вибірки було дуже важко віднайти висловлення з позитивним ставленням/оцінкою автора повідомлення до об'єкта тональності, проте sentiment аналіз наступного прикладу *UK must do more to support Ukraine* демонструє позитивну тональність новинного заголовка: +1 (1 is positive, 0 is neutral, -1 is negative) до об'єкта тональності, але з наступним уточненням. У сумі зібрані лексеми виражають підтримку України, а не війни, що має розгорнутися на її території, що підтверджується візуалізацією результатів на наступному рисунку (лексеми, що передають позитивну оцінку зафарбовано у зелений колір – *support, must* є позитивним sentimentом із асоційованими зв'язками – довіра, радість, відповідно до *NRC Emotion Lexicon*).

Для виявлення асоційованої зі змістом повідомлення емоційної складової новинних заголовків, застосовано програмне забезпечення *bytesview*, яке демонструє наступні результати: більшість новинних заголовків, взяті для дослідження у зазначений період, а саме 81 % – несуть емоції страху у поєднанні зі злістю (18 %) (див. рис. 4). Таким чином, можна відзначити, що автора новинного заголовка, виражаючи свою оцінку чи

ставлення до початку повномасштабної війни в Україні, супроводжують відповідні емоції. Такі емоції усвідомлено чи неусвідомлено впливають на емоційно-оцінну сферу адресанта/читача, здійснюючи відповідний мовленевий вплив.

Серед 214 опрацьованих нами англійськомовних новинних заголовків, то з'ясовано, що лише 2 % несуть позитивну тональність, 73 % – негативну, а 25 % – нейтральну. Відповідні результати демонструють, що автори новинних заголовків дають адекватну оцінку загрози на несправедливий хід подій для народу України та світу, заклик до реагування та вагому підтримку українському суспільству, негативно ставляться до агресивних зазіхань РФ, засуджуючи будь-яку ескалацію з її сторони.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати дослідження комунікативних інтенцій автора новинних заголовків про Україну у рубриці *Ukraine Escalation* у період з 02.01.2022 р. по 23.02.2022 р. на міжнародних інтернет платформах демонструють, що інформативний тип інтенцій представлений такими намірами, як: опис, міркування, припущення, розповідності; спонукальний тип – заклик, застереження, вимога та намірами емотивно-аксіологічного типів.

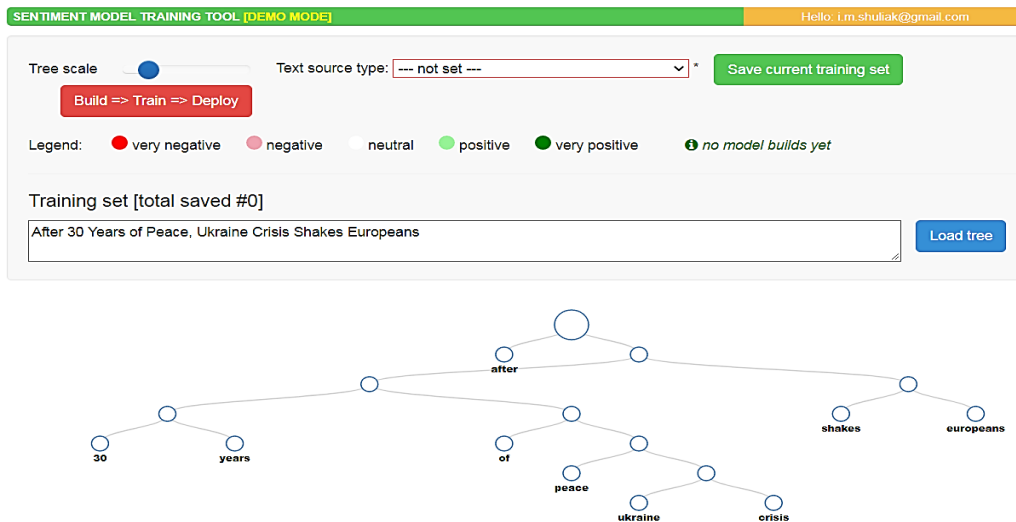

Рис. 1. Новинний заголовок з показником нейтральної тональності

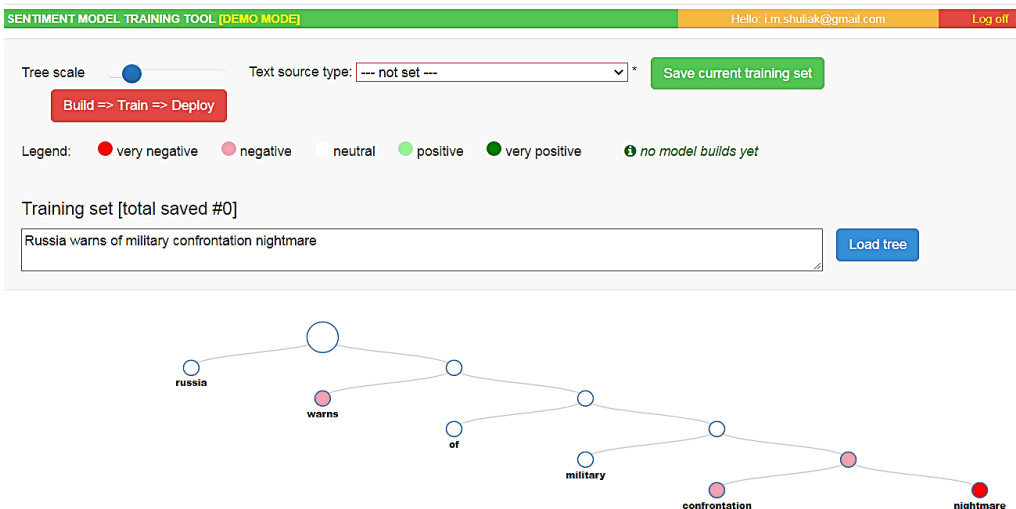

Рис. 2. Новинний заголовок з показником негативної тональності

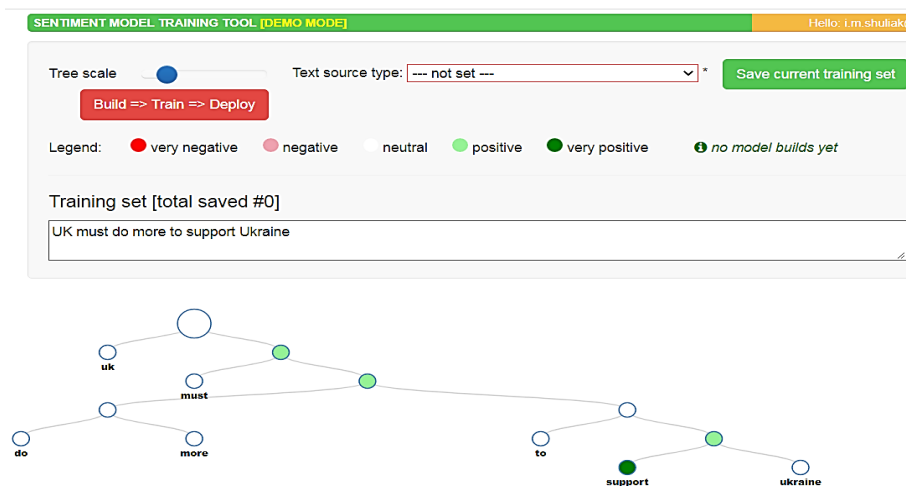

Рис. 3. Новинний заголовок з показником позитивної тональності

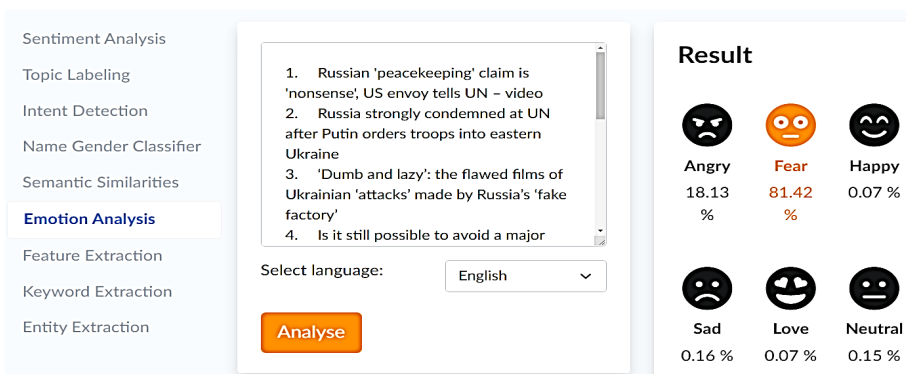

Рис. 4. Емотивна палітра новинних заголовків про війну в Україні

Виявлено, що усі типи інтенцій здійснюють мовленнєвий вплив на читача за допомогою лінгвостилістичних засобів і прийомів, які автор активно використовує для реалізації своїх намірів. Серед ефективно використаних стилістичних засобів і прийомів, слід виокремити лексеми з емотивно-оцінною семантикою, гіперболу, метонімію, суб'єктивно-модальні синтаксеми, питальні та риторичні запитання. Функціонуючи у певному комунікативному фрагменті зафіксовані мовностилістичні засоби взаємодіють та виконують єдину прагматичну функцію – реалізувати мовленнєвий вплив на читача: спонукальний та емотивно-аксіологічний.

Поряд із лінгвокомунікативним та лінгвостилістичним аналізами інтенційної складової заголовка новини, який дозволяє з'ясувати характер мовних засобів для їх реалізації, аналіз його лексичних sentimentів за допомогою лінгвістичного та програмного забезпечення сприяє вилученню емоційного смислу зі заголовка та визначенню типу емоційного настрою його автора. У ході здійснення sentiment аналізу з'ясовано, що 73 % англійськомовних новинних заголовків на інтернет платформах демонструють негативне ставлення автора повідомлення до ескалації росії та її повномасштабного вторгнення у суверенну й незалежну державу, а 25 % новинних заголовків – разом із семантико нейтральними лексичними одиницями демонструють неупереджений та об'єктивний характер до об'єкта тональності. Інтерпретація отриманих результатів показує, що автор новинного заголовка виражає суб'єктивну думку негативного характеру щодо війни в Україні та за допо-

могою поєднання мовностилістичних засобів має на меті сформувати думку суспільства, активно й безпечно реагувати на події, які стосуються усього світу, вкладаючи власний негативний лексичний sentiment у повідомлюване.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо компаративний аналіз новинних заголовків до і після повномасштабного вторгнення із поєднанням мультимодального вектора лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Bell A. The language of news media. Oxford, UK : Blackwell, 1991. 277 p.
2. Dor D. On newspaper headlines as relevance optimizers. *Journal of Pragmatics*. 2003 (35). P. 695–721.
3. Ifantidou E. Newspaper headlines and relevance: Ad hoc concepts in ad hoc contexts. *Journal of Pragmatics*. 2009 (41). P. 699–720.
4. Kuiken J., Schuth A., Spitters M., Marx M. Effective Headlines of Newspaper Articles in a Digital Environment. *Digital Journalism*. 2017. 5 (26). P. 1300–1314.
5. Дащинин Х. Сучасний заголовок новин в українських інтернет-ЗМІ: між клікбейтом та інформативністю. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. № 2 (2). С. 76–82.
6. Шевченко Л., Сизонов Д. Теорія медіалінгвістики : підручник, за ред. Л. І. Шевченко. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2021. 214 с.
7. Lindemann B. Cheap thrills we live by: Some notes on the poetics of tabloid headlines. *Journal of Literary Semantics*. 1990. 19. P. 46–59.

8. Nir R. A discourse analysis of news headlines. *Hebrew Linguistics*. 1993. 37. P. 23–31.
9. Crystal D. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, 2012. 284 p.
10. Luginbühl M. Media Linguistics: On Mediality and Culturality. *10Plus1. Living Linguistics*. 2015. 1. P. 9–26.
11. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
12. Liu B. *Sentiment Analysis: Mining Opinions, Sentiments, and Emotions*. Cambridge University Press, 2015. 367 p.
13. Ялова К., Яшина К., Говорущенко Т., Тарасюк О. Сентимент аналіз засобами нейронної мережі. *Математичне моделювання*. 2021. № 1 (44). С. 30–37.
14. Вербицька А. Е. Концепт DISTRESS / ДИСТРЕС в англomовному медіа-дискурсі: когнітивно-комунікативний аспект : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Харків. нац. у-тет ім. В. Каразіна. Харків, 2018. 277 с.
15. Taboada M. Sentiment Analysis: An Overview from Linguistics. *Annual Review of Linguistics*. 2016. 2 (1). URL: https://www.researchgate.net/publication/283954600_Sentiment_Analysis (Last accessed: 10.02.2022).

Shuliak I., Kondratieva T. Intention capability and tonality of English news headlines about Ukraine in the context of mediallynguistics

Summary. The article presents the study of the author's communicative intentions and linguistic stylistic means of its actualization in English news headlines about Ukraine, together with the analysis of the news headlines tonality using sentiment analysis. This paper proposes an inquiry into the specifics of news headlines within the framework of media linguistics – an innovative linguistic direction, which is aimed at the study of language categories and their functional potential in media discourse.

The purpose of the article is the linguostylistic, intent and sentiment analysis of English news headlines about Ukraine in the heading *Ukraine escalation* on Internet platforms in the context of applied linguistics and pragmatics. The

following tasks should be solved to realize this goal: 1) justify the definition of the news headline in the context of media linguistics; 2) to reveal the types of author's communicative intentions, realized in the news headline of English-language articles and linguistic stylistic means of their actualization; 3) to find out the tonality of lexical sentiments of the news headlines using the Text Analytics API software.

The scientific novelty and research methodology consist of the combination of linguostylistic and applied methods, which expand the scope of the analysis of the news headline in connection with the interaction of the speaker's verbal and non-verbal behavior and the influence of digital technologies in the context of a multimodal paradigm of scientific knowledge. Sentiment analysis allows to identify and extract the author's subjective attitude in the news headline to the events in Ukraine and the topic of the war and to classify this subjective information into positive, negative or neutral categories. Linguistic methods contribute to revealing the types of the author's communicative intentions in the message in order to demonstrate the types of speech impact of the news headlines on the addressee.

Conclusions. The following authors' communicative intentions realized in English news headlines about Ukraine have been revealed, such as informative intentions (description, reasoning, assumptions, and narratives); intentions of willingness (call, warning, demand) and intentions of emotional and axiological types. Thus, all types of intentions exert a persuasive, informative, and emotionally evaluative speech influence on the reader with the help of linguistic stylistic means and techniques that the author actively uses to realize his/her intentions. Due to the sentiment analysis, it has been found out that the majority of the English news headlines on Internet platforms demonstrate the author's negative attitude towards Russia's escalation and its full-scale invasion into the sovereign and independent state.

Key words: News headline, mediallynguistics, communicative intention, tonality, sentiment analysis.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

---

*Атаманчук В. П.,**доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник
Національного центру «Мала академія наук України»*

МОДЕЛЮВАННЯ ФІКЦІЙНОЇ СВІДОМОСТІ ПЕРСОНАЖА У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДРАМІ Я. МАМОНТОВА «КОЛИ НАРОД ВИЗВОЛЯЄТЬСЯ»

Анотація. Статтю присвячено дослідженню способів засобів та художнього конструювання свідомості дійових осіб у п'єсі «Коли народ визволяється» Я. Мамонтова. Проаналізовано параметри моделювання фікційної свідомості персонажів як феномена, що видозмінюється під впливом зовнішніх обставин й внутрішніх переживань, які сприяють формуванню нових рівнів досягнень дійових осіб; простежено взаємозв'язок фікційної свідомості персонажів та зовнішнього фікційного світу на рівні вчинків, здійснюваних героями у просторі фікційного світу драми. Окреслено жанрові ознаки філософської драми у п'єсі Я. Мамонтова: подвійний масштабний конфлікт, який охоплює протиборчі сили; образ драматичного героя Альберта, фікційна свідомість якого впливає на розвиток дії у творі; сукупність подій, які призводять до зміни парадигми самоусвідомлення всього народу; досягнення художніх проблем через побудову абстрактних узагальнень, які репрезентують функціонування ідей як складних ментальних конструкцій. Визначено, що відображення фікційної свідомості дійових осіб у драмі детермінуються художніми абстракціями, що укрупнюють усі образи, явища, процеси, які постають як сформовані фрагменти художньої реальності у творі та у вигляді відзеркалень у сприйнятті дійових осіб. Доведено, що драматург представляє розрізнення свідомості головного героя, інших дійових осіб та масової свідомості, відтворюючи різні форми їхньої взаємодії й протиставлень, що позначаються на розгортанні драматичних ситуацій, та їхню різну значимість у різні часові проміжки. Визначено, що фікційна свідомість головного героя конструє розвиток подій у драмі, оскільки персонаж спочатку формулює ідеї, у відповідності до яких потім здійснює вчинки, які змінюють контури політичних і соціальних явищ у драмі. Окреслено особливості самоідентифікації дійових осіб та їхнього відображення у сприйнятті інших персонажів драми як відповідних способів фіксації внутрішніх трансформаційних процесів. Розглянуто фікційну свідомість персонажа у драмі як здатність до постійно змінюваного у часі усвідомлення, яке відбувається внаслідок досягнення внутрішніх процесів та зовнішніх реалій фікційної дійсності як динамічних систем. Визначено, що часові координати постають у ролі атрибутів постійно змінюваного досвіду фікційної свідомості персонажа, оскільки внутрішні перетворення у фікційній свідомості героїв драматург скоординував із рухом часу, який визначив та зафіксував зовнішні і внутрішні зміни.

Ключові слова: персонаж, фікційна свідомість персонажа, моделювання фікційної свідомості персонажа, драматична дія, драматичний конфлікт.

Постановка проблеми. Розвиток літературознавчих студій наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. спричинив появу

великої кількості досліджень, спрямованих на вивчення когнітивних аспектів творення та сприйняття художньої літератури. Значна кількість теоретичних досягнень у сфері когнітивних літературознавчих студій (когнітивна поетика, когнітивна риторика, концептуальна інтеграція, когнітивна наратологія та ін.) сприяє формуванню методологічних засад, визначенню основних понять та принципів літературознавчих досліджень крізь призму когнітивного підходу. Важливим аспектом когнітивних літературознавчих досліджень є моделювання фікційної свідомості персонажа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вивчення особливостей моделювання свідомості персонажа важливими є праці Т. Кейва, А. Річардсона, А. Палмера, М. Тернера, Т. Бовсунівської, Т. Гребенюк та ін.. Розгляд специфічних когнітивних аспектів у літературознавчих проєкціях здійснює Т. Кейв [1]. М. Тернер [2] визначає загальні способи формування ментальних конструкцій. А. Річардсон [3] окреслює загальні принципи реалізації когнітивного підходу у дослідженні художніх творів. Т. Бовсунівська [4] здійснює систематизацію теоретичних засад когнітивістики. А. Палмер [5] вивчає форми вираження свідомості героїв у прозових творах. Т. Гребенюк [6] аналізує теорії дослідження свідомості персонажа крізь призму наративної когнітології. М. Флудернік [7] обґрунтовує проєкції когнітивної наратології на дослідження драматургії.

Мета статті – визначити особливості моделювання фікційної свідомості персонажа у філософській драмі Я. Мамонтова «Коли народ визволяється», окреслити внутрішні й зовнішні параметри конструювання фікційної свідомості дійових осіб у синхронізації із розвитком дії та формуванням конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сформульована проблема аналізується на основі такого визначення поняття фікційної свідомості: «фікційна свідомість персонажа постає у вигляді сконструйованої автором твору здатності героя усвідомлювати внутрішні та зовнішні реалії в комплексах і системах їх кореляцій, що зумовлює формування мережі визначених смислів, яка детермінує ідентифікацію та дії персонажа в межах фікційного світу» [8, с. 115]. На способи моделювання фікційної свідомості персонажа у драмі «Коли народ визволяється» Я. Мамонтова впливає поєднання елементів естетики романтизму та символізму, що виявляється у творенні письменником художньої реальності, позначеної багатозначним пошуком інших вимірів існування. Вказані особливості впливають на способи художнього відображення фікційної свідомості дійових осіб у філософських, психологічних, соціальних, політичних площинах.

У п'єсі простежуються жанрові ознаки філософської драми, що включають подвійний масштабний конфлікт, який охоплює протиборчі сили народу та завойовників, а потім робітників та гнобителів; образ драматичного героя Альберта, фікційна свідомість якого впливає на розвиток дії у творі; сукупність подій, які призводять до зміни парадигми самоусвідомлення всього народу; осягнення художніх проблем через побудову абстрактних узагальнень, які репрезентують функціонування ідей як складних ментальних конструкцій.

Я. Мамонтов обирає об'єктом художнього зображення місто і городян без конкретних розпізнавальних характеристик, підкреслюючи універсальний характер осмислених проблем. Автор відображає процес визволення у філософській драмі, який відбувається у різних площинах: у площині зовнішніх подій та у площині фікційної свідомості персонажів. Драматург визначає складність і всеохопність процесу, що торкається національного, соціального самовизначення та зростання рівня свідомості дійових осіб.

Моделювання фікційної свідомості головного героя будівничого Альберта здійснюється шляхом окреслення базових ідей персонажа та способів їхнього втілення, що визначає шляхи розгортання драматичної дії у вигляді протиборства у конкретних та абстрактних проявах. Автор увиразнює багатоаспектність зображених явищ, що створює передумови для розвитку драматичного конфлікту. Фікційна свідомість героя одночасно віддзеркалює народні прагнення до свободи і протистоїть інертності та малодушності народних мас.

Драматург використовує художній прийом упізнання для розкриття істинних прагнень городян в екстремальній ситуації. Драматург зіставляє свідомість головного героя і колективну свідомість натовпу: герой виборює для народу визволення; народ готовий знищити свого визволителя заради спокійного, але підневільного існування. Розглядаючи проблему визволення під різними кутами зору, автор розкриває неоднозначність явища та його відображення у фікційній свідомості різних персонажів.

Образ Альберта протиставляється образам інших дійових осіб втіленою у фікційній свідомості героя здатністю простежувати глобальні тенденції та запити й демонструвати їх іншим персонажам. Фікційна свідомість героя віддзеркалює потребу спочатку звільнення. Якщо у свідомості Альберта різко окреслюються абстрактні контури намірів героя, у свідомості його коханої, а потім дружини Альберта, Кароліни гармонійно та пом'якшено відображаються глобальні прагнення будівничого.

Моделювання фікційної свідомості головного героя збалансовується показом механізмів формування намірів персонажа та їхнього втілення. Альберт здійснює конкретні вчинки (знищує короля Завойовника, погоджується очолити повстання робітників), які спричиняють істотний суспільний резонанс. Герой демонструє іншим дійовим особам можливість змінювати різні аспекти реальності та пов'язані зі змінами перспективи, яких вони не усвідомлювали. Альберт змінює рівень самоусвідомлення персонажів, що найвиразніше простежується в епізоді із каменярами, які під впливом Альберта приймають рішення відстоювати власні права, не лякаючись можливих несприятливих наслідків.

Автор зіставляє фікційну свідомість різних персонажів, що сприяє увиразненню тих ідей, виразниками яких вони виступають. Якщо у ситуації боротьби із зовнішнім ворогом адмі-

ністратор Рішар підтримував Альберта, то у випадку протесту робітників він виступив проти нього. Драматург підкреслює певну рівнозначність образів Альберта і Рішара, обумовлену реалізацією для героїв базових смислів чесності та державотворення. Водночас персонажі виступають носіями кардинально різних уявлень про моральні цінності: в Альберта вони пов'язані із людьми, яких потрібно захищати, у Рішара – зі зміцненням держави.

У творі зображується свідомість завойованого народу та пригноблених робітників. В обидвох випадках переконання пригноблених людей базуються на страхові і підпорядкуванні через відчуття безвиході. Відчуття безвиході дійових осіб нагнітається і самовідтворюється завдяки їхньому зиканню до подібних станів; їхній страх не дозволяє вийти за межі подібного існування.

У фікційній свідомості Альберта окреслюються альтернативні можливості світовідчуття і самоусвідомлення. Альберт виконує роль визволителя народу, як його називає Кароліна, оскільки він здатний впливати на процеси історичного значення. Кароліна протиставляє масову свідомість, що виявляє інертність, та індивідуальну свідомість, яка може спричинити зміни: «Для народу Альберт – тільки визволитель, і народ може жити без волі» [9, с. 80].

Драматург протиставляє ситуації у льоху і під час будівництва палацу, що увиразнює різні стани фікційної свідомості персонажів. Томас дає оцінку деструктивній поведінці більшості городян-заручників у льоху. Герой стверджує: «Тут ніби цілий народ у мініатюрі» [9, с. 47]. Спостереження Альберта і Рішара під час перебування у льоху свідчать про домінування егоїстичних прагнень у суспільстві. У мирний час протест зароджується після усвідомлення робітниками неприйнятних умов існування. Пасіонарність Альберта, яка дратувала жителів міста, що знаходилися у підвалі, надихає робітників на відвоювання власних прав. Ув'язнення героя стає поштовхом до консолідації революційного натовпу і його активних дій.

Альберт виконує різні ролі у цих двох епізодах. У першому випадку він самотужки здійснює подвиг, який змушує народ активізуватися. Альберт убиває короля Завойовника у переламний момент боротьби, тим самим сприяючи перемозі всього народу. У фікційній свідомості городян герой він постає в образі визволителя. У другому випадку важливого значення набувають не дії Альберта, а його образ, що в уяві робітників асоціюється із процесом визволення. Активна роль переходить до революційного натовпу, який звільняє Альберта, і рухається далі, щоби захопити арсенал.

У фіналі твору драматург зображає перетворення робітників на революційний натовп. Автор простежує зовнішні та внутрішні причини перетворення (нестерпні умови, прагнення до змін, загроза їхньому символу визволення) й етапи перетворення, віддзеркалені у фікційній свідомості дійових осіб (від захоплених особистими проблемами і негараздами робітників до об'єднаних спільною боротьбою). Я. Мамонтов показує процеси, які відбуваються у колективній свідомості, що перетворюють натовп на нестримну і достатньо небезпечну силу. Емоційна зарядженість натовпу стає його основним рушієм. Артур виконує роль ситуативного керівника, який у відповідний момент проголошує емоційні заклики і спрямовує натовп.

Розвиток дії у драмі обумовлюється змінами характеру суперечностей і протиборства. Спочатку драматург зображає

протистояння неординарної особистості і маси; потім – єдність народу із його визволителем; і зрештою показує протистояння народного героя і народних мас владним структурам. Реальним супротивником революційного натовпу виступають не конкретні дійові особи, а уряд, який у творі показаний доволі абстрактно. Уявлення про уряд та його політику формується лише через сприйняття дійових осіб твору. Драматург залишає фінал твору достатньо відкритим, оскільки революційний натовп вирушає на арсенал захоплювати уряд.

Образ Альберта у фіналі твору втрачає своє виключне значення. Він, як і раніше, символізує визволення, проте ваги набувають іманентні інтенції революційних мас. Альберт залишається осторонь від руху натовпу, що свідчить про зменшення роль провідника, який веде за собою народ. Натомість драматург підкреслює стихійність, що простежується через внутрішню динаміку формування настроїв і прагнень натовпу, які виражають його представники. Філософська драма Я. Мамонтова «Коли народ визволяється» представляє художнє осмислення проблеми взаємодії неординарних особистостей і народних мас у реагуванні на важливі суспільні виклики.

Висновки. На відображення фікційної свідомості дійових осіб у драмі впливають художні абстракції, що укрупнюють усі образи, явища, процеси, які постають як сформовані фрагменти художньої реальності у творі та у вигляді віддзеркалень у сприйнятті дійових осіб. Драматург представляє розрізнення свідомості головного героя, інших дійових осіб та масової свідомості, відтворюючи різні форми їхньої взаємодії й протиставлень, що позначаються на розгортанні драматичних ситуацій, та їхню різну значимість у різні часові проміжки. Фікційна свідомість головного героя конструє розвиток подій у драмі, оскільки він спочатку формує ідеї, у відповідності до яких потім здійснює вчинки, які змінюють політичні, соціальні ландшафти у драмі. Письменник відтворює імпульси індивідуальної свідомості, що резонують зі свідомістю мас та певною мірою програмує її, утворюючи передумови для переключення планів зображення між вчинками окремих дійових осіб та масовими діями.

У філософській драмі Я. Мамонтова «Коли народ визволяється» фікційна свідомість персонажів окреслюється через реагування дійових осіб на істотні суперечності, які виявляються у спробах їх подолати, що спричинюють внутрішні перетворення та зовнішні зміни. Жанрова структура драми впливає на форми репрезентації фікційної свідомості драматичних персонажів. У творі Я. Мамонтова фікційна свідомість дійових осіб зображується через відтворення внутрішніх переважань, що постають показниками зовнішніх перипетій. Естетика романтизму і символізму у філософській драмі Я. Мамонтова позначається на відображенні внутрішніх механізмів функціонування фікційної свідомості героїв за допомогою глибинних, багатозначних асоціацій та абстракцій, які формують розвиток драматичної дії.

Фікційна свідомість персонажа постає у драмі як здатність до постійно змінюваного у часі усвідомлення, яке відбувається внаслідок осягнення внутрішніх процесів та зовнішніх реалій фікційної дійсності як динамічних систем. Часові координати постають у ролі атрибутів постійно змінюваного досвіду фікційної свідомості персонажа, оскільки внутрішні перетворення у фікційній свідомості героїв драматург координує із рухом часу, який визначає та фіксує зовнішні і внутрішні зміни.

Література:

1. Cave T. *Thinking with Literature. Towards a Cognitive Criticism*. New York : Oxford University Press, 2016. 224 с.
2. Turner M. *The Literary Mind: The Origin of Thought and Language*. New York; Oxford : Oxford University Press, 1996. 187 p.
3. Richardson A. *Studies in Literature and Cognition: A Field Map. The Work of Fiction: Cognition, Culture and Complexity / edited by Alan Richardson and Ellen Spolsky*. Aldershot : Ashgate, 2004. P. 1–29.
4. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія та поетика : монографія. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 180 с.
5. Palmer A. *Fictional Minds*. Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2004. 275 p.
6. Гребенюк Т. В. Когнітивні аспекти репрезентації свідомості в художній оповіді. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Бердянськ : ФОП Ткачук О. В., 2016. Вип. IX. С. 200–206.
7. Fludernik M. *Narrative and Drama. Theorizing Narrativity / edited by John Pier, Jose Angel Garcia Landa*. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 355–383.
8. Атаманчук В. П. *Модельовання фікційної свідомості персонажа в українській драматургії 20–50-х років XX ст. : дис. ... д. філол. н. : 10.01.01, 10.01.06*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2020. 467 с.
9. Мамонтов Я. А. *Твори / Упорядник, автор передмови і приміток Ю. Г. Костюк*. К. : Дніпро, 1988. 557 с.

Atamanchuk V. Modeling the personage's fictional consciousness in the philosophical drama of Ya. Mamontov "When the people liberate themselves"

Summary. The article is devoted to the study of means and artistic construction of the consciousness of the actors in the play "When the people liberate themselves" by Ya. Mamontov. The parameters of modeling the fictional consciousness of the personages as a phenomenon that changes under the influence of external circumstances and internal experience, which contribute to the formation of new levels of understanding of the heroes, are analyzed; the correlations between the fictional consciousness of the personages and the external fictional world is traced at the level of the actions performed by the characters in the space of the fictional world of the drama. The genre features of the philosophical drama in the play by the playwright are outlined: a double large-scale conflict that encompasses opposing forces; the image of the dramatic hero Albert, whose fictional consciousness affects the development of the action in the literary work; a set of events that lead to a paradigm shift in the self-awareness of the entire nation; comprehension of artistic problems through the construction of abstract generalizations that represent the functioning of ideas as complex mental constructions. It was outlined that the reflection of the fictional consciousness of the personages in the drama is determined by artistic abstractions that aggregate all images, phenomena, processes that appear as formed fragments of artistic reality in the literary work and as reflections in the perception of the personages. It is proven that the playwright represents the distinction between the consciousness of the protagonist, other personages, and the mass consciousness, reproducing various forms of their interaction and opposition, which affect the unfolding of dramatic situations, and their different significance at different time intervals. It is determined that the fictional consciousness of the protagonist constructs the development of events in the drama, since the personage formulates ideas, in accordance with which he performs actions that change the contours of political and social phenomena in the drama. The peculiarities of self-identification of characters and their

reflection in the perception of other personages of the drama as appropriate ways of fixing internal transformational processes are outlined. The fictional consciousness of the personage in the drama is considered as the ability to constantly change awareness over time, which occurs as a result of understanding the internal processes and external realities of fictional reality as dynamic systems. It was determined that time coordinates appear as attributes of the constantly changing

experience of the personage's fictional consciousness, since the playwright coordinated the internal transformations in the fictional consciousness of the characters with the movement of time, which determined and fixed external and internal changes.

Keywords: personage, personage's fictional consciousness, personage's fictional consciousness representation, dramatic action, dramatic conflict.

*Бадражан В. С.,**аспірант III курсу Факультет Літератури**Вільного Міжнародного Університету Молдови (ULIM)**вчитель румунської мови і літератури та загальної літератури**Теоретичної середньої школи «Гінта Латина»**<https://orcid.org/0000-0002-4559-8523>*

ПРОТИРІЧЧЯ У КАНОНІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: НОВИЙ ПОГЛЯД

Анотація. Другий закон логіки Аристотеля, сформульований у «Метафізиці», зосереджений на виключення протиріч з усного і письмового спілкування. Досі закони античного філософа актуальні. Проте канонічні вірші не підкоряються цьому закону. Присутність в них протиріч обов'язкові, сприяючи канонізації разом з іншими частинами системи канонічного літературного твору. Є різні способи введення протиріч у віршах. У цій статті, читач може ознайомитися з 10-ма із них, список яких був складений після ретельного вивчення творів канонічних поетів: Гомер, Овідій, Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Омар Хайям, Вільям Шекспір, Віктор Гюго, Жан де Лафонтен і Йоганн Вольфганг фон Гете. Стаття також показує протиріччя, які знайшлися в першому літературному творі людства – «Епос про Гільгамеша». Окрім досліджених літературних творів, у статті можна знайти і аналіз наукових праць Платона, Аристотеля, Готфріда Вільгельма Лейбніца, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля і Гарольда Блума.

У вивчення цієї теми були використані класичні і сучасні методи: аналіз, синтез, дедукція, герменевтичний метод наукового дослідження і інтуїтивний метод Карла Гюстава Юнга. Стаття також пояснює роль, мету і етапи літературних протиріч, будучи абсолютно новим поглядом на цю тему. Новизна погляду полягає в тому, що, якщо починаючи з древніх часів на протиріччя дивилися як на помилку, яку треба було постаратися виключити з усного і письмового спілкування, а в цій статті протиріччя показані з хорошого боку. Вони представлені як необхідність в кожному літературному творі, як спосіб увічнення і канонізації віршів. Публікація написана навколо наукової проблеми: «Завдяки чому літературні твори, зокрема вірші, стають канонічними?», яка стала ще гостріша з появою книзі Гарольда Блума «Західний канон», в 1994-му році. Мета статті – ознайомити науковий світ з однією з рис таких канонічного літературного твору, як – наявність протиріч.

Ключові слова: канонічна література, літературне протиріччя, антитеза, оксюморон, постмодернізм.

Постановка проблеми. Книга Гарольда Блума «Західний канон» [1], видане в 1994-му році, зачіпає проблему, до рішення якої прагнемо в цій публікації: завдяки чому літературні твори, зокрема вірші, стають канонічними. Серед сучасних літературів і наукових діячів, проблема канонічності віршів виникає не лише при потребі відповіді на поставлене тільки що питання, але і коли стикаємося з постмодернізмом науки і літератури, одна з мети якого повне руйнування канонів. У зв'язку з цим, проблема полягає не лише в тому, щоб знайти відповідь на питання про канонізацію літературних творів, але і переконати науковий і літературний світ, в тому, що справжнє мистецтво,

здатне пережити віки, з'являється завдяки існуванню канонів. Гарольд Блум говорить про цю проблему в згаданій книзі, помітивши, що у науковому світі він самотній, а його наукові праці постійно піддаються різним докорам з боку колег.

Залишаючи на потім спори з постмодерністами, ми зосередимося на першій частині проблеми, поставленій Гарольдом Блумом: завдяки чому літературні твори, зокрема вірші, стають канонічними. Гарольд Блум дійшов висновку, щоб поет міг ставати канонічним, його творчість слід характеризувати трьома словами: оригінальність (яка в розуміння Блума є дивністю), тривога (яку обов'язково повинні викликати вірші у читача) і подолання (згідно яким поет, для того, щоб стати канонічним, повинен здолати впливи стилю і світогляду своїх попередників). Ми ж, в ході власного дослідження, дійшли висновку, що канонічні вірші стали такими завдяки найбільшій кількості рис, чим ті які виявив Блум. Насправді, канонічний літературний твір це ціла система, що складається з 7 елементів, які, у свою чергу, володіють 11-ма рисами.

Мета даної статті – ознайомити науковий світ з однією з рис канонічного літературного твору, під назвою наявність протиріч. Варто відмітити, що одні тільки протиріччя не зроблять твір канонічним. В той же час, вони обов'язкові для канонічного літературного твору, сприяючи канонізації разом з іншими елементами і рисами системи, частину яких ми вже пояснили в раніше опублікованих статтях. Частину, що залишилася, належить показати науковому товариству в майбутніх публікаціях.

Серед методів, використаних в науковому процесі, які сприяли отриманню цих висновків, можна перерахувати: аналіз, синтез, дедукцію, герменевтичний метод наукового дослідження та інтуїтивний метод Карла Гюстава Юнга.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Без сумніву, світ знав про протиріччя з давніх часів і починаючи з Античності вивчав їх, але трохи під іншим кутом, ніж чим ми в цій статті. Знамениті грецькі філософи того часу: Сократ, Платон і Аристотель дивилися на протиріччя як на неприпустимий чинник. Читаючи діалоги Платона [2], головний персонаж якого Сократ, можна помітити, що майєвтика повністю побудована на виявленні протиріч. Сократ виходить переможцем з його «концептуальних битв» з греками, завдяки тому що знаходить протиріччя у викладених ними думках, що надавало йому право вважати думку суперника помилковою і можливість переконати його в цьому миттєво.

Прибічником Платона є Аристотель, який в «Метафізиці» [3], формулюючи три закони логіки, другому дав назву – закон заборони протиріччя. Довгий час на протиріччя дивилися

з обережністю. Доказом цьому, німецький філософ Готфрід Вільгельм Лейбніц, формулюючи четвертий закон логіки, повністю погодився із законом протиріччя Аристотеля. Георг Вільгельм Фрідріх Гегель поміняв точку зору на світ протиріч кажучи, що завдяки вічної суперечкоюю і спільної роботи тези і антитези з'являється синтез. Іншими словами, Гегель стверджував, що все хороше у світі є ні що інше, як результат боротьби протиріч. За життя Гегеля з'явилася і нова літературна течія, під назвою романтизм. Гегель хвалив романтиків за образне вираження – антитеза, яку вони часто вживали у віршах і яка має на увазі зіставлення протиріч.

Нині триває вивчення протиріч, хоча також як і в Древній Греції, на них дивляться як на помилку. Це можна побачити з пояснення, даного слову «протиріччя» Кембріджським словником: *“the fact of something being the complete opposite of something else or very different from something else, so that one of them must be wrong”* [4].

Виклад основного матеріалу. Повертаючись до Гарольда Блума, можемо помітити, що друга риса увічненого твору, на його думку – це тривога, яку вірші повинні викликати у читача. Тут варто відмітити, що протиріччя існують в усіх канонічних поетичних творах, будучи одним із способів викликати тривогу у читача. Це знаходимо в книгах американського критика. Таким чином, читачі «Епоса про Гільгамеша» [5] наповнюються тривогою бачачи, як сильні, молоді, у прямому розумінні велетенські і, здавалося б, безсмертні герої, здатні протистояти навіть богам на початку твору, стають у кінці слабкими, битими вітрами, дощами, роками, маленькими і безсилимими перед смертю.

Протиріччя можемо знайти і у Гомера. Правда, не знаючи літературу, яка до нього існувала, частина з протиріч у нас наявна, а про другу частину можемо здогадуватися за допомогою дедукції. З того що очевидно, порівнюючи «Ліаду» [6] і «Одіссею» [7], в першу чергу впадає у вічі протиріччя в зовнішності і в характері головних героїв. Ахіллес (головний герой «Ліади») – це молодий і високий хлопець, зі світлим волоссям, гордий і повний гніву. В Улісі (головний герой «Одіссеї») місце гордості займає скромність і мовчання, а гнів замінений розумним планом битви і великим терпінням в його віднайденні. Уліс – це чоловік за 40 років, з чорним волоссям, у якому почала з'являється сивина, не великого зросту, але з широкими плечима. Багато крові летить в обох творах. Якщо «Ліада» – це розповідь про битву при Трої і епос закінчується важкою битвою, то «Одіссея» розповідає про мирний час, коли Уліс повертається додому і оповідає про його рідних і їх життєвих труднощах. У кінці другого епосу немає битви. Її заступають боги, кажучи суперникам, що війна – найбільше зло на світі і тому нехай люди живуть у мирі. Також, на початку першого епосу Гомер говорить, що поет не зможе писати без натхнення музи. У «Одіссеї» Гомер стверджує, що часто музу може замінити величезна робота поета над твором.

За допомогою дедукції, знаючи, що Троя – це алегорія, можемо дійти до того, що це фортеця була літературою часу Гомера і традиції людей його часу жити в злості і розбіжності. В ході битви з літераторами і з шкідливими традиціями, Гомер зрівняв із землею Троянську фортецю. Про те що поет виступав проти традицій свого часу допускаючи навмисно суперечливі висловлювання можна зрозуміти, аналізуючи праці Платона і Аристотеля. У них говориться, що раби не є людьми. Вони

на рівні тварин або інструментів, що говорять. Якщо раб бажає отримати свободу, у нього є тільки один шлях добитися бажаної мети – самогубство.

Уліс, повертаючись додому, і розмовляючи з відданими йому рабами називає їх людьми і обіцяє звільнити їх, після вигнання людей, які зайняли його будинок, бенкетують цілими днями і вимагають, щоб його дружина вийшла заміж за одного з них. Не можна було говорити в античності і про участь жінок в громадському житті. Навіть у театрах жіночі ролі грали завжди переодягнуті чоловіки. Це традиція збереглася віками, дійшовши і до часів Шекспіра. У Гомера ж, Пенелопа у відсутність чоловіка, протягом 20 років продовжувала бути царицею Ітаки, а це означало і правити державою.

Перш ніж перейти до наступного канонічного поета, варто пояснити чому поети іноді говорять навпаки те, що колись вважали правдою. Пояснення цього факту варто почати з третьої риси канонічного твору Блума – подолання. На думку американського критика, канонічний поет знаходиться в постійній війні з його попередниками. Якщо він перемагає в цій війні, то в слідство стає частиною літературного канону. Виходячи з цього, повертаючись до нашого відкриття, протиріччя реалізується в два етапи. Перший етап співпадає з молодістю поета, коли він говорить і доводить зворотне того, що писалося до нього. Другий етап протиріч співпадає із старістю поета, коли він воює сам з собою і намагається здолати себе. На другому етапі він переглядає деякі думки молодості, кажучи речі, які потім стають суперечливими в його творчості.

Другу частину протиріч ясно видно в останніх роботах Овідія – «Скорботні елегії» і «Понтики», в яких автор прямим текстом відмовляється від думок викладених в його двох відомих творах молодості «Наука любові» і «Метаморфози»: *“If anyone thinks you shouldn't be read / because you're mine, and thrusts you away, / say: 'Look at the title: I'm not love's master: / that work's already got what it deserved.”* [8, с. 13].

Данте Аліг'єрі писав усе життя «Божественну комедію» [9] як і Гете [10], який усе життя писав «Фауста». Подорож Данте Аліг'єрі починається в пеклі і закінчується у протилежному світі – в раю. У раю поет наближається до Бога, стаючи одним цілому з ним, з його світлом. Як помічає і Гарольд Блум, італійський поет Данте Аліг'єрі, заповнює пекло письменниками, ведучи з ними жорстоку боротьбу. Перемагаючи, він залишив їх на рівні пекла, кажучи цим що вони небиліці здатні пізнати повністю світ. Фауст починає свій шлях теж з пекла, укладаючи пакт з Мефістофелем, посланцем диявола. У кінці п'єси, як і Данте Аліг'єрі, він в раю розмовляє з Богом, який прощає йому гріхи. Ще цікаво спостерігати за тим, як на початку Фауст не може мірятиметься із старістю. Причина, по якій він погоджується на пакт з Мефістофелем, полягає в тому, що посланець пекла може повернути йому молодість. У кінці трагедії, старий Фауст приймає з упокорюванням смерть.

Перше протиріччя можна знайти в назву двох частин, з яких складається «Канцоньєр» [11] Петрарки – «Сонети на життя Мадонни Лаури» і «Сонети на смерть Мадонни Лаури». У першій частині Петрарка описує любов до Лаури як прокляття, як гірке випробування життям, в другій частині – це благодать, дана Богом. Всевишній позбавив Петрарку жіночої любові, але натомість показав йому істинну любов – до Бога, відкриваючи таким чином ворота раю для поета і його коханої. За словами Петрарки, в раю він буде на повіці разом з Лау-

рою. Також, в першій частині можна помітити концептуальну боротьбу Петрарки з Данте Аліг'єрі.

Омар Хайям у своїх рубаях використовує суперечність у формі, але не в змісті. Наприклад, міркуючи про сенс життя, поет говорить в декількох рубаях, що сенс життя в тому, щоб пити вино і проводити час з красунями. У інших же рубаях, персидський поет говорить, що людина не має права витратити своє життя даремно, думаючи тільки про розваги. Суперечлива тільки форма. Красуні і вино лише алегорії, за допомогою яких Хайям говорить, що сенс життя щоб йти до Бога, возз'єднається з ним. Використовує цю алегорію щоб показати на скільки приємний шлях до божества.

У своїй останній п'єсі «Макбет» [12] Шекспір заперечує п'єсу своєї зрілості – «Гамлет» [13]. Це добре помітно, якщо спостерігати за принцями обох трагедій. Гамлет і Малкольм молоді, обоє втратили батьків, які були зрадницьки убиті і їм належить помститися за смерть батьків. Ось тільки Гамлет, довівши свою помсту до кінця помирає сам, і Данія дістається іншому принцю, з чужої держави. У «Макбеті» принц Малкольм, на відміну від Гамлета, не живе прихованим життям, плануючи і реалізуючи сам помсту. Він втікає з країни, робить висновок союз, завдяки якому вбивця його батька убитий, а він стає на трон свого батька. У сонетах Шекспір суперечить з попередниками і в звичайній формі, говорячи про своє невдоволення за допомогою алюзій. Яскравий приклад цьому сонет 130: *"My mistress' eyes are nothing like the sun; / Coral is far more red, than her lips red: / If snow be white, why then her breasts are dun; / If hairs be wires, black wires grow on her head. / I have seen roses damasked, red and white, / But no such roses see I in her cheeks; / And in some perfumes is there more delight / Than in the breath that from my mistress reeks. / I love to hear her speak, yet well I know / That music hath a far more pleasing sound: / I grant I never saw a goddess go, / My mistress, when she walks, treads on the ground: / And yet by heaven, I think my love as rare, / As any she belied with false compare"* [13, с. 136].

Але по повз звичайну форму протиріччя, він використовує і досить інтелігентний спосіб боротьби з попередниками. У першій частині своїх творів англійський драматург ставить в них думки поетів, що жили до нього. Далі поет розвиває їх думки, показуючи, що робота, свого часу, не була доведена до кінця. Яскравий приклад цього являється трагедія «Король Лір» [14].

Байки Жана де Лафонтена і балади Віктора Гюго схоже суперечністю, тим що в кожному з творів цих канонічних письменників зустрічаються антитетичні персонажі.

Якщо романтики писали, використовуючи постійно оксюмори і антитези (образні ворожіння, в основі яких лежать протиріччя), відкривачі модернізму – символісти – увійшли до історії літератури як поети, які застосовують, як правило, естетику потворного. Таким чином в їх віршах краса і потворність завжди поруч.

Можна знайти дуже багато протиріч в літературі. Кожна нова літературна течія з'явилася завдяки протиріччям між представниками течії, що формується, і представниками літературних течій, що існували упродовж багатьох років. Найлегший спосіб переконається в існуванні протиріч – це відвідати бібліотеку і просто подивитися на назву книг: «Принц і жабра» і «Щоденники Адама і Єви» Марка Твена; «Зелені пагорби Африки» Ернеста Хемінгуей; «Любов під час чуми»

Габрієля Гарсія Маркеса; «Старий Заповіт» і «Новий Заповіт», з яких складається Біблія і т. д.

Висновки. Попри те, що в щоденній розмові варто уникати протиріччя, в увічненій літературі це обов'язкова риса, будучи частиною системи, яка сприяє канонізації твору. Пряма мета протиріччя – викликати тривогу у читача. Також, протиріччя є одним з методів боротьби поета з впливом його попередників, що закінчується подоланням «страху впливу». Протиріччя мають два етапи: молодості (коли поет бореться з іншими поетами) і старості (коли поет бореться сам з собою). У канонічних літературних творах протиріччя зустрічаються в наступних формах: 1) суперечливі персонажі; 2) суперечливі місця; 3) незгода з думками інших письменників, з традиціями або з власними думками, викладеними в ранні твори. При цьому незгода завжди супроводжується створенням нових традицій і з викладом нових думок, як у разі епопеї Гомера і сонетів Шекспіра. Незгода може бути сказана прямим текстом або, що частіше, за допомогою алюзії; 4) створення на багато розумного сюжету, який ставить в тінь сюжет твору молодості, як у разі «Макбета» і «Гамлета»; 5) розвиток сюжету інших письменників – як у «Королі Лірі» Шекспіра; 6) використання образних виразів, які мають суперечливу основу (антитезис і оксюморон романтиків); 7) введення у віршах естетики потворного (у разі символістів). 8) показувати, як молода людина стає старою і як змінюється її життя при цьому переході; 9) використати протиріччя як форма вираження, але виключити, в той же час, суперечність сенсу (у випадку з рубаями Омара Хайяма); 10) оголосити про протиріччя в назві твору.

Література:

1. Bloom H. The Western Canon. USA : Harcourt Brace & Company, 1994. 578 p.
2. Plato. The Dialogues. URL: https://webs.ucm.es/info/diciex/gente/agf/plato/The_Dialogues_of_Plato_v0.1.pdf (date of access: 19.07.2022).
3. Aristotle. The Metaphysics. URL: <https://resources.warburg.sas.ac.uk/pdf/akh237b32590817.pdf> (date of access: 19.07.2022).
4. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (date of access: 19.07.2022).
5. The Epic of Gilgamesh. URL: <https://uruk-warka.dk/Gilgamesh/The%20Epic%20of%20Gilgamesh.pdf> (date of access: 19.07.2022).
6. Homer. The Iliad. URL: <https://ia601603.us.archive.org/6/items/in.ernet.dli.2015.123454/2015.123454.The-Iliad.pdf> (date of access: 19.07.2022).
7. Homer. The Odysee. URL: <https://www.boyle.kyschools.us/UserFiles/88/The%20Odyssey.pdf> (date of access: 19.07.2022).
8. Ovid. The Poems Of Exile. URL: http://uploads.worldlibrary.net/uploads/pdf/20121106192032ovidpoemsfromexilepdf_pdf.pdf (date of access: 19.07.2022).
9. Dante A. The Divine Comedy. URL: <https://www.holybooks.com/wp-content/uploads/Dante-Alighieri-The-Divine-Comedy.pdf> (date of access: 19.07.2022).
10. Goethe. Fauts I & II. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 2014. 329 p.
11. Petrarch. The Complete Canzoniere. URL: <https://www.poetryintranslation.com/klineascanzoniere.php> (date of access: 19.07.2022).
12. Shakespeare W. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark. URL: <https://www.w3.org/People/maxf/XSLideMaker/hamlet.pdf> (date of access: 19.07.2022).
13. Shakespeare W. Sonete: Sonets. – București : Pandora, 2009. 160 p.
14. Shakespeare W. The Tragedy of King Lear. URL: https://shakespeare.folger.edu/downloads/pdf/king-lear_PDF_FolgerShakespeare.pdf (date of access: 19.07.2022).

Badrajan V. Contradictions in canonical literature: a new look

Summary. Second law to logic Aristotle set forth in “Metaphysics”, concentrated on the exception of contradictions from verbal and writing communication. The laws of ancient philosopher are actual until now. However canonical verses submit to this law. Being in them contradictions to the duty, assisting canonization together with other parts of the system of canonical literary work. There are different methods of introduction of contradictions in verses. In the real article, a reader can will become familiar with 10 from them, list of that was made an after the careful study of works of canonical poets: Homer, Ovidiy, Dante Aligieri, Franchesco Petrarka, Omar Hayam, William Shakespeare, Victor Gugo, Jean de Lafonten and Johannes Volfgang Goethe. The article shows contradictions that were in first literary works of humanity are “Epos about Gilgamesh” also. Except investigational literary works, in the article it is possible to find and analysis of scientific works of Plato, Aristotle, Gotfrid William Leibnits, Georg William Frederic Hegel and Harold Bloom.

In the study of this theme classic and modern methods were used: analysis, synthesis, deduction, hermeneutics method of scientific research and intuitional method of Carl Gustav Ung. The article explains a role also, sweep the stages of literary contradictions, being an absolutely new look to this theme. The novelty of look consists in that, if beginning from ancient times to contradiction looked as on an error that it was necessary to try to exclude from verbal and writing communication, in the real article of contradiction shown from a good side. They are presented as a necessity for every literary works, as a method of immortalization and canonization of verses. Is a publication written round a scientific problem: “what do literary works, in particular verses, become canonical due to?”, what became yet more sharp with appearance to the book of Harold Bloom the “Western canon”, in 1994th. Aim of the article – to acquaint the scientific world with one of lines of such canonical literary work, as is a presence of contradictions.

Key words: canonical literature, literary contradiction, antithesis, oxymoron, post-modernism.

Вовк О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та теорії літератури
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ЕСТЕТИЧНІЙ СИСТЕМІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Анотація. Проблема відродження духовності в Україні не може вирішуватися без глибокого аналізу соціокультурних особливостей літератури для дітей, оскільки діти – майбутнє держави. У статті проаналізовано погляди Бориса Грінченка на українську дитячу літературу. Питання дитячої літератури актуалізувалося у другій половині XIX ст. у зв'язку із культурницькою боротьбою народницької інтелігенції за національну самобутність та національну школу.

У дослідженні зауважено, що естетичні виміри авторської концепції етнокультурного закорінення включали в себе питання народної просвіти, видавничої справи та створення власне дитячої літератури. Для творчості Бориса Грінченка цей взаємозв'язок особливо властивий.

Основне завдання статті – довести, що дитяча література Бориса Грінченка – це важливий засіб навчання і виховання. Борис Грінченко в певний спосіб популяризував народний твір через літературні засоби, по-перше, стилістично опрацьовуючи його, надаючи йому більш викінченої й виробленої літературної форми; по-друге, трансформуючи, збагачуючи при такій обробці сценами власного фантазування.

Звертаючись до фольклорної поетики, Грінченко, надихає її власним, індивідуальним чуттям митця. Традиційні народнопоетичні мотиви, образи, художні засоби творчо переосмислюються і підпорядковуються ідейно-тематичним завданням літератури для дітей, спрямовуються на показ образів-характерів у цій конкретній життєвій реальності.

Підкреслено цінність численних публіцистичних статей Б. Грінченка з проблем народної освіти, культури, навчання, виховання, а також теоретичних педагогічних праць. Конкретизовано основні вимоги до дитячого журналу, серед яких: наявність літературного і наукового відділу; основний принцип подання матеріалів у дитячому журналі – системність; відповідність формату журналу віку дитини; бездоганна коректура; зрозумілість мови; відповідність ілюстрацій текстам. Б. Грінченко визначив вимоги до літературних творів, що мають вміщуватися в дитячому журналі, серед яких: наявність морального ідеалу; зображення реального життя; художність творів; відображення у творі змісту, що сприяє розвитку розуму й почуттів дитини.

Ключові слова: Борис Грінченко, українська дитяча література, література для дітей, художня система, національні ідентичність, націотворчість.

Постановка проблеми. Розвиток української дитячої літератури тісно пов'язаний із розвитком національної літератури загалом, виводячи її витoki від часів Київської Русі, зокрема від «Повчання» (1117) Володимира Мономаха. Літе-

ратура для дітей, як і письменство загалом, була пов'язана із боротьбою українського народу за національне та соціальне визволення, відіграла важливу роль у «формуванні національної самосвідомості молоді», високих моральних, естетичних та гуманних почуттів. Особливо важливим періодом розвитку дитячої літератури стало XIX ст. (пов'язане передусім із періодами діяльності та творчості народників). У кінці XVIII – на початку XIX ст. почалося формування першого національно свідомого покоління української інтелігенції, котра, на думку фахівців, почала декларувати свої суспільні потреби, озвучувати нові принципи виховання, навчання та освіти. Одним із найбільш важливих стало питання виховання молодого покоління та створення української національної школи. Звідси й «увага до літератури для дітей, дитячого читання, навчання засобами рідного слова».

Аналіз досліджень і публікацій. Важливим контекстом постає вивчення проблем розвитку української дитячої літератури взагалі. Тим більше, що в дослідницьких колах й надалі дискутуються питання про співвіднесення понять «дитяча література», «література для дітей», «коло дитячого читання», «дитяча творчість» тощо [1, с. 9, 16]. У публікаціях останніх років під дитячою літературою розуміють «певну сукупність літературних творів, написаних або прилаштованих для дітей із цілком певною метою: звертатися до дитячої уяви, впливати на дитячі пізнавальні здібності, розвивати смаки та вподобання, розважати дитину» [2, с. 20]. З нашого погляду, літературну теорію важливо перевіряти літературною практикою, конкретними дитячими творами. Вважаємо, що творчість Б. Грінченка для дітей безсумнівно є добрим дискусійним матеріалом.

Метою дослідження є аналіз специфіки дитячої літератури в межах творчої спадщини Бориса Грінченка, суголосні їй педагогічні ідеї та загальна націотворча спрямованість дитячої художньої літератури.

Виклад основного матеріалу. Українська дитяча література дошевченківського періоду (Л. Боровиковський, Є. Гребінка, П. Гулак-Артемівський, О. Духнович, І. Котляревський та ін.) набуває нової якості і за змістом, і за формою (особливістю мови, специфікою жанрів тощо). У ній глибоко показано народне життя, щедро використовуються фольклорні джерела, глибше й багатогранніше ставиться проблема виховання молоді [3, с. 35–77].

Наданню українській дитячій літературі вищої якості посприяла передусім творчість Т. Шевченка. Справді, «Кобзар» (та й інші твори) «надовго став головним підручником, за яким діти вчилися любити рідну землю і народ» [4, с. 58–62]. Питання дитячої літератури актуалізувалося у другій половині XIX ст. у зв'язку із культурницькою боротьбою народницької

інтелігенції за національну самобутність та національну школу. Всупереч царській політиці русифікації з'являються українські школи та граматики. Із 1870-х рр. постає плеяда майстрів слова (П. Грабовський, М. Драгоманов, О. Кониський, І. Манжура, Панас Мирний, І. Нечуй-Левицький, О. Пчілка, М. Старицький, І. Франко та ін.), які по-новому продовжили традицію створення літератури для дітей у контексті актуальних суспільно-естетичних проблем національного відродження. Власне, на їхньому тлі й виділяється, на думку вчених, постать Б. Грінченка, який дуже багато зробив для виховання й освіти молодого покоління як педагог, видавець, громадський діяч, учений, дитячий письменник. Його становлення відбувалось у страшних, несприятливих умовах національного занепаду, передусім – культивованого російським колоніальним режимом національного безпам'ятства: «Страшні слова, а мусиш їх казати: у рідному краї живеш, як чужий, бо живеш серед людей, котрі не мають рідного краю тим, що не знають його» [5, с. 168].

Борис Грінченко активно повертався, за Григорієм Ващенком, до «національних традицій» Т. Шевченка (дещо занедбаних поколінням українофілів). При цьому на характер творів для дітей потужно впливала педагогічна концепція автора. У сфері педагогіки Б. Грінченко – автор численних публіцистичних статей з проблем народної освіти, культури, навчання й виховання, а також теоретичних педагогічних праць («Як тепер народна школа на Україні», «На безпросветном пути», «Народні вчителі і українська школа», «Братства і просвітня школа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького», «К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе», «Якої нам треба школи» та ін.). Як твердять дослідники, за роки освітньої діяльності (1881–1893) Б. Грінченко створив своєрідну педагогічну систему, яка ґрунтувалась на ідеях демократизму, гуманізму, народності та необхідності національного виховання [6].

Але у націотворчому сенсі, як видається, письменник був особливо близьким до теорії Костянтина Ушинського (1824–1870) (щоправда, без наголошення на релігійному вихованні), який писав: «Як нема людини без самолюбства, так само нема людини без любові до батьківщини, і ця любов дає виховникові певний шлях до серця людини й могутню опору в боротьбі з її поганими особистими родинними нахилами» [7, с. 155]. Виразно про це свідчить студія «Народні вчителі і українська школа» (1906) [6], у якій Б. Грінченко обґрунтовує необхідність створення національної школи через розв'язання трьох основних завдань: здійснення навчання і виховання, спілкування вчителів, дітей і батьків рідною мовою; реалізація ідеалу гармонійної творчої особистості відповідно до історичного досвіду, системи духовних, моральних цінностей українського народу; формування національної самосвідомості. В оповіданні «Брат на брата» (1907) ця концепція відлунує у міркуваннях головного героя – сільського вчителя Євгена Корецького про свою (і дружини) педагогічну місію: «Спершу сам, тоді вдвох – вони виходили кілька поколінь молодіжці, осяяної хоч невеликим світом знання й громадянської самосвідомості. Вони власним своїм прикладом, своїм життям завсіди силкувалися не різнитися з тим, чого навчали людей: ішли завсіди, де тільки могли, на поміч усім, кому того треба було, ішли не через те тільки, що так веліла їм ідейна повинність, але й того, що їм любо було пірнати в народне море, заспокоювати болі; того, що вони любили цих темних,

пригнічених тяжкою долею, людей і силкувалися виявити ту любов, як могли...» [8, с. 516].

Ще більш чітко свою концепцію дитячої літератури Б. Грінченко виявляє в інших роботах, наприклад, присвячених дитячій періодиці. Так, у статті «К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе» [9, с. 27–50] (1895) письменник ставить чіткі вимоги до дитячих журналів, а саме: 1) дитячий журнал має мати свою мету; 2) за допомогою систематичного впливу на дитячу душу закласти підвалини для доброго морального світогляду; 3) дитячий журнал має мати своїм читачем тільки дітей з однаковим ступенем розумового розвитку, отже, певного віку; 4) матеріалом для преси може бути і народна поезія, і нові оригінальні твори, і перекладні; 5) епіка – віршована казка, байка, балада, оповідання – мають займати чільне місце у журналі; 6) історичний відділ у дитячому журналі має бути патріотичним, «але без шовінізму, без ворожості до інших народів» [9, с. 27–50].

У статті також сформульовано концептуальні вимоги до художніх творів (власне, до дитячої літератури як іманентної складової українського національного письменства) опублікованих у дитячих журналах: 1) кожний твір журналу має бути пройнятий моральним ідеалом; 2) у творах автори повинні змалювати дітям справжнє життя, але обминати «чимало чорного, нечистого»; 3) твори мають бути правдиві, артистичні, мають виховувати почуття правди, добра, любові до всіх людей; 4) сюжет у творі має бути завжди цікавим, вибраним з життя, завжди розумним.

Стаття Бориса Грінченка, який друкувався під псевдонімом Борис Вільхівський, була чи не єдиною на той час на тему дитячої літератури, зокрема, періодики, де автор поставив чіткі вимоги як до дитячого журналу, так і до дитячої літератури, розміщеної у дитячій періодиці. На практиці ці вимоги були реалізовані в дитячому журналі «Дзвінок», у якому часто друкувався сам письменник.

Вагомість зробленого Б. Грінченком у сфері дитячої літератури увиразнюється, якщо конкретизувати це поняття, усвідомити, що саме ми під ним розуміємо. Тим більше, що у сучасній науці не бракує різноглумачень цієї категорії. Наприклад, одні вчені схильні вживати термін «дитяча література» лише щодо літератури, «створеної дітьми», на відміну від «літератури для дітей», створюваної «дорослими письменниками для молодшого читача» [10, с. 285].

У межах концепції дитячу літературу розглядають синонімічно до поняття «література для дітей» як словесну творчість, що виникає на перетинах мистецтва, педагогіки, психології, але передусім є явищем мистецтва слова. Як твердить Л. Кіліченко, «помилково вважати її ілюстрацією певних положень педагогіки, морально-етичних сентенцій». Важливим фактором тут постає рецептивно-естетичний аспект: чи відповідає художній твір віковим особливостям дитини, чи доступними є його форма і зміст, чи попередньо враховано автором тип мислення, психіку дитини тощо. Тому дитяча література – це література, яка відповідає рівневі дитячих знань, дитячому життєвому досвідові, психічному розвитку, має відповідну тематику й технічне оформлення [1, с. 10–16].

Однак постає питання, що розуміти під дитячою психікою та мисленням. Важливим для письменника і, відповідно, дослідника дитячої літератури є врахування вікових меж дитячого віку, особливо тих, що стосуються періоду шкільного навчання,

де найбільше використовується література для дітей. Сучасна вікова психологія пропонує таку періодизацію: 1) ранній дитячий вік – від 1 до 3 років; 2) дошкільний вік: від 3 до 6/7 років; 3) молодший шкільний вік (зріле дитинство, 1–4 класи) – від 6/7 до 10/11 років; 4) середній шкільний вік (підлітковий, 4–8 класи) – від 11/12 – до 14/15 років; 5) старший шкільний вік (рання юність, 10–11 класи) – від 15/16 – до 17/18 років; 6) зріла юність – від 18 до 20 років. Хоча психологи при цьому підкреслюють, що «межі вікових періодів відносні, потребують уточнення, що зумовлюється психічними, особистісними, статевими, соціально-економічними та історичними чинниками» [11, с. 108–110].

Наведена періодизація і досвід літературознавчого аналізу літератури для дітей спонукає враховувати два важливі моменти. По-перше, на практиці під дитячою літературою переважно розуміють не лише твори, що стосуються суто дошкільного та молодшого шкільного віку (від 1 до 11 років), тобто, з психологічної точки зору, раннього та зрілого дитинства, а й твори, що читаються у середньому та старшому шкільному віці (від 11 до 18 років) і охоплюють, за психологічною класифікацією, підлітковий вік та період ранньої юності. По-друге, є сенс розширити семантику терміна «дитяча література» через врахування її стосунків із дорослим реципієнтом (за психологічними поняттями, людьми у періоди зрілої юності, власне дорослості та старості).

Добре ця проблема – розширення семантичних меж терміна «дитяча література», увиразнюється на рівні конкретних жанрів. Наприклад, дослідники вказують на те, що байки (Л. Боровиковського, Є. Гребінки, П. Гулака-Артемівського, Г. Сковороди та ін.) адресовані як дорослим, так і підростаючому поколінню [1, с. 58–59]. Ще більше ознак амбівалентності знаходять у жанрі літературної казки, яка «однаково цікава і дітям, і дорослим». Тому, виділяючи різні види (літературний переказ фольклорної казки, літературна обробка фольклорної казки, суто авторська літературна казка) чи жанри (казки про тварин, чарівні, соціально-побутові, кумулятивні) літературної казки, сучасні дослідники говорять про їх класифікацію за рецептивною ознакою: 1) найменші діти, 2) старші діти і молодь, 3) широкі кола реципієнтів (діти і дорослі) [12, с. 41–50, 58, 67–69]. Схожі структуруючі формулювання – «для дітей» чи «для дітей і дорослих», – очевидно, можуть стосуватися не лише жанрів байки чи казки, а й усього корпусу творів для дітей. Це тим більше доречно, якщо враховувати наявність творів, розрахованих на читача середнього та старшого шкільного віку: підлітків і юнацтво (в іншій термінології – молодь) [13, с. 58]. З іншого боку, доречно враховувати існування поняття «коло дитячого читання». До нього зараховують або всю літературу, яку читають діти (дитячу і дорослу) (за Л. Кіліченко), або тільки книжки, написані для дорослих, які цікаві й доступні дітям (наприклад, вірші й поеми Т. Шевченка чи Лесі Українки) (за В. Костюченком). Б. Грінченко теж був схильний розширювати дитячу лектуру дорослими творами, наприклад, рекомендуючи читати Шіллера [14, с. 25].

Дитяча література становить вагомий частину створеного письменником, виділяють віршовані і прозові твори для дітей. До віршованих відносять передусім байки (сімдесят сім творів, за І. Пільгуком), казки (що неодноразово видавалися окремими книжковими виданнями навіть у 1920-ті рр.), окремі ліричні вірші («Петрусь», «Пастушки», «На волю», «Батько та дочка»

та ін.), балади й поеми (останні, щоправда, ближчі до амбівалентних, аніж до суто дитячих).

Щодо написання байок (ця стратегія відбилася на написанні казок) Б. Грінченко виробив позицію, яка добре характеризує етнокультурну спрямованість його естетичного мислення. У листі до Т. Зіньківського від 25.08.1888 р. молодий автор здійснює критичний огляд байок свого адресата і водночас висловлює міркування про необхідність залучення письменників-байкарів до української фольклорної традиції: «Тепер хочу декілька слів сказати про байки взагалі. Мені здається, що українські байкописи даремно роблять, що тільки все на позичені сюжети пишуть байки. Так робили, кажеш, усі байкописи. Знаю! Але ж хіба з цього виходить, що нам треба занехаючи власні скарби? Згадай наші приказки! Скільки чудових байок можна на їх написати!» [5, с. 39]. Не змінив своєї думки письменник і в пізніші часи. Так, осмислюючи творчість Леоніда Глібова, у 1900 р. він знову наполягає на національній самобутності цього жанру: щоб байки «своими образами, картинами, духом составляли оригинальные местные продукты творчества, сильно затрагивающие ум и чувство народа, представителем которых является создавший их поэт» [14, с. 165]. Глибоко в народну поетичну традицію занурені й казки Б. Грінченка. Дослідники відзначають, що ці твори привертають увагу не лише майстерністю віршованої техніки чи демократизмом змісту, а й «умілим синтезуванням народнопоетичної основи та авторського вимислу» [14, с. 163].

Однак найталановитішим виміром літературної творчості Б. Грінченка обгрунтовано вважають прозу (що спостеріг А. Кримський) – понад півсотні оповідань, новел, образків та повістей. Серед них значну частину становлять твори для дітей, особливо це стосується малих епічних форм («Олеся», «Сестриця Галя», «Грицько», «Украла», «Кавуни» та ін.). Цим творам, як і новелістиці письменника загалом, притаманні стильові прикмети, окреслені І. Денисюком у 1970 р.: «тонкоартистичне почуття композиції, чистота мови, комплексний характер проблематики (поєднання соціальних, психологічних та етичних проблем) та різка тенденційність» [15, с. 61, 66]. Згодом дослідники розвинули ці спостереження, вказавши, що Б. Грінченко як видатний педагог блискуче знав психіку дитини й «умів нерозривно поєднувати у своїх творах моральний, соціальний і патріотичний аспекти» [14, с. 211–212].

При цьому, якщо деякі автори говорять про зорієнтованість дитячих творів письменника лише на читачів дошкільного, молодшого шкільного віку [1, с. 69–70], інші розширюють це рецептивне коло. Так, наприклад, В. Сімович вказує на повість «Сонячний промінь» як «чудову лектуру для молоді між 14 та 18 роком життя» [16, с. 234]. Практично усі дослідники творчості Б. Грінченка відносять до корпусу дитячих творів байки автора, його казки, велику кількість оповідань. Є сенс у поезії, прозі розглядати не лише власне твори для дітей (наприклад, «Сестриця Галя», «Ксеня», «Грицько», «Петрусь», «Пастушки» та ін.), а й твори амбівалентного рецептивного спрямування – для дітей (включно із середнім та старшим шкільним віком) та дорослих (байки, «Сонячний промінь», «Екзамен», «Без хліба», «Професор Пшик», «Смерть отаманова», «Лесь, преславний гайдамака» та ін.).

Висновки. Література для дітей, як і письменство загалом, була пов'язана із боротьбою українського народу за національне та соціальне визволення, відіграла важливу

роль у «формуванні національної самосвідомості молоді», високих моральних, естетичних і гуманних почуттів. Особливо важливим періодом розвитку дитячої літератури стало ХІХ ст. Саме у цей час почалося формування національно свідомого покоління української інтелігенції, яка декларувала суспільні потреби, озвучувала нові принципи виховання, навчання та освіти.

Література:

1. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1988. 264 с.
2. Папуша О. Дитяча література як маргінес літературознавчої теорії: до проблеми конституювання об'єктів наукового дискурсу. *Слово і час*. 2004. № 12. С. 20–26.
3. Українська дитяча література. Хрестоматія: у 2 ч. Київ : Вища школа, 1992. Ч. 1. 382 с.
4. Грінченко Б. Твори. В 2 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1. 603 с.
5. «...Віддати зумієм себе Україні»: листування Трохима Зінківського з Борисом Грінченком. Київ ; Нью-Йорк, 2004. 520 с.
6. Грінченко Б. Народні вчителі і українська школа. Київ, 1906. 50 с.
7. Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : «Полтавський вісник», 1994. 191 с.
8. Грінченко Б. Твори. В 2 т. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. Т. 1. 603 с.
9. Вільхівський Б. К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе. *Земский сборник Черниговской губернии*. 1895. № 4–5. С. 27–50.
10. Літературознавча енциклопедія. У 2 т. Т. 1. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
11. Савчин М. В. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 360 с.
12. Тихолоз Н. Б. Казкотворчість Івана Франка (генеологічні аспекти). Львів, 2005. С. 41–50, 58, 67–69.
13. Костюченко В. А. Дитяча література. Українська Літературна Енциклопедія. Київ : «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1990. Т. 2. С. 58–62.
14. Погрібний А. Г. Борис Грінченко. Нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1988. 268 с.
15. Денисюк І. О. Мала проза Бориса Грінченка: нотатки про майстерність. *Літературознавчі та фольклористичні праці*. Львів, 2005. С. 60–70.
16. Сімович В. Про літературну діяльність Бориса Грінченка. Праці. Літературознавство. Культура. Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. С. 229–237.

Vovk O. Conception of Ukrainian children's literature in Boris Grinchenko aesthetic system

Summary. The problem of revival of spirituality in Ukraine cannot be solved without deep analysis of socio-cultural peculiarities of literature for children, as children are the future of Ukraine. The article analyzes B. Grinchenko's views on Ukrainian children's literature. The issue of children's literature was updated in the second half of the XIX century. in connection with the cultural struggle of the national intelligentsia for national self-awareness and national school.

The article noted that the esthetic dimensions of the author's concept of ethnic culture roots included the issues of people's education, publishing and the creation of children's literature. For B. Grinchenko's work, this relationship is especially characteristic.

The main task of the article is to prove that the children's literature of B. Grinchenko is an important means of education and training. First of all, B. Grinchenko popularize the folk work through literary means, stylistically working it, giving it a more finished and developed literary form; secondly, transforming, enriching the scenes with this kind of processing of their own fantasy.

Addressing the folklore poet, Grinchenko, inspired her own, individual sense of the artist. Traditional folk-poetic motives, images, artistic means are creatively rethought and subordinated to the ideological and thematic task of literature for children, directed on display of images-characteristics in this concrete life reality.

The value of the numerous articles of B. Grinchenko on problems of national education, culture, education, and theoretical pedagogical work was emphasized. The basic requirements to the children's magazine are specified, among which are: Availability of literature and scientific department; the basic principle of submission of materials in the children's magazine is system; correspondence to the format of the child's age magazine; perfect adjustment; language clarity; correspondence of illustrations to texts. B. Grinchenko defined the requirements for literary works, which should be included in the children's magazine, among which are: The presence of a moral ideal; real life image; art of works; reflection in the creative content that promotes the development of mind and feelings of the child.

Key words: B. Grinchenko, Ukrainian children's literature, literature for children, art system, national identity, national revival.

Євтушенко С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури, компаративістики і гринченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО КИЄВА 70-Х РОКІВ У РОМАНІ С. БАТУРИНА «ШИЗГАРА»

Анотація. Назва, епіграф, авторське визначення жанру, хронотоп та сюжет дозволяють говорити про спробу реалізації ностальгійного дискурсу в романі С. Батурина «Шизгара». Лейтмотивом твору виступає широковідома в 60-х роках у Радянському Союзі пісня Venus («Венера») голландської групи Shocking Blue, використання якої відновлює спогади та створює неповторну ностальгійну атмосферу у тексті. Подієва частина відбувається в центральній частині міста, що впливає на актуалізацію топоніміки середмістя Києва. Читач має можливість дізнатися неофіційні назви вулиць та історію виникнення народних назв вулиць. Атмосферу радянського часу автор передає за допомогою актуалізації типових деталей київської столиці, споминів про популярну кінопродукцію та згадкою про популярність бойових єдиноборств. Багато уваги приділено якості обслуговування радянських громадян. Підкреслюється, що якість радянської продукції нерідко ставала приводом для створення анекдотів, обмежений асортимент продуктів продавався у «форпостях забезпечення населення харчами», а найбільшою ряснотою відзначалися лікеро-горілчані відділи. Охоронців правопорядку у київській столиці недолюбливали (особливо молодь), позаочі називаючи їх «мусорами» та розповідаючи про них образливі анекдоти й співаючи глумливих пісеньок. В офіційному радянському світі сформувалися досить закриті спільноти для сторонніх (дипломати), куди потрапити було (якщо ти не партійний призначенець) доволі не просто. Прикметною особливістю радянського часу була наявність / відсутність потрібних зв'язків. Значна увага приділена київський молоді 70-х років, яка віддавала перевагу своїм «законам», «правилам» та неписаним моральним нормам. Характерною ознакою тих часів було функціонування молодіжних угруповань – контор, основним завданням яких «був захист суверенних прав як всієї спільноти, так і кожного окремого її члена». Відзначено також бажання молоді інтегруватися в загальноєвропейський контекст.

Ключові слова: ностальгія, Київ, радянський, Радянський Союз.

Постановка проблеми. С. Боем вважає, що ностальгія – це утопічна спроба повернути «ідеальне» втрачене минуле. Дослідниця виділяє два ностальгійні сюжети – реставраційний та іронічний (рефлектований). Реставраційна ностальгія прагне відродити «міфічний колективний дім». Реставраційна – «колективна, символічна та пов'язана із поза історичною «перебудовою» дійсності» [1, с. 301]. Амбівалентна природа ностальгії / «меч з подвійним лезом» (С. Боем) незрідка виступає дієвою політичною зброєю. В. Курцін вважає, що ностальгійний дискурс «тракує знаки радянської культури як знаки дитинства, як знаки назавжди і лірично зниклого світу

безтурботності, де ідеологічні реалії були абсолютно природними та домашніми» [2, с. 298]. Сучасні українські письменники, звертаючись до зображення часів Радянського Союзу, не можуть оминати ностальгійних відчуттів, адже насамперед – це «почуття втрати і зсуву», хоча разом з тим – це і «роман з власною фантазією» (С. Боем).

Мета дослідження – дослідити реалізацію ностальгійного дискурсу за допомогою відтворення реалій київської столиці 70-х років.

Виклад основного матеріалу. Магістральною темою в романі С. Батурина «Шизгара» є ностальгія, про що свідчить назва («Шизгара»), епіграф (пісня “Venus” Robbie van Leeuwen), авторське визначення жанру («Міський роман-ностальжі»), хронотоп (радянський Київ 70-х років), сюжет (несподівана зустріч у метро з колишньою дівчиною Іриною сколихнула пам'ять оповідача, яка «заходила послужливо підносити, здавалося, за давності й зблякли, а, виявляється, такі яскраві й живі спогади» про останнє шкільне літо в Києві [3, с. 15].

Широковідома в 60-х роках у Радянському Союзі пісня Venus («Венера») групи Shocking Blue з альбому At Home (1969) виступає своєрідним лейтмотивом твору, реалізуючись у заголовку («Шизгара» – від She's got it), епіграфі (англійський текст пісні “Venus” Robbie van Leeuwen та український переклад пісні «Венера» І. Мостицького) та трічі актуалізуючись у тексті. У першому розділі «Фортуна та п'ятак» вправний гітарист Сява Фортуненко на прізвисько Фортуна співає «Шизгару», котру під такою назвою всі й знали, хоч насправду була вона «Венерою» [1, с. 20]. У двадцять четвертому розділі «Шизгара», або неповторна зірка і королева» оповідач згадує про перший справжній «вибух емоцій», який він відчув у шістнадцять років під «Шизгару». В «Епілозі» голос легендарної голландської співачки, солістки гурту “Shocking Blue”, «знайомий та вже рідний» [1, с. 201], змусив оповідача знов пригадати «ту давню історію» [3, с. 201] та одночасно усвідомити проминулість подій («Епілог»). Таким чином, мелодія голландської групи сприяє відновленню призабутих спогадів та одночасно створює неповторну ностальгійну атмосферу у тексті.

Головні події в романі відбуваються в центральній частині Києва, тому переважно увага зосереджена на топоніміці середмістя Києва. Оповідач зі своїми друзями мандрує Печерськом, Дзержинкою, Печерським мостом, Чорною горою, Тверським завулком, вулицею Підвисоцького, Німанським кварталом, Кіквідзе, Іваном Кудрею, Золотим пляжем, Тельбін (пляж «Озеро Тельбін»), березняківським пляжем, русанівським пляжем, Сталінкою, Червоноармійською, Бессарабкою, Шулявкою, Святошином, Євбазою, Лісовим масивом, Борщагівкою, парком Партизанської слави, парком Голосіївським, парком При-

макова, бульваром Лесі Українки, Різницькою, Трухановим островом, Довбичка, вулицею Академіка Філатова (скорочено Філатова), Гідропарком, Подолом, Червоною (Контрактовою) площею, Кловською. В окремих випадках дізнаємося про неофіційні назви вулиць (бульвар Дружби народів – Бродвей, або скорочено Броді, Куренівський парк – парк «Курені», Парковий міст – Чортовий міст) та історію виникнення народних назв вулиць. Приміром, слово Брод – рудимент «пишного колись сленгу кінця 50-х – початку 60-х, тобто тих билинно-незапам'ятних часів, коли щойно побудована німецькими військово-воположенними вулиця офіційно звалася ще Австотрадою, а не бульваром Дружби народів» [3, с. 20].

Атмосферу радянського часу автор передає за допомогою актуалізації типових деталей київської столиці 60-х років: жовта буда телефона-автомата, пістон (маленька спеціальна кишенька біля пояса джинсів – монетка-«двушка»), «щоранковий полив зі шлангів» [3, с. 132] вулиць дбайливими київськими двірниками, суворі правила в лікарнях («зайти до лікарні без перепустки, виданої щонайменше завідувачем відділенням, було дуже непросто...») [3, с. 132], Військово-морське училище на Подолі (попри відсутність моря) і неприязне ставлення курсантів всіх училищ до київських моряків, атракціон у вигляді поїзда «з десяти возиків, на два крісла кожен, що рухався по рейках» [3, с. 113], спеціально облаштовані майданчики для вигулу та дресури собак з різними бумами, бар'єрами, сходами й шанцями були «на верхньому полі Центрального стадіону, на схилах Дніпра, в клубі службового собаківництва ДТСААФ» та «геть усі пустирі, на яких збиралися собачники зі своїми вихованцями» [3, с. 58].

Спомин популярної кінопродукції 60-х років дає уявлення про культурний смак жителів столиці. Фільми «про Мухтара, Біле Ікло, чотирьох танкістів та Шарика, К-9, Цивіля, білого Біма, прикордонного пса Алого, Лессі та Бетховена» [1, с. 57], а також телевістива за повістю Владислава Крапівіна «Хлопчик зі шпагою про підлітків-спортсменів, неповнолітніх хуліганів, перші чоловічі чинки та романтичні почуття до дівчини» [3, с. 158] користувалися популярністю серед школярів. Особливе захоплення викликав зарубіжний кінематограф, представлений такими стрічками як «Золото Маккени» (1969 р.), «Жодних проблем», «Геній дзюдо» Курасави тощо. Улюбленими акторами були Грегори Пек (шериф Маккена з фільму «Золото Маккени»), Гойко Мітічу (виконавець ролей індіанців у фільмах кіностудій ФРН, НДР та Чехословаччини), Міу-Міу (фр. Miou-Miou, справжнє ім'я – Сільвет Еррі (фр. Sylvette Herry), Брітт Екланд.

Шаленою популярністю у київській столиці 60-х років користувалися єдиноборства, серед яких пріоритетнішою була японська боротьба дзюдо. Несподівано зникнувши в тридцять сьомому році «з неосяжних теренів від Москви до «самих до окраїн», вона так само несподівано повернулася після тридцяти п'яти років забуття. У безкоштовних київських секціях, включно з «найкрутішою динамівською», опановували спортивну, скорочену до конспективної, версію «шаленого мистецтва самозахисту», продемонстровану з чорно-білих екранів Сугатою Сансірою [3, с. 134].

Якість радянської продукції нерідко ставала приводом для створення анекдотів, як-от у випадку із сірниками фабрики «Гомельдрев», які «по черзі ламалися, шипіли й, пустивши димок, згасали, а то губили свої сірчані голівки від першого ж

контакту з коробкою» [3, с. 123]. Серед молоді виняток становила київська «Прима», яка попри смак горілої соломи, традиційно проголошувалася кращою за «Вінстона» і «Кіма», а «лягти її вважалося несмаком та моветоном на межі із кугутством» [3, с. 19]. Дефіцит продуктів і, як наслідок, лімітованість товару в магазинах (кілограм цукру «в одні руки» в період заготівельної наснаги), розповсюдження «блату» (знайомства, зв'язки), престижність працівників торгівлі – яскраві прикмети радянського побуту, особливо в останні роки існування СРСР. Символом радянської торгівлі можна вважати огрядних злющих продавчин з їх неймовірно-нестерпним лементом. Характерне явище – спецбуфети та закриті спецрозподільники для так званих «панів» / «сановних відповідальних працівників, що густо мешкали в районі в «цековських» та «совмінівських» будинках» [3, с. 80]. Доступ до «джерел дефіцитів, делікатесів та просто дуже якісних харчів» не передбачався для рядових службовців високих установ, інструкторів та інспекторів. Прості смертні отримували пайки до свята, а в більшості випадків продукти «діставалися» «у нескінченних чергах, по знайомству чи з відчутною переплатою» [3, с. 80].

Продукти в Києві продавалися у «форпостах забезпечення населення харчами під гордими вивісками «Хліб», «Молоко», «Овочі-фрукти» (варіант – «Дари ланів»), «Продукти» (або «Продтовари») та «Гастроном». Перші три «мали вузьку спеціалізацію». В «Продтоварах» і «Гастрономах» («гастріки») однаковий асортимент: варена ковбаса («Лікарська», «Дитяча», «Любительська»), два сорти сиру, крупи (манка-перловка-рис-пшоно), рибні консерви, лаврушка, хмелі-сунелі, спеції для юшки, цукерки, бісквітний торт, булки, батони, паляниці, «кирпичики» (саме так, ніякі не целинки), калачі-хали й рогаляки, сайки й «городські», український та «московський», «жулік» (житня булка з родзинками). Споживчий набір товарів у гастрономах елітного Печерська разюче не відрізнявся «від своїх побратимів з якої-небудь демократичної Шулявки чи Сталінки» [3, с. 80].

Ряснота не переводилася в лікєро-горілчані відділах: вина («сухі, ординарні, солодкі, кріплені, ігристі, марочні»), портфейни («Агадам» / «плодово-вигідне, любовно назване п'яничками «грушки-яблучка», «Приморський», «777» / «три сімки»), лікєри («Шартрез», «Бенедиктин», «Спотикач», «Зап'янка»), горілка, коньяки (вірменський / «рідко гостював на полицях тих відділів», сорти болгарського, молдавського та місцевого) [3, с. 80]. У зв'язку з цим згадується майбутній мічений всесоюзний борець із лікєро-горілчаною галуззю та виноробством М. Горбачев, який у 70-х роках заправляв «партійною організацією Ставропілля» і «за межами цієї житниці відомий був лише вузьким партійним колам» [1, с. 80]. Серед молоді «найбільш ходовим і вживаним» було кріплене вино «Біле міцне» / «бецман» / слоган «Біле міцне – дуже смачне!» з огляду на співвідношення ціни (карбованець і двадцять дві копійки) і якості («не шмурдяк якийсь плодово-вигідний штібун «грушки-яблучка», але й не зарозумілий обмеделений марочний портвейн за три з гаком!» [3, с. 26]. До вина додавалася закуска – ковбаса, батон, сирки «Дружба», шоколадка для дівчат.

Найвідоміші у Києві гастрономи – «гастрік» / «об'єдкі» на Московській (найчастіше «викидали» дефіцитні делікатеси: всілякі шинки, ковбаси, балики, тверді сири і таке різне), «об'єдкі» на розі Великої Житомирської та Володимирської, гастроном на розі Дружби народів та Кіквідзе прозивався

«Темп» (перший в Україні магазин самообслуговування, відкритий на початку 60-х, через крадіжки швидко перетворений на звичайний великий безіменний «гастрік»), «Яма» («крім назви, примітною вона не була»), «гастроном «Печерський» / псевдо «на Лесі» (чималенький за розмірами, з непоганим, як на ті часи, постачанням» (фішка – майже постійно діюча виносна ятка з мороженою рибою) [3, с. 80]. Звичною була практики називати «продуктові магазини за адресою чи найближчою зупинкою громадського транспорту»: гастрономи «на Чеській», «на Філатова», «на Копиленка» [3, с. 80].

Серед закладів громадського харчування у Києві користувалися популярністю ресторани «Кукушка», кафешки «Півник» біля стадіону «Динамо», «Російський чай» на Хрещатику («Чай був такий собі: без особливих претензій на вишуканий аромат, а от булочки з курагою сподобалися всім – гарячі, смачні, запашні, помірно солодкі, одне слово: клас!» [3, с. 117], непоганий кафетерій у гастрономі «Темп» («там позмінно варили смачну запашну робусту дві молодяві моторні жіночки» [3, с. 80]. Перукарські послуги надавав салон «Чарівний завиток» зі стійким ароматом «Шипру», «котрим щедро бризкали клієнтів перукарні з-під «Червоної Москви», обладнаних пультверизаторами з гумовими грушами» [3, с. 104].

Охоронців правопорядку недолюбували (особливо молодь), позаочі називаючи їх «ментами», «лягавими» «мусорами» та розповідаючи про них образливі анекдоти й співаючи глумливих пісенок: «У міліції служив, // Голубий мундир носив, // З кобурою на боку // Я порядок наводив: // Щоб ніхто ніде не сцяв, // З підвіконня не ригав. // Нарушителя ввіймав – // Я беру із нього штраф, // А не хочеш – так пройдем // В відділенні лягав! // Гав-гав!!!» [3, с. 102]. Негативне ставлення обумовлювалось нерозбірливістю правоохоронців («Причепляться, заберуть, можуть люлів увалити не знати за що, ще й на облік ні за цалову душу поставлять...»), роботою заради галочки у звіті («Ім галочка у звіті, тобі ж – проблеми за місцем навчання») та непрофесіоналізмом, адже справжніх правопорушників знаходити «виходило в них далеко не так ловко» [3, с. 102]. Вірто відмитити, що відкошувати від армії у ті часи не було заведено, адже держава «могла капітально вжарити аж до ув'язнення», а суспільна думка транслувала ідею про неповноцінність чоловіка, який не служив. Разом з тим протягом останнього десятиліття «з'явилася й укоренилася» дідівщина [3, с. 172].

В офіційному радянському світі сформувалися досить закриті спільноти для сторонніх (дипломати), куди потрапити було (якщо ти не партійний призначенець) доволі не просто. Приміром, батько Ірини став слухачем Дипломатичної академії завдяки знайомству із родиною Нехлюйків «з їхніми неабиякими зв'язками в нетрях міністерства, з умінням зайти до кого треба в кабінет, відвести кого слід убик на рауті й шепнути потрібні слова» [3, с. 71]. Наявність / відсутність потрібних зв'язків – прикметна особливість радянського часу. Свого роду закритими спільнотами можна вважати об'єкти всесоюзного значення на кшталт оборонного заводу на вулиці Щорса. Для працівників заводу будували відомчі багатопверхівки, відомчі ясла, відомчі дитячі садки, звідки діти «дружно переходили до школи, яку завод теж вважав своєю в силу встановленого шефства та чималих коштів, що вкладалися ним у її розвиток», спортивні клуби із багатьма секціями, «до котрих дітей заводчан приймали в першу чергу» [3, с. 48].

Заможні київські дами часів «дорогого Леоніда Ілліча» віддавали перевагу непересічним майстрам, таким як модний кравець Лев Оскарович Шварцберг «з фамільними секретами й дерев'яними старовинними лекалами, відполірованими руками багатьох поколінь» [3, с. 23]. Серед власників мотоциклів і мопедів цінувалися свої професіонали, як-от «найперший спец на всю Чорну Гору» Котя з чималим гаражем, обладнаним під майстерню: «з будь-якими проблемами прямували до нього, а він практично нікому не відмовляв і грошей не вимагав: скільки давали – за те й дякував, а більшості пацанів допомагав «по дружбі» [3, с. 100]. Завзяті молодики налагоджували свого роду «бізнес» із продажу грамплатівок / «плит» / «дисків» студій «братніх країн» (болгарського «Балкантона», східнонімецької «Аміги», чехословацького «Супрафона», польської «Музи» та югославського «Юготона») або переписування зі своїх «плит» замовникам на бобіні альбоми популярних виконавців за півтора-два «рябчики». Так, Сашко спеціалізувався на «демократах», платівки яких з соцтабору невеликими партіями «приходили просто на бази та в магазини фірми «Мелодія» [3, с. 104].

Київська молодь 70-х років віддавала перевагу своїм «законам», «правилам» та трималася неписаних моральних норм. Приміром, вважалося моветоном западати на дівчину свого дружки, нецензурно лягтися при дівчатах та «неславити чувака, якщо він ішов із тьолочкою», адже «завтра на його місці можеш опинитися ти сам» [3, с. 45]. Вона послугоувалась «молодіжним вуличним розмовним лексиконом», за яким, приміром, подругу називали «моя мала» («безвідносно до її віку та габаритів» [3, с. 110], кльова, класна, офігенна, чотка тьолочка, чувиха або герла, «комбінуючи ці загалом позитивні слова залежно від ступеня свого враження» [3, с. 65]. За вуличним мовним політесом нормально було називати одне одного «Володька, Алекс, Санько, Колян, Котя, Танюха, Натаха, Ленка...», на питання «Як справи?» відповідати «Справи в прокурора», використовувати приспів з непристойної дворової пісні «А хулі-люлі, алаверди!», позначати жлобом «жадібну людину, або малокультурну, або селяка» [3, с. 173] тощо.

Прикметною особливістю тих часів було функціонування молодіжних угруповань – контор, основним завданням яких «був захист суверенних прав як всієї спільноти, так і кожного окремого її члена». Вуличний епос розповідав про давні грандіозні війни між конторами, як-от «війни з Подолом, де Печерськ із Бессарабкою були союзниками; тоді ще буцімто зажила великої слави контора з Пушкінської, котра теж вважалася чомусь Бессарабкою, під гучною назвою «Королівство» [3, с. 47]. Вони стабільно існували в одному мікрорайоні (кілька провулків або вуличок з прилеглими дворами) протягом кількох поколінь молоді. Лідери контор звалися основними («часто-густо їх було двоє-трьох, і такий стан речей забезпечував своєрідну вуличну демократію»), чоткі парубки зі стійким авторитетом на районі були кістяком, ядром контори. Також були малі і шнурки (слабкодухі хлопці). Окремо стояли музиканти. Як виняток з'являлися «артілі», які «не були конторою, та й території своєї не мали».

Київська молодь прагнула інтегруватися в західноєвропейський контекст. Звідси звернення на закордонний манер (Алекс замість Олексій після щовечірніх переглядів сері-

алу про миттєвості весни), бажання мати справжні фірмові джинси («Лі», «Ренглер», «Супер-райфл»), імпортовані речі (гітара «Кремоні» зі сріблястими струнами), пріоритетність західної музики (Джиммі Гендрікс, Річі Блекмор, Сюзі Кватро, Пол Маккартні). Київська молодь 70-х рр. віддавала перевагу важкій музиці (Джиммі Гендрікс, Річі Блекмор, Сюзі Кватро, Пол Маккартні, Нодді Холдер, Йен Гіллан, Оззі Осборн), а до груп на кшталт «АВВА», пісні яких порвали «на шмаття всі танцюючі та молодіжні вечірки країни» [3, с. 21], ставилися зверхньо. Цінувалася віртуозна гра на гітарі (Сава Фортуненко на прізвисько Фортуна) та шкільні рок-групи як протизвага ансамблям або «зачуханим ВІА» [3, с. 42].

«Вільна» поведінка молодих киян (дівчина сидить на колінах у хлопця, хлопець обіймає дівчину, поцілунки) була «вже не виключною, але ще досить сміливою». Подібного роду прилюдні вияви декларації про стосунки викликали обурення переважно серед старших людей, які «часто навіть брутально сварили парочки, особливо дівчат, і «блядь» було в тирадах ветеранів не найжорсткішим словом» [3, с. 147].

Висновки. Образ радянського Києва 70-х років у романі С. Батурина «Шизгара» овіяний ностальгійними нотками. І пов'язано це насамперед із тим, що оповідач згадує своє останнє шкільне літо в Києві. Звідси неповторна атмосфера літньої київської столиці, в якій реалії радянської дійсності не відіграють первинного значення.

Література:

1. Бойм С. Общие места: Мифология повседневной жизни. М. : Новое литературное обозрение, 2002. 320 с.
2. Цибулько О. Ностальгія та пустота: «Депеш Мод» С. Жадана у контексті альтернативних художніх систем : [Електрон. ресурс]. Режим доступу: Microsoft Word – СПМЛ_15.doc (uzhnu.edu.ua).
3. Батурин С. Шизгара. К. : Нора-Друк, 2016. 206 с.

Yevtushenko S. The image of Soviet Kyiv of the 70s in S. Baturin's novel "Shizgara"

Summary. The title, epigraph, author's definition of the genre, chronotope, and plot allow us to talk about an attempt to implement a nostalgic discourse in S. Baturin's novel "Shizgar". The leading motive of the work is the song Venus ("Venus") by the Dutch group Shocking Blue, widely known in the Soviet Union in the 1960s, the use of which restores memories and creates a unique nostalgic atmosphere in the text. The action part takes place in the central part of the city, which affects the actualization of the topography of the center of Kyiv. The reader has the opportunity to learn unofficial street names and the history of popular street names. The author conveys the atmosphere of the Soviet era with the help of actualization of typical details of the Kyiv capital, memories of popular film productions and mention of the popularity of martial arts. Much attention was paid to the quality of service to Soviet citizens. It is emphasized that the quality of Soviet products often became a reason for creating anecdotes, a limited range of products was sold in "outposts of providing the population with food", and the liquor and vodka departments were marked by the greatest abundance. Law enforcement officers in the Kyiv capital were disliked (especially young people), calling them "garbage" in front of their eyes and telling offensive jokes about them and singing mocking songs. In the official Soviet world, fairly closed communities for outsiders (diplomats) were formed, where it was quite difficult to get into (if you were not a party appointee). A notable feature of the Soviet era was the presence/absence of the necessary connections. Considerable attention was paid to the Kyiv youth of the 70s, who preferred their "laws", "rules" and unwritten moral norms. A characteristic feature of those times was the functioning of youth groups – offices, whose main task "was to protect the sovereign rights of both the entire community and each of its individual members". The desire of young people to integrate into the European context was also noted.

Key words: nostalgia, Kyiv, Soviet, Soviet Union.

*Задунай В. В.,**викладач кафедри іноземних мов**Придніпровської державної академії будівництва та архітектури**Ляпичева О. Л.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов**Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*

ЧОЛОВІЧИ ЕЗОТЕРИЧНІ ПРАКТИКИ ЯК СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ «ТІЛЕСНІСТЬ» В РОМАНІ В. ПЕЛЄВІНА «СХОДЖЕННЯ НА ГОРУ ФУДЗІ»

Анотація. Стаття присвячена вивченню таких складових концепту «Тіло», як «Езотеричне тіло» та «Езотеричні практики» на основі роману В. Пелєвіна «Сходження на гору Фудзі». Ольга Гомілко вважає тіло оформленістю речової субстанції, яка відрізняє кожне окреме суще і окреслює його межі поміж інших сущих оточуючого світу, котрий загалом постає як визначений у своїй речовинності. Поняття тілесності відрізняється від поняття тіла тим, що дає ґрунт вимірам соціального – економічному, культурному, політичному. Це субстрат людської життєдіяльності, що існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині. Усе, що оточує людину, накладає відбиток на її тілесність. В межах цього концепту існує також смисл езотеричного тіла, який все більше стає об'єктом осмислення в художньому тексті. З цієї точки зору об'єкт дослідження представляється достатньо актуальним.

Завдання статті – 1) вивчити й описати види езотеричних станів у чоловічих езотеричних практиках; 2) описати наслідки примітивізації духовних практик та неможливість повернення чоловіка у попередній стан свідомості; 3) пояснити причини небезпеки застосування духовних практик дилетантами.

У результаті дослідження встановлено, що: 1) для чоловіків, що дійсно намагаються рухатися в духовному напрямку, езотеричною практикою є наслідування духовних практик монахів; 2) наукове вивчення езотеричних джерел не дає очікуваного ефекту, бо стосується тільки розуму, хоча увагу треба приділяти почуттям. Науково-подібне вивчення езотеричних джерел малоефективне, бо звичайні люди розуміють ці знання буквально. Намагання примітивної людини проникнути в духовний світ за рахунок інших призводить до фатальних наслідків – безперервної трансформації свідомості, до якої така людина не готова, тому переживає сильний постійний стрес; 3) спроба повернутися назад на рівень, що відповідає ступеню свідомості людини, через порушення духовних законів не дає стійкого результату. Єдиний вихід – бажання жінки зробити життя чоловіка більш гармонійним.

Перспективами дослідження езотеричного тіла у художньому тексті ми бачимо розгляд жіночих езотеричних практик в романі В. Пелєвіна, а також вивчення інших текстів з метою наповнення концепту «Езотеричне тіло» новими смислами.

Ключові слова: чоловічі стратегії духовного розвитку, езотеричне тіло, езотерична практика, роль почуттів

в езотеричні практики, фатальні наслідки примітивізації езотеричної практики, висміювання засобів повернення несвідомих чоловіків у звичайний стан свідомості.

Постановка проблеми. Концепти в сучасній науці є одним з головних об'єктів дослідження. Концептуальний підхід до вивчення світу передбачає цілісне розуміння усієї інформації, що стосується досліджуваного поняття, і допомагає людині краще розуміти своє мислення, своє місце у світі. Концепт тіла та тілесності давно є предметом дослідження у лінгвістиці, літературознавстві, філософії, антропології, культурології, але така складова концепту, як езотеричне тіло, мало представлена в дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. Мерло-Понті визначає тіло як посередника між світом та Я, бо Я не має іншого способу бути пов'язаним зі світом, аніж бути тілесно присутнім у ньому [1]. Ольга Гомілко вважає тіло оформленістю речової субстанції, яка відрізняє кожне окреме суще і окреслює його межі поміж інших сущих оточуючого світу, котрий загалом постає як визначений у своїй речовинності [2]. Поняття тілесності відрізняється від поняття тіла тим, що дає ґрунт вимірам соціального – економічному, культурному, політичному. Це субстрат людської життєдіяльності, що існує в трьох вимірах: біологічне (природне) тіло, внутрішня тілесність, зовнішня тілесність, і конструюється на їхньому перетині. Усе, що оточує людину, накладає відбиток на її тілесність. Так саме вся культурна реальність може розглядатися як сублимована тілесність. Одна з сучасних класифікацій тіла за Жаном Бодрійяром – це види тіл як об'єктів бажання: труп, звір, робот, манекен [3]. До цієї класифікації можна також додати складову езотеричного тіла. Езотеричне тіло не було об'єктом детального дослідження в роботах, пов'язаних з вивченням тілесного, хоча насправді є важливою складовою не фізичного тіла в його традиційному уявленні та все частіше стає предметом художнього, а не тільки духовного дослідження. З цієї точки зору, наша робота представляється актуальною.

Розглянемо поняття езотерики та езотеричних тіл. Езотерика (від грец. *ἑσωτερικός* – внутрішній) – специфічний погляд на внутрішньо-містичну сутність людського життя. За версією езотериків це сукупність знань, відомостей, недоступних непосвяченим у містичні вчення людям, особливих спо-

собів сприйняття реальності, що мають таємний зміст і вираз у духовних практиках [4]. Езотерика – це давні тайні, містичні вчення про Всесвіт і людину в ньому, що відображає людська душа; це також приховані духовні практики: суфізм в ісламі, нейдан у даосизмі, йога та каббала в індуїзмі. Це теорія про містичне призначення людини, про процеси, що відбуваються всередині нашої свідомості, так чи інакше пов'язані із Всесвітом. Езотерика може пояснити те, що людському розуму від самого початку незрозуміло. До того ж багато явищ навколишнього світу просто неможливо пояснити з точки зору одних лише фізичних процесів.

Езотерика охоплює різні аспекти людського існування. Як наочні приклади можна назвати такі напрямки: 1) занурення у змінений стан свідомості. Як такі стани можуть виступати сон і медитація, транс та астральна проекція, гіпноз та вплив психотропних речовин; 2) подорожі до інших світів поза людським розумом і всередині нього; 3) робота з чакрами та енергетикою. Це дистанційна дія на людину з метою завдати їй шкоди або, навпаки, зцілити. У цій практиці часто використовуються предмети сили та використовуються енергетичні потоки. Мова також може йти про акупунктуру, чакри і тонкі тіла; 4) контроль свідомості. Мається на увазі усвідомленість та самозміна, нейролінгвістичне програмування та інші психотехніки.

Езотеричні знання про тіло зазвичай містять наступне: найбільш поширеним є уявлення, що людина не тільки тіло. У неї є душа. Скоріше, людина – це душа, у якої є тіло. Є кілька визначень душі [5]: Душа – це особлива структура інформації, збірка почуттів та законів, які роблять нас справжніми людьми, а не байдужими істотами. Душа – це якась енергія. Вона є певною частиною Бога. Вона є життям, яке постійно змінюється і трансформується. Вона ніколи не пізнає смерті і вона не може бути розділена. Між тілом та душею завжди є взаємозв'язок. Якщо людина помічає, що часто хворіє, страждає, не наповнена енергією і втратила здатність радіти життю, варто задуматися що вона робить не так.

Згідно багатьох езотеричного джерел людина має декілька тіл (тіло розуміється тут не тільки як людський організм, що складається з клітин. Вищі, ніж фізичне тіло, утворення мають, скоріше енергетичну природу): наряду з фізичним тілом людина має ефірне, астральне, ментальне, каузальне, будхіальне та отманічне тіла. До речі, їх 7, як й енергетичних центрів людини – чакр. Фізичне тіло відповідає муладхарі, ефірне – свадхістхані, віталічне – маніпурі, астральне – анахаті, каузальне – вішуддсі, будхіальне – адджні, отманічне – сахасрарі [6], [7], [8].

Фізичне тіло найбільш низькочастотне і складається здебільшого з матерії фізичного світу [9]. Біохімічні процеси, що протікають у фізичному тілі, формують перше енергетичне кільце, яке забезпечує життєздатність ефірного, астрального і, частково, ментального тонких тіл. Фізичне тіло – це свого роду матеріальний носій, енергетичне джерело і простір для реалізації намірів більш високочастотних тіл.

Ефірне тіло, за Максом Генделем і вченням розенкрейцерів, складається з чотирьох ефірів, називається «життєвим тілом», оскільки ефір є каналом для надходження життєвої сили від Сонця і сил, що діють у природі, що сприяють такій життєвій діяльності, як асиміляція, зростання та розмноження [10]. Це тіло – точний двійник нашого фізичного тіла, молекула до молекули та орган до органу, але має протилежну полярність.

Воно трохи більше фізичного тіла, бо простягається приблизно на півтора дюйми за його периферію. Англійський термін «ефірний» у цьому контексті, мабуть, бере початок у теософських працях Є. П. Блаватської, але використання його було закріплено Чарльзом Ледбітером та Ані Безант.

Астральне тіло [11] – поняття в окультизмі, езотериці та практиці усвідомлених сновидінь, що позначає тонке тіло, яке іноді визначається як проміжне між розумною душею і фізичним тілом. Поняття виникає з філософії Платона, у дев'ятнадцятому столітті термін став використовуватися теософами і нео-розенкрейцерерами. Згідно Максу Генделю і вчення розенкрейцерів, астральне тіло складається з речовини бажань, з яких люди формують почуття та емоції. Воно бачиться духовним зором як яйцеподібна хмара, що тягнеться від шістнадцяти до двадцяти дюймів за межі фізичного тіла. Воно має ряд вихорів (чакр). Тіло бажань проявляє кольори, які варіюються в кожній людині в залежності від його темпераменту і настрою. Іноді кажуть, що астральне тіло візуально сприймається як різнобарвна аура. Цей термін широко використовують в книзі Хереварда Каррінгтона і Сільвана Малдуна «Проекція астрального тіла». Також термін в цьому значенні використовувався Оленою Блаватською. Інші автори називають такі досліди «ефірними», а до «астральних» переживань відносять символічні сни, архетипи, спогади, духовні сутності і бачення.

Ментальне тіло – це тіло думок і знань людини [12]. Воно дуже розвинене у вчених, дослідників і людей, що захоплюються якоюсь областю знань (історія, архітектура, ботаніка і т. п.). І слабо виявлено в людей, зайнятих фізичною працею. Ментальне тіло виходить за межі фізичного на 10–20 см і в цілому повторює його контури. Воно складається із ще більш тонкої енергії – енергії ментального плану, має яскраво-жовтий колір, що виходить із голови людини й поширюється на все тіло. Коли людина напружено думає, ментальне тіло розширюється і стає більше яскравішим. У ментальному тілі також є згустки енергій, що відбивають наші переконання і стійкі думки. Ці згустки одержали назву мислеформ. Мислеформи можуть складатися з енергії тільки ментального тіла, якщо наші переконання не супроводжуються емоціями. А якщо переконання з'єднані з емоціями, те мислеформа утворена енергіями ментального й емоційного планів. Відповідно, якщо в нас сидить стійке негативне переконання (наприклад, із приводу нашого уряду або ближніх родичів) і воно супроводжується зовсім неласкавими емоціями, то відповідна мислеформа забарвлена брудними кольорами емоційного тіла. Мислеформа може бути розмитою, якщо наші знання або переконання нечіткі або неточні. І навпаки, вона зовсім чітко обкреслена, якщо наші переконання стійкі й завершені.

Каузальне тіло (тіло причинності, кармічне тіло) – тіло, в якому свідомість повертається до своїх витоків. Воно містить життєвий досвід і в нього «записується» карма [13]. Каузальне, або кармічне, тіло зберігає результати життєвого досвіду всіх попередніх втілень кожного конкретного індивідуума. Воно – сховище розумових і моральних якостей, це саме той матеріал, з яким «працює» карма. Наш життєвий досвід всіляко служить зміцненню та розвитку (або, навпаки, деградації) каузального тіла. «На роду написано» – це саме тут. Саме воно зберігає наш «багаж», який ми винесемо в результаті цього втілення [14].

Будхіальне, або інтуїтивне, тіло – це тіло надсвідомості, інтуїції, божественного прозріння. Так звані осяяння відбуваються, коли людина входить в резонанс з інформаційним полем Всесвіту і отримує доступ до інформації безпосередньо, без роздумів, спотворень, коливань. В інтуїтивному тілі ховається феномен пророцтв і ясновидіння. Саме в це тіло людина входить в змінених станах свідомості.

Атманічне ж тіло, або монадне тіло, або тіло нірвани, – частка Абсолюту в кожному з нас, де зашифрована місія – те, для чого ми створені. Це тіло ніким до кінця не описане, тому що воно Божественне и являє собою чистий Дух, або іскру Божу. Це та Частина нашого Я, яка є частиною Творця в нас самих і якісно дорівнює Богу.

Езотеричні тіла людини пов'язані з духовними практиками, які задіюють ці тіла.

Мета нашого дослідження – вивчити чоловічі езотеричні практики як складові концепту «Тілесність» в романі В. Пелевіна «Сходження на гору Фудзі» [15]. Ця мета передбачає виконання наступних завдань:

1. Виділити та описати види езотеричних практик (станів) чоловіків.

2. Описати наслідки примітивізації духовних практик та неможливість повернення чоловіка у попередній стан свідомості.

3. Пояснити причини небезпеки застосування духовних практик дилетантами.

Матеріалом дослідження концепту «Тіло» у нашій статті є повний текст роману В. Пелевіна «Сходження на гору Фудзі».

Виклад основного матеріалу. Розглянемо, як ідеї езотеричних тіл та практик живуть в романі В. Пелевіна «Сходження на гору Фудзі». В романі описані напівфантастичні чоловічий та жіночий шляхи застосування езотеричних практик для сучасних людей. У нашій роботі розглянемо чоловічий варіант. Він теж поділяється на два види. Перший варіант езотеричної практики чоловіків характерний для практикуючих монахів-буддистів. Займаючись довгі часи медитаціями, вони навчилися глибокій концентрації у своєму бажанні зануритися в середину своєї свідомості, а значить і Всесвіту, де межі між об'єктом та суб'єктом зникають. Їхній свідомості доступні 7 джан і, можливо ще багато чого. У бесідах із Саядо Ан мільйонер Федір Семенович дізнається про істинність переживань і хибність міркувань, про кармічний закон (за поганим життям наступає фаза страждання, за хорошим – фаза радості) та ін.

Другий варіант езотеричної практики чоловіків, показаний у романі, – це пізнання духовних планів, розроблене для мільйонерів знавцем сучасних технологій та винахідником Даміаном. Оскільки мільйонери випробували усі радості, які можна купити за гроші, їм стало нецікаво жити. Даміан, спеціально найнятий мільйонерами для проходження нового досвіду за допомогою новітніх наукових технологій, знає, як допомогти людині, далекій від медитації, отримати духовну радість. Мозковий сканер зчитує сплески електромагнітних полів під час медитацій монахів, записує їх та передає на шлем партнера, який відчуває ту ж радість, що і медитуючий. Мільйонерам удається відчути тиху духовну радість, але заглиблення в цей процес призводить до непередбачуваних наслідків.

Опис духовних практик-джан подається в романі вустами трьох товаришів-мільйонерів.

Перша джана описується мільйонером Федором Семеновичем, новачком у медитації, мозок якого був підключеним до мозку його напарника – буддистського монаха Саядо. Свій стан Федір Семенович називає приємним. Приємно було там, куди було спрямовано увагу. Цей стан був багатообіцяючим. І це не було найвищим переживанням, а тільки його початком. Він бачив зародки своїх думок, які зразу ж опинялися на виду і зникали. Усі думки Федора Семеновича наче побачили щось настільки цікаве, що сутячки між ними ставали нудними. Перша джана нагадувала наближення до сонця.

Друга джана. За словами нашого героя, він спочатку зависнув у блаженстві, але щоб не вислизнути з нього, треба було відшукувати його знов. Щоб опинитися у блаженстві, треба було перестати цього хотіти. Він вирішив увійти в цей стан глибше, і це відразу відбулося. Друга джана нагадувала занурення у глибини сонця, яке не палило, а сповнювало щастям. У вихорі насолоди було багато сили, глибини та надійності. Цікаво, що малодуховний мільйонер, підбираючи слова для опису цих тонких станів, застосовує досить «низькі» порівняння: із посиленням, спокійним та розтягнутим у часі оргазмом, або з раєм, після якого ти повертаєшся у гнойову купу. Такі порівняння створюють іронічний ефект.

Третя джана. Федір Семенович починає описувати її з порівняння рози та кульбаби. Коли побачиш ажурну красу кульбабки, краса рози здається грубою та вульгарною. Розум наче втомлюється від рози і, помітивши кульбабку, починає відчувати тоншу і милішу радість. А якщо взяти порівняння із сонцем, то відчуття третьої джани схоже на приємно-розсіяне сонячне світло, яке тільки ніжить. Бажань уже немає. Все приймається таким, як є.

Четверта джана. У цій джані Федір Семенович зрозумів, що краща музика – це тиша, а найвища насолода – це спокій, в якому зникає той, хто медитує. Думок, намірів у цьому стані не залишається. Після джани ти наче після прання і душа твоя приємно пахне пральним порошком. Люди постійно миють тільки тіло, а їхні уми просочені отрутою, якої вони не помічають.

П'яту і шосту джани друзі-мільйонери не проходили, бо вони не були заплановані їхнім керівником Даміаном. Тим не менш, мільйонери захотіли побувати у сьомій джані, тому що почули, що Даміан у ній був. А так як вони звикли купувати усе, що можна, вони почали розпитувати Даміана про неї.

Сьома джана має назву «Основа відсутності усього». Даміан пояснює її як стан, коли ти хочеш щось узяти, а рука раз – і мимо. Або викликав ліфт, а він не приїхав. Тим не менш, ти залишаєшся в ньому та перебуваєш. Це заворожує.

Бажання мільйонерів проникнути в духовні виміри за чужий рахунок призвело до перманентної трансформації свідомості. Ті, хто приєднався своєю свідомістю до монахів, медитуючи, посилають запит до ноосфери про знання для дуже зосередженого розуму. Як результат, людина не може ні на чому сконцентруватися: все в ту ж секунду зникає, все у світі розсипається; шлях, по якому людина іде, зітліває під її ногами. Існує небезпека такої практики, про яку Пелевін пише так: «Джана сама по себе – невообразиме насладження, причём не столько физическое, сколько духовное (если такое разделение ещё сохраняет в таких высоких пространствах смысл). Но если подняться туда прямо с мутного дна обычной буржуазной души...» [16, с. 194]. Федір Семенович із запізненням підтверджує те ж саме: «Надо было, конечно, догадаться, что боги

заметят смертного, забравшегося в их тайный сад – и накажут за покражу яблок сознания. Но я не допёр» [17, с. 195]. Він зізнається у листі до коханої Тетяни, що він був схожий на шматок рідкої глини, який щосекундно зливається в каналізацію та вважає себе чітким големом на шляху до успіху [18, с. 229].

Мільйонери разом з Даміаном викликають ученого-буддолога, який пропонує шляхи повернення мільйонерів у попередню примітивну свідомість. Із притаманною В. Пелевіну іронією зображується цей пошук стратегій, що базуються на давніх джерелах і мало відповідають сучасним реаліям. Іронічний ефект посилюється, з одного боку, стилізацією розробки таких мало ймовірних дій під наукове дослідження, а з іншого боку, усвідомленням читачем того факту, що будь-яка наукова розробка в сучасному світі відкидає моральні закони через аргумент сплати за наукове дослідження. Слід додати, що багато з цих гріхів герої-мільйонери робили і без розробленої стратегії, тому посилення цих гріхів мало їм допоможе. Подача інформації про стратегію аморальних дій в науковому стилі викликає посилення внутрішнього протесту читача, що давно зник до аморальності багатів. Читаючи перелік запропонованих дій, ми розуміємо, наскільки аморальне сучасне суспільство у порівнянні з ідеями духовних шкіл. Усвідомлюючи провалля між образом життя монахів та мільйонерів, ми також розуміємо, наскільки дурним треба було бути, щоб схотіти відчувати незаслужену духовну радість за гроші.

П'ять невикупних гріхів, що обіцяють самий швидкий і стійкий ефект повернення до попереднього рівня свідомості, не можуть бути застосовані з причини морально-юридичних наслідків: це вбивство буддистського святого, або батька, або матері. Нанесення ран Будді мало можливе, тому що ніхто не гарантує наявність людей, подібних Будді, в сучасному суспільстві. А от організація сварок всередині буддистської громади цілком можлива. Це полеміка у журналах, образа духовних світочів.

Далі для розробки стратегій повернення до примітивної свідомості використовуються Десять Заповідей буддизму, взяті з протилежним значенням: 1) вбивство живих істот (юридично безкарним є вбивство мух, комарів, тарганів. Перед убивством пропонується відірвати лапки комахам для посилення ефекту; 2) перелюб (сексуальні трансгресії). Для цього треба оформити персоналу басейн і саун крос-шлюби на час процедур мільйонерів; 3) брехня (пропонується організація інтерв'ю та публікацій про діяльність представників влади з трансляцією по головним телеканалам); 4) крадіжка (перманентний рейдерських захват чужої власності); 5) інтоксикація (міцний алкоголь, кокаїн, героїн); 6) ненажерливість (монахи їли тверду їжу тільки до 12 дня, тому мільйонери повинні їсти після 12.00, гарне доповнення – вибір риби із акваріума, індивідуальний відбір тварини для забою в режимі відеоконференції); 7) танці, музика, співи (пропонують еротичні танці у виконанні заміжніх танцюристок, організація концертів поп-зірок світового рівня); 8) високі та розкішні ліжка (дивна рекомендація для сучасної людини, яка звикла тільки до високого ліжка); 9) квіткові гірлянди, косметика, парфум; 10) золото та срібло (правило монахів не приймати золото та срібло замінюється на інвестування у золото та срібло).

Застосування вказаних методик дало мало результату друзям-мільйонерам, окрім Федіра Семеновича, повернення якого до стану, що відповідає його рівню, відбулося завдяки

жінці, яка користувалася жіночими езотеричними практиками та привернула його до себе, зробивши життя обох більш гармонійними.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у романі В. Пелевіна відображено інтерес сучасної людини до езотерики й езотеричних практик. Для автора езотеричні практики чоловіків та жінок відрізняються. Для чоловіків, що дійсно намагаються рухатися в духовному напрямку, це наслідування духовних практик монахів. Наукове вивчення езотеричних джерел не дає очікуваного ефекту, бо стосується тільки розуму, хоча увагу треба приділяти почуттям. Наукоподібне вивчення езотеричних джерел малоєфективне, бо Даміан розуміє ці знання буквально. Намагання примітивної людини проникнути в духовний світ за рахунок інших призводить до фатальних наслідків – безперервної трансформації свідомості, до якої така людина не готова, тому переживає сильний постійний стрес. Спроба повернутися назад на рівень, що відповідає ступеню свідомості людини, через порушення духовних законів не дає стійкого результату. Єдиний вихід – бажання жінки зробити життя чоловіка більш гармонійним.

Перспективами дослідження езотеричного тіла у художньому тексті ми бачимо розгляд жіночих езотеричних практик в романі В. Пелевіна, а також вивчення інших текстів з метою наповнення концепту «Езотеричне тіло» новими смислами.

Література:

1. Мерло-Понти Морис. Видимое и невидимое. Пер. с фр. О. Н. Шпарага. Минск, 2006. 400 с.
2. Гомілко Ольга. Метафізика тілесності. Дослідження, роздуми, екскурси. К., 2001. 207 с.
3. Бодрийяр Жан. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. А. Качалова. – М., 2015. 240 с.
4. Езотерика // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Езотерика> (дата звернення: 5.05.2022).
5. Какую часть тела в эзотерике считают пристанищем души человека // URL: <https://www.litdic.ru/kakuyu-chast-tela-v-езотерике-schitayut-pristanishhem-dushi-cheloveka/> (дата звернення: 6.05.2022).
6. Какую часть тела в эзотерике считают пристанищем души человека // URL: <https://www.litdic.ru/kakuyu-chast-tela-v-езотерике-schitayut-pristanishhem-dushi-cheloveka/> (дата звернення: 6.05.2022).
7. Физическое тело с точки зрения эзотерики // PSYPAGE. Сайт о жизни: Философия. Психология. Эзотерика. URL: <https://www.psypage.ru/2017/06/04/fizicheskoe-telo-s-tochki-zreniya-езотерики/> (дата звернення: 6.05.2022).
8. Саморозвиток Інфо. Ти можеш більше! // URL: <http://samorozvytok.info/content/energetichni-tila-yudini>] (дата звернення: 5.05.2022).
9. Саморозвиток Інфо. Ти можеш більше! // URL: <http://samorozvytok.info/content/energetichni-tila-yudini>] (дата звернення: 5.05.2022).
10. Эфирное тело // Викіпедія: свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Эфирное_тело (дата звернення: 5.05.2022).
11. Астральне тіло // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Астральне_тіло (дата звернення: 5.05.2022).
12. Що таке ментальне тіло? // К. URL: <https://kafedra.com.ua/shhoh-take-mentalne-tilo/> (дата звернення: 6.05.2022).
13. Каузальное тело // Всё о йоге. Основы йоги. URL: <https://www.oum.ru/yoga/osnovy-yogi/kauzalnoe-telo/> (дата звернення: 6.05.2022).

14. Три тіла // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Три_тіла (дата звернення 6.05.2022).
15. Пелевин В. О. Тайные виды на гору Фудзи. Київ, 2021. 416 с.
16. Пелевин В. О. Тайные виды на гору Фудзи. Київ, 2021. 416 с.
17. Пелевин В. О. Тайные виды на гору Фудзи. Київ, 2021. 416 с.
18. Пелевин В. О. Тайные виды на гору Фудзи. Київ, 2021. 416 с.

Zadunai V., Liapicheva O. Men's esoteric practices as a component of the concept "Body" in the novel of V. Pielievin "Climbing mount Fuji"

Summary. The article is devoted to the study of such components of the concept "Body" as "Esoteric body" and "Esoteric practices" based on V. Pielievin's novel "Climbing Mount Fuji". Olga Gomilko considers the body to be the design of material substance, which distinguishes each individual entity and outlines its boundaries among other entities of the surrounding world, which generally appears as defined in its materiality. The concept of corporeality differs from the concept of the body in that it gives ground to dimensions of the social – economic, cultural, political. It is the substrate of human vital activity, which exists in three dimensions: the biological (natural) body, internal corporeality, external corporeality, and is constructed at their intersection. Everything that surrounds a person leaves an impression on his physicality. Within this concept, there is also the meaning of the esoteric body, which increasingly becomes an object of understanding in the artistic text. From this point of view, the research object is quite relevant.

The task of the article is 1) to study and describe the types of esoteric states in men's esoteric practices; 2) describe

the consequences of the primitivization of spiritual practices and the impossibility of returning a man to his previous state of consciousness; 3) to explain the reasons for the danger of the use of spiritual practices by amateurs.

As a result of the research, it was established that: 1) for men who are really trying to move in a spiritual direction, the esoteric practice is imitating the spiritual practices of monks; 2) the scientific study of esoteric sources does not give the expected effect, because it concerns only the mind, although attention should be paid to feelings. Scientific study of esoteric sources is ineffective, because ordinary people understand this knowledge literally. The attempt of a primitive person to penetrate the spiritual world at the expense of others leads to fatal consequences – a continuous transformation of consciousness, for which such a person is not ready, therefore he experiences strong constant stress; 3) an attempt to return to the level corresponding to the degree of human consciousness due to the violation of spiritual laws does not give a sustainable result. The only way out is a woman's desire to make her husband's life more harmonious.

The perspectives of the research of the esoteric body in the artistic text are the examination of women's esoteric practices in the novel by V. Pielievin, as well as the study of other texts with the aim of filling the concept of "Esoteric body" with new meanings.

Key words: male strategies of spiritual development, esoteric body, esoteric practice, role of feelings in esoteric practice, fatal consequences of primitivization of esoteric practice, ridicule of the means of returning unconscious men to a normal state of consciousness.

*Кочерга С. О.,**доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови та літератури
Національного університету «Острозька академія»**Оріховська Т. Б.,**студентка магістратури кафедри української мови та літератури
Національного університету «Острозька академія»*

КОДЕКС ПОДРУЖЖЯ У ХРИСТИЯНСЬКИХ ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анотація. У творчості Лесі Українки важливе місце належить гендерному дискурсу, що яскраво проявився в драмах з ранньохристиянською тематикою. Християнство для письменниці – важливий етап культурного розвитку людства, унікальний досвід утвердження нових ідей попри гоніння їх послідовників. У студіях літературознавців досить різнобічно охарактеризовано персонажі творів, що репрезентують складну добу минулого, яка резонувала з сучасністю Лесі Українки («Одержима», «Йоганна, жінка Хусова», «В катакомбах», «Руфін і Прісцилла» та ін.). Однак досі бракувало системного погляду на амбівалентну палітру художніх аргументів щодо впливу раннього християнства на парадигму подружніх взаємин. Мета статті – дослідити моральні проблеми шлюбу в ранньохристиянських драмах Лесі Українки у світлі гендерної стратегії.

У драматургії письменниці запропонована художня інтерпретація розмаїтих форматів подружньої комунікації. Для багатьох сімейних пар стала випробуванням приналежність чоловіка і жінки до різних віросповідань, оскільки держава і соціум не толерували поклоніння Христу. У статті виділено кілька типів шлюбних взаємин, які сповна характеризують гендерні зрушення в суспільстві: підпорядкування жінки-християнки язичником (Йоганна і Хуса); шукання консенсусу між чоловіком і дружиною, яких розділяє ставлення до християнства (Прісцилла і Руфін); ідеальна духовно-тілесна єдність подружжя християн (Рената і Редівус). Важливим сегментом нашого дослідження є відображення в творчості Лесі Українки тенденцій шукання нових ідеалів, які втілюють віртуальні «духовні шлюби» (Міріам / Месія, Анціллодея / Неофіт-раб).

Доведено, що в доробку Лесі Українки-драматурга представлено складний алгоритм впливу християнства на моральний кодекс подружжя. З одного боку, євангельські постулати на початках функціонування християнських громад сприяли духовній емансипації, зокрема відкривала невідомі раніше горизонти самореалізації для жінок. З іншого боку, церковний клір нав'язував догматичну тезу про вторинність жінки у соціумі, її повну залежність від чоловіка. Однак утвердження християнства зумовило ідею абсолютності нових стосунків чоловіка і дружини у шлюбі, можливість повної духовної, душевної і тілесної гармонії. Інтенції та порівняння окремих особистостей, які засвідчують поступ в гендерних орієнтирах, є наскрізним мотивом у художньому світі Лесі Українки.

Ключові слова: раннє християнство, гендер, емансипація, фемінний, духовний, тілесний.

Постановка проблеми. Актуалізація «жіночого голосу» для модерністського дискурсу є явищем логічним і закономірним на тлі інтенсифікації емансипаційного руху. Жінки-письменниці в Україні, як і в інших європейських країнах, поступово збагачували ракурси бачення дійсності, шукали нові типи героїв, пропонуючи модуси, які не відповідали панівному патріархальному канону.

Багатогранно порушено гендерні питання у драматичних творах Лесі Українки, причому як на громадському, так і на особистісному рівнях. Особливо гострими в означеному річищі постають драми письменниці з ранньохристиянським сюжетом. Чимало мотивів та образів для художнього втілення письменниці почерпнула з біблійних та євангельських часів. Однак ще більша частина доробку авторки присвячена ідейним перипетіям раннього християнства на європейських теренах (I–IV ст. н. е.). Ця доба виробила постулати і традиції, відмінні від античної та юдейської парадигми. Згідно з твердженням науковців, вплив християнства на проблеми гендеру варто оцінювати як амбівалентний. З одного боку, християнська ідеологія відстоювала гуманістичні цінності, відкрила можливості жінкам проявляти себе в релігійних общинах, вийти за межі родинних координат. Однак на зміну первісному егалітаризму в християнській громаді досить швидко приходить жорстка патріархальна система. Зокрема трактування питань щодо можливості отримання жінкою благодаті, її гріховності «ставали основою для декларації її підпорядкованого становища» [1, с. 39], що знайшло відбиток у конфліктах драм Лесі Українки.

Ранньохристиянський гендерний поступ багато в чому був суголосний ситуації, яку переживало покоління письменниці, що вже досягло певних емансипаційних успіхів, але постійно наштотувалося на патріархальний пресинг. Отож драматичні твори Лесі Українки, написані на матеріалі ранньохристиянських колізій, є дзеркалом гендерної концепції, яка була пріоритетною для спільноти інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. і не втратила значення в наш час, що зумовило зростання інтересу науковців до християнського дискурсу в драматургії письменниці. Уті, якщо гендерні проблеми в доробку Лесі Українки нині проаналізовано

доволі ґрунтовно, то феномен шлюбу і вплив на його функціонування християнства й патріархальної традиції досі розглядався лише спорадично, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у вивчення християнських мотивів у доробку Лесі Українки у світлі гендерного трактування зробили В. Агеєва («Поетеса зламу століть. Творчість Українки в постмодерній інтерпретації», 1999), Н. Зборовська («Моя Леся Українка», 2002), О. Забужко («Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій», 2007) та ін. Знаковими для сьогодення є праця Н. Колошук «Інтелектуальний конфлікт у драматургії Лесі Українки» (2006), у якій дослідниця проаналізувала специфіку побудови сюжетних колізій у драмі «Руфін і Прісцилла», стверджуючи, що ця драма «спрямована проти догматизму будь-якої ідеологічної доктрини, насадженої у якості колективної моралі і прямого керівництва до дії» [2, с. 213]. Суголосні тези знаходимо в монографії Г. Гаджилової «Проблематика раннього християнства у драмі Лесі Українки: становлення тексту в русі авторських художніх рішень» (2018). Віхою останніх років у цьому напрямку стала книга «Апокриф. Чотири розмови про Лесю Українку» (2020), у якій запропоновано консенсус поглядів світської інтелектуалки О. Забужко й авторитетного богослова Блаженнішого Святослава Шевчука. Оскільки чільне місце в драматургії Лесі Українки посідає образ жінки-бунтарки, вагомою є думка богослова щодо оцінки її з теологічного погляду, що стало новим регістром осягання самотності художнього світу письменниці.

Мета статті – дослідити особливості відображення феномену шлюбу та його моральних проблем і внутрішніх конфліктів у світлі гендерної проблематики на матеріалі ранньохристиянських драм Лесі Українки («Одержима», «В катакомбах», «Йоганна, жінка Хусова», «Руфін і Прісцилла»).

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи «провербіальне “антихристиянство”» Лесі Українки, О. Забужко наголошує, що специфіка її творів полягає у «спротиві до власне патріархально-“енкратичної” сторони християнства як такої, що дискримінує його жіночі первні. Звідси переважний інтерес письменниці саме до раннього, допатристичного християнства...» [3, с. 50]. Письменниці імпонували постаті, які залишили свій фемінний слід в історії християнської думки. Насамперед варто згадати персонажів її драм, що репрезентують жінок з оточення Ісуса Христа, яким судилося стати свідками його розп'яття. Однією з них є Одержима з однойменної поеми Лесі Українки. Нині усталеною є думка, що сюжетною основою твору стали євангельські оповіді про життя Христа. Образ Міріам є збірним, він склався на підставі свідчень про численних жінок, захоплених євангельськими проповідями Ісуса. Непоодинокими є припущення щодо прообразу Міріам як художньої версії постаті святої мироносиці Марії Магдалини. Разом з тим релігійна література та апокрифи наводять чимало фактів, що ототожнюють Марію Магдалину з блудницею, грішною самарянку, яка під впливом Христового

слова покаялась та згодом стала відомою проповідницею. Мірам Лесі Українки – адепт ідеї спасіння Христа (І. Дзюба), її характер розкривається в кризовій ситуації, апогеєм якої стає конфлікт з «сонним кодром» маси.

Слушною вважаємо думку, що конфронтація героїні спричинена й «розхристаністю її внутрішнього світу, відмежованістю від соціуму» [4, с. 14], неможливістю знайти власне «Я»: навіть Месія не приймає інтенцій «нешасної»: «Яке тобі до мене діло, жінко?» [5, с. 126]. У стосунку до нього Міріам не є коханкою чи нареченою, а «своєрідною “тіньовою” партнеркою, “іноверсією” вмираючого і воскресаючого бога» [6, с. 104]. Міріам, сповідуючи релігію Любови («не за щастя... не за небесне царство... ні... з любови!» [5, с. 144]), засадничо різниться з Месією: жінка неспроможна любити «його і всіх». Її уявна близькість з Учителем постає маркером ідеального шлюбу – бажаного поєднання духовного і тілесного, вірність обранцю до останнього подиху. Неможливість досягти абсолюту «знайшла свій фінальний вияв у мазохічному бажанні смерті від юрби» [7, с. 126].

У творах з ранньохристиянського життя Лесі Українки також не оминає фактів брутального ігнорування думки жінки в церковному осерді. «Феноменальну чуткість Лесі Українки до кожного історичного прояву цієї традиції» [6, с. 209] переконливо засвідчує драматична поема «В катакомбах», де виразними штрихами поряд з пристрасним правдошукачем Неофітом-рабом змальовані епізодичні ролі християнок. Жінки зі складними долями гостро потребували енергії слова Божого, підтримки громади. Та право висловлювати позицію жінок вони не завоювали, хіба що Діяконісса «коротко», з дозволу Єпископа, інформувала щодо господарських проблем. Християнське середовище прищеплювало жінкам меншовартісну ідентифікацію «другої статі», що підтверджує самохарактеристика Анціллодеї: «...я жінка нерозумна, / не вмію розважати справ високих...» [5, с. 499].

Твір кидає світло на проблему подружніх взаємин у Римській державі, причини руйнації інституту шлюбу. Дружину Неофіта-раба втягнуто в розпусні оргії вельмож, побиваючись за хвору дитину, вона «не сміє плакати, бо пан не любить / очей заплаканих в рабинь вродливих» [5, с. 245]. Чоловікові пропонують «напутити» жінку на християнську віру, яка дарує надію на небесну справедливість після смерті, проте Неофіт-раб розуміє ефемерність цих сподівань. Його відштовхує практика взаємодопомоги, притаманної церкві, адже доброчинство християн радше є корисливим шуканням власних заслуг перед Божим судом і водночас приниженням знедолених. Лише турбота з боку тихої сестри Анціллодеї, для якої зробити добро для інших – нагорода, зворушує бунтаря. У первісному рукописі фіналу саме вона виводить відступника з катакомб, зізнаючись, що відчуває духовну близькість між ними попри бар'єри віри. Стосунки між Неофітом-рабом та Анціллодеєю можна сприймати як алузію на духовний шлюб, який характеризує насамперед чистота думок, вчинків, прагнення до свободи.

Особливості розповсюдженого в тогочасних реаліях типу подружньої пари з домінуванням волі чоловіка ілюструє драматичний етюд Лесі Українки з промовистою назвою «Йоганна, жінка Хусова». Головна героїня цього твору – «ідеальна християнка» (В. Агеєва), яка свідомо приймає віровчення та покидає сім'ю задля того, щоб супроводжувати Христа у його месіанському шляху. Її чоловік Хуса, язичник, у творі постає кар'єристом, пристосуванцем, зрадником. Повернувшись після розп'яття Христа додому, Йоганна змушена терпіти чоловіка-нелюба, який зневажає її святині. Хуса брутально звинувачує дружину в розпусті, обзиває «повією» та «злодійкою» і погрожує патріархальним єврейським покаранням (каменуванням) за будь-який непослух. Його розуміння кодексу подружжя дуже просте: «Яка ж то в жінки повинність вища, / ніж вірність чоловікові?» [8, с. 161]. Цю позицію сповна поділяє мати Хуси, для якої стереотипи вторинної ролі жінки в сім'ї є незаперечними: «Хай не шляхетна буде, та покірна» [8, с. 151]. Моральна ницість Хуси, що проявляється у стосунках з іншими персонажами, паплюжить ідеали християнства, відкриті для Йоганни. Щоправда, досвід спілкування з Учителем закріпив усвідомлення його послідовницями приреченості на гендерну залежність. Йоганна вважає за честь користуватися найменшими новими пільгами для жінки, зокрема бути присутньою під час промов Христа, який «не боронив стояти близько й слухать» [8, с. 164]. Але з його вчення жінка винесла непорушну настанову, що не дає можливості реалізувати власні потреби, оскільки Учитель заповідав покору. Не зважаючи на болісне приниження в сім'ї, Йоганна не наважується розірвати шлюб, хоч чоловікова зрада дає підстави для цього, відтак погоджується на підлеглу роль, яку підкреслює остання репліка Хуси: «Гляди мені – шануйся!» [8, с. 183]. Утім, вона не зрікається віри, хоч смирення, яке дається героїні ціною великих душевних зусиль, межує зі зневірою: «Учителю! На що мене покинув?» [8, с. 183].

Отож стосунки Йоганни з чоловіком-тираном переконають, що християнки не усвідомлювали амбівалентності вчення Месії, який кликав іти за ним заради абсолютної свободи, проте не скасовував усталений звичай покорі жінки у сім'ї.

«Руфін і Прісцілла» – етапний твір у драматичному доробку Лесі Українки. У ньому всі історіософські погляди письменниці систематизовано в цілісну концепцію, позбавлену дидактизму. Однак трактування подружжя письменницею викликає чимало питань без відповідей. У центрі персоносфери твору перебуває справжня лідерка християнської громади II ст. н. е., римська матрона Прісцілла. Родом зі шляхетної родини, освічена дружина римлянина з елітного імперського прошарку, вона відзначається винятковою непорочністю душі та відданістю вченню Христа. У ній вгадуємо риси багатьох фундаторок християнської церкви, імена деяких з них збереглися в історії, зокрема можна висловити припущення, що прототипом героїні стала Прісцілла з оточення апостола Павла, дружина Акіла, у домі яких відбувались постійні богослужіння.

У громаді Прісцілла володіє величезним авторитетом, християни різного досвіду з величезним пієтетом ставляться до неї, вважаючи «святою». Жертовність героїні підтверджує відмова покинути в'язницю завдяки домовленості батька зі стражею. Попри тортури, внутрішні муки, зумовлені недовірою християн до чоловіка, вона залишається такою ж просвітленою до самої смерті. Водночас драма «Руфін і Прісцілла» ілюструє тенденції маргіналізації жінки у спільноті одновірців. Укріплення фемінного Слова церковний клір II ст. н. е. сприймав насторожено, а табування жіночого пророцтва велось під прапором Першого послання апостола Павла до коринтян, де підкреслено, що «всякому чоловікові голова Христос, а жінці голова чоловік» [9, с. 1130]. Прісцілла однозначно приєднується до позиції отців церкви. За сюжетом драми, вона неодноразово демонструє підкорення колективній позиції, хоч це інколи дається їй шляхом складного притлумлення власного «Я». Показово, що жінка не наважується стати на захист мистецького шедевра у власному домі, коли зібрання ухвалило забилити «коштовні» фрески, аби вони не спокушали «до думок блюзнірських». Цей момент є кульмінацією в диференціації поглядів та поведінкових модусів Руфіна та Прісцілли. Ідеологічні розбіжності стають основною причиною драматизму відчуження в подружжі.

Чоловік ревної християнки – аристократ, інтелектуал із високою планкою моральності. Чи не з перших рядків твору Руфін згадує про «силу» і «право», що має над дружиною, але не вдається до них, оскільки щиро любить Прісціллу і намагається зрозуміти її християнський вибір. Тодішні гендерні ролі в соціумі чітко розмежовує батько Прісцілли: «Дочку за се хвалю. Вона у мене / поведена по-старосвітськи: вдома / найкраще місце жінці. А тебе / за се хвалить не можу, – ти повинен / ще послужити Римові чимало...» [10, с. 123]. Формально Руфіна можна вважати ідолянином, але його філософський розум критично налаштований до будь-якого культу, а тим більше до культу Цезаря. Прісцілла, обравши для самореалізації небезпечні катакомби, де відбувались таємні служби переслідуваних християн, болісно сприймала релігійний бар'єр у сім'ї. Нагадаємо, що ліберальне відношення до шлюбів з іновірцями «було лише в період раннього християнства, оскільки вважалося, що за допомогою шлюбу християнин може повернути до щирої віри ще одну людину» [11, с. 16]. Такі сподівання плекає і Прісцілла, обережно пропагуючи свої переконання наодинці з чоловіком. Кохаючи свого обранця, вона твердо зберігає цноту, тому їхнє асексуальне партнерство, як стверджує О. Забужко, – це шлюб вимушено «безгрішний», у правових термінах мовлячи – фіктивний», яскрава ілюстрація «конфлікту двох культур на соціологічному “мікрорівні” однієї родини» [3, с. 47]. Особливо лякає християнку перспектива виховувати своїх майбутніх дітей у сім'ї, де не панує духовна злагода. Її аргументи видаються раціонально-зваженими, добре проілюстрованими уявними картинками майбутнього розбрату дітей на ґрунті віри. Проте для Руфіна обраниця залишається «дружиною серця», йому боляче відчувати себе «за порогом душі»

коханої, яка фанатично підпорядкувала своє життя християнській церкві. Безсумнівно, зі свого боку Прісцілла теж прагне гармонії у сімейному житті, її також, як і Руфіна, вабить сексуальна близькість з коханим, та це можливо виключно за єдиної умови – прийняття християнства чоловіком. Причому героїня не нарікає на приписи християнства, а обґрунтовує свою позицію власним вибором: «Моя душа забороняє / мені сей шлюб, поки твоя душа / не може з нею злитись без останку» [10, с. 145].

Таким чином перед нами вимальовується своєрідний трикутник – «Прісцілла – Руфін – віра». У цих складних стосунках чоловік до останку, по-лицарськи, служить своїй Прекрасній дамі: «Хоч зрадила мене ти для Христа, / та я тебе не зраджу ні для кого / і ні для чого» [10, с. 144]. І свої слова він доводить вчинками, прийнявши тортури й смерть разом з дружиною та її однодумцями, засвідчуючи тим самим високий вірець подружньої вірності, яку відстоювало раннє християнство.

Наголосимо, що в цьому ж творі натрапляємо на зразок ідеального християнського подружжя, яке досі оминали літературознавці. Йдеться про закоханих Ренату й Редівіуса. Ці молоді люди зустрілися в християнській громаді, тож духовні пріоритети не були для них бар'єром, а, навпаки, зближували. У громаді розквітли їхні почуття одне до одного і вони прийняли обряд хрещення. У пам'ятку для обох у ніч перед цією подією їхнє спілкування зачаровує мимовільних свідків (Руфіна і Прісциллу) органічним поєднанням жаги та духовної просвітленості. Діалог-одкровення, який не ввійшов, на жаль, в остаточну редакцію, але нещодавно був опублікований в чотирнадцятитомному виданні творів Лесі Українки, розкриває всі етапи комунікації дівчини й хлопця, зокрема їхній страх перед голосом плоті, яку врешті виправдовує дух, що дав можливість відчутти абсолютне злиття душ, «святу любов». Глибокі почуття дозволили молодим людям навіть перед неминучою смертю почувати себе щасливими, що підтверджує сцена підготовки до страти в темниці. Сестра Ренатина приносить закоханим білі шати, оскільки смерть для них – це акт вінчання, початок дороги у вічність:

Тепер, кохані, я зовсім весела,
ми станемо убрані, мов до шлюбу,
і з серцем радісним до Бога підем [10, с. 247].

Піднятися над випробуваннями Ренаті й Редівіусу допомагає віра, переконаність у тому, що «тепер вони будуть або вічними нареченими – у пам'яті, або ж подружжям у раю» [12, с. 173]. Можна припустити, що саме високий, «шекспірівський» пафос у зображенні цієї зворушливої пари спричинив відмову Лесі Українки від публікації великого уривка рукопису. Однак, залишаючись вірною самій собі, письменниця таки не оминає розбіжностей між закоханими, що викликані сумнівами щодо чесності Прісцилли: Редівіус до останку бачить в тій величній нареченій Христа, а Рената вважає, що істинними мотивами її вчинків керує любов до чоловіка. Власне, юні наречені в драмі Лесі Українки залишаються в тіні головних персонажів, але їхні образи є важливим складником авторської парадигми

впливу раннього християнства на інститут шлюбу. Віра в художньому світі авторки інспірує нові моделі поведінки, мотивує доленосний вибір у річизі утвердження євангельської морально-етичної концепції.

Висновки. Отже, християнська релігія дозволила жінці розширити власний простір, претендувати на активнішу позицію в соціумі, адже нова віра проголосувала рівноцінність обох статей перед Богом. Однак в межах утвердження інституту церкви тільки поодинокі жінки могли сповна відкрити свій лідерський потенціал, реалізувати себе як у сім'ї, так і в соціумі. Показовими у тогочасних тенденціях стають зміни у взаємостосунках пошлюбленої пари, відтак трансформація кодексу подружжя отримала у драматургії Лесі Українки багатогранну інтерпретацію. Письменниця створила кілька типів подружніх взаємин, відмінність між якими полягає у різновекторності пріоритетів чоловіка й дружини. Світоглядна розбіжність, зумовлена новою релігією, доводить, що поширення християнства впливало на такі аспекти атмосфери в сім'ях:

1) підсилювало акт брутальної наруги над жінкою у подружній спілці з аморальним нелюбом-іновірцем (Йоганна / Хуса);

2) спричинювало духовно-тілесні тортури розмежування вірою пари, поєднаної любов'ю і повагою (Прісцилла / Руфін);

3) сприяло гармонійному союзу одновірців, обдаровуючи їх нездоланим духовним світлом, що дає засадничі орієнтири у житті (Рената / Редівіус).

Разом з тим Леся Українка наголошувала на нових орієнтирах в інтуїтивних пошуках партнерів, серед яких вивисуються духові складники, які більше важать за офіційний шлюб (Міріам / Месія, Анціллодея / Неофіт-раб). У художньому плані письменниця відмовилася від традиційного любовного трикутника, який був рушієм для сюжетів більшості драматичних творів. Вона довела, що важливим агентом взаємин у подружжі стають ідеологічні (релігійні) пріоритети чоловіка і дружини. Жінка у драматичному доробку авторки засвідчує важливість для неї сфери духу, а не тільки родини, вона здатна на бунт, власний вибір, відстоює право служіння ідеалам. Таким чином Леся Українка, критикуючи гендерні підвалини раннього християнства, зуміла побачити в його царині унікальні підстави для особистісного розвою жінки, важливий етап емансипації, поступ якої продовжувався в наступних століттях.

Література:

1. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / відп. ред. М. М. Скорик. Київ : «К. І. С.», 2004. 536 с.
2. Колошук Н. Інтелектуальний конфлікт у драматургічній поезії Лесі Українки (стаття третя: ідея християнства). Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. Т. 3. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. С. 203–219.
3. Забужко О. Une princesse lointaine: Леся Українка як культурно-інтерпретаційна проблема. *Слово і час*. 2001. № 3. С. 45–53.
4. Кузьма О. Екзистенціальна модель світу в драматургії Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук. спец. 10.01.01 «Українська література». Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2009. 20 с.

5. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Т. 1. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. 524 с.
6. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Видання 4-те. Київ : Комора, 2021. 656 с.
7. Семерин Х. Фемінні біблійно-єврейські архетипи в модерній драмі (на матеріалі драматичних поем Лесі Українки «Одержима» і «Йоганна, жінка Хусова»). *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* № 1. С. 125–129.
8. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Т. 3. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. 676 с.
9. Біблія. Святе Письмо. Київ : Книгоноша, 2016. 1228 с.
10. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Т. 2. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. 436 с.
11. Помиткіна Л., Злагодух В., Хімченко Н., Погорільська Н. Психологія сім'ї : навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів. Київ : НАУ-друк, 2010. 270 с.
12. Смольницька О. Язичницька і ранньохристиянська символіка у драматичному творі Лесі Українки «Руфін і Присцилла» (зіставлення з дискурсом Максима Рильського): Ерос і Танатос. *Українські студії в європейському контексті* : зб. наук. пр. (3). 2021. С. 165–191.

Kocherga S., Orikhovska T. The marriage code in the Christian dramas by Lesya Ukrainka

Summary. In the work of Lesya Ukrainka, an important place belongs to the gender discourse, which was clearly manifested in dramas with early Christian themes. For the writer, Christianity is an important stage in the cultural development of humanity, a unique experience of establishing new ideas and chasing their followers. In the studios of literary critics, the characters of the works representing a complex era of the past, which resonated with Lesya Ukrainka's modernity, have been characterized in a rather diverse way ("The Possessed", "Johanna, the Husa's wife", "In the Catacombs", "Rufin and Priscilla", etc.). However, a systematic look at the ambivalent palette of artistic arguments

regarding the influence of early Christianity on the paradigm of conjugal relations has so far been lacking. The purpose of the article is to investigate the moral problems of marriage in the early Christian dramas of Lesya Ukrainka in light of gender strategy.

The writer's dramaturgy offers an artistic interpretation of various formats of marital communication. For many married couples, the fact that a man and a woman belong to different faiths became a test, since the state and society did not tolerate the worship of Christ. The article highlights several types of marriage relationships that fully characterize gender shifts in society: the subjugation of a Christian woman by a pagan (Johanna and Husa); the search for consensus between husband and wife, who are divided by their attitude to Christianity (Priscilla and Rufinus); ideal spiritual and physical unity of the Christian couple (Renata and Redivivus). An important segment of our research is the reflection in Lesya Ukrainka's work of the tendencies to search for new ideals that embody virtual "spiritual marriages" (Miriam / Messiah, Ancyllodea / Neophyte-slave).

It is proved that the work of playwright Lesya Ukrainka presents a complex algorithm of the influence of Christianity on the moral code of spouses. On the one hand, evangelical postulates at the beginning of the functioning of Christian communities contributed to spiritual emancipation, in particular, they opened previously unknown horizons of self-realization for women. On the other hand, the church clergy imposed a dogmatic thesis about the second nature of women in society, their complete dependence on men. However, the establishment of Christianity led to the idea of a completely new relationship between husband and wife in marriage, the possibility of complete spiritual, mental, and physical harmony. The intentions and urges of individual personalities, which testify to progress in gender orientations, are a through-and-through motif in the artistic world of Lesya Ukrainka.

Key words: early Christianity, gender, emancipation, feminine, spiritual, bodily.

*Кравченко Л. С.,**доктор філологічних наук,**професор кафедри світової літератури та славістики**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка**Манько Р. М.,**старший викладач кафедри світової літератури та славістики**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка**Олексин Н. М.,**викладач кафедри світової літератури та славістики**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

РЕЦЕПЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ГОЛЛАНДСЬКОГО ЖИВОПИСУ «ЗОЛОТОЇ ДОБИ» У ТВОРЧОСТІ ЗБІГНЕВА ГЕРБЕРТА

Анотація. Статтю присвячено дослідженню рецепції та інтерпретації голландського живопису «золотої доби» у творчості Збігнева Герберта. Дослідження має на меті проаналізувати сучасні польські літературознавчі дослідження про вплив мистецтва на літературу, простежити наявність та розвиток малярських інспірацій у польській літературі ХХ століття, виявити вплив голландської школи живопису «золотої доби» на творчість Збігнева Герберта.

Основну увагу в своєму дослідженні автори приділяють вивченню обставин, що вплинули на зацікавлення письменника роботами старих майстрів, формування суб'єктивних суджень, творенню образної палітри.

Ознайомившись із працями польських дослідників та літературних критиків (Анети Гродецької, Адама Дзядека, Розалія Слодчук, Магдалени Снедзевської, Павла Гоглера, Малгожати Міколайчик, Юзефа Марія Ришара, Анни Стец-Ясік, Анджея Франашка, Барбари Торуньчик, Яцка Розмуса), автори зосередили свою увагу на проблемі рецепції живопису майстрів голландської школи в нарисах Збігнева Герберта.

У процесі роботи досліджено ряд нарисів із томів «Варвар у саду» (1962) і «Натюрморт з вудилом» (1993) та «Митець з Делфта та інші відшукані твори» (2008) та віршів, які за словами Северини Веслоух, можна назвати «вірші про картини». Збігнев Герберт наголошував на винятковості стилю та способу передачі «малими майстрами» навколишньої дійсності на полотні. У своїх чисельних нарисах дослідник звертався до картин Герарда Терборха (1617–1681), Дейстера Віллема Корнеліса (1599–1635), Пітера де Гоха (1629–1684), Яна Вермера (1632–1675), Гендріка Аверкампа (1585–1634), Пітера Брейгеля Старшого (1525–1569) та ін. Досліджуючи малярство Гоха, Герберт шукає акценти, які б поєднували його з Вермером, оскільки обидва вихідці із «школи Делфта». Найвидатнішим майстром пензля «золотої доби» голландського живопису він вважає Вермера.

Автори статті простежують появу персонажів картин («Молочниця» Вермера, «Падіння Ікара» Пітера Брейгеля Старшого та ін.) у віршах Герберта.

Ключові слова: голландський живопис, картина, «малі майстри», пейзаж, творчість, Збігнев Герберт.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Література та живопис – дві царини, які з найдавніших часів взаємодіють, доповнюючи одна одну. Сучасна польська літературознавиця Аліна Бяла називає це явище «кореспонденцією видів мистецтв» [1, с. 17]. Інша дослідниця, Северина Веслоух, у праці «Література та образотворче мистецтво» (“Literatura a sztuki wizualne”, 1994), опираючись на працю Ролана Барта «Риторика образу» вводить поняття *художність літератури* (malarskość literatury) на окреслення її живописного характеру [2, с. 139].

Вплив живопису на польську літературу можна доглядати на різних етапах її розвитку: від Середньовіччя до сучасності.

Відголоси голландської школи «золотого віку», митці якої працювали у чотирьох жанрах: пейзаж, натюрморт, портрет та жанровий живопис, простежується польській літературі ХХ століття. Голландці славилися відчуттям барв та розвитком, навіть інтуїтивним, чуттям до світлотіні. Особливо багатими були їхні пейзажі та натюрморти. Своєрідність цих малярських інспірацій проявилися у віршах: Адама Чернявського – картина «Краєвид Делфта» пензля Яна Вермера), «Коли нічого не залишиться» (“Gdy ju z nic nie zostanie”) Станіслава Грохов'яка – картина «Саскії» Рембрандта, «Бездомний Нью-Йорк» (“Bezdomny Nowy Jork”) Адама Загаєвського – картина «Перерваний урок музики» Яна Вермера. Полотно художника Пітера Брейгеля Старшого «Падіння Ікара» (близько 1558) часто виступає віршах Збігнева Герберта «Дедал і Ікар» (“Dedal i Ikar”) із збірки «Струна світла» (1956), Александра Вата «Перед Брейгелем Старшим» (“Przed Breughelom Starszym”) із збірки «Вірші» (1957), Тадеуша Ружевица «Права і обов'язки» (“Prawa i obowiązki”) із V частини поеми «Оповідання дидактичні» (1962), Станіслава Грохов'яка «Ікар» (“Ikar”), збірка «Агрус» (1965), Ернеста Брилля «Досі згадують Ікара – хоча долетів Дедал» (“Wciąż o Ikarach gloszą – choć doleciał Dedal”), збірка «Прикладне мистецтво» (1966) та ін.

Досліджуючи феномен популярності голландського живопису, літературознавець Магдалена Снедзевська звертає увагу на усталене в суспільстві його бачення, як реалістичного віддзеркалення дійсності – зображення будинків, таверн, краєвидів,

предметів, образи городян [3, с. 10–11]. Винятком вважалися історичні полотна Рембранта. Причиною поширення цього стереотипу є праці французьких мистецтвознавців, зокрема Йогана Гейзінга та Марселя Пруста, закоренілі у парадигматиці XIX століття. Поет Юзеф Чапський у своїх щоденниках пише: «не було, мажуть, жодного з нас, хто б не черпав з французького XIX століття, а саме *Щоденників* Делароха через Фроментана, Оділона Редона, Піссара, листів Ван Гога, творів Гюгена – кожене слово з кожного листа та кожного висловлювання Сезанна з жартів Пікассо та його сучасників» [4, с. 34]. Тож, як бачимо, голландський живопис у творах польських письменників підданий так званій *рефлексії опосередкованій* [3, с. 13]. Письменники, щоб передати феномен північного голландського живопису, користуються категоріями XIX ст. Живопис «золотого віку» Голландії постає в їхніх текстах як такий, що оспівує повсякденне життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема дослідження взаємозв'язків видів мистецтв зовсім не нова. У польському літературознавстві найновіші та найповніші дослідження Анети Гродецької “*Poesi patrza obrazu wiersze komentarze*” (2008). Авторка вдається до оригінального поєднання польської поезії і живописних полотен з канону європейського мистецтва. Авторами опрацьованих нею віршів, є Ципріан Норвід, Марія Конопницька, Ярослав Івашкевич, Чеслав Мілош, Збігнев Герберт, Віслава Шимборська, Тадеуш Ружевиц, Станіслав Грохов'як, Юлія Хартвіг, Адам Загаєвський та ін. Цій же темі Гродецька присвятила своє наступне дослідження “*Wiersze o obrazach. Studium z dziejów ekfrazy*” (2009), у якому авторка простежує роль малярського образу в художньому тексті. До сучасних літературознавчих досліджень належить й монографія Адама Дзядека “*Obrazy i wiersze. Z zagadnień interferencji sztuk w polskiej poezji współczesnej*” (2004). Автор праці простежує взаємовпливи видів мистецтва, а також співіснування творів, що постають внаслідок цього. Замислюючись над природою художнього твору з погляду естетики, Дзядек зосереджується на думці, що творіння митця є автономним саморефлексійним об'єктом. У аналізованих ним поетичних текстах, дослідження опису художнього твору стає дослідженням роздумів над художнім осмисленням та уявленням загалом, і зокрема пережитої дійсності [5, с. 136–151]. Розалія Слосчук у найсучаснішому дослідженні “*Ekfaza hypotychoza przekład Interferencje literatury i malarstwa w prozie włoskiej i eseistyce polskiej XX wieku*” (2019) зосереджує увагу на умови існування живописного твору в літературному. Авторка доводить, що опозиція сучасних способів розуміння текстових візуалізацій, за умови своєрідності уяви реципієнта дозволяє розглядати про два механізми перекладу зображення (художнього твору) на текст: перший полягає у намаганні вірного відтворення, другий пропонує мовну анімацію візуальної моделі.

Особливої уваги заслуговує монографія Магдалени Снедзевської “*Siedemnowieczne malarstwo holenderskie w literaturze polskiej po 1918 roku*” (2014). Праця присвячена дослідженню проблеми рецепції нідерландського малярства XVII ст. у польській повоєнній літературі. Об'єктом її дослідження є не лише голландський живопис та пов'язані з ним польські літературні твори, а й тексти письменників і критиків XIX століття (переважно французьких), які сформували так

званий голландський міф про «золоту добу». Авторка доводить, що письменники такі, як Чапський, Герлінг-Грудзінський, Мілош, Герберт, Загаєвський, Венцель, сприймають пейзажі, жанрові сцени, натюрморти та портрети (зокрема групові), портрети та автопортрети як «типово голландські» жанри; вони переглядають поняття реалізм і жанровість, їм важко говорити про «Краєвид Дельфта» Вермера без посилання на Пруста, «прочитувати» натюрморти, як Шарден та Сезанн. У другій частині монографії «*Mali mistrzowie Zbigniewa Herberta – próba rekonstrukcji*» Магдалена Снедзевська розглядає нариси Герберта про голландське мистецтво «золотої доби» із тому «Натюрморт з відилом» (“*Martwa natura z wędzidłem*”, 1993) та деякі рукописні на той час не опубліковані твори.

Проблемі рецепції живопису голландської школи «золотого віку» в творчості Збігнева Герберта присвятили свої праці Павел Гоглер, Малгожата Міколайчик, Юзеф Марія Ришар, Анна Стец-Ясік, Анджей Франашек, Барбара Торуньчик, Яцек Розмус. Проте ця проблема в українському літературознавстві ще не достатньо висвітлена, що зумовлює новизну і актуальність нашого дослідження.

Формування мети статті. Мета дослідження визначається необхідністю виявити особливості рецепції та інтерпретації голландського живопису «золотої доби» у творчості Збігнева Герберта.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Знайомство Збігнева Герберта з найвидатнішими творами мистецтва відбулося ще 1944 році, коли він відвідував лекції в Академії мистецтв у Кракові. Подальші подорожі до Парижа, відвідування Лувру на початку 60-х років, сприяло розширенню його знань і формуванню нового досвіду. У розмові із Чапським Герберт зауважує, що найбільше його захоплюють італійці, голландців він вважає зайвими у Луврі. У томі есе «Варвар у саду», яку автор жартома називає «звітом про мандри», так визначає сферу своїх тогочасних зацікавлень: «У мистецтві мене цікавить понадчасова вартість твору (вічність П'єро делла Франческа), його технічна структура (як покладено камінь на камінь у готичному кафедральному соборі), а ще зв'язок з історією» [6, с. 5]. Таїнству народження мистецтва Герберт присвятив фрагмент нарису «Ціна мистецтва» із «Натюрморт із вудилом»: «Отож, саме, як народжується мистецтво? У погано освітлених покоях, серед куряви, павутиння й несамовитого балагану непридатних і незугарних предметів. Навіть малярські аксесуари – безладно розкидані зшитки з начерками, слоїки, пензлі, аркуші, гіпсовий відливочок голови, дерев'яний манекен, – деградували до ролі кухонного начиння. У цьому образі нема й тіні таємничості, чорнокнижництва, натхнення. Треба мати велику, барвисту уяву, щоб углядіти тут, як це чинить один мистецтвознавець, фавстівський настрої ніхто не стоїть у маляра за плечима. Усі витончені смаки та прекраснотушні фантазії приречені на поразку і мусять поступитися перед щільною матеріальністю твору. Малярська матерія важка, рапата, масивна» [7, с. 22]. Прагнення старих майстрів зробити предмети живопису присутніми, надати змістовності представленому, поет називає «малярською матерією». Така думка простежується у вірші автора «Давні майстри» зі збірки «Рапорт з обложеного міста» (“*Raport z oblężonego miasta*”, 1983): “*powierzchnie ich obrazów / są gładkie jak lustro*” [8, с. 452–453]. Нарис «Натюрморт з вудилом» містить думку про майстерність передачі

ними образу: «Старі майстри апелювали не тільки до ока, вони будили й інші чуття – смак, нюх, дотик, навіть слух. Отож, спілкуючись з їхніми творами, ми цілком фізично відчуваємо кислий смак заліза, холодну гладкість скла, лоскотання персиків і велюрів, лагідне тепло глиняних дзбанів, сухі очі пророків, букет старовинних книг подмух близької бурі» [7, с. 93].

Як бачимо, основна частина нарисів та есе Збігнева Герберта, викладених у томах «Варвар у саду» (1962) і «Натюрморт з вудилом» (1993) та «Митець з Делфта та інші відшукані твори» (2008), присвячено проблемі мистецтва. У його творчій спадщині є вірші, які за словами Северини Веслоух, можна назвати «вірші про картини». Серед них: «Сила смаку» (“*Potęga smaku*”), «Три дослідження на тему реалізму» (“*Trzy studia na temat realizmu*”), «Вмебльована кімната» (“*Pokój umeblowany*”), «Елегія на відхід пера чорнила лампи» (“*Elegii na odejście pióra atramentu lampy*”) та ін.

Збігнев Герберт вперше відвідав батьківщину Вермера і Рембрандта в 1967 р., на запрошення польського художника-емігранта Юзефа Чапського, наміром якого було не лише привернути увагу свого друга до контексту голландського живопису, сподіваючись, що і мистецтво і новий куточок світу не лише вразять Герберта, а й відвернуть від болю та допоможуть вийти з депресії. Голландія була для нього країною новою і не званою. У нарисі «Дельта» читаємо: «Мої попередні подорожування Голландією завше відбувалися за рухом маятника, упродовж узбережжя – тобто, образно кажучи, від Блудного сина Боша у Роттердамі до Нічної варті в амстердамському Королівському музеї, а отже типовим маршрутом того, хто коває образи, книжки, монументи, залишаючи цілу решту всім тим, хто на подобу до біблійної Марти клопочеться про речі минуші» [7, с. 7].

Подорож мальовничою країною будить живий інтерес до її історії та культури. У одному з текстів про мистецтво, написаних у 1952–1998 роках і виданих окремою збіркою у 2008 році із назвою «Митець з Делфта та інші відшукані твори» автор говорить, що нідерландське мистецтво не лише стало на противагу італійському, але навіть переважає його старе захоплення: «чим глибше я занурювався в картини голландців, тим більше картини італійців для мене тьмяніли – вони виглядали надто солодкими, водночас показно барвистими й поверхневими. Тільки найбільші – Джотто, П'єро делла Франческа, Белліні – не змінили мого бачення» [9, с. 65].

Своїх улюбленців голландської школи Герберт іменує *маленькими майстрами*, але не на означення *незначні*, у порівнянні із такими величачами як Рембрандт, а на означення *мої*. «Живопис маленьких голландських майстрів вселяє віру в природний порядок речей. Ці картини – наївне зображення світу, в якому правда є правдою, брехня – брехнею, зрада – зрадою» – пише Герберт [10, с. 103]. Дослідниця Магдалена Снедзевська зазначає: «його бачення мистецтва золотого віку Голландії базується виключно на засадах суб'єктивного вибору і уподобання» [3, с. 295].

У ході мистецьких досліджень Герберта, об'єктом його пристальної уваги стають полотна голландського майстра Герарда Терборха (1617–1681). У нарисі «Герард Терборх. Скромна принагідність міщанства» письменник пише: «Жанрові образи Терборха не виходять поза утерті межі тем голландського малярства – батальні сцени, матері, які розчісують дітей, кілька осіб, що концертують у вишуканому інтер'єрі, кавалер

і дама музикують, – але майже завжди в них присутній елемент дистанції, іронії, делікатно прихованої двозначності» [7, с. 67]. Автор вдається до роздумів над картинами митця «Присяга на мирній ході у Мюнстері», яку вважає шедевром, «Родина на тлі краєвиду», «Портрет чоловіка», «Молода дама, яка читає листа», «Процесія флагелантів», «Батьківське напучування». Стиль, спосіб малювання картини «Процесія флагелантів» наводить Герберта на думку про схожість із Гойя. Він називає тасмницею уяви феномен випередження на кілька століть «малярем з північної країни», де панували зовсім інші смаки та традиції, «геніального іспанця».

Ще однією постаттю, відкривачем якої себе вважає Герберт і відносить до грона *«маленьких майстрів»*, є Дейстер Віллем Корнеліс (1599–1635). Про його життя було відомо настільки мало, що письменник вдався до власного дослідження і все, що йому вдалося здобути, вважав інтелектуальним надбанням. Він настільки захопився своєю роботою, що вирішив її обов'язково надрукувати, оскільки творчість Дейстера, на той час, була недостатньо дослідженою і недостатньо оціненою. У 1999 році в “*Zeszytach Literackich*” виходить нарис “*Willem Duyster (1599–1635) albo Dyskretny urok soldateski*”, який пізніше знайде своє місце у томі «Митець з Делфта та інші відшукані твори». Майстер пензля здебільшого був відомий як автор полотен, на яких солдати піддаються радощам життя. Цей незначний відхід від канону чи, навіть, маргінальність, (на той час голландці недолюбили найманців), зацікавило Герберта. Підтвердженням цієї думки може послужити фрагмент з нотатки Герберта, взятий з архіву автора: «Ніхто так не малював солдатів, як Дейстер. Ніхто не малював «гауптвахту» з такою точністю його – Ніхто не малював гауптвахту з такою акуратністю і ніжністю, як Дейстер» [3, с. 307]. У нарисі Герберта зустрічаємо опис полотна “*Zołnierze walczący w stodole o łupę*” (1623–1624). Письменник одразу ж звертає увагу на іронічність назви. Це дозволяє припустити, що Дейстер міг належати до сатиричної течії. Магдалена Снедзевська вважає: «Письменник насамперед хотів звернути увагу на те, що герої полотна Дейстера, грають ролі, нав'язані їм художником» [3, с. 309]. Далі дослідниця пише: «В очах Герберта Дейстер стає Прустом живопису, докладно, крок за кроком, створюючи свій власний закритий світ, якому відчуття нудьги, меланхолії та безглуздості не чужі» [3, с. 320].

У другій половині XVII століття у голландському живописі сформувався новий жанр – детальне зображення інтер'єрів, в які вписано сцени повсякденного життя. Заним майстром цього жанру стає Пітер де Гох (1629–1684). Досліджуючи його малярство, Герберт шукає акценти, які б поєднували його з улюбленим Вермером, оскільки обидва вихідці із «школи Делфта». Образи, написані Гохом в Делфта він вважає найбільш інноваційними і цінними. Порівнюючи двох визначних улюблених майстрів пензля, письменник у своїх нотатках пише: «Пітер де Гох. Насправді стільки спільного з В. одні і ті ж рецепти, але смак страв у Вермера більш благородний» (336). «Майстер з Делфта» – так іменує його Герберт¹. Головну роль в полотнах Вермера відіграє світло, котре падає зазвичай ззовні, ніби з поза картини, висвітлюючи ситуації, представлені на малюнках. «Він був художником мовчання і світла. У його картинах залишилося світло. Решта – тиша» [9, с. 61].

¹ Нарис про творчу постать Вермера із такою назвою ввійшла до тому нарисів «Митець з Делфта та інші знайдені твори» (2008).

Відгомін вермерівських сюжетів та мотивів можна віднайти в творах Адама Чернявського «Краєвид Делфта» (“Widok Delft”), Адама Загаєвського «Іхати до Львова» (“Jechać do Lwowa”), Віслави Шимборської «Вермер» (“Vermeer”) і самого Збігнева Герберта «Лист» (“List”) та «Вмебльована кімната» (“Pokoј umeblowany”). У вірша Чернявського та Загаєвського виразно прочитується віднесення до картини Вермера «Краєвид Делфта» (1661). Відомий польський мистецтвознавець Міхал Валіцький так описав місто Делфта на полотні митця: «Місто, що видніється за рікою, скупане гарячими променями сонця: помаранчевий рефлектор, повільно пересуваючись, зупиняється на правому боці в їзної брами. Вогкість води, старих мурів і кольору неба відповідають світловим рефлексам – завальоване бігом хмар, рухається водяною пластиною, повзе і спалахує різко на будівлях: рідкісне, інтуїтивне уявлення про атмосферну проблему, синтетичне і різноманітне, залежне від елементів повітря та води» [10, с. 23] Адам Чернявський у своєму вірші таким побачив Делфта: “Są to składniki najprostsze / woda cegły obłoki światło słońca / grupki kobiet mężczyzn małych dzieci / zbytuczna jest interpretacja alegoryczna / niepotrzebne szczegóły biograficzne / zagadkowe historyczne tło” [11, с. 41]. Поет дивиться на Делфта неупереджено і відхиляє будь-які інтерпретаційні контексти. Він виходить поза рамки полотна Вермера. У вірші Загаєвського опис зведений до необхідного мінімуму: полотно говорить само за себе, не потребуючи жодного коментаря. За словами британського історика і теоретика мистецтва Ернеста Гомбріха: «Цю картину неможливо описати як належить. Можна лише спробувати «уявити Делфта»» [12, с. 205].

Під враженням вермерівської «Молочниці» (1658), що відома ще як «Та, що наливає молоко» і «Дівчині зі дзбанком молока», повстав вірш Віслави Шимборської «Вермер», апокрифічна проза Збігнева Герберта «Лист» та вірш «Вмебльована кімната». Ця картина вважається шедевром голландського реалістичного живопису «золотої доби». На маленькому полотні зображена молода, міцна жінка, яка зосереджено виливає молоко з глечика в миску; обидві посудини глиняні, їхні краї, як і струмінь молока, світяться на сонці, промінь якого падає зліва через скло закритого вікна майстерні. Віслава Шимборська так побачила «Молочницю»: “Dopóki ta kobieta z Rijksmuseum / w namalowanej ciszy i skupieniu / mleko z dzbanka do miski / dzień po dniu przelewa, / nie zasługuje Świat / na koniec świata” [13, с. 39]. Вірш поетки, не лише передає опис картини, а й зберігає його настрій. Дослідник творчості Шимборської, Марек Бернацкі зазначає: «На картині Йоганнеса Вермера та у вірші Віслави Шимборської символіка жінки, яка переливає молоко з глечика в миску, – це щось інтригуюче і загадке. (...) Поетка (...) видобуває з шедеву Вермера квінтесенцію. Зосереджується на найважливішому. (...) Нобелівська лауреатка просту роботу перетворює в притчу про людську долю, яка зводиться до думки: боротьба з плином часу, смертністю» [14, с. 103–104]. У вірші Збігнева Герберта «Вмебльована кімната» ми знаходимо опис, який нагадує цю ж роботу художника: “drugi obraz / to wnętrze holenderskie / z mroku / kobiece ręce / nachylają dzbanek / z którego sączy się warkocz mleka / na stole nóż serweta / chleb ryba pęczek cebuli” [15, с. 50]. Поет, вдавшись до художнього прийому «твір в творі», детально передає малюнок майстра. Складається враження, що предмети, які оточують героїв картин, настільки ж важливі, як самі

герої. Анна Стець-Ясік вбачає в цьому схожість обох митців: «Здається, у пункті особливої прихильності до речей зустрічаються Митець з Делфта і автор *Пана Котито*, що виражається в майстерному, точному виконанні кожної деталі на полотні або в перетворенні предметів на «літературних героїв» [16, с. 40].

Замілований голландським живописом, Збігнев Герберт не міг оминати увагою Гендріка Аверкампа (1585–1634) та Пітера Брейгеля Старшого (1525–1569). Мистецтвознавці вважають основоположником зимового пейзажу як окремого жанру власне Аверкампа. У нарисах письменника найчастіше згадується полотно «Зимовий пейзаж з ковзанярками» (1608). Автор порівнює його із «Зимовим пейзажем з птахами та ковзанярками» (1565) Брейгеля: «Брейгель і Аверкамп. Брейгель – космічний пейзаж, що виражає нікчемність людини, її безглузду метушню, легковажний «танець під шибеницею. Аверкамп – одомашнений краєвид, в якому варто жити, в якому за мініатюрними постатями /далеким пейзажем / написані не з висоти філософа, а просто з церковного шпиля / спостерігають із співчуттям, без тіні сарказму чи іронії, без похмурих роздумів про нікчемність речей і нікчемність людського існування, саме таке прийняття світу є дуже голландським» [3, с. 354]. Як вже було зазначено, картина Брейгеля «Падіння Ікара» (1558) є джерелом численних інтерпретацій у польській літературі другої половини ХХ століття. У вірші «Дедал і Ікар» (“Dedal i Ikar”) із збірки «Струна світла» (1956) Збігнева Герберта на зв’язок із полотном великого майстра вказують такі художні деталі як Дедал, який дивиться з гори та орач, який нарізає товсті скиби: “Oczy jak dwa kamienie wracają prosto do ziemi / i widzą rolnika który odwala tłuste skiby”; “Teraz Ikar głową w dół upada / ostatni obraz po nim to widok dziecinnie małej pięty / którą połyka żarłoczne morze” [8, с. 77].

Картина «Натюрморт з вудилом» пензля Йоганнеса Терентіуса (1589–1664) стає не лише об’єктом досліджень письменника. Таку ж назву Герберт надає книзі мистецьких нарисів. У однойменному творі про життя та творчість художника Герберт, намагаючись окреслити його місце в історії мистецтва пише: «Розкішно оманливий Терентіус глузує з зусиль дослідників, які прагнуть окреслити його рангу та місце в історії мистецтва. Йому не було місця в житті, годі шукати його у підручниках, де все з чогось виникає і все укладається в гречні візерунки. Певне одне – у своєму поколінні він був явищем абсолютно винятковим, без жодних виразно окреслених попередників, конкурентів, наслідувачів, учнів; малярем, котрий відкриває поділи на школи. Саме тому його обдарували не надто зрозумілим титулом «майстра ілюзорного реалізму» [7, с. 93].

Серед *маленьких майстрів*, творчість яких зазнала пристальної уваги Герберта, Геркулес Сегерс (1590–1638) – постать, мабуть, найтаємничіша. Поет був зачарований його «Гірським пейзажем», побаченим в Галереї Уффіці.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Наукове дослідження присвячене рецепції та інтерпретації голландського живопису «золотої доби» у творчості Збігнева Герберта виявляє шляхи дотику майстра слова із майстрами пензля. Варто зазначити, що тема дослідження не повністю вивчена і може послужити для подальшого і є літературознавчого вивчення, а результати здійсненого аналізу можуть бути використані у процесі проведення подальших досліджень.

Література:

1. Biała A. Literatura i malarstwo: korespondencja sztuk. Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa – BielskoBiała, 2010. 576 s.
2. Wysłouch S. Literatura a sztuki wizualne. Warszawa 1994. Wydawnictwo Naukowe PWN N. 217 s.
3. Śniedzewska M. Siedemnastowieczne malarstwo holenderskie w literaturze polskiej po 1918 roku. Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014. 524 s.
4. Czapski J. Wyrwane strony. Fundacja Zeszytów Literackich, Warszawa, 2010, 129 s.
5. Dziadek A. Relacja obraz-tekst. Próba charakterystyki typologicznej. Dwudziestowieczna ikonografia w literaturach europejskich, red. B. Tokarz, Katowice, 2002. S. 136–151.
6. Герберт З. Варвар у саду. К. : Дух і літера, 2008. 236 с.
7. Герберт З. Натюрморт із вулиці. К. : Дух і літера, 2008. 164 с.
8. Herbert Z. Wiersze Zebrane. Wyd. A5, Kraków, 2011. 800 c.
9. Herbert Z. Mistrz z Delft i inne utwory odnalezione. Eds. B. Toruńczyk, H. Citko. Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2008. 207 s.
10. Walicki M. Vermeer. Warszawa, 1956. 55 s.
11. Czerniawski A. Widok Delft: wiersze z lat 1966–1969. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1973. 44 s.
12. Gomblich E. H. Muzeum wczoraj, dziś i jutro. Przeł. I. Sieradzki. Teksty, 1980, nr 2, s. 191–207.
13. Szymborska W. Tutaj. Kraków, 2009. 64 s.
14. Bernacki M. Wisława Szymborska: “Vermeer” / Marek Bernacki // Świat i Słowo. 2010, nr 2, s. 95–105.
15. Herbert Z. Hermes, pies i gwiazda. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław, 1997. 180 s.
16. Stec-Jasik A. “Kramarski kosmos”: kilka uwag o przedmiotach w twórczości Zbigniewa Herberta i Jana Vermeera / Anna Stec-Jasik // Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Humanistyczne. 2014, nr 1, s. 37–50.

Kravchenko L., Lazirko N., Manko R., Oleksyn N.
A reception and interpretation of the Dutch painting of the “Golden age” in Zbigniew Herbert’s works

Summary. The given article deals with the reception and interpretation of the Dutch painting of the “Golden age” in Zbigniew Herbert’s works. Research aims to analyse modern

Polish literature study researches about influence of art on literature, trace a presence and development of painter inspirations in Polish literature of the 20th century, to discover the influence of the Dutch school of painting of the “Golden age” on Zbigniew Herbert’s works.

The main authors’ attention is paid to the study of the circumstances that influenced the writer’s interest in the works of the old masters, the formation of subjective judgments, and the creation of a figurative palette.

Having studied the works of Polish researchers and literary critics (Aneta Grodecka, Adam Dzyadek, Rozalia Slodchuk, Magdalena Śniedzewska, Pavlo Gogler, Malgazata Mikołajczyk, Józef Maria Ryshar, Anna Stets-Jasik, Andrzej Franaszka, Barbara Toruńczyk, Jaczka Rozmusa), the authors focused their attention on the problem of the reception of the painting of the Dutch school masters in the essays of Zbigniew Herbert.

During the work, a number of essays from the volumes “Barbarian in the Garden” (1962) and “Still Life with a Fishing Rod” (1993) and “The Artist from Delft and Other Found Works” (2008) and poems, which, according to Severina Weslouch, can be called “poems about paintings”. Zbigniew Herbert emphasized the exclusivity of the style and the way the “little masters” conveyed the surrounding reality on canvas.

In his numerous essays, the researcher referred to the paintings of Gerard ter Borch (1617–1681), Willem Cornelis Deister (1599–1635), Pieter de Hooch (1629–1684), Johannes Vermeer (1632–1675), Hendrick Avercamp (1585–1634), Pieter Bruegel the Elder (1525–1569) and others. Studying Hooch’s painting, Herbert looks for accents that would combine him with Vermeer as though both are from the “Delft school”. He considers Vermeer to be the most outstanding artist of the “golden age” of Dutch painting.

The authors of the article trace the appearance of the characters from the paintings (“The Milkmaid” by Vermeer, “Landscape with the Fall of Icarus” by Pieter Bruegel the Elder, etc.) in Herbert’s poetry.

Key words: Dutch painting, picture, “little masters”, landscape, creativity, Zbigniew Herbert.

*Laurenchuk M. V.,
Senior English lecturer,
Department of foreign languages
Lviv Polytechnic National University*

METHODOLOGY AND METHODS OF ENGLISH FICTION RESEARCH

Summary. This article provides the understanding to different conceptualizations of aspects of text. However, the main issue in respect of narrative and genre is the question of whether narrative is simply one of a number of genres or whether narrative is more like a fundamental mode of human thought which “can be realized across a range of genres using different modes and media.”

There are fewer intrinsic genres than there are particular meanings. Intrinsic genre is that sense of the whole by means of which an interpreter can correctly understand any part in its determinacy, and so is not identical with the utterance’s particular meaning which “arises when the generic expectations have been fulfilled in a particular way by a particular sequence of words.”

Discourse offers meaning to be realized, it shapes the world of knowledge as ideational content and provides a social-conceptual location. “Genre offers the means for **contextualizing/locating/situating** that meaning in social spaces and at the same time provides an account of the social characteristics of these spaces.”

As an object of research multimodality is considered as a process and the result of the interaction of the plurality of semiotic resources involved in the communication process. It reflects the reality and, at the same time, the imaginary world of the author. Literary methodology is a system of theoretical and practical research, a complex of logical methods of critical reception. Recently, the systematic approach is increasingly used in literary studies. Adequate comprehension of a certain literary phenomenon, its professional scientific analysis does not require a one-sided approach, limited by someone methodology, but needs a holistic, complex that is system approach.

Any speech message or literary text determines its author and at the same time selects the addressee, which is equally the subjects of cultural processes: the author as the subject of cultural creativity and the addressee as the subject of cultural perception.

Key words: multimodality, linguistics, cohesion, composition, approach.

Formulation of the scientific problem. Anthropological linguistics views language through “the prism of the core anthropological concept, culture, and, as such, seeks to uncover the meaning behind the use, misuse, or non-use of language, its different forms, registers and styles.” It is an ‘interpretive’ discipline peeling away at language to find ‘cultural understandings’ [1].

A substantive side of the anthropological paradigm is the study of **human language**. However, it is not easy to establish, which phenomena and processes are determined and predefined in the language by the human factor, and which do not depend on it.

Analysis of the latest investigations of the question. The investigation lies in searching the new tendencies of multimodal actualization of literary texts and to study problems of semiotic-eclectic text which are highly popular in modern linguistics.

Multimodality describes approaches that understand communication and representation “to be more than about language, and which attend to the full range of communicational forms people use – image, gesture, gaze, posture and the relationships between them” [2]. A number of concepts central to multimodality are introduced: these include mode, semiotic resource, materiality, modal affordance, multimodal ensemble and meaning functions.

Setting objectives. In linguistics, which has chosen the anthropological principle as its methodological bases, in the center of attention are two issues:

- identifying how do people affect the language;
- determining how does language influence the person, his thinking, culture.

In the dimensions of anthropocentricity, the question of the literary text as a process is significant, where the structural model of its description as a self-sufficient hermetic creation becomes inadequate, which calls for the consideration of the social circumstances of communication and the features of communicants. This is “the transition to a communicatively oriented model of the text, the essence of which is revealed when it is considered as a phenomenon of culture” [3, p. 85–92].

Presentation of the basic material. The formed anthropocentric paradigm in linguistics most fully reveals the nature of the human factor in different communication situations, the central link of which is the text.

Any speech message or literary text determines its author and at the same time selects the addressee, which is equally the subjects of cultural processes: the author – as the subject of cultural creativity, the addressee – as the subject of cultural perception. Writing fiction, the author deliberately or subconsciously takes into account the factor of the addressee, is guided by a certain group of hypothetical readers.

Transfer of a situation **author reader** is primarily determined linguistically because “it is associated with the manifestation of inter-level sociolinguistic correlations, which enable the author-writer to qualitatively reproduce in the minds of the reader a real-life situation” [3, p. 103–104].

The writer’s appeal to the mind of the addressee, the reader in general, can perform various artistic tasks, subordinated to the ultimate goal – to create the preconditions for the formation and enrichment in the process of perception of the type of reader’s awareness – an experience closest to the pragmatic attitude to the writer’s ideological position. The widespread means

of nominating the recipient or recipients of the message are verbal and pronoun forms of the second person singular / plural *You*.

(1) *"But it's fake," I said. "The face is just painted on." "Sure, the paint is fake. It was for a circus show. But I'm telling you, he had two mouths. You do not believe me?"* [4, p. 382].

The recipient, as can be seen from the example given (1), is recorded as a character in the fairy, in the form of direct appeal. Multiple forms of forms of expression of the author's speech, which form the complex pattern of the narrative of the work, leads to the emergence of text anthropocenters – the narrator and character, the presence of which forms in the work of art two speech streams – speech speaker and speech character.

Functional linguists are interested in both individual texts and "the systems from which they derive, text and language, process and system, parole and langue in other terms." [5].

The system of a language is instantiated in the form of text. There is a relation of mutual dependence: while a text 'is an instance of an underlying system, and has no meaningful existence except as such, language as system can only be observed through text; it is a virtual thing; it is not the sum of all possible texts but a theoretical entity to which we can assign certain properties and which we can invest with considerable explanatory power.

Language can be viewed from two semantic perspectives:

- generically as semiotic system; representing the full meaning potential available to speakers, the full set of semantic options available to a speaker, what he or she can mean in contrast to what he or she can't mean;

- specifically as text; representing a socially constructed instance of the system. This simply means that text is the result of the meanings that were actually selected, it is the output of the semiotic system.

"Multimodality is built on a '**functional theory of meaning**', an idea of meaning as social action realized through people's situated modal choices and the way they combine and organize these resources into multimodal ensembles" [6, p. 213]. It distinguishes between three different but interconnected categories of meaning choices (also called meta-functions) that are simultaneously made when people communicate:

- choices related to how people realise content meanings (known as Ideational meaning), that is, the resources people choose to represent the world and their experience of it, for example, what is depicted about processes, relations, events, participants, and circumstances;

- choices related to how people articulate Interpersonal meanings, that is, the resources that people choose to represent the social relations between themselves and those they are communicating with – either directly via interaction or via a text or artefact. For example, the visual or spatial depiction of elements as near and far, direct or oblique, are resources used to orient viewers or inter-actors to a text or one another;

- choices concerned with textual or organizational meaning, for example, the choice of resources such as space, layout, pace and rhythm for realizing the cohesion, composition, and structure of a text or interaction.

Halliday proposes that language is '**a system of meaning potential**'. Seen to operate on the levels of the content and expression plane, meaning potential is conceived as a network of options where meaning is made through paradigmatic selections from the available system networks. "Language is an abstraction until it is materialized

or expressed through either speech or writing, the process in the form of a text. The visual image is similarly a tool for meaning construction." [6, p. 213]. That is, the pictorial semiotic resource is also seen as a conceptual abstraction with systems of meaning constituting the meaning potential.

Under the influence of anthropocentrism, "non-traditional approaches to the description of individual language systems, language levels and their units were formed" [7]. The inclusion of the so-called human factor into the scope of the linguistic research put forward the functional approach to language.

It is the study of language in action, in its functions. Because of this, the object of linguistics is not a language, but speech, recognition of speech and language as an ontologically unified phenomenon. Orientation to the speech, particularly to the statement, discourse, forces us to reconsider the theory of hierarchical organization of language, reordering its units not by place in the general hierarchical system, but using their internal functions. However, the main thing in modern functionalism is the principal setting for the study and description of language from the semantic functions to the means of their realization in language. In this respect, functionalism takes into account the different approaches to language, depending on the role, in which the user of the language distinguishes grammar, speaker and listener in the speech act.

Fairy text is a peculiar kind of communication because along with communicative-informational function it has communicative-aesthetic function. As a result of the embodiment of the writer's thoughts, the fairy text appears to the reader as "a subjectively painted result of the artistic image of the reflection of the objective world." [8, p. 172–186].

Subjectivization, which is the co-creation of the author and the reader, leads to the overlap of the characteristics of the particular addressee of the message in the process of perception.

Among British literature, especially modern fairy tales, new complex text structure and semiotic components are fixed. Cohesion and coherence play an important role in modern fiction. Such fairy texts have multilingual structure and they are composed of text and artistic information. They form new kind of a text which combines words, sounds, graphics, animation and video.

Cohesion is a feature of discourse structure which, equivalently, gives a text its texture. We can interpret cohesion, in practice, as "the set of semantic resources for linking a sentence with what has gone before". And again: "the concept of cohesion accounts for the essential semantic relations whereby any passage of speech or writing is enabled to function as a text." [9, p. 63–64].

But as we know, a text does not consist of sentences, it is realized by sentences. There are a number of distinct categories for the classification of cohesive devices: categories which have a theoretical basis as distinct types of cohesive relation, but which also provide a practical means for describing and analysing texts. These categories represent general ways in which cohesion functions, and within each category there is a detailed list of the particular ways in which the cohesive relation is given formal instantiation. Thus reference can be instantiated by personal pronouns, by demonstrative adjectives, demonstrative adverbs, the definite article and so on.

"**Cohesion** is a typical but not obligatory feature of the text and it is created with the help of multiple structural and lexical-semantic means which can be applied in various combinations." [10, p. 88]. As long as cohesion, structural unity of all elements of a literary

text, is explicit and can be measured, analysis of peculiarities of lexical- grammatical unities allows us to investigate the author's style and discourse of various types.

Linguists always consider cohesion as the most important text category, which provides coherence of a literary text. **“The coherence of a text is reflected in and signalled by the cohesion in the text.”** [11, p. 51].

1) *It was strange to them that I should be so young, but what was strange to me was how young they seemed.*

2) *He looked at me strangely. Where'd you get those?*

3) *I always knew I was strange. I never dreamed I was peculiar* [11, p. 127, 134, 186].

This sentence raises the obvious expectation that the text will somewhere describe how strange the main character is. Here, coherence arises out of the fact that the writer is picking up an earlier point and adding to it and is reflected in the language that connects the two sentences. In the sentence (2) the writer emphasizes on the adjective ‘*strange*’ referring to the feelings of all children and a boy. From the sentence (3) we understand that adverb ‘*strangely*’ is referred only to the boy. And last sentence (4) shows us direct relation of adjective ‘*strange*’ to the main character. Finally they are connected by items that refer out of the text to the same entity (co-reference): the pronoun ‘*I*’ in sentence (4) refers to ‘*me*’, the same entity referred to in sentences (2) and (3). In this way the writer both reflects and signals to the reader the coherence to be detected between these sentences.

Fairy text is an artistic literary genre. A generic conception is apparently not something stable, but something that varies in the process of understanding. At first it is ‘vague and empty’; later, as understanding proceeds, “the genre becomes more explicit, and its range of expectations becomes much narrower.” [12, p. 32].

This means that the initial assumption of genre is always open to revision and the whole genre is constituted by as well as constituting its parts.

The fairy tale itself may have a different style, artistic differences associated with the author's interpretation of the text, individual thinking, language features that is fairy tale combined style, language fairy system.

There has been a growing trend towards eclecticism, where “a cultural text creatively mixes, blends, or recombines pre-existing and relatively discrete cultural forms, formulas and techniques” [13, p. 172]. Such media production practices result in fairy texts, which can be particularly challenging for their readers, as their conventional frames for understanding media content may be inadequate or even inappropriate.

The combination of genre hybridisation and multimodality has given birth to even more boundary-crossing media types. The rising sophistication of computer animation and production techniques has facilitated the creation of multimodal content of an extremely high quality, such that genre-hybridisation in films and books has broken new ground.

“A genre of discourse is associated with a certain organization, one of the key areas of text linguistics” [14, p. 150]. To control a genre of discourse is to have awareness, more or less clearly, of the modes in which its components are linked at different levels.

Conclusions. As an object of research multimodality is considered as a process and the result of the interaction of the plurality of semiotic resources involved in the communication process. It reflects the reality and, at the same time, the imaginary

world of the author. Literary methodology is a system of theoretical and practical research, a complex of logical methods of critical reception. Recently, the systematic approach is increasingly used in literary studies. Adequate comprehension of a certain literary phenomenon, its professional scientific analysis does not require a one-sided approach, limited by someone methodology, but needs a holistic, complex that is system approach.

Any speech message or literary text determines its author and at the same time selects the addressee, which is equally the subjects of cultural processes: the author as the subject of cultural creativity and the addressee as the subject of cultural perception.

References:

1. Duranti A. *Linguistic Anthropology*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. P. 126.
2. Бехта І. А. Парадигма англомовного постмодерністського художнього тексту. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць*. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 551–552: Германська філологія. С. 85–92.
3. Бехта І. А. Пронімінальні засоби адресації оповідного дискурсу. Київ, 2005. Вип. 8. Том VI. Ч. 3. Філологія. С. 103–109.
4. Riggs R. *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. Philadelphia : Quirk Books, 2011. 382 p.
5. Bednarek M., Martin J. R. *New Discourse on Language: Functional Perspectives on Multimodality, Identity, and Affiliation*. London; New York : Continuum, 2010. 280 p.
6. Kress G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge, 2010. 232 p.
7. O'Halloran K. L., Bradley A. *Smith Routledge Studies in London*. New York : Routledge, 2011. 266 p.
8. Бехта І. А. Концептосистема англомовного дискурсу модернізму / Іван Антонович Бехта. *Іноземна філологія. Український науковий збірник*, 2009. Вип. 121. С. 172–186.
9. Бехта І. А., Карп М. А. Мультимодальні засоби когезії та когерентності у сучасних літературних казках: теоретико-методологічна інтерпретація. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія, 2014. Вип. 13. С. 88.
10. Widdowson H. G. *Text, Context, Pretext. Critical Issues in Discourse Analysis*. Cornwall : Blackwell Publishing Ltd, 2004. 200 p.
11. Hoey M. *Textual interaction: An introduction to written discourse analysis*. London; New York : Routledge, 2001. 224 p.
12. Riggs R. *Miss Peregrine's Home for Peculiar Children*. Philadelphia : Quirk Books, 2011. 382 p.
13. Mitchell K. *Intention and Text Towards an Intentionality of Literary Form*. New York : Continuum, 2008. 192 p.
14. O'Halloran K. L., Bradley A. *Multimodal studies: Exploring issues and domain*. New York : Routledge, 2011. 266 p.

Лавренчук М. **Методологія та методи дослідження англійської художньої літератури**

Анотація. Ця стаття надає розуміння різних концептуалізацій аспектів тексту. Однак головним питанням щодо наративу та жанру є питання про те, чи є наратив просто одним із багатьох жанрів, чи оповідь більше нагадує фундаментальний спосіб людського мислення, який «може бути реалізований у ряді жанрів за допомогою різних способів».

Є менше внутрішніх жанрів, ніж конкретних значень. Внутрішній жанр – це те відчуття цілого, за допомогою якого інтерпретатор може правильно зрозуміти будь-яку частину в його детермінації, і тому не є ідентичним конкретному значенню висловлювання, яке «виникає, коли загальні очікування були виконані певним чином конкретним послідовністю слів».

Дискурс пропонує зміст, який потрібно реалізувати, він формує світ знань як ідейний зміст і забезпечує соціально-концептуальне розташування. «Жанр пропонує засоби для контекстуалізації/розташування/розташування цього значення в соціальних просторах і водночас забезпечує врахування соціальних характеристик цих просторів».

В якості об'єкта дослідження мультимодальність розглядається як процес і результат взаємодії множинності семіотичних ресурсів, що беруть участь у процесі спілкування. Вона відображає дійсність і водночас уявний світ автора. Літературознавча методологія – це система теоретичних і практичних досліджень, комплекс логічних при-

йомів критичної рецепції. Останнім часом у літературознавстві все ширше використовується системний підхід. Адекватне осмислення певного літературного явища, його фаховий науковий аналіз потребує не однобічного підходу, обмеженого чієюсь методологією, а потребує цілісного, комплексного, тобто системного підходу.

Будь-яке мовленнєве повідомлення чи художній текст визначає свого автора і водночас обирає адресата, яким однаково є суб'єкти культурних процесів: автор як суб'єкт культурної творчості та адресат як суб'єкт культуросприйняття.

Ключові слова: мультимодальність, лінгвістика, когезія, композиція, підхід.

*Приходько В. С.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури**Божко Ю. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики англійської мови
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКЕ Й ІСТОРИЧНО-КОНКРЕТНЕ В ХАРАКТЕРАХ ГЕРОЇВ СЬОГОДЕННЯ І РОМАНАХ ЛУЇ АРАГОНА

Анотація. У статті аналізуються сучасні події і їх перетин із творчістю одного з відомих французьких письменників ХХ століття Луї Арагона, який описує явища окупованої Франції під час другої світової війни. Події сьогодення, під час російсько-української війни 2022 р., віддзеркалюють поступові внутрішні мотиви вибору свого життєвого шляху, відплати окупантам, прославлення масового героїзму українського народу.

У статті вбачається перетин Л. Арагона-письменника, що зв'язує класичний період французької прози, з сучасністю. Герої сьогодення, як і Л. Арагон, активно волають до світу про співчуття, про милосердя до Бучі й Гостомелю, коли український народ веде болючу боротьбу за свої будинки як куточки України, як вогнища виживання, за джерело олюдненого буття, яке виганяється окупантами з рідної землі Луганщини й Донеччини.

У важкі перехідні часи не можна відгородитися від того, що хвилює весь народ. І творча інтелігенція, іноді далека від військових дій, не може і не повинна відриватися від народу, її завдання – своїм мистецтвом допомагати сучасному українському народу в його боротьбі проти московитів. Наразі створюється полк захисників мистецтва та національної культури, охороняються національні народні цінності.

І духовна стійкість, і мужність молодих захисників України мають величезний вплив на товариство, змушують задуматися про сенс життя, й чинну соціальну несправедливість. Так і герої роману Л. Арагона: переконаність органічно поєднується в них з романтичністю природи, з вірою в якнайшвидше звільнення рідної землі від окупантів, бо на їхньому боці чесні, шляхетні, найкращі люди людства. Урочистість ворогів тимчасова, впевнені вони, неминуче переможуть демократія та свобода.

Прагнучи документальності й точності, Л. Арагон називає імена реальних людей, найменування місць дії, простежує шлях відступу французької армії під час другої світової війни. Але це не перетворюється на самоціль, оскільки головне для письменника – передати складність історичної ситуації, ставлення до неї різних за світоглядом людей.

Романам Л. Арагона притаманні тісні зв'язки із сучасністю, французька література наприкінці ХХ століття набуває нових рис, що істотно відокремлюють її від попереднього періоду. Л. Арагон створює твори, пройняті любов'ю і пошаною до людської особистості, запевняє, що у повоєнні роки другої світової війни важливу роль мають

гарантії миру – в розумності соціального устрою, справедливості його законів.

Ключові слова: Луї Арагон, історизм, роман, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Хоча творчість одного з найбільш відомих французьких письменників ХХ століття Луї Арагона (1897–1982) була висвітлена в українському літературознавстві [1], на жаль, його твори із воєнної тематики, які, безперечно, є важливою віхою в творчості письменника, є менш дослідженими [2]. Проблематика його творчості [3] зосереджується на розумінні ситуації письменника та його творів, відокремленість персоналій минулого від подій, до яких вони відносяться, з поважною увагою до «окремих» творів митця, повернення історизму у творчість: копіювання з історії та вписування в сучасну історію. Сенс творів письменника – у зіставленні розуму і безрозсудності, життя і смерті, в оптимізмі його позицій, вірі в те, що людство не допустить самознищення [4].

Романам Л. Арагона [5] притаманні тісні зв'язки із сучасністю, французька література наприкінці ХХ століття набуває нових рис, що істотно відокремлюють її від попереднього періоду. Л. Арагон створює твори [6], пройняті любов'ю і пошаною до людської особистості, запевняє, що у повоєнні роки другої світової війни важливу роль мають гарантії миру – в розумності соціального устрою, справедливості його законів.

Аналіз останніх досліджень. У літературознавстві найбільшу увагу приділено питанню літературного явища, яке динамічно набирає «інших» ознак, що заслуговують на ретельне дослідження. Французькі літературознавці Д. Віар, Д. Рабате, К. Жерусалем, Т. Самурайо, Т. Рюфей уважають, що на початку 80-ї рр. ХХ простежується уповільнення постмодерністської літератури та теорії, які беруть свої витoki ще в добі модерну початку ХХ ст. [7, с. 21].

Твори Л. Арагона українською мовою переклали М. Терещенко, Б. Тен, В. Коптілов, В. Ткаченко, М. Овруцька, В. Колодій, М. Литвинець, І. Світличний, Л. Танюк, М. Москаленко, С. Йовенко та ін.

Ми згодні з тим, що сучасні письменники намагаються відродити комунікативний акт: у творах митці прагнуть бути зрозумілими читачеві, більше говорити про світ читача та про самого читача, який формує повернення до певних традицій – відродження сюжету, зображення довкілля, оповіді. Письмен-

ники відчують, що читачі втомилися від літературних експериментів [7, с. 21] та тягнуться до традиційної творчості, як Л. Арагон наприкінці творчої діяльності [8].

Мета статті – аналіз загальнолюдського й історично-конкретного в характерах героїв сьогодення і романах Луї Арагона.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безперечно, романам Л. Арагона належить важливе місце в його творчості, але варто розглянути найбільш суттєві риси його ставлення до світової війни, фашистської окупації Франції німцями у його романах та героїчного спротиву населення у співвідношенні із сьогоденням.

Не повинно і не має бути забутим у розпал російсько-української війни 2022 р. ні моральна велич сучасних рядових війни, ні звичайних медпрацівників, майже цивільних, хоч і одягнених у камуфляж дівчат-волонтерок. Не пробачимо ми малодушність молодих юнаків, що всякими правдами й неправдами прагнули у перші дні війни виїхати за кордон, які залишили страждати наодинці німецьких старих, особливо в сільській місцевості.

Люди поспіхом у розпал російсько-української війни 2022 р., як у другу світову війну, покидали обжиті місця, але їхній шлях зазнавав нападу рашистських літаків та артилерії, матері втрачали дітей, діти залишалися сиротами, гинули ще навіть ненародженими. Мирні жителі невеликого містечка Буча чи великого міста Херсона стали на захист, за зброю взялися найсміливіші та рішучі жителі.

У мирний час, нічим непримітні жінки, які займалися звичною працею, виховували дітей, стали героїнями під час російсько-української війни. Коли 24 лютого 2022 р. рашисти підло напали на мирних жителів країни, вони не залишилися осторонь. Усі свої сили та енергію жінки віддали руху опору у Маріуполі та Гостомелі, на фронті та в тилу ворога, мріючи побачити Україну вільною від ворогів, які колись іменували себе братами.

І якщо людство не зможе запобігти ядерному удару, коли в хід буде пущено найстрашнішу зброю з усіх, що будь-коли існувало на земній кулі, будуть зруйновані міста, на руїни перетворяться знамениті архітектурні споруди, музеї (вже сьогодні знищений рашистами музей художниці М. Приймаченко, музей філософа Г. С. Сковороди), будуть вщент спалені ліси, сади, поля, знову грізним та актуальним попередженням буде звучати французький голос колишньої емігрантки Ельзи Тріоле (до речі, дружини Луї Арагона, талановитої письменниці, його друга й однодумця), як у романі «Кінь червоний»: тільки сходи та заходи сонця пов'язуватимуть нас зі світом, якого вже немає.

Ми бачимо величезний рух ополчення, партизанський рух. Мирні жителі своїм рухом навесні обрали «сади перемоги» на балконах, городі, у полі. Символіка не завжди є досить переконлива, бо як рівноцінні ми ставимо поруч епізоди військових подій, але, в прямому сенсі, вийшли й ті мирні жителі, хто мав можливість, на присадибні ділянки.

У садах перемоги в Україні під час російсько-української війни сьогодні старанно працюють тисячі людей, вони розбивають прекрасні квітники, такі, як в саду Т. Г. Шевченка в Харкові, під обстрілами. У своїх садах мирні мешканці, де все природно і натурально, вирощують прекрасні за красою троянди, що прикрашають життя людей.

Сьогодні люди з подякою згадують безіменних героїв і героїнь, що прагнуть своїм мистецтвом приносити людям

радість. Поступові внутрішні мотиви вибору свого життєвого шляху, відплати ворогам, прославлення масового героїзму українського народу допомагають прозріти пересічному мешканцю тимчасово залишених міст та селищ.

Ми вбачаємо значення Л. Арагона-письменника як ключової фігури літературного процесу, що зв'язує класичний період французької прози й сучасність. Ми, як і він, активно волаємо до світу про співчуття, про милосердя до Бучі й Гостомелю, ведемо боїсну боротьбу за свій будинок як куточок України, вогнище виживання, за джерело олюдненого буття, що виганяється з рідної землі Луганщини й Донеччини.

Сьогодні бійці армії й тероборони, в чомусь схожі на своїх батьків і дідів у другій світовій війні 1941–1945 років, у багатьох епізодах свого перебування на війні або перед зустріччю з війною, вони нагадують нам захисників майже післявоєнного покоління, що вже минуло.

Молодих бійців бомбардують, стріляють по них із градів і гаубиць, а вони танцюють гопак, по-дитячому радіють, якщо потрапляють у ворожий літак чи танк. Це наші, якісь чудові ідеалісти, часто без руки чи без ноги, тікають зі шпиталю, не долікувавшись, щоб продовжити захист рідної країни. Ми внутрішньо дивуємося цій палкості, нетерплячій енергії, яка не відмовляє собі ні в радості солдатської братерської дружби, ні в глибині серцевих поривів, виникненню закоханих фронтів пар.

На війні у 2022 р. українці грають військові весілля, без сліз неможливо дивитися весільний танець молодої пари по телебаченню, коли наречена без обох ніг в обіймах свого молодого чоловіка. Звідусіль звучить мелодія та слова популярної всенародної пісні «стрільців»: «Ой, у лузі червона калина похилилася...». З нетерпінням вся країна щовечір чекає на О. Арестовича та інших оглядачів, кореспондентів, сподівається на втішні прогнози, які виявляються в результаті важливими подробицями цілого.

У важкі перехідні часи не можна відгородитись від того, що хвилює весь народ. І творча інтелігенція, іноді далека від військових дій, не може і не повинна відірватися від народу, її завдання – своїм мистецтвом допомагати народу у його боротьбі проти московитів. Наразі створюється полк захисників мистецтва та національної культури, охороняються національні народні цінності.

Високий ідеалізм героїчних, і таких молодих захисників, не є незнанням життя, він несе у собі сильний моральний заряд. У повідомленнях з окупованих територій журналістами використовується принцип розмаїття між молодістю і смертю, зневаги до рашистів, участю у війні без правил. Процес передислокації сил народу для самопорятунку, миттєва зміна і переміщення задля виживання необхідне народу України в цілому, для подолання катастрофи, це є вимушеним і своєчасним заходом нашого незламного духа.

На всіх своїх молодих захисників ми дивимося ніби з передвоєнних років крізь призму болю, крику нашої душі, очима юних поетів і письменників. І духовна стійкість, і мужність молодих захисників України мають величезний вплив на громаду, змушують нас задуматися про сенс життя, й нинішню соціальну несправедливість.

Так і герої роману Л. Арагона, наприклад, Жозефа Жигуа, який втратив на фронті руки та осліп, хоча не втратив прагми життя. Любов Жана Монсе та Сесіль Віснер проходить через усю книгу, герої твору символізують собою незламність фран-

цузької нації. Отже, з'ясуємо перетин подій сьогодення і подій роману Л. Арагона.

Найвідоміший французький письменник XX століття, який порвав зі своїм заможним середовищем, Л. Арагон створює роман «Базельські дзвони», який не має єдиного сюжету. Примітно, що складається він з кількох частин, кожна з яких названа ім'ям героя або героїні: «Діана», «Катерина», «Віктор».

У «Діані» розкриваються звичаї так званої «золотої молоді». Деякі сьогоденні «біженці» в Польщі, Португалії, Італії та інших країнах відпочивають на середземноморських курортах, живуть в готелях, де волюють зупинитися багаті підприємці, часто вони ненавидять і заздять одне одному.

Зображені у романі Л. Арагона події продовжують бути актуальними. Дізнавшись про початок першої світової війни (зображені події у романі «Базельські дзвони» відбуваються у 1914 році), ми бачимо перетин із сьогоденням, через 108 років, і п'яти місяців спротиву українського народу у 2022 р., бо деяка українська так звана «еліта» із задоволенням підраховує ті доходи, які їм принесе війна.

І сьогодні, і у минулому існує політична пасивність, байдужі, пасивні люди, які найвище ставлять свої особисті корисливі інтереси, не бачать нічого, крім кафе, ліхтарів і зірок, які живуть заради себе, цінують лише гроші та насолоду. Герой роману Л. Арагона «Пасажири імперіалу» П'єр Меркадьє байдуже дивився на життя, що протікає навколо нього, залишаючись черстою і безсердечною істотою.

Як відомо, поступово таке існування призводить до фізичної та моральної деградації, до втрати людської подобі. Л. Арагон підкреслює, коли П'єр Меркадьє втратив мову, він може насилу вимовити лише одне слово: «По-лі-ти-ка». Так письменник показує закономірний фінал егоїстичного життя свого героя.

Його син Паскаль не звинувачує батька, а констатує факт: Наші батьки привели нас туди, де ми зараз є. Все вийшло через їхню сліпоту, через зневагу до політики, через бажання відійти убік, надавши право іншим вирішувати. На наш погляд, такі актуальні міркування молодого людини допоможуть сформулювати свої уявлення щодо минулих подій. Варто нагадати, що розбитий паралічем, П'єр Меркадьє залишається самотнім. Поруч із ним лише позбавлена розуму стара жінка з будинку розпусти.

У вірші «Прелюдія до французької зорі» Л. Арагон-поет писав: «Погляньте, крокують нашою землею, / Чоботами стукуючи, чужоземні зграї. / Ставайте до лав – батальйон виступає!». Без гучних слів герої Л. Арагона роблять велику і важливу справу, для яких боротьба з гітлерівцями – не подвиг, а повсякденна, хоч і дуже складна робота. Звичайний до стриманого вираження почуттів, до самодисципліни, на допиті бухгалтер Франсуа Лебек виявляється сильнішим за своїх ворогів, але йому на думку навіть не спадає те, що він здійснює подвиг. Студент-медик Жан Монсе, спочатку далекий від політики, поступово починає розуміти, що він несе відповідальність за долю країни.

Батальйон наших випускників 2022 р. – студентів медичного університету, – які беруть активну участь у боротьбі на передній лінії оборони, зазнають серйозних змін у своєму світогляді. Багато з них, як і більшість інтелігенції рідної нам Слобожанщини (до речі, у 1930 р. Луї Арагон приїжджав до Харкова), не дуже розбиралися в особливостях політичних платформ різних партій.

«Бунт» молоді, їхня «помаранчева революція» проти несправедливості та за європейські цінності у 2014 році були засновані не на міцних партійних переконаннях, а на внутрішніх емоціях справедливості. Студенти та студентки-медики, які надалі долали КОВІД населення, знайшли своє місце у суспільному житті, коли відмовилися від індивідуалістичної філософії та продовжили робити свій внесок у справу звільнення українського народу від окупантів.

На наш погляд, переконаність органічно поєднується в них з романтичністю природи, з вірою в якнайшвидше звільнення рідної України від рашистів, бо на їхньому боці чесні, шляхетні, найкращі люди країни й всього людства. Урочистість ворогів тимчасова, впевнені вони, неминуче переможуть демократія та свобода; Україна вже сьогодні, в нелегкій боротьбі набула статусу кандидата в члени Євросоюзу.

Л. Арагон, якого літературознавство прагнуло оголосити представником реалізму у Франції, писав, що йому довелося критично переглянути важку спадщину, отриману від поганих вчителів, які спрямовували його у молодості: сумбур у голові, мішанину великих ідей і дрібних почуттів. Сміливо можна схарактеризувати його метод «трагічним реалізмом» (за Стеном Барістоу).

Творчість С. Барістоу та Л. Арагона ріднить почуття відповідальності за долю рідної країни, розв'язання соціальних проблем, що стоять перед нею, хоча до їхнього розв'язання вони підходять по-різному. У романах Л. Арагона вирішувалися два завдання: зображення життя французького народу, який опинився у важкій історичній ситуації та безкомпромісну боротьбу проти зовнішньої та внутрішньої реакції. У письменника постають образи «стовпів» верхівки: промислового ділка Віснера-старшого, банкіра Вейсмуллера, безпринципного депутата парламенту Ромена Вісконті та інших, та їхні обіцянки, якими вони заручилися у німців, що вороги не заважатимуть їхній бізнесовій діяльності.

Нагадаємо, що Ромен Вісконті – людина корислива і безпринципна, глибоко байдужа до долі простих людей. Його лякає не окупація Франції німецькими фашистами, а «внутрішній ворог», тобто власний французький народ. Люди з активним світоглядом не упокорюються обставинам, а вступають з ними в боротьбу. Це прості люди, що належать до різних суспільних верств: слюсар Гійом Вальє, вчитель Альберт Устрик, бухгалтер Франсуа Лебек, стенографістка Маргарита Ковізар, журналіст Арман Барбентан.

Їх ріднить чесність, любов до батьківщини, відповідальність за її майбутнє, ненависть до окупантів та людей, готових на все заради грошей та вигоди. Прагнучи документальності й точності, Л. Арагон називає імена реальних людей, найменування місць подій, простежує шлях відступу французької армії. Але це не перетворюється на самоціль, оскільки головне для письменника – передати складність історичної ситуації, ставлення до неї різних за світоглядом людей.

Віснер-молодший – Фред – молодий та красивий чоловік, який займається спортом. Але він не має жодних патріотичних почуттів, стоїть на позиціях космополітизму. Його духовний світ – мізерний і убогий, його невпинно переслідують страх за своє майбутнє: в один чудовий день він може втратити те, чим володіє, страх турбує його ночами. Фред Віснер є типом потенційного зрадника або, як ми б характеризували його сьогодні, сучасного колаборанта, який не випадково опинився у Верховній Раді України.

Актуальні сторінки роману Л. Арагона підсвідомо нагадують нам про наших сміливих земляків, які відновлюють зруйновані міста та села України, як у свій час у столиці Франції. Головний герой роману «Багаті квартали» – Арман Барбентан вступає в свідоме життя. Вже в юності він дізнався про несправедливість батька, зіткнувся з бідністю і злиднями.

Л. Арагон створює образи двох Францій – багатих кварталів, ситої та самовдоволеної Франції. Інша Франція – трудова, яка зазнає поневірянь, але не втрачає оптимізму і мужності. Тут були ті, – каже автор, – що дроблять каміння на дорогах, ті, що розвантажують зелені, ті, що протягують телеграфні дроти, ті, в чийх руках скалки, ті, чий очі постійно страждають від жару кузень, ті, чий плечі скривилися під вагою ноші, чий тіло зберегло щось від стін, споруджених ними, від заліза, що згинається. Частиною такої Франції стає Арман, що влився в армію робітників, ми бачимо його соціальне змушнення. Письменник розкриває споконвічний конфлікт суспільства та індивіда.

Безперечно, помітним літературним явищем став роман Л. Арагона «Пристрасний тиждень» (1958), присвячений історичним подіям 1815 року, періоду так званих «Ста днів». На історичному матеріалі Л. Арагон порушує тогочасні проблеми.

Підґрунтям стає історія: Наполеон прямує зі зрадженими йому військами до Парижу, який король Людовик XVIII залишає. Головний герой твору, художник-романтик Теодор Жеріко не співчуває ні королеві, ні Наполеонові в їхній жорстокості й нелюдності, з якими вони ставляться до простих людей. Перед художником виникає питання: що робити далі, з ким йти. Одні вважають, що треба підтримати Наполеона, інші заявляють, що народ втомився воювати, хоче миру. Після довгих роздумів і колівань Т. Жеріко вибирає свій шлях. Це – шлях художника, службовця народу своїм мистецтвом: Я писатиму. Я надам у своїх картинах місце народу, – говорить він.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження проаналізовано події сьогодення і специфіку історичного генезису творчості Л. Арагона, схарактеризовано особливості художньої типізації його персонажів. Подальший науковий пошук може зосереджуватися навколо аналізу історичних конфліктів у романах Л. Арагона. **Перспективи** подальших досліджень убачаємо в розширенні кола узагальнень, що стосуються предметно-образних подій, подальшої генези творчості Л. Арагона у межах зарубіжної та сучасної української культури.

Література:

1. Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : у 2 т. За ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2005. Т. 1: А. К. С. 58. ISBN 966-692-578-8.
2. Равіс С. Луї Арагон. Алхімія слова живого. Французький роман 1945–2000. Київ : Промінь, 2005. С. 26–32.
3. Daix P. Aragon retrouvée, 1916–1927. Paris : Tallandier, 2015. 232 p.
4. Арагон Л. Зброєю слова. Пер. з фр. М. Я. Овруцької. Київ : Мистецтво, 1987. 271 с.
5. Forest Ph. Aragon. Paris : Gallimard, 2015. 894 p.
6. Juquin P. Aragon: Un destin française : in 2 t. Paris : La Martinière, 2012–2013.

7. Криворучко С. К. Література Західної Європи межі XX–XXI століття. Вид. дім Д. Бурага, 2016. 248 с.
8. Staroselski V. Aragon, la liaison délibérée. Paris : L'Harmattan, 2005. 354 p.

Prykhodko V., Bozhko Yu. Panhuman and historically specific in the characters of today's heroes and the novels by Louis Aragon

Summary. The article analyzes contemporary events and their intersection with the works by one of the famous French writers in the 20th century, Louis Aragon, who describes the phenomena of occupied France during the Second World War. Today's events, during the Russian-Ukrainian war of 2022, reflect the gradual internal motives of choosing the life path, retribution to the invaders, and glorification of the mass heroism of the Ukrainian people.

The article shows L. Aragon's intersection, as a writer, who connects the classical period of French prose with the present time. Today's heroes, like L. Aragon, are actively crying out to the world for compassion, for mercy to Bucha and Hostomel, when the Ukrainian people are waging a painful struggle for their homes in Ukraine, as corners of survival, for a source of humanized existence, which is driven out by the invaders from the homeland of Luhansk and Donetsk regions.

In difficult times of changes, it is impossible to be isolated from what worries the whole nation. And the creative intellectuals sometimes far from military actions, cannot and should not be separated from the people, their task is to use the art to help the modern Ukrainian people in their struggle against the Muscovites. Currently, a regiment of art defenders and national culture is being created, and national values are being protected.

Both the spiritual stability and the courage of Ukrainian young defenders have a huge impact on society, they make us think about the sense of life and the current social injustice. So do the heroes in L. Aragon's novel: conviction is organically combined with their romantic nature, with faith in the fastest possible liberation of the native land from the invaders, because honest, noble, the best people of humanity are on their side. The solemnity of the enemies is temporary, they are sure that democracy and freedom will inevitably win.

Striving for actuality and accuracy, L. Aragon mentions the names of real people, names event places, and traces the retreat of the French army during the Second World War. But this does not turn into a goal in itself, since the main thing for the writer is to convey the complexity of the historical situation, and the attitude to it of people with different worldviews.

L. Aragon's novels are characterized by close ties with the present time, French literature at the end of the 20th century acquires new features that significantly distinguish it from the previous period. L. Aragon creates works imbued with love and respect for the human personality, assuring that in the post-war years of the Second World War, guarantees of peace play an important role in the reasonableness of the social system, the justice of its laws.

Key words: Louis Aragon, historicism, novel, Russian-Ukrainian war.

*Просалова В. А.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови, теорії
та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

МІФОЛОГЕМА В ПОЕТИЦІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: ВАРІАТИВНІ Й ІНВАРІАНТНІ СКЛАДНИКИ

Анотація. У статті з'ясовано передумови активізації міфопоетичного мислення в художній практиці українських письменників, розглянуто один із способів його вияву в поетиці літературного твору. Для визначення ознак міфологічного мислення застосовано міфопоетичний аналіз, що дає можливість простежити рецепцію та інтерпретацію міфу письменником. Для чіткішого термінологічного визначення міфологеми були узагальнені спроби зарубіжних (Алан Дандес, Анхель Альварес де Міранда, Джеймс Холліс, Ортега-і-Гассет, Зоя Мінц, Сергій Аверінцев, Ніна Осипова, Ігор Дьяконов, Володимир Хазов) та українських (Тетяна Бовсунівська, Юлія Вишницька, Юрій Ковалів, Ірина Костюк, Юлія Курята, Ярослава Зуєнко, Тетяна Шестопалова) учених, на підставі яких визнано доречною кореляцію цього поняття з архетипом, що запропонував американський фольклорист Алан Дандес. Виокремлення вченим варіативного складника, тобто аломотиву, та інваріантного, тобто мотивеми, прояснює неповторність художньої реалізації у літературному творі повторюваного мотиву, образу чи ситуації. На основі залученого емпіричного матеріалу встановлено різні способи вияву міфопоетичного мислення в літературних творах, художню інтерпретацію авторами переважно універсальних міфологем світового дерева, втраченого раю, золотого віку, а також актуалізацію властивих кожному народу етнічних міфологем. З-поміж них найважливішими виявляються міфологеми матері України, вічного міста Києва, що знайшли художню реалізацію у творчості українських поетів-емігрантів, зокрема Юрія Липи. Це дає підстави для висновку про універсальність значної частини міфологем, що дають можливість актуалізувати повторювані життєві колізії, ситуації. Міфологеми завдяки своїй інваріантності дозволяють художньо реконструювати вже відому ситуацію, внаслідок своєї варіативності – наповнювати художній твір новими смислами. На основі зіставлення міфологем і міфем з'ясовано, що останні як найменші складники міфу утворюють бінарні смислові опозиції, проте не наділені, як міфологеми, текстотвірними властивостями.

Ключові слова: міф, міфологема, міфема, поетика, міфопоетика, міфопоетичний аналіз.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У перехідні періоди історичного розвитку в літературі спостерігається активізація міфопоетичного мислення, яке допомагає читачеві адаптуватися до складних викликів часу, сприяє подоланню психічного дискомфорту, озброює вірою в національний поступ. Відомий американський учений і письменник Джозеф Кемпбелл наголошував на конструктивно-творчому характері міфології, вважав міф «путівником у житті» [1]. Український поет Юрій Липа дав такий путівник своїй бездержавній нації,

утверджуючи віру в її велике майбутнє: «Пануй, пануй, пануй над вільною землею, / Велика Нація із берлом і мечем! / Рости, рости, блискуча Перемого, / Стелись широко нам в шляхах до ворогів! / Цвіти, цвіти, цвіти, могутня Україно, / Як розцвітає день, / Як розцвітає день!» [2, с. 104]. Поет утверджував міфопоетичну модель світу, згідно з якою Україна поставала наближеною до Творця, а українці – непереможними дітьми. Зауважмо, що це було написано, коли більшовицька Росія захопила українські землі. «Пропагована поетом віра служила основою для гідної відсічі ворогові, могла б стати визначальною у справі національного згуртування, якби була належним чином сприйнята сучасниками» [3, с. 212]. Подібну думку артикулює Оксана Забужко, яка оцінює Шевченків міф як «духовний набуток України загальноцивілізаційного значення» і вважає, що все залежить «від того, якою мірою він [тобто цей міф. – В. П.] буде нами пізнаний і опанований» [4, с. 146].

Актуальність цієї статті зумовлена важливістю міфів у духовному житті нації, активізацією міфопоетичних складників у художньому мисленні українських авторів, недостатньою розробленістю методологічних аспектів і методики міфопоетичного аналізу, потребою уточнення літературознавчих понять, що, хоч і знайшли застосування в дослідницькій практиці, проте і досі не мають чітких дефініцій.

Мета цієї студії – визначити форми рецепції та інтерпретації міфу українськими авторами, встановити коло найбільш актуалізованих міфологем, виявити їх смислове навантаження, відмінність від міфем. Для досягнення цієї мети необхідно прояснити семантику ключового для міфопоетичного аналізу поняття міфологеми.

Аналіз останніх досліджень із теми. Поняття міфологеми, запропоноване Карлом Густавом Юнгом і Карлом Кереньї [5], за своєю природою амбівалентне, адже позначає і сам міфологічний матеріал і основу для творення нового. Неоднозначне тлумачення міфологеми підтверджують дефініції багатьох зарубіжних і вітчизняних учених: «окремиї фундаментальний елемент чи мотив будь-якого міфу» (Джеймс Холліс), «особливі образи, інтуїтивні чи свідомі, що проявляються в міфах» (Анхель Альварес де Міранда), «конкретно-образний, символічний спосіб відображення реальності» (Ортега-і-Гассет), «найменший неподільний складовий елемент міфу» (Вікіпедія), «знаки-замінники цілісних ситуацій і сюжетів» (Зоя Мінц), «типи структури світу» (Сергій Аверінцев), «конкретні модифікації, різні прояви, видозміни однієї й тієї ж сутності, архетипу» (Юлія Іванова), «сюжетотвірні персонажі й ситуації, що визначають спільний зміст міфічного сюжету» (Ігор Дьяконов), «особливо навантажені смислом поняття» (Ніна

Осипова), «стійкий, відтворюваний колективною свідомістю в різних текстах культури комплекс знаків, що відіграють роль універсального (не специфічного для якоїсь однієї культурної системи, але відтворюваного в усіх культурах) патерна» (Володимир Хазов), «уламок міфу, міфема, яка втратила свої автохтонні характеристики та функції» (Юрій Ковалів), «структурний оповідний компонент міфу, далекий від завершеності, що має власний сенс» (Тетяна Шестопалова), «своєрідне продовження концепту, оскільки вона [тобто міфологема. – В. П.] зберігає здатність функціонувати в множинній варіативності, у кожному конкретному випадку виражає стабільний зміст, пов'язаний з міфологічною свідомістю» (Ірина Костюк), «резистентний складник літератури» (Тетяна Бовсунівська), своєрідні «архетипи, що унаочнюють, виявляють колективне позасвідоме (неусвідомлене), виступаючи спресованими мовними етнокодами, що при дешифруванні проходять процес креативного відтворення закладеної культурологічної інформації» (Юлія Вишницька), «фрагмент міфу (образ, мотив), який відображає загальне значення архетипу і свідомо чи несвідомо реалізується у фольклорних творах чи художній літературі з метою вираження первісного архетипного змісту» (Ярослава Зуєнко), «термін для позначення стійких і повторюваних конструктивів народної фантазії» (Юлія Курята). Наведені дефініції не претендують на повноту чи вичерпність охоплення, а лише переконують у відсутності чіткого визначення міфологеми, що зумовлено, з одного боку, неоднозначністю тлумачення самого міфу, а з іншого – її важко вловимим статусом у творі.

Для визначення сутнісних ознак міфологеми дослідники зіставляють її з мотивом, образом, алегорією, символом, концептом, філософемою, ідеологемою, архетипом. Американський фольклорист Алан Дандес запропонував співвідносити міфологеми з архетипом як колективним несвідомим. «Згідно з цією теорією, – підкреслює Тетяна Бовсунівська, – міфологема складається з аломотиву (варіативна складова) та мотивеми (інваріантна складова)...» [6, с. 99]. Дослідниця наголошує: «Міфологема – це нетотожня реітерація (від лат. Iteration = повторення, reiteration – не дослівне переповторення) у межах певної тотожності) міфу» [6, с. 101]. Для неї характерне прагнення «до знаково-семантичного повернення, отже, вона може утворювати мотивеми (значеннєво подібні інваріантні смислові сполуки), тобто численні виявлення одного й того ж змісту, повторення мотиву у різних трансформаціях, що робить його впізнаним» [6, с. 100]. Міфологема актуалізує міф чи його уламок і виконує текстотвірну функцію. У структурі художнього твору вона відзначається універсальністю і таємничістю, адже потребує декодування закладеного в текст смислу.

Виклад основного матеріалу. Поети, які були змушені залишити Україну через поразку в національно-визвольній боротьбі 1918–1920 років, не могли зрозуміти, чому їхні зусилля виявилися марними, не приймали чужину. Минуле вони протиставляли безрадісному добровільному чи вимушеному вигнанню, безперспективності свого існування в іншомовному світі. Патріотично налаштовані, вони прагнули реваншу за поразку, творили міфопоетичну модель світу з Україною в центрі. Її, недосяжну і бажану, вони наділяли ознаками раю. У поезії Спиридона Черкасенка, Олександра Олеся та молодших – Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської, Леоніда Мосендза, Наталі Лівницької-Холодної, Галі Мазуренко – міфологема втраченого раю набула особливої виразності, постаючи сакраль-

ним простором: «Мій край – загублений Едем» (Спиридон Черкасенко); «Знов чужина мені чорним льохом, / тільки казкою, світла Ти» (Наталія Лівницька-Холодна); «А мені ти – фата моргана / На пісках емігрантських сахар – / Ти, красо землі неказанна, / Нам, немудрим, – даремний дар» (Євген Маланюк). Міфологеми втраченого раю представляють такі бінарні опозиції, як: рай – пекло, Україна – чужина, світло – темрява, життя – смерть, сакральне – профанне.

У поетичному міфосвіті Олександра Олеся знаходимо характерні для емігрантської лірики багатьох поетів, зокрема Олексі Стефановича, Спиридона Черкасенка, Оксани Лятуринської, міфологеми долі, дороги, хреста, сонця, ночі. Міфологема долі, яку людина (за народними уявленнями) має здобути чи заслужити, набуває різних виявів: то безтурботної усміхненої дівчини, то старої п'яної баби, то римської богині Фортуни, що тримає колесо удачі, то давньогрецьких богинь Мойр, яких у Римі називали Парками. Саме вони, за віруваннями предків, визначали долю кожного смертного, могли в будь-яку хвилину обірвати людське життя, як це автор показав у драматичному етюді «Злотна нитка», присвяченому композиторові Миколі Лисенку. Невблаганність сестер, що визначають людську долю, виявлена в розмові, художньо змодельованій драматургом для того, щоб показати безсмертя великого композитора. «Дзвін розірваних струн і брязкіт ножиць. Обірвалася пісня, і заплакала над співцем рідна земля. Тихо і велично, як клубки кадильного диму, вириваються з землі, плывуть і стогнуть звуки похоронного маршу. Умер співець, але жива його душа пісня! І вік її вічність. І летить вона десь далеко-далеко, наче в других світах, і розкаже про свого творця» (драматичний етюд «Злотна нитка»). Міфологема виникає на основі міфу і набуває символічної фіксації, як, наприклад, в образі Мойри, Парки, Фортуни тощо. Ці та інші символи входять у структуру міфологеми та відбивають особливості носіїв культурної свідомості.

Міфологема долі у вірші «Раз в майову нічку...» набула антропоморфних ознак, постаючи не молодою, сповненою сил дівчиною, а п'яною, сліпою, лютою і нависною потворою, що напилася людської крові та сховала атрибуту щастя, якими були папороть, лаври, перли, діаманти. Автор акцентує на недосяжності бажаної волі, примхливості лукавої долі: «І здригнула баба... / Глянула на нас, – / Все згрєбла, схопила / І побігла враз. / Гнались ми за нею / Й досі женемось... / Слід її жорстоко / Замітає хтось» (вірш «Раз в майову нічку...»). Йдеться про непередбачуваність людської долі, фатальність, невідворотність нещастя. Портретна характеристика долі служить розкриттю її сутності: обнадійливої, доброї чи гіркої, лихої, злої. В образі жінки, за народними уявленнями, втілено долю чоловіків, доля жінок, навпаки, має чоловічу подобу і залежить від їхньої активності чи пасивності. Міфологема долі, отже, набуває варіативного втілення, однак усі згадані варіанти її художньої реалізації зводяться до первісного зразка – своєрідного патерна.

Міфологема долі в міфопоетичному світі Олександра Олеся тісно пов'язана з міфологемою сонця («Не журиться, браття, не кляніть ви долі, / Діждемося сонця, діждемося і волі»). Сонце, що знаходиться у верхній частині світобудови, постає джерелом життєвих сил, втіленням людських надій, очищення від скверни, дороговказом у житті. Міфологема сонця, на думку Єлеазара Мелетинського, є формою небесного вогню і співвідноситься з такими опозиціями міфопоетичної моделі світу, як небо – земля, верх – низ, світло – темрява, сакральне – про-

фанне. Рух угору символізує сходження до вершин, наближення до сакрального простору, а рух вниз, навпаки, означає нещастя, загибель, смерть.

У міфопоетичній моделі світу, представленій міфологією світового дерева, розрізняють три яруси: верхній – небо, тобто світ богів, середній – земля, тобто світ людей, і нижній – підземний світ, тобто царство мертвих. У верхньому ярусі, крім небесних світил і богів, перебувають птахи і бджоли, в середньому – такі великі тварини, як олені, коні, ведмеді, вовки, в нижньому – риби, жаби, водоплавні птахи і тварини, бо підземне царство включає також воду. В Олесевому міфосвіті жаби та орли зображені на полюсах світобудови: «І повні скорбного чуття, / Орли за хмарами літали / І ситих жаб уже не звали / З болот до вищого життя.» («В болоті жаби рай знайшли»). Відповідно бінарною опозицією *верх* – *низ* у вірші акцентовано вершину та коріння цього дерева, ту вісь, яка поєднує людину з космосом.

Міфологема зберігає пам'ять про міф, стає експліцитним засобом відтворення міфологічного континууму, смисловим центром, навколо якого групуються сюжетні лінії твору, як, наприклад, у повісті Ольги Кобилянської «Ніоба». Епіграфом до твору письменниця взяла слова апостола Павла з листа до коринфійців: «Тепер же застаються віра, надія, любов, три їх, але найбільша з них – любов» (Глава XIII). Завдяки епіграфу авторка експлікує всепереможну силу материнської любові. У повісті письменниця актуалізувала міфічний сюжет про дочку Тантала, зарозумілу дружину царя Амфіона Ніобу, яка вступила у змагання з богинею Лето, матір'ю близнюків Аполлона та Артеміди. Винісши в назву повісті міфонім, письменниця проєктує міфологічний сюжет на долю однієї багатодітної родини – православного священика Яхновича. Міфонім постає засобом характеристики матері-страдниці, яка – на відміну від міфічного персонажа – не кидає виклик богам, а лише безуспішно намагається прищепити дітям патріархальні норми моралі, не розуміючи, що її авторитаризм не дає їм самовизначитися, особливо це стосувалося дочок, яких вона хотіла бачити лише добрими господарями, матерями і дружинами. З Ніобою Анну, чие ім'я означає милість, благодать, ріднить гордість за дітей, іноді й надмірна. В автобіографії «Про себе саму» Ольга Кобилянська зізналася: «Та описана мною «Ніоба» існувала справді, і всі її діти були нещасливі і спонукали мене написати ту новелу. Ніобу знала моя мати особисто, а кількох з її дітей я також. Сьогодні вони всі уже мертві, за винятком одної дитини, в котрій я все перебуваю в Відні, коли мене туди доля заносить» [7, с. 241]. Міфосюжет викликав зацікавлення в багатьох митців. «Упродовж історичного розвитку античної міфології Ніоба перетворилась у вічний образ, до якого постійно зверталися представники мистецтва й літератури – Скопас, Дж. Романо, Дж. Б. Россі, Л. Тінточетто, Караваджо, О. Пушкін та ін.» [7, с. 330], – підкреслює Ольга Турган.

У повісті Анна Яхнович постає центральною постаттю, навколо якої згруповані сюжетні лінії життя її дванадцятьох дітей. Число 12 символічне і викликає асоціації з учнями Ісуса Христа, які пішли за Вчителем лише після Його Воскресіння. Ця біблійна колізія змушує ставити питання про те, чи продовжили діти православного священика батькову справу. З багатьох спадкоємців роду лише один Василько обрав стежку панотця. Якщо старше покоління Яхновичів дотримувалося патріархальних звичаїв, то молодше свідомо чи несвідомо порушу-

вало їх, тим самим прирікаючи себе на осуд і незрозуміння з боку батьків, які так і не зрозуміли, що настали інші часи, що діти хочуть самостійно вирішувати свою долю. Осмислення міфологеми долі приводить, зрештою, до невтішного висновку, що всі діти великої родини були наділені «даром своїми власними руками калічити в собі свою долю», бо, якби Василько висватився одруженим, він став би гідним спадкоємцем роду. Якби Зоня погодилася на шлюб з Олексою, вона могла б стати доброю паніматкою для парафіян. Міфологема долі в повісті тісно поєднана з міфологемами роду та жертви, останньої батьки вимагають від своїх дітей заради збереження родової честі, але діти не поділяють їхнього релігійного фанатизму.

У тлумаченні головної героїні повісті Ольга Кобилянська відходить від міфічної основи, адже Анна – на відміну від зухвалої Ніоби – фанатично вірить у Бога. Вона всіма силами намагається захистити своїх дітей від покарання за гріхи: «І вже тоді побоювалась вона кари Господньої, молила відвернення кари, усунення наслідків прокльону зболілого батька, що, осліплений жалем, не міг настільки запанувати над собою, щоб не проклясти гірким словом молодшого сина» [9, с. 21]. Рішення Осипа одружитися з жидівкою, яку він покохав та обожнював, мов Рут, викликало в батька гнів. Мати не картала сина, який всупереч батьковій волі одружився з представницею іншої віри і залишив військову службу, але й не змогла відвернути біди, адже він зрікся її науки («В тім напрямі я не можу мати з вами нічого спільного, і не потребую від вас більше ніяких наук. Я вже дозрілий і приготований до дальшого життя...») [9, с. 167]. Міфологема долі постає у цьому контексті як фатум, як наслідок покарання за нерозважливий вчинок. Батькове прокляття при цьому позначилося не лише на долі непокірного Осипа, а і його спадкоємця.

Міфологема долі тісно пов'язана з міфологією життя / смерті, що становить міфологічну вісь повісті, навколо якої обертаються долі персонажів. Міфологема смерті постає в повісті в різних трансформаціях: несподівано помер від тифу найстарший син Іван, який закінчив правничий факультет і був гордістю родини; залишила сиротами трьох дітей найстарша дочка Марія, яка була доброю матір'ю і дружиною; наклала на себе руки донька Лідія, яка замінила матір осиротілим дітям своєї старшої сестри, проте не змогла пережити захоплення її чоловіка-вдівця своєю розбещеною сестрою. Самогубство Лідії – наслідок нестійкості життєвих переконань, духовної неспроможності перебороти обставини і водночас трансформований варіант міфологеми смерті, адже, за народними уявленнями, людина має нести свій хрест до кінця свого земного існування. Смерть як перехід в інобуття підстерігає кожного з дітей, особливо тих із них, хто намагався обрати свій шлях. Усі дванадцятьох дітей старосвітської родини або передчасно померли, або виявилися духовно мертвими ще за життя. Отже, міфологема *життя/ смерті* в поєднанні з іншими міфологемами роду, долі, хреста, дому, сліз формує композицію повісті.

У повісті майже немає дії, вона побудована на взаємозв'язках міфологем, переходах однієї в іншу, що створює ілюзію дії. Доля дітей подана через сприйняття матері, її своєрідну оповідь-сповідь синові Осипові, який запросив її у свою родину, діалог у присутності сліпого онука із щоденником Зоні, яка виховувалася в дядька і згодилася вийти заміж за семінариста Олексу, проте незабаром усвідомила його деспотизм і вирішила стати жрицею краси, як і сама авторка. Кохання до чужинця

відкрило перед нею інший світ – світ краси, мистецтва, проте завдало душевних мук, адже їй так і не вдалося поговорити з малярем відверто, влаштувати свою долю. Його слова («Моя жрекине!... Ти моя прекрасна й чиста жрекине!... Я відчуваю вповні твої муки, але знай, не лише ти одна несеш хрест, його носить кожен у житті» [8, с. 117]) актуалізували міфологему хреста, який героїня обрала добровільно. У повісті виявилися автобіографічні деталі, зокрема захоплення авторки чужинцем, однак, крім згадок самої письменниці про це, більше не маємо відомостей про його особу. У повісті «Ніоба» міфонім постає згорнутим міфом, що відсилає читача до міфічного сюжету, який авторка художньо інтерпретує в етнонаціональному ключі, маркуючи культурними кодами своєї доби.

Поняття міфологеми потребує співвіднесення з міфемою, адже в літературознавстві трапляється підміна понять. Міфему прийнято тлумачити як мінімальну одиницю міфу, його найменший елемент. Мераб Мамардашвілі та Олександр П'ятигорський розглядають її як одиницю міфу, що включає в себе позицію спостерігача культури та її носія. Міфемі утворюють бінарні смислові опозиції. Міфологеми – на відміну від них – не мають собі пари, але спроможні набувати нових смислових значень у новому літературному контексті.

Висновки. Міфопоетика досліджує реалізовану в художніх творах міфологічну модель світу, що складається з трьох ярусів (небо, земля, підземне царство), систему міфологем, які реалізовані як патерни, що набувають різних варіантів, а також низку бінарних опозицій: верх – низ, небо – земля, рай – пекло, космос – хаос, сакральне – профанне. В українських літературів чільне місце посідають універсальні міфологеми, що підтверджують, з одного боку, второваність обраного авторами творчого шляху, а з іншого – можливість нового смислового наповнення вже відомих міфологем завдяки наявності в них варіативних ознак. Міфологема дає можливість акумулювати попередній досвід і відтворити нову художню реальність. Для реалізації свого задуму автор може актуалізувати ядерні чи периферійні елементи, зображуючи, наприклад, долю прихильною чи, навпаки, злою, недоброю до людини.

Етнічні міфологеми в українських письменників зустрічаються рідше, за допомогою них літератори утверджують національні цінності, акцентують етнічні пріоритети, озброюють вірою в поступ. Творячи національний міф, Юрій Липа, наприклад, прагнув консолідувати українську націю в умовах загрози її фізичного знищення. Перспективи дослідження міфологем полягають у виявленні їх текстотвірних можливостей, смислового наповнення та функцій, а також чіткішого окреслення дефініції цього досить складного поняття.

Література:

1. Кэмпбелл Д. Мифы, в которых нам жить. Електронний ресурс: <https://bookshake.net/b/mify-v-kotoryh-nam-zhit-dzhozef-kempbell>
2. Липа Ю. Пануй. *Празька літературна школа: Ліричні та епічні твори* / Упорядк. і передм. В. А. Просалової. Донецьк : Східний видавничий дім, 208. С. 104.

3. Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Монографія. Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. 344 с.
4. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 3-є вид. К. : Факт, 2006. 148 с.
5. Кереньи К., Юнг К.-Г. Введение в сущность мифологии. *Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов* / пер. с англ. В. В. Науманова. К. : Гос. библиотека Украины для юношества, 1996. С. 11–210.
6. Бовсунівська Т. Когнітивна жанрологія і поетика. Монографія. К. : Видавничо-поліграфічний цент «Київський університет», 2010. 180 с.
7. Кобилянська О. Ю. Твори: У 5 т. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. Т. V. 768 с.
8. Турган О. Неоміфологізація образу Ніоби в українській і польській літературі XX ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць* / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 330–334.
9. Кобилянська О. Ю. Твори: У 5 т. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. Т. III. 440 с.

Proslova V. Mythology in the poetics of the artistic work: variable and invariant components

Summary. The article reveals the prerequisites for the activation of mythopoetic thinking in the artistic practice of the Ukrainian writers and examines the ways of its manifestation in the poetics of a literary work. Mythopoetic analysis is used to determine the signs of mythological thinking, which enables to trace the reception and interpretation of the myth by the writer. For a clearer terminological definition of the mythologeme, the attempts of foreign and Ukrainian scientists are summarized, due to this the correlation of this concept with the archetype (proposed by the American folklorist Alan Dundes) is regarded as appropriate. The separation of the variable component by scientists, that is, the allomotive, and the invariant, namely the motif, clarifies the uniqueness of the artistic implementation of a repeated motif, image, or situation in a literary work. The involved empirical material has allowed to determine various ways of manifesting mythopoetic thinking in literary works, artistic interpretation by the authors of universal mythologies of the world tree, lost paradise, the golden age, as well as the actualization of ethnic mythologies characteristic of each nation. Among them there are the most important mythologemes of the mother Ukraine, the eternal city of Kyiv, which found artistic realization in the work of the Ukrainian emigrant poets, especially by Yuri Lypa. This gives grounds for the conclusion about the universality of a significant part of mythologemes, which make it possible to actualize recurring life collisions and situations. Mythologemes allow to reconstruct artistically an already known situation due to their invariance, and to fill the work of art with new meanings due to their variability. Based on the comparison of mythologem and mythem, it is found that the latter, as the smallest components of a myth, can form binary semantic oppositions, although they are not endowed with text-creating properties, like mythologemes.

Key words: myth, mythologeme, mythem, poetics, mythopoetics, mythopoetic analysis.

Росстальна О. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри германської філології

Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ЦИКЛІЗАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП ХУДОЖНЬОГО МЕТОДУ Т. ГАРДІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню принципу циклізації у творчому доробку англійського письменника кінця XIX – початку XX ст. Томаса Гарді, а саме «весекському циклу», до якого увійшли твори різних жанрів – романи та мала проза. Створення авторських циклів творів – доволі розповсюджене явище у літературі порубіжжя, проте переважно у цикли об'єднувалися твори, що належали до одного жанру. Особливістю творчого доробку Т. Гарді є поєднання різножанрових творів. Принцип циклізації визначено як провідну рису творчого методу Т. Гарді, а використання рамкового обрамлення – одним із способів композиційної організації творів. Доведено, що загальними особливостями «весекського циклу» творів є зв'язок з народною оповідною традицією та пасторальними творами; створення ієрархії образів персонажів; наявність двох наратологічних начал (оповідача та розповідача); тематична та сюжетна спорідненість романів і малої прози (теми соціальної нерівності, взаємовідносин чоловіків та жінок, батьків і дітей та проблеми шлюбу); важлива функція підзаголовків; концепт індивідуалізму; поєднання комічного та трагічного начал та символізм. Загальною циклоїдною рамкою творів циклу автор виводить панораму сільського життя (меллстоцький хор) та хронотоп Весексу. Своєрідний універсум Весексу – картина життя англійського суспільства. У статті визначено, що усі твори циклу складають мета текст, але можуть існувати і окремо в межах монтажної структури, що утворює особливий зв'язок між окремими текстами. Факторами циклоутворення виступають єдність тематики та проблематики, повторюваність сюжетно-композиційних блоків у різножанрових творах, спільність сюжетних конфліктів і колізій. Жанровими ознаками циклу є загальна атмосфера твору, наскрізний образ читача, спільні мотиви та образи, варіативність у розвитку тем, особлива просторово-часова організація тощо. Головними параметрами «весекського циклу» визначено багатоскладовість, системність, подвійне кодування, створення метатексту, особливу авторську композицію, наявність фреймових елементів: назви, епіграфи, авторські передмови, які формують паратекст.

Ключові слова: цикл, циклізація, жанр, збірка, «весекський цикл».

Перехідний час в англійській літературі кінця XIX – початку XX ст. був для письменників періодом пошуку нових художніх форм, які допомогли б відтворити уявлення про людину, соціум, природу та їх взаємодії в літературі та мистецтві.

Універсалізм і синтетичність як ознаки мистецтва порубіжжя стимулюють прагнення вийти за межі родових та жанрових ознак оповідання, новели, роману, поезій, що породжує циклізацію, тобто своєрідну субжанрову єдність, яка дозволяє розсунути кордони традиційних жанрів [1, с. 7].

Дослідження поняття «циклізація» в англійській літературі XIX–XX ст. представлено у працях С. Перчейса та Р. Парді, проте циклізація як принцип творчості Т. Гарді поки не ставала предметом окремої літературознавчої розвідки. Відтак мета статті – проаналізувати фактори циклоутворення та жанрові ознаки творів, що складають «весекський цикл».

У літературній теорії та художній практиці XIX–XX ст. у межах загальної тенденції до об'єднання матеріалу розрізняють два різновиди текстових єдностей – формування контексту та циклізація (створення авторських циклів) [2, с. 20].

Авторська циклізація – явище надзвичайно складне та багатопланове. Групування текстів за обраною ознакою робить можливими будь-які комбінації. Цикли сформовані із текстів, об'єднаних на основі певної спільної ознаки, частіше – на проблемно-тематичної близькості. Для таких текстів характерні вільні внутрішні зв'язки. Кожна одиниця є структурно автономною, проте підпорядкована спільним структурним закономірностям. Єдність структури забезпечена на рівні сюжетики, композиції, системи персонажів, нарації, зображення письменником картини світу. Водночас прозові цикли виникають із самостійних закінчених текстів, які можуть існувати й ізольовано поза циклом. Ця ознака відрізняє циклічний тип від інших типів організації текстів.

Суміжним із циклом жанровим утворенням є збірка (оповідань / новел). Якщо цикл слід розуміти як художню єдність, що просякає різні рівні текстів, то збірку треба характеризувати більш довірливим співіснуванням художніх текстів.

Збірка творів є об'єднанням текстів з метою їх найкращої презентації читачам з точки зору автора й видавця, прояв якої пов'язаний з видавничою практикою. Збірка може бути схарактеризована, як «відкрита форма», оскільки порядок творів та інших структурних елементів (авторські передмови, післямови, примітки тощо) може бути змінений, доповнений або продовжений. Важливою рисою збірки виступає розташування кожного окремого тексту.

Унікальність та неповторність творчості Т. Гарді полягає передусім у створенні весекського циклу, до якого увійшли різножанрові твори – романи та мала проза. З-під пера Т. Гарді, вийшло 14 романів (з 1871 по 1897 рр.), об'єднаних автором у три цикли:

1. «Романи винахідливі та експериментальні»
2. «Романтичні історії та фантазії»
3. «Романи характерів і середовища».

У 1888 р. Т. Гарді зібрав опубліковані раніше в газетах і журналах твори малої епічної форми у збірку «Весекські оповідання» (“Wessex Tales”). Згодом вийшли друком ще три збірки: «Група шляхетних дам» (“A Group of Noble Dames”, 1891), «Маленькі іронії життя» (“Life’s Little Ironies”, 1894),

«Перемінився чоловік та інші історії» (“A Changing Man and Other Tales”, 1913).

За життя письменника збірки малої прози тричі зазнавали перевидань. Перші видання «Вессекських оповідань», «Групи шляхетних дам» та «Маленьких іроній життя» вийшли як окремі, тоді як видання 1896 р. стало частиною шістнадцяти-томного видання “Wessex Novels”, а третє – 1912 р. – частиною «вессекського видання».

Важливо відзначити, що у повному авторському варіанті назва збірки “Wessex Tales” має підзаголовок «Дивні, жваві та пересічні» (Strange, Lively, and Commonplace). Під час публікації збірки видавці часто виключали цей підзаголовок, використовуючи усічений варіант назви (“Wessex Tales”), що, на нашу думку, заважало повному розкриттю авторської концепції, оскільки саме в авторському варіанті назви закладений алгоритм сприйняття творів. Так у назві збірки вказано місце дії творів (Вессекські оповідання). У листі до одного з видавців – Е. Марстоуна – напередодні видання збірки в 1888 р. Т. Гарді попросив використовувати назву «Вессекс» для презентації його як автора, оскільки популярність поняття зростала [3, с. 171]. Таке прохання – своєрідне декларування авторського права та усвідомлення ролі створеної ним художньої реальності. Формально це відображено в локалізації дій творів збірки у вессекському просторі.

У назві збірки заціктований зв'язок з народною оповідною традицією (Вессекські оповідання). Підзаголовком «Дивні, жваві та пересічні» підкреслена роль усної традиції у творах збірки. Ця назва може бути розшифрована як «історії, які переказані з покоління до покоління в сільській місцевості». Крім того, кожен окремий прикметник, зафіксований у підзаголовку, має функцію епітета. Елемент «дивні», з одного боку, віддзеркалює народне вірування в існування ірраціонального начала («прокляття» Роди Брук у творі «Суша рука»), та, з іншого боку, акцентує увагу на характері зображуваних подій. «Дивні» – означає «непересічні, незвичайні». Це події, що залишилися в народній пам'яті через свою винятковість, особливість (зустріч ката та жертви в домі пастуха в «Трьох незнайомцях», «відьомство» Роди Брук в «Сухій руці», поява Наполеона на узбережжі Англії в «Легенді 1804 року» тощо). Водночас прикметник «дивні» не виступає антонімом до поняття «пересічні», використаного в підзаголовку, оскільки поняття «жваві та пересічні» акцентують міметичний характер зображення (відтворення життя та побуту сільської Англії). Таким чином, йдеться про незвичайні події, що розгортаються у звичайних декораціях.

У цілому, збірка «Вессекські оповідання» презентує «найповніший портрет Вессексу» [4, с. 4]. Варіативність місця подій творів, хронології, стилю та тематики дозволяє створити різнопланове зображення, яке своєю панорамністю не поступається вессекським романам. У «Вессекських оповіданнях» на кількох рівнях відтворене минуле Вессексу та заповнені «білі плями» на його мапі.

Підпорядкуванням реалістичних деталей їх символічному значенню автор перетворює сам Вессекс на символ, що, на думку К. Бреді, зближує «Вессекські оповідання» з пасторальними творами [4, с. 14]. Погоджуючись із дослідницею, зауважимо, що використання пасторалі тут не зведене до запозичення літературної форми та техніки. Натомість дає можливість відтворити на метафоричному та іронічному рівнях відносини

між реальним світом та художнім світом твору. Опозиція між простим та складним намічає низку протиріч: сільський – міський уклад життя, минуле – теперішнє тощо.

За словами Дж. Батлера, патріархальний світ – це світ архетипів, у якому місцевість формує людину [5, с. 94]. Така точка зору суголосна концепції романів «характерів і середовища».

Т. Гарді вважав твори «Вессекських оповідань» доповненням до романів «характерів і середовища». В історіях, переказаних у збірці, презентована своєрідна ієрархія образів мешканців Вессексу (від бідних поселенців до заможних міських жителів). Натомість серед дійових осіб відсутні представники аристократії чи знаті, які стануть героями наступної збірки «Група шляхетних дам».

Змістовно збірка «Група шляхетних дам», що була перевидана за життя Т. Гарді тричі, фактично не змінювалася. Для публікації у формі збірки творів, що раніше були надруковані у періодичних виданнях, письменник об'єднав їх, використавши прийом «рамкового обрамлення» (історії про шляхетних дам були переказані на зборах членів Антикварного клубу). Відтак кожна оповідь мала свого розповідача. Застосований прийом суттєво змінив не лише структуру збірки, а й зумовив наявність двох наратологічних начал (оповідача й розповідача) у творах.

Оповідання для збірки Т. Гарді писав 13 років (1878–1891 рр.). Частина творів базувалася на інформації з дослідження «Історії та старожитності графства Дорсет» Джона Гатчінса, тобто герої та героїні творів збірки мають прототипів.

Головними героями творів збірки є заможні й титуловані мешканці Дорсету. Т. Гарді згадує всі п'ять наявних в Англії дворянських титулів (герцог / герцогиня, маркіз / маркіза, граф / графиня, віконт, барон / баронет), проте словосполучення «Група шляхетних дам», зафіксоване в назві, має іронічне забарвлення. Слово «шляхетний» (англ.: noble) використане письменником лише як синонім поняття «титулований» (англ.: titled). Інший аспект значення – наявність високих моральних рис – знівельований, оскільки багатьом героям та героїням бракує саме їх. Слово «дами» (англ. dames) утрачає своє перше значення – мати великої родини (в цьому контексті можна говорити тільки про героїнь першого та останнього творів) – та фіксує лише статус героїнь.

Назва кожного окремого твору збірки, до якого входить ім'я або прізвище персонажа, допомагає зрозуміти авторський творчий задум і традиції літератури кінця XIX – початку XX ст. У такий спосіб Т. Гарді реалізує важливий для вікторіанського суспільства та культури концепт індивідуалізму, який був сформований під впливом теорії Дарвіна про еволюцію й природний відбір [6, с. 81] і став невід'ємною частиною англійської літератури кінця – початку століть. Назви романів, що були надруковані в цей період, наприклад, Ч. Діккенса «Олівер Твіст», «Девід Копперфілд», Ш. Бронте «Джен Ейр», Дж. Еліот «Деніел Деронда» та інших, співзвучні з назвами останніх романів Т. Гарді «Мер Кестербріджа», «Тесс із роду Д'Ербервіллів», «Джуд Непомітний» та оповідань з «Групи шляхетних дам». Як у романах, так і в малій прозі, на перший план виходить зображення не колективного характеру («мелстоцький хор» у ранніх романах), а головний, індивідуалізований персонаж. Зауважимо, що назви більшості оповідань письменник змінював, що в окремих випадках мало концептуальне значення.

Так, твір «Герцогиня Гемптонширська» спочатку носив назву «Імпульсивна леді замку Крум» (“The Impulsive Lady of Croome Castle”), а в 1884 р. був перевиданий під заголовком «Еммеліна; або пристрасть проти принципів» (“Emmeline; or Passion versus Principles”) [7, с. 63]. Ймовірно, такі зміни обґрунтовані включенням оповідання до «Групи шляхетних дам», адже фінальний варіант назви був узгоджений із заголовками інших творів збірки. Проте, за нашим спостереженням, остаточний варіант назви виконує номінативну функцію (фіксує ім’я та титул героїні) у порівнянні з першим та другим, які, у свою чергу, відігравали роль уточнення. У назві “The Impulsive Lady of Croome Castle” зроблений акцент на характері вчинку героїні, а в заголовку “Emmeline; or Passion versus Principles” окреслений конфлікт оповідання.

Дія більшості творів «Групи шляхетних дам» відбувається в XVII–XVIII ст. Відтак, на відміну від «Весекських оповідань», зв’язок із фольклорною оповідною традицією зменшений, оскільки письменник не переповідає історії, джерелами яких стали розповіді мешканців Дорсету.

Епіграфом до збірки є уривок з вірша Дж. Мільтона “L’allegro” – першого з творів диптиху “L’allegro. Il penseroso”. Рядки “...Store of Ladies, whose bright eyes / Rain influence” є частиною строфи поезії, що в повному варіанті має таку форму:

Towred Cities please us then,
And the busie humm of men,
Where throngs of Knights and Barons bold,
In weeds of Peace high triumphs hold,
With store of Ladies, whose bright eyes
Rain influence, and judge the prise
Of Wit, or Arms, while both contend
To win her Grace, whom all commend [8, с. 37].

Звернення до твору Дж. Мільтона, уважаємо, має кілька причин. По-перше, в означеному фрагменті описані представники вищих верств суспільства (Knights and Barons), що підкреслює соціальну приналежність героїв збірки. По-друге, у словосполученні Towred Cities автор фіксує урбаністичний пейзаж. Герої «Групи шляхетних дам» мешкають у замках, великих маєтках, подорожують європейськими містами. Змалювання міського побуту контрастує із замальовками сільської місцевості в попередній збірці. По-третє, у строфі загалом та самому епіграфі зокрема визначене тематичне наповнення творів (теми соціальної нерівності, взаємовідносин чоловіків та жінок, батьків і дітей та проблеми шлюбу) та акцентована специфіка образної системи творів (центральне місце посідають жіночі образи). Принциповим видається виділення Т. Гарді зі строфи Мільтона саме рядка «...Store of Ladies, whose bright eyes / Rain influence». Письменник розраховує на інтелектуального читача, який зможе пригадати увесь контекст твору. Мільтонівський опис «старих добрих часів», лицарської вірності та звияги, хоробрих баронів і прекрасних дам, в ім’я яких були здійснені подвиги, рефлексивно ілюструє ностальгію Т. Гарді за минулим, ідилічним сільським життям, що на його очах зникло під натиском цивілізації та прогресу.

На тематичному рівні збірка «Група шляхетних дам» споріднена з романом «Тесс із роду Д’Ербервілів». Створюючи образи емоційних та сильних жінок, які ніби «затиснені» між соціальними умовностями та пристрастю, Т. Гарді накреслює схематичні моделі життя героїнь, головними елементами в яких

стають одруження та народження дітей. Шлюб при цьому виступає як спосіб реалізації соціальних амбіцій та законне підґрунтя для народження спадкоємців роду та титулу. Народження дитини відтак – акт «закріплення» прізвища й соціального статусу в майбутньому.

Моралістично-повчальний характер фіналів, що споріднює великі та малі епічні твори весекського циклу, частково реалізовані й в останній збірці оповідань, що належить до весекської епопеї.

В останньому варіанті авторської редакції (1912) збірка складалася із семи окремих оповідань та циклу «Старовинні характери» (“A Few Crusted Characters”), що мав підзаголовок “Colloquial Sketches” («Сільські замальовки»). За початковим авторським задумом цикл називався “Wessex Folk” – «Народ Весексу». Т. Гарді згрупував ці дві частини збірки передусім за жанровим принципом. Якщо твори, розміщені на початку, письменник диференціює як “tales” [4, с. 141], то «Старовинні характери» визначені автором як “sketches”. У підзаголовку «Сільські замальовки» зафіксовані основні структурно-композиційні особливості циклу – невеликий розмір творів, виклад перебігу подій від першої особи та розмовний тон оповіді. У композиційному плані дев’ять історій утворюють три триєдності за принципом кільцевого оформлення. Критерієм для об’єднання творів у групи є їх тематична та емоційна спорідненість. Три центральні замальовки (історії 4, 5, 6) – кумедні за характером – доповнені двома триєдностями змішаного характеру (історії 1, 2, 3 та 7, 8, 9). Один з творів у цих групах є комічним, другий – трагічним, а третій – трагікомічним. При цьому збережений принцип дзеркальності – третя історія від початку та третя від кінця є найтрагічнішими.

Провідною темою більшості творів циклу є стосунки між чоловіками й жінками та проблеми шлюбу. Комічні ситуації, змальовані в першій та четвертій історіях, доповнені трагедіями другого та сьомого творів і трагікомедією дев’ятого.

Назва збірки «Маленькі іронії життя» має пояснення в сюжеті історій, розгортання подій у яких пов’язане із втручанням долі та випадку. Трагічний збіг обставин, що акцентує хибність вчинків героїв, призводить до сумного фіналу – смерті (у прямому, фізичному чи переносному, духовному сенсі). Героями збірки є люди, яких не можна назвати щасливими, адже їхнє існування позбавлене гармонії. Т. Гарді не виводить формулу happy-end, акцентуючи на трагічності долі героїв.

Специфічною рисою циклу, що споріднює його зі збіркою «Група шляхетних дам», є наявність двох нараторів (оповідача та розповідача).

На відміну від творів «Весекських оповідань» та «Групи шляхетних дам», дія яких відбувається в минулому, події «Маленьких іроній життя» відбуваються в теперішньому для оповідача та розповідача часі, а героями творів є представники середнього класу.

Особливість трьох збірок оповідань та романів Т. Гарді дозволяє виділити такі параметри «весекського циклу» як багатоскладовість, системність, подвійне кодування, створення метатексту, особливу авторську композицію, наявність фреймових елементів. Фреймові компоненти збірок – назви, епіграф (у збірці «Група шляхетних дам» та окремих романах), авторські передмови – формують паратекст. Його наявність свідчить про те, що Т. Гарді був активним учасником культурної рецепції своїх творів. За словами Н. Захарової, у творах

Т. Гарді суб'єктивізоване авторське начало надзвичайно активне [9, с. 62]. Погоджуючись із дослідницею, додамо, що письменник відігравав важливу роль у визначенні горизонту очікувань читачької аудиторії, ніби «запрошуючи» її брати участь у творенні художньої реальності творів.

Романи та оповідання, з яких складений авторський цикл Т. Гарді, формують циклоїдне утворення, що дозволяє говорити про використання принципу циклізації як провідної ознаки творчості письменника. Для розуміння композиційної організації творів важливим є застосування принципу рамкового обрамлення, який зреалізований в окремих творах («Суха рука», «Сумний гусар», «Легенда 1804 року»), у збірці (опис зборів членів Антикварного товариства у «Групі шляхетних дам») та у вессекському циклі в цілому. Функцію загальної циклоїдної рамки виконує панорамна замальовка колективного характеру. Роман «Під деревом зеленим, або меллстоцький хор», що є хронологічно першим елементом циклу, та «Старовинні характери» зі збірки «Маленькі іронії життя», які його завершують, стають не монолітним зовнішнім описом «характерів та обставин» (відзначимо спорідненість назв циклу в цілому та циклу «Старовинні характери»), а згадкою, створеною багатьма голосами, об'єднаними в певне епічне «ми» [10, с. 145].

Відтак вессекський цикл як група творів, у яких відображена концепція світосприйняття митця, складена та об'єднана автором за проблемно-тематичним та хронотопічним принципами. Ознакою циклу є заголовок, даний автором, та стійкість текстів у кількох виданнях [11, с. 26–29].

«Вессекському циклу» притаманне подвійне кодування, коли всі твори в сукупності утворюють метатекст та при цьому можуть існувати окремо. Для циклу характерна монтажна структура (С. Ейзенштейн), яка формує асоціативний зв'язок між текстами.

В основі утворення «Вессекського циклу» – топос (Вессекс).

Факторами циклоутворення виступають єдність тематики та проблематики, повторюваність сюжетно-композиційних блоків у різножанрових творах, спільність сюжетних конфліктів і колізій. Жанровими ознаками циклу є загальна атмосфера твору, наскрізний образ читача, спільні мотиви та образи, варіативність у розвитку тем, особлива просторово-часова організація тощо.

Література:

1. Поспелов Г. Н. Вопросы методологии и поэтики. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 336 с.
2. Афонина Е. Ю. К определению понятий «цикл» и «циклизация» // Парадигмы : сб. статей молодых филологов. Тверь : Твер. гос. ун-т, 2003. С. 17–24.
3. Hardy T. The Collected Letters. Vol. 1: 1840–1892. Oxford at the Clarendon Press, 1978. xxi, 293 p.
4. Brady K. The Short Stories of Thomas Hardy. New-York : St. Martin's Press, 1982. xii, 235 p.
5. Butler J. L. Thomas Hardy after fifty years. New York : Rowman and Littlefield, 1977. xvi, 153 p.

6. Purchase S. Key concepts in Victorian literature. Palgrave Macmillan, 2006. 282 p.
7. Mickelson A. Z. Thomas Hardy's women and men: the defeat of nature. New York : The Scarecrow press, 1976. x, 172 p.
8. Milton J. The Complete English Poems. London : David Campbell Publishers Ltd, 1992. lxxi, 620 p.
9. Захарова Н. Н. Балладная традиция и английская проза конца XIX века (Т. Гарди и Р. Л. Стивенсон) // Традиции и взаимодействия в зарубежных литературах. Пермь, 1996. С. 60–70.
10. Бехта І. Дискурс наратора в англійській прозі. Київ : Грамота, 2004. 304 с.
11. Введение в литературоведение : учеб. пособие; под ред. Л. В. Чернец. Москва : Высш. шк., 2006. 680 с.

Rosstalna O. Cyclisation as Thomas Hardy's creative method principle

Summary. The article is dedicated to the analysis of the principle of cyclization in the creative work of the English writer of the late 19th and early 20th centuries Thomas Hardy, namely the “Wessex cycle”, which included works of various genres – novels and short stories. The creation of author's cycles is a fairly common phenomenon in literature of the late 19th and early 20th centuries, but mainly works belonging to the same genre were combined into cycles. A special feature of T. Hardy's creative work is the combination of various genres writings. The principle of cyclization is defined as the main feature of T. Hardy's creative method, and the use of framing is one of the methods of compositional organization of works. It is proved that the common features of the “Wessex cycle” are the connection with the folk narrative tradition and pastoral works; creating a hierarchy of characters; the presence of two narratological principles (narrator and storyteller); thematic and plot connection of novels and short stories (themes of social injustice, relationships between men and women, parents and children, and marriage problems); important function of subtitles; concept of individualism; combination of comic and tragic elements and symbolism. Using the general cycloidal framework of the works of the cycle, the author creates a panorama of rural life (the Mellstock choir) and the chronotope of Wessex. The peculiar universe of Wessex is an image of English society's life. The article defines that all works of the cycle make up the meta text, but these works can also exist separately within the montage structure, which forms a special connection between individual texts. The factors of cycle formation are the unity of themes and issues, the repetition of plot-compositional blocks in works of various genres, the commonality of plot conflicts and collisions. Genre features of the cycle are the general atmosphere of the work, the common image of the reader, common motives and images, variability in the development of themes, a special space and temporal arrangement, etc. The main parameters of the “Wessex cycle” are polysyllabicity, systematicity, double coding, the creation of metatext, a special author's composition, the presence of frame elements: titles, epigraphs, author's prefaces, which form the paratext.

Key words: cycle, cyclization, genre, collection of short stories, “Wessex cycle”.

*Трунова О. С.,**асистент кафедри мов і літератур**Далекого Сходу та Південно-Східної Азії**Навчально-наукового Інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРІЇ КИТАЮ У ПОЕТИЧНІЙ ПРАЦІ БАЙ ХУА «ІСТОРИЧНІ ЗАПИСИ: 1950–1976»

Анотація. У статті розглядається праця сучасного поета Китаю Бай Хуа, де висвітлено історичні події країни періоду 1950–1976 років. «Історичні записи: 1950–1976» (“史记: 1950–1976”) – це поетична збірка, яка складається з трьох розділів. Перший розділ присвячений історичним подіям 50-х років, другий – 60-х років, третій – 70-х років ХХ століття. Праця Бай Хуа складається з віршованих творів з історичним контекстом, а також коментарів до них. «Історичні записи: 1950–1976» – це довга поетична історія майже з 4000 рядків, що хронологічно охоплює всю чверть століття епохи Мао Цзедун. Працю «Історичні записи: 1950–1976» можна порівняти з відомою історичною працею Сима Цяня «史记» («Історичні записи») – твір за матеріалами історичних подій та історичних особистостей, який містить загальні уявлення історії Китаю від міфічних часів до II ст. до н. е. Поет Бай Хуа під час написання «Історичних записів: 1950 – 1976» притримувався того ж самого підходу, але записав все це у формі віршів і кожному віршу приписав коментар. В даній розвідці проводиться аналіз кожного розділу «Історичних записів: 1950–1976», коментарів до поетичних творів, а також образів, які поет використовував для опису історичних подій, що відбувалися в КНР в той період. Метою поетичної історичної праці Бай Хуа є репрезентація у віршованій та анотованій формі 26-річного визначного періоду в Китаї. Поет народився в 1956 році, тож описаний у збірці період є епохою становлення автора, як особистості, оскільки в цей час закладалися його людські та моральні якості. Автор є історичним суб'єктом, який відчував на собі всі описані у праці події. Роки, описані в «Історичних записів: 1950–1976», характеризуються пануванням Мао Цзедун та Комуністичної партії, проведенням таких кампаній, як «Великий стрибок» та «Культурна революція». «Історичні записи: 1950–1976» – перша історична збірка поета, «Історичні записи: від пізньої Цін до часів Республіки» (“史记: 晚清至民国”) – друга книга, яка розповідає про історичні події від династії Цін до періоду утворення Китайської народної республіки. Історія Піднебесної проходила періоди змін і реформ у політичному, соціальному та культурному аспектах. «Історичні записи» Бай Хуа завершили реконструкцію та запис сучасної китайської історії шляхом з'єднання історичних фрагментів, а також взаємних посилань між текстом і анотаціями. Проаналізовано та доведено, що дана поетична праця з прозовими коментарями є важливим джерелом для розуміння історичних подій, що мали місце в Китаї в зазначений період.

Ключові слова: Бай Хуа, китайська література, історія, історичні записи, прозові коментарі, традиція та сучасність.

Постановка проблеми. Творчість видатного сучасного китайського поета Бай Хуа на теренах України є недослідженою. Поет впродовж свого творчого шляху вдавався до різних експериментів у написанні віршів. Його творчий шлях почався у 1970-х роках, і на першому етапі творчості простежуються доволі революційні настрої. В середині 1980-х років у Китаї з'явилася «експериментальна література» (“实验文学”). В даний літературний період переважали такі течії, як «література пошуків коріння», модернізм, авангардизм тощо. Під впливом західного модернізму та перекладів в 1985 році письменники, поети та критики почали приділяти активну увагу принципу «як писати», ніж принципу «що писати». Тобто вони почали звертати увагу на мову, форму та стиль більше, ніж на предмет твору, стиль та зміст. Бай Хуа – поет, який досяг видатних успіхів у написанні сучасної китайської лірики. Його поезії і темпераментні, і стримані водночас, традиційні, але пронизані сучасністю. Бай Хуа – один з найвидатніших поетів у сучасній китайській літературі. Окрім поетичного мистецтва, Бай Хуа ще розглядає історію своєї країни на тлі особистих спогадів та історичних коментарів, як у праці «Історичні записи: 1950–1976», де викладаються історичні факти у поетичному стилі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поезію Бай Хуа вивчають та аналізують китайські вчені Цзан Ді, Ван Ціншен, Вень Сюебао, європейські вчені Мішель Йе, Б. С. Макдугалл, П. Харріс, перекладами віршів митця англійською мовою займається французька китайського походження Фіона Сі-Лоррейн. Аналізу «Історичних записів» свої публікації на теренах Китаю присвячували вчені Ван Чжитень, Хун Цзічень та Чжан Хуей.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити поетичні особливості збірки з історичною тематикою «Історичні записи: 1950–1976», проаналізувати образи та прозові коментарі, викладені автором для пояснення тієї чи іншої історичної події.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Історичні записи: 1950–1976» (“史记: 1950–1976”) – це поетичні твори, присвячені 1950-м, 1960-м та 1970-м рокам з наведеними прозовими коментарями. Бай Хуа використовує літописну розповідь, яка поділена на три частини відповідно до 50-х, 60-х, 70-х рр. ХХ ст., розташованих у порядку року, місяця та дня. Мета написання цієї книги полягає у тому, щоб зберегти історію, яка викладена у комуністичному дискурсі, у віршованій та анотованій формі.

Твори раннього Бай Хуа (1983–1993) зосереджуються на ліризмі, власному досвіді та експресії. Проте після п'ятнадцяти

років перерви (1993–2007) Бай Хуа повернувся і почав приділяти свою увагу історії. Таке його письмо нагадує подорож між історією та реальністю, спогадами та почуттями. Китайська «поетична історія» наголошує на «записі та описі справжнього життя в поезії», вимагаючи від поезії «описувати реальність, відображати реальність», демонструючи таким чином тенденцію до більшого зв'язку з історіографією [1, с. 559]. Поняття «поетична історія» включає в себе «свідоме використання поезії для фіксації найважливіших історичних подій», де не пояснюється історична перспектива [1, с. 560]. Перший поет, якого можна розглядати з точки зору «поетичної історії» – це Ду Фу, здебільшого він відображав і записував історичні події того часу крізь його особистий досвід. Такі твори представляють собою персоніфікацію та фрагментацію історичних подій у формі оповіді. Поет Бай Хуа при написанні збірки виходив із тривіальних аспектів повсякденного життя, з глибокого впливу політичної революції та думки Мао Цзедун на робітників, жінок і селян [1, с. 579].

В даній праці поєднується лірика, оповідь та історія. Автор Бай Хуа постає тут ліричним поетом і поетом-оповідачем водночас. Ліричний поет Бай Хуа демонструє власні спогади, викликані епохою 50-х, 60-х та 70-х років ХХ століття, а поет-оповідач Бай Хуа звертає увагу на все, з чим стикався і що переживав китайський народ в контексті даної епохи. Ця праця нагадує «безособове письмо» Т. С. Еліота та «письмо нульового ступеня» Ролана Барта. «Безособове письмо» Т. С. Еліота виключає будь-які емоційні, оціночні судження, а «письмо нульового ступеня» Ролана Барта передбачає пошук ресурсів для письма з фрагментів особистої пам'яті та історичних матеріалів у парафразовому, майже об'єктивному та ненав'язливому стилі тексту [2]. Автор, за допомогою сучасної нової поезії фрагментарно уявляє та реконструює історію. В зображенні історії Китаю Бай Хуа демонструє опір плину часу, а також роздуми над історичним прогресом.

1950-ті роки ознаменували початок нової ери для КНР. «Реформація», «соціалістична індустріалізація», «колективізація сільського господарства» тощо були важливими елементами історії 1950-х років.

В жовтні 1957 року Мао Цзедун на третьому пленарному засіданні восьмого скликання ЦК КПК зазначив, що Китай повинен стати країною без щурів, мух, горобців та комарів, тож була поставлена задача ліквідувати цих чотирьох шкідників: «Якщо будуть мобілізовані всі люди, то кампанія буде мати успіх, психологічний стан людей зміниться, дух китайської нації підніметься. Ми повинні підбадьорити нашу націю» («如果动员全体人民来搞，搞出一点成绩来，我看人们的心理状态是会变的，所以中华民族的精神就会为之一振。我们要使我们这个民族振作起来») [3, с. 15].

Вищенаведений період в історії Китаю Бай Хуа коментує такими рядками: «麻雀麻雀气太骄，虽有翅膀飞不高 / 犯下罪恶几千年，今天和你总清算.» («Горобці такі зарозумілі, хоча і мають крила, але високо не літають / Тисячі років чинили злочини, а сьогодні буде ліквідовані.») Окрім цих рядків Бай Хуа виражає своє суб'єктивне бачення задачі з винищення шкідників у вірші «Вирішальний бій у Пекіні» («北京决战»):

工人、农民、干部、学生、战士
（包括白发老人、家庭妇女及三岁幼童）
在8700多平方公里内，
舞动锣鼓、响器、竹竿、彩旗，

布下致命的毒饵，
当然全神贯注的神射手也埋伏于此。

人！到处是人！
他们带着严峻的欢乐监视着天空。
假人、草人也翻腾助阵，
在风中亡命摇摆。
看，天空痉挛着乌黑的一大片，
麻雀不能停下，只有飞、飞、疯起飞，
并无端遭受轰、赶、捕、打的人民战争。

战争在百万人的吼声中前进，
“麻雀过街，人人喊打。”
那声音如另一个声音响在人们的耳畔：
“排除万难去争取胜利。”

*Робітники, селяни, кадри, учні, солдати
(у тому числі літні люди, домогосподарки, а також трирічні діти)
На площі понад 8700 кв. км
Танці, гонги і барабани, бамбукові жердини, різнокольорові прапори
Розкладають отруйну приманку
Зосереджений стрілець звісно теж у засідці.*

*Люди! Люди всюди!
Вони з похмурою радістю дивляться в небо.
Солом'яні чучела також хиталися і допомагали,
Розпачливо гойдаючись.
Ось, небо стало темним,
Горобці не зупиняючись літають і літають, неначе божевільні,
А народна війна без причини скидає бомби, арештовує та б'є.*

*Мільйонна війна йде вперед,
«Горобець пролітає, а люд кричить і б'є».
Голос звучить у вухах людей:
«Перемога попри все».*

Хоча «велика революція» в 1950-х роках ХХ століття набирала обертів, однак Бай Хуа демонструє у поетичних творах та коментарях до них національний дух у процесі трансформації [4].

За період з 1960 по 1969 роки відбувалися такі історичні події, як рішення ЦК КПК висунути чотири цілі модернізації, офіційне створення Тибетського автономного району, «Культурна революція» і лютневі протести. В другому розділі книги, який присвячений саме цим рокам, часто зустрічаються вірші, де Бай Хуа використовує образи простих робітників і селян, як наприклад у вірші «Огляд, написаний паном Лю Цзюченем» («一份刘九珍大爷写的检查»): «Я старий заводчик у першій технологічній бригаді» («我是一个老饲养员，技术全生产队第一»)/«Минулого року партійне керівництво почало приділяти увагу партійному навчанню» («去年以来，大队党支部开始狠抓政治学习»)/«Книга голови держави Мао – це золотий ключ» («毛主席的书是一把金钥匙»)/«Іржавий замок на моїх думках одразу ж відкрився, що підвищило мою класову свідомість» («一下打开了我思想上的锈锁，我的阶级觉悟提高了»).

Бай Хуа в цій праці також описує історичні події на тлі свого бачення та пережитого, як от наприклад у вірші «Нічний овочевий ринок» («菜场夜市»): «Нам подобається нічний овочевий ринок» («我们喜欢菜场的夜市»)/ «Цілодобове обслуговування, ринок не спить всю ніч» («二十四小时服务, 菜场彻夜不眠»)/ «Покличте мене назад у цей світ» («唤我回到今生今世»)/ «Сміття, яке було викинуто в минулі часи або в давнину тепер є дорогоцінним» («这些在过去或古代被扔掉的垃圾如今已变成了宝贵»).

Тут Бай Хуа розповідає про реалії нічного ринку в Китаї, а також згадує часи своєї початкової школи, коли він ходив на ринок Нунцзяото. Він зазначає у коментарях до цього вірша, що найбільше враження на нього справляло нічне небо, яке було – неначе нове майбутнє («在漆黑的夜空下, 宛如一个未来的新世界») [3, с. 109]. Написання цього твору про нічний ринок Шанхаю 1970-х років – це повернення поета до днів, коли він відвідував овочевий ринок в місті Чунцін у 7-річному віці.

В третьому розділі Бай Хуа присвячує вірші жінкам, які «розділяють половину неба» («半边天»), тобто починають працювати на тих самих посадах, що і чоловіки. Розглянемо до прикладу вірш «Будівельниця» («女建筑工»):

当党组织和老工人把泥刀、大铲交给我们时,
我们就登上六层高楼的手架—
做墙、粉刷、盖瓦、定模……
现在我们是年轻的—女泥工、
钢筋工、混凝土工、木工
掌握了应有所有的专业与技术
正为社会主义建筑发挥“半边天”的作用。

Коли партійні організації та старі робітники передали нам кельми й лопати

Ми піднялися на шостий поверх –

Робити стіни, фарбувати, облицьовувати плиткою...

Тепер ми молодь – малярки,

Арматурниці, столярі

Опанували всі професійно-технічні навички

Виконуємо роль «половини неба» соціалізму.

У вірші «Жінка-ветеринар» («女兽医») зустрічаємо такі рядки: «Дехто каже, що жінки не повинні вивчати ветеринарну медицину» («有人说妇女不应该学兽医»)/ «Жінки в новому Китаї можуть літати в небо» («新中国的妇女能驾飞机上天»)/ «Можуть бути трактористками» («能当拖拉机手»)/ «Чому ж не можуть вивчати ветеринарну медицину?» («怎么就不能学兽医呢?»).

У свої поетичній фрагментованій оповіді Бай Хуа брав до уваги історичні матеріали газет та журналів досліджуваних періодів, окрім цього використовував велику кількість праць закордонних синологів. Найбільш цитованими коментарями в «Історичних записках: 1950–1976» («史记: 1950–1976») є «Біографія Мао Цзедуна» Р. Тріера, «Американська мрія та китайська мрія» Чжун Лін, «Характерні особливості китайців» Мін Еньпу, «Китайський стиль» Мо Лісюнь тощо [1, с. 562].

Висновки. На тлі плину часу Бай Хуа наголошує на конфронтації та сентиментальності, що включає в себе сум за тим, що традиційний поетичний Китай зазнав під час вторгнення сучасної цивілізації. В «Історичних записках: 1950–1976»

(“史记: 1950–1976”) тенденція «сучасності» відображена головним чином у всепроникній революційній ідеології та хвилі соціалістичного будівництва. Традиційний китайський спосіб життя та суспільний устрій були повністю зламани, що спричинило зміни в мисленні сучасних людей. Бай Хуа не виступає критиком, він лише надає різноманітні матеріали для демонстрації багатозаровості та різноманітності історичних аспектів. Тут автор приймає стиль написання, подібний до фольклорної етнографії (俗志) та зображує різноманітне вираження народного духу протягом революційного періоду.

«Історичні записки» Бай Хуа завершили фрагментовану особисту реконструкцію та запис сучасної китайської історії шляхом відтворення та з'єднання історичних фрагментів, а також взаємних посилань між текстом і анотаціями. Це презентація різних складних форм історії Китаю під впливом сучасності. У історичній поетичній збірці розкривається сентиментальність Бай Хуа щодо плину часу на тлі історичних тенденцій.

Література:

1. 王治田. 逸乐「诗学下的诗史书写——论柏桦“史记:晚清至民国”、“史记: 1950-1976”。“台北大学中文学报”第 28 期, 2020. 553-584页.
2. 朱霄华. 历史话语的诗体转述与考据癖. <https://www.nieshiling.com/shulun/19688.html> (Last accessed: 13 July 2022).
3. 柏桦. “史记:1950-1976”. 台北:秀威出版社, 2013. 125页.
4. http://blog.sina.com.cn/s/articlelist_1228553093_1_1.html (Last accessed: 13 July 2022).

Trunova O. Features of China's history recreation in Bai Hua's poetic work “Historical Records: 1950–1976”

Summary. The article is devoted to the work of the modern Chinese poet Bai Hua, which highlights the historical events of the country in the period of 1950–1976. “Historical Records: 1950–1976” (“史记: 1950–1976”) is the poetry collection that consists of three chapters. The first chapter is devoted to the historical events of the 50s, the second – to the 60s and the third to the 70s of the 20th century. Bai Hua's book consists of poetic works with a historical context, as well as commentaries of them. “Historical Records: 1950–1976” is a long poetic story, which contains almost 4,000 lines and chronologically covering the entire quarter century of the Mao era. The work “Historical Records: 1950–1976” can be compared Sima Qian's well-known historical work “史记” (“Historical Records”) – based on the of historical events and historical personalities, which contains general views of the history of China from mythical times to 2nd century B. C. The poet Bai Hua followed the same approach when writing “Historical Records: 1950–1976”, but wrote it all in verse form and added commentary to each verse. In this research each book's chapter, comments on poetic works, as well as images that the poet used to describe historical events that took place in the People's Republic of China during that period are analyzed. The purpose of Bai Hua's poetic historical work is to represent in verse and annotated form a remarkable 26-year period in China. The poet was born in 1956, so the period described in the book is the era of the authors formation as a person, because his human and moral qualities were laid during this time. The author is a historical subject who personally experienced all the event described in the work. The years covered in “Historical Records: 1950–1976” are characterized by the rule of Mao Zedong and the Communist Party. “Historical Records: 1950–1976” is the poet's first historical collection, “Historical Records:

From the Late Qing to the Republic” (“史记：晚清到民国”) is the second book, which tells about the historical event from the Qing Dynasty to the period of formation People’s Republic of China. The history of Bai Hua’s motherland passed through periods of changes and reforms in political, social and cultural aspects. Author’s “Historical Records” completed the reconstruction and recording of modern Chines history by

connecting historical fragments as well as cross-referencing text and annotations. It has been analyzed and proven that this poetic work with prose comments is an important source for understanding the historical events that took place in China during the specified period.

Key words: Bai Hua, Chinese literature, history, historical records, prose comments, traditions and modernity.

*Хачатурян Каріне,
доктор філософії,
викладач*

Харківського автотранспортного фахового коледжу

ФЕМІННІ МАРКЕРИ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРИ РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО «ПОВІЯ»

Анотація. Метою цієї статті є аналіз ролі жінки в українській літературі кінця XIX – початку XX століття на прикладі роману Панаса Мирного «Повія». Актуальність дослідження обумовлена тим, що фемінізм з точки зору історії та соціології вивчений дуже глибоко, а з літературознавчих позицій недостатньо. Протягом багатьох століть жінки були невдоволені своєю долею, але вони не мали можливості це проявити. З часом жіночий протест набув масового характеру і наприкінці XIX століття сформувався у вигляді руху, під назвою «фемінізм». На сьогодні уявлення про гендерну рівність вельми неоднозначно і суперечливе. Воно розглядається як рівність у правах, що забезпечують самореалізацію особистості, як умови однакових можливостей для чоловіків і жінок у досягненні соціального статусу, як реалізація потенціалу дітородної функції на основі біологічного призначення статей. Якщо розуміти рівність як суб'єктивне почуття екзистенційного комфорту, то в особистій історії кожної людини, незалежно від статі, воно пов'язане з матір'ю як з жінкою, що дає життя, і процесом сепарації від матері, формуванням зрілості і вибором себе як носія гендерних ролей.

Героїні проаналізованого в цій статті художнього твору змогли зазирнути всередину себе і зрозуміти головне, що стосується статусу жінки в суспільстві. Ці важливі речі – самодостатність жінки, активна життєва позиція, віра в свої сили, бажання бути успішною без чоловічої допомоги, позитивне мислення. Все це могло б змінити їхнє життя. Але, на жаль, усвідомили вони це занадто пізно. Жінка має право любити кого хоче. У цьому виявляється прагнення жінок пояснити, що вони – не «слабка стать» і потребують не захисту, а поваги. Поважати жінку, значить, не ставитися до неї поблажливо, не опікувати її. Жіноча дружба, віра в себе – це ті важливі навички, які героїні набули у своїх історіях. Так, не у всіх героїнь добре склалося життя. Але вони зрозуміли, що їм потрібна свобода від гніту чоловіків. Рівновага в правах (не тільки політичних) – це і є фемінізм.

Ключові слова: фемінізм, гендерологія, реалізм.

Вступ. Глобальні трансформаційні процеси в країнах, що розвивають демократію і принципи відкритого суспільства, не стільки вирішили, скільки поставили перед суспільством нові завдання, одним з яких є подолання усіх видів дискримінації та придушення вільного розвитку особистості, в тому числі і за ознакою статі. Йдеться про те, що поступово класичний базовий статево-рольовий контракт, принаймні, для середнього класу, контракт «рівного статусу», відповідно до якого на зміну ієрархії патріархату приходить вирівнювання положення щодо прав і можливостей чоловіків і жінок, як у публічній, так і у приватній сферах. З'явилися можливості

для самореалізації, як у професійній, так і в політичній галузі, посилюється сензитивність жінок щодо прав особистості та почуття власної гідності. Дискримінаційні практики все гостріше побуджують до життя жіночий активізм у різних його формах: від так званої жіночої взаємодопомоги та психологічної підтримки до активної участі в політиці, творчості, підвищенні рівня освіти тощо.

Виникнення терміну «фемінізм» (від лат. femina – «жінка») відноситься до початку XIX століття. У той час під ним розумілася сукупність якостей, притаманних жінці, за аналогії зі специфічними чоловічими рисами – мужністю. Наприкінці XIX століття в рамках суфражистського руху (за надання жінкам виборчих прав) з'являється термін «феміністка», яким іменують активісток жіночого руху. Тобто до початку XX століття значення слова змінюється, і останні 100 років феміністками однозначно іменують жінок, які борються за свої права, причому не тільки політичні.

Явище фемінізму відзначено постановкою численних філософських, соціологічних, психологічних, літературознавчих проблем щодо становища і проблем жінки в суспільстві та в сім'ї, можливостей самореалізації жінки і звільнення від традиційно нав'язуваних їй соціальних ролей.

Аналіз досліджень. Феміністський дискурс знайшов відображення у працях: Г. Будде, К. Хайдера, А. Шарма, М. Дейлі, А. Джул, Ш. Шілман, Г. Брандта та інших.

Мета статті – виявити природу, ознаки, особливості українського фемінізму у творчості Панаса Мирного.

Методологічна основа дослідження. В аналізі проблеми природи жінки як в історії західно-європейської філософії, так і в теорії сучасного фемінізму головну роль грали принципи історико-філософського аналізу, згідно з якими дослідження кожної теоретичної позиції необхідно вести з урахуванням того історико-культурного і філософського контексту, в якому вона виникла.

Феноменологія, оскільки сьогодні очевидно, що питання про жіночу природу не може бути розглянуто без урахування жіночого досвіду життя, що традиційні теорії повинні бути переглянуті з позицій жіночого «життєвого світу».

Виклад основного матеріалу. Проникнення феміністських ідей до української культури починається з другої чверті XIX століття. До того часу в Україні склалися об'єктивні умови для його поширення. Цьому сприяв ряд причин: низький соціальний статус жінок в Україні; нові економічні умови, які змушували жінок шукати роботу, самостійно влаштовуватися в житті; широкий революційно-демократичний рух, в ході якого проблеми жіночої емансипації стають частиною загальної проблеми свободи людини.

На зламі XIX–XX століть формується і специфічна жіноча публіцистика, яка робить акценти вже на інші проблеми: самоцінність жіночої особистості, розвиток жіночої індивідуальності, самореалізація жінок. Вона змогла прослідити теми, що отримали розвиток вже в інший період.

У дослідженнях творчості Панаса Мирного накопичений багатий матеріал, який відповідає достатньо обмеженому за своїми можливостями гендерному підходу, коли увага дослідників направлена на відображення в творах письменника окремих жіночих і чоловічих образів. Час змінити точку зору і виявити гендерологію письменника як його особисте художнє дослідження проблем відносин жінок і чоловіків. Це передбачає в єдиному аспекті охопити увагою ключові для кожного етапу творчості Панаса Мирного, тобто шлях художньо-гендерологічних пошуків письменника в цілому.

Романи Панаса Мирного відрізняються особливим трактуванням дійсності, що обумовлене приналежністю до реалізму, національною ментальністю письменника, творчою індивідуальністю.

Цікавим об'єктом є дослідження роману Панаса Мирного «Повія» – неповторне явище в літературі кінця XIX – початку XX століття. Й сьогодні він привертає увагу науковців не тільки поезією прози, психологічною розробкою характерів, але й глибокою естетикою, котра поєднує в собі авторське сприйняття природи, людини та культури.

В основі фабули роману відображена реальна дійсність, яка відбувалася в Україні наприкінці XIX – початку XX століття.

У романі «Повія» головною героїнею є Христя, саме вона стоїть у центрі художньої уваги письменника. Слід звернути увагу на назву роману. Варто зазначити, адже відомо, що автори часто називають свої твори іменами головних героїв. А роман «Повія» хоч і не містить імені, натомість характеризує приналежність людини до певного прошарку суспільства або фіксує її емоційний, духовний стан, виражає ключовий епізод у долі людини.

Отже з точки зору психологізму, коли ми заглиблюємось у події, стають нарешті зрозумілими мотиви людини, що стала на такий шлях; внутрішня суперечлива боротьба душевних сил. А разом з тим – доброта у ставленні до навколишнього світу, відкритість і наївність (в основному на початку роману).

Життя Христі в романі «Повія» відтворюється головним чином в соціально-психологічному плані. Письменник надто скупий на описи зовнішніх особливостей персонажа не пов'язаних з внутрішнім його буттям. Як правило портретна характеристика у письменника передає насамперед не зовнішні прикмети, а психологічно загострення, вона сприяє виявленню внутрішніх духовних змін, духовного стану героїні.

Для того, щоб розглянути гендерологію головної героїні твору Панаса Мирного «Повія» необхідно звернутися саме до психологічного зображення людини в цьому творі, на основі цього дослідження ми зможемо проаналізувати її становлення в цьому романі.

Відомо, що психологічний напрям у літературознавстві склався у 80–90-х роках XIX століття. Цей напрямок звертає особливу увагу на психологію особистості, мотивацію вчинків людини тощо. Поворот до психологізму в літературознавстві пов'язувався також з посиленням уваги до психології сприй-

мання художніх творів, а також до поглибленого аналізу характерів, психології літературних творів.

Термін «характер» один із найбільш суперечливих у сучасній психології. У широкій практиці він використовується для опису стійких і специфічних проявів індивідуальності: життєвого укладу, повторюваних звичок, пристрастей, спонукань, а так само для позначення конституційних та інших зовні виражених відмінних ознак індивіда, особливостей мови, поведінки; формується з урахуванням обставин життя та його окремих епізодів.

Характером у художньому творі називають такий образ людини, в якому індивідуальні риси її відтворені глибоко та яскраво. Літературні характери знаходяться у зв'язку з естетичним ідеалом свого часу, а також з художнім методом письменників.

Підкреслюючи життєрадісний характер Христі, Панас Мирний водночас наголошував на її стражданнях через нужденне життя своєї родини. Образно передає митець цей стан героїні. Ось дівчина йде на гулянку: «Радістю і веселощами б'ється серце у Христі, очі грають, як ті зорі на холодному небі. Те лихо, що їх туманило, що важким каменем лежало на душі, скотилося, коли вона переступила за свій двір» [1, с. 125–127].

Характери персонажів у творі виявляються не тільки і не стільки за допомогою переліку їх рис, скільки показом цих персонажів у конкретних діях і вчинках, зіткненнях і боротьбі за певних обставин.

Наприклад, потрібно згадати епізод, коли після п'яного бенкету Крамар примушує Христю всю ніч сидіти і дивитися на нього. І у цей час Христя вдається до сумних та жорстоких роздумів про своє наймитування у Загнибиди: «Бодай ми не родились на світ, коли над нами отак знущатися! Он, вивернувся, як кабан, вередує... А ти сиди над ним, дивися на його здуту пику, слухай його варнякання і, проклинаючи, жди, поки засне він. Коли б не гріх, приспав би тебе – довіку не підвівся!» [1, с. 243].

Так роздумувала Христя, тим самим оголюючи свою душу. Цей монолог свідчить про ненависть і бажання помсти, однак це виправдані почуття – її жорстокість виправдана. В умовах психологічного тиску подібні почуття цілком виправдані й до того ж не суперечать творчому задуму Панаса Мирного.

На противагу цьому епізоду з Христею, можна привести ще й інший приклад, де головна героїня уособлює лише чистоту. Після смерті Олени (дружини Загнибиди), Христю звинувачують у її вбивстві. І саме тут Христя постає як уособлення правди та справедливості всупереч усім іншим (окрім Пріськи). І та інша, темна сторона, ніяк не вірила в Христину непричетність. А вона тільки чесно відповідала на питання про те, за що їй дав гроші Загнибіда.

Наведемо цей приклад:

«– Так... так... – дивлячись на бумажку, сказав становий. – Где ты ее взяла?

– Хазяїн дали.

– О, да ты мастерица врать... А больше у тебя денег нет?

– Немає.

– Врешь, сволочь! – крикнув становий.

– Йй-богу, немає! – з плачем відказала Христя» [1, с. 176].

Отже, головна героїня Христя – цілком позитивна, що ще більше зрозуміло з самого контексту роману. У середовищі

злиднів, поневірянь та жорстокості, психологізм дедалі поглиблюється – це добре помітно з подальших подій твору.

За семантичним задумом автора, пошук істини і правди в осередку добра і зла втілюються у Христі. Виходячи з цього можна стверджувати, що Христя – головна героїня роману, бо її особистість з точки зору психологічної характеристики змальована широко і яскраво (особливо у взаєминах з життям і з іншими героями). А значить через неї автор втілює психологічний портрет, – але не тільки однієї людини.

Через одну людину уособлюються деякі суспільні явища, характерні для тогочасного суспільства, в тяжких для селянства умовах. А ще точніше – психологічні реакції на ці явища з точки зору нормальної здорової морально і фізично особистості.

І надалі, коли вже ці явища сконденсувались в героїні Христі, презентовані «трансформації людини зсередини», тобто прояви людської душі в різноманітних умовах: свавілля, деспотизму, поневірянь, свободи тощо. І все це, зрештою, впливає на багато людських долі і світобачень. Також потрібно зазначити, що все з вищезазначеного цілком відповідає задуму письменника.

Ще одна героїня, яка безпосередньо впливає на формування образу Христі – Пріська, її мати. Можна вважати її основною героїнею роману, адже її особиста історія і психологічний світ відтворено не менш колоритно і яскраво, ніж Христин. Пріська цілком позитивна, але несе в своєму образі великий негативний вплив на читача. Цей літературний парадокс досягається через такі події:

Пріська в основному майже завжди зосереджена на собі, на своїх почуттях та турботах: «Пріська дибала та дибала, поспішаючи додому. Вона не помічала тієї краси світової; її похилу голову клопотали свої думки. Вони не були гіркі; коли б Пріська не забула радіти, вони б були, може, і радісні; а тепер вони – тільки тихо-сумні, як і її зомліла душа. Вона думала про землю, за котру стільки боліла серцем, котру намірялися лихі люди відняти...» [1, с. 256].

Мало уваги приділяє Панас Мирний образу Христі у всіх аспектах.

Наприклад: «– Така мене досада взяла, Одарко, такий сум обняв!.. Христя плаче, а в мене так серце запеклося, що й плакати не можу.. Коли б земля розступилася – так би й крізь землю й пішла.

– Бог з вами, тітко! – умовляє Одарка. – у вас он дочка; треба її до ума довести, треба її пристроїти. Хто об її потурбується без вас?

– Добрі люди, Одарко, коли вони ще є; а немає – гірше не буде!» [Мирний 1989, с. 279].

Біда – смерть чоловіка, довершує цей образ «негатив у позитиві».

Наприклад: «Хатні двері забула Здориха зачинити; у їх роззявлену дірку ішов з сіней холод: у хаті – хоч вовків гони! А Прісіці і Христі байдуже. Їх гріє горе своїм пекучим вогнем, їх діймають сльози своїм гірким теплом...» [1, с. 379].

Можна простежити, що тут і бере початок роздвоєння Христиного життя. З одного боку – цілком хороша дівчина, нічим не вирізняється серед інших, в міру гарна, добра, чесна; а з іншого – повністю темна її доля, без світла, серед жорстоких або ж просто байдужих людей.

Позитивне втілюється у зовнішності Христі, а все негативне – у її житті. Таким чином, досліджуючи ці епізоди,

можна зробити висновок, що пряме відношення до всіх подій Христиного життя має її мати Пріська. Пріська ніби довершує її образ та її долю, а Христя ніби є її продовженням. І цей психологічний ефект підсилюється ще тим, що Пріська помирає саме тоді, коли відбуваються кульмінаційні вирішальні події у житті Христі: звинувачення у вбивстві, наймитування, плітки на селі про те, що вона ніби вбила Олену, дружину хазяїна. Ніби зі смертю Пріської настає затьмарення у всьому подальшому Христиному житті.

Аналізуючи образ Христі можемо простежити, що автор показав нам цільну натуру, яка пройшовши життєві труднощі, змогла зберегти в серці кращі якості людини. Панас Мирний особливо звертає увагу на чистому серці Христі Притиківни. «Добра душа, багато добра робить, – говорять про неї селяни. – Не те що другі, як розбагатіють, – забули Бога і людей. А Христя – ні, все для людей. За їх лихо добром оддячує» [1, с. 37]. Отже, незважаючи на всі життєві випробування вона змогла знайти в собі сили у бажанні допомогти людям.

Героїні роману «Повія» змогли зазирнути всередину себе і зрозуміти головне, що стосується статусу жінки в суспільстві. Ці важливі речі – самодостатність жінки, активна життєва позиція, віра в свої сили – все це могло б змінити їх життя.

Висновки. Український фемінізм виник пізніше, ніж на Заході. Якщо на Заході феміністська ідеологія зароджувалася як наслідок вже жіночого руху, що існував, то в Україні виникнення жіночого руху стало наслідком широкої дискусії в українській пресі про емансипацію жінок. Жіночий рух другої половини XIX – початку XX століття був сукупністю численних, різноманітних за формами роботи товариств, спілок, що керувалися ідеєю про цінність вільної, самостійної і самодостатньої жіночої особистості для культурного прогресу, метою яких було розширення громадських прав і свобод жінок в економічній, політичній, культурній і суспільній сферах. Емансипаційна, феміністська ідеологія, заснована на ідеології індивідуалізму, протистояла з одного боку, культурним установкам традиційного українського суспільства, що полягали в придушенні індивіда родом, громадою, державою, в домінуванні ідеї загального блага над ідеєю благополуччя окремої особистості, а з іншого – сформованою православною традицією ідеалу жіночої жертвовності. Жіночий рух в Україні на початковому етапі був пов'язаний з благодійністю, а також зі спробою домогтися економічної незалежності і боротьбою за доступ жінок до самостійності.

Для Панаса Мирного немає нічого дорожчого і значущого за людину. Вона – абсолютна цінність. Найважливішим у релігійно-філософських шуканнях письменника і визначальними складну структуру особистості в його романах є віднайдіння первинного джерела, що протистоїть порочним пристрастям людини. Світорозуміння Панаса Мирного розкривається у виборі тем його творчості. У романі «Повія» він зображує людину-шукача, яка на шляху індивідуалізму прагне вирішити проблему життєустрою і терпить на ньому повної поразки тому, що в самій собі відчуває протестуючу глибинну моральну свідомість.

Для творчості письменника характерний принцип винятковості кожної особистості. Письменник йшов до розуміння сутності людини, як вселенської істоти, яка бажає зрозуміти себе

як частинку загального, абсолютного, вільного цілого. Панас Мирний вважає, що і добро, і зло спочатку притаманні людській природі. Поняття правди і добра живуть у кожній людині, навіть у найостаннішому лиходіїві.

Вся історія людства розглядається письменником як «розвиток, боротьба, прагнення» для досягнення ідеалу. Людина не може «полюбити ближнього, як самого себе», тому що її пов'язує «закон особистості». Але вона не просто земна тварина, не просто частина природи. Людина – носій внутрішньої вільної духовності. Вона проявляється в ній як голос совісті. Правильний висновок полягає не в тому, що людську особистість не можна змінити, а в тому, що вона занадто складна, щоб змінитися під впливом одних тільки соціальних заходів, соціальної перебування життя.

Творчість Панаса Мирного ще на надає науковцям можливості говорити про створення повноцінного гендерного вектору в українській літературі, але образи Пріські, Марини, Христі, які, поза сумнівом, є учасницями цивілізаційного періоду, в авторській психологічній характеристиці мають окремі фемінні маркери. Ставлення їх до справжнього і майбутнього в розвитку людства визначається ступенем їхньої духовності. Ці жінки в кризових ситуаціях долають у собі підвищене почуття особистості, індивідуалістичні пориви. Героїні роману «Повія» в кінці твору вже не ті люди, що на початку. Від помилок, моральної незрілості вони рухаються до духовного просвітлення і добра. У боріннях пристрастей, у життєвих випробуваннях героїні очищуються та в їх душах перемагає вища гармонія.

Жіночі образи письменника є унікальним художнім доробком. Це стало можливим в результаті зосередженого вивчення полярної, несподіваної, ірраціональної жіночої особистості.

Література:

1. Мирний 1989 – *Мирний П.* Твори в двох томах. Т. 2. Київ : Наук. думка, 1989. 634 с.

Khachaturian K. Feminine markers in the psychological space of Panas Mirnyi novel “Poviya”

Summary. The purpose of this article is to analyze the role of women in Ukrainian literature of the late nineteenth and early twentieth centuries on the example of Panas Myrny's novel “Poviya” The relevance of the study is due to the fact that feminism from the point of view of history and sociology is studied very deeply, and from literary perspective it is not enough. For centuries women have been dissatisfied with their fate, but they have not been able to show it. Over time, women's protest became mass and in the late nineteenth century formed as a movement called “feminism”. Today, the idea of gender equality is very ambiguous and controversial. It is seen as equality in rights that ensure the self-realization of the individual, as conditions of equal opportunities for men and women in achieving social status, as the realization of the potential of the reproductive function based on the biological purpose of the sexes. If you understand equality as a subjective feeling of existential comfort, then in the personal history of each person, regardless of gender, it is associated with the mother as a woman giving life, and the process of separation from the mother, the formation of maturity and the choice of herself as a carrier of gender roles.

The heroines of the artwork analyzed in this article were able to look inside themselves and understand the main thing about the status of a woman in society. These important things are the self-sufficiency of a woman, an active life position, faith in one's strength, the desire to be successful without male help, positive thinking. All of this could change their lives. But unfortunately, they realized it too late. A woman has the right to love whom she wants. This reveals the desire of women to explain that they are not “weak sex” and need not protection, but respect. To respect a woman means not to treat her leniently, not to care for her. Female friendship, self-belief – these are the important skills that heroines have acquired in their stories. Yes, not all heroines have a good life. But they realized that they needed freedom from male oppression. Equilibrium in rights (not just political) is feminism.

Key words: feminism, genderology, realism.

Черниш А. Є.,

кандидат філологічних наук,

докторант кафедри української літератури

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

СНОВИДНО-ГАЛЮЦИНАЦІЙНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ С. ПРОЦЮКА «РУЙНУВАННЯ ЛЯЛЬКИ»

Анотація. У статті на матеріалі роману С. Процюка «Руйнування ляльки» осмислено сновидний і галюцинаційний дискурс, розлого представлений короткими безсюжетними снами, розлогими сюжетними сновізіями, галюцинаціями-снами. Сновидний простір роману виражає корпус несвідомого, таємничого, табуованого, що нуртує, розтлінює, деморалізує, помітно тривожить Івана та Анну Сороченків, Василя Величка. Патологічно хвора психічна система Василя Величка продукує галюцинації, що радше нагадують сновізії галюцинації, розлогі і сюжетні, увиразнені тактильними, слуховими й вісцеральними проявами. Вони засвідчують серйозні розлади психіки персонажа, сформовані ранньою дитячою травмою, образою на матір і Тамару, проблемами у комунікації, недолюбленістю. Корпус деструктивних почуттів у світоставленні та світосприйманні персонажа (спустошення, відчай, відречення, безсенсовість життя, відчуття непотрібності) спроектовано на патологію снів і галюцинацій, що демонструють його психози, божевілья, а згодом нюансують появу суїцидальних думок. Сновидний простір Івана та Анни Сороченків виражають песимістично-депресивні стани, у яких герої опинилися у силу різних обставин (сімейних, соціальних, політичних, національних). Вони засвідчують радше проблеми у психоемоційній сфері, аніж деструкції, неврози чи патології. Корпус сновізії Івана та Анни сигналізують про їхні внутрішні неузгодженості, тривоги, стреси, нереалізовані бажання, не вивільнений сексуальний потенціал. Сновидіння Івана Сороченка виражає його особіне відчуття Архе, зведено у романі до метафори колективної пам'яті, істинності, правдивості, спроектоване на відчуття національного осердя. Загалом сновізієно-галюцинаційний дискурс роману С. Процюка «Руйнування ляльки» посутньо не впливає на сюжетострій твору, однак вагомо формує пафос твору, його почуттєво-емоційну канву, демонструючи важливі для інтерпретації психоаналітичні орієнтири.

Ключові слова: сон, галюцинація, невроз, психоз, божевілья, деструкція.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сповнений сновидного дискурсу роман С. Процюка «Руйнування ляльки». Тривожно-депресивний пафос твору майстерно змодельовано неврозами, психозами, психічними патологіями, травмами, конфліктами, що їх автор сконструював не лише системою думок і вчинків персонажів, а й промовистим оніричним простором, що ґрунтовно додає штрихів до психічних портретів ключових героїв роману. У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» онірика засвідчує проблеми з психікою персонажів, їхньою соціальною роллю, вдало проєктує систему думок і почуттів персонажів унаслідок міжособистісних конфліктів,

невдач, краху цінностей, а також виводить несвідомі страхи та загаєні образи героїв. Сновидіння у тексті формує своєрідну символічну квазідійсність, виказуючи страхи, підозри, потаємні і непристойні бажання. Відтак ставимо за *мету* – проаналізувати сні та галюцинації як найпродуктивніші прояви несвідомого, а також з'ясувати функцію сновидін та галюцинацій у сюжетно композиційній будові роману.

Виклад основного матеріалу. Сні – своєрідна проєкція утаємниченого, але доступного для розкодування, план вираження несвідомого персонажів. Як зауважує З. Фрейд, сновидіння або елементи сновидіння – «це тільки замітники чогось іншого, невідомого самому сновидцеві і подібного до прихованих тенденцій хибних дій, замітники чогось, про що сновидець знає, але те знання йому неприступне» [1, с. 107]. Розтлумачення снів веде до самопорозуміння й узгодження своїх темних, потаємних, непристойних несвідомих бажань, прагнень, страхів, образ, травм, непорозумінь, а також до самоспоглядання і самокопіювання за принципом чесності з собою.

Так, скажімо, Василь Величко у романі страждає на численні візії і галюцинації як явну ознаку проблем із психікою, натомість має рідкісні сновидіння, що виказують у ньому самозневагу, яку персонаж утаємничує від самого себе. Шаленство, у якому ВВ візуалізує себе неповоротким макроцефалом, засвідчує болісне глибинне відчуття своєї ницості, гордовитості, патологічності світовідчуття, відтак його неприйняття, що веде до поступового здеморалізування і звиродніння, виказуючи власну деструкцію і деперсоналізацію, в основі якої тривала і виснажлива боротьба між Я-реальним та Я-уявним, бо ж «він – лише смердючий макроцефал, нещасний мегаломан-психопат, справжнє місце якого – під койкою у лабораторії талановитого наукового правнука доктора Павлова» [2, с. 235].

Символічне виважування маловартісних досягнень у житті Василя Величка – своєрідна закодована форма самоусвідомлення безсенсовості прожитого життя, мірилом якого у сні виступають символічні метафізичні терези. Ймовірно, прагнення у будь-який спосіб оцінити себе, підсумувавши зроблене і досягнене, у сні оформилося у важелі і сірчані коробки як чи не наймізерніші із мірил, що їх ВВ неусвідомлено сам для себе змодельовав як символи свого зміління, дріб'язковості, нікчемності існування, адже, як доводить З. Фрейд, «сновиддя переводить у символи не будь-що, а тільки певні елементи латентних думок сновидця» [1, с. 147]. Зрештою, саме сновидіння персонажа стало відправною точкою його божевілья, актуалізувавши нестачу любові, що її ВВ несвідомо прагнув усе своє коротке життя, наповнюючи симулякрами ляльки: «ВВ блаженно усміхався... Боже, йому бракувало лише любові... лише людини... великої і потворної... маленької і гарної... у нього було ляль-

кове царство... була Лялька... але ніколи не було... рідної людини... і вже ніколи не буде...» [2, с. 236]. Спустошення, відчай, усвідомлення непотрібності, атрофія щирих почуттів й емоцій найпродуктивніше змодельовано системою сновидінь і галюцинацій у житті персонажа як шляхом від неврозу до божевілля. Сон Василя Величка у творі виступає також і як застереження перед прийдешньою особною катастрофою, небуттям, адже, як переконує Т. Бовсунівська, «сон в літературі набуває певної впорядкованості, стає кодом утаємниченого від персонажа майбутнього чи минулого, але часто не прочитується самим персонажем» [3, с. 199].

Сновізії притаманні й іншим героям роману «Руйнування ляльки» – Іванові та Анні Сороченкам. Вони виражають крах ілюзій на щасливе подружнє життя (суд над Іваном), травму батьківської не-любові між батьками та до дитини (обридливі сон Анни про неживих батьків, які лягають спати до окремих трупів), втрату самообладання, власну нікчемність і гнітюче відчуття залежності від обставин (Іванів сон про імітацію їзди на автомобілі без рук, без керма, без водія), нереалізований сексуальний потенціал, пошуки ідеальної коханки (нав'язливий сон Івана про недосяжну омріяну жінку, жінку-мрію, жінку-фантазм). Появі сновидінь сприяє низка чинників, що вказує порушення поведінкових патернів, відсутність здорової соціальної, психологічної та емоційної взаємодії із зовнішнім світом, неузгодженість між діями і прагненнями, внутрішні табу, нереалізовані бажання, витіснені травми, хвороби, але передусім психічні патології і проблеми, що доволі розлого представлені у творі системою неврозів, істерій, депресій, формування шизоїдних психопатій, сексуальної ідіотії, галюцинаційного психозу. Моделювання оніричного простору у художній літературі вагомо усутнює і доповнює культурний текст про несвідоме як важливу складову нашого буття, що часто виступає застереженням від ймовірних проблем із психікою, ігнорування яких призводить до втрати контролю над психічним життям індивіда, самообладанням, проблем із самооцінкою і поведінкою.

У романі С. Процюка «Руйнування ляльки» поруч із власне сновидним дискурсом доволі розгалужено представлено й галюцинаційний світ персонажів, що сукупно з іншими елементами онірики, означених Т. Бовсунівською холотропними планами художності, становить складне текстуальне утворення, що, однак, як і в інших творах С. Процюка, присутньо не впливає на хід сюжету, однак доволі вагомо означає психічні стани персонажів. Т. Бовсунівська з цього приводу слушно резюмує: «Холотропні плани художності (фрагменти снів, марень, гіпнотичних та наркотичних станів, божевілля, сомнамбулізму, візонерства тощо) як своєрідна мізансцена промовляють до читача у формі невиразних знаків, аналітика яких до цього часу недостатньо розроблена, а отже, є актуалізованим простором теоретичної схеми літератури» [3, с. 195].

Василь Величко час від часу впадає у галюцинаційне забуття, неусвідомлено проєктуючи свої комплекси, дитячі травми, психічну нестабільність. Утривавлена самотність, асоціальність, зарозумілість, що наклалися на ранні дитячі травми, призвели до поступового втрапання у галюцинаційну залежність, що компенсувала йому його проблеми у спілкуванні з жінками, витягуючи з несвідомого спраглисть за ширими почуттями та недоотриманою любов'ю. Один із снів-галюцинацій, межований із мареннями, символічно розкриває сексу-

альні розлади ВВ, скупі, лише штрихово означаючи ймовірні причини їх появи. Уявляючи себе в оргастичному контакті з безліччю коханок, що символічно проходять шлях природнього перетворення від маленьких дівчаток до сивоголових бабусь, Василь несвідомо шукав саме тих жінок, хто би забезпечив йому бажане відчуття розділеного кохання, материнської любові, жіночої підтримки. Усі події у сні-галюцинації несвідомо для самого ВВ мали єдину мету, щоб герой «змінив конярство на женознавство» [2, с. 127].

Через сексуальне шаленство жінок, «яких ніхто не любив, і які нікого не любили» [2, с. 131], Василь Величко несвідомо для самого себе відкрив фатальність впливу двох жінок у своєму житті – матері і Тамари як вагомих психічних елементів його особної деструктивної ляльки: «Між розладнаними лавами старих промайнуло обличчя його матері, що нагадувало мініатюрну потворну ляльку» [2, с. 132]. Нарешті він, хоч і неусвідомлено, вивільнив образу на не-любов матері та байдужість Тамари, «якої він ніколи не знав по-справжньому» [2, с. 131]. Прикметно, що галюцинаційний сон, сон-марення, сон-візія, сон як особна символічна драма для ВВ розлого супроводжується іншими галюцинаційними елементами – слуховими, тактильними, вісцеральними, становлячи складну систему сну-галюцинації, що формує вичерпне відчуття квазидійсності, заміщуючи витіснені у реальності страхи, комплекси, образи, бажання. Подібні розлогі галюцинаційні мізансцени несвідомого композиційно розширюють основний текст твору, демонструючи його психоаналітичний потенціал, в якому елементи сну, галюцинації, асоціації, символотворення найпродуктивніше реалізують складні психічні процеси витіснення, забуття, заміщення, пропрацювання.

Сновізією-галюцинаційним дискурсом твору «Руйнування ляльки», як і «Тотему», «Пальців поміж піском», біографічних романів С. Процюка, декларує порушення поведінкових патернів персонажів і координацію соціальних стосунків (Віктор «Тотем», Анна «Руйнування ляльки»), втрапання в інформаційний вакуум (Сталін «Пальці поміж піском»), що формує платформу для заміщення дійсності ірреальним простором сновидіння, галюцинації, марення, фантазувань. Як зауважує А. Кемпінський «відсутність достатнього притоку зовнішньої інформації, наприклад, під час сну або довготривалої ізоляції, вона (реальна дійсність – А. Ч.) наповнюється творіннями внутрішнього світу. Реальністю стає те, що нею не є, демонструючи наслідки активності психіки» [4], найчастіше виражених системою галюцинацій, марень і фантазій, що вказують на психічні патології. Так, Г. Ей вважає галюцинації і марення стрижневим компонентом шизофренії [див. про це: 5], що разом із аутизмом і множинністю особистості (А. Блейер), а також дезінтеграцією (А. Кемпінський) вказують тло для конкретної психічної патології, у структурі художнього твору заявлену проблемою із комунікацією, депресією, страхами, стресами, образами, комплексами персонажів.

Сновидіння разом із галюцинаціями, візіями, мареннями і навіть божевіллям, як відомо, знімають будь-які психічні заборони, контрольовані свідомістю індивіда, вказуючи низку проблем і комплексів, що потребують виходу у формі символів, цензурних переключень, збочень. Відтак сновидіння разом з іншими холотропними станами розряджають, розвантажують, вивільняють, як правило, деструктивну енергію, розігруючи особисті драми, що сигналізують про тривоги, стреси,

нереалізовані бажання, не вивільнений сексуальний потенціал, адже, як зауважує Ж. Лакан «уві сні цензурні заборони не осмислюються, але розігруються, як в театрі. Сон засекречує і генерує символічний світ культури» [6, с. 5], надаючи переживанням, емоціям, бажанням та різним почуттям візуальних форм, сцен, сюжетів.

Сновізіюно-галюцинаційний дискурс роману С. Процюка «Руйнування ляльки» посутньо не впливає на сюжетострій твору, однак вагомо формує пафос твору, його почуттєво-емоційну канву, демонструючи важливі для інтерпретації психоаналітичні орієнтири. Сновидіння, галюцинації, марення у творі відзначаються доволі розширеною внутрішньою подією, динамікою і ритмом, що координується із складною психічною організацією і корпусом психологічних переживань персонажів роману. Сновізіюно-галюцинаційний простір твору відзначається внутрішньою організованістю і сюжетністю, що виказує не лише власне структурну їх побудову (можливість розкладання сну або марення на сцени, події, драми тощо), а динаміку формування тих вузлових психічних проблем, комплексів, тригерів, що нуртують персонажів, розбалансовуючи і деструктуючи їх.

Так, скажімо, сновидний простір Іванового існування у романі окреслений короткими сновізіюними картинками зміни його свідомості, що радше виражають внутрішні переживання, затасні образи і нереалізовані бажання, зокрема і сексуальні (сон про водіння машини без рук, сон про миловидну омріяну дівчину, сон про судове засідання як своєрідний акт самокартання за невдалий шлюб). Окрім того у творі також художньо змодельовані картини-сни і марення, що виражають значно глибші обсервації Іванового буття – вплив Архе на його долю, втраплення в екзистенційну порожнечу, втрату здорових орієнтирів і цінностей, що здеморалізували його, призвівши до внутрішнього дискомфорту, дисгармонії, появи численних внутрішніх суперечностей, неузгодженостей і конфліктів. Своєрідний циклічний сон, символічно виражений прогулянкою полем, що його автор асоціює з «пусткою всередині. Пусткою довкола» [2, с. 182], виражає внутрішнє прагнення віднайти себе-справжнього, непроданого, щирого, чесного, вольового, але головне – національно свідомого. Усвідомлюючи хибність своїх учинків – розлучення з Анною, зв'язок із коханкою Людмилою, політичне колінкування, поступову втрату зв'язку зі своїм глибинним Архе, що здеморалізовуючись, поступово формує його особну деструктивну Ляльку як символ падіння, розпаду і тління, Іван здійснює символічну подорож до свого глибинного Я, що, зрештою, і рятує його від повного звиродніння і руйнування. Звізуалізована прогулянка полем є спробою символічного самопорятунку, в якому він «як сліпе кошеня, вирушив на пошуки того таємничого і важкодоступного *більшого* (письмівка С. П. – А. Ч.)» [2, с. 190]. Витіснені у несвідомість важливі для Івана символи (священницькі ризи, козаки, лакеї, мертві нутрощі, трупи, сходи тощо) запускають потрібний захисний механізм, що забезпечує його від розтління, тотальної деструкції і навіть психічної патології, на відміну від Василя Величка у цьому ж творі, або Віктора та його батька у романі «Тотем», Федора та Сталіна у «Пальцях поміж піском». Ця внутрішня подорож пусткою Іванової душі і психіки призвела до внутрішнього спотвореного себе-спо-

глядання то Іваном-триметровим велетом, то Іваном, розчленованим на «кілька десятків іванів і близько десятка іваних» [2, с. 184], чий «обличчя були спотворені порожнечою і люттю. Вони сварилися, ненавиділи і обкладали одне другого лайкою у першій половині дні. У другій половині кожен іван і всяка іваниха чепурили власну харизму і нарошували свій позитивний імідж» [2, с. 184]. Те, у чому Іван Сороченко боявся собі зізнатися свідомо, несвідомо оформилося у власну спотворену проєкцію, яку, на щастя, персонаж не приймав, потерпаючи від внутрішніх суперечностей і конфліктів. Неприйняття себе здеморалізованого, розтлінного, занапашеного, продажного призвело до внутрішнього ревізування своїх учинків і здобутків у снах-мареннях, що і врятувало його від розвитку психічної патології, на відміну від ВВ у романі «Руйнування ляльки».

Внутрішня пустка, або екзистенційний вакуум, Івана – наслідок тиску і контролю Ляльки як вагомого деструкту, що, однак, як зауважує А. Кемпінський, слугує радше проявом неврозу і внутрішнього неспокою, аніж клінічною ознакою шизофренії чи іншої патології: «Відчуття порожнечі не властиве шизофренії. Воно супроводжує неврози, депресії, часом природне емоційне заціпеніння, зустрічаючись навіть у здорових людей. Часто воно пов'язане зі зниженням динаміки життя, внаслідок чого людина відчуває себе спустошеною і безініціативною» [4]. Відтак Іванові сновидіння не виказують у ньому ні параноїдальної психопатії, ні галюцинаційного психозу, ні шизоїдної психотики, а радше підкреслено демонструють внутрішню напругу, тривогу і конфлікти, що їх персонаж прагне розв'язати для себе, психічно оздоровлюючись. Циклічність сновізіюного простору призводить до поступового відпрацювання своїх внутрішніх конфліктів і суперечностей, ревізування витіснених страхів, проблем і комплексів, що розбалансовували героя.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Отже, сновізіюно-галюцинаційний простір роману С. Процюка «Руйнування ляльки» вагомо доповнює і без того тривожно-депресивний пафос твору, у якому неврози, психози, божевілля, депресії й афективні стани є базовими конструктами моделювання психоаналітичного дискурсу. Гнітнічі, песимістичні, натуралістично відразливі сни персонажів роману засвідчують проблеми у психічній організації Івана та Анни Сороченків, Василя Величка, їхні проблеми із соціалізацією, слугуючи проєкцією їхньою внутрішньої деструкції, заснованої на фобіях, образах, відсутності щирих почуттів, конфліктах. Галюцинаційний простір існування ВВ виповнений засадничими оніремами сексу, збочень, катувань, детермінованими інтимними розладами, дитячими травмами та глибинними образами на найдорожчих у його житті людей. Галюцинації Василя Величка у романі виступають симптомами розбалансування й поступової деструкції, у той час, як сновізію Івана Сороченка виконують радше превентивну функцію забезпечення його психіки від подальшого розтління й здеморалізування, поступово оздоровлюючи персонажа. Сновізіюно-галюцинаційний дискурс роману може бути вагомо доповнений аналізом архетипів, міфів та ритуалів, а також увиразнений наратологічними стратегіями роману, що мають перспективу подальших наукових студій.

Література:

1. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основи, 1998. 709 с.
2. Прощок С. Руйнування ляльки. Київ : Ярославів Вал, 2010. 280 с.
3. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
4. Кемпинский А. Психология шизофрении. Санкт-Петербург : Ювента, 1998. 296 с. https://royallib.com/book/kempinskiy_anton/psihologiya_shizofrenii.html
5. Еу Н. *Studes psychiatriques*. Desclee de Brouver. Paris, 1954. 219 p.
6. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном, или Судьба разума после Фрейда. Москва : Русское феноменологическое общество; Логос, 1997. 184 с.

Chernysh A. Dream-hallucination Discourse of the Novel S. Protsyuk “Destruction of the Doll”

Summary. Based on the material of S. Protsyuk’s novel “Destruction of the Doll” a dreamlike and hallucinatory discourse is elaborated in the article, loosely represented by short plotless dreams, long dream visions, hallucinations-dreams. The dreamlike space of the novel expresses the body of the unconscious, secretive, taboo, which disturbs, corrupts, demoralizes Ivan and Anna Sorochenko, Vasyl Velichko. Vasyl Velichko’s pathologically ill mental system produces hallucinations, which rather resemble dreamlike hallucinations, extensive and plot-like, expressed by tactile, olfactory

and visceral manifestations. They testify to the character’s serious mental disorders, formed by early childhood trauma, resentment against her mother and Tamara, communication problems and dislike. The corpus of destructive feelings in the character’s worldview (devastation, despair, renunciation, meaninglessness of life, feeling of uselessness) is projected onto the pathology of dreams and hallucinations, which demonstrate his psychosis, madness, and later nuance the appearance of suicidal thoughts. The dream space of Ivan and Anna Sorochenko expresses the pessimistic-depressive states in which the heroes found themselves due to various circumstances (family, social, political, national). They testify to problems in the psycho-emotional sphere rather than destruction, neurosis or pathology. The corpus of Ivan and Anna’s dreams signal their internal inconsistencies, anxieties, stress, unfulfilled desires, and unreleased sexual potential. Ivan Sorochenko’s dream expresses his personal sense of Arche, reduced in the novel to a metaphor of collective memory, truth, veracity, projected onto the feeling of the national heart. In general, the dream-hallucinatory discourse of S. Protsyuk’s novel “Destruction of the Doll” does not significantly affect the plot structure of the work, but it strongly shapes the pathos of the work, its sensory and emotional canvas, demonstrating important psychoanalytic guidelines for interpretation.

Key words: sleep, hallucination, neurosis, psychosis, madness, destruction.

Юрчук О. О.,
*доктор філологічних наук,
 доцент, завідувач кафедри української
 та зарубіжної літератури і методик їх навчання
 Житомирського державного університету імені Івана Франка*

«ПУСТОТА ТОГО ЧАСУ НЕ МЕНША, НІЖ ПУСТОТА НАШОГО ЧАСУ». ЛЕСЯ УКРАЇНКА – «ПОРОЖНІ» ЛЮДИ – ВОДА В РОМАНІ МИРОСЛАВА ЛАЮКА «ЗАЛІЗНА ВОДА»

Анотація. Важливою складовою сучасного українсько-го літературного процесу стає художня рецепція біографій відомих українських митців. Маємо низку прозових, драматичних текстів Володимира Даниленка, Тані Мальярчук, Олега Миколайчука, Неди Нежданой, Галини Пагутяк, Ірени Роздобудько, Ольги Саліпи, Наталки Сняданко.

У 2021 році у Видавництві Старого Лева побачив світ роман Мирослава Лаюка «Залізна вода», у якому реконструйовано подорож Лесі Українки до Буркути, що відбулася 1901 року. Творчість письменника загалом і цей твір зокрема неодноразово втрапляли в коло зацікавлень сучасних українських літературознавців та критиків (Світлана Ковпик, Олег Коцарев, Євгеній Стасіневич, Тетяна Трофіменко та ін.). У пропонуваній статті увагу зосереджено не на особистості Лесі Українки, яка приявна в тексті радше як «ідея», а на травматичному досвіді інших героїв, котрі проєктують його на постать відомої поетеси. Зауважимо, що в романі «Залізна вода» якщо й присутня, то не так Леся Українка, як Лариса Косач, яка приїздить разом із Климентом Квіткою до Буркути полікуватися «залізною водою». Тому не дивно, що в тексті знаходимо фрагменти повсякдення хворої жінки: місця, які їй подобались, особливості фізичного стану й харчування. Автор уводить у текст епістоли Ольги Кобилянської та Лесі Українки. Один із таких листів стає «макгафіном» роману, адже герої «Залізної води» шукають невідомий лист Лесі, який зберігався в родині головного героя «як святощ».

Від історії до історії помічаємо, що найважливішою стихією в романі є стихія води. І це не стільки лікувальна залізна вода, якою так захоплювалась Леся Українка, скільки стихія гірського потоку, що рятує від «звичного життя», стає місцем смерті / звільнення від пристрасті, примушує замислитися над власним життям. Вода – метафора вчасно зробленого вибору, реалізованого моменту («жива вода», а не іржава).

Ключові слова: художня рецепція, реконструкція, травма, психологічне проєкування, стихія води.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Продуктивною складовою сучасної української літератури стає художня рецепція біографій відомих українських (і не тільки) представників культури, суспільного та політичного життя. Це тексти Володимира Даниленка «Клітка для вивільги» (Борис Тен), Тані Мальярчук «Забуття» (В'ячеслав Липинський), Олега Миколайчука, Неди Нежданой «Оноре, а де Бальзак?» (Оноре де Бальзак), Галини Пагутяк «Магнат» (Ян Щасний Гербурт), Ірени Роздобудько «Неймовірна. Ода до радості» (Олена

Теліга), Ольги Саліпи «Оля» (Ольга Кобилянська), Наталки Сняданко «Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма» (Василь Вишиваний) та ін. У цьому контексті маємо й появу нового для української літератури жанру – психобіографічний роман («Маски опадають повільно. Роман про Володимира Винниченка», «Троянда ритуального болю. Роман про Василя Стефаника», «Чорне яблуко. Роман про Архипа Тесленка» Степана Процюка). Такий своєрідний діалог із попередниками дає змогу авторам, з одного боку, змінити рецептивну модель сприйняття постатей із канону, з іншого – є платформою для проговорення проблем, які важливі для сучасної людини (цілком зрозуміло, що насамперед для того, хто пише).

У 2021 році у Видавництві Старого Лева побачив світ роман Мирослава Лаюка «Залізна вода», який і справді забезпечує «...можливість познайомити українського реципієнта ХХІ століття з невідомими або ж із малодослідженими сторінками життя української письменниці ХІХ століття, а також змінити траєкторію бачення та осмислення життя геніального митця» [1, с. 66]. Однак одночасно автор отримує можливість говорити не тільки про Лесю Українку та її історію подорожі до Буркути, а й про себе (sic! поза тим, що в одному з інтерв'ю Мирослав Лаюк спонукає читача не шукати його в романі: «Це мій четвертий роман, а ще, крім цього, я написав три поетичні книжки, дві дитячі, дисертацію і так далі. Зазвичай всі свої травми письменники проговорюють у першому романі або в перших поетичних книжках. Я вже все це біографічне відговорив, тому можете мене не чіпати» [2]), а також про свій час, про переплетіння доль та історій, про певну їх повторюваність у часі («Я про те, що є певні збіги в часі. Пустота того часу не менша, ніж пустота нашого часу» [2]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Цілком зрозуміло, що постать і тексти Мирослава Лаюка нехай спорадично, але втрапляють у коло зацікавлень українських літературознавців та літературних критиків. Олег Коцарев, аналізуючи поетичну збірку автора «Осоте!», співвідносить його з «двітисячідесятниками»: «Мирослав Лаюк належить до наймолодшого на сьогодні літературного середовища, яке часом називають «двітисячідесятниками» (попри всю критику такої практики, традиція «десятилітніх поділів» і далі існує), народився 1990 року, а «Осоте!» – його друга поетична збірка» [3]. Євгеній Стасіневич попри те, що не погоджується визнати дебютний роман Мирослава Лаюка «Баборня» романом року, називає митця

«...з найпопулярніших і, без сумніву, найталановитіших авторів і серед свого покоління, і з-поміж української літератури останніх років десяти-п'ятнадцяти» [4]. Про роман «Залізна вода» Світлана Ковпик зауважує, що він є «...цілком оригінальним і новим із погляду художньої інтерпретації образу поетеси з позицій сучасного переосмислення видатної постаті письменниці» [1, с. 67]. Тетяна Трофименко, здійснюючи огляд видань 2021 року, також зосереджує увагу на романі й рекомендує його читати, «...якщо любите літературне краєзнавство та соціальну прозу; хочете дізнатися, як звали піаністку, доньку священика, у якої зупинялася Леся Українка; хто вважав, що пише Лариса Косач «явно не на рівні Жорж Санд і Сельми Лагерлеф»; до чого в цій історії черниця-бернардинка та на що здатні пітбультер'єри заради своїх господарів» [5].

Формування мети статті. У пропонованій студії зосередимо увагу не стільки на постаті Лесі Українки, скільки на «історіях травм» героїв, які намагаються свій травматичний досвід спроектувати (sic! сублімація теж має місце) на живу й близьку або мертву й далеку Ларису Косач.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На перший погляд, перед читачем – роман про Лесю Українку, жінку-письменницю, якій поталанило стати частиною українського літературного канону поруч із такими постаттями, як Тарас Шевченко, Іван Франко. Дозволимо собі репліку про сумнівність такого «талану», адже одночасно сформовано й канонічний образ письменниці, в якому табуйовано жіночу тілесність і не тільки: «Успішних жінок воліли радше винагородити й вивищити званням “трохи чи не самотнього чоловіка на всю новочасну соборну Україну”, – знаменитий (і скандально двозначний!) комплімент Івана Франка Лесі Українці, – аніж визнати паритетність їхніх цінностей, підставовість їхніх претензій на місце у публічному просторі» [6].

Застосування більш пильної опції дає підстави ствердити, що в романі «Залізна вода», якщо й присутня, то не так Леся Українка, як Лариса Косач, яка в 1901 році, після втрати коханого Сергія Мержинського, відвідин подруги Ольги Кобилянської в Чернівцях, приїздить разом із Климентом Квіткою до Буркути полікуватися «залізною водою». На такі міркування наштовхує сам роман, у якому чимало місця присвячено повсякденню хворої жінки, принаймні, зі слів тих, поруч кого вона на той час перебувала: місця, які їй подобалися, особливості фізичного стану й харчування: «...в пані Лесі й катар, і кров іде горлом, і нерви, й анемічність, і сухоти. І кістки такі хворі, що геть ні до чого. І нирки! До всього – ще й діточок немає» [7, с. 39]. Також автор вводить, нехай уже й дещо заяложений, але інтимний контекст – взаємини Лариси Косач та Ольги Кобилянської, які оприявлені в листуванні письменниці. Імовірно, сумнівною була б потреба цитування загальновідомих епістол, якби власне сам лист не став «макгафіном» роману, адже герої «Залізної води» шукають невідомий лист Лесі, який зберігався в родині головного героя «як святощ».

У тексті Мирослава Лаюка й із постаттю Лариси Косач не все так однозначно. Можемо стверджувати про її одночасну присутність і відсутність. Зокрема, автор оповідає про маршрут письменниці, додає спогадів про неї, але не маємо жодного епізоду її фізичної приявності. Лариса Косач у романі – лише частина чужої нарації, у якій на неї проєктуються історії травматичного досвіду тих, хто про неї розповідає, або ідеї-сублі-

мації, що уможливило подолання внутрішнього напруження, захист власної психіки від травматичної ситуації. Видається, що постать поетеси дає змогу іншим героям / автору твору від-рефлексувати / текстуалізувати травму.

У цьому контексті найперше мова йде про центрального персонажа – Богдана Плав'юка, для якого спогади про матір стають тригером пригадування психологічної дитячої травми й поштовхом до подорожі-пошуку листа Лесі Українки: «Так її й запам'ятав: захоплена й трохи знервована, мама сидить на дивані з трьома коробками. З першої виймає документи – червоні протерміновані закордонні паспорти, свідоцтва про смерть своїх і татових батьків, план газифікації, папери на землю, куплену в Буркуті... З другої – цукерки: вона їла тільки найдешевші карамельки... (...) А з третьої – серед листівок, вирізок з газет, ксерокопій та інших матеріалів про Лесю Українку і Карпати – виписану на цупкому папері цитату, яку я знаю дослівно: “Пробування Лесі Українки в Буркуті було одним із найщасливіших моментів у її житті”» [7, с. 5]. Саме під час цієї подорожі Богдан намагається позбутися психологічного пресингу свого минулого (рання втрата матері, конфлікт із батьком і родинне відчуження), що не дає йому рухатися далі. Чому подорож до Буркути? Чому Леся Українка? Відповідь на ці питання знаходимо в історії матері героя. Нещаслива в шлюбі з чоловіком-пияком жінка мріє про готель у Буркуті, на рецепції якого буде вивішено той не відомий нікому лист Лариси Косач, тому щоразу, чуючи, як «п'яний тато в мокрих штаних лежав у ванні, щось співав...», вона, як мантру, повторює згадану вище цитату: «Мама голосно вишкрябувала цукор з красчків пуделка і, ніби дитина, що повторює вірш перед виступом, без упину промовляла оту... (...) цитату» [7, с. 6].

Поглиблюється історія нещасливого шлюбу ще й передчасною загибеллю сестри Марії й появою в житті Надії Плав'юк племінника, якого вона виховує як власного сина. Роман Мирослава Лаюка має своєрідне обрамлення (він розпочинається історією Богдана, а закінчується розповіддю його матері, яка хоче реалізувати мрію померлої сестри): «Коли Марія лежала перед пологами в лікарні, ми встигли трохи поговорити. Сестра розказала, що працює над п'єсою, яку сама ж колись втілить на сцені – про цю подорож Лесі до Буркути» [7, с. 230]. Зауважимо, що таких нашарувань історій одна на одну, часових перетікань та несподіваних родинних зв'язків у романі чимало (наприклад, баба Августина (Августина Рабинюк) і її «Леся Українка»).

Тож роман «Залізна вода» – це оповіді про «порожніх» людей, які намагаються свою порожнечу нездійсненого, нерезалізованого бажаного життя проговорити, спроектувати на Іншого. Таким Іншим у романі стає Леся Українка (Лариса Косач). Поглянемо пильніше на деякі з цих історій.

«А що я? Народилася, все життя робила коло хати, народжувала». Августина Рабинюк (яке промовисте прізвище!) від початку свого мовлення протиставляє власне селянське життя життю «визначної особистості». Її нарація сповнена, з одного боку, іронії («От якби він тільки сказав – я б такої їм ковбаски буженої принесла, що в берлінах і цюрихах пані Леся б тільки про неї потім і розказувала. Приходило б красне панство у салони, їло свої профітролі та салямі, а пані Леся б говорила: добре все у вас тут у версаях, але такої ковбаски, як готує Августина Рабинюк з Яворова, ви не пробували» [7, с. 35–36]), з іншого – внутрішнього незадоволення власною

долею. Вона наче й радіє чоловікові, дітям, але одночасно не розуміє сенсу свого існування: «Що далі? Хіба постане щось нове після нової дитини?» [7, с. 41]. Єдиним порятунком від думок («ос у мерзених гніздах») стає холодна вода або підсвідоме бажання позбутися небажаної чергової вагітності чи «звичного життя» (вчинити самогубство): «Що ж, піду повторю вчорашню “акцію” з холодною водою в потоці, у всій збірці, в сорочці, виштитій чеським бісером, у постолах, щоб вода текла вище рота. Сьогодні стоятиму довше, набагато довше. Поки від зіплення не почнуть кришитися зуби» [7, с. 45].

«Як добре, що я знаю собі ціну». Польова Птиця – поетеса-графоманка – власну порожнечу нереалізованості заповнила ідеєю фікс «дати почитати все це такій визначній особі» або Лесі Українці. Перед нами екзальтований тип жінки, яка сповнена амбіціями, але не бажає усвідомити власну неспроможність їх задовольнити. Лише на секунду вона замислюється: «...може, пора все це зупинити?», щоб одразу ж відкинути цю думку. Критику, котрий відверто стверджує: «Найбільша проблема, що ви – ані добра письменниця, ані аж така погана», вона згорда відповідає: «Як добре, що я знаю собі ціну». Польову Птаху вабить не тільки слава, а й та атрибутика, якою вона наділяє світ мистецтва. Споглядаючи обличчя Лесі Українки, як «ті, що визирають у вікна госпітально», вона в захваті прохоплюється: «Бути хворобливим – це так гарно! Не те що я – червона, як та сільська баба» [7, с. 61].

Фінал історії невизнаної графоманки цілком відповідає її уявленням про світ мистецтва (sic! от як не згадати модерне “ins Blau”) – вона гине під час трощі екіпажа, у якому поспішала до Лесі Українки. Емоційний реєстр епізоду загибелі амбівалентний: з одного боку, жінка падає у воду, як велетенська квітка («Пасажирка ж полетіла просто в річку. Я бачила на власні очі – її сукня так розкрилася, що пані стала схожа на велетенську хризантему – такі продають у Відні біля опери» [7, с. 89]), з іншого – має розтощеного черепа («Нещасна розбила череп об каміння й проплила ще кілька метрів униз» [7, с. 89]).

«Цього страшенно, страшенно – замало! Могла б хоч матір’ю стати...». Поряд із вигаданими персонажами в романі фігурують і ті, які мають реальних прототипів. Одна з історій – це історія Ольги Окуневської, видатної української піаністки межі XIX–XX століть. Ольга згадує про відвідини її Ларисою Косач, про конфуз від прочитаної нею «поєми про Міріам», про Наталю Кобринську й «жіночий рух». Усе це стає поштовхом до міркувань над власною долею, спробою усвідомити присутність чи відсутність внутрішньої порожнечі. Дилема цілком традиційна: мистецтво чи материнство: «У селі мене називають панна. Чи тому, що в капелюшку на службу Божу приходжу, а чи через те, що у двадцять шість років не маю чоловіка і дітей. Не знаю, не знаю. Наталка Кобринська писала: чому ми маємо критися у слимачій шкаралупці й усюди носитися лише зі своєю хаткою? Ми можемо займатися поважними справами!» [7, с. 93]. Однак у цій дилемі є місце для травматичного досвіду. Ольга Окуневська цілком усвідомлює, що для неї таки замало «поважної справи» або визнання свого таланту, яке, наприклад, вона отримала, коли акомпанувала Соломії Крушельницькій на творчому вечорі Івана Франка, та вона не зважується на шлюб і материнство, бо не може забути «мертвий лик Емілії»: «Але чи поважна справа моя? І чи я не хочу мати шлюб через свою справу, а чи тому, що сестра моя Емілія, дру-

жина адвоката Дорундяка, померла при пологах і я поклялася не мати дітей?» [7, с. 94].

До постаті Ольги Окуневської Мирослав Лаюк повертається вдруге ще в одному з розділів роману. Навколо неї він об’єднує фінал історії Августини Рабинюк та черниці, яка так і не відпустила «зустріч із Лесею Українкою». Піаністка не спокуситься холодною водою потоку, в якому нема ні музики, ні шуму, адже зрозуміє, що «звичайне людське життя: здається рідким і текучим, але це щоразу непробивна стіна» [7, с. 222].

«...ми не можемо не робити те, чим одержимі». Кирило Звінчук чи не єдиний чоловік, поза головним героєм, історія якого вплітається у «вінок» жіночих оповідей про зустріч із Лесею Українкою. Спостерігаючи за панством, яке «вимовляло слово “гори” і завмирало», а це Іван Франко, Володимир Гнатюк та Лариса Косач, дарабник не тільки фіксує «виваженість» останньої, а й спільну для нього й письменниці рису – одержимість улюбленою справою: «Я бачу, що як для мене дараби, так їй писані слова – не годна без них, хоч знає, що то занесе її на каміння й розіб’є» [7, с. 125]. І далі дізнаємося історію «одержимості» чоловіка, який живе в горах, проте ні разу не був «на Чорній горі». З дитинства його захоплює вода й він так само, як вуйко Прокоп, хоче стати дарабником. Родина, а особливо мати, не підтримують його бажань, адже ця робота небезпечна й більшість дарабників або гинуть, або калічаються. Однак порожнеча нереалізованої жаги має бути заповнена, і чоловік здійснює свою мрію: «...велике щастя – стояти на дарабі, мчати через скелі, плисти наче не рікою, а самою музикою. Плисти не для того, аби виконати контракт, а плисти – для себе» [7, с. 129].

Фінал його історії трагічний. Дарабник, який пророкував загибель Лесі Українки через її одержимість словом, і сам гине від своєї пристрасності, проте йому таки вдається вдовольнити свої бажання: «Не тому, що це більше за нас, а через те, що воно єдине нам надає хоч якоїсь ціни – ми не можемо не робити те, чим одержимі» [7, с. 129]. Ужите «ми» в цій прикінцевій тезі історії чоловіка, який був залежний від пристрасності до води й тієї свободи, що вона дає, поєднується й із пристрасною до музики Ольги Окуневської, і жагою до слова Лесі Українки.

«...гвалт! от кому потрібні ці пасторальні комедії...». Історія сестри Петри, імовірно, найконтroversійніша з усіх, що складають полотно роману «Залізна вода». Мирослав Лаюк буде її монолог на опозиції «темна черниця» та «світла аристократка»: «Ви скажете, що я говорю як звична темна черниця. А я дійсно темна! Звичайна темна черниця. Як нафта. Або ворона. Або ніч! Хай так і буде – принаймні я знаю, що таке темрява. Бо тільки так годен побачити саме те – праведне світло, а не всі ці ваші блискучки. Я час на пусте витратити не звикла» [7, с. 157]. У цьому контексті можна було б обмежитися ідеєю, що в такий спосіб автор натякає на ставлення Лариси Косач до релігії, але видається, що в цьому епізоді мова не стільки про письменницю, скільки таки про черницю або жінку, яка заповнює свою порожнечу пихою причетності до сакрального світу й позбувається відчуття марності власного життя. Вона не просто черниця, вона – Петра, камінь, на якому буде збудовано божий храм: «Чудове у мене ім’я, до речі, тому замовкніть» [7, с. 156].

Атрибутика «темна», «нафта», «ніч», «ворона» не є частиною образу неосвіченої жінки, бо під час розмови з Лесею Українкою черниця демонструє свою обізнаність найновішими ідеями філософії, і не тільки: «Вона, певне, думала, що я не

читала Фрідріха Вільгельма Ніцше. Ну а що хотіти з темної чернички? Це лише вони – аристократи – у нас начитані, елегантні, елітарні, модернові. А я ще і як читала! І в оригіналі. Я німецьку мову знаю краще за рідну» [7, с. 160], а радше образу жінки з чорною душею, сповненою заздрості й пихи: «Кажу ж, зупинилася мені фіра, на якій їхала ця письменниця в керунку Буркута. Ото честь! Така честь, що просто зараз від радості заплачу!» [7, с. 157].

В історії черниці постать Лесі Українки переплітається з постаттю молодого дарабаря. Спочатку, споглядаючи за пані Лесею, яка «теж зі своєю кінематографією в голові», жінка згадує рідних – «божевільну мамку і сестрицю», котрі не хотіли, щоб вона стала черницею. Ці спогади стають каталізатором сумнівів і вагань: «А мислила таке: мені ж і справді нічого не вартувало – бачитися з ними деколи? А для них це – дуже важить. І чи дійсно я не помилялася й чесно казала собі, коли думала, що вони за ці два роки змирилися з моєю відсутністю? І чи Бог хотів, аби я аж так отбинала всі нитки?» [7, с. 165–166]. Пізніше, зустрівши скаліченого дарабарника Кирила, який обирає смерть у Чорному Черемоші, черниця висловлює: «Біжать всі ці люди за водою, біжать. І ніколи не встигають» [7, с. 167]. Зауважимо, що у фіналі свого життя жінка так само, як і в 1901-му році, намагатиметься «добігти» до залізної води в Буркуті (чи до своїх рідних? чи до самої себе?), бо вона не може «відпустити того, що сталося п'ятдесят років тому» [7, с. 222].

Від історії до історії помічаємо, що найважливішою стихією в тексті є стихія води. І це не стільки лікувальна залізна вода, якою так захоплювалася Леся Українка (з листа до батька, Буркут, 25 липня 1901 р.): «Тут єсть натуральна залізна шипуча вода, досить добра на смак, але я ще не дуже її п'ю, бо не знаю, як і скільки її пити (тим часом сьогодні взяла з неї ванну), а завтра піду до доктора, то буду знати» [8, с. 381] й далі – «Тепер я пишу в самій «натуральній» обстановці, в лісі (за 50 шагів від моєї хати), під величезною смерекою, і навколо самі тільки дерева та папороті, птахи співають, Черемош шумить, а з ним навперейми шумить отой залізний потік, що то, власне, Буркутом зветься. Якби не сей шум, було б зовсім тихо, людей не чути, вітру нема (він тут рідко буває, гори не пускають). Як я тут не поправлюсь, то вже не знаю, якого мені клімату треба» [8, с. 382].

Це насамперед стихія, що має амбівалентну природу, поєднує в собі подвійну участь бажання й страху, добра й зла, білого й чорного [9]. Холодна вода з потоку рятує від «звичного життя» (Августина Рабинюк), стає місцем смерті / звільнення від пристрасі (Польова Птиця, дарабар Кирило), примушує замислитися над власним життям (сестра Петра, Ольга Окуневська). Не даремно всі вагомі події в житті головного героя Богдана відбуваються біля води в Буркуті. Там він після смерті матері пережив ніч страху й самотності поруч із п'яним батьком, щоб потім, у дорослому віці, розбити його машину й не відчувати полегшення, а ще саме там шукатиме й знайде Дзвінку Буленчук, яка подарувала йому конверси (у юнацькому віці то майже освідчення в любові). Вода – метафора вчасно зробленого вибору чи не зіпсованого ваганнями реалізованого моменту, адже так злегка залізна вода з живої перетворюється на мертву: «Уже вдома я витяг із сумки пів пляшки залізної води – вона із прозорої перетворилася на мутну і червонову, іржаву, змінила смак. Залізна вода є живою тільки кілька годин, потім вона вже ні до чого» [7, с. 257].

Висновки з дослідження і перспективи наступних пошуків у цьому науковому напрямку. У романі «Залізна вода» Мирослава Лаюка реконструйовано подорож Лесі Українки до Буркути, що відбулася 1901 року. Однак видається, що така реконструкція слугує здебільшого декорацією для «людської комедії», адже автор концентрує увагу не стільки на постаті Лариси Косач, яка присутня в тексті радше як «ідея» або як та, про яку розповідають, а на травматичному досвіді інших героїв, котрі проєктують його на постать відомої поетеси. Концептуальною для збірки стає стихія води як метафора вчасно прожитого життя («жива вода», а не іржава). З огляду на вище зазначене роман Мирослава Лаюка потребує наступних літературознавчих досліджень.

Література:

1. Ковпик Світлана. Специфіка авторської стратегії презентації постаті Лесі Українки в романі М. Лаюка «Залізна вода». *Мови й літератури світу*. 2022. Випуск 1. С. 65–81.
2. Лаюк Мирослав. Залізна вода поржавіла. Розмова з письменником Мирославом Лаюком про Лесю Українку. URL: <https://cutt.ly/iLZGSW8> (дата звернення: 19.07.2022).
3. Коцарев Олег. Осоте! URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/osote> (дата звернення: 19.07.2022).
4. Стасіневич Євгеній. «Баборня» Мирослава Лаюка: і сміх і гірх. URL: <https://cutt.ly/yLZHtd> (дата звернення: 20.07.2022).
5. Трофименко Тетяна. 5 книжок не без позитиву... URL: <https://novynarnia.com/2021/04/02/5-pozytyvnykh-istorij/> (дата звернення: 20.07.2022).
6. Агеева Віра. Власним голосом: жіноча одвертість і модерністський бунт. URL: <https://cutt.ly/RJvAXzh> (дата звернення: 21.07.2022).
7. Лаюк Мирослав. Залізна вода : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 264 с.
8. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 12. Листи. 1897–1901 / ред. О. Полохович; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеева. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 608 с.
9. Bachelard Gaston. L'Eau et les rêves: Essai sur l'imagination de la matière. URL: <https://cutt.ly/JLBTjV3> (дата звернення: 20.07.2022).

Yurchuk O. “The emptiness of that time is no less than the emptiness of our time”. Lesia Ukrainka – “empty” people – water in the novel “Iron water” by Myroslav Layuk

Summary. An important component of the modern Ukrainian literary process is the artistic reception of famous Ukrainian artists' biographies. We have a number of prose and dramatic texts by Volodymyr Danylenko, Tania Maliarchuk, Oleh Mykolaichuk, Neda Nezhdana, Halyna Pahutiak, Irena Rozdobutko, Olha Salipa, Natalka Sniadanko.

In 2021 the novel “Iron water” written by Myroslav Layuk was published by the Old Lion Publishing House. The trip reconstruction of Lesia Ukrainka to Burkuta happening in 1901 year is observed within the text. The writer's work in general and this work in particular have repeatedly entered the circle of attention of modern Ukrainian literary experts and critics (Svitlana Kovpik, Oleh Kotsarev, Yevhenii Stasinevych, Tetiana Trofymenko and others). In the proposed article attention is not focused on the personality of Lesia Ukrainka being present in the text as “an idea” but on the traumatic experience of other heroes who project it on the figure of the famous poetess. Let us note that Larisa Kosach is mainly seen in the novel “Iron water” than Lesia Ukrainka

herself. She comes together with Klyment Kvitka to Burkuta in order to get treatment with “iron water”. That is why it is no wonder that we find routine fragments of the ill lady such as places she liked, peculiarities of physical state and nutrition. In addition, the author inserts epistles of Olha Kobylianska and Lesia Ukrainka into the text. One of these letters becomes “the macGuffin” of the novel because the heroes of “Iron water” are looking for Lesia’s unknown letter that was kept as a precious thing in the protagonist family.

From story to story we notice that a water element is the most important item in the novel. And it is not so much the healing water that Lesia Ukrainka admired but the element of a mountain stream that helps from “ordinary life” and becomes a place of death / liberation from passion making us think about our own life. Water is a metaphor for a timely choice, a realized moment (“living water” but not rust).

Key words: artistic reception, reconstruction, trauma, psychological designing, water element.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

---

*Абабілова Н. М.,**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Чорноморського національного університету імені Петра Могили*

ТЕРМІНИ-АБРЕВІАТУРИ ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

Анотація. Переклад термінів входить до кола найскладніших проблем у галузі лінгвістики та перекладознавства, оскільки терміни, зокрема терміни-аббревіатури, відносяться до лексики, що розвивається швидкими темпами та активно використовується фахівцями різних. Визначено, що до переваг використання термінів-аббревіатур відносять зменшення обсягів текстів на письмі за рахунок більш компактної передачі громіздких складних слів і словосполучень; зменшення часового проміжку сприйняття адресатом інформації. Терміни-аббревіатури є об'єктивною перекладацькою проблемою, яка може становити труднощі для перекладачів незалежно від рівня їхньої професійної підготовки, а також видів, тематик і напрямків перекладу. Узагальнено труднощі відтворення термінів-аббревіатур, до яких віднесено необхідність знання предмету перекладу та розуміння контексту, омонімія термінів-аббревіатур, поширення аббревіації на всі частини мови; недотримання правил написання аббревіатур. До найпоширеніших способів перекладу термінів-аббревіатур найчастіше відносять переклад еквівалентом, відповідною повною формою, описовий переклад, транскодування, запозичення іноземної аббревіатури та створення нової аббревіатури, хоча також існує думка, що доцільно поєднувати декілька способів перекладу одночасно, а саме використовувати калькування та транслітерацію/транскрипцію; транскрипцію та описовий переклад; калькування, транскрипцію та описовий переклад. На основі аналізу фактичного матеріалу дослідження встановлено, що найчастіше переклад термінів-аббревіатур здійснено відповідною повною формою та змішаними способами відтворення термінів-аббревіатур українською мовою, а найрідше – існуючим в мові перекладу еквівалентом. Автором запропоновано чотирьох-етапний алгоритм перекладу термінів-аббревіатур.

Ключові слова: терміни, терміни-аббревіатури, труднощі перекладу, способи перекладу.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства неможливо уявити життя людини без використання передових розробок цифрових технологій, що, в свою чергу, призводить до поповнення лексичного складу мови новими технічними термінами. Винятковою рисою сучасної англійської мови є її прагнення до скорочення та мовної економії, що є особливо помітною тенденцією в писемній комунікації. Незважаючи на те, що аббревіація посідає нижчу сходинку в ієрархії шляхів терміноутворення [1], процес утворення термінів за її допомогою відноситься до одного з найпродуктивніших та такого, що має виражену прогресуючу тенденцію і розвивається дуже активно. Це пов'язано зі статусом саме термінів-аббревіатур, що виражають у стислій, кодифікованій формі актуальні наукові поняття [2]. Хоча у порівнянні з іншими

типами термінів терміни-аббревіатури менше зустрічаються в текстах реклами, однак їх наявність створює певні труднощі для розуміння характеристик продуктів реклами. Таким чином, завдання перекладача полягає в тому, щоб забезпечити їх адекватний переклад задля ефективного обміну інформацією між країнами та зробити текст, який містить терміни-аббревіатури, максимально зрозумілим для читача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. Вульф, В. Горпинич, В. Карабан, Н. Книщенко, С. Кострубін, К. Кравець, Л. Латішев, Е. Місуно, М. Миронова, З. Мусоямов, Л. Нелюбін, А. Паршин, Т. Сергєєва, С. Шестакова та інші присвятили значну увагу дослідженню різних аспектів лінгвістичного феномену «термін». Однак, терміни-аббревіатури потребують додаткового аналізу, оскільки їх кількість у текстах різних функціональних стилів, зокрема технічних, постійно збільшується; змінюється їх сутність, функції та типологія; з'являються нові підходи до їх відтворення, що вимагає постійної уваги науковців.

Мета статті – узагальнити існуючі погляди на сутність та функції термінів-аббревіатур; висвітлити основні труднощі та способи їх реалізації в англо-українському перекладі; запропонувати алгоритм відтворення термінів-аббревіатур не залежно від функціонального стилю тексту.

Матеріал дослідження – терміни-аббревіатури, що було вжито в рекламних текстах відомих іноземних компаній виробників побутової електроніки (Apple (AP), Canon (CA), Huawei (H), Meizu (ME), Microsoft (MI), Samsung (S)), оскільки наразі їх продукція є надзвичайно популярною, а її реклама – актуальною, бо протягом кількох останніх років можна спостерігати, як електроніка швидко вдосконалюється і покращується, йдучи в ногу з технікою, що так само стрімко розвивається.

Виклад основного матеріалу. Утворення термінів шляхом аббревіації зародилося у ХХ столітті [3] та пов'язано зі збільшенням за кількістю елементів термінологічних сполучень і поширеністю термінів, які складаються з трьох та більше слів. Терміни-аббревіатури, які ми розглядаємо як складноскорочені слова, що утворено з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу поняття, доволі часто вживаються в рекламних текстах на сайтах відомих компаній. Їх активне використання пояснюється декількома факторами: громіздкістю і незручністю складних слів і словосполучень; частотністю вживання термінологічних словосполучень, яка зумовлює надлишковість певних його елементів; прагненням адресанта передати складні слова та словосполучення коротко, зменшуючи обсяг тексту та часовий проміжок сприйняття адресатом інформації, але при цьому максимально передаючи інформацію [4]. Крім того, терміни-аббревіатури, на думку Н. Книщенко, є дуже зручними в професійних сферах спілкування, оскільки

вони не лише забезпечують зменшення формального обсягу текстів, а й оптимізують повідомлення, та водночас зберігають їх інформативну насиченість, будучи цілком зрозумілими для спеціалістів певної галузі [5]. Тим не менш варто зазначити, що, незважаючи на лаконічність передавання і зберігання інформації, терміни-аббревіатури вимагають належного професійного рівня і достатнього досвіду роботи адресата в певній галузі, інакше замість сприяння швидкому обміну інформацією, дефінітивна функція термінів-аббревіатур зводиться до мінімуму, що ускладнюватиме професійну комунікацію. Отже, визначальною ознакою термінів-аббревіатур є забезпечення передачі максимальної кількості інформації при мінімальному використанні звукової оболонки та графічної форми слова/словосполучення.

Класифікації термінів-аббревіатур присвячено значну кількість наукових доробок [6; 7; 8; 9], однак, незважаючи на відмінність у класифікаціях, найчастіше виділяють такі типи термінів-аббревіатур: ініціальні аббревіатури (звукові або акроніми (утворені з назв перших звуків, читаються як звичайні слова, на письмі передаються великими літерами відповідно до правил)), літерні, літерно-звукові, скорочені (утворені зі скороченої частини переважно першого слова та цілих слів), змішані аббревіатури (літерно-цифрові), що було підтверджено результатами нашого практичного дослідження рекламних текстів різних продуктів зазначених компаній (*Whether you're playing games or multi-tasking across a few apps, you need a device that keeps up (H); All-new Liquid Retina display – the most advanced LCD in the industry. Even faster Face ID (AP); This time, we equip the PRO 7 with a built-in 4G & Wi-Fi signal amplifier, which significantly improves the signal receiving capability of the PRO 7 in a 4G/Wi-Fi environment and effectively reduces the signal blind area (ME); AR is a new technology that brings virtual objects into the real world (AP); A single lens of the Sony IMX386 on PRO 6 Plus would be enough to amaze people, but the PRO 7 aims higher (AP)*).

З точки зору перекладознавства терміни-аббревіатури є одними із найскладніших явищ для перекладу, оскільки викликають певні труднощі та можуть стати «загадкою чи ребусом, які спотворюють сприйняття тексту та створюють «інформаційний шум»» [10, с. 63]. Згадані труднощі пов'язані з поширенням аббревіації на всі частини мови; відсутністю уніфікованих правил написання аббревіатур (маленькими і великими літерами, з розділовими знаками і без них); та у певному контексті можливістю вживатися у формі множини, використовуватися з артиклем, у присвійному відмінку та інше [11]. Ще однією проблемою є наявність значної кількості омонімічних аббревіатур, що вимагає від перекладача уважного відбору значення. В ході нашої практичної роботи було відмічено використання такої англійської аббревіатури, як “AR”. Обґрунтовуючи важливість врахування тематики тексту перекладачем, зазначимо, що цю аббревіатуру можна розшифрувати декількома способами: Action replay (game console cheat device); Acrobat Reader (Adobe system); Art Remains (online art gallery), з одного боку, ці повні форми аббревіатури відносяться до однієї галузі (комп'ютерні технології), однак навіть їх використання має свої особливості, що може спотворити переклад та призвести до непорозумінь. Водночас аббревіатура “AR” може позначати поняття з зовсім інших сфер: Ancestral Roots (genealogy), Atrophic Rhinitis (veterinary), and Area Record (sports). Однак

контекст не є тим єдиним вирішальним фактором визначення способу перекладу терміну-аббревіатури. На нашу думку, перекладачеві варто також брати до уваги характер тексту, що перекладається; кінцеву аудиторію, так званого споживача; екстралінгвістичні реалії регіону споживача.

Аналіз наукових праць Б. Гончарова, В. Карабана, та Л. Латишева [12; 13; 14] засвідчив, що до найбільш поширених способів перекладу термінів-аббревіатур найчастіше відносять переклад еквівалентом (вважається найлегшим та найшвидшим способом перекладу, оскільки еквіваленти зафіксовано у словниках), переклад відповідною повною формою (або розшифровка терміну-аббревіатури), описовий переклад, транскодування, запозичення іноземної аббревіатури (на думку А. Паршина [15] такий спосіб варто використовувати лише для передачі літерних та числових скорочень, які входять до складу різних систем позначень), та створення нової аббревіатури. Також існує думка (Е. Місуро), що доцільно поєднувати декілька способів перекладу одночасно, а саме використовувати калькування та транслітерацію/транскрипцію; транскрипцію та описовий переклад; транскрипцію, калькування та функціональний аналог; калькування, транскрипцію та описовий переклад [16].

Аналізуючи способи перекладу термінів-аббревіатур, визначено, що найпродуктивнішим способом їх перекладу у рекламному дискурсі побутової електроніки був переклад відповідною повною формою, тобто розшифровка аббревіатури:

With up to 2.8x CPU performance (ME). – Потужність центрального процесора зростає до 2,8 раз.

Use AR to see MacBook Pro 13» in your workspace 14 (AP). – Подивіться в доповненій реальності, який вигляд матиме MacBook Pro 13 дюймів на вашому робочому місці.

Цей спосіб застосовується у разі відсутності в українській мові відповідної аббревіатури для того поняття, яке позначено англійською аббревіатурою. Більш того, перекладаючи термін-аббревіатуру повною формою можна уникнути омонімічного його трактування, що значно полегшить сприйняття тексту реклами продукту звичайними споживачами.

Наступною тенденцією за частотою вживання було запозичення оригінального терміну-аббревіатури в український переклад: *High-quality video with HDR and True Look that deliver facial retouch, auto light adjustment, and autofocus to help you look your best (MI). – Високоякісне відео з HDR і True Look, які забезпечують ретушування обличчя, постійне регулювання освітленості й авто фокус, щоб ви виглядали якнайкраще. HDR (High Dynamic Range Imaging), також часто скорочується як HDR1, є загальною назвою технології роботи із зображеннями і відео, діапазон яскравості яких перевищує можливості стандартних технологій відображення зображень. Вочевидь, переніс аббревіатури зумовлений тим, що вона є часто вживаною та наразі зрозуміла для фахівців, які працюють в сфері інформаційних технологій, хоча розумінням її значення може викликати труднощі у середньостатистичного споживача.*

Натомість в перекладі речення “Supporting OFDMA multi-user technology, it is capable to send data to multiple devices simultaneously (Завдяки багатокористувацькій технології OFDMA, AX3 одночасно передає дані кільком пристроям)” запозичення аббревіатури аж ні як не полегшує розуміння звичайним споживачем характеристик пристрою, і тому необхідно буде звертатися до додаткової літератури з метою уточнення значення терміну-аббревіатури.

Вважаємо, що такий спосіб відтворення термінів-аббревіатур доречно використовувати при передачі інтернаціональних термінів-аббревіатур та тих, що є широко відомими.

Також вкрай рідко, але використовувався, ще один спосіб перекладу термінів-аббревіатур, які фігурують в рекламних текстах побутової електроніки – переклад відповідним українським еквівалентом. Так перекладаються, зазвичай, терміни-аббревіатури, які є зрозумілими аудиторії без розшифровки. В нашому дослідженні такими аббревіатурами, найчастіше, виявилися одиниці виміру:

Larger Bandwidth with 160 MHz (S) – Ширша смуга пропускання 160 МГц.

With up to 512 GB of built-in memory, you can store thousands and thousands of high-resolution photos and videos. – Завдяки вбудованій пам'яті об'ємом до 512 ГБ ви можете зберігати тисячі і тисячі фотографій та відео з високою роздільною здатністю (S).

A wireless presenter that's compatible with PowerPoint or Keynote, needs no installation and has an effective range up to 20 m. – Бездротовий презентер сумісний із PowerPoint та Keynote, не потребує додаткового встановлення та має 20 м радіус дії (CA).

Однак, в наступному прикладі “AI stabilisation eliminates the bumps, delivering gimbal-smooth video when you're on the move. – Стабілізація ШІ усуває хитання, забезпечуючи плавність” ми спостерігаємо скорочення AI, що є аббревіатурою від терміна *artificial intelligence*. Українська розшифровка цього терміну, яка зустрічається частіше, є «штучний інтелект», однак перекладач використав еквівалентну українську аббревіатуру «ШІ», використання якої є не надто поширеним, тобто даний рекламний текст був націлений на реципієнта, котрий обізнаний з технічною термінологією.

До змішаних способів перекладу термінів-аббревіатур було віднесено:

– поєднання перекладу відповідною повною формою та додавання

Packed with an astonishing 16 billion transistors, the Apple M1 system on a chip (SoC) integrates the CPU, GPU, Neural Engine, I/O, and so much more onto a single tiny chip. (AP) – Вражає, адже система на чипі Apple M1 містить 16 мільярдів транзисторів і об'єднує центральний і графічний процесори, систему Neural Engine, контролери вводу й виводу та багато іншого в одному маленькому чипі.

Англійською мовою лексичне позначення I/O – *Input/Output*. Українською це «ввід/вивід». В даному випадку перекладач доречним способом перекладу обрав змішаний спосіб, а саме розшифровку скорочення та додавання (*контролери*), що дозволяє реципієнту зрозуміти структуру чипу, який використовується в конкретному приладі.

– поєднання додавання та перенесення аббревіатури мовою оригіналу

You will be impressed with the blazing fast speed delivered by AX3. (H) – Маршрутизатор AX3 забезпечує швидкість сигналу, яку годі уявити.

В даному прикладі перекладач залишив запозичену аббревіатуру AX3, а також описав цю мовну одиницю, додавши слово «маршрутизатор», аби уточнити, що у фразі йдеться саме про модель маршрутизатора (роутера).

Аналізуючи приклад *iOS brings iPod touch to life in incredibly personal and powerful ways (AP)*. – *Операційна система iOS – це те, що робить iPod touch неймовірно потужним і дивно персональним пристроєм* ми дійшли висновку, що додавання «операційна система» не було доцільним, оскільки зазначена мобільна операційна система (iOS) для смартфонів, е-планшетів, що розробляються американською компанією Apple, є досить відомим терміном-аббревіатурою.

Однак в наступному прикладі, на нашу думку, переніс аббревіатури не є оправданим, оскільки українське речення не стало більш зрозумілим для не фахівців в галузі новітніх технологій і лише додавання фрази «схема модуляції» може допомогти знайти у довідковій літературі або Інтернеті значення аббревіатури QAM (Quadrature Amplitude Modulation), якщо покупець захоче самостійно розібратися у характеристиках гаджета: *Thanks to 1024-QAM and 160 MHz frequency bandwidth, its theoretical speed can reach up to 3000 Mbps (574 Mbps on a 2.4 GHz band and 2402 Mbps on a 5 GHz band). (H) – Завдяки схемі модуляції 1024-QAM і смузі пропускання на 160 МГц, теоретична швидкість сигналу сягає 3 000 Мбіт/с (574 Мбіт/с у діапазоні 2.4 ГГц і 2 402 Мбіт/с у діапазоні 5 ГГц);*

– відтворення терміну-аббревіатури повною формою (розшифровка) та запозичення оригінальної форми терміну-аббревіатури: *Supports NAS. – Підтримка мережевого збереження даних (NAS).*

Як бачимо, переклад термінів-аббревіатур має бути впорядкованим когнітивним процесом, що складається з послідовних, взаємопов'язаних і логічно несуперечливих етапів. Перекладаючи терміни-аббревіатури, по-перше, у кожному конкретному у випадку слід піддавати їх ретельному лінгвістичному та контекстуальному аналізу. Виходячи з аналізу процесу відтворення термінів-аббревіатур та результатів практичного дослідження, можемо запропонувати наступний алгоритм перекладу термінів-аббревіатур: 1) читання тексту, визначення його функціонального стилю та виділення терміну-аббревіатури, визначення його сфери вживання (наука, техніка, медицина та ін.); 2) розшифровка аббревіатури. З цією метою необхідно звернутися до довідкової літератури, словників, мережі Інтернет, документів подібної тематики або тих документів, які згадувалися в тексті, що перекладається, так можливо в них вдасться виявити розшифровку терміну-аббревіатури, або знайти той вираз, який з найбільшою часткою ймовірності є його основою. Хоча встановлення значення термінів-аббревіатур за допомогою словників здається на перший погляд найнадійнішим і найефективнішим способом, однак через те, що скорочення відносяться до найрухливіших елементів лексики, вони не завжди зафіксовані в існуючих словниках. Також є доцільним звернутися по допомогу до фахівців певної галузі. Важливим критерієм тут є висока частотність вживання терміну-аббревіатури; 3) переклад аббревіатури; 4) перевірка частотності перекладацького рішення. Оскільки відтворення термінів-аббревіатур є досить кропітким процесом, перекладачам-початківцям варто вносити такі терміни в особистий словник перекладача з максимальною кількістю пояснень (читання, точний запис з усіма нюансами, варіанти написання, повне розшифрування, фрагмент контексту для наочності прикладу, можлива сфера вживання), що сприятиме поповненню професійного багажу знань задля подальшого максимально адекватного і зрозумілого перекладу.

Висновки. Терміни-аббревіатури є об'єктивною перекладацькою проблемою, яка може становити труднощі для перекладачів незалежно від рівня їхньої професійної підготовки; видів, тематик і напрямків перекладу. Проаналізувавши способи перекладу термінів-аббревіатур, які зустрічаються в рекламних текстах відомих іноземних компаній-виробників побутової електроніки, можемо зробити висновок, що найчастіше використано спосіб перекладу термінів-аббревіатур відповідною повною формою та змішаними способами, а найрідше – існуючим в мові перекладу еквівалентом.

Література:

1. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории. 6-е изд. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 248 с.
2. Буянова Л. Ю. Термин как единица логоса : монография. Краснодар, 2002. 185 с.
3. Bergman Å. et al. (2012). A novel abbreviation standard for organobromine, organochlorine and organophosphorus flame retardants and some characteristics of the chemicals. *Environment international*. 49, 57–82.
4. Шестакова С. О. Види термінів-аббревіатур у підмові будівельної галузі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2014. № 12. С. 57–60.
5. Книшенко Н. П. Аббревіація в системі сучасної дорожньо-будівельної термінологічної номінації. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*, 2010. № 675. С. 19–22.
6. Вульф М. Понятие термина и виды терминологических единиц. URL: <https://conf.siblu.ru/stati-nauchno-prakticheskoy-internet-konferencii-yazyk-i-mezhkulturnaya-kommunikaciya-2021> (дата звернення: 25.06.2022).
7. Кострубина С. А. Аббревиатуры английских и русских экономических терминов: контрастивный аспект. *Вестник Томского государственного университета*, 2017. № 418. С. 30–35.
8. Мусоямов З. М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Российско-Таджикский (Славянский) университет, 2017. 83 с.
9. Сергеева Т. С. Аббревиатура в системе лексических сокращений [Электронный ресурс] // *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. – 2013. – № 6 (24). URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-2911_2013_6-2_47.pdf (дата звернення: 20.06.2022).
10. Кравець К. Ю. Англomовні аббревіатури в контексті євроінтеграції України та способи їх перекладу українською мовою. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*, 2016. Вип. 2. С. 61–64.
11. Нелюбин Л. Л. Толковый переводоведческий словарь / Л. Л. Нелюбин. – 3-е изд., перераб. М. : Флинта ; Наука, 2003. 320 с.
12. Гончаров Б. А. К вопросу о типологии и переводе сокращений в англоязычной научно-технической литературе // *Теория и практика перевода*. Киев, 1991. Вып. 17. С. 143–151.
13. Карабан В. І. Граматичні труднощі лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. *Переклад англійської наукової і технічної літератури*. Вінниця : Нова книга, 2002. 407 с.
14. Латышев Л. К. Технология перевода. М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 280 с.
15. Паршин А. Теория и практика перевода. URL: http://www.xliby.ru/jazykoznanie/teorija_i_praktika_perevoda/p1.php#metkadoc9
16. Мисуно Е. А. Письменный перевод специальных текстов : учебное пособие. Наука, 2013. 256 с.

Ababilova N. Abbreviated terms as a translation problem

Summary. The translation of terms is one of the most difficult problems in the field of linguistics and translation studies, as terms, in particular abbreviated ones, belong to the fast developing vocabulary, is in demand by specialists of various fields and requires special attention. It has been determined that the advantages of using abbreviated terms include reducing the volume of written texts due to a more compact rendering of long complex words and phrases and at the same time preserving their informative meaning; and the time interval of the recipient's perception of the information. The existing classifications of abbreviated terms have been analyzed and the most common abbreviated terms types have been determined as initial abbreviations, acronyms, initial abbreviations and acronyms, shortenings, mixed abbreviations, and graphic abbreviations. Abbreviated terms are an objective translation problem that can pose difficulties for translators regardless of their level of professional training, types, topics and areas of translation. The difficulties of reproducing abbreviated terms have been summarized and include the need to know the subject of translation and understand the context, abbreviated terms homonymy, the spread of the abbreviation to all parts of the language; non-compliance with the rules for writing abbreviations. The most common ways of translating abbreviated terms include translation by equivalent, corresponding full form, descriptive translation, transcoding, borrowing a foreign abbreviation and creating a new abbreviation, although there is also an opinion that it is advisable to combine several ways of translation at the same time, namely to use borrowing and transliteration/transcription; transcription and descriptive translation; transcription, borrowing and functional analog; transcription and descriptive translation. Based on the analysis of the study actual material, it has been inferred that most often the translation of the abbreviated terms is carried out in the corresponding full form and mixed methods of reproduction of the abbreviated terms in the Ukrainian language, and the least often – by the equivalent existing in the language of translation. The author has proposed a four-stage algorithm for translating abbreviated terms.

Key words: terms, abbreviated terms, translation difficulties, ways of translation.

*Бойко Я. В.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри перекладу**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*

АДЕКВАТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ П'ЄС ШЕКСПІРА У СВІТЛІ НУЛЬОВОЇ КОГНІТИВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ

Анотація. У запропонованій розвідці визначаються чинники, що зумовлюють елімінацію одиниць оригіналу в українських ретрансляціях часово віддаленого першотвору й обґрунтовується доцільність нульової когнітивної варіантності одиниць оригіналу у перекладі. Матеріалом дослідження слугувала трагедія В. Шекспіра “Romeo and Juliet” (1594) та її українські ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1901), В. Мисик (1932), А. Гозенпуд (1937), І. Стешенко (1952), М. Вороний (1998), Ю. Андрухович (2016). У статті надається характеристика феномена нульової когнітивної варіантності одиниць оригіналу у перекладі як результату когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача. Встановлено, що відсутність перекладу інтерпретується як «перекладацькі прогалини», тобто лакуни, спричинені нерелевантністю цільового тексту перекладу, де конкретна або розпливчата інформація часто замінюється нульовими когнітивними варіантами. Нульовий когнітивний варіант як різновид когнітивної варіантності розуміється як відсутність передачі концептуального змісту одиниці оригіналу, зокрема конотативного значення. У статті визначено чинники, які впливають на появу нульових когнітивних варіантів одиниць оригіналу, а саме: скорочення тексту оригіналу перекладачами задля спрощення, полегшення сприйняття; різниця у комунікативному завданні, культурному часі, нормах, цінностях та екстралінгвальних знаннях та інші. Серед способів перекладацького відтворення нульового когнітивного варіанту найбільш ефективними перекладацькими тактиками виявилися елімінація, цілісне перетворення, експлікація. Визначено, що нульовий когнітивний варіант є доцільним задля спрощення важких для розуміння фрагментів та інформаційної надлишковості мовлення, а також для досягнення еквілінеарності та збереження еквіритмії тексту оригіналу у перекладі.

Ключові слова: ретрансляція, когнітивний дисонанс, нульовий когнітивний варіант, репродуктивні й адаптивні тактики перекладу.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку перекладознавства тісно пов'язаний із семіотикою, психолінгвістикою та когнітивною наукою, що зумовило поширення у науковому обігу поняття «когнітивна транслятологія» як сучасної назви для перекладознавства. Домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється в прагненні дослідників з'ясувати, яким чином перекладач відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливному організовуючи цю інформацію в пам'яті та перетворюючи її на одиниці й пакети знань. У цьому контексті художній переклад був і залишається об'єктом активних досліджень як вітчизняних, так і зарубіж-

них фахівців із теорії і практики перекладу (М. Бархударов, В. Виноградов, В. Комісаров, В. Коптілов, М. Рильський, П. Тичина, О. Федоров, І. Франко та ін.), які вважали, що кінцевою метою перекладу повинно бути не копіювання мови оригіналу, а відтворення тієї єдності змісту і форми, якими є художній твір. Попри наявність багатьох праць, присвячених адаптації й адекватності художнього перекладу (А. Гудманян, М. Воробйова, К. Вороніна, В. Демецька, Т. Княк, М. Маркіна та ін.), досліджень когнітивної варіантності у перекладі, зокрема обґрунтування особливостей нульової когнітивної варіантності одиниць оригіналу (далі – ОО) у діахронних ретрансляціях часово віддалених першотворів, пошук адекватних стратегій і тактик для реалізації нульових когнітивних варіантів, а також встановлення чинників, що їх зумовлюють, не здійснювалося у перекладознавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через труднощі перекладу окремих фрагментів текстів вихідної культури у дослідженнях науковців із теорії і практики художнього перекладу постала проблема перекладності / неперекладності. Ця фундаментальна проблема стосується співвідношення між приналежністю вихідного та цільового текстів до різних культур, що дозволяє визнати факт залежності цільового тексту від вихідного тексту. С. В. Засекін [1] зазначає, що це – психолінгвістична та етнолінгвістична адекватність перекладу, що включає інтелектуальну, психолінгвістичну, культурну, філософську складники, які є основою професійного світогляду перекладача. У глобальному сенсі психолінгвістика перекладу є надійним форпостом ідеї перекладності, активно поширюючи її і стаючи, відтак, на заваді розвитку ідей неперекладності в дусі гіпотез лінгвістичної відносності В. Гумбольдта та мовного детермінізму Е. Сепіра, Б. Ворфа [2].

Проблему перекладності / неперекладності дослідники теорії і практики перекладу розв'язували залежно від своїх поглядів на сутність перекладу.

В кінці XVIII ст. романтики розглядали переклад як суперництво з автором, приділяючи увагу національній, історичній та індивідуальній самобутності художніх творів. У цьому контексті А. Шлегель писав навіть про «смертельний поєдинок індивідуальностей». З розвитком мовознавства такий погляд підтвердили й обґрунтували компаративіст В. Гумбольдт і прихильник психологічних принципів О. Потебня. В. Гумбольдт у межах своєї концепції відношення слова до думки висловлював ідею, що переклад з однієї мови на іншу неможливий без певної зміни смислу, адже передача одиниці оригіналу не може

бути тотожною одиниці перекладу, навіть якщо обидві лексичні одиниці належать до того самого предмета або явища.

В кінці XIX ст. концепцію неперекладності підхопили символісти, переосмисливши її з позиції філософії агностицизму, інтуїтивізму і спиритуалізму; на протигагу їхнім загальному продуктивним експериментам із формою, це послужило виправданням нестримної сваволі у ставленні до оригіналу.

Прихильники лінгвістичного підходу ґрунтували свої дослідження на пошуку відмінностей структури мови оригіналу й мови перекладу, наполягаючи на використанні певного набору правил відповідностей, залежних від поверхневих, а не глибинних (семантичних) структур [3].

Неперекладність художнього твору, таким чином, указує на те, що існує лексична лакуна, і в такому випадку лексична одиниця, яка повинна бути представлена як еквівалент, не була представлена.

Лакуни (від лат. *lacuna* ‘пробіл, заглиблення’) – базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють переклад її текстів і сприйняття їх іншокультурними реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення [4, с. 321].

Лакуну часто розглядають як відсутність одиниці, нульову словесну номінацію, відсутність значення, неіснуючий концепт в одній мові, культурі та суспільстві, який не має відповідного еквівалента в іншій [5]. Інші лінгвісти розуміють термін «лакуна» як фрагментарність викладу інформації в реченні, що виражається в неповноті складу суб’єкта і присудка (пропуск другорядних членів речення); скорочення синтаксичної структури [6].

Також застосовують термін «лакуна» на позначення відсутності семантичної структури слова, яка б забезпечувала повноту опису означеного предмета чи явища; віртуальний елемент, який можна екстраповувати лише опосередковано, інтертекстуально; незрозумілий слот, віртуальна семантична, когнітивна, контекстна лакуна [7, с. 7–11].

Кганьяго наголошує, що не існує двох однакових мов через їхню культурну різноманітність, і саме тут виникає питання нульової еквівалентності, оскільки мова перекладу може мати більше можливостей передачі конотативного значення, ніж мова оригіналу [8, с. 53–55]. Теорію лакун, таким чином, часто пов’язують із теорією еквівалентності й адекватності перекладу, коли відсутність перекладу інтерпретується як «перекладацькі прогалини», спричинені нерелевантністю цільового тексту перекладу, де конкретна або розпливчаста інформація часто замінюється «нульовими варіантами».

Метою цієї статті є обґрунтування доцільності нульової когнітивної варіантності ОО та визначення чинників, що зумовлюють елімінацію ОО в українських ретрансляціях часово віддалених першотворів. Досягнення мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) охарактеризувати феномен нульової когнітивної варіантності ОО у перекладі як результату когнітивного дисонансу мисленнєвого процесу автора і перекладача; 2) продемонструвати різновид когнітивної варіантності – нульовий когнітивний варіант; 3) визначити чинники нульової когнітивної варіантності ОО й обґрунтувати доцільність нульового когнітивного варіанту у результаті елімінації ОО у діахронних ретрансляціях часово віддалених першотворів.

Матеріалом дослідження слугувала трагедія В. Шекспіра “*Romeo and Juliet*” (1594) та її українські ретрансляції, авторами яких є П. Куліш (1901), В. Мисик (1932), А. Гозенпуд (1937), І. Стешенко (1952), М. Вороний (1998), Ю. Андрухович (2016).

Виклад основного матеріалу. Поняття «**нульова когнітивна варіантність**» розуміється як відсутність у перекладі будь-якого лексичного варіанта, який би адекватно відтворював семантичну структуру ОО, зокрема її конотативне значення, що забезпечує повноту опису предмета або явища у тексті часово віддаленого першотвору.

Нульова когнітивна варіантність перекладу є результатом **когнітивного дисонансу** [9] мисленнєвого процесу автора і перекладача, який може бути обумовлений двома основними чинниками:

- різницею в інтерпретації і розумінні смислів оригіналу перекладачем;
- усвідомленою перекладацькою позицією, тобто перекладач навмисно змінює, додає або опускає якісь смисли у своєму перекладі.

Відсутність у тексті перекладу мовних / мовленнєвих варіантів передачі концептуального змісту ОО зумовлює появу **нульового когнітивного варіанту**.

Причини появи нульових когнітивних варіантів у результаті когнітивного дисонансу можуть бути різними. Розглянемо деякі з них.

Скорочення тексту оригіналу перекладачами, які підлаштовують текст для полегшення сприйняття зі сцени. Наприклад: *Whose misadventured piteous overthrows / Doth with their death bury their parents' strife* [10, с. 7]. Буквальне значення епітетної конструкції *misadventured piteous* – ‘unfortunate’ та ‘pity or compassion’ [11], тобто ‘жалюгідний’. Метафора *bury their parents' strife* буквально означає ‘поховати сварку своїх батьків’. У перекладі М. Вороного зазначені конотативно забарвлені ОО вилучені – *Але їх кохання пішло на поталу судьбі* [12, с. 5] Нульовий когнітивний варіант, отриманий у результаті застосування різних перекладацьких тактик, – репродуктивних (**цілісне перетворення**) й адаптивних (**елімінація**) – сприяє полегшенню перцепції тексту перекладу через вилучення важких для сприйняття семантичних елементів висловлювання та уникненню когнітивного дисонансу у глядачів.

У наступному фрагменті – *Not mad, but bound more than a mad-man is; / Shut up in prison, kept without my food, / Whipp'd and tormented* [10, с. 31] ОО *whipp'd and tormented* буквально означає ‘збитий і змучений’ (‘to strike with a slender lithe implement especially as a punishment’ [11]; ‘extreme pain or anguish of body or mind’ [11]). У перекладі В. Мисика – *В умі, хоч скутий гіри як божевільний, / в темниці темній, замкнений без хліба, / замучений* [13] – у результаті застосування адаптивної перекладацької стратегії **елімінації** вилучено семантичний елемент *whipp'd*, при цьому зміст збережено. Проте у ретрансляції А. Гозенпуда, який поставив себе на місце глядача при створенні тексту перекладу, використання адаптивних тактик **експлікації** та **елімінації** зумовлює появу нульового когнітивного варіанта, що цілком змінює зміст оригіналу: *Ні! Мене, як божевільного, зв’язали / Та й до в’язниці кинули, а там карали тяжко...* [14, с. 27].

Спрощення важких для розуміння фрагментів оригіналу. Наприклад, *From forth the fatal loins of these two foes /*

A pair of star-crossed lovers take their life [10, с. 7]. Метафоризовані епітетні конструкції *fatal loins* ‘фатальні стегна’ (*fatal* ‘causing death’ [11]; *loins* ‘the part of a human being or quadruped on each side of the spinal column between the hip bone and the false ribs’ [11]); *star-crossed* ‘нещасний’ (‘not favored by the stars, ill-fated’ [11]) опущені у перекладі Ю. Андруховича: *У лонах двох фатальних ворогів / Народженій невчасно юній парі* [15, с. 9]. Ю. Андрухович перефразував велику за розміром репліку схожим за семантикою висловлюванням, застосувавши адаптивні перекладацькі тактики *експлікації* та *елімінації*, однак, таким чином, неминучою є втрата певних деталей оригіналу, що призводить до когнітивного дисонансу.

Компресія тексту перекладу з метою досягнення еквілінеарності (точної відповідності кількості рядків в оригіналі і перекладі). Наприклад, у фрагменті *The fearful passage of their death-marked love / And the continuance of their parents' rage, / Which, but their children's end, naught could remove* [10, с. 7] ОО *fearful* ‘жахливий, страшний’ (cause fear, fright, or alarm especially because of dangerous quality’ [11]) та метафорична ОО *death-marked love* ‘позначене смертю кохання’ не відтворені у перекладі Ю. Андруховича: *Любов і смерть, і фатум, що зборов / Кохання їхнє, й знищені родини, / І кров дітей, що змила предків кров* [15, с. 9]. Для точної відповідності кількості рядків у перекладі, Ю. Андрухович застосував адаптивну перекладацьку тактику *елімінації*, вилучивши ОО *fearful*, та репродуктивну тактику *цілісного перетворення* ОО *death-marked love*. Нульові когнітивні варіанти у перекладі Ю. Андруховича сприяють компактному вираженню думки та перетворенню тексту оригіналу з метою надання йому більш стислої форми за рахунок використання коротших конструкцій.

Жертвування смыслом заради збереження еквіритмії. У фрагменті *From forth the fatal loins of these two foes / A pair of star-crossed lovers take their life* [10, с. 7] І. Стешенко застосувала адаптивну перекладацьку тактику *елімінації*, вилучивши ОО *fatal loins* та *star-crossed*, та репродуктивну перекладацьку тактику *цілісного перетворення*: *Коханців двоє щирих, запальних / Ворожі ті утроби породили* [16, с. 313]. З метою збереження еквіритмії у перекладі спрощено синтаксичну структуру словосполучення та змінено семантику висловлювання на радикально протилежну: *star-crossed lovers* – *коханців двоє щирих, запальних*.

Жертвування образністю заради збереження еквіритмії. Наприклад, у фрагменті *Prodigious birth of love it is to me, / That I must love a loathed enemy* [10, с. 61], образність метафори *prodigious birth of love* ‘дивовижне народження кохання’ (*prodigious* ‘causing amazement or wonder’ [11]) та епітетної конструкції *loathed enemy* ‘ненависний ворог’ (*loathed* ‘dislike greatly with disgust or intolerance’ [11]) у перекладі А. Гозенпуда ретрансльовано за допомогою репродуктивної перекладацької тактики *антонімічної заміни* та адаптивної перекладацької тактики *елімінації*, що призвело до втрати конотації ОО: *Мені гірко судилося життя, / Бо ворога кохати мушу я* [14, с. 46]. У перекладі Ю. Андруховича – *Дивная любовь! мені ти дивно сталась* [15, с. 9] – використано тактику *елімінації* шляхом вилучення з перекладу важливого з точки зору комунікативного завдання фрагменту, що призвело до втрати змісту, що є однією з найсерйозніших помилок перекладача.

Відмінності комунікативних ситуацій продуцента / адресанта і реципієнта / адресата. Наприклад, буквально значення

розгорнутого метафтонімічного звороту у фрагменті *Where civil blood makes civil hands unclean* [10, с. 7] – ‘громадянська кров робить громадянські руки нечистими’ – потребує асоціативного осмислення й адекватного відтворення засобами цільової мови, уникнення помилкових зв’язків значення та хибних асоціацій, що можуть виникати при суб’єктивному тлумаченні концептуальної картини продуцента / адресанта висловлювання. Так, В. Мисик і П. Куліш майже еквівалентно відтворили оригінал, застосувавши репродуктивну перекладацьку тактику *модуляції*: *Чужою кров’ю кроплять розлад свій* [13]; *Сусідською кровю поплямили руки* [17, с. 23]. А. Гозенпуд, крім модуляції, використав ще й *транспозицію*: *І кров’ю близьких вкрився рід лихий* [14, с. 9]. Натомість, М. Вороний та І. Стешенко у своїх перекладах – *Аж доки не сталась жахливо-трагічна подія* [12, с. 5]. *Аж враз кривава скоїлась подія* [16, с. 313] – пропонують нульові когнітивні варіанти у результаті застосування репродуктивної (*цілісного перетворення*) й адаптивної (*елімінації*) перекладацьких тактик, асоціативно осмислюючи комунікативну ситуацію, змальовану в оригіналі продуцентом / адресантом, з метою зробити її більш зрозумілою для реципієнта / адресата.

Типи культурного часу, норми, цінності, уявлення соціально-культурної системи мови оригіналу та мови перекладу. У фрагменті *The fearful passage of their death-marked love / And the continuance of their parents' rage, / Which, but their children's end, naught could remove* [10, с. 7] значення ОО *continuance of their parents' rage* ‘продовження гніву батьків’ не відтворено дослівно у жодного перекладача, оскільки уявлення адресанта й адресата про соціально-культурні норми є різними: у системі цінностей українців відсутнє поняття давньої родової ворожнечі між знатними родинами, яке є зрозумілим італійцям. Розтлумачуючи важкий для розуміння фрагмент, В. Мисик у своєму перекладі – *Любов, що їм життя розбити має, / і довга ворожнеча двох родин, / що тільки з смертю їх дітей сконає* [13] – йде шляхом включення тих компонентів, які можуть бути зрозумілими з невербальної частини тексту, без зміни його інформаційного навантаження порівняно з вихідним текстом або нейтральною стилістичною нормою, застосовуючи репродуктивні (*модуляція, цілісне перетворення*) й адаптивні (*елімінація, ампліфікація*) перекладацькі тактики. У перекладі Ю. Андруховича – *Любов і смерть, і фатум, що зборов / Кохання їхнє, й знищені родини, / І кров дітей, що змила предків кров, / Усе це у найближчі дві години* [15, с. 9] – нульовий когнітивний варіант, отриманий у результаті застосування адаптивної перекладацької тактики *елімінації* та репродуктивної перекладацької тактики *цілісного перетворення*, зміщує акценти, що спричиняє появу когнітивного дисонансу у реципієнта.

Нульовий когнітивний варіант фрагменту *One fire burns out another's burning, / One pain is lessen'd by another's anguish; / Turn giddy, and be holp by backward turning* [10, с. 30] у перекладі А. Андруховича – *Клин вибивають, як відомо клином. / Одна пожежа іншу легко з'їсть. / Прийшла біда – прощаєшся зі спліном, / Від паморок мене відразу млість* [15, с. 30] зумовлений відсутністю у перекладі відповідників для ОО *pain* ‘mental or emotional distress or suffering’ [11], *anguish* ‘extreme pain, distress, or anxiety’ [11], *giddy* ‘causing dizziness’ [11] у результаті застосування адаптивної перекладацької тактики *елімінації*. Натомість, щоб наблизитися до норм, цінностей, уявлень соціально-культурної системи мови оригіналу та мови

перекладу, перекладач додає національно-специфічний компонент української культури: *Клин вибивають, як відомо клином.*

Наявність лінгвоетнічного бар'єру, що включає в себе екстралінгвальні знання, тобто національно-специфічні компоненти культури, текстові лакуни, викликані специфікацією самого тексту (його змістом, формою, поетикою і прийомами автора, жанром і типом читача, для якого він призначений). Фрагмент *My will to her consent is but a part; / An she agree, within her scope of choice / Lies my consent and fair according voice* [10, с. 28] відтворено у перекладі В. Мисика еквівалентним перекладом – *Моя бо згода – частка дочиної. Я зважу тільки на її обрання, і голос свій віддам їй без вагання* [13], що, однак, затрудняє його розуміння через відсутність екстралінгвального знання – процедури заручин та одруження в Італії. Натомість, у перекладі А. Гозепуда нульовий когнітивний варіант *Хай промовляє в вас любов ясна, / Я згоду дам, як згодиться вона* [14, с. 25], отриманий шляхом **елімінації та цілісного перетворення** фрагменту, полегшує його розуміння, знімаючи лінгвоетнічний бар'єр.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз діяхронних ретрансляцій часово віддаленого першотвору продемонстрував, що найефективнішими перекладацькими тактиками у відтворенні нульового когнітивного варіанту виявилися: елімінація (25 %), цілісне перетворення (25 %), експлікація (12 %). Застосовуються й інші тактики, хоча їх частка є незначною: антонімічна заміна (1 %), модуляція (2 %) та ампліфікація (1 %). Серед розглянутих чинників, які впливають на появу нульових когнітивних варіантів, частотними визначено компресію тексту перекладу з метою досягнення еквілінеарності та збереження еквіритмії, а також із метою спрощення важких для розуміння фрагментів оригіналу, що є складним завданням для перекладача. Аналіз таких складних для розуміння фрагментів оригіналу та їх систематизація з метою встановлення чинників когнітивного дисонансу адресата / реципієнта перекладу постає **перспективою** подальших досліджень.

Література:

- Засекін С. В. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту: Монографія. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2012. 275 с.
- Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. Филология. Искусствоведение. Филология. Искусствоведение. М. : Прогресс, Универс, 1993. 656 с.
- Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка «Вища школа», 1983. 176 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілья, 2010. 844 с.
- Szerszunowicz J. Lacunarity, lexicography and beyond: integration of the introduction of a linguo-cultural concept and the development of L2 learners' dictionary skills. *Lexicography*, 2015, 2 (1), p. 101–118.
- Рум А. Lacunae and uncertain limits in Australian culture, with suggestions on their translation into Spanish, Australia in Barcelona. Ed. Kathleen Firth & Susan Ballyn, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993. P. 27–37.
- Апоkhina Т. Lacunae in terms of scholars: the brief overview. *Філологічні трактати*, 2015, 7 (1). P. 7–11.
- Kganyago L. M. An analysis of the interface between meaning and translation: a case study of northern Sotho lord's prayer, tata wešo wa magodimong. Unpublished Masters Dissertation. University of Limpopo, Turfloop Campus, 2008.
- Бойко Я. В. Когнітивний дисонанс як фактор когнітивної варіантності оригіналу і перекладу з позицій фреймової семантики (на матеріалі українських ретрансляцій творів В. Шекспіра). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. № 52, том 2. 2021. С. 07–111.
- Shakespeare W. *Romeo and Juliet*. William Shakespeare. Volume IV, Book V. London, 2011. 46 p.
- New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. Danbury : Lexicon Publications Inc., URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/worthy>
- Шекспір В. Ромео і Джульєтта. Багато галасу з нічого / пер. з англ. П. Куліша в переробці М. Вороного. Київ : «Альтерпрес», 1998. 223 с.
- Шекспір В. Ромео і Джульєтта / пер. з англ. В. Мисика. Харків : «Майдан», 2019. Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=1>
- Шекспір В. Ромео і Джульєтта / пер. з англ. А. Гозепуд. Харків, 1937. 162 с.
- Шекспір В. Ромео і Джульєтта / пер. з англ. Ю. Андруховича. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2016. 208 с.
- Шекспір В. Ромео та Джульєтта: пер. з англ. І. Стешенко. Твори в 6 томах. Київ : Дніпро, 1985. Том 2. С. 311–413.
- Шекспір У. Ромео та Джульєтта / пер. з англ. П. Куліша. Львів, 1901. 132 с.

Boiko Ya. Strategies and Tactics of Ukrainian Retranslations of Shakespeare's Plays in the Light of Zero Cognitive Variance

Summary. The proposed investigation determines the factors that cause the elimination of the original units in the Ukrainian retranslations of a chronologically distant original and substantiates the relevance of zero cognitive variance of the original units. The material of the research is W. Shakespeare's tragedy "Romeo and Juliet" (1594) which is chronologically distant original, and its Ukrainian retranslations performed by P. Kulish (1901), V. Mysyk (1932), A. Gozenpud (1937), I. Steshenko (1952), M. Voroniy (1998), Yu. Andruhovich (2016). The article provides a thorough description of the phenomenon of zero cognitive variance of the original units as a result of cognitive dissonance of the author's and the translator's mental processes. It has been determined that the lack of translation is interpreted as "translation gaps", that is lacunae, caused by the irrelevance of the target translation text, where specific or vague information is often replaced by zero cognitive variant. The zero cognitive variant as a type of cognitive variance is understood as a lack of options for transferring the conceptual content of the original unit, in particular, the connotative meaning. The article identifies the factors that affect the appearance of zero cognitive variants of the original units, namely: shortening of the original text by translators for simplification and easiness of perception; differences in the communicative tasks, cultural epochs, norms, values, and extralingual knowledge, and others. Elimination, total reorganization of the text segment and explication have been identified as effective translation tactics in achieving the zero cognitive variant. It was determined that the zero cognitive variant is appropriate for simplifying difficult-to-understand fragments and informational redundancy of speech, for achieving equilinearity and preservation of equirhythmia of the original text in translation.

Key words: retranslation, cognitive dissonance, zero cognitive variant, reproductive and adaptive translation tactic.

*Vorobiova L. V.,
PhD in Education,
Assistant at the Department of Foreign Philology,
Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines of Mykhailo Tuhan-Baranovskyi
Donetsk National University of Economics and Trade*

*Kuts M. O.,
PhD in Education,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Philology,
Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines of Mykhailo Tuhan-Baranovskyi
Donetsk National University of Economics and Trade*

MASTERING TERMINOLOGICAL FEATURES THROUGH TRANSLATION OF A SPECIAL ENGLISH TEXT

Summary. The article deals with terminological features translation while translating a special English text. Technical translation requires great linguistic and professional skills at the same time one of the major complications in technical translation is the complexity of the terminology. For students mastering the terminological features in the engineering field, vocabulary is one of the most essential components of all comprehension.

The work focuses on Industrial and Civil Engineering vocabulary and its terminological aspects. Exploring the efficiency of translation on the basis of the texts in Industrial and Civil Engineering terminology in translation-oriented terminology courses for university students is the main **objective** of the article. It is focused on the ways for enhancing the students' foreign language competence by teaching terminology and as a result, bridging the gap between studying and working in the Translation industry.

The aspect of polysemy, i. e. multiple meaning of a term is studied. It is stated that in one meta-language paradigm it is also a significant drawback of terminology. But synonymy, as a lexical variety, is unacceptable in scientific and technical, special literature. It was given the analysis of such terms as *aggregate* (заповнювач), *beam* (балка), *building* (будівля, будівництво), *construction* (будівництво), *design* (проект), *engineering* (інженерія, будівництво), *girder* (балка), *structure* (конструкція), *joist* (балка) etc. They are often used in civil engineering sphere, and may cause a certain semantic danger when distinguishing them.

Moreover, the authors pay attention to basic simple civil engineering terms of Greek, Latin and French origin directly which may be easily transliterated into Ukrainian.

To conclude, great linguistic and professional skills, using the reliable dictionaries while translating special English text tend to overcome difficulties for students of non-specialized faculties to distinguish between the ambiguities of the terms and as a result lead to mastering terminological features of technical translation in the field of civil engineering.

Key words: technical translation, civil engineering terms, polysemy.

Introduction. The activation of the international communication, international cooperation in various spheres, as well as academic mobility led to the updating of the set of competencies

determined by the curricula of Ukrainian higher education institutions. The acquisition of these competencies can be realized through the organization of the educational process in foreign language classes, as well as the content of the educational material itself, in particular, technical texts with special terminology. This led to the emergence of many studies in the field of intro- and extra-linguistic conditions of foreign language acquisition.

We will focus on some teaching and learning aspects of the English language which provide mastery of the foreign language and may be quite beneficial for the students' future professional career. Majority of Ukrainian universities are located in the industrial centers. The universities or institutes which train future specialists in translation tend to give professional training in accordance with the demand on the industrial enterprises. But the circumstances of the year 2022, made the Ukrainian interpreters also to be involved into voluntary work, translating for Temporary Assistance programs for Ukrainian individuals and non-Ukrainian individuals, Refugee Resettlement programs, charities or institutions offering various kinds of assistance programs. However, due to the international nature of many Ukrainian businesses in mining, metallurgy, agriculture, demand is rather high for technical translation as well.

There is no need to prove what an important role scientific and technical translation plays in the formation and development of literary language norms, which is the main sign of a full-fledged nation (the destruction of language is almost the most important component of national genocide). Technical translation requires great linguistic and professional skills. One of the major complications in technical translation is the complexity of the terminology. For students mastering the terminological features in the engineering field, vocabulary is one of the most essential components of all comprehension. Some researchers point out that more attention should be given to teaching specialized vocabulary. Therefore, facilitating students' vocabulary acquisition is a major focus in translation-oriented terminology university courses. While developing practical terminology management skill of students, the translation-oriented terminology courses target to introduce students to the realm of terminology management and functionality and how to obtain terminological information and manage it for translation purposes.

The objective of the article is to explore the efficiency of using terminology in translation-oriented terminology university courses. It is focused on the ways for enhancing the students' foreign language competence by teaching terminology through translation of the texts in Industrial and Civil Engineering, bridging the gap between studying and working in the translation industry.

Results and discussion. The process of translation implies interpreting a source text and generating a target text in another language finding the right match. It is known that the terminology of any field of knowledge or profession is not a certain set of individual words, word combinations, symbols, but a certain and sufficiently defined system. Regardless of its structure, the term has its meaning only as a component of a certain terminological system, paradigm. The term should name a special concept, and this is its main nominative function. The function of reflecting the content of the concept is equally important as well. The requirements for terms comprise the following principles: limited content, accuracy, brevity, lack of synonyms, and semantic properties.

Fixed meaning and lack of synonyms determine the accuracy, compression and conciseness of a term. This means that any term in a certain paradigm of concepts should have a limited meaning and should not depend on the context. If polysemy, i. e. multiple meaning of a term, occurs in one paradigm of concepts, it is the most significant drawback of a term. This drawback is able to destroy the structure of its meaning-making features and depriving it of its semantic properties. One of the reasons for polysemy is the limitation of vocabulary material compared to the number of terminological concepts. Moreover, in textbooks and training manuals, the authors' desire to simplify the text and bring it to the level of general understanding, explaining this by the limited lexical minimum that a student should know [1, p. 3].

Thus, working with texts in Industrial and Civil Engineering, students easily translate simple technical terms of Greek, Latin and French origin directly transliterating them into Ukrainian. These terms are usually unambiguous and do not depend on the context. In addition, they are easily transliterated into Ukrainian, and it is enough for a student to know the direct meaning of such words as:

- Greek origin words: *hydrant* (гідрант), *plastic* (пластик), *xerography* (ксерографія (метод копіювання креслень, виготовлення матриць)) [2, p. 365];
- Latin origin words: *anchor* (анкер), *armature* (арматура), *cement* (цемент), *excavation* (екскаваторні роботи), *monitoring* (моніторинг), *perforate* (перфорувати), *radius* (радіус), *radiator* (радіатор) [2, p. 33];
- French origin words: *isolator* (ізолятор), *parapet* (парапет, парапетне огороження), *relay* (реле), *reservoir* (резервуар), *stability* (стабільність (будівельної конструкції)), *standard* (стандарт), *veneer* (фанера, шпон) [2, p. 386].

The term must be unambiguous. Ambiguity makes it difficult to understand and needs an extended context. For example the word "design" is known to students as «дизайн», «задум», «план», and in the engineering context it means «проект» [1, p. 197]. It seems appropriate to introduce definition to avoid misunderstanding of this term for example:

1. *Engineering design is the process of applying the various techniques and scientific principles for the purpose of defining a device, a process or a system in sufficient detail to permit its physical realization.*

2. *The design and construction field has realized that computer-aided drafting and design can work and can be cost effective.*

The detail design is customarily carried out on the layout board or computer screen, and for people in engineering this is what the term "design" means [3, p. 297]. So, in technical translation the word "designer" means «проектант», for example:

1. *Many subprofessionals who are given the job title "designer" are responsible for a design extends to the last detail, also many technicians are available to assist in the latter stages of this endeavor.*

2. *Designers can catch potential design mistakes early, before construction begins and corrections become expensive.*

But there is also a synonymous term "project", which has not the same meaning. The term "project" means «проект» as well, but it refers to an individual or collaborative enterprise that is carefully planned to achieve a particular aim, for example:

1. *Lest it be thought that a design project should be expected to proceed neatly down through all the phases directly in order, special mention must be made of iteration.*

2. *It is the duty of the engineer to design the project which will most nearly satisfy the needs of the occupant at the lowest practical cost.*

The words *build, building* is known to students in the meaning of «будувати», «будівництво», but in the context of Civil Engineering, the term *building* means «будівля», «споруда», «комплекс будівель» for example, administrative building (адміністративна будівля), control building (диспетчерський пункт), multistory apartment building (багатопверховий будинок), store/storage building (складська будівля, склад), temporary building (тимчасова будівля) [2, p. 94–96]. Example:

1. *The two indentations on the sides of the building, shown on the site plan, are revealed by the floor plans to be additional first-floor entrances, connected by a long corridor.*

2. *Clients can explore their house or building on a predetermined path or a path of their own choosing.*

At the same time, the word *будівництво* in the meaning of branch of industry or field of study more often is translated as "Civil Engineering". It results because the definition of the term "engineering" itself, which is commonly adopted, is too wide. Follow the example:

Engineering is the field of industry, profession in which knowledge of the mathematical and natural sciences is applied with judgment to develop ways to utilize, economically, the materials and forces of nature for the benefit of mankind.

For example, Industrial and Civil Engineering (промислове та цивільне будівництво), Civil Engineering faculty (будівельний факультет), Marine Engineering (морське будівництво), Urban Engineering (міське будівництво). Taking into consideration the focus of the article on the Civil Engineering terminology, the follow these examples of using the term Engineering in the specific area:

1. *Civil Engineering is concerned with the planning design and construction of all the nation's constructed facilities.*

2. *Major structures such as highways, bridges, dams and tall buildings are the fruits of civil engineering.*

The civil engineering analog to manufacturing is *construction*. Moreover, the term *construction*, in the meaning of the erection process will be translated as «будівництво» and in the meaning of building structure it can be translated as «конструкція» for

example: Light/ lightweight construction (легка конструкція, будівництво з легких конструкцій), prestressed constructions (попередньо напружені конструкції), construction site (будівельний майданчик), construction of traffic facilities (будівництво транспортних споруд, транспортне будівництво) [3, p. 33]. Example:

1. *Chemically resistant concrete may be sometimes used in the **construction** of structures attacked by chemically active media, i. e. industrial, hydraulic, and underground structures.*

2. *Plain concrete was employed by the Egyptians, Romans and Greeks in the **construction** of aqueducts and bridges, in the construction of roads and town walls.*

At the same time the term *structure* is mainly translated as «конструкція», for example: all-welded steel structure (цільнозварена сталева конструкція), building structure (будівля, конструкція будівлі), dangerous structure (аварійна будівля), engineering structure (інженерна споруда), precast structures (збірні залізобетонні конструкції). Example:

1. *The use of aluminium in **structures** may well expand in corresponding manner as simultaneous advances are being made with the development of improved aluminium materials and products.*

2. *Round concrete columns are indicated as supporting the entrance canopy, and square and round columns are located in various points within the **structure**.*

Sometimes the words seem to be familiar to students, but such term as *aggregate* can turn out to be false friend of the translator, because in the civil engineering context it is more often translated with the meaning «заповнювач», «інертний матеріал» (бетону). Example:

1. *The sand, gravel (or broken stone) are termed “**aggregate**”; sand is known as “fine aggregate”, and gravel as “coarse aggregate”.*

2. *The type of **aggregate** used has an appreciable effect upon both the amount of water and the amount of **aggregate** that can be mixed with given quantity of cement.*

Some difficulties arise for students in understanding and translating such words as, for example, *drawing*, which is known to them only in the sense of «малюнок», «зображення», but in the texts in civil engineering it is used in the sense of «креслення», technical drawing (креслення), architectural drawing (архітектурне креслення). Example:

1. *Technical courses in architectural print reading, building materials, and construction methods, which in technical schools often prerequisites to architectural **drawing** provide the needed background.*

2. *Sketching is used by technicians and designers as a means of communicating preliminary ideas, basic design schemes, and rough **drawings** of details.*

Synonymy in one meta-language paradigm is also a significant drawback of terminology. The positive role of synonyms in fiction literature is well known. But synonymy, as a lexical variety, is unacceptable in scientific and technical, special literature. Redundant synonymous terms violate the principle of economy of the meta-language system. Synonyms overload the memory, because students have to learn not only a large number of special concepts of the specialized text, but also a large number of synonymous terms expressing these concepts. For example, the word «балка» (конструктивний елемент у вигляді стрижня

(бруса), що зазнає здебільшого згину) in civil engineering is translated as “beam”, “girder”, “joist”. Example:

***Girders, beams, and joists** are terms given to horizontal structural members used in buildings.*

At the same time, there is a certain semantic danger when distinguishing them, as in cases with terms. So, using synonymous terms of the word «балка», students learn to distinguish it as follows [3, p. 173]:

1. “beam” (балка) is a long, sturdy piece of squared timber or metal used to support the roof or floor of a building. Example:

1) *There are very fine oak **beams** in the oldest part of the house;*

2) *In small homes it is usually more practical to build up the wood **beam** using the same-size framing material as that used for joists, shown in Fig. 2–46 D;*

2. “girder” (балка) is a large iron or steel beam or compound structure used for building bridges and the framework of large buildings [2, p. 327]. Example:

1) *Designed to hold transverse loads, bridge **girders** evenly distribute weight to ensure structural integrity, stability, and are readily available in a variety of sizes to suit any project need;*

2) *Engineered wood **girders** such as glue laminated lumber (glulam), laminated veneer lumber, and parallel-strand lumber are available;*

3. “joist” (балка) is a length of timber or steel supporting part of the structure of a building, typically arranged in parallel series to support a floor or ceiling [2, p. 397], [3, p. 181]. Example:

1) *In case of either a concrete floor with a basement below or a fireproof flat roof, the use of concrete **joists** is appropriate;*

2) *If ceiling **joists** are too tie with the rafters to counteract lateral thrust, consideration must be given to their direction; otherwise, joists are placed to result in the shortest span for economy.*

Also, some difficulties arise for students in understanding and translating such terms as “dead load” and “live load”. Therefore, it is not surprising that students, not understanding the meaning of the word combination “dead load” and “live load”, translate literally as «мертве навантаження/завантаження» and as «живе навантаження/завантаження». While by “dead load” is meant the weight of the structure itself, the walls, floors, ceilings, roof and movable partitions, and it will be translated as «постійне навантаження». Example:

1) *The various building codes specify the weights per square or cubic foot of wood, stone, plaster, stone, steel, terra cotta, and other structural materials comprising the **dead load**;*

2) *In a three-span bridge the theoretical advantage of continuity is about 49 % for a **dead load** and 16 % for a live load.*

By “live load” is meant the weight of the furniture, equipment, occupants, stored material, snow on the roof, and movable partitions and it will be translated as «прикладне навантаження». Example:

1) *Wind pressure, really a lateral load, is often classed as a **live load** but may be considered as producing a separate stress;*

2) *The **live loads** should include all except the dead loads.*

So, for example, an expression “turn-key” basis” students sometimes translate as «поворот ключем», while in the civil engineering terminology it is translated as «під ключ», «на умові\ основі «під ключ». Example:

1. *We have carefully studied your comments on our draft contract for the construction of the power station in Zaporizhia on a “**turn-key**” basis.*

2. A *Turnkey contract* is one under which the contractor is responsible for both the design and construction of a facility.

Translation of acronyms is also a difficult thing for students, mastering the terminology. They are difficult to remember, they can be synonymous and therefore need an extended context for their understanding and translation, for example: *AutoCAD* (*computer-aided design – система автоматизованого 2-D та 3-D проектування і розрахунку*), *ArchiCAD* (*computer-aided design – система автоматизованого проектування і розрахунку для архітекторів*), *CAD* (*computer-aided design – система автоматизованого проектування і розрахунку*), *CADD* (*computer-aided drafting and design – система автоматизованого проектування і розрахунку*); *BFRP* (*Basalt Fiber Reinforced Polymer – базальтопластиковою арматура*), *CFRP* (*Carbon Fiber Reinforced Polymer – вуглепластиковою арматура*), *GFRPB* (*Glass Fiber Reinforced Plastic Bar – склопластиковою арматура*).

Conclusion. To sum up, despite technological advances in automated translation, the outlook remains very positive for language learners using the reliable dictionaries. The use of high-quality specialized dictionaries is important for professional translators and other users to work effectively. A lack of English-Ukrainian on construction and constructional technologies dictionaries affects the quality and timing of the technical translation. Our experience shows that it is difficult for students of non-specialized faculties to distinguish between the ambiguities of the terms [4, p. 125]. As synonymy in one meta-language paradigm is a significant drawback of terminology. The complexity of the terminology and difficulties in translation in civil engineering field maybe overcome are for students through translation activities of special English texts.

References:

1. Kemper J. *Engineers and their profession* / J. Kemper. Oxford : Oxford University Press, 2002. 346 p.
2. Pozdniakov O., Bykov V. *English-Russian dictionary on construction and new constructional technologies* / O. Pozdniakov. M. : Rus. Yaz., 2003. 846 p.
3. Muller E. *Architectural drawing and light construction* / E. Muller. Boston : Pearson Education, Inc., 2010. 538 p.
4. Muller E. *Reading architectural working drawings: commercial construction* / E. Muller. Boston : Pearson Education, Inc., 2002. 408 p.

Воробйова Л., Куц М. Засвоєння термінологічних особливостей шляхом перекладу спеціального англійського тексту

Анотація. У статті розглядаються термінологічні особливості перекладу спеціального англійського тексту. Технічний переклад вимагає лінгвістичних і професійних навичок, водночас однією з головних складнощів технічного перекладу є складність термінології. Для студентів, які опановують термінологічні особливості в інженерній галузі, словниковий запас є одним із найважливіших компонентів.

Робота зосереджена на лексичі промислового та цивільного будівництва та її термінологічних аспектах. Мета статті полягає в дослідженні ефективності перекладу на основі текстів промислового та цивільного будівництва на курсах, орієнтованих на переклад термінології для студентів вищих навчальних закладів. Стаття розглядає шляхи підвищення іноземної мовної компетентності студентів шляхом викладання термінології та, як наслідок, подолання розриву між навчанням і подальшою роботою в індустрії перекладу.

Вивчається аспект полісемії, тобто багатозначності терміна. Зазначається, що в одній метамовній парадигмі це є істотним недоліком термінології. Але синонімія, як лексичний різновид, неприпустима в науково-технічній, спеціальній літературі. Проаналізовано такі терміни, як *aggregate* (*заповнювач*), *beam* (*балка*), *building* (*будівля, будівництво*), *construction* (*будівництво*), *design* (*проект*), *engineering* (*інженерія, будівництво*), *girder* (*балка*), *structure* (*конструкція*), *joist* (*балка*) та вирази *dead load* (*постійне навантаження*), *live load* (*прикладне навантаження*) та ін. Такі терміни часто використовуються у сфері цивільного будівництва і можуть викликати певну семантичну небезпеку при їх розрізненні.

Крім того, автори звертають увагу на основні прості будівельні терміни безпосередньо грецького, латинського та французького походження, які можна легко транслітерувати українською мовою.

Підсумовуючи, високі лінгвістичні та професійні навички, використання надійних словників під час перекладу спеціального англійського тексту сприяють подоланню труднощів для студентів неспеціалізованих факультетів, пов'язаних з багатозначністю термінів і, як наслідок, призводять до засвоєння термінологічних особливостей технічного перекладу в галузі цивільного будівництва.

Ключові слова: технічний переклад, будівельні терміни, полісемія.

*Голубенко Н. І.,**кандидат філологічних наук,**докторантка кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету*

СТРАТЕГІЇ ЕКВІВАЛЕНТНОГО ВІДТВОРЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ МОДАЛЬНОСТІ В ІНТЕРСЕМІОТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У запропонованій статті визначено зміст поняття «стратегія перекладу» та окреслено основні принципи застосування цієї стратегії щодо відтворення синтаксичних засобів вираження модального художнього тексту в контексті інтерсеміотичного перекладу. Наголошено, що основними компонентами стратегії перекладу є певний набір методик, технік і прийомів перекладу, необхідних для досягнення адекватності будь-якого виду перекладу – письмового чи усного. З'ясовано засади використання тієї чи тієї стратегії перекладу, серед них: по-перше, щоб точно відтворити художній текст, перекладач повинен керуватися стратегією перекладу, поняттям, яке вчені розуміють досить широко: як концепцію перекладу взагалі чи концепцію перекладу конкретного тексту; по-друге, перекладацькі стратегії не можуть бути вдалими або невдалими, їх застосовують функціонально та динамічно залежно від жанру тексту, типу перекладу, способу перекладу, мети перекладу, особливостей цільової аудиторії, обраного методу.

Зауважено, що для досягнення своєї мети автор художнього тексту, послуговуючись різними мовними засобами, серед іншого й модальними, що містять у своїй семантиці відтінки, необхідний для вираження особистісного ставлення й суб'єктивної оцінки, намагається сформулювати певний образ та переконати читача у правомірності такого сприйняття. Модальні синтаксичні засоби розкривають передавану автором інформацію у формі міркувань і суджень щодо описуваної проблеми або ситуації. Наголошено, що саме синтаксичний рівень дає змогу авторові імпліцитно виразити яскраву авторську оцінку, показати своє ставлення до висловлювання та дійсності в цілому.

Узагальнено, що такий підхід до розгляду модальності тексту як письмового, так і екранізованого тісно пов'язаний з текстовим, культурологічним та прагматичним аспектами, адже під час перекладу важливості набувають індивідуальні та етнокультурні особливості концептуальних систем автора, мовця та перекладача. У такому разі необхідно забезпечити належне розуміння реципієнтами перекладеного тексту в іншу знакову систему і водночас зберегти інокультурні елементи.

Ключові слова: модальність тексту, синтаксичні засоби модальності, перекладацькі стратегії, прагматика тексту, інтерсеміотичний переклад.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Проблема передачі модальності художнього тексту в перекладі залишається у суспільстві актуальною у зв'язку з процесом глобалізації та всесвітньої соціальної інтеграції, де основним методом взаємовідносин виступає спілкування.

Одним із ключових елементів спілкування є сприйняття та розуміння комуніканта, яке визначається зазвичай ставленням того, хто говорить або слухає до висловлюваного, ставленням висловлюваного до реальності, впливом мовця на співрозмовника та іншими факторами, які ми вивчаємо як категорію модальності. Що більш, модус мови, або категорія модальності, вимагає комплексного підходу до дослідження в комунікації, залучаючи напрацювання різних наук, таких як лінгвістика, порівняльно-типологічне мовознавство, теорія та практика перекладу, психологія та культурологія, філософія тощо.

Актуальність проблеми у запропонованій статті визначається, з одного боку, тим, що модальність є важливою категорією дослідження, яка передає ставлення мовця до змісту висловлювання і того, як висловлювання стосується реальності/іреальності. З другого боку, це вимагає подальшого розгляду модальності та її підтипів, зв'язку логічної та мовної модальностей. З появою у лінгвістиці великої кількості досліджень з позиції когнітивної лінгвістики, культурології, етно-психолінгвістики, психолінгвістики, міжкультурного спілкування, що вивчає взаємозв'язок мови, мислення і свідомості, мовлення людини потрапляє у фокус дослідницької уваги через розумово-психологічні процеси, що відображають ставлення до зовнішнього світу і безпосередньо своєю функціональністю пов'язані з модальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі поняття «стратегія перекладу» розробляється такими теоретиками та практиками перекладу, як М. Ледерер та Д. Селескович, С. Басснет, Х. Крігс, Ю. Гольц-Ментгарі. Однак доводиться визнати, що теоретичні обґрунтування поняття перекладацької стратегії досить розмиті, більшість дослідників у галузі перекладознавства сходяться на думці, що термін «стратегія перекладу» належить до найбагатозначніших понять.

Питання інтерсеміотичного перекладу, яке раніше досліджували такі лінгвісти, як Д. Агіар і Дж. Кейрош, Б. Беннет, М. Кемпбелл і Р. Відал, Б. Моссоп, А. Парлог, Ф. Вітуччі та інші світові дослідники, потребує подальшого розгляду, адже необхідно звернути особливу увагу не тільки на мовні та культурні розбіжності у межах двох і більше семіотичних систем, а й на збереження особистісного ставлення до дійсності, що виражається за допомогою різних модальних значень. Дослідженню категорії модальності, основних засобів її вираження у мові присвячені численні наукові праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців та перекладознавців, зокрема І. Корунця, А. Кратцера, М. Мірченка, В. Овсяннікова, Я. Редцера, Е. Свон-

сона та інших. Однак дослідники значну увагу зосереджували на способах відтворення засобів вираження модальності на мовних рівнях, а саме семантики модальних дієслів, модальних слів, тому питання особливостей передачі синтаксичних засобів вираження категорії модальності в аспекті інтерсеміотичного перекладу залишається маловивченим і актуальним у сучасному комунікаційному світі.

Формулювання мети і завдань статті. Мета запропонованої розвідки полягає у розгляді базисних характеристик застосування перекладацьких стратегій у передачі синтаксичних засобів вираження модальності в інтерсеміотичному перекладі. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати когнітивно-дискурсивні та прагматичні особливості функціонування синтаксичних засобів, що експлікують модальність; 2) розглянути особливості інтерсеміотичного перекладу, результатом якого є полікодові (мультимодальні, креолізовані) тексти; 3) визначити, які стратегії застосовуються для еквівалентного відтворення синтаксичних засобів модальності тексту в інтерсеміотичному перекладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних мовознавчих студіях існує безліч точок зору щодо тлумачення категорії модальності, однак відсутня невизначеність цього поняття у перекладознавчій літературі, що вимагає детального опису та розгляду інтерсеміотичного перекладу в сучасному мультикультурному світі. Завданням інтерсеміотичного перекладу є перекодування, переклад образів, створених в одній знаковій системі, в образи іншої системи. Якщо одиницями міжмовного перекладу є слова, словосполучення, речення та тексти, то одиницями інтерсеміотичного перекладу є знаки, зображення, аудіовізуальні ряди та тексти вторинних моделюючих систем.

Наслідком багатогранного вивчення категорії модальності є формування широкого семантичного поля, межі якого досить розпливчасті, оскільки це явище розглядається з різних точок зору. Перша впливає з позиції традиційних уявлень про логічну модальність, предметом вивчення якої є різні типи суджень, а друга – з комунікативно-прагматичної позиції, яка постулює, що модальність є всеосяжною категорією, що характеризує ставлення мовця до змісту. Через різноманітність поглядів у численних лінгвістичних працях на проблему визначення категорії модальності та необмежену кількість спроб зрозуміти, які відношення до дійсності можна вважати модальними, розгляд цієї категорії з позицій інтерсеміотичного перекладу заслуговує особливої уваги.

Що більш, у межах інтерсеміотичного перекладу текст постає складною структурою, що поєднує в собі сукупність лінгвістичних і паралінгвістичних ознак, притаманних різним семантичним системам. Процес інтерсеміотичного перекладу полягає в зміні знакових (семіотичних) систем: до прикладу, кілька абзаців словесного тексту, що описують внутрішнє ставлення або думки будь-якого персонажа, можна передати одним зображенням, і глядач може зрозуміти стан мовця. Внутрішньомовний переклад може означати не тільки перекодування тексту з одного функціонального стилю в інший, а й узагальнення та адаптацію. Вона ускладнюється тим, що існує набір кількох процесів, наприклад: адаптація тексту для нової цільової аудиторії, конспект, потреба в якому диктується набором лексичних, граматичних і синтаксичних особливостей рециєнта.

Р. Якобсон вважає, що будь-який переклад є семіотичним процесом, що він здійснюється на трьох рівнях – внутрішньомовному, міжмовному та між(інтер)семіотичному [1, с. 231]. На додаток до концепції інтерсеміотичного перекладу, згаданої вище, внутрішньомовний переклад визначається як «переклад розуміється як фактичний переклад між різними мовами [2, с. 233]. Хоча сучасна наука намагалася змінити, переформулювати чи доповнити ці категорії, встановлені Р. Якобсоном, окреслена ним диференціація окреслених вище видів перекладу все ж може стати базисною практичною основою для перекладу художнього твору, удосконалення процесу створення значення та підкреслення специфіки передачі модальності усього художнього тексту.

Що більш, сьогодні поняття інтерсеміотичного перекладу трактується ученими ширше: про нього можна говорити, коли одна і та ж форма змісту «перекладається» в одну або кілька інших семіотичних систем з різними субстанціями. Ідея інтерсеміотичного перекладу ґрунтується на розумінні перекладаності як однієї із фундаментальних характеристик будь-якої семіотичної системи, а будь-якому перекладу, своєю чергою, передують інтерпретація, що супроводжується трансформацією [3, с. 81]. З філософської точки зору переклад є засобом розуміння культур, тому декодування та інтерпретація тексту будь-якого семіотичного характеру базується на сітці читання, основою якої є соціокультурна картина світу суб'єкта, що обирає факти для інтерпретації тексту. Під час екранізації художнього твору письмовий текст перетворюється на кінотекст, який є синкретичною (що складається з елементів багатьох різнорідних семіотичних систем) полі- або мультисеміотичною системою, що поєднує різні знакові системи, семіотичні засоби в одну взаємопов'язану єдність і коди [4, с. 43].

Оскільки модальність вважається також категорією комунікативного синтаксису, що позначає ряд слів, які наповнюють модальність повідомлення змістом, наприклад можливості, достовірності, необхідності, гіпотетичності тощо, тому вона виражається на різних рівнях мови: морфологічний, лексичний, синтаксичний, фонологічний [5, с. 74].

Е. Честерман стверджує, що «текст не отримає читачів, не зможе «жити» за межами культури його створення, якщо йому не буде надано переклад. Кроскультурне, міжнародне існування тексту залежить від його перекладу» [6, с. 102 «Тут і далі переклад власний»]. У такому ракурсі можна наголосити, що переклади надають інформацію та комунікацію за межами оригінального тексту та за межами оригінального автора крізь простір і час. Теорія функціонального підходу К. Норда стверджує, що під час перекладу важливо враховувати цільову аудиторію та контекст як основні моменти здійснення перекладацької діяльності. Вихідний текст повинен виступати допоміжним матеріалом для розробки продукту перекладу, але перекладений текст не обов'язково має відображати «ідентичне зображення» тексту. Ця позиція передбачає, що перекладачеві доцільно мати чітке уявлення про що йдеться, яка мета повідомлення та для якої аудиторії представлений відповідний текст [7, с. 98].

Такою настановою є набір стратегій перекладу, структуру яких розробив англійський лінгвіст і перекладознавець Е. Честерман [8]. Його ідеї чітко окреслені у відповідності з пунктами, представленими в нордійському функціоналістичному підході і полягають у тому, що обидва теоретики

бачать важливість тексту перекладу без орієнтації на цільовий текст.

Дж. Гольц-Менттарі припускає функціоналістичний підхід до перекладу, підкреслюючи, що лінгвіст уникає використання терміну «переклад» з метою уникнення традиційних концепцій і невідображених очікувань, пов'язаних зі словом [9, с. 17]. Отже, для Дж. Гольц-Менттарі «переклад» – це «міжкультурне співробітництво» – процес здійснення певного виду перекладу повідомлення, координуючи дії і комунікативне співробітництво. Відповідно для ученого переклад – це більше, ніж термін, який потрібно визначити, це процес, який використовується для досягнення певної мети – прагматичної.

Так, Е. Честерман налічує ряд термінів, які використовуються більш-менш синонімічними дослідниками перекладу [10, с. 12–13]. Окрім поняття стратегії, у перекладознавчій термінології побутують такі назви, як операція, процедура, техніка, зміна, тип рішення, зсув, метод. Що більш, на додаток до цієї термінологічної плутанини, лінгвіст також виокремлює чотирикратно семантичну двозначність цього поняття [11, с. 13]:

1. Процес проти результату: Е. Честерман [12, с. 14] зауважує, що назви, які вказують на окремі стратегії (наприклад, вилучення, додавання, пояснення) є номіналізаціями дієслів, що можуть пояснити, чому стратегії іноді сприймаються як процеси, а іноді як результати цих процесів.

2. Когнітивне проти лінгвістичного: паралельна двозначність цього явища, що полягає у тому, чи варто розглядати стратегії як когнітивні явища, що знаходяться у свідомості перекладача, чи як мовні явища текстового матеріалу [13, с. 14–15].

3. Вирішення проблем проти рутини: третя неясність стосується питання про те, коли і в якій мірі застосовуються стратегії. Відповідно до однієї точки зору, стратегії пов'язані з вирішенням проблем, і їх слід розглядати як інструменти, які застосовуються лише тоді, коли перекладач стикається з проблемами і не може діяти в рутинній манері [14, с. 15]. Протилежна точка зору прямо не сформульована, але, згідно з власної типології стратегій Е. Честермана [15], його неявна позиція полягає у тому, що стратегії є невід'ємною частиною перекладу як такого, що означає, що будь-який фрагмент перекладу, незалежно від його розміру, ґрунтується на стратегіях, навіть якщо він є продуктом рутинних і несвідомих процедур з боку перекладача.

4. Глобальне проти локального [16, с. 15]: слід також розрізнити рівень, на якому застосовуються стратегії. Глобальні стратегії відносяться до загального плану або дії перекладача, тоді як локальні – це ті, що застосовуються «всередині» тексту, пов'язаного з маніпулюванням окремими словами, фразами та реченнями.

5. Нарешті, слід зазначити, що у своїй основній праці з теорії перекладу «Меми перекладу» Е. Честерман вказує на необхідне розмежування між стратегіями розуміння та виробництва, причому перша становить аналіз джерела перекладачем тексту, а останні є лінгвістичними операціями, результатом яких є цільовий перекладний текст.

Отже, дослідник представляє евристичну класифікацію стратегій, а також деякі цілі перекладу, які є: (1) інтерпретативно-комунікативними (смысловий переклад); (2) буквальный (лінгвістична транскодифікація); (3) вільний (модифікація семіотичних та комунікативних категорій); і (4) філологічний (академічний або критичний переклад) [17, с. 99]. Відповідно,

таксономія стратегій Е. Честермана представлена трьома підтипами у таблиці 1.

Таблиця 1

Стратегії перекладу Е. Честермана

Синтаксичні стратегії	Семантичні стратегії	Прагматичні стратегії
Дослівний переклад	Синонімія	Культурна фільтрація
Калькування	Антонімія	Зміна виразності
Транспозиція	Гіпонімія	Інформаційна зміна
Зміна одиниці повідомлення	Обернено-протилежний	Зміна міжособистісного спілкування
Зміна структури фрази	Зміна абстракції	Зміна ілокуції
Зміна структури пропозиції	Зміна дистрибуції	Зміна когерентності
Зміна структури речення	Зміна акценту	Частковий переклад
Зміна когезії	Парафраза	Зміна видимого
Зміна рівня	Зміна тропу	Постредагування
Зміна схеми	Інша семантична зміна	Інші прагматичні зміни

Отже, для еквівалентного відтворення синтаксичних засобів реалізації модальності, що виступають ефективним засобом впливу на виконання комунікативних цілей та виражають авторську оцінку, доцільно застосовувати синтаксичні та прагматичні перекладацькі стратегії.

Висновки та перспективи досліджень у цьому напрямі.

Отже, у перекладацькій площині такий аспект не можливо адекватно передати, не враховуючи стратегію перекладу, що відіграє одну з ключових ролей у теорії та практиці перекладу. По-перше, визначення стратегії перекладу необхідне на етапі навчання перекладу, це дозволяє структурувати теоретичні знання про переклад, корелювати їх із практичними навичками та планувати процес перекладу. По-друге, на наш погляд, обрана стратегія перекладу впливає на якість перекладу, оскільки саме на етапі аналізу тексту оригіналу, планування майбутньої перекладацької діяльності перекладач багато в чому визначає якість майбутнього перекладу.

Література:

- Jakobson R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. in Brower, (ed.), *On Translation*, Cambridge, MA : Harvard University Press, 232–239.
- Jakobson R. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. in Brower, (ed.), *On Translation*, Cambridge, MA : Harvard University Press, 232–239.
- Mossop B. (2019). Intersemiotic translating: time for a rethink? *Translation and Interpreting Studies*, 14 (1). 75–94.
- Pärlog A. C. (2019). Intersemiotic translation: literary and linguistic multimodality. London : Palgrave Macmillan, 85.
- Lebedeva I. S., & Orlova S. N. (2019). Semantics and pragmatics of the double modal 'might could'. *Training, Language and Culture*, № 3 (2). 71–84.
- Chesterman A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam : John Benjamins, 87–116.
- Nord C. (1997). *Translating as a Purposeful Activity: Functional Approaches Explained*. Manchester : St. Jerome. 159.
- Chesterman A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam : John Benjamins, 87–116.
- Holz-Mänttari J. (1984). *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki : Suomalainen Tiedekatemia. 226.
- Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. *Synapse* 5, 1–17.

11. Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. Synapse 5, 1–17.
12. Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. Synapse 5, 1–17.
13. Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. Synapse 5, 1–17.
14. Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. Synapse 5, 1–17.
15. Chesterman A. (1997). Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam : John Benjamins, 87–116.
16. Chesterman A. (2000). 'Memetics and Translation Strategies'. Synapse 5, 1–17.
17. Chesterman A. (1997). Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. Amsterdam : John Benjamins, 87–116.

Holubenko N. Strategies of equivalent reproduction of syntactic means of modality in intersemiotic translation

Summary. The article discusses the meaning of the concept of “translation strategy” and the basic principles of its application for the reproduction of syntactic means of expression of modality of a literary text from the perspective of intersemiotic translation. The main components of the translation strategy are a set of methods, techniques and methods of translation necessary to achieve the adequacy of any type of translation – written or oral. First, in order to adequately reproduce a literary text, the translator must be guided by the strategy of translation, a concept that is widely understood by scholars, that is as the concept of translation in general or the concept of translation

of a particular text. Second, translation strategies cannot be successful or unsuccessful, they are used functionally and dynamically in terms of text genre, type of translation, method of translation, purpose of translation, features of the target audience, and the chosen method.

To achieve the main goal, the author of an artistic text, using various syntactic means, including modal ones, which contain in their semantics the shade of necessity to express personal attitude and subjective evaluation, trying to form a certain image and convince the reader of the legitimacy of such perception. Modal syntactic tools reveal information that the author displays in the form of reasoning and expression of judgments about the problem or situation being described. It is emphasized that the syntactic level allows the author to implicitly express a clear manifestation of the author's assessment, trying to show their attitude to the statement and reality in general.

This approach to considering the modality of the text, both written and screened, is closely related to the textual, cultural and pragmatic aspects, as individual and ethnocultural features of the author's, speaker's and translator's conceptual systems become important during translation. In this case, it is necessary to ensure that the recipients have a proper understanding of the translated text into another sign system, and on the other hand, to preserve inocultural elements.

Key words: modality of the text, syntactical means of expressing modality, translation strategies, pragmatics of a text, intersemiotic translation.

Dmytruk L. A.,

Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology,

Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade

Ostapenko S. A.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Head of the Department of Foreign Philology, Ukrainian Studies and Social and Law Disciplines,

Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade

GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS APPLICATION IN THE TRANSLATION OF “MATILDA” BY ROALD DAHL INTO UKRAINIAN

Summary. The article deals with the comparative analysis of grammatical transformations application in the process of translation of “Matilda” by Roald Dahl into Ukrainian, performed by V. Morozov. The main scientific results are obtained applying a set of general scientific and special methods of research, namely: analysis and generalization of scientific literature on the problems of translation transformations; theoretical generalization, analysis and synthesis; comparative, descriptive and analytical methods.

The authors argue that translation of a work of art is a complex task, for the solution of which translators resort to various translation transformations, which completely or partially change the structure of the sentences of the targeted text. Translation from one language to another is impossible without grammatical transformations, which, first of all, should include the restructuring of the sentence (changing its structure) and substitutions – both at the syntactic and morphological levels. The main motives for using grammatical replacements of parts of speech are mainly the desire to overcome the differences between the system and the norm of the source language and the targeted one.

In the process of comparative analysis of the story “Matilda” and its Ukrainian translation all kinds of grammatical transformations can be identified, both of syntactic and morphological nature. Most often, the transformations of inner partitioning, replacement, inner integration and transposition are used, less often – permutation and compensation. At the same time, it can be stated that the scope of grammatical transformations is significantly influenced by the norms of the Ukrainian language. However, in order to achieve the accuracy of source language information transfer and to give translation adequacy and specificity there is the need for comprehensive application of different types of transformations.

Key words: literary translation, transformation, grammatical transformation, complex nature.

Introduction. In recent years, intensive development has been observed in the field of translation studies. The reasons for this are the development of international relations, globalization, and the tendency towards integration. Literary translation is one of the best manifestations of interliterary and intercultural interaction. Literary translation can be considered as an art, because

the aesthetic effect of the translated text is achieved by painstaking creative work, which consists in the successful selection and apt application of linguistic devices. This type of translation requires a refined artistic taste of the translator, a broad outlook, and perfect command of both foreign and native languages. In addition, one of the main tasks of a translator is the ability to apply translation transformations adequately so that the targeted text most accurately reveals the plot of the original text.

That is why the issue of using translation transformations in the process of translating works of fiction always does not lose its significance and determines the relevance of our research.

At the beginning of the 21st century, the problem of literary translation is increasingly becoming the subject of research in modern domestic translation studies. Literary aspects of literary translation (M. Lanovyk), current theoretical concepts and models of poetic translation (L. Kolomiets), as well as cross-cultural and general translation problems, namely the theory of interpretation (V. Demetska) fall into the scope of important issues of scientific research in recent times. Works where literary translation is considered as an important factor of nation-building (M. Strikha, R. Zorivchak) and as a cultural phenomenon (N. Bevs) are becoming relevant. It should be noted that the object of scientific research in recent times is not only individual problems of literary translation, but also the figure of the translator himself as a multifunctional, cultural mediator, whose activity is considered in a broad sociocultural and personal context (M. Ivanytska), as well as creativity as a comprehensive component of translation activity, which characterizes both its procedural and productive aspects (O. Rebrii).

Problems of translation transformations, in turn, have been researched by numerous domestic and foreign scientists, namely: V. Karaban, I. Korunets, A. Mamrak, L. Naumenko, A. Shveytser, E. Breus, I. Retsker, and many others.

“Matilda” by Roald Dahl is not an object of many scientific researches. Studies of the novel are conducted both from a literary and a linguistic points of view. Such linguists as T. Kushnirova, O. Panko, E. Borisova and E. Kobzeva study it from the literary point of view. M. Sevastiuk, Ya. Panko and Yu. Minsys, S. Ostapenko and M. Kuts, T. Mykolyshena investigate stylistic

peculiarities of the story translations. S. Ostapenko and M. Kuts in their researches of the story also analyse application of lexico-semantic transformations [1]. Thus, there has been no separate comprehensive study of grammatical transformations application in Ukrainian translation of “Matilda”. This is the reason for the choice of our study.

The **purpose** of the article is to analyze the application of grammatical transformations in the process of translation of “Matilda” by Roald Dahl into Ukrainian, performed by V. Morozov, and carry out their comparative analysis.

The main scientific results are obtained applying a set of general scientific and special methods of research, namely: analysis and generalization of scientific literature on the problems of translation transformations; theoretical generalization, analysis and synthesis; comparative, descriptive and analytical methods.

Results and discussions. One of the important problems of literary translation is the problem of accuracy, correctness and adequacy. As everyone knows, the language systems of the original and the translation can differ significantly, which leads to the impossibility of reproducing the lexical, grammatical, stylistic, and sometimes content features of the original. It should be emphasized that for the translator of a work of art, the most important task is to approximate in intensity and quality the effect felt by the reader of the original text. In this context, the Ukrainian researcher O. Cherednychenko notes that for an adequate reproduction of the artistic whole, the translator must compare, at least in imagination, the possible aesthetic reactions to it of both the readers of the original and the readers of the translation, and do everything possible so that these reactions are at least approximately the same [2, p. 21]. Therefore, the translator must understand the internal system of the original language and the structure of the text in this language and build such a textual space that will affect the reader of the translated text the similar way, and in all aspects, content, structure and function, which means – to create the emotional impact that the source text intends to create.

In this case, it is important to analyze thoroughly the methods of translation transformations, which contribute to the achievement of the appropriate degree of adequacy and equivalence of the literary translation, which should have an aesthetic effect on the reader.

In domestic translation studies, the problem of translation transformations at the present stage remains one of the debatable ones, especially this concerns the definition of the very concept of “translation transformation”, as well as the classification of the main techniques of transformations and the creation of their uncontroversial typology.

In the scientific literature, there are numerous interpretations of this term and various attempts to classify this phenomenon. In order to define translation transformations, scientists choose different keywords, qualifying them depending on their scientific views, on understanding the essence of the translation process itself and its modeling.

Thus, Ukrainian researchers T. Kyiak, A. Naumenko and O. Ohui consider translation transformations as ways and techniques of translation that help preserve the features of the author’s style with adequate reproduction of the content of the source text [3, p. 532]. The opinion of domestic scientists about the fact that the text in the process of translation undergoes as interlanguage substitutions (pseudo-transformations using formal and functional counterparts), as well as certain translation changes (transformations) that can

be observed at different language levels (phonetic, morphological, lexical, syntactic and textual) is quite fair.

L. Naumenko and A. Hordieieva [4] divide all transformations into three main groups: lexico-semantic, grammatical and stylistic.

According to V. Komissarov, grammatical transformations (grammatical substitutions) are a method of translation in which a grammatical unit in the original is transformed into targeted language unit with a different grammatical meaning. A grammatical unit of any level can be replaced: word form, part of speech, sentence member, sentence of a certain type [5, p. 54].

The use of grammatical transformations is due to various reasons of both grammatical and lexical nature, but, undoubtedly, the grammatical ones are in the priority. After all, as we know, the English language is analytical, and therefore the connections between words are expressed in it mainly by the order of words, that is, by syntactic means, and morphological means are not used so often. This priority of syntax is manifested in a whole series of phenomena that do not always have their counterparts in the Ukrainian language. This makes it necessary to apply grammatical transformations in the process of translation.

It should be noted that in the process of works of art translation from English into Ukrainian significant problems related to differences in language pictures of the world and grammatical structures arise. These very differences in the structure of languages, in the set of their grammatical categories, forms and syntactic constructions cause difficulties in translation and should be taken into account when considering and understanding the text.

In the process of comparative analysis of the story “Matilda” by Roald Dahl [6] and its Ukrainian translation performed by V. Morozov [7] a lot of grammatical transformation can be identified, both of syntactic and morphological nature.

The most common is the transformation of **replacement** of word order:

The Trunchbull marched on to the platform [6]. – *На сцену вийшла Транчбул* [7].

None of the other teachers came in with her [6]. – *З нею не прийшов жоден інший учитель* [7].

She was carrying a riding-crop in her right hand [6]. – *У правій руці вона тримала короткий вершницький батіг* [7].

A hand shot up among the seated children [6]. – *Серед юрби дітлахів здійнялася рука* [7].

Hortensia asked [6] – *поцікавилася Гортензія* [7].

Lavender said [6] – *відповіла Лаванда* [7].

In all these examples, we can observe the transformation of replacement of word order that is caused by the need to bring the sentences to the norms of the Ukrainian language syntax.

Rather often V. Morozov applies the transformation of **inner partitioning** (rendering a simple sentence with the help of a complex one [4, p. 28]):

He had a mountain to climb and he was jolly well going to reach the top or die in the attempt [6]. – *Перед ним була гора, на яку він дряпався, й усе йшло до того, що він успішно сягне вершини або загине під час цієї спроби* [7].

Your story would sound too ridiculous to be believed [6]. – *Твоя розповідь здавалася б такою безглуздою, що в неї неможливо було б повірити* [7].

While she stood waiting she could hear the television blaring inside [6]. – *Поки чекала, слухала, як гримить у домі телевізор* [7].

From now on, anybody caught eating in class goes straight out of the window [6]. – Тепер кожен, хто їстиме в класі, вилетить крізь вікно [7].

But instead of going there, I sneaked into the Trunchbull's room [6]. – Але замість того, щоб іти туди, я нишком прокралася в її кабінет [7].

Mrs Wormwood said, ratty about missing her programme [6]. – Гаркнула місис Вормвуд, роздратована тим, що пропускає програму [7].

It was therefore easy for Matilda to make friends with other children [6]. – Саме тому Матильді легко було приятелювати з іншими дітьми [7].

Do you wish me to explain why I came? [6] – Ви хочете, щоб я пояснила, чого сюди прийшла? [7].

As we can see, the original sentences are simple ones, expanded by the Infinitive, Participle, Gerund, Prepositional and Objective Infinitive Constructions. V. Morozov translates them with complex sentences, which is typical for the Ukrainian language when translating sentences with non-finite forms of verb.

The transformation, reverse to partitioning, is **integration**.

Inner integration (a way of translating of a complex or compound sentence with a simple one [4, p. 30]) is also applied when translating the story into Ukrainian:

She simply refused to let the matter rest where it was [6]. – Вона просто не бажала кидати цю справу напризволяще [7].

And this is precisely what she did [6]. – Так вона і вчинила [7].

It is important I have a word with you and your wife [6]. – Мені дуже важливо порозмовляти з вами й вашою дружиною [7].

Miss Honey could hardly believe what she was hearing [6]. – Міс Гані не вірила власним вухам [7].

Matilda liked her because she was gusty and adventurous [6]. – Матильді вона сподобалася за відважність та серйозність [7].

All the sentences above are rendered into Ukrainian with the help of inner integration in order to make them easier to comprehend by young audience.

The transformation of **compensation** – a method of translation by which the loss of meaning in one part of a sentence or text is compensated in another part [4, p. 26] – V. Morozov applies to bring the structure of translated sentences closer to the norms of the Ukrainian language:

I shall be here as well, of course, but only as a silent witness [6]. – Звичайно, я теж тут буду, але тільки як мовчазний спостерігач [7].

She seemed to have learned her lines by heart [6]. – а. Здавалося, що вона вивчила свої фрази назубок [7].

She therefore loathes the bottom class and everyone in it [6]. – Тому терпіти не може першокласників [7].

I'm sure you know [6] – Ви, зрозуміло, знаєте [7].

The Ukrainian language is characterized by the use of an introductory construction at the beginning or in the first part of a sentence to reinforce certain information.

Outer partitioning (a method of translation by which one complex sentence is rendered with two or more simple ones [4, p. 28]) is applied in the translation of “Matilda” very rarely but we can single out some examples:

Matilda and Lavender, standing in a corner of the playground during morning-break on the third day, were approached by a ten-year-old with a boil on her nose, called Hortensia [6]. – Коли на третій день навчання Матильда на перерві стояла

з Лавандою в куточку шкільного майданчика, до них підійшла кремезна десятилітня дівчина з фурункулом на носі. Звали її Гортензія [7].

That idiot Amanda has let her long hair grow even longer during the hols and her mother has plaited it into pigtails [6]. – Та ідіотка Аманда відпустила собі на канікулах волосся. Воно й так було довге, а мати ще й заплела її коси [7].

In the process of translation from English into Ukrainian, for various reasons, the translator has to replace one part of speech with another one. Such a replacement can be caused by the desire to make the translated text adequate, avoiding constructions that are not characteristic of the targeted language.

In the process of comparative analysis of Roald Dahl's “Matilda” and its Ukrainian translation, a significant number of morphological substitutions, caused by various factors, was revealed. Among the most important ones is the desire to overcome the differences between the system and the norm of the English and Ukrainian languages.

The most common morphological transformation applied by V. Morozov is **transposition** (replacement of one part of speech by another one), which is manifested in translation of “Matilda” in all its types.

In the examples: *playing with words* – гра слів, *flagging or giving up* – утоми чи зневіри, *silently rooting* – мовчазні симпатії, *at loosing the sound* – відсутність звуку, *to spell* – читання, *smiling* – з усмішкою, *admired* – захоплення, *determined* – з наміром, *sensed* – відчуття – Gerund, Infinitive and Participle are rendered with a noun (**nominatization**), which is typical for non-finite forms of verb translation into Ukrainian.

And in the following examples: *her first move* – насамперед вона підійшла, *performance* – зіграла, *meal* – їсти, *were unaware* – не усвідомлюють, *felt confident* – не сумнівалася, *ratty* – драгувала, *enough* – вистачає, *breathless* – затамувала дух, *is often right* – часто вгадує, *nervous* – нервувавася, *be funny* – жартувати, *is angry* – лютує, *be responsible* – взяти на себе відповідальність – **verbalization** is applied (a noun or an adjective is translated with a verb).

The **adjectivation** can be observed in the following examples: *Amanda's mother* – Амандина мати, *Matilda's teacher* – Матильдіна вчителька, *Lavender's mind* – Лавандиний голові, *wasp's nest* – осиний рій, *school records* – шкільні реєстри, *brick* – цегляний, *stripe* – смугастий, *raffle* – лотерейні, *TV screen* – телевізійний екран, *adult novels* – дорослі романи, *university standard* – університетський рівень, *gym knickers* – тренувальні штани, *school hat* – шкільний капелюшок – where nouns are translated by adjectives. This is especially common while nouns in the Possessive Case translating.

In the expressions *in wonder* – зачудовано, *at attention* – струнко, *a guess* – наважання, *to one side* – збоку, *by halves* – абияк, *like lightening* – блискавично, *at the double* – миттєво, *with hardly any weapons* – мало не голіруч, *Silence!* – Тихо!, *cautious* – боязко, *great* – майстерно, *important* – важливо – English nouns and adjectives are rendered into Ukrainian with the help of adverbs, which justifies such type of transposition as **adverbialization**.

The replacement of places of tokens in a phrase or elements in a phrase is called **permutation** [4, p. 19]. This transformation can be exemplified by the following word combinations: *inching-powder* – порошок-сверблячка, *book-reading* – читання книжок, *a grin of triumph* – переможна усмішка, *Day of Judgement* –

смертний час, *silent as the grave* – *могильна тиша*. At the same time in the first two examples the transformation of nominalization is observed, and in the next three examples – the transformation of adjectivation.

But in most cases, the transformations are mostly of **complex nature**: in order to achieve adequacy – the main goal of translation – the translator applies several transformations simultaneously.

Thus, in the sentence

Miss Honey, meanwhile, was making another decision. He was deciding that she would go herself and have a secret talk with Matilda's mother and father as soon as possible [6]. – *Міс Гані тим часом вирішила, що мусить якнайшвидше побалакати тишком-нишком з Матильдиними батьками* [7] V. Morozov applies outer intergration (two sentences are translated by a complex one), replacement of word order (construction *as soon as possible* – *якнайшвидше* is put before the predicate), adjectivation (when noun in the possessive case translating) and adverbialization (adjective *secret* is rendered with an adverb *тишком-нишком*).

One more example:

The prospect of coaching a child as bright as this appealed enormously to her professional instinct as a teacher [6]. – *Її професійна вчительська інтуїція підказувала надзвичайну важливість перспективи стати репетитором такої обдарованої дитини* [7]. The translator uses the following transformations: replacement of word order, adjectivation (noun *teacher* is reproduced as *вчительська*) and nominalization (while *gerund* translating).

In the next sentence

The door was opened by a small ratty-looking man with a thin ratty moustache who was wearing a sports-coat that had an orange and red stripe in the material [6]. – *Двері відчинив шуроподібний коротун з тоненькими шурячими вусиками, одягнутий у домашній оранжево-червоний смугастий жакет* [7] the following transformations are applied: inner integration (a complex sentence with two predications is rendered with a simple one complicated by Participle), adjectivation (a noun *stripe* is translated with an adjective *смугастий*) and replacement.

All these examples indicate the need for comprehensive application of different types of transformations to achieve the accuracy of source language information transfer and to give translation adequacy and specificity.

Conclusions. Translation of a work of art is a complex task, for the solution of which translators resort to various translation transformations, which completely or partially change the structure of the sentences of the targeted text. Translation from one language to another is impossible without grammatical transformations, which, first of all, should include the restructuring of the sentence (changing its structure) and substitutions – both at the syntactic and morphological levels.

The main motives for using grammatical replacements of parts of speech are mainly the desire to overcome the differences between the system and the norm of the source language and the translation, to avoid literalisms, the unnaturalness of some combinations, and to use grammatical constructions that correspond to the norms of the Ukrainian language.

Having carried out a comparative analysis of Roald Dahl's "Matilda" and its Ukrainian translation, made by the famous Ukrainian translator V. Morozov, we came to the conclusion that the translator uses a significant amount of grammatical substitutions.

The translator applies all kinds of grammatical transformations. Most often, the transformations of inner partitioning, replacement, inner integration and transposition are used, less often – permutation and compensation. At the same time, it can be argued that the scope of grammatical transformations is also significantly influenced by the norms of the Ukrainian language. However, in order to achieve the accuracy of source language information transfer and to give translation adequacy and specificity there is the need for comprehensive application of different types of transformations.

References:

1. Svitlana Ostapenko, Mariia Kuts. Lexico-semantic transformations in the Ukrainian translation of "Matilda" by Roald Dahl. *Актуальні питання іноземної філології*. Вип. 16. 2022. С. 172–179.
2. Чердниченко О. І. Український переклад: з минулого у сьогодення. *Од слівануть верстаючи й до слова...* : зб. на пошану Р. П. Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / ред. кол.: О. І. Чердниченко [та ін.]. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 21–31.
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 543 с.
4. Науменко Л. П., Гордєєва А. Й. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську : навч. посібник. Вінниця : Нова книга, 2011. 136 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода. М. : Высшая школа, 1990. 80 с.
6. Dahl Roald. Matilda. Puffin Books. 2016. URL: https://archive.org/stream/matilda_20180915/matilda_djvu.txt
7. Дал Роальд. Матильда / пер. з англ. В. Морозов. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2018. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=409218&pg=1>

Дмитрук Л., Остапенко С. Застосування граматичних трансформацій в процесі перекладу повісті Роальда Дала «Матильда» українською мовою

Анотація. У статті проведено порівняльний аналіз застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу повісті «Матильда» Роальда Дала українською мовою, виконаного В. Морозовим. Основні наукові результати отримано із застосуванням комплексу загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: аналізу та узагальнення наукової літератури з проблем перекладацьких трансформацій; теоретичного узагальнення, аналізу і синтезу; порівняльного, описового та аналітичного методів.

Автори зазначають, що переклад художнього твору є складним завданням, для вирішення якого перекладачі вдаються до різноманітних перекладацьких трансформацій, які повністю або частково змінюють структуру речень тексту перекладу. Переклад з однієї мови на іншу неможливий без граматичних трансформацій, які, насамперед, повинні містити перебудову речення (зміну його структури) і заміни – як на синтаксичному, так і на морфологічному рівнях. Основними мотивами використання граматичних заміни частин мови є переважно прагнення подолати відмінності між системою і нормою вихідної мови та цільової.

У процесі порівняльного аналізу повісті «Матильда» та її українського перекладу можна виявити всі види граматичних трансформацій як синтаксичного, так і морфологічного характеру. Найчастіше використовуються трансформації внутрішнього поділу, заміни порядку слів, внутрішньої інтеграції та транспозиції, рідше – пермута-

ції та компенсації. Водночас можна констатувати, що на обсяг граматичних трансформацій суттєвий вплив мають норми української мови. Автори зазначають, що здебільшого трансформації носять комплексний характер – задля досягнення адекватності перекладач застосував декілька трансформацій одночасно – і ілюструють це прикладами

з повісті. Проте для досягнення точності передачі інформації вихідною мовою та надання конкретності перекладу необхідне комплексне застосування різних видів трансформацій.

Ключові слова: художній переклад, трансформація, граматична трансформація, комплексний характер.

*Дорофеева М. С.,**доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри германської філології та перекладу**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНСТРУКТИВІЗМ ТА КРЕАТИВНІСТЬ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. Статтю присвячено стратегіям конструктивізму і креативності перекладання в аудіовізуальному перекладі. У контексті підготовки майбутніх фахівців відповідно до системи компетентностей рамкової програми Європейський магістр з перекладу ЕМТ актуальності набуває формування навичок рефлексії та саморефлексії перекладацької діяльності. Навчання аудіовізуального перекладу у профільних ВНЗ України поряд із застосуванням новітніх інформаційних технологій вимагає трансферу процедурних та методичних знань на заняттях з перекладацьких дисциплін. До теоретичних компонентів цього трансферу належать стратегії конструктивізму та креативності перекладання в межах процесуально орієнтованої методології функціоналізму в перекладознавстві.

Метою розвідки стало виявлення механізмів конструктивізму та креативності перекладання на матеріалі множинних перекладацьких рішень в аудіовізуальному перекладі. Заявлена мета охоплює окреслення понять конструктивізму та креативності з погляду методології перекладознавства та методики навчання перекладу, висвітлення невдалих перекладацьких рішень та їхніх причин, виявлення когнітивних стратегій перекладача, спрямованих на підвищення якості та зрозумілості цільового тексту в аудіовізуальному перекладі. Дослідницька гіпотеза полягає у припущенні про прямий зв'язок між розумінням вихідного тексту і перекладацьким рішенням, а також про наявність мікро- та макрорівня перекладацьких помилок, що призводять до викривлення змісту вихідного аудіовізуального тексту в перекладі та зниження зрозумілості транслята для цільової аудиторії. Умови експерименту передбачали виконання студентами асинхронного письмового аудіовізуального перекладу фрагмента урядової заяви федерального канцлера ФРН, розміщеної на каналі Youtube, без обмеження в часі. Перекладацьке замовлення вимагало локалізації оригінальної німецької заяви для українського сайту Deutsche Welle.

Під час аналізу множинних перекладів та подальшого усного обговорення зі студентами обидві дослідницькі гіпотези було підтверджено. Результати виявили пряму залежність між недостатнім розумінням оригіналу та дискурсивними помилками виконавців аудіовізуального перекладу. Помилки стосувались викривлення змісту вихідного тексту на мікрорівні заяви та спотворення інтенції автора тексту на макрорівні аудіовізуального перекладу. Зниження зрозумілості цільового тексту для адресатів було спричинено стратегічними помилками перекладачів, пов'язаними з відсутністю експлікації змісту, всупереч вимог перекладацького замовлення. Було встановлено, що оптимальні когнітивні стратегії аудіовізуального перекладу в контексті конструктивізму та креативності включають пріоритет відтворення макроструктури вихідного

тексту по відношенню до його мікроструктур; врахування візуально-вербальних та візуально-невербальних знаків аудіовізуального тексту; відмова від стратегії рефлексу на користь саморефлексії; одночасне використання стратегій *bottom-up* та *top-down*.

Перспектива покращення якості виконання аудіовізуального перекладу полягає у впровадженні розгорнутого доперекладацького аналізу на етапі підготовки до перекладу і застосуванні ТАР-протоколів для саморефлексії перекладацької діяльності.

Ключові слова: конструктивізм, креативність, аудіовізуальний переклад, когнітивна стратегія перекладання, стратегія *bottom-up*, стратегія *top-down*.

Постановка наукової проблеми та її значення. За умов збройної агресії росії проти України, що триває вже близько півроку, більшість галузей загальнонаціональної економіки зазнали руйнувань або суттєвих трансформацій. Не залишився осторонь і ринок перекладацьких послуг, де спостерігається тенденція до збільшення обсягів дистанційних усних перекладів, зокрема синхронних перекладів переговорів, телемарафонів, перекладів конференцій, письмових галузевих перекладів військово-технічної, медичної та психолого-реабілітаційної тематики. Поширюються досі нові для України перекладацькі спеціалізації, такі як фіксер – персональний асистент, гід, консультант, адміністратор і усний перекладач для представників іноземних ЗМІ. Крім того, з початком вторгнення російських військ на територію України посилюється інтерес до аудіовізуального перекладу, а саме – локалізації іншомовного мультимедійного контенту для цільової аудиторії, виникла потреба у менеджменті інформації та здійсненні новинної аналітики іноземними мовами як забезпечення доступу до об'єктивних даних та протидії дезінформації.

В цьому контексті постають нові виклики для профільних ВНЗ України, які полягають у підготовці перекладачів для виконання ними професійних завдань у жорстких, невизначених та подекуди небезпечних воєнних умовах. Метою підготовки фахівців з письмового та усного перекладу дедалі більше стає не тільки набуття лінгвістичної та предметної компетентностей, а й формування навичок рефлексії власної перекладацької діяльності. Така саморефлексія знаходиться на перетині перекладацької й особистісної компетентностей, а також належить до компетентності надання послуг перекладу в системі компетентностей рамкової програми Європейський магістр з перекладу (European Master's of Translation – EMT) [1]. Структурні зміни на ринку перекладацьких послуг України, спричинені війною, та водночас необхідність адаптації освітньої підго-

товки майбутніх фахівців до змінених умов навчання й трудової діяльності, визначають *актуальність* нашої розвідки.

Аналіз досліджень та публікацій з теми. Як вже було зазначено, наразі аудіовізуальний переклад (АВП) складає значну частку обсягів перекладацьких замовлень на ринку перекладацьких послуг України, оскільки локалізація іншомовного мультимедійного контенту для цільового споживача стає потужною інформаційною зброєю і набуває пріоритетного значення під час війни. Під поняттям АВП ми об'єднуємо всі види міжмовного та міжкультурного посередництва шляхом відтворення аудіовізуального контенту на електронних носіях для іншомовних адресатів [2, с. 36]. З метою оптимізації підготовки майбутніх перекладачів АВП за змінених умов необхідно застосовувати, з одного боку, сучасні інформаційні технології, з іншого боку, втілювати європейські дидактичні принципи навчання перекладу як трансфер процедурних знань для здійснення перекладацької діяльності [3; 4; 5; 6; 7; 8, с. 100–105]. Основними теоретичними складовими такого трансферу виступають функціоналістські підходи до виконання перекладацьких замовлень з ключовими поняттями *конструктивізму* та *креативності* перекладання [9; 10].

Об'єкт дослідження складають перекладацькі рішення як ознаки конструктивізму та креативності перекладання в аудіовізуальному перекладі.

Предметом розвідки виступає відношення взаємозв'язку між конструктивними та креативними стратегіями перекладача і зрозумілістю цільового тексту в аудіовізуальному перекладі.

Пропонована розвідка має на **меті** висвітлити механізми конструктивізму та креативності перекладання на матеріалі множинних перекладацьких рішень в аудіовізуальному перекладі. Заявлена мета включає кілька **завдань**:

1) окреслити поняття конструктивізму й креативності перекладання з погляду транслятивної методології та методики навчання перекладу;

2) висвітлити невдалі перекладацькі рішення в аудіовізуальному перекладі та їхні причини;

3) виявити когнітивні стратегії перекладача, пов'язані з конструктивізмом і креативністю перекладання;

4) визначити методи підвищення якості та зрозумілості транслята в аудіовізуальному перекладі.

Матеріал дослідження становлять: (а) аудіовізуальний текст (АВТ) урядової заяви федерального канцлера ФРН Олафа Шольца, виголошеної на екстреному засіданні Бундестагу 27.02.2022 на тему «Війна росії та України» (текст розміщено на політичному YouTube-каналі phoenix) [11]; (б) множинні переклади АВТ українською мовою, виконані студентами другого курсу магістратури Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Поняття конструктивізму та креативності перекладання мають свої витоки у діяльно-теоретичній парадигмі функціоналізму. Видатними представниками функціоналістського підходу в німецькомовному просторі, які і ввели згадані вище поняття у науковий обіг, стали Ганс Геніг (Hans Hönig) та Пауль Кусмауль (Paul Kuzmaul) – викладачі університету імені Йогана Гутенберга у м. Майнц-Гермерсгайм (ФРН), засновники Гермерсгаймської школи перекладознавства. Німецька концепція функціоналізму включала дві хронологічні фази: 1) дослідження *дій*,

релевантних для створення перекладацького продукту (70–80-ті рр. ХХ ст.); 2) дослідження *ментальних процесів*, необхідних для продукування транслята (90-ті рр. ХХ ст. – дотепер) [див., напр., 12]. В річищі процесуального розуміння перекладу центральним поняттям функціоналізму стає *стратегія перекладу* та ідея про переклад як *процес прийняття рішень* [13]. На той час девізом Г. Геніга та П. Кусмауля виступало твердження про те, що «перекладач має діяти і перетворювати» (тут і далі переклад наш. – М. Д.) [там само]. Стратегіями перекладу, представленими авторами, стали *константність функції* або *зміна функції* оригіналу в перекладі. Факторами впливу на перекладацькі рішення гермерсгаймські перекладознавці вважали вимоги замовника, тип перекладацького замовлення, фонові знання й очікування реципієнта і цільову культуру, що залишається актуальним до сьогодні.

Наприкінці 90-тих – початку 2000-них років ХХІ ст. починається когнітивний поворот у перекладознавстві, пов'язаний з кореляцією реценції вихідного тексту (ВТ) та продукції цільового тексту (ЦТ) з ментальними процесами в голові перекладача. У цей період з'являються концепції конструктивізму Г. Геніга й креативності П. Кусмауля, в межах яких робиться успішна спроба використати здобутки когнітивної науки, зокрема, семантику фреймів і сценаріїв Р. Філмора [14, р. 111–137], у перекладознавстві та методиці навчання перекладу.

Під конструктивними та креативними процесами перекладання автори мають на увазі процеси розуміння ВТ, пошуку перекладацьких відповідників та ревербалізації ЦТ. При цьому постулюється безпосередній зв'язок між розумінням оригіналу і рішеннями перекладача. В основу концепцій конструктивізму та креативності покладено стратегічну модель перекладу Т. ван Дейка та Р. Кінча [15, р. 5]. Відповідно до згаданої моделі *розуміння* становить взаємодію між ВТ і ментальною моделлю комунікативної ситуації в голові перекладача у вигляді фреймів і сценаріїв, причому інформація з тексту та наявні фонові знання перекладача поєднуються. Стратегічна модель перекладу за ван Дейком/Кінчем визначається п'ятьма гіпотезами: 1) *конструктивістська* гіпотеза: розуміння тексту – це конструктивний процес; 2) *інтерпретаційна* гіпотеза: розуміння тексту становить інтерпретаційний процес; 3) гіпотеза *безперервності*: значення тексту вибудовується безупинно і покроково; 4) гіпотеза *пресупозиції*: значення тексту вибудовується під час звернення до загальних фонових знань про світ, очікувань та переконань; 5) *стратегічна* гіпотеза: взаємодія між текстовою інформацією та накопиченими знаннями є стратегічним процесом, скерованим метою розуміння [там само, р. 6–13].

Принцип конструктивізму перекладання за Г. Генігом передбачає подвійне вибудовування значення в перекладі: спочатку конструюється значення ВТ під час реценції, потім конструюється значення ЦТ під час ревербалізації. Обидві ланки процесу перекладання підпорядковуються «індивідуальності перекладача» на тлі суб'єктивності процесів розуміння, експериментально доведеної когнітивною наукою [16, S. 234]. Для моделювання ментальних процесів вирішення проблем Г. Геніг використовує поняття контрольованих та неконтрольованих мікро- й макростратегій перекладання, які протікають в голові перекладача. Автор приходить до висновку, що процес прийняття перекладацьких рішень протікає не лінійно, а рекурсивно-циркулярно, тобто з постійним самокорегуванням, зворот-

нім рухом від кінця до початку та зверненням до різних рівнів пошуку відповідників [там само, S. 240]. У деяких аспектах модель ментальних процесів перекладання Г. Геніга можна порівняти з поняттям динамічної ієрархії перекладацьких рішень у синергетиці перекладу [17, с. 120].

В плані розуміння ВТ за Г. Генігом існує дві когнітивні стратегії обробки інформації на підготовчому етапі перекладання. Це, по-перше, стратегія екстрагування смислу з перебігом процесу розуміння «знизу догори» (англ. *bottom-up process*), тобто від поверхневих мовно-семіотичних структур тексту до фреймів і сценаріїв у мозку перекладача. По-друге, ідеться про стратегію руху «згори донизу» під час сприйняття інформації ВТ (англ. *top-down process*) – процес конструювання смислу. Тут мається на увазі взаємозв'язок між досягненням поверхневих структур тексту і одночасною активацією ментальних моделей у довгостроковій пам'яті реципієнта, тобто відбувається зворотній рух від вищого рівня обробки інформації до нижчого рівня розуміння (*top-down*). У дидактичному аспекті Г. Геніг виділяє два типи ментальної поведінки перекладача під час прийняття перекладацьких рішень – *рефлекс* і *(само)рефлексія*. Рефлексом автор називає автоматичну, несвідому, неконтрольовану поведінку перекладача під час пошуку відповідників на будь-якому рівні перекладу. Рефлексія становить свідому поведінку перекладача у разі виявлення проблеми, наприклад, у вигляді звернення до типологічних ознак ВТ, комунікативних факторів ситуації перекладу, особливостей вихідної та цільової культури, стратегій перекладу, насамперед макростратегії, фонових знань, досвіду, перекладацьких артефактів і самоспостереження. Г. Геніг акцентує на необхідності формування саме навичок рефлексії та саморефлексії, оскільки вони є передумовою креативності перекладу і довіри перекладача до власних рішень [18, S. 230–251].

Методологічною основою поняття *креативності* перекладання стала семантика прототипів Дж. Лакоффа [19]. Фокус уваги зміщується на ту сферу перекладацької діяльності, де взагалі може відбутись креативність, а саме: не на відтворення поверхневих лінгвістичних структур мови ВТ, а на використання ментальних уявлень, які визначені центром та нечіткою периферією ключових семантичних категорій у мозку перекладача [20, р. 73–86].

Концепція креативності перекладання П. Кусмауля ґрунтується на тезі про «переклад як змінювання» (нім. *Übersetzen als Verändern*) [21, S. 206]. Важливою ідеєю стало усвідомлення неможливості перекладу без змін – навіть більше, самі зміни у трансляті становлять передумову збереження домінанти перекладу.

За П. Кусмаулем зміни можуть стосуватись: 1) *змісту ЦТ* з огляду на цільову культуру; 2) *граматики ЦТ* з огляду на системно-мовні обмеження; 3) *функції ЦТ* з огляду на особливості реципієнтів. Зміни полягають у свідомому застосуванні змінювальних прийомів з боку перекладача. До таких прийомів належать: (а) трансформація; (б) транспозиція; (в) експлікація; (г) семантична адаптація [там само, S. 210]. Значення слів та висловлень не існують у статистиці, а визначаються комунікативною ситуацією та контекстом, навіть створюються ними. Тому перекладачу необхідно формувати й розвивати розуміння, чутливе до контексту (нім. *kontextsensitives Verstehen*) [22, S. 399–404].

Таке розуміння має стати результатом взаємодії когнітивних стратегій обробки інформації «знизу догори» (*bottom-up*), що сприймають зміст тексту як зовнішню реальність, та когнітивних стратегій «згори донизу» (*top-down*), в межах яких перекладач проектує свої знання й очікування на вихідний текст і транслят. **Дослідницькою гіпотезою** нашої розвідки стали тези: 1) недостатнє розуміння ВТ приведе до невдалого перекладацького рішення; 2) невдалі перекладацькі рішення становлять (а) помилки мікрорівня, що спотворюють зміст ВТ; (б) помилки макрорівня, які ускладнюють зрозумілість ЦТ для адресатів.

Отже, розглянемо конкретний **матеріал**. Зважаючи на мету нашої розвідки, ми провели міні-експеримент та оцінювання множинних студентських перекладів аудіовізуального тексту. У межах дисципліни «Колоквіум перекладознавчих досліджень» 10 студентів-магістрів другого курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка отримали завдання на платформі Google classroom у формі перекладацького замовлення.

Замовлення, сформульоване у вигляді інструкції, звучало так: *перекладіть письмово першу частину урядової заяви федерального канцлера ФРН Олафа Шольца від 27.02.2022 (з початку до 10:45) для публікації тексту виступу на сайті Deutsche Welle, локалізованому для українських читачів*.

За визначеними умовами контролю студенти здійснювали асинхронний письмовий переклад аудіовізуального тексту, маючи у своєму розпорядженні достатню кількість часу (24 години до наступного заняття). Слід зазначити, що оригінальний текст, наданий для перекладу, належить до прототипових АВТ, оскільки включає: 1) два синхронні канали зв'язку, тобто аудіо- та відеоканали передачі інформації; 2) відповідно, два типи знаків: аудіовербальні знаки (слова усного тексту заяви) та аудіовербальні знаки (оплески, інші шуми); 3) візуально-вербальні знаки (субтитри, написи, емблеми в кадрі) та візуально-невербальні знаки (кадри учасників комунікативної ситуації) [23, р. 24]. Основним типом знаків вихідного АВТ стали *аудіовербальні знаки*: записаний усний текст у комбінації з *візуально-вербальними знаками* у формі теми заяви (*Krieg in der Ukraine*), каналу передачі інформації (*phoenix*) та емблеми федерального парламенту ФРН (*Deutscher Bundestag*) (див. рис. 1).

Рис. 1. Типові аудіовербальні та візуально-вербальні знаки АВТ (скріншот)

Першою особливістю пропонованого АВТ стала наявність не лише типових аудіовербальних та візуально-вербальних знаків (див. рис. 1), а й можливість підключення візуально-вербальних знаків у формі *субтитрів* (див. рис. 2 нижче).

Крім того, ознакою вихідного АВТ слугували *аудіоневербальні знаки* у формі оплесків, супроводжуваних пасажі урядової заяви, а також незадоволені вигуки, кашель та інші людські шуми, які можна було почути на задньому плані за кадром промови. Релевантним для перекладача у цьому плані є відволікаючий фактор таких знаків, а також «перекриття» гучними оплесками або вигуками фраз канцлера, що заважає їхньому повному розумінню.

Рис. 2. Спеціальні візуально-вербальні знаки АВТ – субтитри (скріншот)

Другою особливістю АВТ, релевантною для його перекладу, стали *візуально-невербальні знаки* – кадри із зображеннями учасників комунікативної ситуації, про яких ішлося в урядовій заяві канцлера, та які супроводжували усний текст заяви (див. рис. 3 та рис. 4 нижче).

Рис. 3. Візуально-невербальні знаки АВТ – президент Бундестагу Бербель Бас

Рис. 4. Візуально-невербальні знаки АВТ – міністр закордонних справ ФРН Анна-Лена Бербок (скріншот)

Розгляньмо перекладацькі рішення у студентських трансляціях АВТ як підтвердження або спростування нашої дослідниць-

кої гіпотези. У більшості робіт (9 із 10-ти виконавців перекладацького замовлення) повторювались одні й такі самі помилки. Так, типовим помилковим рішенням стало спотворення наміру автора (первинної пропозиції) ВТ, пов'язане з неправильною ідентифікацією учасників комунікативної ситуації з боку перекладача (див. табл. 1).

Таблиця 1

Дискурсивні помилки в перекладі АВТ (1)

Das setzt eigene Stärke voraus. Ja, wir wollen! Und wir werden unsere Freiheit, unsere Demokratie und unseren Wohlstand sichern. Und ich bin Ihnen, Frau Präsidentin, sehr dankbar, dass sich die Vorstellung der Bundesregierung dazu heute in dieser Sondersitzung mit dem teilen kann. Und auch den Vorsitzenden aller demokratischen Fraktionen dieses Hauses danke ich dafür, dass Sie diese Sitzung unterstützt haben.	Для цього нам слід продемонструвати власні сили. Так, ми хочемо цього! І ми забезпечимо нашу свободу, нашу демократію та наш добробут. Я дуже вдячний Вам, пані Президент, що позиція Федерального *парламенту щодо цієї теми може бути представлена сьогодні на цьому спеціальному засіданні. Я також дякую лідерам усіх демократичних фракцій цієї *палати за підтримку поточної сесії.
--	---

Як видно з таблиці, студентський переклад (1) демонструє два види дискурсивних помилок. По-перше, інтенцію автора як очільника федерального уряду ФРН виступити із заявою перед парламентом на екстреному засіданні та його подяку президентці Бундестагу за таку можливість було неправильно відтворено на мікрорівні значення лексики *die Bundesregierung* – *парламент. По-друге, в перекладі має місце дискурсивно-фахова помилка, а саме: відтворення усталеної метафори *dieses Haus* (*das Parlament*) через помилковий відповідник *палата. Зрештою, у німецькому транскрипті заяви спостерігаються неточності, імовірно, механічно переписані із субтитрів YouTube (див. місця у лівій колонці таблиці 1, марковані червоним кольором).

Розгляньмо цей приклад в іншій роботі студента (див. табл. 2).

Таблиця 2

Дискурсивні помилки в перекладі АВТ (2)

Das setzt eigene Stärke voraus. Ja, wir wollen! Und wir werden unsere Freiheit, unsere Demokratie und unseren Wohlstand sichern. Und ich bin Ihnen, Frau Präsidentin, sehr dankbar, dass ich die Vorstellung der Bundesregierung dazu heute in dieser Sondersitzung mit Ihnen teilen kann. Und auch den Vorsitzenden aller demokratischen Fraktionen dieses Hauses danke ich dafür, dass Sie diese Sitzung unterstützt haben.	Це передбачає нашу власну силу. Так, ми хочемо цього! І ми захищатимемо нашу свободу, нашу демократію та наше процвітання. І я дуже вдячний вам, пані президент, за те, що *ідея федерального уряду може поділитися з вами сьогодні на цій спеціальній сесії. І я також дякую лідерам усіх демократичних *груп у цій *палаті за підтримку цієї сесії.
---	---

Студентський переклад (2) містить неточності у тій самій пропозиції, однак тут вони пов'язані з невмотивованою зміною синтаксичної структури оригіналу (активна конструкція замінюється на нетипову для української мови пасивну конструкцію – *ідея федерального уряду може поділитися з вами сьогодні) та неправильний контекстуальний відповідник лексики *die Vorstellung* – *ідея. Так само як і у прикладі (1), спостерігається дискурсивно-фахова помилка у відтворенні словосполучення *Fraktionen dieses Hauses* – *групи у цій палаті.

Розгляньмо той самий приклад ще в одній роботі (див. табл. 3).

Таблиця 3

Дискурсивні помилки в перекладі АВТ (3)

Das setzt eigene Stärke voraus. Ja, wir wollen! Und wir werden unsere Freiheit, unsere Demokratie und unseren Wohlstand sichern. Und ich bin Ihnen, Frau Präsidentin, sehr dankbar, dass sich die Vorstellung der Bundesregierung dazu heute in dieser Sondersitzung mit dem teilenden kann . Und auch den Vorsitzenden aller demokratischen Fraktionen dieses Hauses danke ich dafür, dass Sie diese Sitzung unterstützt haben.	Для цього потрібні власні сили. Ми готові! І ми потурбуємося про нашу свободу, нашу демократію та наше процвітання. <i>І я дуже вдячний вам, пані президентко, за те, що ми зараз приймаємо участь у цьому спеціальному засіданні *Федерального уряду.</i> Також, я хотів би подякувати лідерам усіх демократичних фракцій *цієї палати за підтримку
--	---

Третій переклад демонструє такі самі неточності у німецькому транскрипті (див. табл. 1) та неправильний відповідник метафори *dieses Haus* – ***цієї палати** (див. табл. 1, табл. 2). Утім, студентка доцільно намагалась застосувати стратегію експлікації для словосполучення *in dieser Sondersitzung* – у цьому спеціальному засіданні ***Федерального уряду**. На жаль, перекладачка неправильно ідентифікувала учасників спеціального засідання, обмеживши їх до членів Федерального уряду. Це призвело до спотворення всієї пропозиції ВТ. Правильним варіантом експлікації в контексті цього висловлення мало б бути: *І я дуже вдячний вам, пані президентко, за те, що ми зараз приймаємо участь у цьому спеціальному засіданні Федерального парламенту*. Наведемо ще один цікавий приклад, який свідчить про дефіцит зрозумілості цільового тексту для адресатів (див. табл. 4).

Таблиця 4

Стратегічні помилки в перекладі АВТ

sehr geehrte frau präsidentin geehrte 0:03 kolleginnen und kollegen liebe 0:05 mitbürgerinnen und mitbürger 0:07 der 24 februar 0:10 2022 markiert eine zeitenwende in der 0:13 geschichte unseres kontinentes	Шановна пані президентко , шановні 0:03 колеги, любі 0:05 співгромадяни, 0:07 24 лютого 0:10 2022 р. ознаменувало переломний момент 0:13 в історії нашого континенту
---	---

У наведеному прикладі (див. табл. 4) спостерігаємо повний транскрипт субтитрів оригіналу та його відтворення українською мовою з наведеним хронометражем. Незважаючи на семантично правильне відтворення звернення федерального канцлера, поза увагою перекладача залишились ключові фактори ревербалізації ЦТ: вимоги замовника та фонові знання цільової аудиторії. Так, у замовленні було наведено призначення перекладу: *публікація тексту виступу на сайті Deutsche Welle, локалізованому для українських читачів*. Це означає, що текст заяви має бути адаптовано відповідно до фонових знань українців-споживачів новинного порталу Deutsche Welle рідною мовою. Оскільки на відміну від посад федерального канцлера та федерального президента посада президента федерального парламенту ФРН є менш відомою широкій громадськості, вочевидь, у перекладі потрібно було застосувати стратегію експлікації: *шановна пані президентко Федерального парламенту* або *шановна пані президентко Бундестагу*. На жаль, у жодній роботі не було уживано цієї стратегії, що свідчить, з одного боку, про недостатнє розуміння ВТ з боку

перекладачів, з іншого боку, про неврахування інтересів цільової аудиторії. Цікаво, що упродовж всього АВТ заява супроводжувалась кадрами, де були зображені учасниці комунікативної ситуації та особи, до яких безпосередньо звертався канцлер у своїй заяві (див. Рис. 3, Рис. 4 вище). Утім, після опитування студентів та перевірки завдання в групі з'ясувалось, що жоден з виконавців перекладу не знав, хто така «пані президент» та не впізнав її в кадрі АВТ. Очевидно, цей факт вплинув на якість перекладу та зрозумілість ЦТ для цільової групи адресатів, тому наведений приклад може вважатись стратегічною помилкою перекладача.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**:

1. Обидві гіпотези, висунуті на початку міні-експерименту, підтвердились під час аналізу перекладів студентів та подальшого їхнього обговорення з групою.

2. Недостатнє розуміння оригіналу призвело до дискурсивних помилок ідентифікації учасників ситуації з боку перекладачів, що, у свою чергу, викликало спотворення змісту вихідного АВТ на мікрорівні й інтенції автора заяви на макрорівні аудіовізуального перекладу.

3. Стратегічні помилки перекладачів, пов'язані з відмовою від необхідної експлікації окремих фрагментів заяви, призвели до зниження зрозумілості тексту перекладу для цільової аудиторії.

4. Причини невдалих перекладацьких рішень за результатами експерименту полягають: (а) у несвідомому уживанні когнітивної стратегії рефлексу, тобто автоматизованої заміни одиниць ВТ на одиниці ЦТ на мікрорівні заяви; (б) у дефіцитах розуміння ВТ, які призводять до неможливості експлікації змісту для цільової аудиторії; (в) у зловживанні асоціаціями за ключовими словами у висловленнях оригіналу, що призводить до невмотивованих додавань та переключень змісту пропозиції ВТ у ЦТ; (г) у недостатній увазі перекладачів до візуально-невербальних знаків АВТ, що допомогло б ідентифікувати учасників комунікативної ситуації та підвищило би зрозумілість ЦТ; (д) у надмірній орієнтації на мікроструктуру вихідного тексту (окремі аудіовербальні знаки) з одночасною втратою фокусу на макроструктуру АВТ, що призводить до дефіциту контекстного розуміння.

5. Когнітивними стратегіями перекладача АВТ в річичі конструктивізму та креативності перекладання мають бути: визнання пріоритетності відтворення макроструктури оригіналу по відношенню до його мікроструктур; врахування візуально-вербальних та візуально-невербальних знаків АВТ; відмова від стратегії рефлексу на користь рефлексії та саморефлексії; одночасне використання стратегій обробки інформації *bottom-up* та *top-down* у перекладанні.

6. Методи підвищення якості та зрозумілості АВП можуть включати: (а) свідоме відстеження власної перекладацької поведінки під час перекладання у вигляді саморефлексії; (б) застосування конструктивних та креативних стратегій перекладання, викладених вище; (в) виконання розгорнутого доперекладацького аналізу з метою формування у перекладача контекстного розуміння ВТ, спрямованого на якісний та зрозумілий переклад.

Перспективою підготовки майбутніх фахівців АВП вважаємо впровадження розгорнутого доперекладацького аналізу на етапі підготовки до перекладу з використанням електронних перекладацьких артефактів та використання протоколів «Міркий уголос» для саморефлексії перекладача і пошуку найкращих перекладацьких рішень.

Література:

1. European Master's in Translation. Kompetenzrahmen 2017 : веб-сайт. URL: emt_competence_fwk_2017_de_web.pdf (europa.eu) (дата звернення: 20.07.2022).
2. Дорофєєва М. Когнітивні механізми обробки й відтворення інформації в аудіовізуальному перекладі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Кропивницький, 2022. Вип. 202. С. 34–44.
3. Siever H. *Übersetzungswissenschaft. Eine Einführung*. Tübingen : Narr, 2015. 238 S.
4. Göpferich S. *Textproduktion im Zeitalter der Globalisierung. Entwicklung einer Didaktik des Wissenstransfers*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2008. 499 S.
5. Göpferich S. *Translationsprozessforschung. Stand, Methoden, Perspektiven*. Tübingen : Narr, 2008. 313 S.
6. Holz-Mänttari J. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 1984. 193 S.
7. Krings H. *Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Tübingen : Narr, 1986. 570 S.
8. Nord Chr. *Loyalität statt Treue: Vorschläge zu einer funktionalen Übersetzungstypologie. Lebende Sprachen* 34. London, Berlin, New York : de Gruyter, 1989. S. 100–105.
9. Höning H. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen : Stauffenburg, 1995. 267 S.
10. Kußmaul P. *Kreatives Übersetzen*. Tübingen : Stauffenburg Verlag, 2020. 215 S.
11. Regierungserklärung Bundeskanzler Scholz zum Russland-Ukraine Krieg am 27.02.2022 : веб-сайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Flk6719Zp2w> (дата звернення: 19.07.2022).
12. Kußmaul P. *Verstehen und Übersetzen. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen : Narr, 2010. 217 S.
13. Höning H. G., Kußmaul P. *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen : Gunter Narr, 1996. 172 S.
14. Fillmore Ch. *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul : Hanshin, 1982. 352 p.
15. V Dijk T., Kintsch W. *Strategies of discourse comprehension*. New York : Academic Press, 1982. 294 p.
16. Stolze R. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen : Narr, 2005. 269 S.
17. Дорофєєва М. *Методологія перекладознавчих досліджень*. Навчально-методичний посібник для студентів-магістрів. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. 156 с.
18. Höning H. *Übersetzen zwischen Reflex und Reflexion – ein Modell der übersetzungsrelevanten Textanalyse*. In: M. Snall-Hornby. *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung*. Tübingen : Francke, 1986. S. 230–251.
19. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago, University of Chicago Press, 1987. 632 p.
20. Rosch E. *Prototype Classification and Logical Classification: The Two Systems*. In: R. Scholnick (ed.) *New Trends in Cognitive Representation: Challenges to Piaget's Theory*. Hillsdale, N. J. : Lawrence Erlbaum Associates, 1981. Pp. 73–86.
21. Kußmaul P. *Übersetzen als Entscheidungsprozess. Die Rolle der Fehleranalyse in der Übersetzungsdidaktik*. In: M. Snall-Hornby (ed.) *Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung*. Tübingen : Francke, 1986. Pp. 206–229.
22. Siever H. *Strategisches Übersetzen*. In: L. Zybatow, A. Petrova, M. Ustaszewski (Hrsg.) *Translationswissenschaft interdisziplinär: Fragen der Theorie und der Didaktik*. Frankfurt : Lang, 2012. S. 399–404.
23. Zabalbeascoa P. *The nature of the audiovisual text and its parameters*. In: J. Diaz Cintas (ed.) *The Didactics of Audiovisual Translation*. Amsterdam & Philadelphia : Benjamins, 2008. Pp. 21–38.

Dorofeieva M. Constructivism and translation creativity in audiovisual translation

Summary. The article deals with the strategies of constructivism and translation creativity in audiovisual translation. In the future translators' training according to the system of competencies in the European Master in Translation framework program EMT the formation of reflection and self-reflection skills during translation process acquires relevance. Teaching audiovisual translation at Ukrainian specialized universities in addition to the modern information technologies requires the transfer of procedural and methodical knowledge in classes on translation disciplines.

The theoretical components of this transfer are, in particular, strategies of constructivism and translation creativity within the process-oriented methodology of functionalism in translation studies. The aim of the study was to identify the constructivism and translation creativity mechanisms based on the multiple translation solutions in audiovisual translation. The tasks include outlining constructivism and creativity concepts in the methodology of translation studies and the methodology of teaching translation as well, the highlighting of unsuccessful translation solutions and their reasons, the identification of the translator's cognitive strategies aimed at improving the quality and comprehensibility of the target text in audiovisual translation.

The research hypothesis consists in the assumption of a direct connection between the translator understanding of the source text and the translation solution, as well as the presence of micro- and macro-level translation errors, which lead to the content distortion of the source audiovisual text and a decrease in the target text comprehensibility for the target audience.

The conditions of the experiment provided for students to perform an asynchronous written audiovisual translation of the German Federal Chancellor's government statement, posted on the YouTube channel, without a time limit. The translation order required the localization of the original German statement for the Ukrainian Deutsche Welle website.

During the analysis of multiple translations and their further discussion with students, both research hypotheses were confirmed. The results reveal a direct relationship between the lack of the source text understanding and the translator's discursive errors. The main error types founded out are the content distortion at the microlevel of the source statement and the author's intention distortion at the macrolevel in the target texts. The decrease in the target text's comprehensibility for the addressees was caused by the translators' strategic mistakes related to the lack of content explication, contrary to the requirements of the translation order.

It was established that the optimal cognitive strategies of audiovisual translation in the context of constructivism and creativity include the priority of reproducing the source text macrostructure, rather than its microstructures; consideration of visual-verbal and visual-non-verbal signs of audiovisual text; rejection of the reflex strategy in favor of self-reflection; simultaneous use of bottom-up and top-down information processing strategies.

The perspective of improving the audiovisual translation quality is the implementation of a comprehensive pre-translation analysis before translating and the application of TAP-protocols for translators' self-reflection.

Key words: constructivism, translation creativity, audiovisual translation, cognitive translation strategy, bottom-up strategy, top-down strategy.

Ковальчук О. Я.,*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу**Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
<https://orcid.org/0000-0002-8935-597X>***Косило Н. В.,***кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовознавства**Івано-Франківського національного медичного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2788-6775>*

ВІРШ “EXCELSIOR” ГЕНРІ ЛОНГФЕЛЛО В УКРАЇНОМОВНОМУ ПРОСТОРИ

Анотація. Стаття присвячена інтерпретаціям поезії “Excelsior” американського класика Генрі Лонгфелло, здійсненим М. Василенком, М. Пилинським та В. Марачем. Визначено ступінь адекватності відтворення стилю американського поета, з’ясовано специфіку їх перекладацької манери. Проведено перекладознавчий аналіз на фонетичному, ритмічному, лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Поезія “Excelsior” є однією з тих, які найчастіше перекладали українською мовою. Основними лексичними мовностилістичними засобами вираження, притаманними для стилю першотвору, є порівняння, епітет, метафора, алітерація. Характерними синтаксичними засобами є транспоновані речення і анафора. Усі перекладачі надають великого значення стилістичним особливостям першотвору. Насамперед вони намагаються зрозуміти стиль автора, а тоді вже відповідно до нього приймати свої рішення. Зважаючи на те, що відбувається переклад поетичного твору, то немінучими є відхилення. При цьому М. Василенко вдається більше до компенсаторного прийому, М. Пилинський та В. Марач поєднують його із додаванням інших тропів. Вони вдало відтворюють евфонічні особливості вірша, ритміку, римування. Версія В. Марача відрізняється більшою лексичною точністю, за стилістичною точністю усі версії однакові і відзначаються високим ступенем адекватності. Майстерність поетичного перекладу полягає також у вмінні допускати перетворення. Найбільше видів трансформацій застосовує В. Марач (додавання, опущення, заміну, конкретизацію, узагальнення), найбільшу кількість перетворень – М. Пилинський та В. Марач, а найменше – М. Василенко. М. Василенко і М. Пилинський застосовують граматичні і морфологічні трансформації, а В. Марач – лексичні, граматичні і морфологічні (останні найчастіше порівняно з іншими перекладачами).

Інтерпретації поезії “Excelsior” свідчать про невпинну зацікавленість українських перекладачів творами Г. Лонгфелло, його популярність в Україні, що сприяє розвитку американо-українського літературного взаємообміну.

Ключові слова: переклад, оригінал, стиль, адекватність, домінанта, лексичні та синтаксичні мовностильові засоби, лексема, трансформації.

Постановка проблеми. Останнім часом вітчизняне літературознавство активно освоює сферу рецептивних процесів,

у центрі яких знаходиться творчість провідних майстрів західноєвропейської та американської літератури в українському контексті. Це вельми продуктивний шлях, який ще донедавна через ідеологічні причини штучно гальмувався і який нині засвідчує пряму культурну інтеграцію України у світову спільноту без посередництва інших літератур. Одним з важливих чинників такої інтеграції може вважатися творчість американського романтика Генрі Лонгфелло. Перекладна рецепція його творчої спадщини в україномовному культурному просторі триває півтора століття. Кількість перекладів зростає, тому постає потреба дати їм оцінку. Питання адекватного перекладу та інтерпретації тексту є головним у сучасних дослідженнях літературного перекладу. Аналіз перекладних творів дає змогу визначити особливості літературного перекладу на практичному рівні. Завдяки перекладним версіям здійснюється аналіз, інтерпретація та оцінка творів світової літератури у національному просторі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема особливостей входження творів англійських поетів в українську літературну полісистему продовжує викликати інтерес теоретиків і практиків англо-українського художнього і зокрема поетичного перекладу (П. Беха, Л. Коломієць, В. Кикотя, В. Радчука, П. Рихла, Р. Зорівчак та інших). Українські дослідники розглядали переклади «Пісні про Гайавату» (Г. Кочур, Л. Коломієць, Я. Кривонос, Т. Шмігер), ліричних творів (Н. Куляса, Н. Шевчук, Л. Приймак, К. Панасенко). Серед поетичних творів американського класика вирізняється вірш “Excelsior”, який привернув увагу українських перекладачів М. Василенка, М. Пилинського, В. Марача, проте ще не був предметом наукового аналізу. Множинність варіантів перекладу художнього твору дає змогу порівняти підходи різних перекладачів до збереження авторського образу в перекладі із застосуванням способів його відтворення засобами рідної мови.

Мета статті – на основі мовностилістичного аналізу вірша “Excelsior” Г. Лонгфелло в перекладних версіях М. Василенка, М. Пилинського та В. Марача дати оцінку адекватності відтворення стилю американського поета, з’ясувати характерні риси їх перекладацької манери.

Виклад основного матеріалу. Освоєння поетичного доробку Г. Лонгфелло в українському літературному середо-

вищі триває уже півтора століття. За цей час з'явилося понад два десятки інтерпретаторів його віршів, як вітчизняних, так і діаспорних. Поезія "Excelsior" є однією з тих, які найчастіше перекладали українською мовою. Тезу про потребу повторних інтерпретацій мистецького тексту висунув представник герменевтичної школи перекладознавства Ф.-Д.-Е. Шлейєрмахер. На його думку, кожна нова інтерпретація може відтворити ті риси оригіналу, які відсутні у попередніх. "Excelsior" – один із найбільш знаменитих зразків лірики Лонгфелло, він ознаменував цілу епоху в історії американської поезії. Сам поет пояснював його так: «Я хотів показати у низці картин життя видатної людини, яка долає усі спокуси, відкидає страх, не вважає на жодні застереження заради досягнення поставленої мети. Її девіз – Excelsior! Голос згори – символ безсмертя і прогресу людства». Вірш увійшов до ліричного збірника «Балади та інші вірші» (1841). В його основі лежить латинська фраза Excelsior, що в перекладі означає «все вище». Ідея пошуку величі, намагання піднятися вище у світі була поширеною в часи Лонгфелло і стосується нашого часу також. Поет намагається показати, що цей ідеал є недосяжним, і застерігає читачів не випускати з уваги навколишній світ. Вірш було включено саме до цього збірника, адже він має ознаки балади, а саме: просту оповідь, сюжет якої взято з народних переказів і легенд, просту схему рими і наявність моралі. Цілком можливо, що його джерелом послугувала історія, яку розповідали у Швейцарії батьки своїм дітям, або історія, яка популярна серед ченців монастиря Святого Бернара. Схема римування ААВВС є доволі простою, як і в основній частині поезії Лонгфелло. "Excelsior" вчить нас ніколи не здаватися, незважаючи на спокуси та труднощі.

Юнак подорожує Швейцарськими Альпами, у нього в руках стяг із гаслом "Excelsior". Подорож проходить по дуже суворій місцевості, але він не зупиняється. Він відчуває спокусу припинити свою подорож, зупинитися біля теплих вогнів сільських хат і милої дівчини, яка запрошує його схилити втомлену голову їй на грудях. Юнака попереджають про небезпеку, яка може спіткати на шляху. Старий чоловік попереджає, що насувається буря, а селянин каже про лавину, яка може зійти будь-коли. Однак він продовжує свою подорож, вигукуючи "Excelsior". Наступного дня його тіло знаходять напівзасипаним снігом, але його голос усе ще чітко чути, коли він лунає з неба.

Хоча історія видається простою, проте відзначається глибиною значення. Юнак символізує людський рід у цілому, а подорож, яку він здійснює, є символом самого життя. Спокуси постають у формі того, чого нам бракує. Часто ми боїмося того, що станеться в майбутньому. Що б не сталося, ми повинні продовжувати жити і приймати все, що може запропонувати нам життя. Часто в житті отримуємо попередження про потенційно небезпечні ситуації добрим самарянином чи кимось іншим. Це символізується через образи старого чоловіка та селянина. Ми повинні подолати свій страх смерті та продовжувати шлях життя з мужністю в серці. Навіть після смерті наша душа продовжує жити, так само як голос юнака все ще чути після того, як було виявлено його тіло.

Завдяки темі, яка надихає, у поєднанні із нескладною схемою римування "Excelsior" став однією із найбільш антологізованих поезій Лонгфелло. Вірш був популярним і у Європі, про що свідчить поява його перекладів у кіль-

кох країнах. Так, у листі до Чарльза Самнера Г. Лонгфелло пише: «Один джентльмен з Європи надсилає мені німецький переклад вірша "Excelsior", який виконав Гунольд Інспрух, і пише: «Того дня, коли його переклад з'явився у журналі "Boten für Tirol" студенти Інспруха, зустрівши його на вулиці, кинулись до нього, обняли його і поцілували з такою радістю і поривом, що він вважає цю мить найяскравішою і найщасливішою у своєму житті» [1, с. 176]. Також відомо, що наприкінці XIX ст. цю поезію інтерпретував польською мовою Адам Асник.

Вірш "Excelsior" привернув увагу Миколи Василенка, відомого в українському літературному середовищі письменника і перекладача. Він оволодів англійською, коли був політ'язнем (1947–1955); тоді ж здійснив свої перші переклади. Зі спогадів М. Василенка, до цього виду творчості його заохочував Г. Кочур, з яким він підтримував товариські стосунки ще з тих часів: «Згодом мене прилучив до художнього перекладу, радив перекладати лише з оригіналу. Тоді за допомогою словника я переклав з англійської» [2, с. 7]. Н. Чухонцева у передмові до збірки його перекладів «Транзит самоцвітів» зазначає: «М. Василенко і досі продовжує саме його перекладацьку традицію, сутність якої полягає у максимальному наближенні до першотексту... М. Василенко, як і Г. Кочур, завжди прагне зберегти зміст і дух, образну мову, версифікаційні та стильові особливості першотекстів. Елементи вільного перекладу в нього трапляються дуже рідко. Твори для перекладу вибрані з тонким естетичним смаком» [3]. Він захоплювався англійською та американською романтичною поезією, перекладав з оригіналів Байрона, Колріджа, Шеллі та інших поетів. Попри високу художню якість його переклади почали публікувати лише на початку 80-х років. Відомо, що М. Василенко переховував свої переклади у бутлях на городі через несприятливі для української культури часи. "Excelsior" та «Стріла і пісня» увійшли до збірки «Архітектура Планиди» (2004), а також «Транзит самоцвітів» (2012).

Текстуальні спостереження у поезії "Excelsior" дають змогу визначити доміанти поетичного стилю Г. Лонгфелло. Необхідність знайти творчу доміанту автора М. Рильський вважав чи не найголовнішим завданням перекладача і вбачав її у передачі змісту оригіналу в єдності з визначальними особливостями його художньої форми, стильового малюнка, національної й індивідуальної своєрідності [4, с. 6]. Виокремлення доміант художнього твору допомагає дослідити особливості індивідуального стилю письменника, визначити межі обов'язкового під час перекладу тексту. Для того щоб створити в читача певне враження, вплинути на почуття, правильно донести до нього свою думку, Г. Лонгфелло вдається до застосування у своєму творі засобів як лексичного, так і синтаксичного порядку. Вони допомагають не лише індивідуалізувати мовлення автора, а й надати емоційності, увиразнити художнє зображення. Основними лексичними мовностилістичними засобами вираження, притаманними для стилю першотвору, є порівняння, епітет, метафора, алітерація. Характерними синтаксичними засобами є транспоновані речення і анафора.

Вірш складається із дев'яти строф, у М. Василенка є лише вісім, шосту строфу не перекладено із незрозумілих причин. Збережено систему рим ААВВС із суміжним римуванням. Із трьох порівнянь відтворено два, а третє замінено іншими тропами. Про це свідчить друга строфа:

*His brow was sad; his eye
beneath,
Flashed like a falchion from its
sheath,
And like a silver clarion rung
The accents of that unknown
tongue,*

*Він хмури́в брови, та ясні
В його очах були вогні.
Немов ріжок, що гучно грав,
Крида́те сло́во вимовляв:*

Excelsior! EXCELSIOR!

Г. Лонгфелло порівнює око юнака з мечем, що яскраво сяє, а голос юнака – зі звуком гучного ріжка, який оголошує про початок війни. Як видно, перше порівняння замінено на метафору «ясні в його очах були вогні» та епітет «ясні». Друге порівняння збережено, при цьому використано додавання («гучно») і заміну («The accents of that unknown tongue» – «Крида́те сло́во вимовляв»). Спостерігається морфологічна трансформація: “His brow was sad” – «Він хмури́в брови». Автор часто застосовує алітерацію (у цій строфі – звуки [t], [l], [n]) для того щоб надати твору милозвучності. Цю особливість помітив і М. Василенко, який окрім алітерації використовує ще й асонанс ([o]). Це характерно не лише для цієї строфи, але й твору загалом. Перекладач змінює послідовність слів у своїх рядках, щоб зберегти схему рими, тобто використовує транспоновані речення, які є характерними для стилю першотвору. Упродовж усього вірша він зберіг цю особливість із трьох випадків у двох, а якщо не мав змоги цього зробити, то застосовував зазначений засіб в інших реченнях.

Для стилю оригіналу характерне використання низки епітетів, яких налічується біля десяти. Американський поет вживає їх з метою надання твору виразності й емоційної забарвленості. Приблизно половину з них відтворено, решту замінено на інші тропи, такі як порівняння, метафори. Зіставимо фрагменти із сьомою строфою:

*At break of day, as heavenward
The pious monks of Saint
Bernard
Uttered the oft-repeated prayer,
A voice cried through
the startled air,*

*У ранній час, коли ченців
У Сєнт Берна́рді ли́не снів –
Берна́рд
Пли́ве моли́тва у блаки́ть –
В пові́трі чистому брини́ть:*

В оригіналі автор використав три епітети: “pious monks” («благочестиві монахи»), “oft-repeated prayer” («часто повторювана молитва»), “the startled air” («тихе повітря»). У цільовому творі перший епітет не відтворено, проте вжито епітет з іншим означуваним словом («ранній час»), другий епітет замінено двома метафорами («лине снів», «пливе молитва»), у третьому епітеті дещо змінено зміст та позицію («в повітрі чистому»), але постпозиція епітета додає поетичності. Тут збережено використання засобу транспонованого речення, а також спробу відтворити алітерацію звуків ([t], [n] – [н], [m], [л]). Крім цього, перекладач застосовує асонанс звуків [u] та [e].

Щодо змісту, то перекладачеві довелося використовувати різні перекладацькі трансформації, такі як додавання (7 разів), опущення (7 разів) і заміну (8 разів). Першотвір написано чотиристопним ямбом, у цільовому творі ямб чергується із пеоном четвертим.

Поезію “Excelsior” інтерпретував мовознавець Микола Пилинський, відомий своїми дослідженнями у галузях лекси-

кології, лексикографії, культури мови, стилістики української мови. Він переклав чотири поезії Г. Лонгфелло («Сон невільника», «Стріла і пісня». «Псалом життю», “Excelsior”), які увійшли у збірку перекладів світової поезії «Співець» (1972). У його версії збережено усі порівняння. Зіставимо фрагменти:

*His brow was sad; his eye
beneath,
Flashed like a falchion from its
sheath,
And like a silver clarion rung
The accents of that unknown
tongue,*

*Блискучий погляд із-під брів,
Немов на сонці меч, горів;
І наче на сурму хто грав,
Так дивно заклик той лунав:*

Excelsior! Excelsior!

Збережено епітет, проте з іншими семантичними компонентами, «блискучий погляд» (вербальна лексема перейшла в ад’єктивну), опущено епітет «срібний» (rig), проте його відтворено у наступній строфі, додано метафору «погляд горів». В останньому рядку відбувається заміна (дослівно «акценти невідомої мови»), проте відповідно до загального змісту твору.

Як і М. Василенко, М. Пилинський відтворює приблизно половину епітетів, додає два епітети, відсутні у першотворі, або ж компенсує епітет за допомогою порівняння.

*At break of day, as heavenward
The pious monks of Saint
Bernard
Uttered the oft-repeated prayer,
A voice cried through
the startled air,*

*Удосвіта знялись ченці,
З молитвою святі отці
Снішать до звичних справ
земних...
Та ось долинуло й до них:*

Відбувається додавання («святі отці снішать до звичних справ земних»); опущено епітети «благочестиві» (ченці), «часто повторювана» (молитва), «стривожене» повітря, назву монастиря. Збережено алітерацію (в оригіналі [t] – у перекладі [m]), транспоноване речення; крім цього застосовано асонанс звука [u].

Особливості транспонованого речення відтворено у двох випадках із трьох; додано дві метафори, не задані оригіналом («стогін злетів», «погляд горів»). Перекладач бере до уваги алітерацію вихідного твору, а також часто вдається до асонансу. Ось для прикладу наведемо четверту строфу:

*“Try not the Pass!” the old
man said;
“Dark lowers the tempest
overhead,
The roaring torrent is deep
and wide!”
And loud that clarion voice
replied,*

*Не йди туди! – казав ста-
рий, –
Там в нітьмі вис буревій,
Ніхто не вийде й за поріг!
Та знов бринить той срібний
ріг:*

Спостерігаємо у вихідному творі алітерацію звуків [d], [l], у цільовому творі – [m], [v], [p] і асонанс звука [u]. Збережено інтонаційний малюнок. Відбувається заміна лексеми «перевал» на «туди», «потік глибокий і широкий» на «Ніхто не

вийде й за поріг!»), «відповідає» на «бринить», опущення лексеми «гучно». М. Пилинський застосовує у процесі перекладу наступні трансформації: заміна (11 разів), опускання (11 разів) і додавання (9 разів). Якщо у першотворі чотиристопний ямб, у цільовому творі ямб чергується із пеоном четвертим, як і у М. Василенка.

Поезією Г. Лонгфелло захоплювався і перекладач з Рівного Віктор Марач, у доробку якого наступні інтерпретації творів американського класика: «День згаснув», «Мандри біля каміна», «Псалом життю», «Моя втрачена юність» та «Excelsior!» Деякі з них, такі як «Мандри біля каміна», «Моя втрачена юність», були перекладені українською вперше. У широкому доробку В. Марача – переклади з Шекспіра, Шеллі, Теннісона, Мейсфілда, Вігмена, Мура, Єйтса та інших. Вони представлені в електронному вигляді і з'явилися на сайті «Поетичні майстерні» у 2017 році. В. Марач відомий також як поет та автор вступних статей до перекладів.

У перекладі поезії «Excelsior!» збережено усі порівняння. Це ілюструють наступні фрагменти:

<i>His brow was sad; his eye beneath, Flashed like a falchion from its sheath, And like a silver clarion rung The accents of that unknown tongue,</i>	<i>Смутний, та з під повік в очах Блиск, мов із піхов на мечох; І наче сурми срібний дзвін, Чужої мови звук ніс він:</i>
---	--

Точно відтворено лексеми першотвору, найближче порівняно з попередніми інтерпретаціями. Збережено усі епітети: «смутний», «срібний» (дзвін), «чужої» (мови); алітерацію ([f], [s] – [n], [v]). Загалом відтворено половину епітетів першотвору.

Лише В. Марач переклав шосту строфу, у якій поет описує третю й останню особу, яку зустрів юнак під час своєї подорожі вгору. Це був селянин, який порадив юнакові остерігатися сухих гілок сосни, яка росла на його шляху, а також оберігатися лавини. Давши цю пораду, селянин попрощався з юнаком.

<i>“Beware the pine-tree’s withered branch! Beware the awful avalanche!” This was the peasant’s last Good-night, A voice replied, far up the height,</i>	<i>«За всохле віття не хватайся І лавини теж остерігайся!» – Ще слав останній заклик хтось; І з висоти вже донеслось:</i>
--	---

Унікаючи буквализму, перекладач опускає лексему «сосна», епітет «жахлива» (лавина), а також узагальнено називає селянина «хтось».

Г. Лонгфелло використовує прийом метафори в 3-му рядку 3-ї строфи, коли порівнює білий колір льодовика з кольором привида. Якщо зіставити усі три версії, то М. Василенко і В. Марач компенсують метафору за допомогою порівняння, а М. Пилинський зберігає її і додає ще одну: *Above, the spectral glaciers shone, //And from his lips escaped a groan*, В. Марач: *Вгорі ж він зрів лиш сніг і лід // Й, мов стогін, погляду услід: М. Василенко: А за вікном – бурану слід. // І стогін вирвався, мов*

лід: М. Пилинський: *Вгорі – примарно лід світив, // І стогін з уст його злетів:*

В. Марач додає одне порівняння («Й у відповідь – мов звук сурми») і дві метафори («день догорів», «сповитий в пільми беж»), не задані оригіналом. Він відтворює алітерацію, а також додає асонанс, тим самим зберігаючи інтонаційну виразність вірша. Як і в першотворі, використано засіб транспонованого речення. Серед вирашних моментів – збереження більшої кількості лексем оригіналу, внаслідок чого повніша передача змісту (голубий колір очей у юнака, згадується «потік бурхливий», коли старий радить юнакові не йти гірським перевалом через бурю і води гірських потоків, що розливалися і мчали вниз з великою швидкістю, порівняння його голосу із падаючими зірками, а також переклад шостої строфи). Своєрідним є підбір лексичних одиниць – «сонм», «клір», застарілі слова «зриту», «падучі». Як і у попередніх перекладах, чотиристопний ямб чергується із пеоном четвертим. В. Марач використав різні перекладацькі трансформації, такі як додавання (8 разів), опущення (14 разів), заміну (5 разів), конкретизацію (2 рази), узагальнення (2 рази).

Висновки. Проведений аналіз вірша «Excelsior» американського поета Генрі Лонгфелло у трьох українських версіях дав змогу визначити стиль кожного з перекладачів. Так, М. Василенко відтворює не всі порівняння, лише половину епітетів, решту компенсує іншими тропами, так само й метафору. Він зберігає розмір, схему римування, алітерацію, додає асонанс; якщо інколи не вдавалося зберегти транспоновані речення, то застосовував їх особливості в інших реченнях. М. Пилинський зберігає усі порівняння, метафору, приблизно половину епітетів, додає епітети, відсутні у першотворі, або компенсує їх за допомогою інших тропів; додає метафори, асонанс, зберігає алітерацію, не завжди відтворює транспоновані речення. В. Марач зберігає усі порівняння, інколи додає власні, метафору передає за допомогою порівняння, інколи додає власні, відтворює половину епітетів, алітерацію, транспоновані речення, додає асонанс, зберігає розмір та систему рим. Майстерність поетичного перекладу полягає також у вмінні допускати перетворення. Найбільше видів трансформацій застосовує В. Марач (додавання, опущення, заміну, конкретизацію, узагальнення, морфологічні трансформації), найбільшу кількість перетворень – М. Пилинський (34) та В. Марач (37, якщо не враховувати одну строфу, яку переклав лише він, то 31), а найменше – М. Василенко (24). М. Василенко і М. Пилинський застосовують граматичні і морфологічні трансформації, а В. Марач – лексичні, граматичні і морфологічні (останні найчастіше порівняно з іншими перекладачами).

Як бачимо, усі перекладачі надають великого значення стилістичним особливостям першотвору. Насамперед вони намагаються зрозуміти стиль автора, а тоді вже відповідно до нього приймати свої рішення. Зважаючи на те, що відбувається переклад поетичного твору, то неминучими є відхилення. При цьому М. Василенко вдається більше до компенсаторного прийому, М. Пилинський та В. Марач поєднують його із додаванням інших тропів. Вони вдало відтворюють ефонічні особливості вірша, ритміку, римування. Версія В. Марача відрізняється більшою лексичною точністю, за стилістичною точністю усі версії однакові і відзначаються високим ступенем адекватності.

Інтерпретації поезії «Excelsior» свідчать про невинну зацікавленість українських перекладачів творами Г. Лонгфелло,

його популярність в Україні, що сприяє розвитку американо-українського літературного взаємообміну.

Література:

1. The letters of Henry Wadsworth Longfellow / ed. By Andrew Hilen. – Cambridge (Mass.): The Belknap press of Harvard univ. pres, 1972. Vol. 4. 1857–1865. 1972. IX. 530 p.
2. Василенко М. Довга дорога з тунелю. Парнас у Заполяр'ї. URL: <http://krai.lib.kherson.ua/vasilenko-parnas-u-zapolyari.htm>
3. Чухонцева Н. Д. Транзит поезії крізь час і простір // Василенко М. Транзит самоцвітів: переклади. Київ; Херсон : Просвіта, 2012. С. 3–14 [Передмова]. URL: https://prosvilib.at.ua/publ/avtory/vasilenko_mo/vasilenko_tranzit/14-1-0-123
4. Перекладацькі студії в галузі новогрецької і української термінології : збірник матеріалів наук.-практ. конференції (24 квітня 2015 р.) / за заг. ред. Н. Воеутко. Маріуполь : МДУ, 2015. 220 с.
5. Longfellow H. W. Poems and Other Writings. The library of America. New York : Literary Classics of the United States, Inc., 2000. P. 22.
6. Василенко М. Архітектура Планиди : поезії (вибране) [ред. І. Лопушинський ; передм. Д. Павличка]. Київ ; Херсон : Просвіта, 2004. 187 с.
7. Лонгфелло Г. Excelsior / Переклад М. Пилинського. Співець: із світової поезії кінця 18 – першої половини 19 сторіччя : збірка / упорядкував Г. Кочур. К. : Веселка, 1972. С. 178–179.
8. Лонгфелло Г. Excelsior / Переклад В. Марача. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=122887>

Kovalchuk O., Kosylo N. Poem “Excelsior” by Henry Longfellow in the Ukrainian-speaking space

Summary. The article is devoted to the interpretations of the poem “Excelsior” by the American classic Henry Longfellow, carried out by M. Vasilenko, M. Pylinskyi and V. Marach. Adequacy of the American poet’s style reproduction is determined, and specifics of their translation

manner are clarified. The translational analysis was conducted at the phonetic, rhythmic, lexical, morphological and syntactic levels. The poetry “Excelsior” is one of those most often translated into Ukrainian. The main lexical linguistic and stylistic means of expression inherent in the style of the original work are simile, epithet, metaphor, alliteration. Characteristic syntactic means are transposed sentences and anaphora. All the translators attach great importance to the stylistic features of the original work. First of all, they try to understand the author’s style, and then make their decisions according to it. Considering the fact that a poetic work is translated, deviations are inevitable. At the same time, M. Vasilenko resorts more to a compensatory technique, M. Pylinskyi and V. Marach combine it with the addition of other tropes. They successfully reproduce the euphonic features of the poem, rhythm, and rhyming. V. Marach’s version is more lexically accurate, all versions are the same in terms of stylistic accuracy and are characterized by a high degree of adequacy. The skill of poetic translation also lies in the ability to apply transformations. V. Marach uses a larger number of transformation types (addition, omission, replacement, specification, generalization, morphological transformations), M. Pylinskyi and V. Marach use the largest number of transformations, and M. Vasilenko uses the least number of them. M. Vasilenko and M. Pylinskyi employ grammatical and morphological transformations, and V. Marach employs lexical, grammatical and morphological transformations (the latter most often compared to other translators).

The interpretations of the poetry “Excelsior” testify to the constant interest of Ukrainian translators in Henry Longfellow’s works, his popularity in Ukraine, that contributes to the development of American-Ukrainian literary exchange.

Key words: translation, original, style, adequacy, dominant, lexical and syntactic linguistic means, lexeme, transformations.

Крайняк Л. К.,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Дуда О. І.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Рибачок С. М.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

Боднар О. Б.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов та інформаційно-комунікаційних технологій
Західноукраїнського національного університету

АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Запропонована стаття присвячена виявленню мовних особливостей перекладу загальноновживаної лексики текстів англійської економічної літератури українською мовою. В результаті аналізу досліджуваного матеріалу авторами встановлено, що чим багатозначнішим є загальноновживане слово, тим більше власних значень, залежних від економічного контексту, воно набуває.

У роботі здійснена спроба класифікації загальноновживаних лексем за ступенем залежності від контексту. Аналіз досліджуваного матеріалу засвідчив, що перша група загальноновживаних слів (типу *provision, patent, discount*) не викликає труднощів у перекладі, а з другою частиною цього типу слів пов'язані певні проблеми, оскільки переклад таких лексичних одиниць безпосередньо залежить від контексту. До останніх віднесено дві групи різновидів загальноновживаної лексики:

1) службові слова типу *before, since, as, after, for*. Особливістю цих слів є те, що вони можуть виконувати функції різних частин мови і, крім того, деякі з них мають різні значення в межах однієї частини мови;

2) слова, які вживаються у значеннях, які відрізняються від загальноприйнятих у повсякденному побуті.

На відміну від термінів загальноновживана лексика економічних текстів характеризується тим, що вона не має властивості позначати поняття та об'єкти сфери економіки, але може разом з термінами визначати специфіку науково-економічного та популярно-економічного стилів. Загальноновживана лексика економічного дискурсу складається зі слів, словосполучень, відокремлених утворень, спеціальних оборотів і кліше, що використовуються для вираження зв'язків та відносин між термінованими поняттями та об'єктами, а також для вираження якісних, кількісних та інших оціночних характеристик у диференціації та класифікації загальнонаукових та спеціальних понять економічної галузі.

На матеріалі досліджуваної літератури авторами встановлено, що під час перекладу економічних текстів слід враховувати взаємозв'язок між галузевою термінологією та загальноновживаною лексикою. Особливу увагу в економічному перекладі слід приділяти тому, що багато невмотивованих слів побутової лексики стають мотивованими в економічній сфері внаслідок переосмислення закріплених значень вже існуючих у мові найменувань та утворень у них нових значень.

Ключові слова: загальноновживана лексика, тексти англійської економічної літератури, економічний контекст, спеціальне поняття економічної галузі.

Постановка проблеми. У зв'язку з останніми змінами у світі економічна тема стала однією з найпопулярніших як для фахівців, так і для людей, які безпосередньо не залучені до сфери фінансів, кредиту, грошового обміну та виробництва. Вирішуючи проблему фінансової кризи, економісти, політики та бізнесмени практично всіх країн об'єднали свої зусилля у створенні антикризових програм. Економічні журнали всіх країн публікують статті, огляди, аналітичні повідомлення, останні новини на цю тему. Люди різного віку та професій активно обговорюють події економічного світу і висловлюють своє ставлення до них. За таких умов надзвичайно зростає роль перекладу як, обслуговуючого чинника економічних відносин народів. Як область практичної мовної та мовленнєвої діяльності економічний переклад є одним із видів спеціального перекладу, об'єктом якого є різноманітні матеріали економічного дискурсу, що використовуються для перекладу – різні за жанрами, стилями та функціями.

Аналіз попередніх досліджень. Термін «дискурс» (франц. *discours*, англ. *discourse*) почав широко вживатися на початку 70-х років XX століття у значенні, близькому до того, в якому

у вітчизняній лінгвістиці існував термін «функціональний стиль» [1, с. 234; 2, с. 103]. Дискурс тоді вважався функціональним стилем. Так як термін «дискурс» не є однозначний, то вживається в сучасному мовознавстві у трьох значеннях. Перше – дискурс як мова, «вписана в комунікативну ситуацію і як категорія з чітко вираженим соціальним змістом у порівнянні з мовленнєвою діяльністю індивіда» [3; 4; 5]. Друге значення – це використання терміна «дискурс» як способу говоріння. У цьому контексті дослідників цікавить не дискурс взагалі, а його конкретні різновиди, що визначаються широким набором параметрів: чисто мовними відмінними рисами (у тій мірі, якою вони можуть бути чітко ідентифіковані), стилістичною специфікою (багато в чому визначається кількісними тенденціями використання мовних засобів), і навіть специфікою тематики, системою переконань, способів міркування тощо. Дискурс у цьому розумінні – це стилістична специфіка плюс ідеологія, що стоїть за нею [6, с. 35–36].

Існує нарешті третє значення терміна «дискурс», пов'язане насамперед із ім'ям німецького філософа та соціолога Ю. Хабермаса. Воно може вважатися видовим по відношенню до попереднього розуміння, оскільки має семантичну специфіку. У цьому третьому розумінні «дискурсом» називається особливий ідеальний вид комунікації, здійснюваний в умовах максимально можливого усунення від соціальної реальності, традицій, авторитету, комунікативної рутини тощо. В контексті другого значення це можна назвати «дискурсом раціональності» [7, с. 5–7].

Дискурс – багатозначний термін низки гуманітарних наук, предмет яких безпосередньо чи опосередковано передбачає вивчення функціонування мови, – лінгвістики, літературознавства, семіотики, соціології, філософії, етнології та антропології. Чіткого та загально визнаного визначення «дискурсу», що охоплює всі випадки його вживання, не існує, і не виключено, що саме це сприяло широкій популярності, набутій цим терміном за останні десятиліття [7; 8; 10].

Актуальність вибору теми нашого дослідження полягає в тому, що теорія спеціального економічного перекладу, незважаючи на інтерес до неї в останні роки, залишається малодослідженою, проте дуже важливою. Практична значущість роботи полягає у можливому використанні результатів дослідження під час перекладу англійської економічної літератури українською мовою.

Мета нашої розвідки – виявити мовні особливості перекладу загальноживаної лексики текстів англійської економічної літератури українською мовою, здійснити класифікацію загальноживаних лексем цього виду дискурсу за ступенем залежності від контексту.

Виклад основного матеріалу. В текстах економічного дискурсу, крім спеціальної лексики та термінів, зустрічається і загальноживана лексика, яка є неоднорідною, відтак передбачає різні підходи під час перекладу різножанрових матеріалів цієї літератури [9, с. 111–113].

Наприклад, дієслово *to offer* в економічних текстах найчастіше вживається у значенні *чинити (опир)*, а не *пропонувати*, дієслово *to attack* – *приступити до вирішення (завдання)*, а не *нападати*, дієслово *to happen* – *виявлятися, а не відбуватися, випадково виявитися*. Для іменника *state* основним значенням є *стан, становище*, а не *державна*. *Chain management oversees the enterprise relationships in order to get the information necessary*

to run the business, to get product delivered through the business, and to get the cash that generates profits for the business. (Відділ організації поставки слідкує за зв'язками підприємства, з метою отримати інформацію, необхідну для управління бізнесом, поставки продукції, та отримання готівки, що генерують прибуток.) [10, с. 200].

В економічній літературі найбільш поширеною відповідністю цього слова є дієслово *«керувати»*, на відміну від загальноживаних його відповідностей *«багати»*, *«переслідувати»*.

На особливу увагу заслуговують деякі службові слова, такі як *for, as, since, after, before* та ін. Особливістю цих слів є те, що вони можуть виконувати функції різних частин мови і, крім того, деякі з них мають різні значення в межах однієї частини мови. Наприклад, слово *for* може бути прийменником або сполучником. Як прийменник *for*, крім свого найпоширенішого значення *для*, має значення *протягом*, а як сполучник – значення *так як*.

Значну питому вагу в галузевих текстах з економіки мають слова і словосполучення, що служать для вираження ставлення автора до фактів, що викладаються, або для уточнення цих фактів. Наприклад: *needless to say* – *не викликає сумніву*, *unfortunately* – *на жаль*, *strictly speaking* – *строго кажучи*, *in a sense* – *у сенсі*, *at most* – *у разі тощо*.

У лінгвістиці здатність слова вступати у словосполучення з іншими словами називається валентністю [11; 13; 14]. У спеціальній лексиці виділяється значний перелік поєднань слів, які утворюють своєрідні мікро-контексти з різними рівнями внутрішньої організованості. Ось кілька прикладів зі словом *“problem”*: *basic (chief, main, essential, specific, difficult, complex, etc.) problem; This is a problem dealing (concerned) with (bearing on..., relating to...) computer science; Основна (головна, істотна, певна, важка, складна, і т. д.) проблема; Це проблема, що має справу (стосунок), (що спирається..., торкаючись...) до інформатики*.

Необхідно підкреслити те, що існує велика група слів і термінів, що отримали назву «неправдивих друзів перекладача» (наприклад, *data* – *дані*, *decade* – *десять років*, *instance* – *екземпляр*, *simulation* – *моделювання*), транслітераційний переклад яких призводить до спотворень сенсу тексту, що перекладається [15, с. 70].

Помилково вважати, що вони становлять небезпеку тільки для перекладачів-початківців. Неадекватно перекласти слова, що стосуються цієї групи, цілком може і досвідчений перекладач. Неправильний переклад цих слів може призвести до спотворення змісту документа, і спричинити великі збитки компанії. Перекладаючи фінансово-економічні документи, ми можемо зіткнутися з такими «хибними друзями перекладача», як наприклад: *“interest”* – *«відсотки»*, а не *«цікавість»*, *“data”* – *«дані»*, а не *«дата»*, *“object”* – *«ціль, предмет»*, але не *«об'єкт»*, *“receipt”* – *«квитанція, чек»*, а не *«рецепт»*.

Більш складними випадками є ті англійські «неправдиві друзі перекладача», які лише в одному або двох значеннях збігаються з українськими словами, але розходяться в інших, наприклад: *“balance”* – *«сальдо, залишок»*, а не лише *«баланс»*, *“person”* – *«юридична особа»*, а не лише *«особистість»*; *“figure”* – *«цифра»*, а не лише *«фігура»*, *“contract”* – *«угода»*, а не лише *«контракт (міжнародна угода)»*.

Крім усіх випадків, про які йшлося вище, ми також можемо зіткнутися з багатозначними словами, що мають своє власне

значення в контексті фінансово-економічної документації, наприклад: “return” – «декларация, доходи», а не «повернення», “active” – «ринок з активними торгами», а не прикметник «енергійний», “away” – «відмінний від», а не «далеко», “acceptance” – «акцепт», а не «прийом», “bear” – «спекулянт, який грає на зниження», а не «ведмідь», “to buy in” – «закрити угоду», а не «викупувати назад», “call” – «достоковий», а не «телефонний».

В результаті аналізу досліджуваного матеріалу доходимо висновку, що одна частина загальноживаних слів типу (provision, patent, discount) не викликає труднощів у перекладі, а інша частина цього типу слів викликає певні проблеми, оскільки переклад таких лексичних одиниць безпосередньо залежить від контексту. До останніх можна віднести такі групи різновидів загальноживаної лексики:

1) службові слова (before, since, as, after, for), особливістю яких є те, що деякі з них мають різні значення в межах однієї частини мови і, крім того, вони можуть виконувати різні функції частин мови. Наприклад: “OK, so we have arranged for finance and now we can go ahead with marketing”.

2) слова, які вживаються у значеннях, які відрізняються від загальноприйнятих у повсякденному побуті. Наприклад, прикметник “to be red” у словосполученні “to be in the red” має різне значення на стилістичному рівні та перекладається як «збанкрутувати або мати заборгованість». Наприклад: “The economic crisis shows sign of improving and we are deep in the red at the bank” або інший приклад: “The old model of running the businesses in tandem has outlived its purpose” – «Стара модель ведення бізнесу пережила свою мету».

Зазвичай загальноживана лексика економічних текстів набуває зовсім іншого значення, а ніж те, що міститься у словнику. Наприклад: a party – сторона, to invite – пропонувати, to instruct – доручати, тощо. Очевидно, що загальноживані одиниці можуть виконувати функцію номінації спеціального поняття завдяки поєднанню своїх значень з прикметниками термінами. Наприклад: international guaranties – міжнародні гарантії, packing list – пакувальний реєстр, preliminary agreement – попередня домовленість.

Під час перекладу економічних текстів слід враховувати взаємозв’язок між галузевою термінологією та загальноживаною лексикою. Багато невмотивованих слів побутової лексики стають мотивованими в економічній сфері. Відбувається пересмислення закріплених значень вже існуючих у мові найменувань та утворення у них нових значень. Як правило, більшість загальноживаної лексики не викликає особливих труднощів у перекладі економічних текстів. Однак перекладачеві слід звертати увагу на ті слова, які в економічних текстах набувають іншого значення, а також на так звані «неправдивих друзів перекладача». Наприклад, слово “interest” у сфері економіки означає «відсоток», «частку», а слово “data” українською мовою перекладається як «дані», а не «дата».

На відміну від термінів загальноживана лексика економічних текстів характеризується тим, що вона не має властивості позначати поняття та об’єкти сфери економіки, але разом з термінами визначає специфіку науково-економічного та популярно-економічного стилів. Загальноживана лексика економічного дискурсу складається зі слів, словосполучень, відокремлених утворень, спеціальних оборотів і кліше, що використовуються для вираження зв’язків та відносин між тер-

мінованими поняттями та об’єктами, а також для вираження якісних, кількісних та інших оціночних характеристик у диференціації та класифікації загальнонаукових та спеціальних понять економічної галузі.

В економічних текстах виділяються слова, які разом із лексичними одиницями з чітко вираженою інформативною семантикою (problem, information) утворюють лексичне оточення термінів: menu (можливість вибору, набір, перелік), opus (завдання, борг), strength (гідність, перевага), to see (резувати, фіксувати), to drive (привести до спрацювання). Це слова загальноживаної лексики, які іноді у своїх асоціативних значеннях функціонують у ділових, науково-економічних та популярно-економічних текстах.

Особливістю цих слів є труднощі визначення їх значень у тексті оригіналу, і, як наслідок – підбір їм відповідностей у мові перекладу. Серед цих слів нерідко зустрічаються стилістично забарвлені: mushrooming (швидкий розвиток, швидка зміна), bugaboo (проблема, труднощі), beauty (гідність, перевага), workhorse (основний, головний, провідний), wisdom (доцільність, заснованість на точному розрахунку), переклад яких особливо важкий під час розкриття їх значень і знаходження прийнятного еквівалента. Будь-які стилістично забарвлені одиниці оригіналу мають бути трансформовані в нейтральні, що точно передають їх інформаційну суть. У різних контекстах й у різних синтаксичних функціях ці слова можуть бути використані у різних значеннях.

У спеціальних економічних текстах відзначаємо широке вживання таких дієслів, як perform (виконати), obtain (отримати), provide (забезпечити), give (дати), involve (залучити), значення та переклад яких повністю залежить від іменників, що несуть основне смислове навантаження у реченні.

Разом з тим в економічних текстах зустрічаються лексичні елементи, характерні для розмовного стилю, під час перекладу яких перекладачеві доводиться стикатися з необхідністю вибору експресивно-стилістичних варіантів. Трапляється, що економічні тексти часом бувають не зовсім нейтрально-об’єктивні. Очевидно, що для розуміння та перекладу подібних фраз перекладачеві економічної літератури недостатньо мати знання у сфері економічної термінології та спеціальної лексики. Як і будь-який фахівець з перекладу, він повинен володіти всіма багатствами мов, із якими має справу.

Економічна терміносистема англійської мови знаходиться у процесі постійного розвитку, оскільки вона постійно поповнюється новими термінами, що відображають сучасні явища економічної реальності. Взаємозв’язок між науковою термінологією та загальноживаною лексикою проявляється в тому, що багато невмотивованих слів стають мотивованими під час їх вживанні в економічній сфері.

Труднощі трансформації змісту економічних текстів виникають не тільки у випадку перекладу спеціальної лексики чи термінів, а й загальноживаної лексики теж. Якщо переклад однієї групи слів не викликає жодних проблем, наприклад: “capital” – «капітал», “corporation” – «корпорація», “address” – «адреса», “to arrive” – «прибувати», “to apply” – «застосовувати», “to give” – «давати», “such” – «подібний», “depending” – «залежний», “independent” – «незалежний», то при перекладі інших загальноживаних слів можуть виникнути проблеми через полісемантичність даних слів і залежність від контексту, наприклад: “bill” – «вексель», а не тільки «білль»,

“principal” – «основна сума (боргу)», а не тільки «головний», “maturity” – «термін боргового зобов’язання», а не тільки «зрілість», “instrumen” – «документ», а не тільки «інструмент, знаряддя», “advising” – «авізо, повідомлення», а не лише «консультування», “outstanding” – «невикористаний, несплачений, прострочений», а не лише «знаменитий».

Висновки. В результаті аналізу досліджуваного матеріалу встановлено, що чим багатозначнішим є загальноживане слово, тим більше власних значень, залежних від економічного контексту, воно набуває.

Загальноживані лексеми класифіковані за ступенем залежності від контексту. Аналіз текстів засвідчив, що перша група загальноживаних слів (типу *provision, patent, discount*) не викликає труднощів у перекладі, а з другою частиною цього типу слів пов’язані певні проблеми, оскільки переклад таких лексичних одиниць безпосередньо залежить від контексту. До останніх віднесено дві групи різновидів загальноживаної лексики: 1) службові слова типу *before, since, as, after, for*. Особливістю цих слів є те, що вони можуть виконувати функції різних частин мови і, крім того, деякі з них мають різні значення в межах однієї частини мови; 2) слова, які вживаються у значеннях, які відрізняються від загальноприйнятих у повсякденному побуті.

На матеріалі досліджуваної літератури авторами встановлено, що під час перекладу економічних текстів слід враховувати взаємозв’язок між галузевою термінологією та загальноживаною лексикою. Особливу увагу в економічному перекладі слід приділяти тому, що багато невмотивованих слів побутової лексики стають мотивованими в економічній сфері внаслідок переосмислення закріплених значень вже існуючих у мові найменувань та утворення у них нових значень.

Література:

1. Андрієнко Т. П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську та російську) : монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. 336 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод. М. : «Просвещение», 1975. 354 с.
3. Виноградов В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы. М. : Высшая школа, 1971. 240 с.
4. Вуколова В. О. Translation as a Component of Intercultural Communication. Формула компетентності сучасного перекладача : матеріали VII Міжнародної науково-методичної конференції. Київ, 4 жовт. 2016 р. К. : НТУУ «КПІ». С. 50–52.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : Наука, 1981. 336 с.
6. Ерогова А. М. Теория и практика перевода экономических текстов с английского языка на русский. М. : Просвещение, 2021. 122 с.
7. Карасик В. И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс / В. И. Карасик : сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
8. Кибрик А., Паршин П. О понятии дискурс. URL: <http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a6.htm> (дата звернення: 15.11.2019).
9. Кияк Т. Р., Д’яков А. С., Куделько З. Б. Основи терміновтворення. Київ : Наукова думка, 2000. 206 с.
10. Кланшаква А. Ю. Метафора в структуре экономического дискурса: опыт комплексного исследования (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Иркутск, 2003. 286 с.

11. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие. М. : ЭТС, 2002. 424 с.
12. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика. М. : ИНФРА-М, 1999. 974 с.
13. Михайленко О. А. Поняття «перекладацькі стратегії» як складова стратегічної компетенції. Педагогічні науки. Харків, 2014. Вип. 121. С. 148–154.
14. Ольховська Н. С. Специфіки тексту та стратегії перекладу. URL: <http://nimfilm.dpu.mozello.com/vseukrainska-internetkonferencija/perekladoznavstvo/params/post/1338438/> (Дата звернення: 15.08.2021).
15. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія. Київ : Український інститут лінгвістики і менеджменту, 2002. 76 с.
16. Черноватий Л. М., Липко І. П. Співвідношення стратегії перекладу та рівня перекладацької компетентності майбутніх фахівців у галузі міжнародних відносин. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1469 (дата звернення: 15.08.2021).

Krainsiak L., Duda O., Rybachok S., Bodnar O. Common vocabulary english-ukrainian translation of economic discourse texts

Summary. The proposed article is devoted to identifying the translation linguistic features of the common vocabulary of English economic literature texts into Ukrainian. As a result of the analysis of the studied material, the authors found that the more meaningful the commonly used word is, the more its own meanings, depending on the economic context, it acquires.

The paper attempts to classify the general words by the degree of dependence on the context. The analysis of the studied material showed that the first group of common words (such as *provision, patent, discount*) does not cause difficulties in translation, but the second part of this type of words is associated with certain problems, because the translation of these lexical units is directly dependent on the context.

The latter ones include two groups of common vocabulary: 1) service words such as *before, since, as, after, for*; the feature of which is that some of them have different meanings within one part of speech and, in addition, they can perform different functions of parts of speech; 2) words that are used in meanings that differ from the generally accepted in everyday life.

In contrast to the terms common vocabulary of economic texts is characterized by the fact that it does not have the ability to denote the concepts and objects of economics, but it can together with the terms determine the specifics of scientific and popular economic styles. Common vocabulary of economic discourse consists of words, phrases, separate formations, special turns and clichés, which are used to express connections and relationships between terminated concepts and objects, as well as to express qualitative, quantitative and other evaluative characteristics in differentiation and classification of general scientific and special concepts of the economic branch.

On the basis of the studied literature the authors have established that when translating economic texts, the interrelation between industry terminology and general vocabulary should be taken into account. Particular attention in economical translation should be given to the fact that a lot of non-motivated words of everyday vocabulary become motivated in the economic sphere as a result of re-modification of fixed meanings of already existing names and creation of new meanings in them.

Key words: common vocabulary, texts of English economic literature, economic context, special concept of economic branch.

*Лисичкіна І. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України**Лисичкіна О. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Національної академії Національної гвардії України*

СУЧАСНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СОЦІОЛЕКТ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У цій статті окреслено особливості американських сленгових лексичних одиниць як основи сучасного військового соціолекту в умовах міжкультурної комунікації. Військовий соціолект розуміється як засіб об'єднання індивіда з професійною групою, виокремлення такої групи з-поміж інших та інтерпретації дійсності представниками такої групи. Військовий соціолект містить військове арго, військовий жаргон, військові колоквиалізми й військові вульгаризми, а також окремі елементи суміжних професійних і корпоративних жаргонів. З'ясовано, що військовий соціолект відображає специфіку військового гумору як захисного механізму та засобу ідентифікації військовослужбовців. Особливостями військового соціолекту в контексті міжкультурної комунікації визначено широке вживання одиниць спеціалізованої термінології на позначення реалій військового життя та служби, акронімів та фонетичного алфавіту НАТО, при цьому основними лексико-семантичними групами у межах військового соціолекту є одиниці на позначення антропоцентрів, обладнання та озброєння та службово-бойової діяльності. Військовому соціолекту властиве емоційне забарвлення, багатозначність та синонімія, зумовлена, зокрема, відмінностями вживання військового сленгу та абревіатур представниками різних видів та родів військ. Доведено, що основними джерелами поповнення військового соціолекту є термінологізація та ретермінологізація, метафоризація, запозичення та калькування, абревіація та скорочення, створення терміну з морфемного інвентарю власної мови або з інтернаціональних елементів. Військовий соціолект допомагає виявити механізми колективного та індивідуального світосприйняття військовослужбовців, ідентифікувати систему цінностей та пріоритетів, а також відобразити типові властивості корпоративного іміджу військовослужбовця. Військовий соціолект, зокрема сленг, є бар'єром двомовної комунікації через поєднання мовних та позамовних чинників.

Ключові слова: соціолект, військовий сленг, термін, абревіатура, метафоризація, міжкультурна комунікація, військова субкультура.

Постановка проблеми. Оскільки останні роки характеризуються розширенням співробітництва України з іншими державами світу та зміцненням міжнародних стосунків, актуальнішими стають питання міжкультурної комунікації. Однією з найважливіших сфер міжнародного співробітництва

є військова сфера. У мирний час пріоритетними напрямками діяльності складових сектору безпеки та оборони України була участь держави в міжнародній програмі «Партнерство заради миру», співпраця з різними науковими організаціями, участь у миротворчих операціях. Програма військового міжнародного партнерства передбачала проведення спільних військових навчань, спілкування з представниками іноземних військових формувань. З початком війни в Україні країни-партнери запропонували низку військових тренувань, зокрема пов'язаних з освоєнням нової техніки та тактикою збройних сил країн-членів НАТО. Розуміння сучасного військового соціолекту є важливим чинником успішності міжкультурної комунікації у військовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексична система військової комунікації завжди привертала увагу фахівців із соціолінгвістики та військового перекладу. Військовий соціолект поставав у фокусі досліджень дискурсу кіно [1], особистості військовослужбовця [2], військової субкультури [3; 4], особливостей перекладу сленгу [5].

Професійними домінантами військової субкультури США визначають такі морально-вольові якості, як мужність, патріотизм, дисциплінованість, непохитність характеру, патріотизм, готовність до самопожертви заради високих ідеалів [6].

Військовий соціолект визначається як засіб об'єднання індивіда з професійною групою, виокремлення такої групи з-поміж інших та інтерпретації дійсності представниками такої групи. Зазвичай, військовий соціолект функціонує у військовому дискурсі як особливому виді мовної організації картини світу військовослужбовців, що має такі властивості: співвіднесеність з матеріальною мілітарною ситуацією; специфічною мілітарною хронотопією; інтенційністю; цілісністю використовуваних мовних елементів; зв'язністю; військово-фактологічної інформативністю; процесуальністю; інтертекстуальністю; авторитетністю військово-теоретичних та військово-історичних джерел; антропоцентричністю військовою картини світу; здатністю до взаємодії з іншими дискурсами інституційного типу [7, с. 165].

Актуальність розгляду сучасного військового соціолекту в контексті міжкультурної комунікації зумовлена загальним спрямуванням сучасного мовознавства на встановлення особливостей професійних дискурсів, необхідністю вивчення військового соціолекту, оскільки соціолект перебуває в стані

постійного розвитку та змін, та значущістю досліджуваного питання для вирішення інших питань, зокрема пов'язаних з міжкультурною комунікацією.

Мета дослідження полягає у вставленні особливості американських сленгових лексичних одиниць як основи сучасного військового соціолекту в умовах міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Військова підмова як автономна екзистенціальна форма мови визначається як сукупність фонетичних, граматичних і лексичних засобів національної мови, що обслуговують мовне спілкування військового соціуму, який характеризується єдністю військово-професійної і військово-корпоративної діяльності військовослужбовців і системою загальних і спеціальних військових понять.

Лексична система військового соціолекту містить у собі чотири основних компонента: військове аргю, військовий жаргон, військові колоквіалізми й військові вульгаризми, а також окремі елементи суміжних професійних і корпоративних жаргонів, наприклад, морського й річкового жаргону, жаргону цивільної авіації, залізничників, автомобілістів, електриків, комп'ютерників, молодіжного жаргону тощо. Військові соціолектизми кожного із субстандартних компонентів військової підмови характеризуються своєрідною якістю інвективності, обумовленої, зокрема, відповідністю істотним рисам цих компонентів.

Військовому соціолекту часто характерна гумористична забарвленість. Військова субкультура зумовлює специфічність військового гумору, притаманному багатьом ситуаціям повсякденного військового життя. В основі військового гумору лежить вертикаль командування, взаємостосунки між різними видами та родами військ тощо. Військовий гумор як частина військового соціолекту часто містить ненормативні лексико-фразеологічні одиниці, характеризується грубістю та вульгарністю. Гумор виступає захисним механізмом та засобом ідентифікації військовослужбовців [6].

Попередні дослідження свідчать, що військовий жаргон закріплює у колективній свідомості носія мови стереотипи про існування прихованого суперництва на рівні видів та родів військ. Гендерні стереотипи, що фіксуються за допомогою військового сленгу, апелюють до ідеї про маскулінну перевагу і виражають фамільярне мтавлення не тільки до жінок-військовослужбовців, а й до жінок взагалі [6].

Серед особливостей військової лексики в контексті міжкультурної комунікації доцільно виокремити такі:

- 1) широке вживання одиниць спеціалізованої термінології та реалій (*Chase-me-Charlie* – самонавідна ракета);
- 2) генерування та широке вживання акронімів (*TLP / Troop Leading Procedure* – процедура прийняття військових рішень);
- 3) використання фонетичного алфавіту НАТО (*Charlie Mike* – *Continue Mission* – продовжувати виконання поставленого завдання).

Найчастіше військовий сленг реалізується як аббревіатури та похідні фонетичного алфавіту НАТО або інших запозичень із формальних військових концепцій та термінів.

Відповідно до результатів проведеного лексико-семантичного аналізу американські сленгові одиниці було класифіковано за такими групами:

- 1) антропоцентри (41,4 %): *After Supper Soldier* – резервіст, який проводить вечірнє тренування;

- 2) обладнання та озброєння (14,5 %): *Bunny Suit* – захисний костюм від хімічної атаки;

- 3) майно (5,9 %): *Haybox* – герметичний контейнер для зберігання їжі в польових умовах;

- 4) діяльність (11,9 %): *Bumf* – паперова робота, особливо безкорисна;

- 5) розклад дня та команди (2,6 %): *Go To Ground* – відбій;

- 6) уніформа та знаки розрізнення (6,6 %): *Brain Sponge* – головний убір, який не захищає під час бойових дій;

- 7) фізіологія (3,9 %): *Brain Housing Group* – череп;

- 8) підрозділи (4,6 %): *Circus Battalion* – батальйон забезпечення;

- 9) місцевість (1,3 %): *Sand Box* – Афганістан;

- 10) харчування (4,6 %): *Armored Cow* – молоко в залізній бляшанці;

- 11) час (2,6 %): *Balls* – онівочі.

Аналіз уживання військового сленгу свідчить, що військовий соціолект характеризується багатозначністю, наприклад, *Bag Of Hammers* в залежності від стилістичного спрямування та контексту означає некомпетентний, безкорисний, або незграбний. Багатозначність сленгізмів пояснюється менталітетом мовців і їх належністю до певних видів і родів військ, або правоохоронних організацій. Багатозначністю характеризуються сленгові одиниці, властиві не тільки спеціальним сферам військової науки й техніки, але й загальнонаціональному лексичному запасу. Так, наприклад, вираз *drive on* у загальномовному стандарті означає керувати, а у військовій тактиці здобуває значення виконувати завдання.

Синонімія, як правило, стилістично маркована, неповна, залежить від екстралінгвістичних реалій. Наприклад: *American Proof / Infantry Proof / Yank Proof* означають захищений від помилкових дій оператора. Застосування сленгових одиниць диктується контекстом та сферою застосування, при цьому проявляються відтінки значень.

У межах нашого дослідження було визначено основні процеси створення сленгових одиниць, серед яких:

1. Термінологізація, в основі якої часто лежить метафора: *Barracks Rat* – військовослужбовець, якому заборонено залишати розташування під час звільнення, *Armored Cow* – молоко в залізній бляшанці.

2. Ретермінологізація – перенесення готового терміну з однієї дисципліни в іншу з повним або частковим переосмисленням: *Bones* – військовий лікар, *Blue Nose* – той, хто служив за полярним колом.

3. Запозичення й калькування: *Civvies* – цивільні, *Sapper* – підготовлений рядовий інженерних військ; *B (Bag)* – речова валіза.

4. Створення терміну з морфемного інвентарю власної мови або з інтернаціональних елементів: *Fastmovers* – винищувачі, *Sandwich Clamp* – руки.

Загальноновживані слова внаслідок перенесення значення переходять до сфери військової субстандартної лексики, створюючи військові семантичні сленгізми. Перенос значення відбувається, головним чином, шляхом метафоризації. Метонімія та синекдоха обмежено застосовуються в утворенні нових військових лексичних одиниць. Емоційне забарвлення багатьох слів сленгу має різні відтінки (жартівливе, іронічне, насмішкувате, зневажливе, презирливе, грубе, вульгарне).

В аспекті міжкультурної комунікації та перекладу важливо, що лише 19 % досліджуваних сленгових одиниць

мають повні відповідники в українській мові. Для відтворення лексико-семантичних характеристик та оцінного компоненту сленгізму, який не має прямого відповідника в українській мові, використовуються такі способи й прийоми перекладу як: переклад за допомогою часткового еквіваленту, еквівалентного сленгового виразу з цільової мови перекладу та описовий переклад. Домінує описовий переклад здебільшого завдяки складності підбору еквіваленту з української мови. Особливості перекладу сучасного військового соціолекту мають лексичний характер.

Висновки. Основу військового соціолекту складають військове арго, військовий жаргон, військові колоквіалізми й військові вульгаризми, причому військовий соціолект містить окремі елементи суміжних професійних і корпоративних жаргонів. Військовий соціолект відображає специфіку військового гумору як захисного механізму та засобу ідентифікації військовослужбовців.

Особливостями військового соціолекту в контексті міжкультурної комунікації визначено широке вживання одиниць спеціалізованої термінології та реалій, акронімів та фонетичного алфавіту НАТО. Основними лексико-семантичними групами у межах військового соціолекту є одиниці на позначення антропоцентрів, обладнання та озброєння та службово-бойової діяльності. Військовому соціолекту властива багатозначність та синонімія, зумовлена відмінностями вживання соціолектизмів представниками різних видів та родів військ, а також емоційне забарвлення лексичних одиниць соціолекту. Основними джерелами поповнення військового соціолекту, зокрема військового сленгу є термінологізація та ретермінологізація, метафоризація, запозичення та калькування, абрєвіація та скорочення, створення терміну з морфемного інвентарю власної мови або з інтернаціональних елементів.

Військовий соціолект допомагає виявити механізми колективного та індивідуального світосприйняття військовослужбовців, ідентифікувати систему цінностей та пріоритетів, а також відобразити типові властивості корпоративного іміджу військовослужбовця. Військовий соціолект, зокрема сленг, є бар'єром двомовної комунікації через поєднання мовних (лексико-семантичних, структурно-морфологічних, функціонально-стилістичних) та позамовних (культурних, історичних, країнознавчих, соціальних, політико-актуальних, психологічних) чинників.

Для відтворення лексико-семантичних характеристик та оцінного компоненту одиниць військового соціолекту в умовах міжкультурної комунікації використовуються такі способи й прийоми перекладу як: переклад за допомогою часткового еквіваленту, підбір еквівалентного сленгового виразу та описовий переклад, який домінує. Особливості перекладу сучасного військового соціолекту мають лексичний характер.

Подальше дослідження в обраному напрямку є перспективним, оскільки дозволить краще зрозуміти особливості вживання військового соціолекту у професійній комунікації військових, що є запорукою порозуміння в умовах міжкультурної комунікації.

Література:

1. Christou S., Stamou A. G. Representations of military sociolect in Greek cinema. *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences*. 2013. 1 (2). P. 15–24.
2. Stamou A. G., Christou S. Sociolinguistic representations of the military in Greek comedy films: Laughing at the army. *Pragmatics & Society*. 2017. 8 (1). P. 1–25.
3. Двойнова К. О. Армейский юмор и его роль в формировании аксиосферы армейской субкультуры США. *Научные исследования и инновации*. 2021. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/armeyskiy-yumor-i-ego-rol-v-formirovani-aksiosfery-armeyskoj-subkultury-ssha> (дата звернення: 19.07.2022).
4. Лупанова Е. В. Сленг военной субкультуры США. *Вопросы психолингвистики*. 2018. № 1 (35). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sleng-voennoy-subkultury-ssha> (дата звернення: 19.07.2022).
5. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. К., 2002. 19 с.
6. Романов А. С. Военный сленг в контексте этнической стереотипизации. *Вестник РУДН. Серия Лингвистика*, 2014. № 2. С. 134–144.
7. Олянич А. В. Милитарный (военный) дискурс. *Дискурс-Пи*. 2015. № 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/militarnyy-voennyj-diskurs> (дата звернення: 19.07.2022).

Lysyckina I., Lysyckina O. Contemporary Military Socioclect as a Problem of Cross-Cultural Communication

Summary. This article highlights the peculiarities of American slang lexical units as the basis of the modern military sociolect in terms of cross-cultural communication. The military sociolect is understood as a means to unite an individual with a professional group, to differentiate this group from others, and to interpret the reality by the representatives of this group. Military sociolect includes military slang, military jargon, military colloquialisms, and military vulgarisms, as well as other elements of the related professional and corporate jargons. It has been defined that military sociolect reflects the specificity of the military humor as a protective mechanism and the way of military servicemen identification. The military sociolect features in the context of cross-cultural communication are the following: wide usage of special terms to denote military life and combat action realia, acronyms and NATO phonetic alphabet. The main military sociolect lexical and semantic groups are the units to denote anthropocentres, armament and equipment, and service-combat activity. Military sociolect is emotionally coloured, has polysemantic units and synonyms, linked to the peculiarities of the military slang and abbreviations usage by the representatives of different services and branches. It has been proven that the main sources to enrich military sociolect are terminology and reterminology, metaphorization, borrowings and calque, abbreviation and shortening, new terms rise from the morphemic inventory of the source language or international elements. The military sociolect helps to reveal the mechanisms of collective and individual reality perception by the military servicemen, to identify the system of values and priorities, and to depict the typical features of the military serviceman corporate image. Military sociolect, namely slang, is a barrier for cross-cultural communication due to a complex of lingual and extra-lingual factors.

Key words: sociolect, military slang, term, abbreviation, metaphorization, cross-cultural communication, military subculture.

*Маркуляк Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID ID 0000-0003-3329-6509 Researcher ID: E-2217-2016*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЕТИКИ ОРИГІНАЛУ ПОЕЗІЇ АДАМА МІЦКЕВИЧА “NAD WODĄ WIELKĄ I CZYSTĄ” В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Анотація. Статтю присвячено дослідженню перекладацької манери знаного поета-перекладача Максима Рильського. Матеріалом дослідження послужила поезія класика польської літератури періоду романтизму Адама Міцкевича “Nad wodą wielką i czystą...” («Над чистою великою водою...»).

Окреслено значення перекладацької Міцкевичіана М. Рильського в історії українського перекладу, адже вона становить чималий корпус різножанрових творів: поеми, балади, сонети, ліричні вірші. За винятком поемної творчості А. Міцкевича, до якої український поет звернувся ще в 20-х рр. ХХ ст., малі форми стали предметом його перекладацьких експериментів головню в 40–50-х роках.

Авторка статті виокремила особливості перекладу поезії А. Міцкевича “Nad wodą wielką i czystą...” («Над чистою великою водою...») українською мовою крізь призму поетики оригіналу. Доведено, що М. Рильський, який до того ж був теоретиком перекладу, вмів відчувати «творчу домінанту» автора оригіналу. Це дозволило йому краще відтворити враження від першотвору, зберегти драматичне світовідчуття А. Міцкевича задля увиразнення загальних принципів поетики романтизму. При перекладі М. Рильський керується особливим підходом – підходом «золотої середини». Це допомогло перекладачеві перебувати в парадигмі першотвору, але водночас не втрачати власної індивідуальності.

Визначено, що М. Рильський усвідомлено і творчо підходить до вибору лексичних, стилістичних та синтаксичних засобів перекладотворення. Він ощадний у виборі виражальних засобів, а поетична уява перекладача працює на розширення смислового спектру вірша А. Міцкевича. Влучне використання епітетів та метафор слугує увиразненню ліричних образів поезії.

Зазначено, що в умовах винищення української перекладацької школи в 30-х роках ХХ ст., М. Рильський продовжив лінію, накреслену кращими представниками в галузі перекладу. Поет-перекладач розумів важливість перекладів світової класики для утвердження української мови, аби позбавити українську культуру від комплексу меншовартості, насадженого імперськими ідеологами.

Ключові слова: переклад, оригінал, український переклад, перекладознавство, перекладацька манера, теоретик перекладу.

Постановка проблеми. Роль перекладу у процесі міжнаціональної взаємодії важко переоцінити, адже «переклад поруч з іншими спорідненими формами запозичення давав змогу пізнати духовні цінності ближніх і давніх народів, включа-

ючи набути в дедалі ширше коло власних уявлень про світ» [1, с. 5]. Для української культури переклад завжди мав стратегічне значення. Це добре розуміли відомі українські діячі. Так, М. Лисенко в одному зі своїх листів заохочував І. Франка перекласти покладені на музику твори Т. Шевченка німецькою мовою, а М. Драгоманов у статті «Чудацькі думки про українську національну справу» ратує за «обновлення українського письменства та науки», щоб «наша письменська громада взялась рішуче вчитись європейським мовам та просто увійшла в окремі стосунки з європейською наукою, письменством та наукою» [2, с. 494].

20–40 рр. – особливі роки для М. Рильського-оригінального автора та автора художнього перекладу. Це був час, коли радянська репресивна машина знищила цілу когорту українських перекладачів (М. Зеров, М. Драй-Хмара, М. Вороний, А. Кримський). Крім М. Рильського, в цей період поетичним перекладом займалися М. Бажан, І. Сенченко, М. Лукаш, Л. Первомайський та ін.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичною базою для вивчення перекладацької манери Максима Рильського стали праці М. Москаленка, М. Рильського, М. Стріхи та деяких інших дослідників.

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати особливості перекладацької манери знаного українського поета-перекладача Максима Рильського, зокрема при перекладі поезії Адама Міцкевича.

Виклад основного матеріалу. Переклади М. Рильського – це частина української культури. Поет не міг уповні розкритися як самобутній автор власної поезії, адже після арешту в 1931 році відбувся злам в його свідомості. Радянська тоталітарна система «подбала», щоб унікальний автор, який блискуче ввійшов в українську літературу, оприявнивши власне обличчя, опинився після цього «зламу» у внутрішній еміграції. Рятівним виявився для поета саме переклад: тут автор відкрився у своєму новому амплуа, зареєструвавши вміння тонкого і професійно вправного перекладача. Хоча деякі вчені закидають Рильському відбір творів для перекладу. Так, знаний перекладознавець та перекладач М. Стріха переконаний, що «дивом зацілілий Максим Рильський аж до кінця життя змушений був перекладати вже не «сумнівних» акмеїстів із символістами, а когорти «поетів народів СРСР» [3, с. 45]. Мусимо спростувати твердження авторитетного вченого, адже М. Рильський у радянський час здійснив переклади творів польської, російської, французької літератур та ін.,

компенсуючи прогалини у власній творчості, яку в цей час довелося «приспати». Тому «втечу» у переклад можна пояснити, з одного боку, неможливістю написати незаангажовані твори через вимушене входження у парадигму соцреалізму, з іншого, – потребою долучити кращі твори світового письменства в український культурний простір, розширивши цим самим його межі. Своїми перекладами М. Рильський доєднався до цілої плеяди українських перекладачів, які виборювали право української мови вийти з нав'язуваних російськими ідеологами стереотипів про начебто неповновартісний діалект («наречіє»), неповноцінний, неспроможний для створення високохудожніх зразків в т. ч. й перекладу з інших мов. (Згадаймо хоча б сумнозвісний українофобський Емський указ 1876 року, або ж відмову М. Горького у проханні перекласти його твір «Мать» українською в кінці 20-х років через нібито неповноцінність української мови).

Сподвижництво М. Рильського в галузі перекладу у радянський період мало неабиякий ефект: він утверджував українську мову, яка володіє найрізноманітнішими стильовими можливостями, необхідними для художнього перекладу, обстоюючи тим самим думку, що «ваговита національна література немислима без гарної перекладної літератури» (Й. Бехер). Зрештою, «в ідеалі перекладач повинен досконало знати, крім рідної, мову й культуру народу, літературу якого опрацьовує, бути конгеніальним автором оригіналу, творити не тільки в раціональному, а й в емоційному реєстрі, з повною духовною самовіддачею» [4, с. 19].

Упродовж 50 – поч. 60 рр. у різних виданнях виходили перекладознавчі студії М. Рильського, і об'єднала їх у 1962 р. його праця «Проблеми художнього перекладу». Що ж для Рильського є основним у процесі перекладу? На це питання дав відповідь сам поет-перекладач: «...під творчою домінантою ми розуміємо ту рису автора, яка є основою для нього, найхарактернішою провідною... іноді доводиться жертвувати другорядними рисами оригіналу. Перекладу без жертв не буває» [5, с. 218]. Як бачимо, для М. Рильського при перекладі перше місце посідає автор першотвору: його світовідчуження, його творча манера. Таким чином, переклад має перебувати в парадигмі оригіналу: світ, створений автором тексту, не повинен бути порушеним перекладачем, який «нашаровує» власний світ на вже існуючий. Попри це, М. Рильський вважав неможливим, «щоб автор поетичного перекладу, отже, й сам поет, цілком підкорився індивідуальності іншого поета» [5, с. 240]. Саме такий підхід золотієї середини, обраний М. Рильським, став визначальним для нього при перекладі творів світової літератури.

Унікальна сторінка в діяльності М. Рильського-перекладача – творчість класика польської літератури Адама Міцкевича. Почавши активно перекладати А. Міцкевича у 20-х рр., М. Рильський приділяє йому свою перекладацьку увагу впродовж усього свого життя. У 20-титомному виданні творів М. Рильського переклади польського генія зібрано в один том. Це переклади різножанрових творів: поеми, балади, сонети, ліричні вірші. Оцінюючи переклад «Пана Тадеуша», відомий польський славіст М. Якубець зазначив: «Його (Рильського – Л. М.) переклад «Пана Тадеуша» є досі неперевершеним на світовому рівні. Він викликав сенсацію як в українському, так і польському середовищі» [6, с. 344]. Погодьмося, що це надзвичайно висока оцінка діяльності Рильського-інтерпретатора творчості Адама Міцкевича. Сходження до успіху було непро-

стим і довготривалим. Окремі уривки поеми з'явилися на сторінках журналу «Життя і революція» у 1925 році. Перша редакція поеми була надрукована у 1927 році. Але праця над текстом поеми А. Міцкевича тривала й далі: 20 років М. Рильський удосконалював свій переклад цього твору, що дозволило оприлюднити його в оновленій редакції у 1949 році. Крім цього, М. Рильський здійснює ще й доповнення до 2-ої редакції перекладу. На думку упорядників 7-го тому 20-титомного видання творів українського поета («Поетичні переклади»), цей переклад «змів би не тільки найточніше відтворити зміст і форму польського перекладу, але й міг би змагатися з ним за своїми мистецькими якостями» [7, с. 364]. Важливість роботи над знаменитою поемою А. Міцкевича підмітив літературознавець О. Білецький: «Праця над перекладом «Пана Тадеуша» була для Максима Рильського прекрасною школою поетичної майстерності, у якій він змушений був стати і мовознавцем, і знавцем історії літератури» [8, с. 73]. Варто нагадати, що творчість польського поета також ставала об'єктом перекладознавчої уваги М. Рильського: стаття «Про поезію Адама Міцкевича», опублікована у 1956 р. у Москві; редагування видання творів польського митця російською мовою тощо. Отже, А. Міцкевич перебував в полі зору найрізноманітніших зацікавлень М. Рильського.

Перекладацька Міцкевичіана М. Рильського становить чималий корпус різножанрових творів: це поеми, балади, сонети, ліричні вірші. За винятком поемної творчості А. Міцкевича, до якої український поет звернувся ще в 20-х рр., малі форми стали предметом його перекладацьких експериментів головню в 40–50-х роках. Можемо припустити, що М. Рильський хотів представити різножанровий спектр творчості класика польської літератури у двотомному виданні вибраних творів А. Міцкевича, що вийшло друком у 1948 р. Зупинимося на деяких особливостях перекладу поезії А. Міцкевича “Nad wodą wielką i czystą...” («Над чистою великою водою...») українською мовою крізь призму поетики оригіналу.

Поезія “Nad wodą wielką i czystą” була написана А. Міцкевичем у 1839–1940 рр. у Лозанні, де поет викладав історію римської літератури. У цей період для поезії польського поета притаманні споглядальні, релігійні та часом навіть містичні мотиви. Вже сама назва вірша налаштує нас на відчуття відсторонено-споглядального ставлення А. Міцкевича до об'єкту алегоризації – природного явища. Перша строфа увиразнює створену автором картину передгрозя. З одного боку, поет змальовує образ явища природи, з іншого – своє експресивне сприйняття його. Поп.: “Nad wodą wielką I czystą Stały rzędami opoki, I woda tonią przejrzystą Odbiła twarze ich czarne” [9, с. 224]. «Над чистою великою водою Рядами стали скелі, мов примари, – І враз вода ясною глибиною Відбила обриси їх незугарні» [7, с. 44]. Український поет-перекладач відразу ж перейнявся світовідчуженням А. Міцкевича, тому його переклад максимально наближений до першовірша. Будучи майстром форми, М. Рильський зберігає в перекладі специфіку вишуканої форми Міцкевичевої поезії. Важливо й те, що поезія А. Міцкевича внутрішньо суголосна перекладачеві, що також визначає якість здійсненого перекладу, адже, на думку М. Рильського, потрібно, аби «між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість» [5, с. 240]. Цю спорідненість вбачаємо у намаганні перекладача максимально наблизити текст до епохи романтизму з її настроєвістю, осердям якої є внутрішній

світ людини, на чому головно зосереджується польський поет. Ліричний герой загострено відчуває свою окремішність, одноосібність, водночас зростає напруга очікування незвіданого, що створює ефект драматичного світовідчуження: “Te wodę widzę dookoła I wszystko wiernie odbijam, I dumne opoki czola, I błyskawice – pomijam” [9, с. 225]. Пор. український переклад: «Я бачу воду цю, і хмари, й скелі, І все це непохибно відбиваю: І тіні скель похмурі й невеселі, І сяйво блискавки у край із краю» [7, с. 44]. В українському перекладі не порушено загальних принципів поетики романтизму, якими пройнята поезія А. Міцкевича, тому принцип осмислення світу т. зв. «світової скорботи» вочевидь становить домінуючу емоційну тональність як першотвору, так і інтерпретаторської версії. Для поглиблення зростання напруги і автор, і перекладач використовують стилістичну фігуру – суцільну висхідну градацію, яка складає композицію всієї поезії. Іноді градація із наростанням значень раптом починає їх звужувати за допомогою паралелізму: “Nad wodą wielką i czystą Błysnieło wzdłuz I grom ryknął, I woda tonią przejrzysta Odbiła światło, Głos zniknął. A woda, jak dawniej czysta Stoi wielka I przejrzysta” [9, с. 225]. «Над чистою великою водою Майнула блискавица, грім озвався, І враз вода ясною глибиною Одбила сяйво. Шум грози урвався. А ця вода, спокійна, рівна, чиста, Стоїть, як і стояла, промениста» [7, с. 44]. Анафора, яку використав автор у 3-ох строфах першотвору з метою підсилення градації, збережена при перекладі. У той же час М. Рильський обстоює, на його думку, важливий принцип перекладача: не вповні підкорити авторові перекладацьку індивідуальність, адже «зовсім зректися себе митець, якщо він дійсно митець, не може» [5, с. 204]. Поет-перекладач зміщує епітет «чистою водою» на препозицію, тоді як в оригіналі у препозиції виступає епітет “wielka woda” (укр. – «великою водою»). Вважаємо, що М. Рильський керувався причинами, пов’язаними не стільки з особливостями польського наголосу (сталий, на другому складі з кінця), на відміну від українського. Епітет «чиста вода» використаний не так у значенні «прозора», як несе на собі відтінок «святості»: вона здатна очищати, оживлювати весь навколишній простір. Тому цілком умотивованим у перекладі видається нам використання цілого ряду епітетів. До прикладу, М. Рильський увиразнює образ води, використовуючи епітети «спокійна, рівна, чиста», «промениста», вмотивовано збільшуючи їх кількість, щоб уникнути тавтології слова «велика», натомість в оригіналі маємо винятково “wielka”. У 1-ій строфі поезії перекладач з метою семантичного наповнення образу скель використовує порівняльний зворот («Рядами стали скелі, мов примари»), тоді як в оригіналі А. Міцкевич цей образ створює максимально стисло (“Stały rzędami opoki”). Як бачимо, автор вірша доволі ощадний у виборі виражальних засобів, натомість перекладач стилістично увиразнює окремі строфи поезії. М. Рильський прагне відтворити відтінки Міцкевичевої поезії. До прикладу візьмемо слово *twarz*, що має український відповідник «обличчя, лице». Перекладач уникає калькування, тому у 1-ій строфі говорить про «обриси скель», а в 2-ій використовує слово «силуети». Для похмурих скель, які стоять рядами, перекладач віднаходить епітетні характеристики «незугарні» і «марні». Подібний підхід застосовує М. Рильський при перекладі 2-ої строфи. Порівняймо рядки “Nad wodą wielką i czystą Przebiegły czarne obłoki” і «Над чистою великою водою Пробігли чорні і химерні хмари», у яких поетична уява перекладача змалює не тільки чорний колір хмар: він бачить

їхні дивовижні силуети, відбиті у воді, і доповнює цей образ епітетом «химерні» для розширення смислового спектру поезії польського романтика. У початкових рядках поезії А. Міцкевич використовує інверсію (“Nad wodą wielką i czystą”), що, очевидно, зумовлене розміром вірша. Натомість М. Рильський при перекладі застосовує прямий порядок слів («над чистою великою водою»). Як нам видається, це посприяло семантичному увиразненню образу великої води.

Поезія А. Міцкевича “Nad wodą wielką i czystą” наскрізь пройнята образом водної стихії – «чистої великої води», що алюзійно відводить нас до Біблії. Ймовірно, поет має на увазі ріку, яка тече від престолу Божого і символізує святість, непорочність, чистоту (Пор.: «чиста ріка живої води, ясна, як кришталь, що випливала з престолу Бога і Агнца...Хто прагне, хай прийде, і хто хоче, хай воду життя бере дармо!» [10, с. 659]. У вірші зартикульовано на тому, що жодна життя буря не зможе зламати людину, позаяк животворна вода очистить, зцілить людину в її життєвому неспокої. Саме вода символізує такий необхідний людині душевний катарсис після життєвих бур. Душевне страждання ліричного героя зумовлене авторським світосприйняттям. Безумовно, А. Міцкевич-романтик (а перекладачеві це вдалося вловити) намагається позбутися від страху бути приреченим на вічну боротьбу з незвіданим майбуттям. З цієї причини він обирає позицію відсторонено-споглядальну, позицію умиротворення, спостерігаючи за природою, яка є непроминальною, наповненою «божественним духом» (Ф. Шеллінг). Остання строфа засвідчує саме такий стан ліричного героя. Цікаво, що стилістично поет і перекладач по-різному вирішують це питання. А. Міцкевич обирає для цього стверджувальні речення: “Skalom trzeba stać i grozić, Obłokom deszcze przewozić, Błyskawicom grzmieć i ginąć, Mnie płynąć, płynąć, płynąć” [9, с. 225]. М. Рильський менш категоричний: він використовує питальні конструкції, наче розважає сам із собою, саморефлексує, розмірковує над плінністю людського життя і водночас його непроминальністю: «Що треба скелям? Лиш стоять рядами. А хмарам? Розливатися дощами. А блискавицям? Блискати і гинуть... Мені – лиш плінуть, плінуть, плінуть...» [7, с. 44]. І це ще одна ознака того, що М. Рильський не сліпо копіює рядки першовірша, а творчо підходить до вибору лексичних, стилістичних, синтаксичних та інших засобів перекладотворення. Для Рильського-неокласика була притаманна висока мовна культура, тому загалом складний пошук перекладацьких еквівалентів увінчався успіхом.

Висновки з дослідження. Перфектне володіння польською мовою, блискуче знання української, всі поетові польські «коди», включно з польським походженням, і, безперечно, поетичний хист Максима Рильського сприяли виробленню власної творчої концепції, що дозволило йому здійснити надзвичайно фахово і талановито переклад поезії класика польської літератури Адама Міцкевича “Nad wodą wielką i czystą”, а також багатьох інших шедеврів митця.

В умовах винищення української перекладацької школи М. Рильський зумів піднести український переклад до філігранності, утверджуючи українську мову в її різноманітних гранях, позбавляючи українську культуру від комплексу неповноцінності та меншовагості. Самовіддана праця М. Рильського на терені перекладознавства і перекладу повинна стати **перспективою** подальших наукових розвідок.

Література:

1. Москаленко М. Тисячоліття: переклад у державі слова. Київ, 1965.
2. Драгоманов М. П. Вибране. Київ : Либідь, 1991. 688 с.
3. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націстворенням. Київ : Факт, 2006. 344 с.
4. Ткаченко А. О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підручник для гуманітаріїв. Київ : Правда Ярославичів, 1997. 448 с.
5. Рильський Максим. Зібрання творів: У 20-ти т. Київ : Наук. думка, 1987. Т. 16. Фольклористика, теорія перекладу, мовознавство. 600 с.
6. Jakobiec M. Maksym Rylski. *Ruch literacki*. 1978. Z. 4/56.
7. Рильський Максим. Зібрання творів: У 20-ти т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 7. Поетичні переклади. 379 с.
8. Білецький О. Від давнини до сучасності. Київ, 1960.
9. Mickiewicz Adam. Poezję. Ballady I romanse. Sonety. Inne wiersze. Kraków : Eventus, 1994. 249 s.
10. Новий Завіт з коментарем. Львів, 1994. 670 с.

Markuliak L. Representation of the poetics of the original poetry of Adam Mitskevich “Above the clear big water” in the artistic translation of Maxym Rylsky

Summary. The article is devoted to the study of the translation style of the well-known poet-translator Maksym Rylsky. The material of the research was the poetry of Adam Mickiewicz, a classic of Polish literature of the romantic period, “Nad wódz wiłeki i czystą...” (“Above the clear big water...”).

The significance of M. Rylsky’s translation of Mickiewicz in the history of Ukrainian translation is outlined, as it constitutes a considerable body of works of various genres: poems, ballads, sonnets, lyric poems. With the exception of the poetic

works of A. Mickiewicz, to which the Ukrainian poet turned in the 20s of the 20th century, small forms became the subject of his translation experiments mainly in the 40s and 50s.

The author of the article singled out the peculiarities of the translation of A. Mickiewicz’s poetry “Nad wódz wiłków i czystą...” (“Over the clear big water...”) into Ukrainian through the prism of the poetics of the original. It is proved that M. Rylsky, who was also a translation theorist, knew how to feel the “creative dominance” of the author of the original. This allowed him to better reproduce the impression of the original work, to preserve the dramatic worldview of A. Mickiewicz in order to express the general principles of romanticism poetics. When translating, M. Rylsky is guided by a special approach – the “golden mean” approach. This helped the translator to be in the paradigm of the original work, but at the same time not to lose his own individuality.

It was determined that M. Rylsky consciously and creatively approaches the choice of lexical, stylistic and syntactic means of translation. He is frugal in the choice of expressive means, and the translator’s poetic imagination works to expand the semantic spectrum of A. Mickiewicz’s poem.

The apt use of epithets and metaphors serves to express the lyrical images of poetry. It is noted that in the conditions of the extermination of the Ukrainian translation school in the 1930s, M. Rylsky continued the line drawn by the best representatives in the field of translation. The poet-translator understood the importance of translations of world classics for the establishment of the Ukrainian language in order to free Ukrainian culture from the inferiority complex planted by imperial ideologues.

Key words: translation, original, Ukrainian translation, translation studies, translation style, translation theorist.

*Саєнко Н. В.,**доктор педагогічних наук,
професор кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету**Новікова Є. Б.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету**Созикіна Г. С.,**кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В КОНТЕКСТІ БІЛІНГВІЗМУ

Анотація. У статті зазначено, що психолінгвістичні дослідження останніх років вказують на необхідність переосмислення значення білінгвізму для навчання іноземних мов, оскільки поширене припущення, що навчання винятково іноземною мовою є найефективнішим способом оволодіння іншою мовою, не підтверджується будь-якими даними. Закцентовано на тому, що засвоєння мовного матеріалу можливе лише за умови зрозумілого введеного матеріалу, без якого неможливий продуктивний результат. Звідси зростаючий інтерес як представників когнітивних наук, так і дослідників у галузі методики викладання іноземних мов до навчального білінгвізму, який розглядається як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості індивіда. Зазначено, що викладачі іноземних мов повинні мати у своєму розпорядженні перевірені методи раціонального використання білінгвізму та можливість обирати, які з них сприятимуть досягненню освітніх цілей у конкретній аудиторії та її культурному контексті. Схарактеризовано такі форми прояву навчального білінгвізму, як перемикування кодів та міжмовне навчання. Простежено психолінгвістичні підстави білінгвізму у процесі мислеутворення й мислерозуміння індивіда. Показано, що розуміння мови є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду. Навчання іноземної мови, набуття та підкріплення мовних навичок зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду. Зазначено, що переклад грає вирішальну роль процесі розуміння іншої мови. Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою. Наведено приклад розробки курсу з використанням паралельного перекладу, в якому словник до текстів і власне тексти розмістилися на екрані паралельно з перекладом та озвучили.

Ключові слова: навчання іноземних мов, рідна мова, білінгвізм, паралельний переклад.

Постановка проблеми. В останні роки все частіше точаться дискусії про роль рідної мови в процесі засвоєння

іноземної. Припущення, що використання винятково іноземної мови під час її навчання є найефективнішим способом вивчення та викладання іноземної мови, не підтверджується жодними дослідженнями [1].

Лінгвістичні, психолінгвістичні та соціолінгвістичні розвідки останніх років переконливо доводять корисність навчального білінгвізму як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості індивіда та ефективного засобу, що сприяє засвоєнню іноземної мови. Активно розробляються психолінгвістичні та психодидактичні підходи, які обґрунтовують переваги одночасного використання рідної мови та мови, що вивчається, під час засвоєння власне іноземної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації останніх років висвітлюють питання про роль двомовного навчання іноземної мови в інтелектуальному розвитку лернерів, зокрема в підвищенні ефективності розв'язання проблемних завдань [2; 3; 4].

Сьогодні навчальний білінгвізм (англ. *emergent bilingualism*) все більше і більше цікавить як представників когнітивних наук, так і дослідників у галузі методики викладання іноземних мов, оскільки є недостатньо вивченою сферою досліджень, що має значний лінгводидактичний потенціал.

Психолінгвістичні розвідки наголошують на тому, що рідна та іноземна мови взаємодіють між собою, причому рідна мова обов'язково бере участь у формуванні та формулюванні думки іноземною мовою. Саме це явище отримало назву «коактивація мов», і воно чекає на ретельне вивчення вченими та зібрану надійну доказову базу [5].

Мета статті – проаналізувати сучасні погляди на роль та місце рідної мови під час засвоєння іноземної, оцінити її потенціал, навести приклад авторського підходу до використання паралельного перекладу в представленні матеріалу для самостійного оволодіння іноземною мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея навчання винятково іноземною мовою з'явилася на початку ХХ століття в приватних мовних школах для дорослих [6, с. 15], що прагнули протиставити себе державним навчальним закладам,

в яких переклад був стандартною практикою. Достатньо категорично М. Берліц, засновник однієї з найвідоміших мереж шкіл, висловив розуміння, що будь-яке використання рідної мови при вивченні іноземної є «неминучим ущербленим та неповноцінним» [7, с. 3–4].

Знайшов багатьох прибічників і набув прямого чи прихованого майже абсолютного поширення в науково-методичній літературі з кінця дев'ятнадцятого століття саме цей погляд на навчання не лише англійської, а й інших основних європейських мов.

Серед найпоказовіших та найкатегоричніших думок з цього приводу наведемо аргументи проти використання рідної мови, що найчастіше використовують дослідники [1]: 1) переклад є менш важливим, ніж чотири основні мовленнєві навички, зокрема читання, письмо, аудіювання та говоріння, а власне навички перекладу не є тим, чого прагне більшість тих, хто вивчає мову; 2) час, витрачений на використання рідної мови, дорівнює часу, втраченому на використання іноземної; 3) лернери повинні навчитися думати іноземною мовою, а використання рідної мови заважає цьому; 4) вживання рідної мови формує хибне переконання, що між мовами існує буквальна еквівалентність, що призводить до проблем мовної інтерференції.

Передусім мусимо наголосити на тому, що послідовники Берліца прагнуть зробити вивчення мови якнайбільш «природним», з їхньої точки зору, зокрема жодного машинного перекладу, жодного друкованого слова, якнайменше «дрилінгу» та майже миттєва участь у діяльності, наближеній до реальності. Обраний автором та його прибічниками підхід підводить їх до таких висновків: все, що потрібно зробити викладачеві, – це залучити учнів до комунікативної взаємодії, а природні процеси навчання зроблять все інше. Дещо інакше характеризують цей процес В. Буцкам та Д. Калдвелл, вважаючи його рецептом утоплення, а не занурення.

Прихильники другого погляду вважають, що єдине, що потрібно викладачам, – це володіння іноземною мовою майже на рівні носіїв, а не острах використання рідної мови. А комунікативний підхід, який без сумнівів використовують багато викладачів, залишає лернерів віч-на-віч з великою кількістю непроаналізованих і незрозумілих їм фрагментів мови [8].

Такі міркування, зрозуміло, приводять до усвідомлення, що не потрібно намагатися імітувати природне середовище у звичайній навчальній аудиторії, оскільки такий «природний метод», заснований на оволодінні рідною мовою і лише ідеї занурення, є ілюзією – здебільшого через брак часу.

Дослідники акцентують на тому, що необхідно врахувати величезну кількість годин, яку маленькі діти витрачають на вивчення рідної мови, і порівняти з часом, відведеним на вивчення іноземної мови в навчальних закладах чи на мовних курсах. На оволодіння рідною мовою щонайменше знадобиться кілька років, протягом яких діти чують мільйони висловлювань. Проаналізувавши дані, наведені Б. Харт і Т. Ріслі [9], можна стверджувати, що найважливішим аспектом мовного досвіду дітей є його тривалість. За небагатьма винятками, вказують автори, чим більше батьки розмовляли зі своїми дітьми, тим швидше збільшувався їхній словниковий запас і тим кращими були результати IQ тестів дітей віком від трьох років і більше. Маленькі діти уважно слухають те, що кажуть старші, можливо, 10 годин на день або 70 годин на тиждень. Можна

порівняти кількість цього часу з тим часом, який при традиційному навчанні витрачають студенти на вивчення мови, тобто загалом 5–6 годин на тиждень.

На наше глибоке переконання, потрібне кардинальне переосмислення методології навчання іноземних мов. Рідну мову слід використовувати регулярно, систематично та в найбільш повній формі, де це доречно. Майбутні викладачі повинні мати у своєму розпорядженні безліч додаткових перевірених методів, як одномовних, так і двомовних, і саме вони вирішують, які з цих методів стануть у пригоді конкретній групі та можуть бути імплементовані в різноманітному культурному контексті [8].

Постійне використання перекладацької діяльності в мовних класах по всьому світу також набуває все більшого визнання в останні роки. К. Мальмк'єр [10] обстоює думку про те, що переклад та використання рідної мови залишаються нормою у викладанні іноземних мов на університетському рівні.

У своєму раціональному аналізі міжмовного та внутрішньомовного навчання (тобто навчання, при якому використовується рідна мова учнів, порівняно з навчанням, при якому використовується лише мова, що вивчається), Х. Стерн припускає, що ці два підходи не є протилежностями, а, швидше, утворюють континуум, з якого власні мови тих, хто навчається, будуть використовуватися по-різному на різних етапах навчання.

Найпереконливішою є концепція, згідно з якою стратегії внутрішньомовного навчання будуть більш ефективними, якщо міжмовні дії, а саме переклад, використання двомовних словників, «послідовний та синхронний переклад» та «інтерпретаційна обробка текстів» будуть чіткіше визнані самостійними стратегіями [11, с. 279–299].

Важливим, як видається, є трактування П. Нейшна, який, узагальнюючи ряд досліджень, що порівнюють ефективність стратегій навчання, передбачає, що переклад незмінно є найефективнішим способом вивчення нової лексики [12].

Як бачимо, у різних працях знаходимо підтвердження на користь навчального білінгвізму, що розглядається як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості для виконання пізнавальних завдань та спілкування з педагогом чи однолітками на заняттях, вирішення комунікативних завдань поза заняттям, самостійної діяльності пізнавального та розважального характеру. Однією з форм прояву навчального білінгвізму є «перемикання кодів» (англ. *code switching*) на заняттях іноземної мови, коли учасники процесу іноді переходять з іноземної мови на рідну. Іншою формою навчального білінгвізму можна вважати міжмовне навчання (англ. *translanguaging*), при якому для розвитку учнів та розширення їхнього кругозору у певній галузі використовується література як іноземною, так і рідною мовами [3].

Підставою для гіпотези про те, що освітній білінгвізм є закономірним фактором успішності та відіграє позитивну роль у досягненні освітнього результату, є психолінгвістичні дослідження процесу оволодіння іноземною мовою, що розпочалися в другій половині минулого століття і продовжуються дотепер [13].

Основними положеннями теорії є такі. По-перше, оволодіння іноземною мовою в умовах навчання суттєво відрізняється від процесу природного оволодіння рідною мовою, і природне мовне середовище не може бути відтворене на заняттях педагогічними засобами. По-друге, засвоєння мовного мате-

ріалу можливе лише за умови «зрозумілого вхідного матеріалу», без якого неможливий «продуктивний вихід». По-третє, тривожність та стрес студентів, спричинені незрозумілим матеріалом, що вводиться на занятті, ускладнюють оволодіння іноземною мовою, напружуючи їхній «афективний фільтр». Безсумнівно, цей бар'єр когнітивного навантаження можна зняти, використовуючи рідну мову [3].

Звернімо увагу на тлумачення терміну «коактивація», що означає паралельну активацію рідної та іноземної мов і пояснює численні факти взаємовпливу двох мовних систем. Можна також стверджувати, що іноземна мова багато в чому копіює риси рідної мови так само, як одяг копіює контури тіла. Це пояснюється тим, що осередки пам'яті рідної мови більш доступні для користувача, ніж осередки пам'яті мови, що вивчається [14]. І саме полегшений доступ до осередків пам'яті рідної мови викликає перемикання кодів тоді, коли мовне та інтелектуальне завдання, поставлене перед учнями іноземною мовою, ускладнюється, і вони шукають рішення засобами рідної мови.

По-іншому дивиться на це питання психолінгвістика, фокусуючись на виявленні того, як дві мови організовані в мозку білінгва і з'ясуванні, чи допомагають вони одна одній (позитивне перенесення), чи заважають (негативне перенесення) [15].

Нейролінгвістика ж займається наслідками білінгвізму для нейронної архітектури людського мозку [16]. Подібно до соціолінгвістики та психолінгвістики, вона фокусується на таких явищах, як мовний контакт, мовна інтерференція та перемикання кодів; але з точки зору неврології.

Нейролінгвісти називають чотири компоненти вербальної комунікації: імпліцитна мовна компетенція, металінгвістичне знання, прагматика та мотивація. Відзначимо також таку особливість, що мовна компетенція набувається випадково, зберігається імпліцитно, використовується автоматично та підтримується процедурною пам'яттю, а металінгвістичне знання вивчається свідомо, зберігається в прямій формі, використовується контрольованим чином та підтримується декларативною пам'яттю [17].

Мислестворення і мислерозуміння в їхній логічній формі, на думку численних вчених, відбувається в зоні Верніке, що утворилася у процесі еволюції поруч із зоною слухових аналізаторів кори головного мозку (КГМ). Зона Верніке сформувалася як сполучна ланка між символами, що позначають предмети та явища, та уявленнями про ці предмети та явища в особистому індивідуальному досвіді людини. Зону Верніке та зону Брока – моторний мовний центр КГМ – поєднує потужний нервовий дугоподібний пучок. Таким чином, обидві зони тісно пов'язані між собою, але все ж таки є окремими самостійними зонами КГМ. Одна відповідає за розуміння та формування логічних конструкцій та уявлень про них, виходячи з їхнього індивідуального досвіду, а інша, зона Брока, – за їхню передачу в мовленнєве повідомлення.

До речі, говоріння є навик, тобто, умовний рефлекс, що переводить розумові логічні форми у руховий рефлекторний процес напруги і розслаблення м'язів органів, які у беруть участь у мовотворенні [18]. Загалом будь-яка мова є чіткою логічною системою, що складається з семантичних понять, слів-зв'язок і структури формування суджень. Мова – це зовнішня форма вираження розумових логічних процесів, і є

в основному рефлекторно-вольовим перенесенням цих внутрішніх процесів у зовнішнє середовище спілкування. Розуміння мови також є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що навчання іноземної мови зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду. Придбання і підкріплення мовних навичок здійснюється стандартно і швидко, як і в інших випадках вироблення умовного рефлексу. Зважаючи на те, що навичка – це стійкий набір енграм, забування іноземної мови відбувається дуже повільно.

Наголошуємо на тому, що через багаторазове синхронне повторення виробляється внутрішня грамотність, тобто мовне чуття, відчуття правильності чи хибності вимовленого слова чи фрази [19].

Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст (або бітекст) як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою. У лінгвістиці існує поняття «вирівнювання паралельного тексту», яке означає ідентифікацію відповідних один одному речень в обох половинах паралельного тексту. Великі масиви паралельних текстів називаються паралельним корпусом (англ. *parallel corpora*).

У сфері досліджень у галузі перекладу «бітекст» – це суміщений документ, що складається з версій відповідного тексту вихідною та цільовою мовами. Бітексти створюються за допомогою спеціальних комп'ютерних програм, які називаються інструментами для вирівнювання (англ. *alignment tool*) або інструментами для бітексту (англ. *bitext tool*), які дозволяють автоматично вирівнювати оригінальну версію тексту та його переклад. Подібні програми, як правило, приводять у відповідність два тексти (оригінал та переклад) за кожною пропозицією. Масиви бітекстів називаються «бітекстовою базою даних» або «двомовним корпусом» і можуть використовуватися як довідник та для пошуку потрібних сполучень [20].

Цей підхід було протестовано під час дистанційного навчання в період карантину Covid-19 (зразок курсу можна знайти на платформі YouTube <https://www.youtube.com/channel/UCF9gPDPSh0djwv8ZyU6A/>). У дизайні курсу широко використовувався паралельний переклад. Словник до текстів і власне тексти розміщували на екрані паралельно з перекладом. Далі матеріал відпрацьовувався методом дрилінгу, а потім актуалізувався під час виконання проблемних та творчих завдань.

Цей підхід як різновид аудіовізуального перекладу виявився ефективним, зокрема для засвоєння великих обсягів культурологічного матеріалу під час самостійної роботи студентів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Психолінгвістичні дослідження останніх років вказують на необхідність пересмислення значення білінгвізму для навчання іноземних мов. Викладачі іноземних мов повинні мати у своєму розпорядженні перевірені методи раціонального використання білінгвізму, та мати можливість обирати саме ті, які сприятимуть досягненню освітніх цілей у конкретній аудиторії та її культурному контексті.

Засвоєння мовного матеріалу можливе лише за умови «зрозумілого вхідного матеріалу», без якого неможливий «продуктивний вихід».

Розуміння мови є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду. Навчання іноземної мови, набуття та підкріплення мовних навичок зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду.

Переклад грає вирішальну роль у процесі розуміння іншої мови. Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою.

Досвід роботи з цими текстами показує ефективність такого підходу, проте потребує подальшого вивчення та узагальнення.

Література:

- Kerr P. Questioning 'English-only' classrooms: own-language use in ELT. Hall, Graham, ed. *The Routledge Handbook of English Language Teaching*. Abingdon : Routledge, 2016. P. 513–526.
- Kempert S. Children's scientific reasoning in the context of bilingualism. *International Journal of Bilingualism*. № 19 (6). 2015. P. 646–664.
- Garcia O., Kleifgen J. *Educating Emergent Bilinguals*. N. Y. : Teachers College Press. 2010.
- Tumbull B. Reframing foreign language learning as bilingual education. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2016. P. 1–8.
- Rankin J., Grosso S., Reiterev S. Effect of L1 co-activation on the processing of L2 morpho-syntax in German-speaking learners of English. *Proceedings of the 13th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference*. Somerville, MA, 2016. P. 196–207.
- Howat A. P. R., Widdowson H. G. *A History of English Language Teaching* (2nd edition). Oxford : Oxford University Press. 2004.
- Berlitz M. D. *Method for teaching modern languages* (Revised American Edition). New York : M. D. Berlitz. 1916.
- Butzkamm W., Caldwell J. A. W. *The Bilingual Reform: A Paradigm Shift in Foreign Language Teaching*. Tübingen : Narr, 2009. 260 p.
- Hart B., Risley T. R. *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore : Brookes, 1995.
- Malmkjær K. *Translation & language teaching: Language teaching & translation*. Manchester, UK : St. Jerome Publishing, 1998.
- Stern H. (1992). *Issues and options in language teaching*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 295 p.
- Nation P. The role of the first language in foreign language learning. *Asian EFL Journal*. № 1. 2003. P. 35–39.
- Krashen S. Applying the comprehension hypothesis: some suggestions. *International Journal of Foreign Language Teaching*. Vol. 1. 2004. P. 21–29.
- Bergmann C., Sprenger S., Schmid S. The impact of language co-activation on L1 and L2 speech fluency. *Acta Psychologica*. Vol. 161. 2015. P. 25–35.
- Gottardo A., Grant A. Defining Bilingualism. In: *Encyclopaedia of language and literacy development*. 2008. URL: <http://literacyencyclopedia.ca/index.php?fa=items.show&topicId=236>
- Fabbro F. *The Neurolinguistics of Bilingualism: An Introduction*. Hove: Psychology Press. 1999.
- Paradis M. *Neurolinguistics of bilingualism and the teaching of languages*. 1992. URL: http://www.semioticon.com/virtuals/talks/paradis_txt.htm
- Лурия А. Р. *Язык и сознание*. Ростов-на-Дону, 1998.
- Кроль В. М. *Психофизиология человека*. Сб. : Питер, 2003. Стр. 294.
- Казаков Г. *Параллельный перевод как инструмент овладения иностранным языком*. 2019. URL: <https://www.academia.edu/43578930/>

Saienko N., Novikova Ye., Sozykina G. Psycholinguistic aspects of translation in the context of bilingualism

Summary. It is stated in the article that psycholinguistic research in recent years points out the need to rethink the importance of bilingualism for learning foreign languages, since the common assumption that teaching only in a foreign language is the most effective way to master another language is not supported by any data. It is emphasized that the assimilation of language material is possible only under the condition of comprehensible input, without which productive output is impossible.

Hence there is a growing interest of both representatives of cognitive sciences and researchers in the field of foreign language teaching methods in educational bilingualism, which is considered as the functioning of two linguistic and cultural codes in the linguistic consciousness of an individual. It is noted that teachers of foreign languages should have proven methods of rational use of bilingualism at their disposal, and the opportunity to choose which of them will contribute to the achievement of educational goals in a specific audience and its cultural context.

Such forms of educational bilingualism as code-switching and translanguaging learning are characterized. The psycholinguistic foundations of bilingualism in the process of an individual's thinking and understanding are traced. It is shown that language comprehension is a reflexive skill of responding to sound signs as recognition of logical symbols, the engrams of which were formed as a result of certain life experiences. Learning a foreign language, acquiring and strengthening language skills are considered as developing the above-mentioned reflexes on the basis of already existing life experience. It is noted that translation plays a crucial role in the process of understanding another language.

An example of using a mother tongue translation is a parallel text as a text in one language together with its translation in another language. An example of a course design using parallel translation is presented, in which the vocabulary of the texts and the texts themselves were placed on the screen in parallel with the translation and then voiced.

Key words: learning foreign languages, mother tongue, bilingualism, parallel translation.

Сінна Л. Ю.,

доцент кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардіїОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ
В КОНТЕКСТІ ЕВФЕМІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ЗМІ)

Анотація. Статтю присвячено вивченню питання про відтворення політкоректної лексики ЗМІ в аспекті англо-українського перекладу. У мовній площині політична коректність є евфемістичною, тобто політкоректні звороти являють собою евфемізми, які обслуговують певні галузі людської комунікації. Аналіз евфемізмів в аспекті політичної коректності дає підстави стверджувати, що основною метою політкоректності є подолання різноманітних видів дискримінації, а також у прагненні знайти нові способи мовного вираження для неполіткоректних понять. Сама ж ефективність та успіх процесу спілкування залежать від того, наскільки вдало такі висловлювання були вжиті в мовленні. Здійснивши аналіз сучасних політкоректних термінів можна зробити висновок, що в англійській мові спостерігаються зміни, які є дотичними до всіх мовних рівнів – і морфологічного, і синтаксичного, але більш за все – саме до лексичного. Так само, під час аналізу різноманітних визначень та тлумачень було з'ясовано, що політкоректну лексику можна охарактеризувати як новий засіб мовного вираження, що має подвійну природу: з одного боку, політкоректні терміни спрямовані на підтримання тактовності, з іншого – на провокативність, а за останні 20 років відношення до цього явища у більшості представників англійськомовного світу змінювалось із позитивного (або нейтрального) до негативного і навпаки. За допомогою евфемізацій на сьогоднішній день ми маємо можливість виявляти тісний взаємозв'язок усіх сфер комунікацій, полегшити міжособистісну і міжкультурну комунікацію. Основними цілями евфемізмів в англійській мові стали: по-перше, приховування, завуальованість, прикрашання деяких моментів реального життя; прагнення уникнути комунікативних конфліктів, збільшуючи число таких номінацій, про які не хочеться говорити прямо. По-друге, це безпосереднє приховування суті понять і подій. Різноманітні об'єкти чи то з етичних, чи то психологічних, чи то культурних причин мають своєрідну необхідність у евфемістичних позначеннях; оновлення таких понять диктується необхідністю знову і знову приховувати або пом'якшувати сутність того, що у сучасному суспільстві вважається незручним тощо. У роботі були розглянуті теоретичні засади терміну «політична коректність»; виявлена лексична структура і семантичні особливості політично коректної лексики; встановлено особливості використання політкоректних евфемізмів; проілюстровано різноманітність сфер їх вживання у ЗМІ; досліджено особливості перекладу евфемістичної лексики в контексті політкоректності на матеріалах англійськомовної преси.

Ключові слова: політкоректність, евфемізми, ЗМІ, переклад, трансформації.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день мовознавство приділяє величезну увагу лінгвістичним змінам, які від-

буваються під впливом соціальних, культурних та інших факторів оточуючого середовища. Мова – це динамічна система, яка тісно пов'язана з традиціями, культурою, системою цінностей і звичаїв народу. Всі зміни в культурній сфері знайшли своє відображення в мові. Яскравим прикладом взаємодії мови й культури є зміни в мовній картині світу, викликані таким культурним та соціальним явищем, як політична коректність. Як зазначають деякі науковці, цей рух не має рівних за розмахом і досягнутим успіхам світової лінгвістичної історії.

Аналіз останніх досліджень. З метою дослідження політкоректної лексики використовуємо теорії та положення, розроблені сучасними вітчизняними та закордонними мовознавцями, перекладознавцями, лінгвістами, політологами, соціологами, філософами та психологами. Зокрема, проблема політкоректності аналізується у працях зарубіжних дослідників Джордж Адлер [1], Річард Спірс [2] та інших.

У вітчизняній науці дослідженнями, які присвячені вивченню окремих аспектів політкоректності та специфіки її прояву в соціокультурному просторі України, займаються Олена Каптурова [3], Євгенія Снегірьова [4], Віра Великограда [5] та інші.

Не дивно, що феномен політичної коректності зародився саме в англійськомовному суспільстві, адже англійська мова сьогодні виконує роль мови світового спілкування, міжкультурної комунікації в сучасному світі.

Метою розвідки є виявлення особливостей перекладу політкоректної лексики в контексті евфемізації (на матеріалі текстів ЗМІ).

Виклад основного матеріалу. Політична коректність (політкоректність; від англ. *political correctness* (*politically correct or PC*)) – термін, що описує стиль мовлення, ідеї, переконання, які, в свою чергу, мають мінімізувати або взагалі усунути використання висловлювань або дій, які можуть бути образливими для інших, а особливо таких, що мають пряме відношення до расової чи етнічної приналежності або сексуального статусу [6; 7].

Аналіз різноманітних визначень та тлумачень проілюстрував, що термін «політична коректність» (*“political correctness”*) є семантично неоднозначним і різностороннім. А отже, має у своєму вжитку безліч визначень.

У нашій роботі запропоновано чотири основні значення (як мінімум):

а) політична коректність як технологія (форма соціальної поведінки) розв'язання конфліктів шляхом перегляду змісту освітніх програм та відмова від використання в суспільній лексичній образливих висловів стосовно тих соціальних груп, що зазнають дискримінації (або зазнавали її в минулому) і виступають проти цього;

б) як ідеологічна програма (сукупність деяких концепцій, принципів, ідей, гіпотез), що лежить в основі цієї технології;

в) як політичний рух, що здійснив (або здійснює) реалізацію цієї ідеологічної програми у сфері освіти, суспільно-політичної лексики наприкінці XX століття в США. Цей рух пов'язується з лівими політичними силами країни;

г) як іронічне позначення курйозних результатів застосування технології для заміни образливих термінів нейтральними словами і виразами [4].

У свою чергу, словник англійської мови Коллінз (Collins English Dictionary) пропонує нам таке визначення цього феномена: «Політична коректність – це позиція або лінія поведінки, значення якої полягає у тому, аби не образити чи засмутити будь-яку людину або групу людей, які знаходяться у несприятливому становищі або до яких по-різному ставилися через їх стать, расу, фізичні або інші обмеження» [8]. Саме це визначення ми беремо за основу в нашому дослідженні.

За оцінкою Джорджа Адлера, англійську мову характеризує «чистота і нейтральність, прагнення уникнути образи (нехай і ненавмисного) при вживанні того чи іншого слова або виразу» [1, с. 27].

Слід зазначити, що політична коректність тісно пов'язана з поняттям «толерантність», але їх не варто плутати, адже толерантність використовується для того, щоб проявити повагу та прийняття; правильне розуміння багатого різноманіття культур, форм самовираження та самовиявлення людської індивідуальності; налагодити доброзичливі стосунки з певною людиною [9]. На противагу цьому політкоректність застосовується аби уникнути образи певної групи населення, представників меншин.

Мовний аспект цього поняття, в основному, виражається в обмеженні використання лексики, визнаної образливою для позначення певних категорій людей або недоречною для вживання в деяких ситуаціях, а також у пошуку нових засобів мови, що відображають ідеї політкоректності. Першочерговою задачею мовного аспекту політичної коректності є пошук нових засобів для мовного виразу та коригування мовного коду.

У свою чергу, політкоректність, у якості мовної категорії, ототожнюється із сукупністю мовних одиниць на різних рівнях, вживання яких спрямоване на зменшення чи повне усунення дискримінаційного або образливого ефекту. Кожна з мовних одиниць відповідає певному мовному рівню, тому можна виділити три мовних рівня, на яких категорія політичної коректності знаходить формальне вираження: морфологічний; лексичний; синтаксичний.

Основним способом прояву політкоректності в мові ЗМІ можна вважати евфемізацію (від гр. *eo* – «красиво» і *phemo* «говорю»). Евфемізм – це багатокомпонентне лінгвістичне явище, яке є мовним засобом прояву феномена політкоректності в мові. З цієї причини евфемізми є важливим елементом мовної структури. Багатогранна структура евфемізмів і постійна їх мінливість призвели до появи в мові великої кількості різних мовних засобів, які і стали об'єктом лінгвістичного аналізу.

Одним із найбільш вживаних та розповсюджених визначень терміну «евфемізм» серед українських дослідників можна вважати визначення Олега Януша: «Евфемізми – це вислови, що вживаються для уникнення слів із грубим чи непристойним змістом, неприємним забарвленням» [10]. Тож, у нашій роботі ми беремо за основу це визначення.

На сьогоднішній день існує декілька класифікацій евфемізмів в залежності від способів їх утворення, сфери або цілей вживання.

Втім, варто зазначити, що американський психолог та лінгвіст Стівен Пінкер увів у науковий обіг поняття “*euphemism treadmill*” («ступальне колесо евфемізмів»): кожний новий політкоректний евфемізм з часом зазнає погіршення семантики до рівня свого антецедента, і очевидно, що це відбувається за ініціативи сукупності адресатів політкоректної комунікації [11].

В останні роки ми всі маємо змогу спостерігати активне явище використання евфемізмів у засобах масової інформації, що розкриває важливі сфери мовної діяльності.

ЗМІ стали невід'ємною частиною життя суспільства. Вони слугують основним джерелом впливу на масову свідомість, формування суспільної думки й сприйняття реальності масовою аудиторією [12].

У цьому випадку поняття евфемії постає як «законодавець моральної моди суспільства». Працівники медіа індустрії вдаються до використання таких мовленнєвих одиниць аби забезпечити своїй аудиторії безпосередньо ліберальне ставлення до того чи іншого питання, подій, явища чи ситуації, закарбувати певний образ, насамперед позитивний.

Таким чином, незважаючи на варіативність підходів до визначення поняття евфемізму, в основі зазначених дефініцій лежить функціонально-прагматичний принцип, що передбачає пом'якшення категоричності висловлювання та заміну неприйнятних виразів на більш нейтральні [12].

За сферою дистрибуції евфемізми розподіляються на такі функціонально-прагматичні групи: загальноживані евфемізми, арготичні евфемізми та евфемізми політичної коректності [13, с. 95].

В контексті нашого дослідження нас, зокрема, цікавлять евфемізми політичної коректності. У нашій роботі евфемістичні одиниці розподіляються за ознаками: статевою, расовою, віковою, соціальною, релігійною, екологічною ознаками, за ознакою обмежених можливостей або захворювань, за ознакою зовнішності і різних фізичних параметрів, за найменуванням непрестижних професій, на ті, що створені для маскування бойових дій, ті, що нівелюють негативні явища в країні, пов'язані з діями влади або пов'язані зі злочинністю та кримінальної сферою.

Наше дослідження має на меті виявити особливості перекладу політкоректної лексики в контексті евфемізації, враховуючи його обґрунтування з лінгвістичної точки зору та залежність від конотативного аспекту. У ході дослідження на матеріалі текстів ЗМІ шляхом методу суцільної вибірки нами було досліджено 75 політкоректних одиниць з видань “The New York Times” [14] та “The Washington Post” [15], що охоплюють часовий проміжок останніх кількох років. Це дає нам змогу зробити висновки щодо тенденцій розвитку політичної коректності в американських ЗМІ. Ми виявили низку граматичних, семантико-синтаксичних, лексичних та стилістичних трансформацій, а також їх конотації, які надалі будуть розглянуті більш детально.

“The New York Times” – це одне із найстаріших та найпопулярніших щоденних видань у США. Редакційна політика газети полягає в неупередженому, об'єктивному, точному та відкритому висвітленні новин. Більша частина евфеміз-

мів зосереджена в таких розділах газети: “World“, “U. S.“, “Politics“, “N. Y.” і “Opinion“, де висвітлюються світові і національні новини. Ці розділи також є рекордними за кількістю опублікованих у них статей.

“The Washington Post” – газета, яка не лише виходить друком кожного дня, але і входить в число провідних американських видань і є якісною пресою. У цьому джерелі евфемізми присутні в основному в текстах військової, політичної та соціальної спрямованості і представлені в таких розділах видання, як “World“, “National“, “Local“, “Politics” та “Opinions”.

Розподіл відібраних евфемізмів по групах дозволив нам виявити найбільш уживані види евфемізмів, що використовуються в інтернет-публікаціях “The New York Times” та “The Washington Post”.

1. Расова дискримінація: *Afro-American* (афроамериканець), *African American* (американець африканського походження), *Native Americans* (корінний американець), *Latino* (латиноамериканець), *Chicano* (американець мексиканського походження).

2. Гендерна дискримінація: *police officer* (працівник поліції/ працівник правоохоронних органів), *spokesperson* (прес-секретар), *chairperson* (головуючий), *member of Congress* (член Конгресу), *Congress person* (член Конгресу), *businessperson* (ділова людина/підприємець), *flight attendant* (бортпровідник).

3. Вікова дискримінація: *senior citizen* (людина похилого віку), *longer-living* (довгожитель), *senior* (людина похилого віку/старшого покоління), *mature* (людина зрілого віку).

4. Дискримінація за соціальними ознаками: *low-income* (малозабезпечений), *people economically disadvantaged* (люди, що знаходяться в економічно несприятливому становищі), *underprivileged* (незабезпечений), *slums* (помешкання, що не відповідають житловим стандартам).

5. Дискримінація за станом здоров'я: *physically challenged* (із обмеженими фізичними можливостями), *mentally challenged* (із порушеннями розумового розвитку), *mental impaired* (людина, що страждає відхиленнями розумового та психіатричного характеру), *mental health clinic* (клініка психіатричної допомоги), *mental hospital* (психіатрична клініка), *visually impaired* (із порушеннями зору), *hearing impaired* (із порушеннями слуху).

6. Дискримінація за зовнішністю: *overweight* із надмірною вагою, *differently sized/weighted* (із особливими параметрами/із надмірною вагою), *big-boned* (із широкою кісткою), *plus-size* (із пишними формами), *people of height* (люди високого зросту).

7. Дискримінація за професіями: *housekeeper* (господиня/ помічниця по господарству), *hairstylist* (майстер по зачісках), *personal assistant* (особистий помічник), *glass maintenance engineer* (спеціаліст по обслуговуванню вікон), *security guard* (працівник охоронної служби).

8. Приховування військових конфліктів: *device* (озброєння), *conflict* (протистояння), *air support* (вогняна підтримка з повітря), *surgical strike* (точковий удар), *body-count* (число жертв/особи які постраждали/втрати серед особового складу), *regime change* (зміна політичного режиму/влади), *freedom fighter* (визвольні дії), *defenses* (оборонні дії), *protectorate* (узяти під контроль), *humanitarian mission* (операція по забезпеченню гуманітарної допомоги).

9. Соціально-економічна сфера: *economic downturn* (погіршення економічної ситуації), *economic slowdown* (кризисна

економічна ситуація/уповільнення темпів розвитку економіки), *slump* (різкий занепад), *lay off* (скорочення), *price adjustment* (цінове коригування).

10. Кримінальна сфера: *corrections officer* (працівник/офіцер охорони у виправних закладах/закладах обмеження волі), *client of the correctional system* (людина яка стала частиною кримінально-виконавчої системи), *special treatment* (особливий режим із посиленою охороною).

Найпопулярнішими тематичними спрямуваннями евфемізмів на матеріалах “The New York Times” та “The Washington Post”, стали ті, що пом'якшують расову дискримінацію, гендерні відмінності, маскують бойові дії та використовуються на позначення професій.

Під час дослідження питання про англо-український переклад евфемізмів у текстах ЗМІ матеріал було поділено на 4 підгрупи.

1. Матеріали текстів, що стосуються питань національної та расової приналежності. Було виявлено, що найчастіше вживаними для цієї підгрупи є такі перекладацькі трансформації: додавання, калькування, описовий переклад та транскодування.

Додавання: *Latino* – особа латиноамериканського походження; *Jewish person* – особа єврейського походження.

Дослівний переклад: *Afro-American* – афроамериканець; *Latin American* – латиноамериканець; *member of the African diaspora* – представник африканської діаспори.

Описовий переклад: 1. *Native Alaskan* – корінний житель Аляски; *African American* – американець африканського походження; *African* – представник негроїдної раси *Asian American* – американець азійського походження, *First nations* – племена індіанців.

The Native Americans' attorneys say their clients aren't the right parties to sue over the trademark ruling. – Адвокати корінних мешканців Америки зазначають, що їх клієнти не ті, хто можуть подавати позов на рішення щодо торгівельної марки.

Крім того, якщо ми маємо справу з безеквівалентними лексичними одиницями, для перекладу ми використовуємо власне метод транскодування + експлікація (описовий переклад): *Inuit* – Інуїт (Етнічна група корінних народів Північної Америки); *Inupiat* – Інупіат (народ крайньої Півночі, що мешкають на Алясці); *Yupik* – Юпік (Корінні народи Дальнього Сходу, входять до складу ескімоської народності).

2. Дослідивши лексичний матеріал щодо гендерної полікоректності, ми виявили такі перекладацькі трансформації: диференціацію, додавання, описовий переклад, граматичну трансформацію (зміна порядку слів) та дослівний переклад.

Трансформацію диференціації переважно використовують при перекладі гендерно нейтральних одиниць на позначення професій: *waitron* – офіціант /офіціантка; *salesperson* – продавець / продавчиня; *flight attendant* – бортпровідник / бортпровідниця; *spokesperson* – представник/представниця.

Додавання: *anchor* – ведучий програм/новин; *supervisor* – працівник сфери торгівлі.

As an anchor, you will work closely with reporters and will be responsible for gathering information, broadcasting newscasts throughout the day, and interviewing guests. – Як ведучий новин, ви маєте тісно співпрацювати з журналістами і будете відповідальним за збір інформації, трансляцію випусків новин протягом дня та опитування гостей.

Описовий переклад: *chairperson / chair* – головуючий; *jury member* – член колегії присяжних; *assemblyperson* – член нижньої палати законодавчого зібрання; *police officer* – працівник правоохоронних органів; *parking inspector / parking officer* – інспектор дорожнього руху; *milkperson* – продавець молочної продукції; *weather person, weather reporter* – ведучий/-а прогнозу погоди; *mail/letter carrier* – працівник поштової служби.

If the chair makes mistakes, he or she can put hundreds of millions of people out of work around the globe. – Якщо **головуючий** припускається помилок, цим він може вивести з роботи сотні мільйонів людей по всьому світу.

Дослівний переклад: *member of Congress* – член Конгресу; *craftsperson* – ремісник; *ancestors* – предки/пращури; *forebears* – основоположники роду; *humankind* – людство; *personnel* – персонал; *businessperson* – ділова людина; *camera operator* – відео/кінооператор; *firefighter* – борець з вогнем; *insurance agent* – страховий агент.

Members of Congress spend much of their time holding hearings and investigations in committee. – Значна частина часу **членів Конгресу** присвячена слуханню та розслідуванню в комітеті.

Грамматична трансформація (зміна порядку слів): *Congress person* – член Конгресу; *law enforcement officer* – працівник правоохоронних органів.

3. Евфемізми з метою приховування військових дій та їх наслідків у своїй більшості також перекладаються за допомогою додавання, дослівного та описового перекладу, рідше зустрічається граматична трансформація, модуляція.

Грамматична перестановка: *asylum seekers* – шукачі притулку/притулку.

Дослівний переклад: *nuclear crisis* – ядерна криза; *militants* – бойовики; *rebels* – повстанці; *protesters* – протестувальники; *aggression* – агресія; *peacemaking operation* – миротворча операція; *peacekeeping mission* – миротворча місія; *tough decision* – важке рішення; *training base* – тренувальна база; *to restore order* – встановлювати порядок.

A new one is desperately needed to restore order. – Ця міра була **необхідною для встановлення порядку**.

Описовий переклад: *civilian impacting (non-military casualties)* – втрати серед цивільного населення; *incontinent ordnance* – бомби, що не влучають у цілі; *blister agent* – хімічна речовина, що викликає пухирі; *issue* – предмет суперечки / конфлікту; *pacification* – встановлення контролю над територією.

Додавання: *conflict* – збройний конфлікт / протистояння; *special weapons* – зброя особового призначення; *air support* – вогняна повітряна підтримка.

Модуляція – лексико-семантична трансформація, коли відбувається заміна слова або словосполучення мови оригіналу одиницею мови перекладу, значення якої логічно виводиться із значення одиниці мови оригіналу: *air strike* – авіаудар/повітряна атака; *device* – озброєння; *body-count* – втрати серед особового складу.

The Russian air strikes only will worsen an already devastating humanitarian situation...» said Hoda Hawa. – Російські **авіаудари** лише погіршать і без того зруйновану гуманітарну ситуацію...», – зазначив Хода Хава, прес-секретар мусульманської ради.

4. Переклад евфемізмів, що використовуються для зменшення дискримінації певних професій, також здійснюється за

допомогою різних трансформацій, а саме: описовий переклад, додавання, граматична перестановка та дослівний переклад.

Описовий переклад: *correctional officer / custodial officer* – офіцер, що опікується ув'язненими; *guard* – офіцер, що слідкує за цілісністю майна; *caretaker* – особа, що доглядає за будинком; *gastronomic hygiene technician* – спеціаліст / технік з гастрономічної гігієни; *child care provider / child care worker* – помічник, що доглядає за дітьми; *mortician* – співробітник похоронного бюро.

Дослівний переклад: *domestic assistant* – хатня помічниця; *office-manager* – офіс-менеджер; *environmental activist* – еко-активіст.

Додавання: *refuse collector* – збирач непотрібних речей; *custodian* – доглядач будівлі.

Грамматична перестановка: *information retrieval administrator* – адміністратор з пошуку інформації; *sanitation engineer* – інженер із санітарії; *funeral director* – розпорядник похорону; *utensil sanitizer* – санітар кухонного начиння.

Отже, щодо цілей вживання пом'якшеної лексики можна сказати, що з одного боку, евфемізми соціальної спрямованості, що вживаються в інтернет-виданнях “The New York Times” і “The Washington Post”, висловлюють турботу про почуття інших, а з іншого боку, евфемізми військової та економічної тематики, як правило, двозначні і призначені для маніпулювання громадською думкою.

Підсумовуючи, можна зазначити, що процес адекватного та еквівалентного відтворення евфемізмів при перекладі може викликати деякі труднощі. Головне завдання перекладача полягає у чіткому відтворенні та збереженні змісту тексту оригіналу й усвідомленні особливостей вживання евфемізмів у мовах. Серед дослідженої нами евфемістичної лексики на матеріалі англomовної преси (у кількості 75-ти одиниць) найбільш часто вживаними стали такі трансформації, як дослівний та описовий переклад. Відсоток використання трансформацій під час перекладу такий: дослівний переклад – 37,3 %; описовий переклад – 33,3 %; додавання – 8 %; граматична трансформація – 8 %; диференціація – 5,3 %; модуляція – 4 % та транскладування + експлікація – 4 %.

Перспективою дослідження вважаємо подальший компаративний аналіз особливостей вживання політкоректної лексики в україномовних та англomовних текстах ЗМІ.

Література:

1. Адлер Д. Борьба против политической корректности. № 442. Изд-во Посольства США в Москве, 1994. С. 5–34.
2. Spears Richard A. Slang and Euphemism Dictionary. Third Revised Edition, 2001. 412 p.
3. Каптурова О. В. Реалізація концепту «політична коректність» в мас-медійному дискурсі. Київ : Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 146 с.
4. Снегірєва Є. О. Евфемізми як витончена форма мовленнєвого мистецтва. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Логос, 2012. С. 261–266. URL: <https://cutt.ly/ehpfJoO>
5. Великорода В. Б., Небельок Л. Р. Концептуальні характеристики евфемізмів на позначення негативних дій політиків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 68. С. 51–54. URL: <https://cutt.ly/chpsNjE>
6. Cambridge Dictionary. URL: <https://cutt.ly/FyHPsnG>
7. Collins English Dictionary. URL: <https://cutt.ly/Cho48yl>
8. Merriam-Webster dictionary. URL: <https://cutt.ly/9yHG4Rb>

9. Баранова Н. М. Етика : навчальний посібник. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 323 с. URL: <https://cutt.ly/PyLNfxs>
10. Януш О. Б. Евфемізми і мовна естетика. URL: <https://cutt.ly/УhpdcX6>
11. Івашкевич О. Політична коректність мовлення у парадигмі мовленевої діяльності. *Наукові Записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: філологічні науки. 2015. Вип. 138. С. 69–72. URL: <https://cutt.ly/ХhaObV8>
12. Ковальчук А. М. Визначення понять евфемістичності як об'єкта лінгвістичних досліджень у сучасному іспанському масмедійному дискурсі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Проблеми комунікативної лінгвістики. 2016. Вип. 30. С. 82–92. URL: <https://cutt.ly/DhpqbjV>
13. Вишнівський Р. Й. До питання про мотиви вживання евфемізмів (на прикладі сучасної англійської мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Вип. 13. С. 95–97.
14. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/>
15. The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/>

Sinna L. Features of the translation of politically correct vocabulary in the context of euphemization (based on materials from media texts)

Summary. The article is devoted to the study of the issue of reproduction of politically correct media vocabulary in the aspect of English-Ukrainian translation. On the linguistic level, political correctness is euphemistic, that is, politically correct expressions are euphemisms that serve certain areas of human communication. The analysis of euphemisms in the aspect of political correctness gives reasons to claim that the main goal of political correctness is to overcome various types of discrimination, as well as in the desire to find new ways of linguistic expression for non-politically correct concepts. The high level of effectiveness and success of the communication process depends on how successfully such statements were used in speech. Having carried out an analysis of modern

politically correct terms, we can conclude that changes are observed in the English language, which are tangential to all language levels – both morphological and syntactic, but most of all – precisely to the lexical. Similarly, during the analysis of various definitions and interpretations, it was found that politically correct vocabulary can be characterized as a new means of linguistic expression, which has a dual nature: on the one hand, politically correct terms are aimed at maintaining tactfulness, on the other – at being provocative, and on the other over the past 20 years, the attitude towards this phenomenon among most representatives of the English-speaking world has changed from positive (or neutral) to negative and vice versa. With the help of euphemisms, today we have the opportunity to reveal the close relationship of all spheres of communication, to facilitate interpersonal and intercultural communication. The main purposes of euphemisms in the English language are: the first, concealment, veiling, embellishment of some moments of real life; the desire to avoid communicative conflicts, increasing the number of such nominations that one does not want to talk about directly. The second, it is a direct concealment of the essence of concepts and events. Various objects, whether for ethical, psychological, or cultural reasons, have a peculiar need for euphemistic designations; the renewal of such concepts is dictated by the need to hide or soften the essence of what is considered uncomfortable in modern society, etc. again and again. The theoretical foundations of the term “political correctness” was considered; the lexical structure and semantic features of politically correct vocabulary are revealed; features of the use of politically correct euphemisms are established; the variety of spheres of their use in mass media is illustrated; the peculiarities of the translation of euphemistic vocabulary in the context of political correctness on the materials of the English-language press are investigated.

Key words: political correctness, euphemisms, mass media, translation, transformations.

Щербина В. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРІВ Ф. КУПЕРА

Анотація. Статтю присвячено аналізу корпусу реалій у художньому світі творів американського письменника Ф. Купера, чиє ім'я пов'язано із формуванням самобутньої національної літератури у Сполучених Штатах Америки. У своїх захоплюючих романах Купер не тільки осмислив історію своєї молоді країни, але й на тлі бурхливих історичних подій майстерно відтворив національно-патріотичний пафос життя Америки початку XIX століття.

Відомо, що історичні художні твори, які пов'язують читача з подіями далекого минулого, вимагають використання своєрідної системи лексичних засобів, необхідних для створення художнього світу твору. Провідну роль у функціонуванні цієї системи відіграють слова-реалії. У нашій статті використовується угруповання реалій за тематичним принципом. Проведене дослідження свідчить про те, що корпус реалій у романах Ф. Купера «Слідопит» та «Останній з могікан» є численним та різноманітним. Показано, що найчисельніша група містить слова-реалії, пов'язані з життям, побутом та традиціями індіанців, корінних жителів Північної Америки. Окрему групу утворюють реалії, які описують життя та звичаї англійських та французьких колонізаторів.

Події романів Ф. Купера «Слідопит» та «Останній з могікан» відбуваються на фоні величної та суворої північноамериканської природи. Група географічних реалій містить назви дерев, чагарників, рослин, тварин та птахів, що мають національно-культурне забарвлення.

Детальний опис життя та побуту різних індіанських племен, висвітлення їх традицій та культури обумовлюють значну кількість лексичних одиниць, які належать до групи етнографічних реалій. Назви будівель, господарчих приміщень, інструментів, предметів одягу, прикрас, посуду, їжі сприяють відтворенню національного колориту. Етнографічні реалії на позначення одягу слугують засобом індивідуалізації персонажів творів Ф. Купера.

Виходячи з художньо-тематичної структури історичних романів Купера, у групі суспільно-політичних реалій саме військові реалії мають істотну перевагу. Оскільки тема боротьби індіанських племен проти європейських колонізаторів є однією із центральних у романах Купера, військові реалії є органічним елементом творів письменника.

Показано, що найбільш поширеними способами відтворення слів-реалій в українському перекладі романів Купера є транскрипція, транслітерація, калькування та пошук перекладацького відповідника.

Ключові слова: історичний роман, художній образ, реалії, способи перекладу.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Істо-

ричний роман є одним з найбільш яскравих та захоплюючих літературних жанрів, в якому поєднуються реальні факти, історичні події та вигадані письменником сюжети і образи. Автор історичного художнього твору запрошує читачів до цікавої подорожі у далекі минулі часи та допомагає їм уявити та краще зрозуміти героїчне минуле своєї Батьківщини та інших країн світу. Історичний роман продовжує відігравати важливу роль у розвитку історичної теми у художній літературі. Цей літературний жанр відповідає бажанню людини відчувати себе безпосереднім учасником бурхливих історичних подій.

За думкою дослідника П. Вена, «справжній історизм не може шукати у точній відповідності з документами. Історичні твори відкривають можливість дізнаватися про історичні факти, торкатися історії. Історизм міститься у відтворенні психологізму епохи та проблематики її душі» [1, с. 5].

У світовій літературі історичний роман вважається достатньо молодим явищем, тим не менш, твори, які належать до цього жанру, датуються першими сторіччями до нашої ери. Формування історичної художньої літератури більшість дослідників пов'язують з ім'ям Вальтера Скотта, який створив цілу серію романів, присвячених історичним подіям, пов'язаним з формуванням національної монархії у Європі.

Ім'я американського письменника Фенімора Купера зазвичай асоціюється з історією розвитку американської літератури, яка формувалася водночас із становленням Сполучених Штатів Америки як незалежної держави. На початку XIX століття в Америці стає нагальною потреба у самобутній національній літературі та мистецтві, оскільки більшість американських письменників перебували під впливом європейських літературних традицій та творили за європейським зразком. Фенімор Купер був першим письменником, якому вдалося не тільки задовольнити потреби американських читачів, але й привнести у літературу національну самобутність та оригінальність. Перші романи Купера були написані під впливом Вальтера Скотта, який був надзвичайно популярним не тільки в Європі, але й на американському континенті. У своїх захоплюючих романах Купер не тільки осмислив історію своєї молоді країни, але й на тлі бурхливих історичних подій майстерно відтворив національно-патріотичний пафос життя Америки початку XIX століття.

Важливе місце у створенні історичного колориту займають своєрідні лексичні засоби, що пов'язують читача з подіями минулих часів. Незвичні для читача назви зброї, будов, одягу, їжі та інших деталей життя та побуту людини, допомагають нам краще уявити події минулого. Використання історичних, військових та побутових реалій є неодмінною ознакою історичного твору, важливою складовою моделі художнього світу, яку

створює автор. Реалії зазвичай належать до елементів мови, які не співпадають та не мають аналогів у мові перекладу. Відтворення реалій потребує від перекладача не тільки лінгвістичної компетентності, але й відповідних фонових знань. Майстерний переклад історичного твору сприятиме більш глибокому розумінню іноземної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за даною темою, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Питання про жанрові особливості історичного роману розглядалося у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідник А. Г. Баканов [2] визначає основні періоди розвитку англійської літератури, акцентує увагу на етапах становлення історичного роману в Англії та аналізує ідейно-художні проблеми жанру. Вагомий внесок у розгляд питання про типологію історичної прози зробила дослідниця С. М. Андрусів [3]. Особливості створення історичного колориту у творах англійської та американської літератури розглядаються у роботах О. Ніколенко [4]. Дослідниця О. Попадинець [5] розкриває тему просвітництва в історичних романах В. Скотта у порівнянні з творчістю М. Старицького.

Дослідники Д. С. Наливайко та К. О. Шахова [6] висвітлюють закономірності та структури літературного процесу доби романтизму. Автори першого українського підручника з історії зарубіжної літератури розглядають творчість найяскравіших представників цього складного та багатогранного літературного напрямку. Одним із найвидатніших представників літератури романтизму став В. Скотт. «Новаторство Скотта у царині романної прози було таким значним та яскравим, що викликало шквал наслідувань. Шотландський бард став, по суті, батьком історичного роману, нового різновиду романного жанру» [6, с. 207].

Англійський літературознавець А. Дікінсон [7] зазначає, що В. Скотт створив новий тип героя, який «був чужим для усіх таборів і допомагав автору показувати будь-який конфлікт з різних боків» [7, с. 45]. Схожий тип персонажу можна знайти і у романах Ф. Купера, якого справедливо вважають «американським Вальтером Скоттом». Українські дослідниці Н. Ейшикіна [8], Т. Ружевич [9] аналізують образну систему найбільш популярних романів Ф. Купера та розмірковують над способами створення романтичного у творах письменника.

Вчений Д. Лукач розглядає питання про «зв'язок долі кожної окремої людини із історичною долею країни та концепцією історичної необхідності» [10, с. 49]. За думкою дослідника, «у другій половині XIX сторіччя історичний роман почали вважати жанром, якому притаманна своя специфіка. Важливе значення набуває підхід письменника до матеріалу, спосіб організації цього матеріалу і також ідейна та естетична спрямованість. Таким чином ідейно-змістові та художні особливості створюють синтез, який обумовлює специфіку історичного роману» [10, с. 59]. Питання про особливості історичної теми в англійській художній прозі висвітлюється у статтях української дослідниці Л. О. Фурсової [11].

Використання історичних та військових реалій є неодмінною ознакою історичного твору. У вітчизняному мовознавстві до проблеми визначення реалій зверталися дослідники Р. П. Зорівчак, А. Л. Сушка, В. О. Дмитренко, А. М. Муховецький, Т. Луньова. Такі вчені, як О. А. Кальніченко, М. І. Сливка, О. Хан висвітлюють питання про труднощі відтворення реалій

іноземною мовою, оскільки реалії належать до безеквівалентної лексики та називають предмети та поняття, які не мають аналогів у мові перекладу.

Творчість Ф. Купера завжди привертала увагу літературознавців та мовознавців. Жанрово-стилістичні особливості романів письменника, засоби створення яскравих персонажів та самобутнього історичного колориту стали предметом дослідження багатьох вчених. Разом з тим питання про специфіку відтворення реалій в українському перекладі творів Ф. Купера залишається поза увагою дослідників. Вирішення цієї проблеми сприятиме кращому розумінню історії та культурних традицій Сполучених Штатів Америки.

Мета дослідження – визначити особливості відтворення слів-реалій як засобу створення історичного колориту в українському перекладі творів Ф. Купера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що історичні художні твори, які пов'язують читача з подіями далекого, вимагають використання своєрідної системи лексичних засобів, необхідних для створення художнього світу твору. Провідну роль у функціонуванні цієї системи відіграють слова-реалії. Дослідниця Р. П. Зорівчак зазначає, що «під реалією як перекладознавчою категорією слід розуміти «моно- та полілексемну одиницю, основне лексичне значення якої містить традиційно закріплену за нею комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови перекладу» [12, с. 159]. За думкою дослідниці, поняття реалії є змінною, відносною категорією, яка набуває особливої чіткості під час зіставлення двох мов або культур. Обсяг реалій мови-джерела постійно змінюється залежно від словникового складу цільової мови, особливостей матеріальної і духовної культури, що сприймає, від інтенсивності культурних та етнічних контактів відповідних мовних колективів.

Р. П. Зорівчак розглядає та систематизує реалії за двома різними принципами – історико-семантичним та структурним. Класифікація за історико-семантичним принципом, містить власне реалії та історичні реалії. Дослідниця зазначає, що «історичним реаліям властива сема *минуле*, пов'язана із старінням референта та виходом позначуваного ним із царини активної суспільної практики мовного колективу» [13, с. 70].

За структурним принципом розрізняються: реалії-одночлени, реалії-полічлени та реалії-фразеологізми [13, с. 190].

Болгарські науковці С. Влахов та С. Флорін створили предметну класифікацію реалій. Дослідники вважають реалії «особливими лінгвістичними категоріями, які є носіями національного або історичного колориту. Важливою ознакою реалій є тісний зв'язок між предметами, поняттями або явищами, що вони називають та народом чи країною, з одного боку та певним історичним періодом, з іншого боку» [14, с. 76].

У нашій статті використовується угруповання реалій за тематичним принципом. Проведене дослідження свідчить про те, що корпус реалій у романах Ф. Купера «Слідопит» та «Останній з могікан» є численним та різноманітним. Найчисельніша група містить слова-реалії, пов'язані з життям, побутом та традиціями індіанців, корінних жителів Північної Америки. Окрему групу утворюють реалії, які описують життя та звичаї англійських та французьких колонізаторів.

У художніх творах Купера використовуються слова-реалії із різних індіанських мов. Ці лексичні одиниці виконують важливу лінгвістичну функцію, пов'язану з відбиттям місце-

вого та хронологічного колориту дійсності, описаної в романі. Склад реалій у романах, є доволі різноманітним зі структурної та семантичної точки зору. Індіанські реалії у творах Купера представлені під кутом національно-культурної специфіки американського варіанта англійської мови. Оскільки англійські та європейські колоністи в Америці зіштовхнулися з багатьма явищами, відсутніми в європейській культурі, американський варіант англійської мови містить доволі велику кількість відповідних реалій, які відображують культуру та побут індіанців.

Події романів Ф. Купера «Слідопит» та «Останній із могікан» відбуваються на фоні величної та суворої північноамериканської природи. Група **географічних реалій** містить назви дерев, чагарників, рослин, тварин та птахів, що мають національно-культурне забарвлення. Слова на позначення різноманітних представників флори і фауни асоціюються лише з Північною Америкою: *loon – гагара; hemlock – північноамериканський різновид хвойного дерева; muskrat – ондатра, succotash – молода кукурудза; tamarack – модрина американська; sassafras – сасафрас; sugar tree – цукрове дерево* [15], [16]. Слова-реалії на позначення рослин та тварин належать до різних індіанських мов. Багато із цих лексичних одиниць потрапили у інші європейські мови за допомогою англійської мови.

Етнографічні реалії виконують у творах Ф. Купера важливу художню функцію, оскільки використовуються для створення яскравих літературних образів представників індіанського народу. Детальний опис життя та побуту різних індіанських племен, висвітлення їх традицій та культури обумовлюють значну кількість лексичних одиниць, які належать до групи етнографічних реалій. Назви будівель, господарчих приміщень, інструментів, предметів одягу, прикрас, посуду, їжі сприяють відтворенню національного колориту, дозволяють письменнику показати особливості повсякденного життя та побуту корінних жителів Північної Америки та слугують створенню певної історичної атмосфери. Етнографічні реалії на позначення одягу слугують засобом індивідуалізації персонажів творів Ф. Купера.

“He wore a hunting-shirt of forest-green, fringed with faded yellow, and a summer cap of skins which had been shorn of their fur. His moccasins were ornamented after the gay fashion of the natives, while the only part of his under dress which appeared below the hunting-frock, was a pair of buckskin leggings, that laced at the sides, and which were gartered above the knees, with the sinews of a deer. A pouch and horn completed his personal accoutrements” [15, с. 8]. – «На собі він мав зелену мисливську куртку, обшиту збіжжю-жовтою лиштвою, і літню шапку з обробленої шкіри. Його мокасини мали яскраві оздобы, за звичаєм тубільців, а єдиною частиною нижньої одягу, що виглядала з-під куртки, були шкіряні гамаші з шнурівками по боках та перев'язом із оленьчих жил понад коліньми. Ладівниця та ріжок довершували йому вбрання. Довга його рушниця стояла поруч, сперта об дерево» [16]. Портретна характеристика Соколиного Ока включає слова-реалії на позначення одягу: *hunting-shirt of forest-green, summer cap of skins, moccasins, hunting-frock, a pair of buckskin leggings*. Навіть колір вбрання героя (*forest-green*) підкреслює, що він невід'ємна частина цього небезпечного лісу. Деякі деталі одягу демонструють його дружні стосунки з індіанцями та повагу до їх традицій (*moccasins were ornamented after the gay fashion of the natives*). Портретний опис Соколиного Ока допомагає читачам зрозуміти, що

перед ними – досвідчений мисливець, вірний друг, хоробрий та спритний воїн. За думкою письменника, світ дикої природи, до якого належить Соколине Око, є зосередженням людяності, шляхетності, справедливості та моральної чистоти.

Слова-реалії у романах Купера використовуються не тільки для характеристики та індивідуалізації образів персонажів, створенню історичного колориту, але й для посилення комічного ефекту. Розглянемо портретний опис вчителя псаломспіва Давида.

“A sky-blue coat with short and broad skirts and low cape, exposed a long thin neck and longer and thinner legs. His nether garment was of yellow nankeen, closely fitted to the shape, and tied at his bunches of knees by large knots of white ribbon, a good deal sullied by use. Clouded cotton stockings and shoes, on one of the latter of which was a plated spur, completed the costume of the lower extremity of this figure. From beneath the flap of an enormous pocket of a soiled vest of embossed silk, heavily ornamented with tarnished silver lace, projected an instrument, which from being seen in such martial company, might have been easily mistaken for some mischievous and unknown implement of war” [15, с. 33] – «Блакитний сурдут з короткими й широкими полами та низьким коміром полишав на видноті довгу тонку шию та ще довші й тонші ноги. Штани з жовтої нанки, щільно по нозі, під коліньми були підв'язані в бантики білою стрічкою, давно вже від бруду посірілою. Темні бавовняні панчохи та черевики, на одному з яких красувалась посріблена острога, довершували нижню частину вбрання незнайомця. З великої кишені в завоженій шовковій камізьці, густо розшитій сріблом, стирчало щось таке, що в цьому вояцькому товаристві легко можна було прийняти за якусь грізне й невідоме знаряддя війни» [16].

Опис вбрання героя ніби підкреслює його дивакуватість та неспроможність піклуватися ані про себе, ані про тих, хто з ним поруч. Колір предметів одягу (*sky-blue coat, yellow nankeen, white ribbon*) виглядає абсолютно недоречним у суворому лісі, сповненому ворогів та небезпеки.

У романах Купера етнографічні реалії використовуються як важливий засіб розкриття національної специфіки індіанців та надають читачеві етнокультурну інформацію, необхідну для кращого розуміння подій художнього твору. До групи етнографічних реалій у романах «Слідопит» та «Останній із могікан» також належать: назви житла (*wigwam – вігвам, log cabin – дерев'яна хатина; marquee – намет*), назви транспортних засобів (*canoe of bark – каное з кори дерев; pirogue – пірога*), слова на позначення видів праці (*trapper – траппер; yeoman – йоман; Indian-runner – індіанець-гінець*), слова, пов'язані з культурними традиціями, назви звичаїв, обрядів та ритуалів (*totem – тотем; Manitou – Маніту; chivalrous scalping tuft – лицарський жмут волосся, eagle's plume – орлине перо*). У творах Купера слова-реалії виконують не тільки художню, але й естетичну та виховну функцію, оскільки використовуються для утвердження національної самобутності корінних народів Північної Америки та сприяють формуванню поваги до їх суворого способу життя, незвичайних традицій та вражаючих ритуалів.

Важливе місце у романі займають ономастичні реалії. До цієї чисельної групи належать: особисті імена (*Heyward – Гейворд; Chingachgook – Чингачгук; Uncas – Анкас; Duncan – Данкан; Magua – Магуа; Menowgua – Меногва; Wassawattimie – Васаватімі*); ім'я та прізвище (*Cora Munro – Корра Манро; Alice*

Munro – Еліс Манро; *David Gamut* – Девід Гамут), прізвиська (*red-skinned* – червоношкірий; *pale-skinned* – блідолиці; *Nimble Deer* – Стрибкий Олень; *Gray Head* – Сива Голова; *Open Hand* – Відкрита Долонь; *Hawk-eye* – Соколине Око; *Pathfinder* – Слідопит; *Bounding Elk* – Стрімкий Сохань; *Reed-that-bends* – Гнучка Тростина; *Long Rifle* – Довгий Карабін; *Maqua-Le Renard Subtile* – Хитрий Лис), назви індіанських племен (*Delawares* – делавари; *Mohicans* – могікани; *Mengwe* – мезги; *Maquas* – макуаси; *Iroquois* – ірокези; *Hurons* – гурони) [17] [18]. За думкою Купера, імена та прізвиська героїв стають у романі точним індикатором людської натури, оскільки відбивають не тільки зовнішні риси, але й їх характер та внутрішні якості персонажів. Письменник захоплюється традицією індіанців надавати точні ім'я-прізвиська, які віддзеркалюють саму сутність характеру людини. За індіанською традицією, людина спочатку отримує родове ім'я, а потім, залежно від її вчинків та поведінки у неї з'являються імена-прізвиська, які зазвичай мають оцінний характер.

Виходячи з художньо-тематичної структури історичних романів Купера, у групі суспільно-політичних реалій саме військові реалії мають істотну перевагу. Оскільки тема боротьби індіанських племен проти європейських колонізаторів є однією із центральних у романах Купера, військові реалії є органічним елементом творів письменника. Військові реалії виконують художню функцію, сприяють створенню відповідного історичного колориту та використовуються як характерологічні та стилістичні прийоми. У романах Купера «Слідопит» та «Останній з могікан» вони можуть бути розподілені на такі групи: назви зброї (*tomahawk* – томагавк; *short military rifle* – коротка військова рушниця; *scalping-knife* – ніж до скальпування; *stone hatchet* – кам'яний топірець; *wooden gun* – дерев'яний лук; *stone-headed arrow* – стріла з кам'яним наконечником; *hickory bow* – гікоровий лук), назви військових угруповань (*detachment* – загін; *band* – загін розвідників; *guard* – конвой; *cavalcade* – кавалькада), назви військових звань (*scouts* – розвідники; *trained hirelings* – королівські найманці; *combatants* – воїни; *straggler* – воїн; *warrior* – воїн), назви військових споруд та військового спорядження (*fort* – форт; *high-mettled military charger* – бойовий румак; *encampment* – військовий табір; *wagon* – візок; *pouch* – ладівниця) [15] [16].

Військові реалії у романах Купера є складовою більшої частини портретних описів та важливим джерелом інформації про персонажів твору. “A tomahawk and scalping-knife, of English manufacture, were in his girdle; while a short military rifle, of that sort which the policy of the whites and armed their savage allies, lay carelessly across his bare and sinewy knee” [15, с. 47]. – «Томгавк і ніж до скальпування, англійського виробу, стримали в нього за поясом, а коротка військова рушниця, того типу, яким білі озброювали своїх союзників-тубільців, недбало лежала на голому мускулястому коліні» [16]. Назви зброї у портретному описі Чингачука є суттєвими елементами структури образу мудрого досвідченого воїна, оскільки допомагають письменнику вирішувати завдання всебічного розкриття особистості. Зброя у творах Купера є атрибутом воїнів, сильних та мужніх чоловіків, таких, як Чингачук, його син Ункас та їх друг Натті Бампо.

“He also bore a knife in a girdle of wampum, like that which confined the scanty garments of the Indian, but no tomahawk. A pouch and horn completed his personal accoutrements, though

a rifle of great length leaned against a neighbouring sapling” [15, с. 8]. – «Він також носив ножа за поясом з черепашок, як і індіанець, однак томагавк в нього не було. Ладівниця та рижок довершували йому вбрання. Довга його рушниця стояла поруч, сперга об дерево» [16]. Слова-реалії у портретному описі Натті Бампо допомагають розкрити внутрішній світ героя, його характер та соціальний статус.

Адекватний переклад реалій, їх правильне розуміння та відтворення мовою перекладу вимагають від перекладача ґрунтовних фонових знань та вміння виходити за межі тексту в широкий контекст. Дослідниця Р. П. Зорівчак зазначає, що «основними способами відтворення слів-реалій українською мовою є транслітерація, транскрипція, переклад або заміна» [13].

Географічні реалії зазвичай перекладаються за допомогою транскрипції (*prairie* – прерії, *hickory* – гікори), транслітерації (*sassafras* – касцафрас), або лексичного відповідника (*loon* – гагара, *succotash* – молода кукурудза, *tamarack* – модрина американська).

Етнографічні реалії часто відтворюються за допомогою калькування, яке може поєднуватися із необхідними лексико-граматичними трансформаціями: *hunting shirt* – мисливська сорочка, *scarlet jacket* – яскраво-червоні мундири; *milk of Long Knives* – молоко довгих ножів. Використання калькування є також доцільним під час перекладу власних імен персонажів: *Hawk Eye* – Соколине Око, *Long Carabine* – Довга Рушниця, *Red Dew* – Червона Роса. Транслітерація (*wigwam* – вігвам, *Tuscarora* – тускарора, *totem* – тотем) та транскрипція (*Manitou* – Маніту, *Chingachgook* – Чингачгук, *Uncas* – Анкас, *Menowgua* – Меногва) також є поширеними способами перекладу етнографічних реалій.

Військові реалії можуть перекладатися за допомогою транслітерації (*tomahawk* – томагавк, *fort* – форт) та калькування (*short military rifle* – коротка військова рушниця, *hickory bow* – гікоровий лук, *stone hatchet* – кам'яна сокира). Коли відтворення фонетичних та графічних особливостей слів-реалій або їх калькування не вбачається доцільним, перекладач вдається до пошуку функціонального відповідника у мові перекладу (*scout* – розвідник, *skulk* – ворожий шпигун, *warrior* – воїн, *high-mettled military charger* – бойовий румак; *encampment* – військовий табір; *wagon* – візок; *pouch* – ладівниця).

Військові слова-реалії у романах Ф. Купера можуть бути складовими фразеологічних одиниць, які зазвичай перекладаються за допомогою існуючого в українській мові відповідника (*to bury the hatchet* – укладати мир, *to dip up the hatchet* – оголошувати війну).

Висновки. За думкою багатьох літературознавців, історичні твори Ф. Купера вважаються джерелом реалій різних типів. Слова-реалії відіграють важливу роль у художньому творі, бо використовуються автором для створення культурного фону твору. Прикмети часу, побуту, опис типових споруд, зброї, зовнішності та одягу людей, їх традицій надають більш повне уявлення про події минулого, дозволяють читачеві правильно сприймати та оцінювати вчинки героїв художнього твору. Романи Ф. Купера пов'язані з описом явищ культури, побуту, різноманітних відносин між індіанськими племенами, обумовила використання лексичних одиниць, відсутніх і в англійській, і в українських мовах. У художніх творах Купера надані слова-реалії із різних індіанських мов. Ці слова виконують важ-

ливу лінгвостилістичну функцію, пов'язану з відбиттям місцевого та хронологічного колориту дійсності, описаної в романі. Склад реалій, що використовуються у романах, є доволі різноманітним зі структурної та семантичної точки зору. Етнографічні реалії у творах Купера представлені під кутом національно-культурної специфіки корінних жителів Північної Америки. Такі слова-реалії у тексті романі Купера виконують художньо-естетичну функцію та створюють яскравий образ індіанського народу.

Суспільно-політичні реалії вбачаються найбільш важливими для точного опису національно-специфічних особливостей історичних подій та повного втілення задуму автора. Виходячи з художньо-тематичної структури історичних романів Купера, присвячених боротьбі індіанських племен проти колонізаторів, можна пояснити істотну перевагу в суспільно-політичній групі військових реалій. Реалії на позначення одягу та військові слова-реалії слугують засобом індивідуалізації образу персонажу. Військові реалії є складовою більшої частини портретних описів у творах Купера.

Аналіз оригінальних текстів романів Ф. Купера та текстів перекладу українською мовою свідчить про те, що найбільш поширеними способами відтворення слів-реалій українською мовою є транскрипція, транслітерація, калькування та пошук перекладацького відповідника. Адекватний переклад слів-реалій дозволяє читачам краще уявити історію Північної Америки а також полегшує читання інших творів, пов'язаних з періодом колонізації північноамериканських територій.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі відтворення слів-реалій в українському перекладі романів В. Скотта.

Література:

- Vain P. How to write History. UK : Routledge. 2013. 453 p.
- Баканов А. Г. Історичний роман. Деякі ідейно-художні проблеми. *Література Англії ХХ століття*. Київ : Вища школа, 1993. С. 72–92.
- Андрусів С. М. Мости між часами. Про типологію історичної прози. *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С. 14–20.
- Ніколенко О. Теорія та історія роману. *Всесвітня література*. 2007. № 1. С. 22–26.
- Попадинець О. Історична романтика Вальтера Скотта і Михайло Старицький: проблема типологічного підходу. Кам'янець-Подільський. Буйнецький, 2011. 240 с.
- Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література доби романтизму. Тернопіль : Навчальна книга, 2001. 416 с.
- Dickenson A. The historical novel. London : Hyperion, 1992. 231 p.
- Ейшиксіна Н. Фенімор Купер та його улюблений герой Натті Бампо. Тернопіль, 2006. 10 с.
- Ружевич Т. Романтичні герої Фенімора Купера. *Зарубіжна література в школах України*. 2005. № 12. С. 50–54.
- Lucas G. American Historical Fiction. New York, 2011. 352.
- Фурсова Л. О. Історична тема в художній прозі: Вальтер Скотт «Айвенго». *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2002. № 9. С. 26–30.
- Зорівчак Р. П. Реалія в художньому мовленні. Львів : Іноземна філологія, 1994. 286 с.
- Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів : Іноземна філологія, 1989. 198 с.
- Влахів С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М. : Высшая школа, 1986. 384 с.
- Cooper J. F. The Last of the Mohicans. М. : Издательство литературы на иностранном языке. 1978. 426 с.
- Купер Дж. Ф. Останній з могікан / пер з англ. В. Доценка. Київ : Країна мрій. 416 с.
- Cooper J. F. The Pathfinder. М. : Издательство литературы на иностранном языке. 1978. 436 с.
- Купер Дж. Ф. Слідопит / пер з англ. В. Доценка. Львів : Видавництво Старого Лева. 2016. 452 с.

Shcherbyna V. Features of Reproducing Realia in Ukrainian Translation of F. Cooper's Novels

Summary. The article is devoted to the analysis of the set of realia in F. Cooper's artistic world. The writer's name is associated with forming original national literature in the United States of America. In his exciting novels Cooper took into consideration the history of his young country as well as skillfully revealed the national patriotic pathos of American life in the beginning of the XIX century on the background of turbulent historic events.

The historical fiction, known to connect readers with the events of the distant past, require the use the system of specific lexical means, necessary for creating the artistic world of the literary work. Words-realia perform the leading role in this system functioning. Grouping realia by thematic principle is used in this article. The research done shows that the set of realia in F. Cooper's novels "The Pathfinder" and "The last of the Mohicans" appears to be numerous and varied. It is shown that the most numerous group contains the realia connected with the way of life and traditions of Indians, the native inhabitants of North America. The realia describing the life and habits of English and French colonizers form the separate group.

The events in F. Cooper's novels "The Pathfinder" and "The last of the Mohicans" take place on the background of magnificent and severe North American nature. The group of geographical realia contains the names of trees, bushes, plants, animals and birds which have national and cultural coloring.

The detailed description of various Indian tribes' ways of life, highlighting their traditions and culture, determines the considerable amount of lexical units, belonging to the group of ethnographic realia. The names of buildings, household premises, tools, items of clothes, crockery, food contribute to creating unique national coloring. Ethnographic realia naming clothes are used as the means of individualization of F. Cooper's literary characters.

Taking into consideration artistic and thematic structure of F. Cooper's novels military realia have the significant advantage in the group of socio-political realia. As the theme of Indian tribes' struggle against European colonizers appears to be one of the central in Cooper's novels military realia seem to be the organic element of writer's works.

It is shown that the most common ways of translating realia into Ukrainian in Cooper's novels are transcription, transliteration, calque translation and looking for functional equivalent.

Key words: historical novel, artistic image, realia, techniques of translation.

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

<i>Berezhna M. V.</i> PSYCHOLINGUISTIC IMAGE OF AYESHA (IN THE FILM <i>GUARDIANS OF THE GALAXY VOL 2</i> BY JAMES GUNN).....	4
<i>Бігдай М. О.</i> ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ У СЕМАНТИЦІ ДІЄСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ «ДІЄСЛОВА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ»).....	8
<i>Бойко М. І.</i> УКРАЇНСЬКА КОМП'ЮТЕРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ: СУСПІЛЬНІ ЗАПИТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	12
<i>Бортун К. О.</i> СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АСОЦІАТИВНОГО ПОЛЯ ЕРГОНІМІВ МІСТА ВІННИЦІ.....	16
<i>Буренко Т. М., Онищенко С. І.</i> ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПІВ БОРИСА ДЖОНСОНА ТА ТЕРЕЗИ МЕЙ.....	21
<i>Веремчук Е. О.</i> СИНЕРГЕТИЧНА МОДЕЛЬ САМООРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ GOOD У ДІАХРОНІЇ.....	25
<i>Волошук В. І.</i> ВИКОРИСТАННЯ РИТОРИЧНИХ ФІГУР ТА ТРОПІВ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	29
<i>Главацька О. І.</i> ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НАЙМЕНУВАНЬ ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	33
<i>Головацька Н. Г.</i> АНГЛІЙСЬКІ СЕНСОРНІ ДІЄСЛОВА З ІНФІНІТИВНИМИ КОМПЛЕМЕНТАМИ.....	37
<i>Гримашевич Г. І.</i> ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ЧЕРЕВКИ ОВРУЦЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	43
<i>Колеснік В. О.</i> КАТАЙКОНІМИ ТА ЕТНОНІМНІ ПРИЗВИСЬКА БОЛГАР ПІВДНЯ УКРАЇНИ.....	47
<i>Костич Л. М.</i> ВІДАПЕЛЯТИВНІ ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ ІЗ СУФІКСОМ -ОВЬ / -ЕВЬ (*-ОВЬ / *-ЕВЬ) У ДАВНЬОУКРАЇНСЬКІЙ І ПРАСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВАХ.....	53
<i>Костусяк Н. М., Шульська Н. М., Костриця Н. М.</i> МЕТАФОРИЧНА ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ВІЙНА</i> В СУЧАСНИХ МЕДІЙНИХ ЗАГОЛОВКАХ.....	60
<i>Кравцова Ю. В.</i> ТИПИ І ПАРАМЕТРИ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ.....	66
<i>Креховецька С. А., Мицан Д. М.</i> ЗВЕРНЕННЯ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕРІОД ВІЙНИ.....	71
<i>Кульчицька О. О., Малишівська І. В.</i> ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ СТРАТЕГІЇ СТВОРЕННЯ ЕФЕКТУ ДОСТОВІРНОСТІ У КАЗКАХ А. А. МІЛНА.....	75
<i>Кульчицький В. І., Ткачук Я. Д.</i> ПРИНЦИПИ СЛОВОТВОРЕННЯ У ШВЕДСЬКІЙ МОВІ.....	80

<i>Лесько Х. С.</i> КОНОТАТИВНА ДОМІНАНТА ДЕМІНУТИВІВ ЗГІДНО КОНЦЕПЦІЇ АМАДО АЛОНСО (НА МАТЕРІАЛІ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ).....	86
<i>Марінашвілі М. Д., Весна Т. В., Склярєва Л. П.</i> МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ.....	90
<i>Мельничук Н. О.</i> СЛОВОВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНГЛІЙСЬКИХ АД'ЄКТИВНИХ ЕМОСЕМІЗМІВ.....	95
<i>Мельничук О. Д., Грицив Н. М.</i> ДОСВІД СФЕРИ НЕВЕРБАЛЬНОГО У ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ.....	99
<i>Микитюк О. Р.</i> БОРОТЬБА ЗА МОВУ – ЦЕ БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ, АБО ПРО СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЖУРНАЛІ “AV IMPERIO”.....	103
<i>Нечипоренко В. О.</i> КУЛЬТУРНА СКЛАДОВА КОНЦЕПТУ BLACK LIVES MATTER.....	107
<i>Nytspol V. I., Kobuta S. S.</i> CONCEPTUAL METAPHOR OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN AMERICAN MEDIA DISCOURSE.....	111
<i>Попов С. Л.</i> ПРО ПРИЧИНУ БІЛЬШ ПІЗНЬОЇ ПОЯВИ РЕДУКЦІЇ ПІСЛЯ М'ЯКИХ (ІКАННЯ) У ПОРІВНЯННІ З ПОЯВОЮ РЕДУКЦІЇ ПІСЛЯ ТВЕРДИХ (АКАННЯ) В ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФОНОЛОГІЇ: АНАТОМІЧНО-ЕВОЛЮЦІЙНА ТА КОГНІТИВНО-ЕВОЛЮЦІЙНА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	115
<i>Приблуда Л. М.</i> ПЕРИФРАЗА ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ АРХІТЕКТОНІКИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	119
<i>Редькєва А. М.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛІЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ПОЧАТКОВИХ ФОНЕМНИХ СПОЛУЧЕНЬ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	123
<i>Різванли Н. С.</i> ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОДАЛЬНОСТІ В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	127
<i>Стельмах М. Ю.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ПРОСТОРУ В МІФОЛОГІЧНІЙ ЧАСТИНІ «ШАХ-НАМЕ» ФІРДОУСІ.....	131
<i>Степанов В. В.</i> ОБРАЗНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ <i>СТІЙКІСТЬ</i>: КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ДИСКУРСУ.....	135
<i>Томчаковська Ю. О.</i> АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ОКУЛЬТНОГО ДИСКУРСУ.....	141
<i>Шабат-Савка С. Т.</i> АФОРИСТИЧНІ ВИСЛОВЛЕННЯ «У СВІТЛОТІНЯХ ЛЕТЮЧОЇ МИТІ» ВІТАЛІЯ КОЛОДІЯ: КОМУНІКАТИВНО-ІНТЕНЦІЙНИЙ ЗМІСТ ТА ЕКСПРЕСІВНІСТЬ.....	145
<i>Шаніна О. С., Сікорська О. О.</i> КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ У СПІЛКУВАННІ «ЛІКАР-ПАЦІЄНТ».....	150
<i>Шелякіна А. В., Торосян О. М.</i> КОНОТАТИВНИЙ АСПЕКТ ВАРІАНТІВ ТОПОНІМІВ ІЗ ЗООКОМПОНЕНТОМ (НА МАТЕРІАЛІ ТОПОНІМІЧНИХ ПРИЗВИСК ШТАТІВ США).....	154
<i>Шмілик І. Д.</i> ВАРІАНТНІ ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ В ПОЕЗІЇ І. ФРАНКА.....	158
<i>Шуляк І. М., Кондратьєва Т. Б.</i> ІНТЕНЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ТОНАЛЬНІСТЬ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ НОВИНИХ ЗАГОЛОВКІВ ПРО УКРАЇНУ В КОНТЕКСТІ МЕДІАЛІНГВІСТИКИ.....	163

<i>Бойко Я. В.</i> АДЕКВАТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ РЕТРАНСЛЯЦІЙ П'ЄС ШЕКСПІРА У СВІТЛІ НУЛЬОВОЇ КОГНІТИВНОЇ ВАРІАНТНОСТІ.....	240
<i>Vorobiova L. V., Kuts M. O.</i> MASTERING TERMINOLOGICAL FEATURES THROUGH TRANSLATION OF A SPECIAL ENGLISH TEXT.....	244
<i>Голубенко Н. І.</i> СТРАТЕГІЇ ЕКВІВАЛЕНТНОГО ВІДТВОРЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ МОДАЛЬНОСТІ В ІНТЕРСЕМІОТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	248
<i>Dmytruk L. A., Ostapenko S. A.</i> GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS APPLICATION IN THE TRANSLATION OF “MATILDA” BY ROALD DAHL INTO UKRAINIAN.....	252
<i>Дорофеева М. С.</i> КОНСТРУКТИВІЗМ ТА КРЕАТИВНІСТЬ В АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	257
<i>Ковальчук О. Я., Косило Н. В.</i> ВІРШ “EXCELSIOR” ГЕНРІ ЛОНГФЕЛЛО В УКРАЇНОМОВНОМУ ПРОСТОРІ.....	263
<i>Крайняк Л. К., Дуда О. І., Рибачок С. М., Боднар О. Б.</i> АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ ТЕКСТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ.....	268
<i>Лисичкіна І. О., Лисичкіна О. О.</i> СУЧАСНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ СОЦІОЛЕКТ ЯК ПРОБЛЕМА МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	272
<i>Маркуляк Л. В.</i> ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЕТИКИ ОРИГІНАЛУ ПОЕЗІЇ АДАМА МІЦКЕВИЧА “NAD WODĄ WIELKĄ I CZYSTĄ” В ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО.....	275
<i>Саєнко Н. В., Новікова Є. Б., Созикіна Г. С.</i> ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В КОНТЕКСТІ БЛІНГВІЗМУ.....	279
<i>Сінна Л. Ю.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТКОРЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ЕВФЕМІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ЗМІ).....	283
<i>Щербина В. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРІВ Ф. КУПЕРА.....	288

CONTENTS

LINGUISTICS

<i>Berezhna M. V.</i> PSYCHOLINGUISTIC IMAGE OF AYESHA (IN THE FILM <i>GUARDIANS OF THE GALAXY VOL 2</i> BY JAMES GUNN).....	4
<i>Bihdai M.</i> DYNAMIC PROCESSES IN THE SEMANTICS OF VERBS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON THE MATERIAL OF THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “VERBS OF EMOTIONAL STATE”).....	8
<i>Boiko M.</i> UKRAINIAN COMPUTER LEXICOGRAPHY: PUBLIC REQUESTS, PROBLEMS AND PERSPECTIVES.....	12
<i>Bortun K.</i> STRUCTURAL FEATURES OF THE ASSOCIATIVE FIELD OF ERGONOMICS OF THE CITY OF VINNYTSIA.....	16
<i>Burenko T., Onyshchenko S.</i> GENDER CHARACTERISTICS OF BORIS JOHNSON AND THERESA MAYS’ PUBLIC SPEECHES.....	21
<i>Veremchuk E.</i> SYNERGETIC MODEL OF SELF-ORGANIZATION OF THE ENGLISH-LANGUAGE ETHICAL CATEGORY GOOD IN DIACHRONY.....	25
<i>Voloshuk V.</i> THE USE OF RHETORICAL FIGURES AND TROPES IN GERMAN POLITICAL DISCOURSE.....	29
<i>Hlavatska O.</i> VERBALIZATION OF THE SUBSTANTIVES WITH THE MEANING ‘A PERSON’ IN CONTEMPORARY ENGLISH.....	33
<i>Holovatska N.</i> SENSORIAL VERBS WITH INFINITIVAL COMPLEMENTS.....	37
<i>Hrymashevych H.</i> PHONETIC FEATURES OF HOVIRKA OF CHEREVKY VILLAGE, OVRUTSKY DISTRICT, ZHYTOMYR REGION.....	43
<i>Kolesnik V.</i> KATAICONYMS AND ETHNONYM NICKNAMES OF BULGARIANS OF SOUTHERN UKRAINE.....	47
<i>Kostych L.</i> DEAPPELLATIVE POSSESSIVE ADJECTIVES WITH SUFFIX -OBЬ / -EBЬ (*-OVЬ / *-EVЬ) IN THE OLD UKRAINIAN AND PROTO-SLAVIC LANGUAGES.....	53
<i>Kostusiak N., Shulska N., Kostrytsia N.</i> METAPHORICAL VERBALIZATION OF <i>WAR</i> CONCEPT IN MODERN MEDIA HEADLINES.....	60
<i>Kravtsova Yu.</i> TYPES AND PARAMETERS OF METAPHORICAL MODELS.....	66
<i>Krekhovetska S., Mytsan D.</i> VOLODYMYR ZELENSKY’S ADDRESS TO THE UKRAINIAN PEOPLE DURING THE WAR.....	71
<i>Kulchytska O., Malyshivska I.</i> PSYCHOLINGUISTIC STRATEGIES IN CREATING THE EFFECT OF PLAUSIBILITY IN THE WINNIE-THE-POOH STORIES BY A. A. MILNE.....	75
<i>Kulchytskyi V., Tkachuk Ya.</i> PRINCIPLES OF WORD FORMATION IN THE SWEDISH LANGUAGE.....	80
<i>Lesko Kh.</i> CONNOTATIVE DOMINANT OF DIMINUTIVES ACCORDING TO THE A. ALONSO’S CONCEPT (BASED ON MATERIAL IN SPANISH).....	86

<i>Marinashvili M., Vesna T., Skliarova L.</i> LINGUAL MEANS OF EXPRESSING EMOTIVITY IN FICTIONAL DIALOGUE.....	90
<i>Melnychuk N.</i> WORD-FORMING POTENTIAL OF THE ENGLISH ADJECTIVAL EMOSEMISMS.....	95
<i>Melnychuk O., Hrytsiv N.</i> EXPERIENCE OF NONVERBAL SPHERE IN HUMANITIES.....	99
<i>Mykytyuk O.</i> THE STRUGGLE FOR LANGUAGE IS THE STRUGGLE FOR POWER, OR ABOUT THE STATUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE MAGAZINE “AB IMPERIO”.....	103
<i>Nechyporenko V.</i> THE CULTURAL COMPONENT OF THE BLACK LIVES MATTER CONCEPT.....	107
<i>Nytspol V. I., Kobuta S. S.</i> CONCEPTUAL METAPHOR OF RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN AMERICAN MEDIA DISCOURSE.....	111
<i>Popov S.</i> ABOUT THE REASON FOR THE LATER APPEARANCE OF THE REDUCTION AFTER SOFT CONSONANTS (IKANYE) AS COMPARED TO THE APPEARANCE OF THE REDUCTION AFTER HARD CONSONANTS (AKANYE) IN THE HISTORY OF RUSSIAN PHONOLOGY: ANATOMICAL-EVOLUTIONARY AND COGNITIVE-EVOLUTIONARY INTERPRETATIONS.....	115
<i>Prybluda L.</i> PERIPHRASE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF ARTISTIC TEXT ARCHITECTURE.....	119
<i>Redkva A.</i> STUDY OF THE SYMBOLIC MEANING OF THE INITIAL PHONEMIC COMBINATIONS IN THE GERMAN LANGUAGE.....	123
<i>Rizvanli N.</i> MEANS OF EXPRESSING MODALITY IN ENGLISH SCIENTIFIC DISCOURSE.....	127
<i>Stelmakh M.</i> FEATURES OF THE REPRESENTATION OF SPACE IN THE MYTHOLOGICAL PART OF FIRDOUSI’ “SHAHNAMA”.....	131
<i>Stepanov V.</i> IMAGE COMPONENT OF THE RESILIENCE CONCEPT (CORPUS RESEARCH OF THE AMERICAN DISCOURSE).....	135
<i>Tomchakovska Yu.</i> AXIOLOGICAL ASPECT OF THE ENGLISH OCCULT DISCOURSE STUDY.....	141
<i>Shabat-Savka S.</i> APHORISTIC EXPRESSIONS “IN THE LIGHT AND SHADOWS OF A FLEETING MOMENT” BY VITALII KOLODII: COMMUNICATIVE AND INTENTIONAL CONTENT AND EXPRESSIVENESS.....	145
<i>Shanina O., Sikorska O.</i> COMMUNICATIVE BARRIERS IN DOCTOR-PATIENT COMMUNICATION.....	150
<i>Sheliakina A., Torosian O.</i> THE CONNOTATIVE ASPECT OF VERSIONS OF TOPONYMS WITH A ZOO-COMPONENT (BASED ON TOPONYMIC NICKNAMES OF THE US STATES).....	154
<i>Shmilyk I.</i> VARIANT CASE FORMS OF NOUNS OF THE 1ST DECLENSION IN THE POETIC WORKS OF I. FRANKO.....	158
<i>Shuliak I., Kondratieva T.</i> INTENTION CAPABILITY AND TONALITY OF ENGLISH NEWS HEADLINES ABOUT UKRAINE IN THE CONTEXT OF MEDIALINGUISTICS.....	163

<i>Boiko Ya.</i> STRATEGIES AND TACTICS OF UKRAINIAN RETRANSLATIONS OF SHAKESPEARE’S PLAYS IN THE LIGHT OF ZERO COGNITIVE VARIANCE.....	240
<i>Vorobiova L. V., Kuts M. O.</i> MASTERING TERMINOLOGICAL FEATURES THROUGH TRANSLATION OF A SPECIAL ENGLISH TEXT.....	244
<i>Holubenko N.</i> STRATEGIES OF EQUIVALENT REPRODUCTION OF SYNTACTIC MEANS OF MODALITY IN INTERSEMIOTIC TRANSLATION.....	248
<i>Dmytruk L. A., Ostapenko S. A.</i> GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS APPLICATION IN THE TRANSLATION OF “MATILDA” BY ROALD DAHL INTO UKRAINIAN.....	252
<i>Dorofeieva M.</i> CONSTRUCTIVISM AND TRANSLATION CREATIVITY IN AUDIOVISUAL TRANSLATION.....	257
<i>Kovalchuk O., Kosylo N.</i> POEM “EXCELSIOR” BY HENRY LONGFELLOW IN THE UKRAINIAN-SPEAKING SPACE.....	263
<i>Krainiak L., Duda O., Rybachok S., Bodnar O.</i> COMMON VOCABULARY ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION OF ECONOMIC DISCOURSE TEXTS.....	268
<i>Lysyckina I., Lysyckina O.</i> CONTEMPORARY MILITARY SOCIOLECT AS A PROBLEM OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....	272
<i>Markuliak L.</i> REPRESENTATION OF THE POETICS OF THE ORIGINAL POETRY OF ADAM MITSKEVICH “ABOVE THE CLEAR BIG WATER” IN THE ARTISTIC TRANSLATION OF MAXYM RYLSKY.....	275
<i>Saienko N., Novikova Ye., Sozykina G.</i> PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS OF TRANSLATION IN THE CONTEXT OF BILINGUALISM.....	279
<i>Sinna L.</i> FEATURES OF THE TRANSLATION OF POLITICALLY CORRECT VOCABULARY IN THE CONTEXT OF EUPHEMIZATION (BASED ON MATERIALS FROM MEDIA TEXTS).....	283
<i>Shcherbyna V.</i> FEATURES OF REPRODUCING REALIA IN UKRAINIAN TRANSLATION OF F. COOPER’S NOVELS.....	288

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 56, 2022

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 16.08.2022 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 41,66, ум. друк. арк. 35,11.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0922/357.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua